

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

58

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1958

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1958

BUDAPEST, 1959

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

**BÉLLEY PÁL
HAJDU HELGA
KERESZTURY DEZSŐ
LÁZÁR PÉTER**

FELELŐS SZERKESZTŐ:

DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

B. FALTA ROSEMARIE

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7	tempt at measuring the impact of the tragedy)	
I. A könyvtár életéből			
Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója	11	<i>Dezsényi Béla:</i> A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása	183
Отчет о работе Государственной библиотеки им. Сечени в 1958 году		Résultats et perspectives de la normalisation internationale dans la documentation scientifique	
Rapport sur l'activité de la Bibliothèque National dans l'année 1958.		<i>Gombocz István:</i> Központi csere-szolgálatok	194
<i>Vécsey Jenő:</i> Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének fejlődése az elmúlt tizenöt évben	80	National centres for the international exchange of publications	
Die Entwicklung der Musikalien-Sammlung der Nationalbibliothek Széchényi in den letzten fünfzehn Jahren		III. Az OSZK gyűjteményeinek anyagából	
<i>Sajó Géza:</i> Egy haladó szellemű középkori bölcselő elveszettnek tartott művei nyomában	98	<i>Borsa Gedeon:</i> A Breviarium Strigoniense újabban fellelt nyomtatvány kiadása	229
A la recherche des oeuvres prises pour perdues d'un philosophe progressiste du moyen âge		An unknown edition of the Breviarium Strigoniense	
II. A könyvtári munka módszertani kérdéseiről			
<i>N. Rácz Aranka:</i> A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé	107	<i>Kecskeméti István:</i> Johann Joseph Fux ismeretlen zenei kézirata	238
На пути к интернациональному единству каталогизации		Eine unbekannte Musikhandschrift von Johann Joseph Fux	
Towards an international uniformity in cataloguing practice		<i>Csapodiné Gárdonyi Klára:</i> Wohl Janka emlékalbuma	247
<i>Simon Mária Anna:</i> A szépirodalom hatásának vizsgálatáról	142	Das Stammbuch der Frau Janka Wohl	
Об исследовании влияния художественной литературы		<i>Terbe Lajos:</i> Szibériai magyar lapok 1915—1921 (Bibliográfia az orosz Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével)	258
<i>Hankiss Elemér:</i> A Hamlet-élmény elemzése (Kísérlet az irodalom társadalmi hatásának mérésére)	160	Венгерские газеты в Сибири 1915—1921. Библиография с подробными сведениями об омских газетах <i>Forradalom</i> (Революция) и <i>Vörös Újság</i> (Красная газета)	
The Hamlet-experience (An at-			

IV. Könyvtár- és művelődéstörténeti tanulmányok

Fazakas József: A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája .. 287

Die Bibliographie der ungarischen Literatur über Papiergeschichte

Nagydiósi Gézáné: Karacs Ferenc rézmetsző-munkássága (Halálának 120. évfordulójára) 310

Творчество Ференца Карач по калькографии

Csép Attila: Csernátony Lajos névtelen és álnevű levelezése a Magyar Hírlapban

La correspondance parisienne anonyme et pseudonyme de Lajos Csernátony dans le journal Magyar Hírlap (1850—1851)

V. Windisch Éva: Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár 349

Les dernières années de Jacob Ferdinand Miller Directeur du Musée National Hongrois et de la Bibliothèque Nationale Széchényi

Berczeli Károlyné: A Népszínház könyvtára 369
La bibliothèque du Théâtre Populaire à Budapest

ELŐSZÓ AZ ÉVKÖNYVHÖZ

A könyvtárak azért teszik közzé évkönyveiket, hogy beszámoljanak életük egy elmúlt szakaszáról s hogy ízelítőt adjanak dolgozóik tudományos igényű munkájának gyümölcseiből. A mi évkönyvünk is ezeket a célokat szolgálja.

Ki kell tehát fejeznie azt a roppant változást, amely a nemzeti könyvtárrá fejlődő Országos Széchényi Könyvtárban az elmúlt évtized folyamán végbement. Az átalakulást az egész művelődésünket átformáló kulturális forradalom határozza meg. Könyvtárunk a szocializmus építésén munkálkodó modern nagyüzemmé fejlődött. A tervezés, gyűjtés, feldolgozás, olvasószolgálat, az irányítás és szervezés feladatai nyomultak tehát az előtérbe; a munka hagyományos területei részben kiszélesedtek, részben újakkal egészültek ki. A munkaterületek értékrendjének megváltozását tükrözi évkönyvünk beosztása is.

Közleményeinket négy főcsoportban rendeztük el.

Az átalakulás szervezeti, személyi, meg anyagi feltételeiről, céljairól és eredményeiről adnak képet a kötet első fejezetében elhelyezkedő beszámolók. A második fejezetben a könyvtártudomány, a szervezés és a gyakorlati munka elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozó dolgozatok jelennek meg. Ezek jelentősége évkönyvünkben is megnövekedett s a jövőben még inkább növekedni fog. A harmadik és negyedik fejezet a könyvtári kutatás hagyományos területeié. Az idevágó dolgozatok elsőrangú feladata a könyvtárban őrzött anyag feltárása, értékelése, megismertetése. Ezeket a könyvtár tudományos működéséhez legszorosabban kapcsolódó részlettanulmányokat olyanok egészítik ki, amelyek az általános könyv- és könyvtártörténet, a könyvészet, az irodalom- és művelődéstörténet egy-egy könyvtárunkban működő szakemberének kutatásai közben jöttek létre.

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói minden erejükkel épülő szocializmusunk magyar nemzeti könyvtárának fejlődését szolgálják. Évkönyvünk ennek a munkának lelkes lendületéről igyekszik beszámolni s megbecsülésre méltó eredményeiből kíván néhány részletet bemutatni.

I.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója

Összeállította a Könyvtár Igazgatósága

Az Országos Széchényi Könyvtár felülvizsgálatai során több ízben foglalkoztak azokkal a külső és belső nehézségekkel, amelyek a nagyobb eredmények akadályai. Alapjában két forrásra vezethetők vissza valamennyien, a célok tisztázatlanságára és a kellő munkafeltételek hiányára.

Ami a célok bizonytalanságát illeti, megállapíthatjuk, hogy annak objektív okai is voltak. A könyvtárügy az utolsó száz év folyamán hatalmas átalakuláson ment keresztül. A leglényegesebb változás, hogy nemcsak megnőtt a könyvtárak száma, hanem ezek jellegükben rendkívül differenciálódtak is. S az új helyzetben, amelyben a legkülönbélebb rendeltetésű és tartalmú könyvtárak sokasága él együtt, egyre sürgetőbbé vált bizonyos közös, könyvtárközi funkciók kiépítése (könyvtárközi kölcsönzés, központi feldolgozás stb.). Az ilyen feladatok legtermészetesebb telepítési helyeként a nemzeti könyvtár kínálkozott, ami viszont ez intézmény programjának az újrafogalmazását jelentette. Ez várt az OSZK-ra is. Az OSZK azonban ebben a fejlődésben nem mindig járt az élen, sőt inkább passzív szerepet játszott. Ma már a szóbanforgó funkciók zöme szervezetébe tartozik, de hogy ez így történt, nem ő kezdeményezte, külső erők munkálták ki. Az OSZK néha egyenesen teher-tételnek érezte a sok „heterogén” feladat ráhárulását. Igaz, hogy az új célokhoz a kellő helyiség, személyzet, technikai felszerelés biztosítása sem minden esetben történt meg.

Sajátságos módon azonban problematikus volt a régi értelemben vett OSZK programja is. Az okok a következők: a könyvtár egységes profillal, hungarica-gyűjteményként kezdte meg életét: az alapítólevél szerint oly könyv-, kézirat-, térkép stb. anyagot szerez be, „mely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társorszáგokra vonatkozik”. Ugyanakkor azonban a külföld nemzeti könyvtárai más jellegű intézmények voltak, nagy, univerzális könyvtárak, amelyek a tudományos irodalmat nemzetközi szinten gyűjtötték. Ez az eltérés természetesen arra ösztönözte időnként az Országos Széchényi Könyvtárat, hogy gyűjtőkörét kitágítsa, bécsi és más példaképei nyomán az általános tudományos könyvtár típusát igyekezzék megvalósítani, mintegy ebben látva tudományos rangjának biztosítékát. A szűkebb hungarica-gyűjtemény és az általános gyűjtőkör célkitűzései közti ingadozás azután azt eredményezte, hogy az eredeti koncepciót sem sikerült teljesen

valóra váltani. A sajnálatos az volt, hogy nálunk az ingadozás akkor vált uralkodóvá, amikor a „mindengyűjtés” kezdett korszerűtlen lenni s helyette épp a gyűjtőkör korlátozása kezdett érvényesülni.

Ma már világosan látjuk, hogy egyetlen könyvtár sem képes mindent begyűjteni. Azt az univerzalitást, amit a régi könyvtár a maga falai közt is meg tudott valósítani, ma már a sok könyvtár csak együtt — vagyis *hálózatuk* — tudja nyújtani. A fejlődés tehát *egyrészt* a gyűjtőkör specializálódását hozta magával (ez párhuzamos a tudományok modern specializálódásával), *másrészt* a sok külön könyvtár szolgáltatásainak egységbe foglalását. Ebben a helyzetben *gyűjteményeit* tekintve az OSZK is akkor jár reális utakon, ha teljesség igényével csak egy sajátos területet gondoz (ez a *hungarica*) belehelyezkedve így a többi könyvtár együttesébe, viszont magára vállalja, hogy a többi gyűjteményből a *könyvtárközi* szolgáltatások révén funkcionális egységet alakít ki. A két feladat együtt adja a nemzeti könyvtár programját. A régi univerzális eszménynek ez a modern megvalósulási formája. (Vagyis a *könyvgyűjtemény univerzalizációja* helyett a *szolgáltatások univerzalizációja*.)

Azért kellett ezeket a jelenségeket itt a bevezetőben megegyezően érinteni, mert 1958-ban a könyvtár célkitűzéseinek, egész jellegének a megfogalmazását innen kiindulólá, ebben a perspektívában végeztük el. A könyvtár új szervezetet kapott, s abban is ez a kettős szerepkör érvényesült. Ma a könyvtár részben három gyűjteményi főosztályból (könyvek, modern különgyűjtemények, múzeális gyűjtemények), részben két könyvtárügyi főosztályból (könyvforgalmi ügyek, könyvtártudományi és módszertani feladatok) áll. A gyűjtemények tekintetében a fenti elvek alapján tisztáztuk a gyűjtőkört. Mindezzel, úgy érezzük, befejezést nyert egy többévtizedes bizonytalanság. A könyvtár előtt — összhangban a korkövetelményekkel — világos, tiszta célok állnak.

De ahogy a fenti vonatkozásban az volt a bizonytalanság oka, hogy a könyvtár kérdéseit nem eléggé előre látóan, nem az általános fejlődés perspektívájában vetették fel, ugyanez mutatkozik a *szocialista nemzeti könyvtár* speciális feladatai tekintetében is. Sajnálatos, hogy a nemzeti könyvtár büszke címe egyideig megerősítette az itt dolgozó könyvtárosok egy részének konzervativizmusát. Ez elsősorban a könyvtár archivális és zárt tudományos jellegének a nyilvános szolgálat rovására való hangsúlyozásában mutatkozott meg. A könyvtár nem tudta elég rugalmassá és teherbíróvá tenni közönségszolgálatát. Pedig a nemzeti könyvtár gyűjteménye még a polgári demokráciában is közkincs, a nemzet elsőszámú szabadakadémiája. Mennyivel inkább kötelessége a nyilvános szolgálat kiszélesítése a szocialista ország nemzeti könyvtárának! Nemcsak lehetőségeiben, passzívra kell az állampolgárok rendelkezésére állnia, hanem élő és hathatós módon segítenie kell az egész társadalom kulturális fejlődését. A szocialista és népi demokratikus országok nemzeti könyvtárjai valóban vezető szerepet játszanak a művelődési forradalom végigvitelében, a politikai fejlődés meggyorsításában a tudomány és a népgazdaság támogatásában. A mi nemzeti könyvtárunk ezeket a feladatokat is nem egyszer külső ösztönzésre vállalta magára s nem is mindig elégségesen. Nem a nagyobb eredményeket

hiányoljuk elsősorban. Alább majd szó lesz arról, milyen nehézségek akadályozták a könyvtári munka kiszélesítését. Hiányolnunk kell azonban, hogy a könyvtár a jellegzetesen könyvtári célokat sem tűzte ki határozottan, s ha általánosságban megfogalmazta is, hogy milyen szerep vár rá az új társadalomban, nem munkálta ki részletesen a maga szakmai módszereit.

De nem csupán a célok bizonytalansága a bajok forrása. Nem adnánk tiszta képet, ha nem szólnánk azokról a komoly külső nehézségekről is, amelyek a munkát még mindig gátolják.

Mindenekelőtt az égető, katasztrofális *helyhiányt* kell megemlíteni. A könyvtár ma szét van szórva, de pótépületeivel is olyan helyzetben van, hogy 120 000 modern könyve (1850 és 1951 közti anyag) ömlesztve a padlón hever. De hasonló állapotban van pl. a térképtár és a kisnyomtatványtár jelentős része is. A munkahelyek is zsúfoltak, ami akadályozza egy jobb munkaszervezet kialakítását. Mégis legfájdalmasabb az olvasótermek elégtelensége. Nemzeti könyvtárhoz méltóan az olvasótermek egész láncolatára lenne szükségünk, s ehelyett egy évtized erőfeszítése után is mindössze egy 88 férőhelyes általános, egy 39 személyes hírlap- és folyóirat- s egy 24 személyes tudományos olvasóteremmel rendelkezünk az egyes gyűjtemények néhány férőhelyes kutatószobáin kívül. Így tanulni, művelődni, kutatni vágyó olvasók tömegei rekednek ki a könyvtárból. (A szófiai Nemzeti Könyvtárnak 258 személyes általános olvasóterme van!)

A helyhiányon kívül (bár ezzel is összefügg) gátolta még munkánkat, hogy az archivális példányok mellett nincsenek meg kellő számban *a használati példányok*. Pedig nyilvánvaló, hogy a megőrzés és a nyilvános szolgálat kettős feladatának csak kettős (sőt sokszor többes) példánysorozatok birtokában felelhetünk meg.

Problémákat rejt magában a könyvtár *személyzete* is. A mai együttes nem tudatos, a könyvtár céljait szem előtt tartó személyzeti politika eredményeképpen jött létre, hanem elég esetlegesen verődött össze. Így aztán több szempontból kívánnivalókat hagy hátra. Nem kis szerepet játszott a személyzet kialakulásában két nagy intézmény, az OKK és az NK feloszlata s dolgozói szinte változatlan bekebelezése. Természetesen, kerültek be a két intézményből kiváló erők, de kerültek be gyengébb képességűek is. A könyvtár céljainak megvalósításához a színvonal emelése és a tudatosság fokozása szükséges. Ez részben megfelelő új erők alkalmazása, részben az ittlévők nevelése által érhető el. Külön meg kell említeni, mert számos nehézség forrása, hogy nagy hiány mutatkozik a dolgozók két típusában: a középfokú (de jólképzett) káderekben és a technikai személyzetben.

Államunk hatalmas *költségvetést* (8 671 000,— Ft) biztosított könyvtárunknak. Mégis van ennek a költségvetésnek két olyan hiánya, ami az alapvető nehézségek közé sorozandó. Egyik a könyvbeszerzési, másik a köttetési hitelek alacsonyága. Míg a külföldi analógiák azt mutatják, hogy a könyvbeszerzési hitel rendszerint meghaladja az összköltségvetés 20%-át, nálunk mindössze a 7,5%-ot érte el 1953-ban. Hasonló a helyzet a köttetésnél. A könyvtár évente több mint 43 000 kötet köny-

vet szerez be, de köttetni csak 757 kötetet tudott, vagyis a gyarapodásnak nem egészen 1,8%-át. Olyan arány ez, amely párját ritkítja az egész világon! A köttetéshez csatlakoznak a restaurálás, konzerválás problémái. Ezt a kérdést az OSZK agyonnyútt példányai különösen súlyossá teszik. 1958-ban itt is csak a szükségletek megfogalmazásáig juthatunk el.

Nem kevés nehézséget okoz, hogy hiányoznak, ill. elavultak a *technikai berendezések*. Hazánkban az OSZK-ra vár a legátfogóbb és legnagyobb arányú mikrofilmeztetés, s a könyvtárnak nem voltak mikrofilm-berendezései. Elavultak, elégtelenek a könyvtár sokszorosító gépei, mind a katalóguscédulák vonatkozásában, mind egyéb célok szempontjából. Nem elégséges a könyvegészségügyi felszerelés. De még lift sincs a főépületben, hogy ki lehessen küszöbölni a hosszadalmas és fárasztó kézi szállítást.

Végül itt említjük meg azokat a hatalmas *restanciákat*, amelyeket az előző évekből, évtizedekből örököltünk s amelyek nyomasztó teherként teszik nehezzé a kibontakozást. A legfontosabbak a következők: Több mint 200 000 mű vár rekatalogizálásra. 1921-től kiindulólág vár elkészítésre a magyar könyvtermés bibliográfiája. Évtizedek óta hiányzik a külföldi hungarica irodalom számbavétele és rendszeres beszerzése. A KC címanyaga hat betűrendből áll s egyéb megoldatlan problémákat rejt magában. S ha fentebb említettük az évi köttetés minimális arányait, ez is restancia okozója lett: ma már több mint egymillió bekötetlen könyv van könyvtárunkban.

Az 1958-as évre visszatekintve mégis sok, komoly eredményre tudunk rámutatni: a jelenlegi körülmények között, a lehetőségekhez képest is sokban megjavítottuk munkánkat. Mindenekelőtt eredmény már a célok tisztázása, a program körvonalainak megfogalmazása. Igaz, hogy ennek a megvalósításától még mindig messze vagyunk. De legalább tudjuk, merre tartunk, munkánkban sokkal jobban érvényesülnek a tervszerű könyvtárépítés elvei. Nem lekicsinylendők azonban eredményeink egyes részterületeken sem.

A könyvtár céljainak megfelelően kidolgoztuk a gyűjtőköri szabályzat általános tervezetét. (Hátra van a különgyűjtemények szabályzataival való kiegészítése.) Ez a szabályozás alapjául fog szolgálni a jövő korszerű gyarapítási politikájának s a könyvtár múltbeli, szerzeményezés terén elkövetett hibái lehető helyrehozatalának.

A gyűjtőkör pontos megfogalmazásával párhuzamosan, a jövő számára rendeztük a példánykérdést, s ezzel megtettük az első lépéseket, hogy megfelelő mennyiségű használati példánysorozatok tudjunk biztosítani a korszerű nyilvános szolgálatnak.

Megszerveztük a külföldi hungarica beszerzését.

Új kölcsönzési szabályzatot dolgoztunk ki.

Visszaállítottuk az elmúlt években szünetelő esti (21 órás) zárást.

Az olvasószolgálat keretében külön tudományos tájékoztató szolgálatot állítottunk fel.

Különgyűjteményeinkben magasszínvonalú feltáró munkát végeztünk.

Megtettük a szükséges előkészületeket az új, a könyvtár céljaihoz mért és méltó épület tekintetében. Az új épületet úgy terveztük, hogy az a könyvtár szocialista feladatainak ellátására is alkalmas legyen.

Komolyan kézbe vettük a könyvtárügy egészével kapcsolatos központi feladatokat is. Új rendeletervezet készült a kötelespéldány-szolgáltatásról, megkezdtük a KC bejelentések és a nemzetközi csere jogi szabályozását, megkezdtük a könyvtárközi kölcsönzés kiszélesítését, több vonatkozásban rendeztük a Könyvelosztó ügyeit (ún. könyvalap, főléspéldányok stb.).

Megtettük a szükséges előkészületeket a Könyvtártudományi és Módszertani Központ felállítására.

Az OSZK mai szervezetében már egyre inkább önmagára eszmélő, élő intézmény. Kapcsolatai mai valóságunkkal sokkal gyakoribbak és szorosabbak, egyre több részt vállal magára az ország előtt álló konkrét feladatokból. Jellege szerint befolyása részben közvetlenül, részben közvetve érvényesül. Olvasóinknak igyekeztünk mind anyagban, mint tájékoztatásban az eddiginél többet nyújtani. De továbbmenően a nemzetközi csere, a KC, a könyvtárközi kölcsönzés stb. munkájában a könyvtár hatóterületét lényegesen továbbszélesítettük, mint közvetlen olvasóforgalmunk kiterjedése. Nem csekély az a segítség, amelyet 1958-ban is a tudomány, az oktatás, sőt az ipar és a mezőgazdaság számára nyújtottunk pl. elsőrendű szakkönyvek biztosítása által. A módszertani segítség révén pedig — még az eddigi keretek közt is — a könyvtárak ezreiben érvényesítettük befolyásunkat, s így az dolgozók nagy tömegeinek neveléséhez, politikai öntudatosodásához járultunk hozzá.

IGAZGATÁS

A könyvtár vezetését 1958. február 2-án dr. Jóború Magda főigazgató vette át.

Döntő változást jelentett az új szervezeti felépítés kialakítása. Már az 1957. évi felülvizsgálat, majd az 1958. évi terv célul tűzte ki, hogy meg kell szüntetni a könyvtár szervezeti szétesését, amely évek óta akadálya volt a hatékony vezetésnek. 18 osztály irányítását közvetlenül maga az igazgatóság képtelen volt ellátni, ezért a rokonjellegű, szorosabban egymáshoz tartozó osztályokból nagyobb egységeket: főosztályokat kellett alakítani. Az átszervezés eredményeképpen a könyvtár, mint említettük három gyűjteményi főosztályra s két könyvtárügyi főosztályra tagozódik; az utóbbiak közül a második (a Könyvtártudományi és Módszertani Központ) önálló főosztályként csak 1959. január 1-ével alakult meg. A főosztályok megszervezése után nyertek kinevezést a főosztályvezetők: I. főosztály: dr. Sebestyén Géza, II. főosztály: dr. V. Waldapfel Eszter (július 1-től dr. Dezsényi Béla), III. főosztály: Juhászné dr. Hajdu Helga, IV. főosztály: Hátori Béla.

Jelentős eseménynek számít az új Szervezeti Szabályzat megalkotása, mely a bevezetőben ismertetett alapelvek szemmel tartásával jogilag rendezte a könyvtár alapvető kérdéseit. A könyvtár felépítésének kodifikálásán kívül különösen két területen fontosak az intézkedések. Itt nyertek alapvető szabályozást a gyűjtőkör és a kölcsönzés kérdései.

Az új szervezetben a főigazgató támogatására az ún. vezetői kollégium szolgál. Ennek tagjai: a főigazgató, a főigazgatóhelyettes, a főosztályvezetők, a párttitkár, a szakszervezeti elnök, a gazdasági vezető. A kollégium a Széchenyi Könyvtár elvi és gyakorlati kérdéseit havonként egy, illetve kétszeri értekezletein vitatta meg. Az év folyamán a következő kérdések kerültek megbeszélésre:

Az ún. Könyvvalap funkciója (május 22.).

A könyvvállomány rekatalogizálásának kérdései (június 5.).

Jelentés a könyvkötészet felülvizsgálásáról (június 5.).

Az OSZK szervezeti szabályzata (június 12.).

Az OSZK gyűjtőköre (július 3.).

A köteleespéldány-rendelet módosítása (július 3.).

Az OSZK kölcsönzési szabályzata (szeptember 4.).

Szakmai oktatás az OSZK-ban (szeptember 23.).

A kutatónapok kérdése (szeptember 23.).

A könyvtártudományi dokumentáció helyzete és fejlődési lehetőségei (október 9.).

A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban (október 9.).

Az OSZK kiadványterve (október 9.).

A Központi Címjegyzék kérdései (november 20.).

A Zártolt Anyagok Tára (november 20.).

A Könyvelosztó távlati tervének egyes kérdései (december 9.).

Ezenkívül tárgyalta a kollégium a költségvetést, a beruházási tervet, továbbá számos adminisztratív jellegű kérdést, így pl. a bérkorrekciót, a jutalmazásokat stb. Több ízben foglalkozott a könyvtár új elhelyezésével.

Itt említjük meg, hogy 1958-ban két terv merült fel az OSZK helykérdésének megoldására. Az egyik a Vigadó, a másik a Vár F szárnyának átépítése volt. A tárgyalások során az első javaslat lekerült a napirendről, a második változat előreláthatólag alkalmas lesz a kérdés legalább ötven évre szóló rendezésére. A könyvtár megvizsgáltatta a Vár szóbanforgó részét, felmérte helyiségszükségeit s — a Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési szakbizottságának bevonásával — előterjesztést tett a minisztériumhoz. Az év végén úgy látszott, hogy 1962-ben, legkésőbb 1963-ban beköltözhetik új épületébe.

A létszámviszonyokról a 9. táblázat ad áttekintést. Az év folyamán a könyvtár kötelékéből eltávoztak: Bartuc Lajos, Horányi Mátyás, Horváth Ilona, Rohonyi Gábor (meghalt), Szentkeressy Ferenc, Tarnai Andor, Varga Lajos, V. Waldapfel Eszter. Az állományon kívüli (02-es) dolgozók közül: Berlász Jánosné (meghalt), Ottó Arminné. Új munkatársakként beléptek a könyvtárba az új főigazgatón kívül: Berkó Pál tud. munkatárs, Egerer József műszaki III., Horváth Mihályné kisegítő II., Kolbay Anna tud. főmunkatárs, Pap Zoltán tud. munkatárs, Rakos József tud. csoportvezető, Sebestyén Géza h. főigazgató, Sükösd Gyula admin. csoportvezető,

Szécsi Vince műszaki III., Szücs Ilona segédkönyvtáros, Tabáni Lászlóné tud. munkatárs. Állományon kívüli (02 rovat) dolgozók: Kemény Mária, Storch Árpádné, Birck Miklósné. Gyakornokok: Bánlaky Éva, Katula Györgyné, Somfai László. Év közben a 02-es rovatról 01-es rovatra átsorolták a következő munkatársakat: Hazay László, Berlász Jenő. Ipari tanuló lett az addig 02-es rovaton szereplő Dobos Éva.*

Ennek a fejezetnek a végén kell megemlékeznünk a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályával való kapcsolatunkról. A könyvtár 1958 elején igen nehéz helyzetben indult neki az új évnék. Nem lehetett volna legyőzni nehézségeinket s nem lehetett volna elérni az itt vázolt eredményeket, ha a könyvtári osztálytól nem kaptuk volna meg a maximális támogatást. Ez a támogatás az elvi kérdések tisztázására éppúgy kiterjedt, mint a konkrét intézkedések területére. A minisztériumnak a Széchényi Könyvtár reorganizációja, nyugodtan megállapíthatjuk, épp olyan gondja volt, mint magának a könyvtár vezetőségének.

I. FŐOSZTÁLY

MODERN KÖNYVEK GYŰJTEMÉNYE

Vezető: dr. Sebestyén Géza

A főosztály minden egységét a meginduló átalakulás jellemezte. Két osztályon belül új csoportokat állítottunk fel, igyekeztünk könnyíteni az elhelyezési nehézségeken, mindenütt felülvizsgáltuk a célkitűzéseket. Az újjászervezést tükrözi az a tény is, hogy három osztály élére új vezető került. A változások indoka kettős: egyrészt súlyos restanciákkal, alig áthidalható nehézségekkel küzdöttek az osztályok meglévő szervezetükben is, másrészt le kellett vonni a könyvtár mai koncepciójából adódó konzekvenciákat. Magától értetődik, hogy mindennel egy év alatt nem lehetett megbirkózni; a módszer az volt, hogy minden osztály munkájában súlypontokat alkottunk. Ezek a következők voltak: a gyarapítás területén a gyűjtőkör tisztázása és a külföldi beszerzés bibliográfiai megalapozása, a feldolgozás terén a rekatalogizálás, a bibliográfiai osztályban a nemzeti bibliográfia ügye, az olvasószolgálatban a tájékoztatás megszervezése, az egésznapos nyitvatartás visszaállítása, végül a kölcsönzés területén fennálló visszasságok megszüntetése.

* Az 1957. évi Évkönyv sajnálatos módon két elírást tartalmaz a dolgozók felsorolásával kapcsolatban. Helytelenül szerepel a névsorban Balla Albert (ilyen nevű dolgozónk 1957-ben nem volt), viszont kimaradt a felsorolásból Papp Sámuelné Lakatos Éva.

A bevezetőben említett szempontok szerint az állománygyarapítás (különösen a külföldi beszerzés) súlyponti kérdéssé lett az egész könyvtár munkájában. Minthogy a határainkon túl megjelent magyarnyelvű és magyarvonatkozású műveket évtizedeken át nem gyűjtötték be rendszeresen, s nem szervezték meg ezt a munkát az utóbbi években sem, az alapvető tevékenységhez kellett kezdeni. Ez abban fejeződött ki, hogy 1958-ban az osztályon belül külön külföldi csoport került felállításra. De szükség volt több kérdés elvi tisztázására belföldi vonatkozásban is. A könyvtár archivális példányainak és használati példányainak kérdése nem volt megnyugtató módon rendezve, még kevésbé a használati anyagon belül a helyi és a kölcsönzési állomány ügye. Külön nehéz kérdéseket vetett fel a könyvtár differenciált szervezete, a tárak, segédkönyvtárak divergáló igénye. Messze kiható esemény tehát, hogy a könyvtár az év folyamán tisztázta a gyarapítás céljait, meghatározta feladatait, hosszú távra szóló, átgondolt programot dolgozott ki. Mindez a gyűjtőkori szabályzatban ölt testet, amelynek készítése az egész évben folyt, s melynek már csak egész speciális fejezetekkel való kiegészítése van hátra.

A külföldi beszerzés megindításához meg kellett szerezni a szükséges nemzeti és egyéb bibliográfiákat s — előről kezdve — ki kellett alakítani a munkaorganizációt. Mindenekelőtt szükség volt a kellő cím-anyag kiszűrésére; ehhez a kijelölt bibliográfiák állandó, rendszeres figyelemét szervezték meg. 1958-ban a külföldi beszerzési csoport 1438 bibliográfia átnézése során 3636 címet jegyzett ki. Egészen új nyilvántartásokat fektettek fel, ezek az előszerzeményezési munkát rendszeressé teszik és megkönnyítik. A tájékozódás megkönnyítésére kataszter készült a külföldi magyar szerzőkről és intézményekről, ez jelenleg mintegy másfélezer adatot tart nyilván. Fontos feladatként jelentkezett a külföldi beszerzés területén a segédkönyvtárak munkát gátló hiányainak pótlása.

A belföldi beszerzési csoport kurrens munkájában ugyancsak igyekezett — a régi jó tapasztalatok megtartásával — modernebb munkaszervezetet kialakítani. Emellett ez a csoport az új elvek szempontjából átvizsgálta az ún. kölcsönzési alap könyvanyagát (28 000 kötet), s más fontos raktárrendezési munkákat végzett el, melyekkel kapcsolatban jelentős raktári férőhelyet szabadított fel. Itt jegyezzük meg, hogy a kötelespéldánycsoport csak az év elején fejtette ki tevékenységét a Gyarapítási osztályon, a könyvtár általános átszervezésekor a IV. főosztály keretébe helyezték át.

Ami mármost a beszerző munka konkrét eredményeit illeti: külföldi gyarapodásaink nemcsak számszerűen növekedtek meg, hanem minőségileg is magas színvonalra emelkedtek. Szovjet könyvbeszerzéseinkből — egyebek közt — jelentősek a rokonnépek kiadványai. A hungarica anyag mellett jelentős a segédkönyvtárak égető hiányainak pótlása, szá-

mos könyvtártudományi munka meghozatala. A segédkönyvtári beszerzések soraiból a Library of Congress katalógusa emelkedik ki. E 167 kötetből álló monumentális mű 24 kötete már állományunkba is került. Külön kiemelendő, hogy 60 kurrens nemzeti bibliográfiát szerzett be a könyvtár s ezzel a világ könyvtermésének túlnyomó része felett biztosította az áttekintést.

A belföldi könyvbeszerzésből kiemelkedik a Träger-gyűjteményből származó 21 db írástudományi és gyorsírástörténeti mű, továbbá a Sziklay-gyűjteményből vásárolt 87 szlovákiai megjelenésű hungarica. A Sulica-gyűjteményből pedig több mint félezer román-nyelvű ritka hungarica került a könyvtár állományába. Az Állami Könyvterjesztő Vállalattól ritka munkásmozgalmi kiadványokat, nemes kötésű könyveket és irodalmi jelentőségű műveket vásároltunk.

A számszerű eredményeket 1. az 1. és 2. táblázaton.

FELDOLGOZÓ OSZTÁLY

Vezető: dr. Goriupp Alisz

Létszám: 27 fő

Az OSZK feldolgozó munkája évek óta kettős feladat előtt áll:

a) erős iramban folytatni kell az 1936-ban megindult rekatalogizálást,

b) késedelem nélkül katalogizálni, osztályozni stb. kell az új szerzeményeket.

A két feladat, amely kezdetben jól kiegészítette egymást, a későbbi években mindinkább egymás versenytársa lett. Minthogy az új szerzemények száma mindinkább nőtt, a feldolgozási kapacitásból egyre kevesebb maradt a rekatalogizálásra.

Az osztály 1958. évi terve 30 000 feldolgozást írt elő. A megterhelés így alakult (műben):

	Teljes feldolgozást igényel	Egyszerű feldolgozást igényel	Csak rávezetést igényel
Kötelespéldány	6 262	5 094	—
Belföldi beszerzés	4 002	—	—
Külföldi beszerzés	1 999	—	—
Rekatalogizálás	3 607	—	—
Sorozati	2 021	—	7 902
	17 891	5 094	7 902

Összes feldolgozás: 30 887 mű

Mint látható, a rekatalogizálás a feldolgozott anyagnak már csak 12⁰/₀-át teszi ki, de a teljes címleírásokat véve is csupán 20⁰/₀ körül mozog. Az

osztály által elvégzett címleírásról és szakozásról a következő táblázat ad képet (a múlt évről áthúzódo tételekkel együtt).

	Teljes	Egyszerűsített	Összes
Címleírás	22 454	5 094	27 548
Osztályozás	22 708	—	22 708

Érdemes megjegyezni, hogy az új rend szerint a könyvtár valamennyi könyve normális feldolgozáson megy át, így a Zárolt Kiadványok Tárának anyaga is.

Az év folyamán sorakerülő rendkívüli feladatokból a legfontosabbak: megtörtént a naptárak s egyéb periodika anyag felállítása, az archívális és használati anyag átrendezésével kapcsolatban raktárrevízió folyt (73 402 mű átnézése, válogatása, szükség esetén átszámozása), október 1-től rendszeresen folyt az ún. müncheni katalógus fényképezésére való előkészítése, jegyzékbevétele stb.

Az osztály feladatait megvitatta az intézet vezető kollégiuma is (június 5.). A vita középpontjában a rekatalogizálás kérdése állt. Intézkedésre azért volt szükség, mert az elmúlt 22 év folyamán mindössze az anyag felét sikerült feldolgozni (450 000 műből 225 000-et), az 1958-as ütemben pedig a hátralévő rész további 63 esztendő alatt készülne el (az ütem esetleges további csökkenését nem is számítva). Az intézetvezetés a rekatalogizálást a Feldolgozó Osztály súlyponti feladatának nyilvánította s hogy ez végrehajtható legyen, a munkaszervezetet át kellett alakítani. 1959-től kezdve a kurrens belföldi anyag (kötelezpéldányanyag) címleírása és szakozása átkerült a Bibliográfiai osztályra (a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztésével együtt), ami több mint 6000 teljes és kb. 5000 egyszerűsített címleírás leválását jelenti. Ezenkívül az osztály a szükséges létszámbeli megerősítést is meg fogja kapni, hogy a munka 10—12 év alatt lebonyolítható legyen.

BIBLIOGRÁFIAI OSZTÁLY

Osztályvezető: Durzsa Sándor

Létszám: 9 fő

A Bibliográfiai osztály profiljában, munkájának céljaiban évek óta ingadozás volt észlelhető. Míg régebben túlsúlyban voltak az ajánló bibliográfiák („Legdrágább kincsünk a gyermek”, „A mi íróink” c. sorozat stb.) s az alkalmi jellegű bibliográfiák, később a szakbibliográfiák kerültek előtérbe („Új bibliográfiai füzetek” c. sorozat). Csak fokozatosan tevődött át a súlypont a nemzeti bibliográfiára, amely pedig a Nemzeti Könyvtár elsőrendű bibliográfiai feladata. Az átszervezés végleg itt jelölte ki az osztály tevékenységének területét, rábízván mind a kurrens könyvtermés feldolgozását s vele kapcsolatban a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztését, mind pedig a retrospektív könyvészetek összeállítását. 1958-ban azonban az első feladatot még a Feldolgozó Osztály

látta el, az átadás időpontjaként az intézetvezetés 1959. január 1-ét tűzte ki; addig az előfeltételeket kellett megteremteni. Az elvégzett munkák a következők:

1. Ciklusbibliográfiák

a) Magyar Könyvészet 1920—1935.

A befejezett gyűjtés címleírási egységesítése megkezdődött és folytatódott a sorozati szerkesztés. A betűrendben felállított anyag címleírásai a „Bakács” címszóig vannak egységesítve, sorozati szerkesztésen az „A—E” betűk anyaga ment át.

b) Magyar Könyvészet 1945—1954.

Az év első felében elkészült a sorozati anyag kontrollja és kiegészítése. A sorozati anyag címleírási egységesítésével és osztályozásával egyidejűleg folyamatosan végezték a sorozati főlapok összeállítását is. Elkészült az önálló művek és a sorozati anyag összeosztása és lényegtelen mennyiségű cédulától eltekintve befejeződött a teljes gyűjtés szakcsoporton belüli alfabetikus összeosztása. A gyűjtés vidéki kiegészítése Pécsen és Sopronban történt meg.

2. Magyar bibliográfiák bibliográfiája

Az év folyamán elkészült az 1956—1957. években megjelent önálló és rejtett bibliográfiák bibliográfiája. Ez év augusztusától ez a gyűjtés a varsói kötelezettségeinkkel kapcsolatos gyűjtéssel összekötve folyamatosan történik.

3. Varsói anyaggyűjtés

Az 1957. évi varsói bibliográfiai kongresszuson megállapodás jött létre, hogy a résztvevő szocialista államok az újonnan megjelenő slavica germanica, polonica, hungarica stb. anyag bibliográfiai adatait kölcsönösen megküldik az érdeelt államoknak. Ennek értelmében 1958 eleje óta 2885 bibliográfiai tételt gyűjtött a Bibliográfiai Osztály s a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályán keresztül 2255 tétel jutott el a partnerekhez.

4. Új Bibliográfiai Füzetek

A sorozatban 1958-ban megjelent a *Mozart Magyarországon* c. bibliográfia, nyomdára kész állapotban van a *Schiller Magyarországon* c. összeállítás. Az évi terv három füzet közreadását irányozta elő, sajnos a Shaw és a Goldoni bibliográfiákat nem sikerült befejezni.

5. Bibliográfiai koordináció

Körlevél előzetes szétküldése után az osztályon összegyűjtötték a könyvtárak jövő évi bibliográfiai terveit, ezekből előzetes tervet állítottak össze, és ezt a Bibliográfiai Szakbizottság elé terjesztették. A jó-

vághagyott előtervet a Kiadói Főigazgatóságnak megküldték. A terven kívüli bibliográfiák elbírálását, ill. engedélyeztetését folyamatosan végezték. Több esetben adtak szakmai tanácsot bibliográfiák összeállításához szerkesztési kérdésekben.

6. Tervezés

A Bibliográfiai Osztály kidolgozta a Nemzeti Bibliográfia közreadásának kívánatos rendszerét s javaslatát a vezetői kollégium elé terjesztette. A kollégium által elfogadott terv alapelvei a következők:

a) A nemzeti bibliográfiai apparátus az OSZK által gyűjtött dokumentumfajták mindegyikére terjedjen ki (könyv, időszaki kiadvány, zenemű, térkép, grafikai kiadvány stb. — szükség szerint párhuzamos sorozatokban).

b) Többféle periodicitásban kell áttekintést nyújtani, vagyis a *kurrens* bibliográfiákat egészítsék ki az *éves* kötetek, majd a *többéves* összefoglalások.

c) Olyan egységes feldolgozási módszereket kell kialakítani, hogy minden elsődleges feldolgozás további felhasználásokat tegyen lehetővé minimális munkatöbblettel, s így a párhuzamos munkamozzanatok megszűnjenek. Ez a fotooffsetes technikai alkalmazásával valósítható meg; így az egyszer elkészített címanyag több lépcsőben kerül felhasználásra — új szedés, korrekktúra stb. nélkül.

Az új rendszerre fokozatosan kell áttérni, megteremtve előbb a szükséges műszaki és egyéb feltételeket.

Ennek a programnak a szemmeltartásával az osztály — a Feldolgozó Osztály közreműködésével — kidolgozott egy tervezetet az 1959-es átmeneti esztendőre is.

OLVASÓSZOLGÁLATI ÉS TÁJÉKOZTATÓ OSZTÁLY

Vezető: dr. Bélley Pál

Létszám: 19 fő

Köztudomású, hogy korunkban a könyvtári szolgáltatásnak egy egészen új ága bontakozott ki, a tájékoztatás. A pusztai könyvkiszolgálás mellett a könyvtárak egyre inkább válladják az irodalom területén való részletes kalauzálást, sőt az adatfeltárást, adatközlést is. Ez elől a feladat elől a legkevésbé térhet ki az az intézmény, amely a magyar társadalmi élet, történelem, irodalom, hazai föld kérdéseiben a legteljesebb gyűjteménnyel rendelkezik. A hungarica gyűjteményre épülő dokumentáció tehát olyan feladat, amelyet az átszervezésnek szintén napirendre kellett tűznie. A régi olvasószolgálat így két félre vált, az átszervezés óta az osztály két nagyobb egységre tagolódik: a kiszolgáló részlegre és a tájékoztatásra. Az első keretébe az olvasótermi szolgálat, a kölcsönzés és a raktárak tartoznak, az utóbbiba a felvilágosítás (gyors-tájékoztatás) és a tudományos tájékoztatás. Az átszervezés s a vele kapcsolatos új térbeli elrendezés (külön katalógusfolyosó, innen nyílóan

külön szoba a tudományos tájékoztatás számára) lényegesen megjavította a munkát. De nemcsak a szervezeti reform vált a munka javára. A könyvtár gyűjtőkörének pontosabb meghatározása, a több-példányos gyűjtés elvének továbbfejlesztése, a bibliográfiai munka kiszélesítése, a könyvtár használatának, propaganda és tájékoztató tevékenységének szabályozása, az állomány hathatósabb védelme, a raktárak zártságának szigorítása, a könyvtárközi kölcsönzésnek az olvasószolgálatról való leválasztása mind olyan intézkedés, amely közvetve vagy közvetlenül elősegíti az osztály munkájának célszerűbb, áttekinthetőbb összefogását, magasabb színvonalon való teljesítését.

Olvasóforgalom

Az év folyamán állandó látogatójegyet váltott 7231 olvasó (ebből tudományos kutató 1329). Az előző évi adat 3187 olvasó (929 tudományos kutató). Az olvasótermek forgalma a következőképpen alakult.

	<i>Személyforgalom</i>		<i>Kötetforgalom</i>	
	1957	1958	1957	1958
Általános olvasóterem		36 578		84 112
Tudományos olvasóterem		2 531		22 532
Összesen:	24 437	39 109	68 471	106 644

A személyforgalom (látogatások) megoszlása az egyes olvasói csoportok (kategóriák) szerint:

	1957	1958
Tudományos kutató	3 920	6 638
Egyetemi hallgató	11 163	15 878
Egyéb	9 354	16 593
	24 437	39 109

Kölcsönzőforgalmunk a következőképpen alakult:

Kölcsönzések száma:	3169
Kölcsönzött kötetek száma:	6193

Az OSZK jellegénél fogva nem kölcsönző könyvtár. Kölcsönzésre csak kivételesen, igen indokolt esetben kerülhet sor, de archivális példány akkor sem adható ki. Sajnos ennek az elvnek állandó hangoztatása mellett is évtizedeken keresztül igen liberálisan kezelték a kölcsönzés ügyét. A szabályok megsértése és a lazaság következtében a könyvtár számos pótolhatatlan példánya ment veszendőbe. Az év egyik különleges feladata volt ezért a kintlevőségek visszaszerzése. A kölcsönző részleg eddig közel ezer kötetet szerzett vissza, de még így is 347 kötet 1957 előtti kölcsönzés van házon kívül. Ilyen körülmények közt került sor az

új kölcsönzési szabályzat kidolgozására. Ennek lényege, hogy a kölcsönzők jogos érdekeinek sérelme nélkül biztosítja a nemzet könyvarchívumának védelmét. A kölcsönzők érdekeit szolgálja egyébként a másodpéldányok gyűjtésének fokozása is (l. alább).

A helyi és a kölcsönző forgalom együttes összege:

látogatás 42 278

kötethasználat 112 839

Raktárunk évek óta közismerten nehéz helyzetben van. A raktári munkát, a raktártervezést, az állomány áttekinthetőségét egyre nehezebbé teszi a fokozódó helyhiány, a zsúfoltság. A raktári dolgozók a legkülönbözőbb műveletek (átrakás, dupla polcozás, sorok földrehelyezése, vendégpolcok felfüggesztése) útján elismerésre méltó buzgalommal küzdenek a helynyerésért. Sajnos ez az eljárás legfeljebb csak rövid időre szóló átmeneti megoldást jelent, amellet a könyvek fokozott rongálódásával kell így számolni. Itt is le kell szögeznünk, hogy két új vasterem megépítése a könyvtár legégetőbb szükségletei közé tartozik. Tarthatatlan helyzet, hogy az 1850—1951 közötti „használati” példányokból mintegy 120 000 kötet már polcok helyett a földön van.

A raktári kérdések kapcsán kell megemlékeznünk arról a hatásában nem kis jelentőségű változtatásról, amely a könyvtár példányrendszerében végbement. Az Országos Széchényi Könyvtárnak *kettős* kötelezettsége van: egyrészt megőrizni az utókor számára minden magyar nyomdaterméket, másrészt igen nagy nyilvános szolgálatot építeni ki. A kettős kötelezettségnek kell tükröződnie a raktári rendszerben.

Az előzmények még 1952-re nyúlnak vissza, amikor a könyvtár áttért a többpéldányos gyűjtésre, ill. a kettős raktározásra. Az új rend megindításakor azonban az akkor meglevő egypéldányos teljes könyvállományt nem nyilvánították archiválisnak, ellenkezőleg, ezt használatinak tekintették, s az újonnan bekerülő másodpéldányokból igyekeztek az archivális (muzeális) raktárat megteremteni. A következőképpen az volt, hogy az archivális példánysorozat lett hézagos. Az 1958-ban bevezetett új rendszer lényege az, hogy mindig az első példány az archivális (ha tehát egy műből csak egy darab van, az védett egység). Ugyanakkor a használatinak minősülő csatlakozó példányokból annyit szerzünk be, amennyit a szükséglet kíván. A jövő egyik fontos feladata lesz, hogy a könyvtár szélesedő nyilvános szolgálatához (párhuzamos olvasótermek) a megfelelő példánysorozatokat biztosítsuk. (A változtatás mintegy 2400 fm könyv átrakását és számos jelzet megváltoztatását tette szükségessé.)

Propagandamunka

Propagandamunka a folyó évben általában csak kiállítások rendezése útján folyt. Kiállításaink a következők voltak: az év első negyedében havonként, továbbá november és december hónapban a folyosó hét tárlójában új külföldi, ill. belföldi szerzeményeink bemutatója.

Május elsején a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom múltjáról, annak irodalmi és művészeti megnyilatkozásáról készült kiállítás. A rendezésben könyvtárunk több osztályának dolgozói vettek részt. Május közepén hét tárlóban a magyar könyvillusztráló művészet került bemutatásra. Szeptemberben „Az irodalom- és a nyelvtudomány legfontosabb segédkönyvei” és a „Kelet irodalma magyarul 1945—1958” című kiállítások nyíltak meg. A kiállítást színessé, változatossá tette nemcsak a bemutatott gazdag könyv-, kép- és plakát-anyag, hanem a Néprajzi Múzeumtól és a magyarországi Buddhista Missziótól kölcsönkért több tárgyi dokumentum (szobrok, imamalom, fegyver stb.) bemutatása is. Október 27-én klubest keretében nyitotta meg intézetünk vezetője az országgyűlési- és tanácsválasztások alkalmából rendezett „Az Országos Széchényi Könyvtár múltja, jelene és jövője” című kiállítást.

November 7. évfordulójáról, mely egybeesett előbbi kiállításunk nyitvatartási idejével, külön tárlókban rendezett anyag bemutatásával emlékeztünk meg.

Tájékoztató

Az új szervezeti keretben a tájékoztató szolgálat gyors felvilágosítások nyújtása mellett írásbeli tájékoztatást, bibliográfiai összeállításokat szerkeszt, készíti a reference-indexet, a ténykatalógust (elhunytak, kitüntetettek stb. betűrendes jegyzéke), az OSZK segédkönyvtárainak központi címjegyzékét (egyelőre csupán kurrens vonatkozásban) az intézet egészére kiterjedően gyűjti és nyilvántartja az írásbeli reference-anyagot, összeállítja és folyamatosan vezeti a tudományos tájékoztatást nyújtó könyvtárak és egyéb intézmények név- és címjegyzékét. Különösen sürgős feladatként jelentkezett azonban a tájékoztatáshoz szükséges segédapparátus létrehozása. Ennek keretében a reference-segédkönyvtár anyaga átválogatva, az oda nem tartozó művek kiemelése után szakrendben került felállításra. A selejtezés munkája elkészült az olvasótermi kézikönyvtárban is, továbbá megkezdődött a „0”, „4”, „8” és a „9” szakok anyagának megszerkesztése, egyelőre desiderata jegyzék formájában. Ez az anyag fogja a felállítandó korszerű kézikönyvtár alapját képezni.

Írásbeli tájékoztatást az év folyamán mintegy 80 esetben adott a Tájékoztató csoport. Ezek közül jelentősebbek: Krupszkája művei magyar nyelven és a rávonatkozó irodalom, Gorkij Magyarországon megjelent művei 1950—1958., mongol—magyar bibliográfia (kezdetektől 1958-ig, minden szakterület vonatkozásában, könyvek és folyóiratok), Lunacsarszkij művei magyarul, a Magyar Vöröskereszt tevékenységére vonatkozó művek bibliográfiája, a magyar könyvtártörténetre vonatkozó angolnyelvű tanulmányok, Goethe hatása Madáchra, Burns művei magyarul, a cigánykérdés magyar irodalma, arabeszek a magyar irodalomban, irodalom a székesfehérvári katolikus rendházak történetéről, Erkel Ferencre vonatkozó művek bibliográfiája.

Az írásban adott referenciákról katalógus formájában reference-index készül tárgyszavak szerint rendezve.

II. FŐOSZTÁLY

MODERN KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Vezető: dr. Dezsényi Béla

A főosztályhoz tartozó gyűjtemények együttese még kialakulóban van. Összekapcsolja őket elsőül a gyűjteményi szempont — az, hogy modern könyvtári anyagot őriznek és tesznek hozzáférhetővé, de összekapcsolja őket munkájuk fejlődésének iránya is. Az anyag tudományos feltárásának kötelességén túl kötelességük külön-külön a maguk sajátos területén a gyakorlati élet igényeinek kielégítése: a különféle állami és társadalmi szerveknek tanácsadással, anyagszolgáltatással és önálló kezdeményező erővel is rendelkezésre kell állniok. Ez határozza meg — az egész könyvtár számára érvényes elvi kereteken belül — gyűjtésük irányának, felszerelésüknek és olvasószolgálatuknak kialakítását is.

A közös munka első eredménye a főosztályhoz tartozó 5 gyűjtemény részletes gyűjtőköri szabályzatának kidolgozása. (A vezetői kolégium elé 1959-ben kerül.)

HÍRLAPTÁR

Vezető: dr. Dezsényi Béla

Létszám: 23 fő

Állománygyarapítás

	Kurrens	Nem kurrens
Belföld	1951	1071
Szovjetunió	62	11
Népi demokráciák	167	185
Egyéb külföld	315	350
Összesen:	2495	1617

E téren két jelentős eseményről kell beszámolnunk.

Az első: külön állomás felállítása a külföldi hungarica részére. Az állomás kidolgozta a desiderata-nyilvántartás szabályzatát és a szabályzatnak megfelelően felfektette a külföldi magyar sajtó desiderata-katalógusát (eddig 550 cím). Ez az állomás vállalja az összekötő szerepet is a Zártanyag osztály felé.

A második: hosszú évek óta legjelentősebb gyarapodása a Tárnak a Lamotte-féle hírlapgyűjtemény megszerzése, amely 18. századi, szabadságharc-korabeli és reformkori hírlapokat és folyóiratokat ölel fel több mint 600 kötetben. Unikum ezek közül a Magyar Hírmondó 1787-i évfolyama, továbbá a bécsi Magyar Hírmondó néhány illusztrációs-anyagot tartalmazó kötete. Különleges érték azonban a Kossuth-féle Pesti Hírlap teljes sorozata, a teljes Tudományos Gyűjtemény, Auróra stb. is. Ki kell emelni az anyag ritka szép, jól konzervált állapotát.

Feldolgozó munka

Az osztály jelentős átrendezéseket és átszámozást hajtott végre. A feldolgozó munka tervéből azonban *nem teljesült* az ún. gyorskatalogizálás. Itt a tervezett 11 500 címfelvételből csak 5763 készült el. Ennek a vállalkozásnak célja a rekatalogizálás gyorsítása, a müncheni rendszerű cédulák lemásolással való minél gyorsabb kiküszöbölése. Menetközben azonban kiderült, hogy a régi cédulák kollacionálási adatai teljesen megbízhatatlanok, legtöbbször csak a kezdő és végső évfolyam van feltüntetve. Nem volt tehát elég a kontroll, a kollacionálás műveletét teljesen meg kellett ismételni.

A rendes katalogizálásnál túlteljesítés van: a tervezett 4000 kötet helyett 4657. Így a katalogizálás összteljesítménye az összes akadályok ellenére 10 420. Ehhez járul még a repertórium részére készült 9820 címleírás.

Terven felül sor került a KC intézmény-katalógusa rendezésére (500 új karton, 100 választó) és a cikk-katalógus betűrendes részének (5000 cédula) revideálására.

Olvasószolgálat

Az 1958. év forgalma:	24 392 olvasó	93 036 kötet
	943 kölcsönző	3 144 kötet

(1957-ben:	15 769 olvasó	használt	61 471 kötetet
	609 kölcsönző	használt	1 644 kötetet.)

Az olvasók megoszlása:

tudományos kutató	7 209
egyetemi hallgató	5 198
egyéb	11 985

Tudományos munka

A *bibliográfiai* munkát megbénította az akadémiai célhitei megvonása 1958. április 1-től kezdve. Ezért csak 2041 kötet címleírása készült, ennek legnagyobb része a rekatalogizálási munkából eredő címleírás.

Viszont eredmény az első ízben kiadásra került éves bibliográfia (*Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke 1958*). Összeállították Kovács Istvánné és Gordon Miklósné.

Az éves bibliográfia céduláinak kiegészítése útján a 10 (vagy 5) évről kiadandó kumuláció előkészítése is megtörténik. (Ezek a munkák tervbe állított kutatóidőben készültek és készülnek.)

Az osztályon készült ez évben is a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a.

A *lelőhelybibliográfia* az OSZK anyag feldolgozását előreláthatólag 1959. első felében befejezi. Az országos méretű munka is megindult.

Jelentősen előrehaladt a nagy könyvtárak (elsősorban Akadémia és Egyetemi Könyvtár) előkészítő munkája, és beérkezett a megyei könyvtárak anyagának nagy része, valamint a Gorkij Könyvtár teljes anyaga. Elkészültek a címleírási szabályok és a bejelentési rendelet szövege.

ZENEMŰTÁR

Vezető: Vécsey Jenő

Létszám: 7 fő

A tervnek megfelelően a segédkönyvtár és a hungarica-anyag bővítése rendszeresen folyt, a külföldi rendeléseknél tekintettel voltak a pótlandó hiányokra is. Az alábbi igen értékes gyűjteményekkel gazdagodott az osztály:

1. A Csuka-féle zenemű-, könyv- és kéziratgyűjtemény.
2. A Kismartoni—Lechner-féle Doppler-gyűjtemény.
3. A Vavrinecz Mór-féle kéziratot zeneműhagyaték.
4. A Schell-féle Liszt-gyűjtemény (kéziratot és dokumentációs anyag).
5. A Krecsányi-féle színházzenei hagyaték.
6. Dohnányi kéziratok.

A fenti anyagból csak a 4. sz. tétel került vásárlás útján állományunkba, a többi ajándékozás révén. A 6. sz. tétel, a 18 db Dohnányi kéziratból álló gyűjtemény egyelőre letétként szerepel, de a gyűjtemény darabjainak mikrofilmeztetése s a filmeknek a hagyatékozóhoz juttatása után ez az anyag is az osztály tulajdonába kerül.

A mikrofilmezést egyébként bizonyos központi feladatok előterbe állítása miatt csak részben lehetett igénybe venni. Elsősorban a külföldről kért dokumentációs anyag (Haydn, Mozart, Albrechtsberger stb.) került filmezésre. A szintén külföldről kért rezidenciális „Acta musicalia” gyűjtemény esetében egyúttal saját részünkre is fontos felvételezés történt. Elkészültek a Dittersdorf és Süssmayr-operák autográf partitúráinak felvételei.

A Zeneműtár kutatószolgálatát, rendezvényeit illetően a következőket kell megjegyezni.

Az 1958-as Bartók évvel és az 1959-es Haydn-évvel kapcsolatban számos adatszolgáltatás történt bel- és külföldi viszonylatban egyaránt. A külföldi film- és jegyzékgigények főként Haydn és kortársainak műveit érintették.

Az egyes intézményekkel való együttműködés szempontjából ki kell emelni a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola Könyvtárának, valamint a Magyar Rádió és Televízió hangfelvételi gyűjteményének nyújtott részletes módszertani segítséget. Az osztály szoros együttműködésben állt a MTA Zenetudományi Bizottságával és a Bartók és Haydn-évek fesztiváljait előkészítő országos bizottsággal.

Az év folyamán 3 tudományos előadás hangzott el a Puskin utcai épület dísztermében a Zeneműtár rendezésében: a) Domokos Pál Péter

erdélyi gyűjtőútjának beszámolója, b) Szabolcsi Bence: Bartók Csodálatos mandarin-ja, c) Kárpáti János: Bartók és az arab népzene.

A két utóbbi előadás a Bartók fesztivál alkalmából került megrendezésre, a Zeneműtár ekkor kisebb kiállítással is szerepelt a gyűjteményében őrzött Bartók emlékekből és dokumentumokból.

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI OSZTÁLY

Vezető: dr. Keresztury Dezső

Létszám: 4 fő

Az év folyamán a legfontosabb munka a képgyűjtemény feldolgozása volt; e mellett fokozottabban bontakozott ki az osztályon folyó tudományos tervező és tájékoztató munka.

Az új beszerzésekkel kapcsolatban a következőket érdemes megemlíteni:

a) Az osztály állománya elsősorban nem vétel, hanem főképpen ajándékozás, átadás és kötelezpéldány útján gyarapodott. Kiemelendő tételek: a Nemzeti Színháztól átvett egykori Krencsányi-féle színházi könyvtár és mintegy 1200 szövegkönyv. Az Állami Hirdető Vállalat 24 000 fölös plakátjának átválogatása után 3944 színlap került az állományba. Az idei év folyamán meginduló kötelezpéldányszolgáltatás mérlege: mintegy 5000 db átválogatása után 1500 színlap.

b) Ami a vásárlást illeti, lényeges tételek csak hellyel-közzel kerültek felszínre. (Elhalálozott gyűjtők, színészek hagyatéka.) Az anyagból kiemelkedett az Escher Károly felvételeit tartalmazó mintegy 10 000 filmkocka; ennek színházi részéről folyamatosan készülnek a levonatokat. Egyébként érdekesebb képanyagot a Magyar Fotó-tól, az Artista Egylettől és egy-két magánostól szerzett az osztály.

Az 1958-ban benaplózott tételek száma: 6468 darab.

A látogatás, anyag- és adatszolgáltatás adatai az összesítő táblázatokon találhatók.

T É R K É P T Á R

Mb. vezető: Nemes Erzsébet

Létszám: 2 fő

Az új atlasz-szekrény és egy régi tárló fiókjainak pótlása által a régi, értékes atlaszgyűjtemény egy része és kb. 1500 térkép védettebb elhelyezést kapott. Ugyanakkor sajnos elmaradt a második világháború óta a földön felhalmozott, archivális-értékű, kataszteri térképek szekrényeinek elkészítése. Ennek az anyagnak a pusztulástól való megmentése égetően szükségessé vált.

Kezdetét vette a régi, ritka metszett és kéziratot hungarica térképeknek a Mikrofilmtárban történő fotografálása. Lemezfelvétel készült 18 db térképről.

KISNYOMTATVÁNYTÁR

Mb. vezető: dr. Munkácsi Piroska

Létszám: 3 fő

Az állománygyarapítás terén lényeges változás, hogy 1958-tól a nyomdai kötelespéldányokból 1 példányt tart meg a tár. (A grafikai plakátokból továbbra is 2 példányt gyűjtenek.) Az előző évekhez viszonyítva a vásárlási keret jelentékenyen emelkedett. Külön kiemelendő a 11 000 darabból álló Ballagi-féle gyászjelentés-gyűjtemény megszerzése.

A feldolgozás terén különleges feladat volt az 1919-es Tanácsköztársaság plakátjainak és röplapjainak feldolgozása és előkészítése egy tervezett OSZK kiadvány részére.

III. FŐOSZTÁLY MUZEÁLIS KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Vezető: Juhászné dr. Hajdu Helga

Az átszervezés a könyvtár rendkívül heterogén részlegei közül közös egységbe vonta össze a történeti gyűjteményeket (ideértve a műemlékkönyvtárakat is) és az elsősorban ezek szolgálatában működő könyv-egészségügyi laboratóriumot és mikrofilmtárat. Így remélhető, hogy ezek az osztályok feladataikat sikeresen oldják meg. De ha a muzeális jelleg, ill. a muzeális értékek szolgálata össze fűzi is őket, vezetésük mégis számos nehéz problémát vet fel. Ilyenek: Budapest és a vidéki gyűjtemények távolsága, a tudományos és a technikai problémák kettségessége. Az utóbbit fokozza még, hogy éppen a főosztály működésének első évében két részlegénél új, még ki nem kíséreltetett munkálatok alapjait kellett megteremteni: a Mikrofilmtárban be kellett vezetni a nagyüzemi termelést, a restauráló részlegből pedig országos feladatok ellátására is hivatott, tudományos szintű könyvhigiéniai kísérleti laboratóriumot kell kifejleszteni.

KÉZIRATTÁR

Vezető: Juhászné dr. Hajdu Helga

Létszám: 10 fő

Állománygyarapítás

A kéziratok vételére költségvetésileg előirányzott 50 000 Ft nem bizonyult elegendőnek. Öröndetes esemény viszont, hogy megindult a hungarica-anyag külföldről való beszerzése. Londoni árverésen megvételre került Kossuth 35 kiadatlan levele és 2 cikktörredékének kézírata.

A tár legjelentősebb szerzeményei ez évben:
Vételek:

1. Németországi eredetű, 15. századi gyűjteményes kézirat, amelynek egyik része eddig ismeretlen, magyar vonatkozásokat tartalmazó krónika-szöveg, latin nyelven.

2. Kálvin János Intitúció-jának 16. századi kiadása, egykorú magyar nyelvű bejegyzésekkel.

3. Kray Jakab eddig elveszettnek hitt, kiadatlan naplója a 17. sz. végéről — 18. sz. elejéről; értékes történelmi forrás.

4. Táncsics Mihály: Pazardi c., 1836-ban megjelent munkája, a cenzúra által törölt részeket közlő kéziratossal kiegészítésekkel.

5. Kossuth Lajos 35 kiadatlan levele és két cikkének kézirata.

6. A Magyar Szemle Társaság irattárából ezernél több politikai, kiadás- és tudománytörténeti szempontból érdekes levél, feljegyzés.

Ajándékok:

7. Ady Endre 60 levele. Biró Lajosnéól, Londonból.

8. Elek Artúr hagyatéka (500 db), Basch Lóránt ajándéka.

Feldolgozás

a) *A Tár saját anyagának feldolgozása*

Az új szerzemények folyamatos feldolgozása mellett (5744 db) a régi állomány tudományos feltárása egyike volt a legfőbb tervfeladatoknak.

Az újkori *latin kéziratokról* kiadandó nyomtatott katalógushoz belső munkában 2156 címleírás készült. (Ugyanakkor az akadémiai célhitelből dotált munkaközösség 379 címfelvételt készített.) A jelenleg 9757 tételt magában foglaló latin anyagból 1958 végéig összesen 7388 címleírás készült el, több évi munka eredményeként.

Elkészült a *franciayelvű kéziratok* katalógusának nyomdakész kézirata. A katalógust Musztács Ágnes, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, egyetemi szakdolgozatának alapján állította össze; munkáját a Kézirtár vezetője irányította, átnézte, korrigálta és kiegészítette.

Folytatódott a munka a *német kéziratok* előkészületben levő s ki nyomtatásra szánt katalógusán: ez évben fejeződött be a 3500 tételt magában foglaló anyag nyers címleírása és megtörtént a kéziratok provenienciájának megállapítása különböző források alapján. Kezdetét vette a leírásoknak bibliográfiai adatokkal való kiegészítése is.

b) *Országos feladatok*

A kézirattár folytatta az országos kéziratkataszter (Kézirtár-KK) felállításának előkészítési munkálatait. A vidéki gyűjteményekben levő kéziratos anyag helyszíni számbavételére a kiszállásokra szükséges anyagi fedezet híján nem kerülhetett sor. Az ezekre szánt időt a kataszter munkálataival párhuzamosan folyó, s ez utóbbit kiegészítő *kézirtar-bibliográfia* további kiépítésére fordították a Kézirtár dolgozói. Átnézték 97 662 folyóiratoldalt és 6944 cédulát készítettek.

Állománymegóvás

Az előző évekhez viszonyítva, sajnos, erősen csökkent az értékes anyag mikrofilmmezése a Mikrofilmtár alább említendő különleges megterhelése miatt. A Kézirattár részéről — többségében külföldi igények ki-elégítésére — 714 műről készült mikrofilm.

Terven kívüli feladatként jelentkezett a Keszthelyen felállítandó Balatoni Szakkönyvtár megszervezése (anyag szerzeményezése, tematika összeállítása, tárgyalások a Balatoni Intéző Bizottsággal).

RÉGI ÉS RITKA NYOMTATVÁNYOK TÁRA

Vezető: dr. Sajó Géza

Létszám: 5 fő

(VIII. 1-től tanulmányi szabadságon, helyettese: Soltész Zoltánné.)

A tár felerészben vétel, felerészben ajándék útján 185 művel gyarapodott. Legjelentősebb új szerzeménye Galeotto Marzio bölcsészeti tárgyú munkájának (*Refutatio objectionem in librum de homine a Georgio Marula*) 1476-ban megjelent velencei kiadása.

Folytatódtak az RMK adrematizált katalógusának munkálatai. Az év folyamán elkészült 350 címleírás.

Az országos *ősnymtatványkatalógushoz* 451 inkunábulum meghatározása és kollacionálása történt meg, a címleírások száma: 167.

A 16 századi külföldi nyomtatványok katalógusához 1723 mű leírása készült el, jelentős túlteljesítéssel.

A kéziratáréhoz hasonlóan itt is csökkentett ütemben folyt az állománymegóvás. 1958-ban 96 mű mikrofilmmezésére került sor.

A kutatók, de a belső munka szempontjából is igen jelentős a könyvtörténeti segédkönyvtár. Ennek régóta esedékes revíziójára s átrendezésére ez évben került sor. A 4100 kötetből álló gyűjteményt kötetről-kötetre átvizsgálták, a gyűjtőkörbe szorosan nem tartozó műveket kiemelték, s az egész állományt teljesen új szakrendbe állították.

MIKROFILMTÁR

Vezető: Pálinskásné dr. Solymosi Ilona

Létszám: 7 fő

A békeszerződés alapján hazánk bizonyos jugoszláv vonatkozású könyvtári és levéltári anyagot Jugoszláviának köteles átadni. A címjegyzékek kölcsönös elfogadása után úgy döntöttünk, hogy az elszállítás előtt történjék meg az egész anyag mikrofilmre vitele. Ezáltal Mikrofilmtárunk számára 4 hónapos rendkívüli munka adódott, ami tervmódosítást, az egyéb jellegű feladatok ideiglenes háttérbe szorítását eredményezte. A soronkívül beiktatott jugoszláv filmezésben az OSZK-n kívül résztvettek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Le-

véltár, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára és az Országos Műszaki Könyvtár — általában hivatalos idő alatt, részben azonban külön díjazott túlmunkával is. A szervezés munkáját (a fényképezendő anyag helyszínre szállítása, a kész filmeknek összegyűjtése, rendezése, ellenőrzése, a pótlások kijelölése és fényképezése, a filmek katalógizálása, naplózása stb.) azonban az OSZK-nak kellett végeznie. E vállalkozás keretében elkészült az OSZK-ban 237 000, egyébütt 77 876 filmkocka (összesen 314 876).

Az OSZK egyéb mikrofilmezése:

negatív film	131 022	☐
pozitív film	502 902	☐

A negatív anyag megoszlása:

kézirat	10 503
RR:	11 395
hírlap:	90 436
zenemű:	18 688

A pozitív filmek nagy számát az magyarázza, hogy az 1958. évi negatív tekercsek (131 022 kocka) mellett 371 880 régi filmkockát is újra kellett diázni, mivel annakidején robbanó anyagra készültek.

Mikrofilm feldolgozás

Katalogizálás	1186 címleírás
Oktató diafilm	113 címleírás

Az év folyamán kidolgozta az osztály a mikrofilm-anyag új raktározásának tervezetét.

Dokumentációs fotoszolgálat

Megrendelések száma:	645
Felvételek filmre:	12 013
lemezre:	447
Összesen:	12 460
Nagyítások:	5 695
Katalogizálás:	2 851

Az év végén kísérleteket folytatott az osztály az ún. müncheni katalógus lapjainak fényképes kicsinyítésére. A kísérletek során lefényképeztek 3000 katalógus lapot, nagyítottak 5110 db 7,5 × 12,5 cm méretű cédulát.

KÖNYVEGÉSZSÉGÜGYI LABORATÓRIUM

A könyvegészségügyi laboratóriumban november közepéig két könyvkötő-restaurátor dolgozott, arányos elosztásban a Kézirattárnak, az RRT-nak, a Térképtárnak, a Zeneműtárnak és a Színháztörténeti osztálynak, valamint az egyik dolgozó 3 hetes kiküldetése idején a zirci könyvtárnak is. November közepétől december végéig a Guszev utcai könyvkötészetén dolgoztak. A Kézirattár vezetése alatt töltött időben 860 db-ot restauráltak, 48 különleges kötést készítettek és 3954 kötetet fertőtlenítettek s tisztogattak.

A kézirattár részéről egyidejűleg folytatódtak a könyvhygiéniai laboratórium kiépítéséhez az előkészületek.

MŰEMLÉKKÖNYVTÁRAK

A három vidéki könyvtár munkáját elsősorban a műemlékeknek szülő látogatások egyre növekvő száma determinálja. Keszthelyen 1958-ban 25 000-nél több, Zircen 13 000, Gyöngyösön közel 3200 látogató ke-reste fel a könyvtárat. Az amúgyis személyzeti nehézségekkel küzdő műemlékkönyvtári dolgozókat a látogatók kalauzolása igen nagy feladatok elé állítja. Emellett mind a három könyvtárban olvasó- és kölcsönzési szolgálatot is tartanak. A könyvtárosok tevékenyen résztvesznek a vidék társadalmi és kulturális megmozdulásaiban is.

A keszthelyi *Helikon Könyvtár* jelentős eseménye, hogy részben megoldódott a könyvtár hosszú idő óta húzódó helyiség-problémája az-zal, hogy az épület földszintjén 9 újabb, ha nem is nagyméretű helyiség-hez jutott. Ezekben az addig ömlesztve tárolt anyagból 20 000 kötetet helyeztek el, s berendeztek egy ideiglenes olvasótermet is.

A zirci *Reguly Antal Tudományos Könyvtárban* tatarozás folyt, ciánoztak, majd megtörtént a nagyterem anyagának átrendezése is, ennek során a könyvtár 3 dolgozója kb. 30—40 000 könyvet forgatott meg. A Bakonyi Hetek alkalmából a könyvtárban kiállítást rendeztek bakonyi vonatkozású anyagból s előadást tartottak a zirci könyvtár értékeiről.

A gyöngyösi *Bajza József Tudományos Könyvtár* 1958 első negyedében új, sajnos kevésbé megfelelő helyiségbe költözött. A könyvtárnak viszonylag magas olvasóforgalma van; 597 olvasó 2306 könyvet használt helyben s 358 művet kölcsönzött.

IV. FŐOSZTÁLY KÖNYVFORGALMI ÜGYEK

Vezető: Hámosi Béla

A IV. főosztály azokat az általános könyvtárügyi feladatköröket fogja össze, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár az egész hazai könyvtári élet képviselőjében lát el.

KÖTELESPÉLDÁNY CSOPORT

Vezető: dr. Medrey Zoltán

Létszám: 5 fő

A kötelezpéldánycsoport szokásos feladatának ellátása mellett az alábbi problémák megoldását tűzte ki célul 1958-ban:

1. Az állami takarékosági akció keretében tizenkettőre szállította le az általános, középiskolai és technikai tankönyvekből, a zeneművekből, tizenkét és nyolc példányra a jegyzetektől beszolgáltatandó kötelezpéldányok számát.

A kötelezpéldányok racionálisabb felhasználása érdekében megállapodást kötött az Országos Műszaki Könyvtárral és az Orvosegyetem Könyvtárával arra vonatkozólag, hogy a gyűjtőkörükbe tartozó kötelezpéldánymaradékot átveszik és részben saját állományukban helyezik el, részben a hálózatukhoz tartozó könyvtáraknak juttatják. Megállapodott a Tankönyvkiadóval a tankönyvmaradék és az Akadémiai Kiadóval a maradék különlenyomatok átadására vonatkozólag.

2. A Statisztikai Hivatal könyvtára lemondott az öt megillető aprónyomtatványokról, és ez az aprónyomtatványok új elosztását tette szükségessé. Az új elosztás a következőképpen történt: 1 példány az OSZK-é, a második példány Debrecené, a harmadik példányt helytörténeti szempontok szerint osztják szét (megyei könyvtárak).

3. Új kötelezpéldány rendelet kidolgozása, mely a régi rendelettel szemben az alábbi szempontokat kívánta érvényesíteni:

a) A Kiadói Főigazgatóság utasításai helyett magasabb színvonalú jogszabály biztosítsa a kötelezpéldány beszolgáltatását.

b) A külföldön előállított és belföldi terjesztésre hazai kiadó közbenjötté nélkül legalább 100 példányban átvett magyarnyelvű sajtótermékekre is terjedjen ki a kötelezpéldányszolgáltatás. (500 példányon felül tiszteletpéldányokat adnak az ilyen sajtótermékekből.)

c) A kötelezpéldányszolgáltatás kiterjesztése a bizalmasan kezelt sajtótermékek egy részére. (Katonai Szemle, Rendőri Szemle stb.)

d) Hanglemezek kötelezpéldányként való beszolgáltatása.

e) Oktatófilmek kötelezpéldányként való beszolgáltatása.

f) A sajtótermékek egyes fajtáiból a 16 példány beszolgáltatása pa-

zarlás volt, ezért egy 12 példányos és egy 7 példányos kategória felállítására.

g) A megyei könyvtáraknak juttatott anyag jogszabályban való biztosítása.

h) Metszetek beszolgáltatásának szabályozása.

i) A Statisztikai Hivatal a könyvstatisztika adatait engedje át tudományos feldolgozás céljából az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A kötelezpéldányrendelet referense a Kiadói Főigazgatóság. A rendelettervezettel kapcsolatos tárgyalások még folyamatban vannak.

A forgalomról a részletes statisztikai kimutatást 1. a 3. számú táblázaton.

KÖNYVELOSZTÓ

Vezető: Horváth Viktor

Létszám: 31 fő

Feldolgozás, szétosztás

A KEO különböző részlegeiben feldolgozott művek, ill. kötetek száma: 162 812.

A raktárakból kiadtak 115 359 (1957-ben: 165 332) művet, ill. kötetet. Ebből: Az OSZK-nak 12 689, az OSZK nemzeti Csereközpontjának 3337, a budapesti könyvtáraknak 43 266, a vidéki könyvtáraknak 55 174 művet, ill. kötetet. A könyvtári és főlőspéldány szükségletek kielégítése után 893 művet adtak át értékesítésre.

A részletes adatokat a 6. számú táblázat tartalmazza.

Az előző évekhez képest a szétosztásban mutatkozó visszaesés oka, hogy a KEO 1952-től folyamatosan az értékesebb és keresettebb könyvanyagot dolgozta fel. Miután a feldolgozásra kerülő könyvanyag könyvtári értéke fokozatosan csökken, ez az igénylések számában is megmutatkozik. Ez évben a feldolgozott és felajánlott könyvek 70%-át igényelték a könyvtárak.

A feldolgozott könyvanyagon kívül az év folyamán „ömlesztett” állapotban is adtak át egyes könyvtáraknak könyveket: a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának kb. 44 köbméter külföldi közigazgatási, nem folyóiratjellegű időszaki kiadványt, az Országgyűlési Könyvtárnak pedig 5610 kötet külföldi társadalomtudományi szakkönyvet. E könyvtáraknak, mint alapkönyvtáraknak, olyan anyagot adtak át, melynek feldolgozására nem volt szükség.

Selejtezések folytán 11 874 kg könyvanyagot ipari felhasználásra az állami begyűjtő szervezeteknek adtak át.

Egyéb munkák

1. Egyfelől a KEO perspektivális feladatai kialakításának első lépéseként, másfelől az évről évre beérkező, kevésbé értékes fölös anyagnak a KEO eredeti anyagától való elválasztására ez év november 1-től az OKT állománygyarapítási szakbizottságának határozata alapján kü-

lön munkacsoportként létrejött a Fölőspéldány-elosztó. Ezzel kapcsolatosan: a) kidolgozták annak ügyrendjét és megkezdték munkáját, b) a régi ún. modern hungarica könyvalap példányainak számát limitálták (3—3 példányra csökkentve a tartalékolt műveket) és kialakították a fölőspéldányok katalógusát.

2. Végrehajtották a KEO vidéken levő könyvanyagának felszállítását (Pécsről 37, Debrecenből 35 köbméter).

3. Elkészítették a KEO munkájának több éves távlati tervét. Ezzel kapcsolatosan felmérték a különböző raktárakban elhelyezett teljes könyvvállományát.

4. Előkészítették a MEH-telepek országos ellenőrzésének tervezetét a Kiadói Főigazgatóság által kezdeményezett miniszteri utasítás alapján, melyet a KEO vezetésével a megyei, ill. járási és városi könyvtárak hajtának végre.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK OSZTÁLYA

Vezető: dr. Gombocz István

Létszám: 10 fő

Az osztály a Könyvforgalmi Főosztály részeként lebonyolítja a nemzetközi kiadványcserét, a Főigazgató megbízásából pedig gondozza az OSZK külföldi kapcsolatait. Az 1958. évben mindkét területen fejlődés következett be.

A teljes csereforgalom jelentősen emelkedett 1957-hez képest, amennyiben 15%-kal több anyagot küldtünk ki. A behozatal idén is meghaladta a 100 000 egységet, ezen belül a könyvek importja 24%-os emelkedést mutat, a brosúrák, folyóiratok és csomagok importja viszont csökkent. A „könyvimport” növekedése főleg a duplumcsere forgalmában bekövetkezett emelkedésnek köszönhető.

I. A Nemzeti Csereközpont munkája

Az osztály egész munkájának kb. 50%-a a szocialista országokkal kötött kultúregyezmények cserepontjainak végrehajtásában állott. A legnagyobb forgalom a Szovjetunióval bonyolódott le.

A duplumcsere forgalma jelentősen emelkedett. A kiküldött és behozott tételek száma összesen kb. 55%-kal haladja meg a tavalyi forgalmat. A magyarországi könyvtárak számára már felesleges anyag ellenében a Csereközpont nagy számmal importált folyóiratokat, különösen a Szovjetunióból, Ausztriából, Svájcban és Dél-Afrikából.

A hivatalos kiadványok cseréje a KÜM-től kapott rögzített keretek között folyt, kiterjesztve Lengyelországra és Angliára.

Hazai könyvtárak között az ajándékkáció során az osztály feleslegessé vált raktári anyagából, a Zárolt Kiadványok Tárából és a Szerzői Jogvédő Irodából származó könyveket és mintegy 15 000 devizaforint

értékű folyóiratot osztott szét. Kifelé kulturális támogatásként sokezer könyv és folyóirat ment magyarlakta központokba, befelé értékes küldemények érkeztek az Unescótól, Upjohn Companytól stb.

Az osztály cserekapcsolatok kiépítése tárgyában módszertani tanácsokat adott, ill. kézikönyveket kölcsönzött 12 magyar intézménynek és kb. 20 esetben kapcsolatba hozott magyar intézményeket külföldiekkel.

A Nemzeti Csereközpont csere és csomagforgalma az év folyamán a következőképp alakult: a Szovjetuniótól átvett 4569 könyvet, 10 927 periodikát és 9 csomagot; népi demokratikus országoktól 6563 könyvet, 25 534 periodikát, 934 csomagot; egyéb államoktól 7853 könyvet, 27 110 periodikát és 2739 csomagot. A Szovjetunióba kiküldött: 5561 könyvet, 8448 periodikát és 166 csomagot; a népi demokratikus országokba 7649 könyvet, 20 672 periodikát, 229 csomagot, egyéb országokba pedig 3640 könyvet, 6885 periodikát és 1017 csomagot.

Az OSZK saját cseréje

Jelentős eseménynek érezzük, hogy az OSZK teljes (kötelespéldá-nyokkal és Könyvelosztótól származó anyaggal együtt vett) könyvgy-
arapodásának 15%-a, folyóiratgyarapodásának pedig 23%-a cseréből származott, ami 1957-hez képest is növekedést jelent.

Új kapcsolat jött létre 42 intézménnyel, különösen a Szovjetunió-
ban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a skandináv államokban és az Egyesült Államokban. Igen sok hungarika érkezett a világ minden tájá-
ról, bővült a könyvtártudományi anyag cseréje, nagyobb akció keretében szaporodott a cserébe érkező külföldi nemzeti bibliográfiák száma, új könyvtárügyi folyóiratok is rendszeresen érkeztek. Külön akció kere-
tében, külön formalevéllel 380 helyre küldte el az osztály a Mozart bib-
liográfiát, ellenében zenei kiadványok érkeztek. Közreműködött az osztály a most kibontakozó hungarika-akció megszervezésében és számos intézményhez küldött bekérő leveleket. Az első pozitív válaszok meg-
jöttek.

II. Nemzetközi kapcsolatok

1. Nemzetközi szervezetek. Az Unesco ügyeit a Nemzeti Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságának titkárságaként intézte az osztály.

A FID nemzeti tagságot az év elején az Országos Dokumentációs Szakbizottság vette át. Az IFLA meghívóit az osztály közvetítette. Elő-
terjesztés készült a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületébe való belépésre.

2. Nemzetközi Konferenciák. A nemzetközi kiadványcsere tárgyá-
ban tartott brüsszeli értekezletre magyar véleményeket dolgoztak ki. Itt említjük meg, hogy az év folyamán nemzetközi konferenciákon részt-
vettek: Hajdu Helga (Nemzeti Könyvtárak bécsi konferenciáján). De-
zsényi Béla (ISO—TC 146. albizottság hágai kongresszusán) és Sebes-

tyén Géza (a Szófia Vaszil Kolarov könyvtár 80 éves fennállásának jubileumi ünnepségein).

3. Külföldiek kalauzolója. Jan Marták és Jozef Hajdusek csehszlovák, Olga Penavin, Eva Verona, Joze jugoszláv, Werner Dube és W. Göber német, Slomo Shunami izraeli könyvtárosok és Horst Kunze berlini könyvtárigazgató látogatták meg könyvtárunkat.

4. Külső szervek és más OSZK osztályok számára végzett munkák közül megemlítjük: felvilágosítások külföldi könyvtáraknak, bibliográfiai és olvasószolgálati felvilágosítások, cikkek és tanulmányok fordítása címlisták összeállítása, levelek és adatok szerkesztése.

A nemzetközi kapcsolatokról összefoglalóan megállapítható, hogy azok 1958 folyamán a cseréhez képest kisebb mértékben erősödtek. Szervezeti tagságaink nem bővültek, viszont a szocialista országokkal folytatott tapasztalatcsere esetei szaporodtak, az együttműködés tovább mélyült.

KÖZPONTI CÍMJEGYZÉK

Vezető: Balla Miklósné

Létszám: 8 fő

A KC az OSZK-nak évek óta húzódnó nehéz problémája. A régi OKBK, majd OKK keretéből az OSZK szervezetébe került csoport ma kisebb létszámmal dolgozik, mint 1938-ban. Anyaga (kb. 2 millió katalóguslap) jelenleg 6 külön betűrendre esik szét. Így itt a feladat korántsem merül ki a kurrens munkák elvégzésében, a használhatóság előfeltétele az alapvető rendezés, egységesítés.

A vezetői kollégium november 20-i ülésén foglalkozott a csoport kérdésével. Az ülés olyan határozatot hozott, hogy a KC számára nagyvonalú rekonstrukciós tervet kell kidolgozni. Ennek érdekében azonban — a Könyvtárügyi Tanács bevonásával — tisztázni kell a következő elvi kérdéseket:

1. Mely kiadványfajokra vonatkozóan készüljön KC (könyvek, folyóiratok, térképek, kották, mikrofilmek stb.)?

2. Általános KC készüljön-e, vagy külön magyar KC és külföldi KC?

3. Hogyan kell az egyes KC-kat korszakok stb. szerint tagolni? Milyen módon lehetne megszervezni a régi anyag visszamenőleges bedolgozását?

4. Mi legyen a viszony a szakkönyvtárak tervezett KC-ivel?

Ugyanaz a kollégiumi ülés elfogadta azt a javaslatot, hogy a belföldi és a külföldi anyag tekintetében a bejelentési kötelezettség más-más könyvtárakra terjeszkedjék ki. A modern belföldi anyag bejelentését 1959. januártól a kötelespéldány-csoport útján kell biztosítani.

A végzett munka adatai a következők:

Kurrens munkák

Beérkezett anyag	325 570
Előrendezett (első betűig)	ua.
Szoros betűrendezés	235 270
Behelyezés	200 035

A beérkezett címanyag és a behelyezett anyag között mutatkozó különbség oka az, hogy a szoros betűrendezés és beosztás során a különböző könyvtáraktól beküldött azonos címanyag kiesik.

Összeosztás

234 320

Egyéb munkák

Mellék és utalólapok gépelése	3 880
Cirilbetűs átírás	877
Régi OKK anyag kontrollja	10 370
Tájékoztatás	6 629

KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS

Vezető: Tóth Sándor

Létszám: 7

A könyvtári terület differenciálódásával egyre nagyobb szerephez jut a könyvtárközi kölcsönzés, idegen könyvtárak anyagának átkérése. Itt a magyarázata annak, hogy ez a szolgáltatásunk évről évre növekedik.

1958-ban 210 belföldi és 400 külföldi intézettel, ill. könyvtárral állunk kapcsolatban. 9302 igénylés érkezett (1957-ben: 7147). Az év kezdetén jelentős volt az elmaradás, így a régi kérésekkel együtt az év folyamán 12 767 kölcsön-, ill. mikrofilmkérés ment ki belföldi és külföldi könyvtárak címére. (1957. évi adat: 9268.)

A bel- és külföldi kérések megoszlása a következő volt.

<i>Beérkezett kérések</i>		<i>Kiment kérések</i>
Belföld	7 993	5 520
Külföld:	1 309	7 247
Összesen:	9 302	12 767

1958-ban a könyvtárközi kölcsönzéshez főleg a következő budapesti és vidéki könyvtáraktól, ill. intézményektől érkeztek kérések:

Budapest: Egyet. Kvt., Szépműv. Múz., Néprajzi Múz., Iparműv. Múz., Régészeti Kvt., ELTE különböző tanszékei, Músz. Egyet. Közp. Kvt., Marx K. Közgazdaságtud. Egyet., Természettud. Múz., Orvostud. Egyet. Kvt., Anatómiai Int., Orsz. Idegsebészeti Tud. Int., Történettudományi Int., Agrártud. Egyet., Kertészeti Főisk. Kvt., Nehézvegyip. Kut. Int., Magy. Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Int., Ganz Vagon, Egyesült Izzó, Klement Gottwald Vill. Gyár, Központi Fiz. Kut. Int., Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár stb.

Vidék: *Debrecen:* Egyet. Kvt., Orvostud. Kenézy Kvt., Atomkutató Int., *Keszthely:* Helikon Kvt., *Martonvásár:* Mezőgazd. Kut. Int., *Miskolc:* Nehézipari Músz. Egyet., *Mosonmagyaróvár:* Mezőgazdasági Kísérleti Int. *Pécs:* Egyet. Kvt., Élettani Int., Pedagógiai Főisk., *Sopron:* Bányamérnöki Kar, Erdőmérnöki Főisk., *Szeged:* Egyet. Kvt., Orvostud. Egyet. Kvt., Somogyi Kvt., Ókori Tört. Filol. *Tihany:* Biol. Kut. Int., *Veszprém:* Vegyip. Egyet., *Megyei könyvtárak:* Miskolc, Salgótar-

ján, Eger, Kecskemét, Békéscsaba, Zalaegerszeg, Győr, Szombathely. *Járási könyvtárak*: Gyula, Tiszalök, Siófok, Kalocsa, Szentendre, Szarvas.

A külföldi könyvtárak közül főleg a következők juttatták el a könyvtárközi kölcsönzéshez kéréseiket:

Anglia: London: National Central Library, *Ausztria*: Wien, Öst. Nat. Bibl., *Belgium*: Bruxelles Bibl. Royale, *Csehszlovákia*: Bratislava, Univ. Kniznica, Slovenska Akademia Vied, Praha, Univ. Knihovna. *Dánia*: Univ. Bibl., *Franciaország*: Paris, Bibl. Nat., Centre Nat. de la Recherche Scientif., *Hollandia*: Hága, Koninkl., *Jugoszlávia*: Beograd, Bibl. Univ. „Svetozar Markovic”, Zagreb, Sveucilisna Knjiznica, Novi Sad, Matica Srpska, *Lengyelország*: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka. *Németország*: Berlin, Deutsche Staatsbibl., Heidelberg, Univ. Bibl., München, Bayer Staatsbibl., Univ. Bibl., Stuttgart, Württ. Landesbibl., Hamburg, Staats- u. Univ. Bibl., Kiel, Univ. Bibl. Giessen, Univ. Bibl., Köln, Staats- u. Univ. Bibl. *Olaszország*: Firenze, Bibl. Naz. Centr., Milano Centro Ital. di Documentazione, Bibl. Brera, Roma, Bibl. Naz. Centr., Centro Naz. di ricerche. *Svédország*: Stockholm, Kungl. Bibl., Uppsala: Univ. Bibl. *Szovjetunió*: Lwow, Naucsnaja Bibl., im. Franko, Moszkva, Lenin Kvt. Fundamentalnaja Bibl. Obscs. Nauk, Uzsgorod, Naucsnaja Bibl. *USA*: Berkeley, Univ. of Calif. Dept. of Music (Harry R. Edwall).

A kéréseket könyv, mikrofilm, ill. fotokópia útján próbálta a csoport kielégíteni. Az év végéig 7683 tételt tudtak megszerezni. Ebből 4417 — vagyis több mint a fele — külföldről érkezett. (Ugyanakkor 1202 tétel ment külföldre.) Könyvtárközi kölcsönzésünk jelentős eredménye, hogy a szaktudományok igényeit ily nagy mértékben tudja kielégíteni. Viszont vidéki könyvtári életünk fejletlenségére vall, hogy a *hazai* könyvtárközi kölcsönzés mindaddig nem fejlődött ki nagyobb mértékben. Az elintézés számszerű adatai a következők:

Nyomtatott művek:

a) külföldről érkezett kölcsönművek:	2939	
b) külföldre küldött kölcsönművek:	628	
c) közvetlen:	1872	
Összesen:		5439

Mikrofilmek:

a) érkezés külföldről:	1478	
b) kiküldés külföldre:	574	
c) közvetlen:	192	2244
Összesen:		7683

Komoly célkitűzés volt az év folyamán az átfutási idő csökkentése. Az 1958. évi terv utolsó pontja a kérések elküldési határidejét mikrofilmekre nézve 10 napban, kölcsönművekre nézve 14 napban állapítja meg. Év végére ezt a feladatot is teljesíteni tudta a csoport és a kölcsönműveknél mutatkozó lemaradást is behozta még december elején.

MÓDSZERTANI OSZTÁLY

Önálló főosztállyá szervezés alatt

Vezető: Sallai István

Létszám: 17 fő

MÓDSZERTANI TEVÉKENYSÉG

1. Az egész könyvtárügyet érintő feladatok.

Bár a remélt létszámemelés ez évben még nem következett be, működését az osztály nem korlátozta kizárólag a közművelődési könyvtári területre. Az egész könyvtárügyet érintő feladatok a munkatervnek megfelelően a szakbizottságokhoz kapcsolódtak. Az osztály dolgozói az Országos Könyvtárügyi Tanács 12 szakbizottsága közül 9-ben vettek részt, részben elnökként, titkárként, részben tagként. Ennek során számos esetben állítottak össze hosszú előtanulmányokat igénylő referátumokat, végeztek el alapos felméréseket. (Kiemelkedő pl. Rácz Aranka tanulmánya a gyermekkönyvtárak problémáiról, Sallai István munkája a falusi könyvtárak állományvizsgálatával kapcsolatban, Kiss Jenő szerepe az 1957. évi statisztikai adatgyűjtés feldolgozásánál.)

A külső megbízásokat egészítik ki az osztály keretén belül jelentkező feladatok. Az osztály két dolgozója megkezdte a tudományos könyvtári hálózat vizsgálatát, ennek keretében meglátogattak 14 könyvtárat (Onkológiai Intézet, Országos Mezőgazdasági Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Orvostudományi Egyetem Könyvtára stb.). Az egész könyvtárügyre kiható jelentősége van annak a munkának, amely az elavult könyvek kivonására irányul. Elkészült a kivonás módját szabályozó tervezet, majd hozzáfogtak a könyvek lektoráltatásához, bírálatra való előkészítéséhez.

2. A közművelődési könyvtárakat érintő feladatok.

Könyvtárak tanulmányozása, ellenőrzése:

a) Az osztály dolgozói az alábbi általános vizsgálatokban vettek részt: Borsod megyei könyvtárak helyzete (1 hét), Bács-Kiskun megyei könyvtárak helyzete (1 hét), Baranya megyei könyvtárak helyzete (1 hét), A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központja és hálózati munkája (1 hét), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár négy fiókkönyvtárának munkája (1 hét), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 10. sz. fiókkönyvtárának vizsgálata a Szabó Ervin Könyvtár módszertani osztálya felkérésére (4 nap).

b) Az általános vizsgálatokat kiegészítették a speciális tanulmányok. A legfontosabbak:

Az olvasószolgálat tanulmányozása: szolnoki Megyei Könyvtár, zalaegerszegi Megyei Könyvtár, karcagi Városi Könyvtár, jászberényi Járási Könyvtár, győri Megyei Könyvtár, bicskei Járási Könyvtár, nagy-

kanizsai Járási Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Illatos úti, Árpád úti, Vadász utcai és Lenin körúti fiókjai.

A *feldolgozó munka* tanulmányozása: nyíregyházi Megyei Könyvtár, kiskvárdai Járási Könyvtár, egri Megyei Könyvtár, kaposvári Megyei Könyvtár, győri Megyei Könyvtár, debreceni Megyei Könyvtár, hódmezővásárhelyi Megyei Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 6. sz. kerületi könyvtára.

A *módszertani munka* tanulmányozása: székesfehérvári Megyei Könyvtár, hódmezővásárhelyi Megyei Könyvtár, Bartók Béla Zeneiskola Könyvtára.

Diafilmtárak kérdése: szombathelyi Megyei Könyvtár.

Számszerűen: az osztály dolgozói 20 ízben látogattak meg megyei könyvtárat, 7 ízben járási és falusi könyvtárat, 12 ízben fővárosi könyvtárat. (A brigádvizsgálatok során megnézett falusi, városi és járási könyvtárak számát a fenti adatok nem tartalmazták.) Az osztály tagjai összesen 59 napot töltöttek vidéki kiszállásokon.

Oktató tevékenység, szemináriumok:

a) A megyei könyvtárak vezetői számára két szemináriumot rendezett az osztály: a tavaszi szeminárium témája a megyei könyvtárak módszertani tevékenysége és a diafilmek kezelése volt; az őszi szeminárium témái a következők voltak: a Fehér, Tolna, Komárom megyei községi könyvtárak tanácsai kezelésbe adása, a közművelődési könyvtárhálózat szervezeti szabályzata, az 1958. évi munka tapasztalatai s az őszi—téli feladatok.

b) A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral közösen rendezte az osztály az 1957—1958. évi gyermekkönyvtárosi tanfolyamot, majd az 1958—1959. évi gyermekkönyvtárosi levelező tanfolyamot. Öt előadást osztályunk dolgozói tartottak.

c) Vizsgáztatókként szerepeltek az osztály munkatársai több külső tanfolyamon is. Így pl. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár technikai minimum vizsgáján s az OMK továbbképző tanfolyamának vizsgabizottságában. Ugyanígy számos előadást tartottak könyvtárak és egyéb szervezetek meghívására.

Útmutatók, tervezetek készítése, bírálata.

Az osztály az év folyamán az alábbi módszertani útmutatókat dolgozta ki:

1. A diafilmek könyvtári kezelése.
2. Tavaszi ünnepeink.
3. A megyei könyvtárak színműtárai.
4. A falusi könyvtárak intézményesítése I.
5. A falusi könyvtárak intézményesítése II.
6. A falusi könyvtárak állománygyarapítása.
7. A könyvtárak választási feladatai.
8. A magyar irodalom szakjelzeteinek átdolgozása.
9. A megyei könyvtárak évi jelentése és munkaterve.

Ezeken kívül kisebb terjedelmű módszertani leveleket és emlékeztetőket készített (pl. a Comenius évforduló megünneplése; a Kelet—Nyugat Barátsági Hét megünneplése, a Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplése).

Az irányelvek, tervezetek kidolgozása terén legjelentősebbek a következők: a falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adásának módszertani, szervezeti és pénzügyi előkészítése; tervezet a József Attila olvasómozgalom új szakaszára (a KISZ központi vezetősége számára); a falusi könyvtárak mintakatalógusának összeállítása (a megyei könyvtárak dolgozóinak bevonásával, ez az anyag bírálat alatt van); tervezet a művelődési autó berendezésére.

Az osztály felülbírált az egyes hálózati központok által beküldött útmutatókat.

Új könyvtári nyomtatványokat terveztek a letéti könyvtárak számára (3 úrlap).

Tanácsadószolgálat.

A rendszeresen szerkesztett útmutatókat kiegészítik a konkrét ügyekben nyújtott tanácsok. Ezek jelentősége — tekintve új könyvtáraink és kellően ki nem képzett könyvtárosaink nagy tömegét — igen nagy. (Pár példát felsorolunk: a Honvédelmi Minisztérium könyvtári előadója számára a honvédség könyvtári propagandamunkája tárgykörében; a 14—20 éves ifjúsággal kapcsolatos könyvtári munkáról a hajdúszoboszlói Városi Könyvtárnak; a rekatalogizálás megtervezése ügyében az Építők Szakszervezete Központi Könyvtárának; munkaszervezési, katalógusszerkesztési, címleírási stb. ügyekben a miskolci és nyíregyházi megyei, a gödöllői járási, a szombathelyi megyei könyvtáraknak, a Honvédségnek és a Könyvtárellátónak.)

Általában megállapíthatjuk a módszertani munka értékelése kapcsán, hogy még mindig hiányoznak a kellő áttételek, többször kerül sor közvetlen beavatkozásra olyankor is, amikor csak az elvi irányítás lenne az osztály feladata. A jövő évek feladata lesz a módszertani munka többlépcsős megtervezése és kiépítése.

Ugyancsak mint értékelést kell leszögeznünk, hogy a könyvtárak propagandatevékenységének irányítása, erre vonatkozó útmutatók készítése az elmúlt év első felében nem volt kielégítő. Erőteljesebb munka folyt e téren az MSZMP művelődéspolitikájának irányelvei megjelenése után.

KÖNYVTÁR, DOKUMENTÁCIÓ, SZERKESZTÉS

1. Könyvtár.

Gyarapodás: 426 kötet. A könyvtárba jár 128 folyóirat, ebből 12 magyar, 115 külföldi.

2. Dokumentáció.

A fontosabb adatok a következők:

Cikkfordítás, cikk-katalógusba kijelölés és állománygyarapítás céljából átnézett folyóiratok száma: 1941.

A tárgyszórendszerű cikk-katalógus gyarapodása: 1936 címleírás (ebből 649 annotált).

Fordítás: 136 egység 2301 szabványoldalon. Ebből belső fordítók 1919 oldalt, külsők 382 oldalt fordítottak.

Lektorált oldalak száma: 2028.

A fordítások leginkább közérdekű részét ezidén is közreadta az osztály a *Könyvtári Figyelő* keretében. A Figyelő igen komoly szolgálatot tesz országszerte a szakmai színvonal emelése érdekében. Az év folyamán sikerült megjelentetni az 1957. évből hátramaradt utolsó két számot (még Könyvtári Tájékoztató címmel) és közreadni mind a 10 idei füzetet.

Megbízásból — s terven felül — az osztály végezte az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványsorozatának szerkesztési és sajtóalárendezési munkáit. Több dolgozatot az osztály munkatársai lektoráltak is. A sorozatból 3 mű az év folyamán megjelent, 5 eljutott az első korrektúráig.

ZÁROLT KIADVÁNYOK TÁRA

Vezető: Kocziha Jánosné

Létszám: 3 fő

Az év folyamán a Tár dolgozói felállították és feldolgozták a magyar nyelvű könyvanyagot, kb. 3000 egységet. A könyveket numerus kurrens szerint rendezték el, címkézték és ideiglenes címleírás készült az egész anyagról, amelyet betűrendes katalógusba foglaltak. A felállítással, illetve feldolgozással párhuzamosan minden egyes könyvet megnéztek abból a szempontból, hogy az a zárt anyag kategóriájába tartozik-e.

KÖNYVKÖTÉS ZET

Vezető: Sasvári Dezső

Létszám: 17

A könyvtárban lefolyt belső átszervezés a kötettszetet is érintette oly módon, hogy szervezetileg 1958. április 1-től kezdve a Gazdasági Hivatalhoz tartozik.

Május elején az OSZK Kollégiuma megbízásából bizottság vizsgálta felül a kötettszet munkáját. A bizottság vezetője Tombor Tibor, az OMK osztályvezetője volt. A vizsgálati jelentést a kollégium június 5-iki értekezletén tárgyalta meg. A jelentés szerint a kötettszet fenntartása rentábilis, de jelenlegi létszámával nem tudja az OSZK igényeit kielégíteni. A vizsgálóbizottság javaslatára a kötettszeti és a restaurálási munkakö-

röket egyesítették a könyvkötészetben, a Gazdasági Hivatal felügyeletével, oly módon, hogy éves munkatervüket a kollégium hagyja jóvá, és a restauráló részleg felett Hajdu Helga főosztályvezető közvetlen felügyeletet gyakorol. A bizottság javasolta a kötészet dolgozói bérének rendezését is. Indítványozták az OSZK részletes, pontos kötészeti katasztere elkészítését, s a kataszter birtokában a személyi és dologi kiadások fejlesztési tervének kidolgozását. Minőségi utasítási javaslatot is dolgoztak ki a kötészet részére.

A felülvizsgálati jelentésben tett javaslatra a kollégium határozatot hozott egy ún. „Felügyelő Bizottság” létesítésére. A Felügyelő Bizottság rendszeresen figyelemmel kíséri a kötészet munkáját. Jelentős vállalkozás volt, hogy július—szeptember hónapokban felmérték a könyvtár kötési szükségletét. A felmérés célja részben a kötési restancia megállapítása, részben az évi szükséglet rögzítése volt. Az eredmény a következő:

a) Mint restancia (az elmúlt évek hagyatékaiként): kötendő 900 000 kötet, javítás, restaurálás, konzerválás végzendő 176 000 köteten; doboz, téka, boríték szükséglet 14 600 db.

b) Egy évi gyarapodás kötési szükséglete: kötendő (jegyzetkötés, félkemény, félvászon, félbőr, egész bőr) 34 459, javítás, restaurálás, konzerválás 5200 kötet, doboz, téka, boríték készítés 1750 db.

Ezen kívül számolni kell a használat következtében beálló természetes rongálódással. A kötendő anyag 8⁰/₀-a folio. A kataszterben a Műemlékkönyvtárak és Kézirattár igénye nincs feltüntetve.

A kötészeten ez évben elkészült 9562 könyv, folyóirat, hírlap, kotta, jegyzet, napló stb. kötése, 804 javítás, 119 térkép, kotta kódex stb. restaurálása. 3924 táblát, tékát, dobozt stb. készítettek.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

A könyvtári kiadványok kérdésével a vezetői kollégium több ülésen foglalkozott. A könyvtár tudományos tevékenysége a jövőben is 1. bibliográfiai, 2. könyvtártudományi, 3. kisebb részben a fentiekkel összefüggő más tudományos területekre fog kihatni, főleg a könyvtár anyagának tudományos feltárását segítő tudományágak művelésére. Előtérben kell hogy álljon a Nemzeti Bibliográfia készítése, a sok kiadványsorozat közül viszont csak az *OSZK kiadványai* című sorozatot, az *Új Bibliográfiai Füzetek* című sorozatot, valamint az *OSZK Évkönyvét* tartjuk fenn. Sorozaton kívül kell közzétenni a könyvtárról szóló ismertetőt és adminisztratív nyomtatványokat (pl. kölcsönzési szabályzat stb.).

Külön ülésen foglalkozott a kollégium az egyéni kutatásra engedélyezett kutatónapokkal. Az egyéni tudományos kutatás témái a következő szakterületek között oszlanak meg: könyvtártan, könyvtártörténet,

könyvtörténet, sajtótörténet, bibliográfia elmélete és története, bibliográfiák, zenetudomány, kartográfia, pedagógia, esztétika, irodalomtudomány és filológia. (1958-ban összesen 44 dolgozó 40 kutatónapot élvezett.) Az elbírálás során a kérelmezők eddigi tudományos munkásságát vettük figyelembe. A tervszerű irányítást és az ennek megfelelő távlati tervet véglegesen csak a KMK részvételével lehet majd kidolgozni.

1958-ban a következő könyvtári kiadványok jelentek meg:

Mozart Magyarországon (Új Bibliográfiai Füzetek. 2.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.

OSZK Kiadványai sorozatban:

40. Egyetemes tizedes osztályozás.

43. Kókay György: *Az Ephemerides Vindobonenses 1776—1785.*

44. Falvy Zoltán: *A Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény.*

Könyvtári Tájékoztató 1957. 5., 6. sz.

Könyvtári Figyelő 1958. 1—10. sz.

Könyvtártudományi Fordítások Jegyzéke. 6. füzet.

Módszertani Útmutatók

22. Tavaszi ünnepeink.

23. A falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adása. I. r.

24. A falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adása. II. r.

25. A könyvtárak feladatai az 1958. évi választások előkészítésében.

26. Magyar irodalomtudományi és szépirodalmi művek raktári szakcsoportszámának, ill. szakjelzetének átdolgozása.

27. Megyei Könyvtárak évi jelentése és munkaterve.

Tervezetként megjelent a diafilmről készült útmutató is.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR MUNKATÁRSAINAK TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA 1958-BAN.

ALBERT GÁBOR

Tanulmányok, cikkek

Négy nemzedék társbérletben. = *Kortárs*. 1958. 1. sz. 132—133. l.

A német nép lelkiismerete. (Leonhard Frank.) = *Kortárs*. 1958. 4. sz. 615—

616. l.

Ismertetések a Nagyvilágban és az Élet és Irodalomban.

BÉLLEY PÁL

Tanulmányok, cikkek

Heltai Jenő: *Pesti madarak. Karcolatok.* (Vál. és szerk. Gábor György, — —. Az utószót írta — —.) Bp. 1958, Szépirod. Kiadó. 684 l.

Írók, akik a pénzt kergették. = *Pénz! Érdekességek a pénzről.* Bp. 1958, Bibliotheca. 18—23. l. (Hasznos mulatságok 6.)

— —, F. Wendelin Lidia: Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól. [Tanulmány és bibliográfia.] = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 365—383. l. — Ua. klny.-ban is.
 — —, Gombocz István—V. Waldapfel Eszter: A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. = *M. Könyvszemle*. 1958. 1. sz. 75—79. l.
 V. Waldapfel Eszter, — —, Gombocz István: Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. (1957. szept. 19—22.) = *Külföldi tanulmányutak*. Bp. 1958, Jegyzetell. soksz. 88—94. l. (Könyvtárosok tapasztalatcseréje I.)
Ismertetések a M. Könyvszemlében és A Könyvtárosban.

BERCZELI KÁROLYNÉ MONORY ERZSÉBET

Önállóan megjelent munka

A Népszínház műsora. Bp. 1958, Színház- és Filmtudományi Int. 61 l. (Színháztörténeti füzetek 20.)

BERECZKY LÁSZLÓ

Ismertetések a M. Könyvszemlében és A Könyvtárosban.

BERLÁSZ JENŐ

Önállóan megjelent munkák

Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században. Bp. 1958, Akad. Kiadó, 72 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sor. 10.)

Kéziratok katalógizálása. Bp. 1958, Jegyzetell. soksz. 112 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 3.)

Tanulmányok, cikkek

Statistikai adatok a XVIII. század végi Erdélyből. 1. Kimutatás az erdélyi arany- és ezüstjövedékről 1771—1790. 2. Kimutatás Erdély adóköteles családainak számáról közigazgatási egységenként és társadalmi rétegenként 1791-ben. = *Történeti Statistikai Szemle*. 1958. 1—2., sz. 99—107. l.

Vestigia rudera Albae Ecclesiae. = Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. 18. köt. Bp. 1958, Akad. Kiadó, 601—607. l.

BORSA GEDEON

Tanulmányok, cikkek

Early printed books in Hungary. = *The Book Collector*. 1958. Spring. 15—27. l. — Ua. klny.-ban is.

Magyarország számára nyomtatott érvágó naptár a XV. századból. = *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. 10—11. sz. 278—283. l.

A magyarországi ősnymtatvány gyűjtemények. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 147—163. l. — Ua. klny.-ban is. Nástemny kalendár z 15 storociz, tlaceny pre Uhersko. = *Kniznica*. 1958. 3. sz. 131—134. l.

Régi művek — új kutatások forrása. = *Természettudományi Közöny*. 1958. 563—564. l.

Une feuille volante inconnue imprimée à Paris en 1487. = *Bulletin du Bibliophile et du Bibliothécaire*. 1958. 1. sz. 1—7. l. — Ua. klny.-ban is.

Vier unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jahrhundert in der Österreichischen Nationalbibliothek. = *Gutenberg-Jahrbuch*. Mainz. 1958, Gutenberg Gesellschaft. 84—89. l. — Ua. klny.-ban is.

Ismertetés a M. Könyvszemlében.

BUSA MARGIT

Onállóan megjelent munka

Thököly-kódex és kuruckori versei. (Egy XVII. századi kéziratos kötet ismeretése.) Bp. 1958, Akad. Kiadó, 103 l., 3 t. (Irodalomtörténeti füzetek 13.)

Tanulmányok, cikkek

Körtvélyesi István versei és naplószerű feljegyzései. = *Egyháztörténet*. 1. sz. 18—26. l.

Kurucellenes röpirat kéziratos másolata. = *M. Könyvszemle*. 1958. 1. sz. 62—64. l.

Tompa Mihály ismeretlen kottás daloskönyve. = *Ethnographia*. 1957. 4. sz. 632—634. l.

Tompa Mihály ismeretlen versei. = *Irodalomtörténet*. 1958. 2. sz. 267—273. l.

CSAPODI CSABÁNÉ

Tanulmányok, cikkek

Corvinaként felismert kódex a Vatikán könyvtárában. = *M. Könyvszemle*. 1958. 2. sz. 161. l.

Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius. = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 319—326. l.

Széchényi Júlia emlékkönyve. = *Soproni Szemle*. 1958. 4. sz. 319—326. l.

—, Belia György: Gercen i vengerszkaja revoljucionnaja emigracija (1854—1863). = *Literaturnoe Naszledstvo*. 64. tom. Moszkva, 1958, Akad. Nauk. 419—438. l.

Ismertetés az Irodalomtörténetben.

DÁNIEL GYÖRGY

Onállóan megjelent munka

Antarktiszt rejteje. Bp. 1958, Gondolat, 231. l., 16 t. (Élet és Tudomány Könyvtár.)

Tanulmányok, cikkek

Bulgária gazdasági fejlődése. = Földrajzi zsebkönyv. Bp. 1958, Magyar Földrajzi Társaság, 17—20. l.

A Közel-Kelet kőclaja. = Uo. 33—39. l.

Albánia. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 12. sz. 551—553. l.

Felavatták a világ legnagyobb vízierőművét. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 9. sz. 418. l.

Irak. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 8. sz. 368—369. l.

Kutatás Antarktiszon. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 4. sz. 145—150. l.

Rózsaszüret Bulgáriában. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 6. sz. 274—275. l.

Ismertetések a *Természettudományi Közlönyben*, a *Földrajzi Értesítőben* és a *Magyar Nemzetben*.

DEZSÉNYI BÉLA

Tanulmányok, cikkek

Abreviación de títulos en las publicaciones periódicas. = *Universidad*. 1957. 36. sz. 333—339. l.

Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1958. 4. sz. 189—204. sz. — Ua. klny.-ban is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik

évfordulója elé.) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 84—105. l. — Ua. kiny.-ban is.
—, Barta Gábor: Az ISO/TC 46. VII. hágai teljes ülése. = *Szabványügyi Közlemények*. 1958. 11. sz. 258—260. l.
Ismertetések a Magyar Könyvszemlében.

DURZSA SÁNDOR

Tanulmány

A tudományok osztályozásának magyar történetéhez. = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 351—357. l.
Ismertetés A Könyvtárosban.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Tanulmányok, cikkek

Az Atlas Parvus Hungariae és Hevenesi Gábor. = Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének Évkönyve 1956—1958. Bp. 1958. H. M. Térképészeti Int. 153—193. l.
Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában. = *M. Könyvszemle*. 1957. 4. sz. 411—416. l.

FALVY ZOLTÁN

Tanulmány

Die neuesten ungarischen Ergebnisse auf dem Gebiete der mittelalterlichen musikalischen Paleographie. = Bericht über den internationalen Musikwissenschaftlichen Kongress Wien. Mozartjahr 1956. Graz—Köln, 1958. Böhlau Verl. 176—182. l. — Ua. kiny.-ban is.
Ismertetés a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben.

FERENCZYNE WENDELIN LIDIA

Önállóan megjelent munka

Mozart Magyarországon. — Mozart in Ungarn. Bev. Major Ervin. (Ford. Brodsky Ferenc.) Bp. 1958, Egyet. ny. 203 l. (Új bibliográfiai füzetek 2.)

Tanulmány

Bélley Pál, —: Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól. [Tanulmány és bibliográfia.] = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 365—383. l. — Ua. kiny.-ban is.

FÜGEDI PÉTERNE

Tanulmány

A bibliográfiai összehangolásról. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. sz. 505—506. l.

GOMBOCZ ISTVÁN

Önállóan megjelent munka

Az Unesco bibliográfiai munkája. Bp. 1958, Jegyzetell. soksz. 62 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 1.)

Tanulmányok, cikkek

Egyezménytervezet a nemzetközi kiadványcsere szabályozására. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. sz. 505. l.

A magyar könyvtáros egyesület és a külföldi kapcsolatok. = *A Könyvtáros*. 1958. 9. sz. 651—652. l.

The National Exchange Centre of Hungary. = *Exchange of publications*. Circular No. 6. Paris, 1958. 7. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1953—1957. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 307—322. l. — Ua. klny.-ban is.

Az Unesco dokumentációs munkája. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1958. 3. sz. 2—13. l.

Bélley Pál, —, V. Waldapfel Eszter: A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. = *M. Könyvszemle*. 1958. 1. sz. 75—79. l.

V. Waldapfel Eszter—Bélley Pál —: Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. (1957. szept. 19—22.) = *Külföldi tanulmányutak*. Bp. 1958, Jegyzetell. soksz. 88—94. l. (Könyvtárosok tapasztalatszerése l.)

Ismertetés A Könyvtárosban, hírek a Magyar Könyvszemlében.

HANKISS ELEMÉR

Tanulmány

Neue Wege der Hamlet-Kritik. = *Shakespeare-Jahrbuch*. Heidelberg, 1958, Deutsche Shakespeare Gesellschaft. 203—217. l. — Ua. klny.-ban is.

HORÁNYI MÁTYÁS

Tanulmány

A színháztörténeti képanyag katalogizálásának kérdéséhez. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 301—306. l. — Ua. klny.-ban is.

HORVÁTH VIKTOR

Tanulmány

—, Sági Antalné: A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban. = *M. Könyvszemle*. 1958. 2. sz. 162—164. l.

HORVÁTHNÉ IZSÓ LIVIA

Újabb könyvtártudományi művek. (Bibliográfia.) = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 391—392. l.

JUHÁSZNÉ HAJDU HELGA

Tanulmányok, cikkek

Európa nemzeti könyvtárainak konferenciája Bécsben. = *A Könyvtáros*. 1958. 12. sz. 884—885. l.

A kéziratár állományának gyarapodása a felszabadulás óta. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 108—126. l. — Ua. klny.-ban is.

Levél Drezdából Sopronba 1655-ből. = *Soproni Szemle*. 1958. 3. sz. 266—268. l.

Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban. II. közl. = *Soproni Szemle*. 1958. 1. sz. 24—36. l.

—, Sebestyén Géza: Németországi tanulmányút. = *M. Könyvszemle*. 1958. 3. sz. 280—283. l.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Ismertetések az Országos Filmharmónia 1958. évi műsorfüzeteiben.

KERESZTURY DEZSŐ

Tanulmányok, cikkek

- Adalék Jókai forrásaihoz. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 384—391. l. — Ua. klny.-ban is.
Bajor Giziről. = Bajor Gizi. Bp. 1958, Magvető. 45—56. l.
Három német költő: Trakl, Werfel, Brecht. = *Tükör*. 1958. 6. sz. 25—28. l.
Horváth János. = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 305—306. l.
Költemények magyarázása. = *Irodalomtörténet*. 1958. 3—4. sz. 406—417. l.
Különös éjszaka. = *Filmvilág*. 1958. 16. sz. 4—6. l.
Rilke. = *Világirodalmi Figyelő*. 1958. 3. sz. 235—246. l.
Emlékkő. Elbeszélés. = *Tükör*. 1958. 5. sz. 61—70. l.
Georg Trakl két költeménye. [Műfordítások.] = *Nagyvilág*. 1958. 8. sz. 1204. l.

KISS JENŐ

Tanulmányok, cikkek

- Agrárszocialista olvasóköriek a múlt század végén. = *Népművelés*. 1958. 9. sz. 19—20. l.
Könyveink pusztulásáról. = *A Könyvtáros*. 1958. 2. sz. 105—106. l.
Hírünk a világban. = *A Könyvtáros*. 1958. 11. sz. 832—834. l.
Milyen a szabadpolc Békéscsabán? = *A Könyvtáros*. 1958. 3. sz. 170—173.
Az Országos Népművelési Értekezletről. = *A Könyvtáros*. 1958. 5. sz. 337. l.

Ismertetés A Könyvtárosban.

KISZELY OLIVÉR

- Egyetemes tizedes osztályozás. Szerk. Veredy Gyula. Bp. 1958, Bibliotheca. 504. l. (A földrajzi alosztásokat, az 56/59 és 64 szakokat összeáll.: —)

KÓKAY GYÖRGY

Tanulmány

- A bécsi Magyar Hirmondó (1789—1803). = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 164—192. l. — Ua. klny.-ban is.

KOZOCSA SÁNDOR

Önállóan megjelent munkák

- Tájékoztató a magyar bibliográfiai irodalomban. Bp. 1951. Jegyzetsokszorosító. 2° 10 l. (Az Orsz. Könyvtári Központ Könyvtáros tanfolyama. Előadások. 28a.)
— —, Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. Bp. 1956, Művelt Nép. LIX, 703 l.

Tanulmányok, cikkek

- Bajor Gizi. = Nagy magyar szíresek. Bp. 1958, Bibliotheca. 467—489. l.
Bajor Gizi utolsó évei. = Családi Tarka Könyv. Bp. 1958, Bibliotheca. 306—307. l.
A bibliográfus szemével. = Mai Lengyelország. 1958. 1. sz. 17. l.
Nieznanca autobibliografia Juliana Tuwima, napisana dla tłumacza węgierskiego. = *Nowa Kultura*. (Warszawa.) 1958. 6. sz.
Újabb adalékok Horváth János irodalmi munkásságához. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1958. 2—3. sz. 368—369. l.

Kafka Margit: Lázadó asszonyok, Összegyűjtött elbeszélések. 1—2. köt. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: —.) Bp. 1958, Szépirod. Kiadó. 2 db.

Móricz Zsigmond: Kakas úrér országában és más mesék. Vál.: —, Szemző Piroska. Bp. 1958, Móra Ferenc Kiadó. 34 l. (Kispajtások mesekönyve.)

Krúdy Gyula: Asszonyságok díja. — Napraforgó. (Az utószót írta: —.) Bp. 1958, Szépirod. Kiadó. 529—531. l.

Krúdy Gyula: Bukfenc. — Velszi herceg. — Primadonna. (Sajtó alá rendezte és az utószót írta: —.) Bp. 1958, Szépirod. Kiadó. 407 l.

Krúdy Gyula: Három király. Regény. (Sajtó alá rendezte és az utószót írta: —.) Bp. 1958, Magvető. 475 l.

Krúdy Gyula: Pest-Budai séták. (Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: —.) Bp. 1958, Magyar Helikon. 278 l.

MÁTYÁS FERENC

Önállóan megjelent munka

Csönd és nyugtalanság. (Versek.) Bp. 1958, Magvető. 163 l.

Versei folyóiratokban és napilapokban.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Tanulmányok, cikkek

A budai török könyvtár 1686-ban. = *A Könyvtáros*. 1958. 9. sz. 690—691. l.

Egy angol lap Misztótfalusi Kis Miklósról. = *A Könyvtáros*. 1958. 3. sz. 210. l.

Magyarországi női lapok a XIX. század végéig. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 193—229. l. — Ua. klny.-ban is.

Maria Pujmanová. = *Könyvbarát*. 1958. 10. sz. 758—759. l.

100 éve nyílt meg Ráth Mór könyvesboltja. = *A Könyvtáros*. 1958. 8. sz. 617—618. l.

Hírek *A Könyvtárosban* és *a Könyvbarátban*.

PÁLI SÁNDOR

Egyetemes tizedes osztályozás. Szerk. Veredy Gyula. Bp. 1958, Bibliotheca, 504 l. (A 622-es szakot összeáll.: —.)

PAPP ISTVÁN

Önállóan megjelent munka

Pál Ernő, —: A falusi könyvtáros feladatai (III.) Katona Ottilia. Bp. 1958, Pest Megyei Könyvtár. 49 l.

Tanulmány

Salamon Józsefné, —: A pestmegyei járási és községi könyvtárak katalógushálózatának kiépítéséről. = *A Könyvtáros*. 1958. 2. sz. 101—102. l.

PAPP IVÁNNÉ

Tanulmány

Adalékok az alföldi olvasóköri és népkönyvtárak történetéhez 1890—1914. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 283—300. l. — Ua. klny.-ban is.

PAPPNÉ LAKATOS ÉVA

Tanulmány

Modern könyvillusztrátorok. = *M. Könyvszemle*. 1953. 4. sz. 379. l.

N. RÁCZ ARANKA

Tanulmányok, cikkek

- Az első magyar gyermekkönyvtárosi tanfolyamról. = *A Könyvtáros*. 1958. 8. sz. 565—566. l.
Gyermekkönyvtárak — gyermekolvasók. = *Népszabadság*. 1958. 291. sz. (dec. 9.) 4. l.
A gyermekkönyvtárak katalógusai. = *A Könyvtáros*. 1958. 5. sz. 334—336. l.
Vita a szabadpolcról. — Zárszó helyett. = *A Könyvtáros*. 1958. 1. sz. 15—19. l.
Ismertetések a Könyvtárosban.

REÖK ZSUZSA

Egyetemes tizedes osztályozás. Szerk. Veredy Gyula. Bp. 1958, Bibliotheca. 504 l. (A betűrendes mutatót összeáll.: —.)

SALLAI ISTVÁN

Tanulmányok, cikkek

- A falusi könyvtár állománya és a letéti rendszer. = *A Könyvtáros*. 1958. 2. sz. 81—84. l.
A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban. = *M. Könyvszemle*. 1958. 3. sz. 224—245. l.
A központi konferenciák és a módszertani tevékenység. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. sz. 481—483. l., 8. sz. 567—570 l.
Művelődéspolitikánk és a közművelődési könyvtárak. = *A Könyvtáros*. 1958. 11. sz. 807—810. l.

SASVÁRI DEZSŐ

Tanulmány

- Váczi Gyula zongoraestje. = *Műsorfűzet*. (Orsz. Filmharmónia.) 1958. 4. sz. 30. l.

SEBESTYÉN GÉZA

Tanulmányok, cikkek

- Könyvtártudományi dokumentáció az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályán. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. sz. 486—488. l.
A lyukkártya. = *A Könyvtáros*. 1958. 8. sz. 575—578. l.
Műanyagok a könyvkötészetben. = *A Könyvtáros*. 1958. 2. sz. 97—100. l.
Németországi benyomások. = *A Könyvtáros*. 1958. 6. sz. 410—413. l.
J. Hajdu Helga, —: Németországi tanulmányút. = *M. Könyvszemle*. 1958. 3. sz. 280—283. l.

SIMON MÁRIA ANNA

Tanulmány

- A közművelődési zenei könyvtárakról. = *A Könyvtáros*. 1958. 5. sz. 346—348. l.
Ismertetés a Magyar Könyvszemlében, hírek ugyanott és A Könyvtárosban.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Tanulmányok, cikkek

- Beiträge zur Geschichte des ungarischen und Wiener Holzschnittes im XVI. Jahrhundert. = *Acta Historiae Artium*. 1958. Tom. V. Fasc. 1—2. 157—169. l.
Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek. = *Gutenberg-Jahrbuch*. Mainz, 1958, Gutenberg Gesellschaft. 59—68. l.

Az esztergomi Biblioteka anyagából rendezett kódexkiállítás. = *Papíripár és Magyar Grafika*. 1958. 1—2. sz. 72—74. l.

Gutenberg 42-soros bibliájának újabban előkerült töredéke. = *Papíripár és Magyar Grafika*. 1958. 1—2. sz. 69—71. l.

A második magyarországi ősnymoda nyomai. = *M. Könyvszemle*. 1958. 2. sz. 144—157. l.

A Széchényi Könyvtár legszebb illuminált olaszországi ősnymotatványai. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 127—146. l.

SZEKERES MARGIT

Önállóan megjelent munka

Grammatica italiana ad uso dei conservatori musicali. Parte I. Bp. 1958, Bartók Béla zeneműv. Szakisk. 58 l.

Tanulmány

Présentation uniforme des noms d'auteurs dans les titres des articles de périodiques. = *Revue de la Documentation*. 1958. 3. sz. 88—89. l.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Önállóan megjelent munka

Gyerme- és ifjúsági lapjaink története. Bp. 1958, Országos Széchényi Könyvtár, Házi soksz. 25 l.

Móricz Zsigmond: Kakas úrék országában és más mesék. Vál.: Kozocsa Sándor. — Bp. 1958, Móra Ferenc Kiadó. 34 l. (Kispajtások mesekönyve.)

Tanulmányok, cikkek

Kner Imre emlék-est. = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 378. l.

A szenzációs hír és illusztrálása. (Sajtótörténeti tanulmány.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 230—248. l. — Ua. klny.-ban is.

Tömörkény István életének ismeretlen adatai. = *Irodalomtörténet*. 1958. 1. sz. 108—113. l.

TAKÁCS MENYHÉRT

Tanulmány

A költői és a történeti igazság kérdéséhez. = *Filológiai Közlöny*. 1958. 1. sz. 138—143. l.

TERBE LAJOS

Tanulmányok, cikkek

Beszámoló lengyel—magyar bibliográfiai kapcsolatokról. = *M. Könyvszemle*. 1958. 4. sz. 379. l.

Megjegyzések Ligeti Károly meghamisított verséhez. = *Élet és Irodalom*. 1958. 13. sz. 6. l.

VARSÁNYI ENDRÉNÉ

Tanulmányok, cikkek

Amit a nyomtatott katalóguscédulákon még javítani kellene. = *A Könyvtáros*. 1958. 3. sz. 182—185. l.

A Csongrád megyei könyvtár konferenciája. = *A Könyvtáros*. 1958. 12. sz. 802. l.

Hogyan történjék a „Magyar irodalom” ETO jelzetének átszakozása. = *A Könyvtáros*. 1958. 12. sz. 907—908. l.

Kérdezz — felelek. = *A Könyvtáros*. 1958. 8. sz. 590. l.

Ismertetés A Könyvtárosban.

VEREDY GYULA

Önállóan megjelent munka

Egyetemes tizedes osztályozás. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kivonata. Szerk. —. Bp. 1958, Bibliotheca. 504 l.

Tanulmány

Az ETO és a dokumentáció szervezési kérdései. = *Magyar Könyvszemle*. 1958. 2. sz. 166—175. l.

VÉCSEY JENŐ

Önállóan megjelent munkák

Michael Haydn: Concerto per il flauto traverso. 1766. Fuvolára és zongorára kadenciákkal közread. —. Bp. 1958, Zeneműkiad. Váll. 25,3 l. 1 mell.: 10 l.

Michael Haydn: Concerto per il flauto traverso. 1766. Az OSzK eredeti kézirat-példánya alapján közread. — ornamentikái jegyzetekkel. Bp. 1958, Zeneműkiad. Váll. XVIII, 30 l.

A zeneművek könyvtári cíMLEÍRÁSA. Szerk. —. Bp. 1958, Felsőoktat. Jegyzetell. Soksz. 48 l. (Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 7.)

Tanulmány

A Haydn-év elé. 1959. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 392—396. l. — Ua. klny.-ban is.

VIZKELETY ANDRÁS

Tanulmányok, cikkek

A német középkori irodalom időrendi kérdései. = *Világirodalmi Figyelő*. 1958. 1. sz. 83—85. l.

A Nibelung-költészet történeti-földrajzi alapjai. = *Világirodalmi Figyelő*. 1958. 2. sz. 217—218. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe. = *M. Könyvszemle*. 1958. 2. sz. 153—160. l.

A Raabe-kérdés. = *Világirodalmi Figyelő*. 1958. 4. sz. 363—367. l.

V. WINDISCH ÉVA

Önállóan megjelent munka

Közlöny (1848—1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. Bp. 1958. Akad. Kiadó. 92 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sor. 8.)

Tanulmányok, cikkek

Horváth István. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. sz. 497—499. l.

Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchényi Könyvtárban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. Bp. 1958, Kossuth ny. 249—282. l. — Ua. klny.-ban is.

A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke. (1957. júl. 1—dec. 31.) = *Századok*. 1958. 1—4. sz.

Ua. (1958. jan. 1—jún. 31.) = *Századok*. 1958. 5—6. sz.

Ismertetés az Irodalomtörténetben.

TABLÁZATOK

1. sz. táblázat

A gyarapodás megoszlása a beszerzés módja szerint

1958	Vétel	Ajándék	Csere	Köteles- példány	Összesen
Könyv (kötet)	3 254	8 111	3 384	29 199	43 948
Időszaki kiadvány (kurrens évf. — nem kurrens db)	1 184	607	397	1 924	4 112
Kézirat (db)	3 415	727	—	—	4 142
Zenemű (db)	212	421	49	858	1 540
Térkép (db)	211	25	—	102	338
Plakát színlap (db)	495	1 344	—	20 236	22 075
Szabvány, szabadalom (db)	—	—	—	5 398	5 398
Egyéb aprónyomtatvány (db) ...	11 516	172	—	30 300	41 988
Film (800 kocka) (db)	1 186	—	—	—	1 186
Filmesik (6 kocka) (db)	171	—	—	—	171
Diafilm (50 kocka) (db)	—	—	—	110	110
Fényképlemez (db)	447	—	—	—	447
Hanglemez (db)	18	—	—	140	158
Egyéb dokumentum (db)	545	87	10	1 877	2 519
Műemlékkönyvtárak	183	6 007	—	436	6 626
Ebből:					
Könyv	128	6 002	—	434	6 564
Időszaki kiadvány	55	5	—	—	60
Egyéb	—	—	—	2	2

A gyarapodás és az állomány fejlődése 1956-tól

2. sz. táblázat

	G y a r a p o d á s			Á l l o m á n y		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Könyv (kötet)]	48 397	39 426	50 512*	1 294 662	1 334 088	1 360 110***
Periodika (kurrens évf. *						
nem kurrens db)	6 584	7 032	4 172*	134 960	141 992	146 164
Ebből a Hírlaptárban	[5 980]	[6 592]	[4 112]	[116 344]	[122 936]	[127 048]
Kézirat (db)	2 599	6 627	4 142	292 270	298 897	303 039
Ebből a Kézirattárban.....	[1 433]	[4 641]	[3 500]	[273 316]	[277 957]	[281 457]
Zenemű (db)	953	1 011	1 540	48 106	49 117	50 657
Térkép (db).....	415	565	338	69 435	70 000	70 338
Plakát és kisnyomtatvány (db)	85 059	70 867	64 063	1 491 670	1 562 537	1 626 600
Mikrofilm (db)	529	116	1 186	4 452	3 393**	4 579
Szabvány (db)	4 600	4 144	5 398			
Egyéb dokumentum	Filmesfík (db).....		171			
	Diafilm (db)		110			
	Fényképlemez (db) ...		447			
	Hangplemez (db)		158			
	Egyéb dokumentum (db)	1 432	2 521*	119 931	122 758**	131 563
Összesen	150 568	131 028	134 758	3 455 486	3 582 782	3 693 050

* A „Könyv”, „Periodika”, „Egyéb dokumentumok” rovatban a Műemlékkönyvtárak adatai is bennfoglaltatnak.

** 1956-ban elpusztult anyag leszámítva.

*** 1958-ban az állományból kiiktatott főlőpéldányok (24 490) leszámítva.

3. sz. táblázat

Kötelezpéldányok szétosztása

	OSZK részére	Más könyvtá- rak részére	Fölös- példány
1. Könyv	29 199	119 565	35 767
ebből könyv nyomtatott	8 032		
" sokszorosított	897		
füzet	5 084		
különlenyomat	6 464		
periodika	200		
jegyzet	8 522		
2. Periodika (db)	48 087	180 851	99 594
3. Zenemű	858		
4. Térkép	102		
5. Plakát	20 236	122 170	1 721
6. Szabvány	5 398	14 730	9 640
7. Egyéb aprónyomtatvány	30 300	15 044	
8. Egyéb	1 877		
	136 057	452 360	146 722

4. sz. táblázat

Feldolgozás

	Címleírás	Szakozás	Katalóguslap beosztás
Könyvfeldolgozó	27 548	22 708	149 171
Hírlaptár	16 191	9 798	64 373
Zeneműtár	3 600	2 400	5 200
Színháztörténeti osztály	5 949	—	12 496
Térképtár	1 402	—	3 797
Kisnyomtatványtár	3 200	36 500	6 000
Kézirattár	8 203	—	7 070
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára	2 761	—	5 650
Mikrofilmtár	4 150	—	16 863
Könyvtártudományi cikk-katalógus	1 396	2 418	
Műemlékkönyvtárak	6 035	760	38 720

Olvasóforgalom

	O l v a s ó k			Használt egységek		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Olvasószolgálat	59 250	29 512	42 278	145 046	79 932	112 839
Hírlaptár	28 004	16 378	25 335	93 665	63 115	96 180
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára	1 389	1 136	1 234	4 797	4 254	5 743
Kézirattár	1 734	1 647	2 282	20 201	21 969	19 879
Zeneműtár	1 995	663	1 932	9 398	3 947	8 353
Színháztörténeti osztály ...	758	1 273	1 171	39 994	151 520	65 314
Térképtár	421	369	437	1 751	3 130	10 229
Plakáttár	178	290	484	34 728	62 587	160 506
Mikrofilmtár	696	166	686	1 286	378	4 270
Zártolt Kiadványok Tára...	358	—	533	—	—	2 656
Módszertani szakkönyvtár	1 930	1 925	2 195	5 582	6 427	7 220
Gyöngyös	957	1 105	597	2 401	3 848	2 664
Keszthely	210		129	566		627
		259			977	
Zire	1 118		160	4 438		329

A Könyvelosztó feldolgozó és szétosztó munkája

1. Régi könyvek

A. Régi hung. könyvek:

Feldolgozás: 21 287 (Tervelőirányzat: 7000) mű.
Raktárunkból kiadtunk: 8576 művet. (OSzK: 3252.
Budapesti könyvtárak: 4074, vidéki könyvtárak: 1249)

B. Régi idegen könyvek:

Feldolgozás: — Tervelőirányzat: 15 000 mű.)
Raktárunkból kiadtunk: 1063 művet. (OSzK: 87, budapesti könyvtárak 976)
XVI. századi anyag. Feldolgozása még 1957-ben történt.

2. Modern hung. könyvek

A. Modern hung. könyvek:

Feldolgozás: 57 871 (Tervelőirányzat: 70 000) mű.
Raktárunkból kiadtunk: 70 451 (Tervelőirányzat: 70 000) művet (OSzK: 8427,
OSzK Nemzeti Csereközpont: 1493, budapesti könyvtárak: 17 788, vidéki könyv-
tárak: 41 850. ÁKV: 893.)

B. Többkötetes töredékkötetek:

Feldolgozás: 25 536 (Tervelőirányzat: 50 köbméter) kötet.
Raktárunkból kiadtunk: 4252 kötetet. (OSzK: 398, budapesti könyvtárak: 678,
vidéki könyvtárak: 3176)

3. Modern külföldi könyvek

A. Szépirodalom:

Feldolgozás: 30 374 Tervelőirányzat: 20 000) mű.
Raktárunkból kiadtunk: 12 998 művet. (OSzK: 170, budapesti könyvtárak:
8459, vidéki könyvtárak: 4369)

B. Szakirodalom:

Feldolgozás: 14 193 (Tervelőirányzat: 67 000) mű.
Raktárunkból kiadtunk: 12 573 művet. (OSzK Nemzeti Csereközpont: 1658,
budapesti könyvtárak: 8246, vidéki könyvtárak: 2669)

4. Periodikák

A. Hung. periodikák:

Feldolgozás: 4421 kötet (Tervelőirányzat: kiiktatva)

B. Külföldi periodikák:

Feldolgozás: 9130 (Csökkentett tervelőirányzat: 7500) kötet.
Raktárainkból kiadtunk: 5446 kötetet. (OSzK: 355, OSzK Nemzeti Csereköz-
pont: 186, budapesti könyvtárak: 3044, vidéki könyvtárak: 1861.)

1958. december 31. állapot szerint

01 rovat rendszeresített állások:

Kulcs-szám	Megnevezés	Rendelet szerinti alsó és felső bérhatár	Engedélyezett állások száma	Tényleg betöltött állások száma
701	Főigazgató	2800—4000	1	1
702	Főigazgatóhelyettes	2300—3600	1	1
703	Gazdasági vezető	1800—3000	1	1
705	Főosztályvezető.....	2100—3500	2	2
706	Tud. osztályvezető	2100—3200	10	9*
707	Tud. osztályvezető h., tud. csoportvezető	1800—2800	13	13
708	Tud. főmunkatárs.....	1400—2500	42	43*
710	Tud. munkatárs	1200—1900	64	64
713	Segédkönyvtáros	1000—1500	15	15
714	Tud. techn. munkaerő II.	1000—1500	13	13
715	Közügyt. munkaerő.....	800—1250	35	35
716	Adm. csoportvezető	1500—2700	4	4
718	Adm. ügyintéző II.	900—1500	5	5
719	Adminisztrátor	800—1200	1	1
721	Műszaki II.	1400—2300	1	1
722	Műszaki III.	1000—1800	10	10
723	Kisegítő I.	800—1100	3	3
724	Kisegítő II.	750— 950	15	15
Összesen 1958. december 31.			236	236

* Egy fő 708. kulcsszámú tud. főmunkatárs alkalmazása egy 706. kulcsszámú tud. osztályvezetői állás terhére történt!

8. sz. táblázat

02 rovat. Állományon kívüliek

Ft	700	750	800	820	850	900	950	1050	Összesen:
Fő	4	1	3	1	16	5	6	1	37

Gyakornoki állásban: 6 fő

01 rovatról fizetett időszaki

állásban: 10 „

Helyettesi állásban: 2 „

Ipari tanulók: 3 „

Konyhai dolgozók (az ebédrovat terhére) 3 „

Отчет о работе Государственной библиотеки им. Сечени в 1958 году

Государственная библиотека им. Сечени боролась с большими трудностями уже в течение долгого времени; исходным пунктом трудностей были неясность целей и отсутствие надлежащих условий труда.

Неясность целей имела объективные причины. В последнем столетии возросло количество библиотек и осуществилась их чрезвычайная дифференциация, следовательно возникла необходимость создания определенных междубиблиотечных функций (междубиблиотечный абонемент, сводный каталог, центр обмена и проч.), наиболее естественным местом которых была государственная библиотека. При таких условиях Государственная библиотека им. Сечени должна была расширять программу, но библиотека не сыграла достаточно активную роль в этом развитии и поэтому вышеупомянутые функции превратились для нее в бремя.

Цели, даже в старом понимании слова, были проблематичными в Государственной библиотеке им. Сечени, которая колебалась десятилетиями между мыслями приобретения литературы „хунгарика” и комплектования фондов универсального характера. В этом отношении рациональным явилось сужение фондов. В Венгрии развивается дополняющая друг друга система государственных специальных библиотек (Государственная техническая библиотека, Государственная сельскохозяйственная библиотека и т. д.), следовательно приобретение международной научной литературы происходит сейчас уже раздельно. Задача Государственной библиотеки им. Сечени — комплектование библиотеки специально венгерской литературой и литературой, имеющей венгерские отношения. Следовательно Государственная библиотека им. Сечени должна быть универсальной не в области фондов (это осуществляется всей сетью библиотек), но она должна создать универсальность обслуживания, должна осуществить в качестве центра функциональное единство дифференцированного библиотечного дела. На основе вышеупомянутых мыслей библиотека в 1958 г. создала новую программу и преобразовала свою организацию. Двойная роль библиотеки отражается следующим образом:

Библиотека сегодня состоит из трех главных отделов различных фондов (книжных фондов, современных специальных фондов и музейных специальных фондов) и двух главных отделов, занимающихся библиотечным делом (делами книгооборота и заданиями в области библиотековедения и методической работы); на основе приведенных выше принципов разработали новый устав. Заданием подобного значения была разработка новых правил комплектования в области специальных фондов.

Источником трудностей было и в этом году отсутствие надлежащих условий труда и прежде всего огромная, катастрофическая нужда в помещениях книгохранилищ, читальных залов и рабочих мест. В качестве решения проблем возникла мысль перестройки флигеля „Ф” бывшего королевского замка, в результате которой имелось бы достаточное место на 50 лет. После учета нужды в помещениях мы подали заявление в Министерство культуры и к 1963 г. библиотека вероятно сможет вселиться в новое здание.

К основным трудностям относятся два недостатка нашего иначе значительного бюджета (он составляет 8 671 тыс. форинтов): низкие кредиты на приобретение и на переплет книг (кредит на приобретение книг составляет всего 7,8% бюджета, и лишь 1,8% годового прироста книжного фонда представляется возможным отдать в переплет), отсутствие технических оборудований или их устарелость.

Нельзя не указать на те огромные невыполненные задачи, которые нам достались от предшественников, работавших в течение предыдущих десятилетий и которые тормозят развертывание нашей работы. Такими задачами являются: перекаталогизация еще больше, чем 200 000 произведений, составление библиографии

продукции книг в Венгрии начиная с 1921 г.; не решена проблема надлежащего учета и систематического приобретения зарубежной литературы „хунгарика“, материал сводного каталога состоит из шести алфавитных порядков и имеются в связи с этим еще другие нерешенные проблемы и т. д.

Несмотря на эти трудности, в 1958 г. постепенно улучшилась наша работа. Выяснились цели библиотеки, разрабатываются принципы правил комплектования, организовалось приобретение зарубежной литературы „хунгарика“, создались новые правила абонементов, организовалась отдельная научная информационная служба в рамках Справочного отдела. Началась серьезная работа в области централизованных задач библиотечного дела: разработался новый проект постановления об обязательных экземплярах, началось правовое регулирование заявок в сводный каталог и международного обмена, расширение междубиблиотечного абонементов, во многих отношениях организовались дела Отдела распределения книг, наконец началась подготовительная работа создания Центра библиотекведения и методической работы в рамках Государственной библиотеки им. Сечени.

Развитие новой организационной структуры библиотеки вызвало большое изменение. 18 отделов библиотеки, которые работали под непосредственным руководством дирекции библиотеки, группировались в 5 главных отделов (пятый отдел — Центр библиотекведения и методической работы создан 1 января 1959 г.). Работу главного директора поддерживает т. н. коллегия руководящих работников, членами которой являются: главный директор, заведующие главными отделами и их заместители, секретарь партийной организации, председатель профкома и заведующий хозяйственным отделом. Коллегия обсуждает принципиальные и практические вопросы работы раз или два раза в месяц.

Важнейшие результаты главных отделов:

I. Главный отдел. фонд современных книг. В работе каждого отдела решались важнейшие задачи. В Отделе комплектования библиотеки организовалась группа приобретения иностранной литературы, которая создала новую организацию труда в этой области. В области приобретения отечественных книг выяснялся вопрос архивных и используемых экземпляров, а в рамках используемых экземпляров вопрос местного использования и выдачи книг на дом. Отдел обработки и каталогов имел и в этом году двойную задачу: продолжение перекаталогизации, начатой в 1936 году и срочная обработка нового материала. Вследствие роста нового материала размер перекаталогизации постепенно уменьшался и составлял в 1958 году лишь 12% обработанного материала. (Таким темпом остальной материал перекаталогизировался бы в течение 63 лет.) Следовательно начиная с 1959 г. задача отдельного Отдела библиографии будет каталогизация и классификация обязательных экземпляров и редактирование Национальной Библиографии. Переорганизации разделила Отдел информационной работы на две группы: обслуживание читателей (служба в читальных залах, абонемент, книгохранилища); научно информационная служба. Во время переорганизации произошла переорганизация и в области помещений. Междубиблиотечный абонемент отделен от информационной службы.

II. главный отдел. Современные специальные фонды. Первый результат совместной работы главного отдела — это разработка подробных правил комплектования пяти фондов (фонд газет и журналов, фонд музыкальных произведений, фонд отдела истории театров, фонд географических карт и фонд мелких печатных произведений). Отдел газет и журналов в этом году особо занимался заграничной литературой „хунгарика“ и впервые издал годовую библиографию об отечественных газетах и журналах (Список венгерских газет и журналов за 1958 г.). Отдел музыкальных произведений развернул большую информационную работу в связи с годовщинами Бартока в 1958 году и Гайдна в 1959 году.

III. Главный отдел. Музейные фонды. В Отделе рукописей создан каталог французских рукописей и подготавливалась каталогизация латинских и немецких

рукописей для публикуемого печатного каталога. Прирост библиографии рукописей — с учетом публикаций о венгерских рукописях — составляет 77 тыс. заглавий. Отдел рукописей также принялся за приобретение заграничного материала „хунгарика”: отделом приобреталось с лондонского аукциона 35 неопубликованных писем и 2 фрагмента рукописей статей Кошута. Отделом старых и редких произведений печати определялись и описывались инкунабулы и другие старые издания. В течение года Отдел микрофильмов изготовил 367 622 негативов и 502 902 позитивов, кроме того предпринимались им попытки фотографического уменьшения старого каталога большого формата. Созданием лаборатории гигиены книг сделались первые шаги к развитию такой лаборатории, где предпринимаются попытки научного характера. В рамках III Главного отдела работают и провинциальные библиотеки — памятники искусства в Дендеше, в Кестхейе, и в Зирце.

IV. Главный отдел охватывает общие задачи, решаемые Государственной библиотекой им. Сечени в качестве представителя всей библиотечной жизни Венгрии (Группа обязательных экземпляров, Отдел распределения книг, Отдел международных связей, сводный каталог, междубиблиотечный абонемент). Группой обязательных экземпляров сократилось число обязательных экземпляров и разработался новый проект инструкции об обязательных экземплярах в пользу осуществления режима экономии в общегосударственном масштабе. Задача Отдела распределения книг — распределение определенного фонда книг государственной собственности. Отделом обработано в этом году 162 812 томов и распределено 115 359 томов среди различных библиотек. В то же время отделом создавалась отдельная группа распределения излишних экземпляров с целью распределения дублетов, полученных от различных библиотек. — Оборот обмена Отдела международных связей значительно увеличился по сравнению с оборотом предыдущего года: высланный материал является на 15% больше, а количество полученных библиотекой книг увеличилось на 24% (а импорт брошюр, журналов и пакетов сократился).

Оборот междубиблиотечного абонемента в 1958 году тоже увеличился: получено 9302 запроса (в 1957 году лишь 7147), выслано 12 767 заказов (в 1957 году лишь 9268 заказов).

Методический отдел (переорганизуется в самостоятельный главный отдел). В области задач, касающихся библиотечного дела работники отдела работали в различных специальных комитетах, обеспечивали текущую работу отдела, проводили общие контрольные исследования в библиотеках различных комитетов, но проводились им и специальные исследования: относительно вопросов информационной службы в 8 библиотеках, в области методической работы в 3 библиотеках, в связи с диафильмами в одной библиотеке. Отделом организовалось 2 конференции для заведующих комитатскими библиотеками, кроме того организовался курс для детских библиотекарей вместе со Столичной библиотекой им. Эрвина Сабо. Отделом опубликовывалось 9 методических справочников, кроме того высылались методические циркуляры. Методический отдел давал советы относительно специальных библиотечных вопросов для обращающихся к ним библиотек и библиотекарей. Методическим отделом публиковался журнал „Библиотечный обзор”, содержащий обозрение иностранных журналов в области библиотечного дела.

Таблица 1.

Распределение прироста библиотечного фонда по способу приобретения

1958 г.	Покупка	Дар	Обмен	Обязательные экземпляры	Всего
Книги (томов)	3 254	8 111	3 384	29 199	43 948
Периодические издания (теку- щие по годам издания, не теку- щие по экземплярам)	1 184	607	397	1 924	4 112
Рукописи (штук)	3 415	727	—	—	4 142
Музыкальные произведения (штук)	212	421	49	858	1 540
Географические карты (штук) ...	211	25	—	102	338
Плакаты (штук)	495	1 344	—	20 236	22 075
Стандарты, патенты (штук).....	—	—	—	5 398	5 398
Прочие мелкие печатные про- изведения (штук)	11 516	172	—	30 300	41 988
Кадры фильмов (800 кадров = штука)	1 186	—	—	—	1 186
Полосы фильма (6 □ = штука)	171	—	—	—	—
Диафильм (50 □ = штука).....	—	—	—	110	110
Фотографические пластинки (штук)	447	—	—	—	447
Грамофонные пластинки (штук)	18	—	—	140	158
Прочие документы (штук)	545	87	10	1 877	2 519
Библиотеки — памятники искусства.....	183	6 007	—	436	6 626
В том числе :					
Книги.....	128	6 002	—	434	6 564
Периодические издания	55	5	—	—	60
Прочие издания	—	—	—	2	2

Таблица 2.

Комплектование библиотеки и динамика библиотечных фондов начиная с 1956 года

	Комплектование библиотеки			Библиотечные фонды		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Книги (томов)	48 397	39 426	50 512*	1 294 662	1 334 088	1 360 110****
Периодические издания (текущие по годам издания, не текущие по экземплярам)	6 584	7 032	4 172*	134 960	141 992	146 164
В том числе: в отделе журналов и газет	[5 980]	[6 592]	[4 112]	[116 344]	[122 936]	[127 048]
Рукописи (штук)	[2 599]	6 627	4 142	292 270	298 897	303 039
В том числе: в отделе рукописей	1 433	[4 641]	[3 500]	[273 316]	[277 957]	[281 457]
Музыкальные произведения (штук)	953	1 011	1 540	48 106	49 117	50 657
Географические карты (штук)	415	565	338	69 435	70 000	70 338
Плакаты и мелкие печатные произведения (штук)	85 059	70 867	64 063	1 491 670	1 562 537	1 626 600
Микрофильмы (штук)	529	116	1 186	4 452	3 393***	4 579
Прочие документы { Стандарты (штук)	4 600	4 144	5 398			
{ Полосы фильма (штук)			171			
{ Диафильмы (штук)			110			
{ Фотографические пластинки (штук) ...			447			
{ Граммофонные пластинки (штук)			158			
{ Прочие документы (штук)	1 432	1 240	2 521*	119 931	122 758***	131 563
Всего	150 568	131 028	134 758	3 455 486	3 582 782	3 693 050

* „Книги”, „Периодические издания” и „Прочие документы” охватывают и данные библиотек — памятников искусства.

** ,*** Без материала, уничтоженного в 1956 году.

**** Без излишних экземпляров, исключенных из фондов в 1958 году (24490 штук).

Таблица 3.

Распределение обязательных экземпляров

	Для Гос. библио- теки им. Сечени	Для прочих библиотек	Излишние экземпляры
1. Книги	29 199	119 565	35 767
в том числе печатные	8 032		
размноженные ...	897		
выпуски	5 084		
отдельные оттис- ки	6 464		
периодические из- дания	200		
конспекты	8 522		
2. Газеты и журналы (штук) ...	48 087	180 851	99 594
3. Музыкальные произведения	858		
4. Географические карты	102		
5. Плакаты	20 236	122 170	1 721
6. Стандарты	5 398	14 730	9 640
7. Прочие мелкие печатные произведения	30 300	15 044	
8. Прочее	1 877		
Всего	136 057	452 360	146 722

Таблица 4.

Обработка

	Описание	Класси- фикация	Расстановка каталожных карточек
Отдел обработки книг	27 548	22 708	149 171
Отдел газет и журналов	16 191	9 798	64 373
Отдел музыкальных произведений	3 600	2 400	5 200
Отдел истории театра	5 949	—	12 496
Отдел географических карт	1 402	—	3 797
Отдел мелких печатных произведений	3 200	36 500	6 000
Отдел рукописей	8 203	—	7 070
Отдел старых и редких печатных произведе- ний	2 761	—	5 650
Отдел микрофильмов	4 150	—	16 863
Каталог статей о библиотековедении	1 396	2 418	
Библиотеки — памятники искусства	6 035	760	38 720

Таблица 5.

Посещаемость и выдача книг

	Ч и т а т е л и			Использованные единицы		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Отдел обслуживания читателей	59 250	29 512	42 278	145 046	79 932	112 839
Отдел газет и журналов	28 004	16 378	25 335	93 665	63 115	96 180
Отдел старых и редких печатных произведений...	1 389	1 136	1 234	4 797	4 254	5 743
Отдел рукописей.....	1 734	1 647	2 282	20 201	21 969	19 879
Отдел музыкальных произведений	1 995	663	1 932	9 398	3 947	8 353
Отдел истории театра ...	758	1 273	1 171	39 994	151 520	65 314
Отдел географических карт	421	369	437	1 751	3 130	10 229
Отдел плакатов	178	290	484	34 728	62 587	160 506
Отдел микрофильмов	696	166	686	1 286	378	4 270
Отдел непубличных изданий	358	—	533	—	—	2 656
Методическая библиотека	1 930	1 925	2 195	5 582	6 427	7 220
Дендеш	957	1 105	597	2 401	3 848	2 664
Кестхей	210	259	129	566	977	627
Зирц	1 118		160	4 438		329

Таблица 6.

Работа отдела распределения книг в области обработки и распределения

1. Старые книги

А. Старые книги „хунгарика“:

Обработка: 21 287 (план: 7000) произведений.

Выдано из книгохранилищ: 8576 произведений. (Для Гос. библиотеки им. Сечени — 3252, для будапештских библиотек — 4074, для провинциальных библиотек — 1249 произведений).

Б. Старые иностранные книги:

Обработка: — (план: 15 000) произведений.

Выдано из книгохранилищ: 1063 произведений. (Для Гос. библиотеки им. Сечени — 87, для будапештских библиотек — 976). Материал из XVI века обрабатывался еще в 1957 году.

2. Современные книги „хунгарика“

А. Современные книги „хунгарика“:

Обработка: 57 871 (план: 70 000) произведений.

Выдано из книгохранилищ: 70 451 (план: 70 000) произведений. (Для Гос. библиотеки им. Сечени 8427, для Центра национального книгообмена при Гос. библ. им. Сечени — 1493, для будапештских библиотек — 17 788, для провинциальных библиотек — 41 850, для Государственного предприятия по распространению книг — 893.).

Б. Многотомные фрагменты:

Обработка; 25 536 (план: 50м³) томов.

Выдано из книгохранилищ: 4252 тома. (Для Гос. библиотеки им. Сечени — 398, для будапештских библиотек — 678, для провинциальных библиотек — 3176).

3. Современные иностранные книги

А. Художественная литература:

Обработка: 30 374 (план: 20 000) произведений.

Выдано из книгохранилищ: 12 998 произведений. (Для Гос. библиотеки им. Сечени — 170, для будапештских библиотек — 8459, для провинциальных библиотек — 4369).

Б. Специальная литература:

Обработка: 14 193 (план: 67 000) произведений.

Выдано из книгохранилищ: 12 573 произведений. (Для Центра национального книгообмена при Гос. библ. им. Сечени: 1658, для будапештских библиотек: 8246, для провинциальных библиотек: 2669).

4. Периодические издания

А. Периодические издания „хунгарика“:

Обработка: 4421 томов (план: отменен)

Б. Иностранные периодические издания:

Обработка: 9130 (Сокращенный план: 7500) томов.

Выдано из книгохранилищ: 5446 томов. (Для Гос. библиотеки им. Сечени — 355, для Центра национального книгообмена при Гос. библ. им. Сечени — 186, будапештских библиотек — 3044, для провинциальных библиотек — 1861.)

Таблица 7.

Состав работников Государственной библиотеки им. Сечени к 31 декабря 1958 года
Рубрика 01, штатные должности:

Условный номер	Название должностей	Нижний и высший пределы зарплаты по постановлению	Число штатных должностей	Численность штатных работников
701	Главный директор	2800—4000 форинтов	1	1
702	Заместитель главного директора	2300—3600 „	1	1
703	Заведующий хозяйственным отделом	1800—3000 „	1	1
705	Заведующий главным отделом	2100—3500 „	2	2
706	Заведующий научным отделом	2100—3200 „	10	9
707	Заместитель заведующего научным отделом, заведующий научной группой	1800—2800 „	13	13
708	Старший научный сотрудник	1400—2500 „	42	43
710	Научный сотрудник	1200—1900 „	64	64
713	Младший библиотекарь	1000—1500 „	15	15
714	Научно-технический работник II	1000—1500 „	13	13
715	Работники публичной коллекции	800—1250 „	35	35
716	Заведующий группой администрации	1500—2700 „	4	4
718	Административный делопроизводитель II. ...	900—1500 „	5	5
719	Администратор	800—1200 „	1	1
721	Технический работник II.	1400—2300 „	1	1
722	Технический работник III.	1000—1800 „	10	10
723	Вспомогательный работник I.	800—1100 „	3	3
724	Вспомогательный работник II.	750— 950 „	15	15
Всего на 31 декабря 1958 года			236	236

Рубрика 02, внештатные работники:

Форинтов	700	750	800	820	850	900	950	1050	Всего
Человек	4	1	3	1	16	5	6	1	37

Таблица 8.

Практикант	6 человек
Временное занятие (рубрика 01)	10 „
Заместители	2 „
Промышленные ученики	3 „
Кухонные работники (за счет рубрики: общественное питание)	3 „

Rapport sur l'activité de la Bibliothèque Nationale Széchényi dans l'année 1958.

L'imprécision de ses tâches essentielles et l'insuffisance des conditions de travail causaient des difficultés durant de longues années dans la vie de la Bibliothèque Nationale Széchényi.

L'incertitude concernant le programme de la bibliothèque avait ses motifs bien fondés. Le fait qu'au cours des derniers cent ans le nombre des bibliothèques hongroises ne cessait d'augmenter et leur travail devenait de plus en plus spécialisé rendit nécessaire l'établissement des services interbibliothèques: prêt interbibliothèque, catalogue collectif, centre des échanges internationaux, etc. Pour le siège de ces services, la bibliothèque nationale se présenta automa- muler une nouvelle définition de ses programmes.

Quant aux tâches fondamentales de la bibliothèque, on vacillait pendant plusieurs décennies entre le principe de ne collectionner que des Hungarica et l'idéal d'une collection universelle. La question est maintenant décidée en faveur de la première, solution qui semble être plus réalisable. Étant donné que la fondation successive des bibliothèques spécialisées (Bibliothèque Centrale Technique, Bibliothèque Centrale d'Agriculture, etc.) assure maintenant la répartition rationnelle des rôles dans le collectionnement de la littérature scientifique, à la Bibliothèque Nationale Széchényi incombe la tâche de rassembler une collection complète de la littérature en langue hongroise ou ayant rapport à la Hongrie. La Bibliothèque Nationale Széchényi ne doit donc pas être universelle en ce qui concerne ses collections (ce but est réalisé par le réseau des bibliothèques en son entier), son devoir consiste à assurer *l'universalité des services*: en sa qualité de centre, elle doit créer une unité fonctionnelle dans le domaine différencié des bibliothèques. Suivant les principes esquissés, la bibliothèque obtint en 1958 une nouvelle organisation et des statuts et règlements nouveaux.

A l'heure actuelle, la bibliothèque comprend trois collections-départements (collection des livres, collections spéciales modernes, collections spéciales historiques) et deux départements bibliothéconomiques (circulation de livres, affaires bibliothéconomiques et méthodiques). Deux règlements importants — propres à refléter l'état présent des choses — ont été préparés: l'un sur les principes du collectionnement, l'autre sur l'organisation de la bibliothèque.

Une nouvelle difficulté à vaincre, c'est l'insuffisance de l'emplacement actuel. Ni les locaux pour le public (salles de lecture, de catalogues etc.), ni les magasins, ni les locaux du service ne sont plus à la hauteur des exigences qualitatives et surtout quantitatives. Au cours de l'année, il fut décidé que la Bibliothèque Nationale Széchényi obtiendra comme emplacement futur l'aile sud-ouest de l'ancien Palais Royal à Bude. Un plan a été élaboré et soumis à l'approbation du Ministère, qui pourvoit à condition d'une adaptation et reconstruction foncière de cette partie du Palais — pour environ cinquante ans aux besoins de la Bibliothèque Nationale.

Il faut mentionner encore, parmi les héritages onéreux reçus de passé, que l'équipement technique de la Bibliothèque ne suffit plus aux exigences actuelles et que les allocations budgétaires — surtout en ce qui concerne les sommes accordées pour l'achat de livres et pour la reliure — laissent toujours à désirer. Il faut mentionner aussi qu'au service du catalogage il incombe le récatalogage de plus que 200.000 ouvrages, que depuis 1921 les bibliographies retrospectives nationales n'ont pas été publiées et que la fiche-matières du Catalogue Collectif des bibliothèques hongroises est dispersée en six ordres alphabétiques séparés.

Malgré les difficultés énumérées, le travail a fait, en 1958, des progrès remarquables. Parallèlement à la précision du programme et à l'élaboration du règlement

sur les principes du collectionnement, l'acquisition des Hungarica parus à l'étranger fut organisée, le règlement du prêt a été renouvelé et on a réussi à établir un service d'information scientifique. Les tâches centrales de la bibliothéconomie hongroise firent aussi l'objet de grands efforts. Il y était élaboré un nouveau décret-programme sur le dépôt légal; la réglementation des échanges internationaux et des déclarations obligatoires au Catalogue collectif prirent leur commencement. Les travaux de l'élargissement du prêt interbibliothèque furent engagés, plusieurs problèmes de la section «Distribution de livres» ont été résolus et toutes mesures nécessaires furent prises pour l'établissement d'un centre bibliothéconomique et méthodique au sein de la bibliothèque.

La réorganisation apporta un changement considérable dans la structure de la bibliothèque. Les 18 sections furent groupées en cinq départements (dont le cinquième: Département bibliothéconomique et méthodique commença ses fonctions le 1er janvier 1959). Le directeur général est assisté d'un conseil consultatif dont les membres sont: le directeur adjoint, les chefs de départements (et leurs adjoints), le secrétaire du Parti, le Président syndical et le chef de l'Economat. Le conseil se réunit une ou deux fois par mois pour débattre les questions de principe et pratiques de la bibliothèque.

Département I. Collection des livres modernes. A la Section d'acquisition, un groupe spécial s'occupe, se servant d'une méthode nouvelle, de l'acquisition des ouvrages parus à l'étranger. Sur les deux exemplaires conservés à la bibliothèque des ouvrages parus en Hongrie, l'un sera passé à la Réserve, l'autre mis à la disposition des lecteurs sur place ou, le cas échéant, des emprunteurs. C'est ainsi que fut résolu le problème des exemplaires reçus par le dépôt légal. La section du Catalogage avait dans cette année aussi une double tâche: 1) la suite du recatalogage commencé en 1936; 2) le catalogage courant des acquisitions nouvelles. Par suite de l'accroissement rapide du matériel nouveau, le rythme du recatalogage baissa d'année en année pour n'atteindre en 1958 que 12% du catalogage total. (Dans ce rythme, ce travail exigerait 63 ans pour arriver au bout.) Pour cette raison, à partir de 1959, le travail du catalogage — y compris la classification — des exemplaires provenant du dépôt légal et la rédaction de la bibliographie nationale sont assumés par la Section de bibliographie. Le Service des lecteurs comprend depuis la réorganisation deux fonctions fondamentales: 1) le service des lecteurs proprement dit (service des salles de lecture, prêt, etc.), 2) information scientifique. La Section du prêt interbibliothèque fut détachée du service des lecteurs.

Département II. Collections spéciales modernes. Le premier résultat depuis la création de ce département fut l'élaboration détaillée des principes de collectionnement dans les sections suivantes: Journaux et périodiques, Oeuvres de musique, Histoire de théâtre, Cartes et plans, Petits imprimés. A la Section des Journaux et périodiques, un nouveau service fut créé chargé des soins des Hungarica parus à l'étranger. Une bibliographie annuelle des journaux et périodiques fut publiée sous le titre «Catalogue des journaux et périodiques hongrois, 1958». A l'occasion des fêtes Bartók tenues en 1958, et des fêtes Haydn en 1959, la Section de la musique déployait une grande activité d'information et de documentation.

Département III. Collections historiques. A la Section des manuscrits, le catalogage des manuscrits français est en voie d'achèvement, celui des manuscrits latins et allemands en cours. Par l'analyse des publications comprenant des manuscrits hongrois, la bibliographie des manuscrits s'est enrichie de plus de sept mille titres. Cette section a également intensifié l'acquisition des Hungarica de l'étranger. (P. e. l'achat de 35 lettres inédites et de deux fragments de manuscrits de Kossuth à une vente aux enchères à Londres.) A la Section des imprimés anciens et rares, la détermination et la description des incunables

ainsi que d'autres rarités se sont poursuivies. La Section de microfilms a produit 367,622 images positives et 502,902 images négatives; une tentative fut faite pour la reproduction par photographie du catalogue ancien en remplaçant ainsi les fiches anciennes désuètes par des fiches de format international. L'installation d'un laboratoire d'hygiène de livre fut un des premiers pas vers la modernisation dans la conservation des collections. Trois bibliothèques de province ayant le caractère de monuments historiques (bibliothèques de Gyöngyös, de Keszthely et de Zirc) appartiennent aussi, dès 1958, à la gestion de ce département.

Département IV. Circulation des livres: Dans le cadre de ce département fonctionnent les services centraux de la bibliothéconomie hongroise. (Dépôt légal, Distribution de livres, Échanges internationaux, Catalogue central, Prêt interbibliothèque). Le Service du dépôt légal a modifié le nombre des exemplaires déposés et élabora un nouveau décret-programme sur les obligations des imprimeurs. La Section de Distribution de livres a pour tâche de distribuer parmi les bibliothèques le matériel de livres nationalisés. Cette section a inventorié 162.812 volumes, dont 115.359 volumes ont été remis sur demande aux diverses bibliothèques. Un groupe spécial chargé de la distribution des doubles s'occupa du matériel provenant des fonds de doubles des bibliothèques. Le Service des Échanges Internationaux rehaussa son activité d'échange: le matériel expédié à l'étranger s'augmenta de 15 % par rapport à l'an précédent, le nombre des livres reçus de l'étranger est de 24 % supérieur à celui de l'année dernière. Par contre, l'importation des brochures et des périodiques a diminué. La Section de prêt interbibliothèque a également accru le matériel circulé. Le nombre des demandes adressées à cette section est passé de 7.147 en 1957 à 9.302 en 1958, celui des demandes adressées par la section aux autres bibliothèques fut 12.767 en 1958 contre 9.268 en 1957.

La section méthodique était en 1958 en cours de réorganisation pour devenir, en élargissant ses fonctions, un nouveau département. Ayant pour tâche de s'occuper des affaires bibliothéconomiques du pays entier, son personnel déploya une activité plus étendue dans les commissions spéciales du Conseil bibliothéconomique, et accomplissait en même temps son devoir plus restreint à la section. Des visites de contrôle général ou spécial ont été réalisées en province dans plusieurs comitats: au service des lecteurs dans 10, au service du catalogage dans 8 et pour surveiller les travaux méthodiques dans 3 localités. Deux conférences furent tenues pour les bibliothécaires des comitats et — en collaboration avec la Bibliothèque municipale «Szabó Ervin» — un cours d'étude fut organisé pour les bibliothécaires travaillant dans des bibliothèques pour enfants. Neuf guides contenant des instructions méthodiques et maintes circulaires ont été envoyés aux bibliothèques de province aidées toujours des conseils de cette section. La revue *Könyvtári Figyelő* (Revue des bibliothèques) fut également éditée par la Section méthodique de la bibliothèque.

Tableau 1.

Répartition de l'accroissement des collections.

	Achats	Dons	Échan- ges	Dépôt légal	Total
Livres (volumes)	3 254	8 111	3 384	29 199	43 948
Périodiques courants (années) et non courants (pièces)	1 184	607	397	1 924	4 112
Manuscrits (pièces)	3 415	727	—	—	4 142
Oeuvres de musique (pièces)	212	421	49	858	1 540
Cartes géographiques (pièces).....	211	25	—	102	338
Affiches (pièces)	495	1 344	—	20 236	22 075
Affiches de théâtre	—	—	—	—	—
Normes, Brevets etc. (pièces).....	—	—	—	5 398	5 398
Petits imprimés (pièces)	—	—	—	—	—
Microfilms (en rouleaux de 800 prises)	11 516	172	—	30 300	41 988
Microfilm en bandes (6 prises).....	1 186	—	—	—	1 186
Diafilms (50 prises)	171	—	—	—	171
Epreuves.....	—	—	—	110	110
Disques	447	—	—	—	447
Autres documents.....	18	—	—	140	158
	545	87	10	1 877	2 519
Bibliothèques dites historiques	183	6 007	—	436	6 626
Livres	128	6 002	—	434	6 564
Périodiques.....	55	5	—	—	60
Autres	—	—	—	2	2

Tableau

Accroissement du fonds depuis 1956.

	Accroissement			Fonds		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Livres (volumes)	48 397	39 426	50 512*	1 294 662	1 334 088	1 360 110****
Périodiques (courants + non courants fasc.)	6 584	7 032	4 172*	134 960	141 992	146 164
À la Section des périodiques	[5 980]	[6 592]	[4 112]	[116 344]	[122 936]	[127 048]
Manuscrits (pièces)	1 433	6 627	4 142	292 270	298 897	303 039
À la Section des manuscrits	[2 599]	[4 641]	[3 500]	[273 316]	[277 957]	[281 457]
Oeuvres de musique (pièces)...	953	1 011	1 540	48 106	49 117	50 657
Cartes géographiques (pièces)	415	565	338	69 435	70 000	70 338
Affiches et petits imprimés (pièces)	85 059	70 867	64 063	1 491 670	1 562 537	1 626 600
Microfilm (rouleaux).....	529	116	1 186	4 452	3 393***	4 579
Normes	4 600	4 144	5 398			
Autres documents			171			
			110			
			447			
			158			
	1 432	1 240	2 521*	119 931	122 758***	131 563
Total	150 568	131 028	134 758	3 455 486	3 582 782	3 693 050

* y compris les bibliothèques historiques.

** , *** non compris le matériel détruit en 1956.

**** non compris les doubles éliminés du fonds (24 490 volumes).

Distribution du dépôt légal

Tableau 3.

	Exemplaires déposés à la Bibliothèque Nationale Széchényi	Exemplaires déposés aux autres bibl.	Doubles
1. Livres	29 199	119 565	35 767
livres imprimés	8 032		
livres photocopiés	897		
fascicules	5 084		
tirages à part	6 464		
périodiques.....	200		
cahiers de cours	8 522		
2. Périodiques (pièces).....	48 087	180 851	99 594
3. Oeuvres de musique	858		
4. Cartes géographiques	102		
5. Affiches	20 236	122 170	1 721
6. Normes	5 398	14 730	9 640
7. Petits imprimés	30 300	15 044	
8. Autres documents	1 877		
	136 057	452 360	146 722

Catatalogage et classification

Tableau 4.

	Catatalogage	Classification par matière	Classement des fiches
Section de catalogage des livres modernes	27 548	22 708	149 171
Section des périodiques	16 191	9 798	64 373
Section de la musique	3 600	2 400	5 200
Section de l'histoire de théâtre	5 949	—	12 496
Section des cartes géographiques.....	1 402	—	3 797
Section des petits imprimés	3 200	36 500	6 000
Section des manuscrits	8 203	—	7 070
Section des collections historiques	2 761	—	5 650
Section des microfilms	4 150	—	16 863
Collection d'articles bibliothéconomiques	1 396	2 418	—
Bibliothèques historiques	6 035	760	38 720

Tableau 5.

Service des lecteurs

	Nombre des lecteurs			Pièces communiquées		
	1956	1957	1958	1956	1957	1958
Service des lecteurs	59 250	29 512	42 278	145 046	79 932	112 839
Section des périodiques...	28 004	16 378	25 335	93 665	63 115	96 180
Section des documents anciens et rares	1 389	1 136	1 234	4 797	4 254	5 743
Section des manuscrits...	1 734	1 647	2 282	20 201	21 969	19 879
Section des œuvres de musique	1 995	663	1 932	9 398	3 947	8 353
Section des œuvres d'histoire théâtrale	758	1 273	1 171	39 994	151 520	65 314
Section des cartes géo- graphiques	421	369	437	1 751	3 130	10 229
Section des petits impri- més	178	290	484	34 728	62 587	160 506
Microfilmthèque	696	166	686	1 286	378	4 270
Bibliothèque bibliothéco- nomique	1 930	1 925	2 195	5 582	6 427	7 220
Bibliothèque de Gyöngyös	957	1 105	597	2 401	3 848	2 664
„ „ Keszthely	210	259	129	566	977	627
„ „ Zirc	1 118		160	4 438		329
Ouvrages réservés	358		533			2 656

Travail de la Section „ Distribution des livres“.

1. Livres anciens.

A. Hungarica anciens:

Catalogage: 21 287 ouvrages.

Distribution: 8576 ouvrages. (Bibl. Nat. Széchényi: 3252, autres bibliothèques de Budapest: 4074, bibliothèques de province: 1248.)

B. Livres anciens étrangers:

Catalogage: —

Distribution: 1063 ouvrages. (Bibl. Nat. Széchényi: 87, autres bibliothèques à Budapest 976. Ouvrages de XVIe siècle, catalogués en 1957.)

2. Hungarica modernes.

A. Hungarica modernes:

Catalogage: 57 871 ouvrages.

Distribution: 70 451. (Bibl. Nat. Széchényi: Section de l'acquisition: 8427, Bibl. Nat. Széchényi: Service des Échanges Internationaux: 1493, autres bibliothèques à Budapest: 17 788, bibliothèques de province: 41 850, Messagerie nationale: 893.)

B. Fragments de collections:

Catalogage: 25 536 volumes.

Distribution: 4252 volumes. (Bibl. Nat. Széchényi: 398, autres bibliothèques à Budapest: 678, bibliothèques de province: 3176.)

3. Livres modernes étrangers.

A. Belles-lettres:

Catalogage: 30 374 ouvrages.

Distribution: 12 998 ouvrages. (Bibl. Nat. Széchényi: 170, autres bibliothèques à Budapest: 8459, bibliothèques de province: 4369.)

B. Littérature spécialisée:

Catalogage: 14 193 ouvrages.

Distribution: 12 573 ouvrages. (Bibl. Nat. Széchényi: Service des Échanges Internationaux: 1658, autres bibliothèques à Budapest: 8246, bibliothèques de province: 2669.)

4. Périodiques.

A. Hungarica:

Catalogage: 4421 volumes.

B. Périodiques étrangers:

Catalogage: 9130 volumes.

Distribution: 5446 volumes. (Bibl. Nat. Széchényi: Section des périodiques: 355, Service des Échanges Internationaux: 186, autres bibliothèques à Budapest: 3044, bibliothèques de province: 1861.)

Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének fejlődése az elmúlt tizenöt évben

VÉCSEY JENŐ

Elöljáróban mindjárt három rideg tényre szeretnénk rávilágítani:

1. A Zeneműtár 1945-ben és 1956-ban a könyvtár osztályai közül a legsúlyosabb veszteségeket és sérüléseket szenvedte el.

2. 1945 és 1953 között a zenei gyűjtemény öt költöztetésen esett át.

3. Már a negyvenes évek végén felmerült a könyvtár különböző gyűjteményei között a gyűjtőkör elhatárolásának problémája. A Zeneműtár — mint különgyűjtemény — a kérdés rendezésétől csak profiljának megszűkítését várhatta. A gyűjtőkörök elválasztásának gyakorlati keresztülvitele azóta bebizonyította a maga előnyeit s ma már minden lokálpatriotizmustól mentesen állapíthatjuk meg, hogy az ötvenes évek elejétől fokozatosan végrehajtott átcsoportosítások általában tisztább és előnyösebb helyzetet teremtettek a különböző jellegű könyvtári anyag feldolgozásának és megtalálásának szempontjából. Mindez azonban, mint utaltunk rá — állományunkat tekintve — effektív csökkenést, redukciót jelentett gyarapodás helyett.

A fentiekből a legtermészetesebben azt a következtetést vonhatnánk le, hogy mindhárom tényező a Zeneműtár állományának alapos megcsappanásához, értékben való elszegényedéséhez vezetett.

Ezzel a feltevéssel szemben viszont a valóságos helyzet arról tanúskodik, hogy jelenleg a gyűjtemény értéke szinte felbecsülhetetlenül nagyobb, mint a második világháború idejében volt, térfogat szempontjából pedig a benne őrzött anyag az addiginak sokszorosára emelkedett.

Szándékosan utaltunk először az értékre s másodsorban a mennyiségre. Ismertetésünk során is ezt a szempontot igyekeztünk előtérbe helyezni.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1957. Évkönyvében J. Hajdu Helga *A Kézirattár állományának gyarapodása a felszabadulás óta* c. cikkének elején ezt olvashatjuk: „A kéziratok egy része vétel útján került a könyvtár tulajdonába. A kéziratgyűjtemény több írói hagyaték-
kal, valamint jelentős egyes darabokkal örökösök, magánosok adományaiból is gyarapodott. Kisebb-nagyobb tételeket adtak át olyan intézmények, ill. közgyűjtemények is, amelyeknek nem céljuk és feladatuk kéziratok gyűjtése. Jelentős mértékben növekedett továbbá a kézirattár állománya az antikváriumok államosítása, valamint szerzetesi és volt főúri könyvtárak s elhagyott javak köztulajdonba vétele által. Számos, a tudományos kutatás számára csak nehezen, vagy olykor hozzá sem

férhető kézíratos emlék, történelmünk és irodalmunk sok forrásértékű dokumentuma vált így az egész nemzet közkincsévé.”

Tömörebben és világosabban a Zeneműtár részéről sem foglalhatnánk össze az elmúlt évek gyarapodásainak leglényegesebb körülményeit és formáit — csupán annyit tehetünk még hozzá, hogy a benne foglaltak nemcsak a kéziratokra, de a muzeális jellegű zenemű-nyomtatványokra is éppúgy érvényesek —, s a magunk esetében az „írói hagyaték” meghatározást a „szerzői hagyaték” kifejezéssel helyettesíthetjük.

Amikor eredeti célunkhoz híven, a hatalmas méretű anyagból csak a jelentős darabokat, vagy a nagyobb terjedelmű hagyatékokat emeljük ki, az áttekinthetőség érdekében elkülönítjük azokat a csoportokat, amelyeken belül ezekről részletesebben szólnunk. A csoportokon és azok további tagolásain belül a gyarapodás időrendi szempontja helyett az anyag jellege szerint kíváncszott a felsorolás.

1. *Esterházy-gyűjtemény.* A volt *Esterházy-gyűjtemény* (az ún. *Esterházy-archívum* zenei része) 1949-ben került az Országos Széchényi Könyvtár állományába. E gyűjtemény anyaga öt, jelleg szerint egymástól elkülöníthető csoportra oszlik:

- a) autográf kompozíciók,
- b) kézíratos másolatok,
- c) nyomtatott zeneművek,
- d) *Haydn*-analekták,

[e] egy ún. „*Acta Musicalia*” jelzetű levéltári anyag].

Az első négy csoport darabjait a Zeneműtár vette át és dolgozta fel, míg az „*Acta Musicalia*” jelzetű, mintegy 70 fasciculusból álló gyűjtemény a könyvtár Színháztörténeti Osztályán nyert elhelyezést. (Ez az anyag, elnevezésén túlmenően, az egykori rezidencia színházi vonatkozásait is felöleli s a volt *Esterházy*-levéltár válogatott aktáiból tevődik össze.)

A volt *Esterházy-gyűjtemény* legértékesebb részét kétségtelenül az a) csoport eredeti kézíratai alkotják, amelyeknek szerzői közül az alábbiakat emeljük ki: *Joseph Haydn*, *Michael Haydn*, *Gregor Werner*,¹ *Johann Joseph Fux*,² *Johann Georg Albrechtsberger*, *Carl Ditters von Dittersdorf*, *Franz Xaver Süssmayr*.

E válogatott névsorból is kiemelkedik *Joseph Haydn* neve, akinek 63 önálló eredeti kézíratos műve (vagy töredéke) és több mint 20, idegen szerzők operáiban fellelhető autográf részlete a Zeneműtár *Haydn*-anyagát világviszonylatban is az elsők közé emeli.³

Haydn eredeti kézíratos művei közül talán első helyen kell felsorakoztatnunk operáinak partitúráit, amelyek közül kettő csaknem teljes, négy pedig kisebb mértékben hiányos. A *La canterina* című, 1767-ben komponált s „intermezzo”-ként jelölt opera autográf anyagából mindössze két lap hiányzik, míg az 1773-ból származó *L'infedeltà delusa* című, ún. „burletta”⁴ anyaga lényegében teljes, csupán ma már valószínűsíthető nyitánya és közzenéje nem található az autográf vezérkönyvben. (A külföldi másolatok és rekonstrukciók alapján e művek hiányzó részeit fényképmásolatokkal pótolhattuk.)

A négy hiányos, de a művek jelentős részét tartalmazó opera-partitúra: *Lo speziale* (1768),⁵ *Le pescatrici* (1770), *Il mondo della luna* (1777) és *La fedeltà premiata* (1780).

Az operák autográf anyaga nemcsak azért értékes elsősorban, mert *Haydn* azokat Magyarországon írta s itt is került sor bemutatásukra, hanem mert a szimfónia és vonósnégyes nagymesterének egy jóformán teljesen elfelejtett műfajáról van szó, amely életében és *œuvrejében* igen jelentős szerepet játszott. Az operák legnagyobb része ugyanis napjainkig kiadatlan maradt. (Az új *Haydn*-összkiadás — magyar közreműködéssel — már erre az autográf-anyagra támaszkodik.)

A *Haydn*-autográfok további sora — műfaj szempontjából — elég nagy változatosságot mutat. A fenti opera-anyaghoz műfajilag csatlakozó áriákon, kórusműveken, valamint az egyházi szerzeményeken kívül a hangszeres művek jelentenek nagy értéket, így szimfóniái (köztük a *Le midi* és az *Abschied*), 2 vonósnégyese (Op. 77. No. 1—2.) s egyéb kamarazene-művei. Mint érdekességet említjük fel a *Hungarischer National Marsch* 1802-ből származó, fúvókra írt mű partitúráját.

A b) csoport egykorú másolatos kéziratai között 21 olyan operát találunk, amelyek más szerzők művei s amelyekben *Haydn* kisebb-nagyobb betéteket helyezett el, vagy azokban áthangszereléseket, korrekciókat végzett. (*Anfossi*, *Cimarosa*, *Dittersdorf*, *Guglielmi*, *Righini*, *Salieri* stb.) E részek — *Haydn* eredeti kézírásai lévén — itt kíváncsoktak felemlítésre s hozzá kell tennünk, hogy jelentőségük két szempontból is fontos: egyrészt az 1959-ben szerkesztett *oeuvre-jegyzék*³ elkészítéséig e részek sehol sem jelentek meg, s részletes regisztrálásukra sem kerülhetett sor — másrészt igen jellemző dokumentumokként foghatók fel *Haydn* magyarországi operakarmesteri működése szempontjából.⁶

Az önálló autográf-műveken, valamint az egyes betéteken, javításokon kívül a volt *Esterházy*-gyűjtemény b) és c) csoportjaiban — vagyis az egykorú másolt és nyomtatott anyagban — találhatók még egyéb, *Haydn* kezétől származó bejegyzések, de ezeknek terjedelme és jelentősége már jóval csekélyebb, s rendszerint csak névaláírássra, számjelzetekre stb. szorítkoznak.

Az autográf-anyag már említett további szerzői közül Gregor Werner, Michael *Haydn* és Johann Georg *Albrechtsberger* összesen mintegy 700 teljes, ill. részben autográf művét — nagyrészt kiadatlan *oeuvrejük* szempontjából — elsőrendű forrásanyagnak tekinthetjük.

Gregorius Joseph Werner (1695?—1766), mint Joseph *Haydn* elődje működött az *Esterházyak* szolgálatában; kéziratos hagyatéka elsősorban az egyházi műfajok területén igen számottevő.

Johann Michael *Haydn* (1737—1806), Joseph *Haydn* testvéröccse — aki néhány évig *Nagyváradon* is működött — több mint 100 eredeti kéziratos kompozíciójával szerepel gyűjteményünkben (operák, egyházi művek, szimfóniák, verseny- és kamarazeneművek). A művek közül megemlítjük *Andromeda e Perseo* és a *Mithologische Operette* c. színpadi szerzeményeit, *D-dúr fuviolaversenyét* (*Concerto per il flauto traverso*), *nagyváradi* (B-dúr) *hegedűversenyét* s mint érdekességet: magyaros rondójú d-moll szimfóniáját.

1^a Violino e quattro violoncelli.

2^a Violino e quattro violoncelli.

Viola

Violoncello

Bassoon

Oboe

Flute

Clarinet

Bass

Double Bass

Michael Haydn nagyváradai hegedűversenyének utolsó lapja. Eredeti kézirat (1760)

Johann Georg Albrechtsberger (1736—1809), akit a *Haydn—Mozart—Beethoven* triászhoz sok kapcsolat fűzött, korának egyik legkiválóbb teoretikusa, organistája és egyházi szerzője volt. Autográf művei megoszlanak az egyházi és világi műfajok között. Concertoi és kamarazene-művei — hangszerösszeállításukat tekintve is — változatos és gazdag képet nyújtanak.

b) Az *Esterházy*-gyűjtemény másolt kéziratos anyagából is első sorban Joseph Haydn műveit emelhetjük ki. Az egykorú másolatok között sok olyan akad, amely az eredeti kézirat elpusztulása, vagy eltűnése folytán autográf értékűnek számít. A Haydn-művek másolatai (több mint 100 db.) között, autenticitás szempontjából Haydn kopistái: a két Joseph Elssler, Johann Elssler és Schellinger kézírásai jelentősek. (E helyen kell megemlékeznünk Haydn baryton-trióinak egykorú, díszes bőrkötésű szolamkötetéről. A baryton szolamkötet elején láthatjuk Haydn jellegzetes autográf feliratát: *di me Giuseppe Haydn.*)

Ami a másolatok hangjegyanyag egészét illeti, ez megoszlik az operák, áriák, egyházi művek, szimfóniák, kamarazeneművek és egyéb, a 18. század jellemző műfajai között, s főként e századnak osztrák-német, olasz és francia szerzőitől ered. Az állomány, ha kisebb mértékben is, de kiterjed a 19. század első felének opuszaira is. A másolatok anyag az eszterházi és kismartoni darabokon kívül nagyjából bécsi és olaszországi eredetre vall, a művek komponistái közül álljanak itt az alábbiak: Anfossi, Bianchi, Boccherini, Boieldieu, Campra, Cimarosa, Dittersdorf, Galuppi, Gassmann, Gluck, Grétry, Guglielmi, Hasse, Händel, Hummel, Jomelli, Lully, Majo, Mozart, Paisiello, Perez, Piccini, Pugnani, Rameau, Righini, Rossini, Salieri, Sarti, Süßmayr, Traetta, Weigl, Zingarelli stb.

A c) alatt jelzett nyomtatott zeneművek csoportja számbelileg kisebb, mint a kéziratos anyagé. Műfajok tekintetében igen változatos és szerzőik szerint elég nagy kort ölel fel (J. S. Bach és fiai, Beethoven, Cherubini, Cimarosa, Clementi, Gyrowetz, Grétry, Haydn, Händel, Hummel, R. Kreutzer, Krommer, Mozart, W. Müller, Paer, Pleyel, Sarti, Vaňhal, Weigl stb.) Joseph Haydnnak mintegy ötven műve szerepel e nyomtatványok között, első és korai kiadások alakjában (*Artaria, Breitkopf—Härtel, Corri—Dussek, Hoffmeister, Longmann—Broderip, Mollo, Napier, Pleyel* stb.).

A d) pont alatt említett Haydn-analekta csoport a Zeneműtár azon csekélyszámú gyűjteményei közé tartozik, amelyek vegyes muzeális anyagot tartalmaznak s amelyeknek együtttartása ilyen formában indokolt. Ez a kis gyűjtemény Joseph Haydn személye körül csoportosul. Autográf szövegmásolatát éppúgy megtaláljuk darabjai között, mint hegedűjének húrjait. A 22 tételt tartalmazó anyagból főleg említést érdemelnek ezeken kívül bécsi, amszterdami és párizsi díszlevelei, kortársainak és tanítványainak hozzá írott kompozíciói, versei stb. Muzeális szempontból nagy értékű a J. J. Fux művei alapján összeállított ellenponttani *Elementarbuch*-jának Magnus-féle kéziratos példánya és a *Die Schöpfung* Gottfried van Swieten által átdolgozott szöveggönyvének kézirata.

Ciclo. *Quam dilecta tabernacula*
tua Domine iherusalem

125

James

Basso

Org.

Amor Dilacta tabernacula tua Domine virtutum

Amorpha ciliata

Handwritten musical score for a four-part setting of "Fidelis Anima Mea" in G major, 2/4 time. The score is written on aged, stained paper with a large 'X' mark on the left margin. The parts are labeled as follows:

- Soprano (S):** The top staff, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#).
- Alto (A):** The second staff, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#).
- Tenor (T):** The third staff, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#).
- Bass (B):** The fourth staff, starting with a bass clef and a key signature of one sharp (F#).
- Basso Continuo (C):** The bottom staff, starting with a bass clef and a key signature of one sharp (F#).

The lyrics are written below the vocal staves and above the basso continuo staff. The text is in Latin and reads: "Fidelis anima mea in abra do mi ni". The music is written in a clear, cursive hand, with some corrections and markings throughout. The paper shows signs of age, including staining and a large 'X' mark on the left side.

0852. SICHUAN STATION
2011040201
2011040201

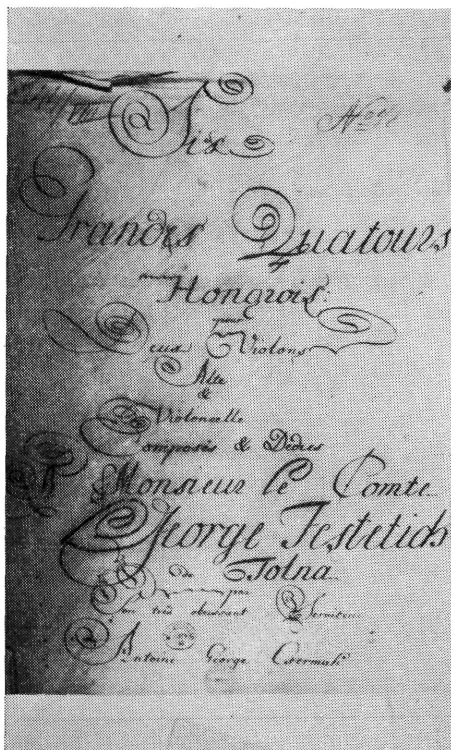
(Az e) pont alatt említett „Acta Musicana” gyűjteményt — mint utaltunk rá — színházi vonatkozásainál fogva könyvtárunk Színház-történeti Osztálya őrzi.)

Az Esterházy-gyűjtemény zenei anyaga — tekintettel arra, hogy nagyrésze az Országos Levéltár letétjeként vészelte át a második világháború eseményeit — kevésbé károsodott és ritkult meg, mint a könyvtári anyag általában. Zenei vonatkozásban különösen éreztetik hiányukat a könyvtár egykori libretto-gyűjteményének darabjai, amelyekről ma már csak fennmaradt,⁸ vagy rekonstruált jegyzékek,⁹ adhatnak képet számunkra.

2. *Festetics-gyűjtemény.* A keszthelyi Helikon-könyvtár (volt *Festetics-könyvtár*) zenei gyűjteményét 1948-ban vette át az Országos Széchényi Könyvtár, válogatott részét letétként őrzi a Zene-műtár. A mindössze pár ezer darabot számláló gyűjtemény történeti szemmel nézve érdekes, de egyben hézagos képet nyújt a szemlélőnek. A *Festetics* György (1755—1819) által alapított „Muzsika Oskola”¹⁰

és a könyvtár zenei gyűjteményének kialakítása¹¹ kezdeményeket jelentettek, amelyeknek az alapító után nem akadt folytatójuk — sőt, úttörő jellegű tudományos alapítványai és szépirodalmi patronálásaihoz mérten (Helikoni ünnepségek), maga *Festetics* György sem úgy bontakozik ki előttünk a dokumentumok tükrében, mint aki a zeneművészet komoly kultuszának meghonosítását elsőrendű szívügyének tekintette volna.

A régi, s főként a magyar vonatkozású anyag mindenesetre sok értékes muzeális darabot tartalmaz s különösen jelentősek számunkra a korai verbunkos idejéből származó kiadványok (köztük *Kauer*, *Berner*, *Bengraf* művei, a *Galántai táncok*, a 22 *Originelle Ungarische Nationaltänze* stb.). Ugyancsak muzeális jellegűek a helybeli „Muzsika Oskola” egykori vezetőjének, *Stärk* Péternek kompozíciói, továbbá *Bihari*, *Csermák*, *Gáti*, *Hummel*, *Kreith*, *Ruzitska* Ignác, *Spech* János stb. művei. A kéziratok anyagban *Druschetzky* György 76 kompozíciója található meg (legnagyobb rész fúvóshangszerekre írt partitái) s külön ki kell emelnünk *Csermák* Antal eredeti kéziratok vonósnegyesét, valamint egy, a 19. század elejéről származó, táncdarabokat tartalmazó gyűjteményt.¹²

Csermák Antal: *Six Grands Quatuors Hongrois* c. kéziratok szerzeményének címlapja

Hasonlatosan az *Esterházy*-gyűjtemény másolt kézirataihoz, a *Festetics*-könyvtár zenei anyagában is találunk egykorú értékes kópiákat a 18. század népszerű szerzőitől, amelyek között *Mozart* és *Haydn* kamarazene-műveinek másolatos szólamait említjük meg (utóbbi mesternek az egykori *Fürnberg*-hagyatékából származó darabjaival).

A későbbi, a 19. század második feléből származó művek — ha számbelileg nem is jelentéktelenek, már vegyes értékűek és a századforduló tipikus felhígulásába vezetnek. Az *Esterházy*- és *Festetics*-gyűjtemény összevetése is pregnánsan érezteti azt a különbséget, amely a két család rezidenciái között, az aktív és magasfokú művészi zenélés kultuszának múltja, állandósága és szervezettsége terén fennállott.

3. *Színházzenei gyűjtemény*. Tömeg és térfogat szempontjából a Zeneműtár színházzenei anyaga jelenti az utóbbi 15 esztendő legnagyobb méretű gyarapodását. Anyaga mind eredetire, mind összetételére nézve a legvegyesebb. Alapját a Népszínház és a Nemzeti Színház muzeális anyaga képezi, amelyhez hozzátársult a jellegben teljesen hasonló *Krecsányi*-féle hagyaték. E 3 gyűjtemény, amelyeknek állományában vegyesen foglal helyet az operák, népszínművek, operettek és egyéb zenés színjátékok zenei anyaga, elsősorban muzeális darabjai révén jelent értéket — míg a negyedik nagy forrás: a volt színház-irodák zenei állománya, csekély kivétellel elsősorban az elmúlt évtizedek darabjainak kísérezőzenéit, betéteit tartalmazza.

A műfajok változatain túl, az egyes darabok kottás anyaga formai szempontból is igen sokrétű. (Eredeti és másolt kéziratok vezérkönyvek, nyomtatott és kéziratok szólamanyag, kéziratok zongorakivonatok, kéziratok magyar szöveget tartalmazó nyomtatott zongorakivonatok stb.)

Az egész anyagot tekintve, számunkra elsősorban annak magyar vonatkozású része értékes. Ez a szempont érvényesül azoknak a látszólag jelentéktelen, nyomtatott zongorakivonatoknak összegyűjtésekor is, amelyek idegen szerzőktől erednek, de kézzel beírt magyar szövegeket tartalmaznak. E darabok nagyrészeinek magyar szövege meg sem jelent, esetleges sűgőpéldányaik sem lelhetők már fel —, így a betétek magyar szövegeinek forrásaként foghatók fel.

A több mint 3000 darabból, műfajok szerint 3 nagy csoportot alkotunk:

- a) operák,
- b) operettek és zenés színművek,
- c) népszínművek.

a) Az operák területén, a magyar műveket illetően, aránylag a legkisebb a gyarapodás. (Ellentétben a külföldi szerzők operáinak zongorakivonatos és sok esetben magyar szöveggel is ellátott példányaival, amelyeknek száma igen jelentős és hézagpótlást jelent állományunk számára.) Hogy a magyar anyag miért oly csekély, annak magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a Nemzeti Színháztól független Operaház megalkulása együtt járt az operák zenei anyagának átadásával. A Nemzeti Színház gyűjteményében maradt néhány mű zenei anyaga (*Császár*

György, Doppler Károly, Mátray Gábor, Zichy Géza stb. operáiból) nyilvánvalóan nem képviseli az egykori magyar opera-repertóriumot —, bár muzeális értéket jelentenek s köztük például Mátray (Rothkrepf) Gábor Csernyi György dalművének kéziratosa anyaga a magyar operatörténet legkezdetibb korszakának szempontjából nagyjelentőségű.¹³

A Magyar Állami Operaház már muzeálissá vált kéziratosa zenei anyagának átvétele elvileg tisztázott kérdés — az időközben végrehajtott hatósági revízió is az anyagnak részünkre való átadását javasolta —, pillanatnyi helyviszonyaink azonban útját állják egy ilyen nagyméretű és egyben értékes gyűjtemény elhelyezésének. (A már említett Krecsányi-féle hagyatékot sem tudtuk saját raktárainkban elhelyezni.) Opera-gyűjteményünk teljes kiépítése tehát minden valószínűség szerint csak helyviszonyainknak végső rendezése után valószínűsíthető.

b) Színházzenei gyűjteményünk operett-anyagáról szólva, e téren is elsősorban a magyar művekre hivatkozunk — továbbá az idegen anyag magyar szöveggel ellátott példányaira.

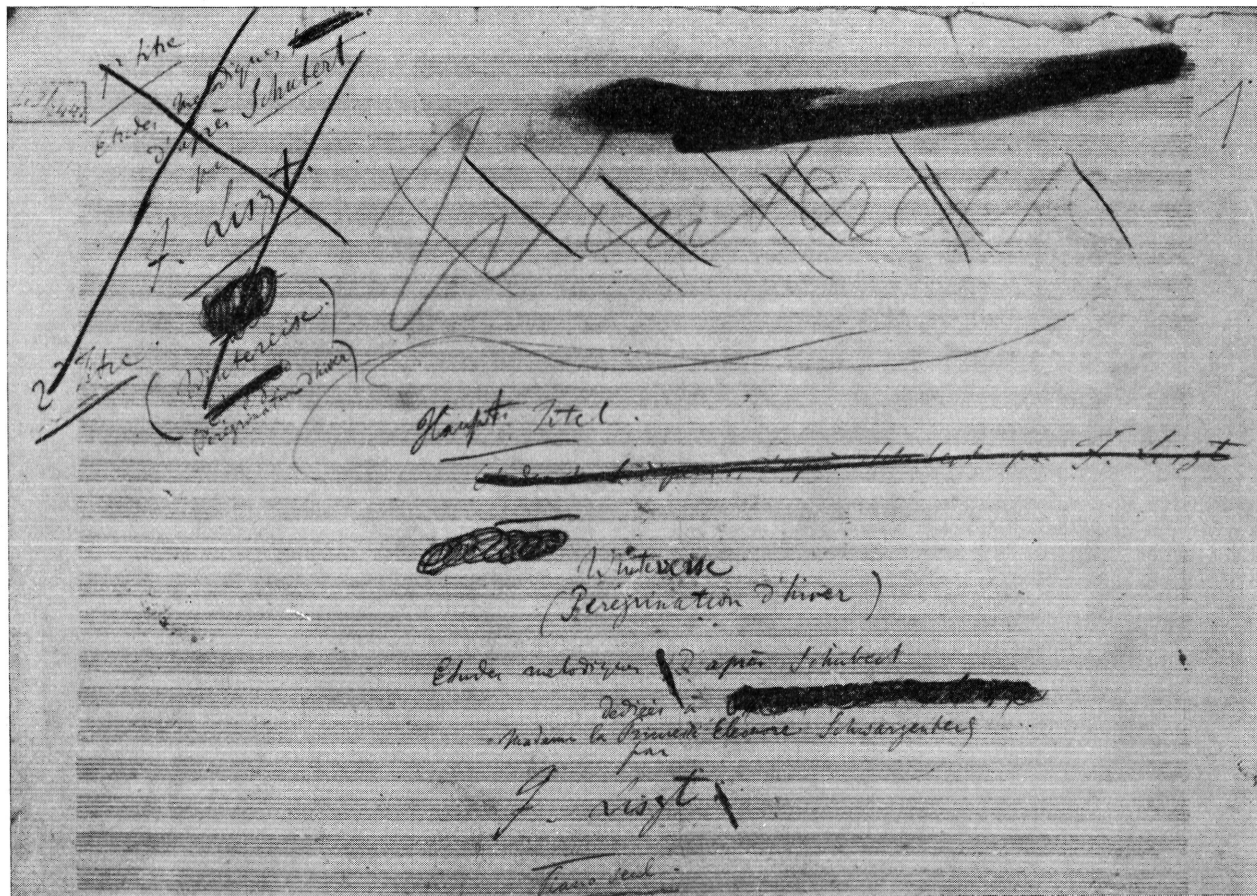
A magyar és külföldi anyag egyaránt gazdagnak mondható s magában foglalja a legrégibb szerzők darabjait éppúgy, mint az elmúlt évek termését.

c) A népszínművek zenei anyaga zenetörténetünk és zenefolklorisztikai kutatásaink szempontjából is összehasonlíthatatlanul fontosabb az operettek zenei hagyatékánál. E csoportban első helyen Erkel Ferenc, Erkel Gyula és Erkel Sándor nevét említjük fel —, mellettük számos, saját korukban népszerűvé vált szerzőtől őriz gyűjteményünk kéziratosa és nyomtatott zenei anyagot (Aggházy Károly, Allaga Géza, Bognár Ignác, Bokor József, Dankó Pista, Egressy Béni, Káldy Gyula, Serly Lajos, Szentirmai Elemér, Szerdahelyi József stb.).

4. Szerzői hagyatékok. Az utolsó tizenöt év alatt, a vétel vagy ajándékozás útján szerzett, vegyes provenienciájú anyag annyira sokrétű, hogy az áttekinthetőség valamiféle formájának érdekében szükségesnek látszott azt elsősorban szerzők nevei szerint csoportosítani. (A csoport címe azonban approximatív jellegű, mert nemcsak hagyatékokról van szó, hanem még élő szerzők műveiről is, valamint olyan gyűjteményekről, amelyek vegyes tartalmúak s nem pusztán a hagyatékozó műveit tartalmazzák.)

a) A Bécsi Liszt-hagyaték. A Népművelési Minisztérium 1954-ből származó ajándéka, amikor a Liszt Ferenc unokatestvérével, dr. Liszt Eduárddal kötött s az átadó részére életjáradékot biztosító szerződés értelmében a hagyatékot Bécsből Magyarországra hozatta. A gyűjtemény leltára 244 tételt tartalmaz és a következő részekre oszlik:

1. emléktárgyak és személyes dokumentumok,
2. könyvek,
3. zeneművek,
4. kéziratok.

Liszt Ferenc által átdolgozott Schubert-mű, a Winterreise címlapja

Az emléktárgyak közül legértékesebb a *Liszt* Eduard bécsi, Schotenhof-beli lakásából származó „Streicher”-zongora, amelyet kiegészítenek az ottani *Liszt*-szoba egyéb emléktárgyai (képek, metszetek, dísztárgyak). Külön említést érdemel *Liszt* Ferenc bronzból készült úti írókészlete. A könyvanyag, kor szempontjából nagy skálát mutat, *Liszt* életének idejétől szinte napjainkig, s nagyjából részben *Liszt-vonatkozású* —, a művek jelentős része azonban könyvtárunk anyagában is fellelhető. Hasonló a helyzet a zeneművekkel is, míg a kéziratos anyag gyűjteményünk szempontjából komoly gazdagodást jelent. *Liszt* Ferencnek id. *Liszt* Eduardhoz írott 22 levelén kívül a *Schubert: Winterreise*-ciklus darabjainak *Liszt* által való átdolgozásait kell megemlítenünk. A hagyatéknak ugyancsak értékes részét képezi a különböző újságkivágatokból, programokból, egyéb aprónyomatványokból és családi fényképekből álló, *Liszt* Eduard által válogatott gyűjtemény.

b) A *Csuka Béla-hagyaték*. Ezt a nagyértékű és sokrétű gyűjteményt az 1957. évben elhunyt kiváló gordonka- és gambaművész testvére, *L. Csuka* Erzsébet adta át intézményünknek a művész végakarata szerint. A hagyatékozó — éppúgy, mint a bécsi *Liszt-hagyaték* esetében — ki-domborította az anyag együttartásának óhaját.

A gyűjteményt már egykori tulajdonosa is két részre osztotta: könyvek (folyóiratok) és zeneművek csoportjára. A könyvek sorában különös értéket képvisel a gordonka, gamba és baryton összegyűjtött irodalma, sokszor a gyűjtő eredeti lemásolásában. Hasonló a helyzet a zeneművek terén is, ahol azonban a művek nagyobb számával találkozunk. *Csuka* Béla saját kézírásában őrzi a gyűjtemény *Haydn* nagy alaposság-gal összegyűjtött baryton-műveit és a művek jegyzékét.¹⁴

Csuka Béla, szakterületének nemcsak művésze, de tudósa is volt és hagyatékozása egyik főcéljának tekintette, hogy e Magyarországon annyira feledésbe merült hangszerek felélesztése terén gyűjteményének anyaga segítse a jövő kutatóit és művészeit.

c) *Dohnányi Ernő kéziratos művei* az 1958. év folyamán kerültek állományunkba. *Dr. Kováts* Ferencné (sz. *Dohnányi* Mária) 17, *Dr. Manning* Vilmosné 5 db autográfot ajándékozott gyűjteményünknek. A partitúrák között találjuk *Dohnányi* egyik operáját (*Simona néni*), pantominjét (*Pierette fátyola*), ünnepi miséjét, Gyermekdal-variációit, e-moll zongoraversenyét, vonósnégyeseit, zongorakvintettjét és egyéb kamarazene-műveit. Műveinek sorát népdalfeldolgozásai, karácsonyi énekei és zongorára szerzett koncert-darabjai egészítik ki.

d) A *Ferdinand Bischoff-féle kéziratok* (9 db) vásárlás útján szerezte meg gyűjteményünk. A kéziratok *W. A. Mozart* atyjának, *Leopold Mozart*nak, *Süssmayr*nak, *Stadler*nek és *Mozart* fiának kezétől származnak.¹⁵

e) *Kerner István kéziratos kompozíciói*. *Kerner* István (1867—1929), operaházunk kiváló karmestere mint zeneszerző is működött, szerzeményei vételként jutottak gyűjteményünk anyagába. Közöttük találjuk összegyűjtött zongora-, orgona- és énekkompozícióit, továbbá *Az ércember* c. balettjének és *Nausikaa* c. pantomimjének kéziratait.

f) *Poldini* Ede (1869—1957) művei közül legnépszerűbb operájának,

a *Farsangi lakodalom*-nak és *Himfy* c. dalművének eredeti kéziratos vezérfkönyveit szintén vásárlás útján szereztük meg.

g) *Major J. Gyula* (1858—1925) autográf kompozícióit a zeneszerző fia, dr. *Major Ervin* ajándékozta Zeneműtárunknak. A művek között találjuk szimfóniáit, zenekari versenyműveit, valamint *Széchy* Mária, *Erzsike* és *Mila* c. operáit.

h) *Ruzitska György* (1788—1869) zeneszerző kézirataihoz dr. *Ruzitska Lajos* ajándékaként jutott gyűjteményünk. Eredeti kompozícióin kívül *Erkel* műveinek átiratait említjük meg. Dr. *Ruzitska Lajos* ezenfelül külön gazdag dokumentációs anyagot juttatott a Zeneműtárnak a *Racsek*-művésztestvérek életére és működésére vonatkozólag.

j) *Vavrincz Mór* (1858—1913) zeneszerzőnek, a Mátyás-templom egykori karnagyának zenei hagyatékát a *Vavrincz*-család ajándékaként kapta meg gyűjteményünk. A nagyméretű hagyatékból, 15 színpadi művén, számos szimfónikus, kamarazene- és szóló-hangszerekre írott kompozícióin kívül egyházi művei jelentősek: misék, Requiem, Stabat Mater, Christus-oratórium stb.

k) *Siklós Albert* (1878—1942) zeneszerzői hagyatéka a zeneszerző özvegyének ajándéka. Több mint 200 autográf műve között találjuk színpadi, zenekari és kamarazene-műveit, számos hangszeres darabját és dalkompozícióját. Az eredeti műveket más szerzők műveinek hangszereléseivel egészítik ki (*Chopin, Goldmark, Mendelssohn, Schubert, Schumann*).

Kiegészítésül még arról szeretnénk szólni, hogy a volt *Léderer*-könyvtár és az antikváriumok zenei anyagának beolvasztása révén nyomtatott zeneműveink gyűjteménye — amely 1945-ig meglehetősen szegény volt külföldi vonatkozásban — igen jelentős mértékben kiegészült e tekintetben. A preklasszikusoktól a modern szerzőkig viszonylagosan gazdag anyaggal sikerült a nagy hézagoknak legalább egy részét eltüntetnünk.

Beszerzési kereteink és a külföldi csere-kapcsolatok bővülése folytán az 50-es évektől kezdve lényegesen javult a külföldi művek gyarapításának ügye. Bár a Zeneműtár gyűjtőköre elsősorban a magyar és magyar vonatkozású művekre terjed ki, a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a külföldi zene leglényegesebb művészi dokumentumai sem hiányozhatnak gyűjteményéből. Itt főként az egyes nagy szerzők kritikai összkiadásaira kell utalnunk s ezen a téren, a legutolsó évek során folyamatosan szereztük be a *Bach, Händel, Haydn* és *Mozart*-összkiadások eddig megjelent köteteit.

Hasonló hézagpótlás történt az 50-es évek során segédkönyveink vonalán. Az eredetileg is igen hézagos és a háború folyamán még hiányosabbá vált állomány lényeges felújításra és kiegészítésre szorult. A helyzet ma sem egészen kielégítő, de folyamatos és állandó javulást ígér.

1956 óta a Zeneműtár a hanglemezeket is gyűjti. Ez időtől kezdve ugyanis minden itthon gyártott hanglemezből egy darab kötelespéldányában részesül. A kezdet igen szerény, de remélhetőleg minél előbb javulni fog e téren is a helyzet. (Ha kottákból két kötelespéldányt ör-

zünk s egy harmadikat még a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak is küldünk, a kopásnak, rongálódásnak és törésnek kevésbé ellenálló hanglemezek területén nyilvánvalóan még fokozottabb biztosításra volna szükségünk —, de minimálisan olyan mértékűre, mint a nyomtatványok esetében.)

A hanglemezek szervezett alapokon nyugvó gyűjtésének megindításával mindenesetre egy több mint félévszázados mulasztást póoltunk. S ha a gyűjtés megindult, a múlt még beszerezhető felvételeit legalább olyan mértékben kell összegyűjtenünk, vagy átjátszatnunk, hogy az előző évtizedek legjelentősebb magyar művészi produkcióit megmenthessük a jövő számára.

A külföldi magyar vonatkozású hanglemez-anyag gyűjtése is hasonló alapon képzelhető el, mert a magyar szerzők és előadó művészek olyan mértékben szerepelnek külföldön, hogy minden magyar vonatkozású darab beszerzése szinte képtelen és sok tekintetben fölösleges vállalkozásnak bizonyulna. A Zeneműtár — jelenlegi beszerzési keretei között — mindenesetre elkezdte mindkét irányú gyűjtőmunkáját.

Az állomány általános bővülése és a művek háborús rongálódásai egyaránt megnövesztették gyűjteményünk restaurálási és kötészeti igényeit. A sérülések mennyiségéhez és méreteihez viszonyítva, a helyreállítás gyorsan folyik s főként régi kéziratos anyagunk, valamint az *Esterházy*-állomány darabjainak szakszerű restaurálása, gyűjteményünk nemzetközi érdekeltiségének megfelelő színvonalát tudja demonstrálni, külsejében is.

Állományvédelemnek számít a muzeális darabok mikrofilmezése is. Kézirataink közül eddig több, mint 1100 mű került felvételre (köztük sok igen terjedelmes és többrészes opera és oratórium partitúrája, ill. szölamanyaga). A néhány éve elért folyamatosságot a legutóbbi idők igen sűrű és terjedelmes anyagot érintő külföldi kérései mérsékeltek ugyan, de nem állították meg, s különösen az 1959-es *Haydn*-év zárulásával remélhető az eredeti tempó további biztosítása. (Szükséges, hogy a kéziratos anyag legértékesebb része után mielőbb sor kerüljön a muzeális nyomtatványokra is.)

Ha a fentiekben állományunk örvendetes gyarapodásáról, konzerválásáról szoltunk, bizonyos mértékben szeretnénk arról is beszámolni, hogy mindez az anyag mennyire áll kutatóközönségünk rendelkezésére s hogy ilyen vonatkozásban az elmúlt tizenöt év során volt-e fejlődés a régi viszonyokhoz mérten.

Lényeges szempontnak tartjuk, hogy a kutató megfelelő eligazításán és kiszolgálásán túlmenően, feltárásaink színvonala, katalógusaink és jegyzékeink alapossága tekintetében is fejlődést mutathassunk ki a múlthoz képest. Ez egyúttal a kutatásra is szuggesztíven hat s előbbutóbb kialakítja azt a légkört, amelyben kutató és könyvtáros egyszinten válhatnak egymás segítségére. A Zeneműtár 1945-ben bekövetkezett modernizálása ilyen elképzelések alapján indult el — s a kutatók számának megnövekedése, a törzskutatók állandósága, a bel- és külföldi megkeresések és dokumentációk száma mutatja, hogy gyűjteményünk, meg-

növekedett anyagával egyre nagyobb szerepet játszik a hazai és külföldi zenekutatás szempontjából.

Hogy a művek tudományos feldolgozásán kívül azoknak művészi felélesztése is legalább olyan fontos cél lehet, ennek tudatosítását azok a kezdeményezések indították el, amelyek bizonyos művészek részéről úttörő módon jelentkezték és a feltámasztott remekművek maguk szolgáltatták a legjobb propagandát régóta szunnyadó társaik felébresztésének ügye mellett.

Célunk nem is lehet szemellenzősen egyirányú. A zenetudomány végső céljaként a zenét, mint művészetet szolgálja —, ha sokszor olyan is a látszat, mintha öncélúan járná útját. Gyűjteményünk akkor tölti be szerepét és hivatását igazán, ha a zenetudomány számára éppúgy biztosítja a dokumentumok hozzáférhetőségét, mint a művészet számára az értékes előadási anyag feltárását.

Jegyzetek

1. Az autográfok régi szignatúráit az OSZK állományába történt átvétel után a lehetőség szerint érintetlenül hagytuk. Az *Esterházy*-archivum szignatúrái — a kéziratos anyagot tekintve — a Ms. Mus. jelzeten belül I., II. és III. számokkal jelölték Joseph *Haydn*, Michael *Haydn* és Gregorius *Werner* műveit. E csoportok autográfjairól és legjelentősebb darabjairól a *Hárich* János által készített kiadatlan tematikus katalógusok gép-, ill. kéziratos példányait szintén a Zeneműtár őrzi. (A katalógusok keletkezésének időpontjai az említett szerzők sorrendjében: 1928, 1931, 1932.)
2. L. *Kecskeméti* István cikkét u. ebben a kötetben.
3. *Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében*. Falvy Zoltán, *Kecskeméti* István, *Somfai* László és *Uhereczky* Klára közreműködésével szerk. *Vécsey* Jenő. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó.
4. *Aki hűtlen, pórul jár* — címmel, magyar szöveggel először a Magyar Rádió mutatta be 1952-ben. (L. *Vécsey* Jenő: *L'infedeltà delusa*. *Haydn* operájának felújítása. Zenetudományi Tanulmányok 1. köt. 423. p. Bp. 1953. Akadémiai Kiadó.) — Az 1959. *Haydn*-év alkalmából a Magyar Állami Operaház tűzte műsorára.
5. Operaházunkban *A patikus* címmel került színre 1932-ben, Robert *Hirschfeld* átdolgozásában.
6. L. *Somfai* László: *Ismeretlen Haydn-kéziratok az eszterházi színház operarepertoárjából*. Zenetudományi Tanulmányok 8. köt. Bp. Akadémiai Kiadó. — *Bartha* Dénes—*Somfai* László: *Haydn als Opernkapellmeister*. Uo. (A tanulmányok írásának időpontjában sajtó alatt.)
7. *Valkó* Arisztid: *Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében*. (Az 1761—1865. évek forrásadatainak közlésével. Zenetudományi Tanulmányok 6. köt. p. 627. Bp. 1957. Akadémiai Kiadó.
8. *Hárich* János: *Szöveggékönyvgyűjtemény*. Összeáll. —. 1928. (Gépirat, az OSZK Zeneműtárának gyűjteményében.)
9. *Horányi* Mátyás: *Az Esterházy-opera*. (Az eszterházi és kismartoni hercegi

- színházak szövegkönyveinek jegyzékével.) Zenetudományi Tanulmányok 6. köt. p. 729. Bp. 1957. Akadémiai Kiadó.
10. Bónis Ferenc: *A keszthelyi Helikon-könyvtár magyar vonatkozású zenei anyagáról*. Új Zenei Szle. 1951. 2. sz. p. 22.
 11. *Festetics-levéltár*, 1302. fasc. (Kostyál István közlése.)
 12. Bónis Ferenc: *Magyar táncgyűjtemény az 1820-as évekből*. Zenetudományi Tanulmányok 1. köt. p. 697. Bp. 1953. Akadémiai Kiadó.
 13. Várnai Péter: *Egy magyar muzikus a reformkorban: Mátray Gábor élete és munkássága a szabadságharcig*. Zenetudományi Tanulmányok 2. köt. p. 231. Bp. 1954. Akadémiai Kiadó.
 14. Csuka Béla: *Haydn és a baryton*. Zenetudományi Tanulmányok 6. köt. p. 669. Bp. 1957. Akadémiai Kiadó.
 15. L. Major Ervin: *Mozart és Magyarország. (Mozart und Ungarn.)* Bp. 1956. Franklin ny. p. 12.

Die Entwicklung der Musikalien-Sammlung der Nationalbibliothek Széchenyi in den letzten fünfzehn Jahren

JENŐ VÉCSEY

Die Musikalien-Sammlung hat 1945 und 1956 unter allen Abteilungen der Bibliothek die schwersten Schäden erlitten. Trotz dessen überragt ihr jetziger Stand quantitativ, vor allem aber qualitativ den des Bestandes vor dem zweiten Weltkrieg. Die Bekanntmachung der durch Ankauf, Schenkung oder Tausch erworbenen handschriftlichen und gedruckten Musikalien, der Nachlässe von verschiedenen Komponisten, der ehemaligen residentiellen Sammlungen, usw. muß sich, infolge der großen Menge des Materials auf die bedeutendsten Sammlungen beschränken.

1. *Die Esterházy-Sammlung*. Der aus Musikalien bestehende Teil des einstigen Archives ging 1949 in den Bestand der Bibliothek über. Er umfaßt hauptsächlich autographe Kompositionen, handgeschriebene Kopien, gedruckte Musikwerke des XVIII. Jahrhunderts und sich an Joseph Haydn knüpfende Analekten. (Eine «Acta musicalia» betitelte Sammlung erlesenen Materials theatralischer und musikalischer Prägung wurde in der Abteilung für Theatergeschichte unserer Bibliothek untergebracht.) Den wertvollsten Teil der Sammlung stellen die autographen Kompositionen (Joseph Haydn, Michael Haydn, Gregor Werner, Johann Joseph Fux, Johann Georg Albrechtsberger, Carl Ditters von Dittersdorf, Franz Xav. Süssmayr, usw.) dar.

Außer 63 selbständigen Autographen Joseph Haydns müssen wir über 20, in Opern anderer Komponisten (Anfossi, Cimarosa, Dittersdorf, Guglielmi, Righini, Salieri, etc.) befindliche autographe Teile hervorheben. Seine Autographen umfassen eine ziemlich breite Skala verschiedener Kunstarten: außer zwei vollständigen (*La canterina*, *L'infedeltà delusa*), vier in kleinerem Maße unvollkommene Opern (*Lo speziale*, *Le pescatrici*, *Il mondo della luna*, *La fedeltà premiata*). Außer seinen Opern ergänzen Arien und Chöre Haydns vokale autographe Werke, hingegen enthält sein instrumentales Oeuvre Symphonien (darunter *Le midi*, und die *Abschieds-Symphonie*), Streichquartette und andere Kammermusik-Werke.

Von den Werken der bereits oben erwähnten Komponisten finden wir 700, teils vollständig, teils nur teilweise autographe Werke von G. *Werner*, M. *Haydn*, und J. G. *Albrechtberger* in der Sammlung.

Was das abgeschriebene Notenmaterial betrifft, so verteilt es sich unter Opern, Arien, Kirchenmusik, Symphonien, Kammermusikwerken oder Kompositionen anderer Kunstarten, welche hauptsächlich von österreichisch-deutschen, italienischen und französischen Komponisten des XVIII. Jahrhunderts herrühren. Außer den Stücken von *Esterháza* und *Kismarton (Eisenstadt)*, deutet das Material auf Wiener und auf italienische Herkunft. (Autoren: *Anfossi*, *Bianchi*, *Boccherini*, *Campra*, *Cimarosa*, *Dittersdorf*, *Galuppi*, *Gassmann*, *Gluck*, *Grétry*, *Guglielmi*, *Hasse*, *Händel*, *Hummel*, *Jomelli*, *Lully*, *Majo*, *Mozart*, *Paisiello*, *Perez*, *Piccini*, *Pugnani*, *Rameau*, *Righini*, *Salieri*, *Sarti*, *Süssmayr*, *Traetta*, *Weigl*, *Zingarelli* etc.)

Zahlenmässig bilden die gedruckten Musikwerke der einstigen *Esterházy*-Sammlung eine kleinere Gruppe. Hinsichtlich der Kunstarten ist auch dieses Material recht abwechslungsreich und nach den Komponisten geurteilt, erstreckt es sich auf eine ziemlich grosse Epoche. Unter den Drucken sind ungefähr 50 Werke von J. *Haydn* in Erst-, oder Frühausgaben (*Artaria*, *Breitkopf* — *Haertel*, *Corri-Dussek*, *Hoffmeister*, *Longman-Broderip*, *Mollo*, *Napier*, *Pleyel* etc.)

Die erwähnte *Haydn*-Analekten-Gruppe ist gemischten Inhalts, sowohl archivalischer, als bibliothekarischer Prägung. Aus dem 22 Posten enthaltenden Material sind die Wiener, Amsterdamer und Pariser Ehrendiplome, die *Haydn* gewidmeten Kompositionen, Gedichte und Gedenkzeilen seiner Zeitgenossen, der Autograph des auf Grund der Werke von J. J. *Fux* zusammengestellten *Magnusschen* kontrapunktischen Elementarbuchs und das Manuskript des von G. *van Swieten* umgearbeiteten Librettos des Werkes «*Die Schöpfung*», usw. besonders erwähnenswert.

2. *Die Festetics-Sammlung*. Die Musikalien der *Helikon*- (ehem. *Festetics*-) *Bibliothek* zu *Keszthely*, wurden 1948 von der Musik-Sammlung in Verwahrung genommen. Aus dem alten, hauptsächlich ungarischen Material sollen wertvolle Stücke aus den Zeiten des frühen «Verbunkos» (Werbetänze) erwähnt werden (*Kauer*, *Berner*, *Bengraf* usw.)

3. *Theatermusik-Sammlung*. Diese, etwa 3000 Stücke enthaltende Sammlung besteht aus drei großen Gruppen: Opern, Operetten, (Schauspiele mit Musikbegleitung) und Volksschauspiele. Die in der Sammlung enthaltenen Stücke von archivalischer Bedeutung sind besonders wertvoll, da sie im Falle unveröffentlichter Werke als Quellenmaterial zu betrachten sind. Das zum größten Teil unveröffentlichte Material der Volksschauspiele ist in musikgeschichtlicher und folkloristischer Hinsicht recht bedeutend. In dieser Gruppe sind in erster Reihe die Namen *Ferenc Erkel* und seine Söhne (*Gyula* und *Sándor*) zu erwähnen. Das Manuskript des Singspieles *Csernyi György* von *Gábor Mátray (Rothkrepf)* ist für die Anfänge der ungarischen Operngeschichte von großer Wichtigkeit.

4. *Komponisten-Nachlässe*. An erster Stelle sei der aus dem Wiener Schottenhof herstammende *Eduard Lisztsche* Nachlass erwähnt, welcher von unserer Musik-Sammlung 1954 erworben wurde. Er enthält Reliquien, Bücher, Musikwerke und Manuskripte, darunter 22 Briefe von *Eduard Liszt Sen.* und Stücke aus dem Zyklus *Die Winterreise* von *Schubert-Liszt*.

Béla Csuka, der 1957 verstorbene Cello-, Gamba- und Barytonkünstler vermachte seine, die Literatur der Musikinstrumente enthaltende grosse Sammlung unserer Bibliothek um spätere Forscher vergessener Instrumente zu entsprechenden Quellenmaterial zu verhelfen.

Ernö Dohnányis 22 handschriftliche Werke gingen in den Besitz unserer Sammlung 1958 durch Schenkung über. Ausser den Autographen der Oper *Tante*

Simona, der Pantomime *Der Schleier der Pierrette*, treten seine Festmesse, die *Variationen über ein Kinderlied*, sein e-Moll Klavierkonzert, Vokalwerke und Kammermusikwerke hervor.

Unter den Ferdinand *Bischoffs*chen Manuskripten (9 Stück) befinden sich Autographen von Leopold *Mozart*, *Süssmayr* und *Stadler*.

Für die ungarische Musikgeschichte sind jene Käufe und Schenkungen wichtig, die aus einem wesentlichen Teil der teilweise unveröffentlichten Werke von Ede *Poldini*, István *Kerner*, Gyula J. *Major*, György *Ruzitska*, Mór *Vavrincez* und Albert *Siklós* bestehen.

Seit 1956 sammelt die Musik-Abteilung auch Schallplatten. Von den in *Ungarn* hergestellten Platten erhält sie Pflichtexemplare. Mit dieser Tätigkeit bemüht sich unsere Bibliothek eine halbhundertjährige Lücke auszufüllen, da wir nun bestrebt sind alte Aufnahmen aufzufinden, oder diese durch Neuaufnahmen zu ersetzen, um wenigstens die bedeutendsten ungarischen Produktionen für die Zukunft zu retten.

Egy haladó szellemű középkori bölcselő elveszettnek tartott művei nyomában

SAJÓ GÉZA

Míg a VI. század elején élt tragikus sorsú Anicius Manlius Torquatus Severinus *Boethius*nak, A filozófia vigasztalásáról szóló remekmű halhatatlan szerzőjének neve általában közismert, XIII. századi talán még tragikusabb sorsú névrokonának, a skandináviai származású *Boetius Dacus*-nak a neve a filozófia történetében a legutolsó időkig teljesen ismeretlen volt. *Boetius Dacus*t 1888-ban B. Hauréau francia irodalomtörténész fedezte fel s neki köszönhetjük a személyére vonatkozó, egykorú dokumentumok alapján közölt első hiteles adatokat.¹ Közelebbi életkörülményeiről azonban, több mint 70 év múltával, még ma is csak nagyon keveset tudunk, filozófiájáról pedig szinte napjainkig úgyszólván semmit sem ismertünk, olyannyira, hogy *Boetius Dacus*t a filozófia történetében nem tekintették többnek egy pusztá névnél.

A középkori párizsi egyetem *Chartularium*a sehol sem tesz *Boetius Dacus*-ról említést, egyedül a neve alatt fennmaradt hiteles kéziratok alapján lehetett kétségtelenül megállapítani, hogy szerzőjük a párizsi egyetem bölcséleti karának magistere volt a XIII. század hetvenes s talán már hatvanas éveiben is. Egykorú okiratok azt is bizonyítják, hogy ez a *Boetius Dacus* egyike volt a párizsi egyetem bölcséleti kara azon tanárainak, akiknek tanai ellen irányult legelsősorban *Tempier* párizsi püspöknek 214 eretneknek bélyegzett tételt elítélő 1277. évi kárhoztató dekrétuma. Sőt az egyik egykorú dokumentum azt is állítja, hogy a kiátkozott téziseknek ez a *Boetius* volt a fő képviselője.

Boetius Dacus származását illetőleg csak annyit sejthetünk, amennyit nevének *Dacus* jelzője elárul, vagyis hogy legnagyobb valószínűség szerint dán származású volt, bár a *Dacia* elnevezés abban a korban nemcsak *Dániát*, hanem általában egész *Skandináviát* is jelentette. A Domonkosrend legrégibb írói bibliográfiája, a XIV. század elején lezárt ún. *Stamsi katalógus* e rend tagjai közé sorolja *Boetiust*, hogy azonban tényleg tagja lett volna a Domonkosrendnek, eddig még nem nyert bizonyítást. 1277. évben történt elítéltetése után nyoma veszett, egyes dokumentumok alapján azonban az az általános feltevés, hogy *Brabanti Siger*-rel együtt, aki sorstársa volt, *Orvietóban*, *Róma* mellett a pápai kúria fogságában fejezte be életét.

Boetius Dacus filozófiai munkái közül első történetírója, *Hauréau*, még csak két logikai tárgyú munkáját ismerte, amelyeknek kéziratait a párizsi Bibliothèque Nationale-ban találta meg annak idején, a kéz-

iratok a mai napig is még kiadatlanok. 1924-ben Martin Grabmann, a középkori filozófia történetének nagyérdemű kutatója, a még mindig feledésben levő filozófusunknak két addig ismeretlen munkáját fedezte fel, ezek közül az egyik (*De summo bono humano*) a „legfőbb emberi jóról” szól, a másik (*De sompniis sive De sompniorum divinatione*) az álmok keletkezésének természetes „fiziológiai” magyarázatát adja. Grabmann mindkét munkácskát kiadta, s tekintettel arra, hogy a *De summo bono* kétségkívül remekmű, ezáltal a filozófiatörténészek figyelmét Boetius Dacus-ra is irányította.

Martin Grabmann kutatásai segítették elő, hogy 1948-ban Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár egyik névtelen középkori kódexében egy másik ugyancsak rendkívül jelentős munkáját fedezhettem fel ennek az eddig alig ismert, de kétségtelenül nagy és izig-vérig haladó szellemű középkori filozófusnak, a *De aeternitate mundi* (A világ örökkévalóságáról) címűt, amelyet a *Stamsi katalógus* is felemlít, melyet azonban elveszettnek tartottak eddig. E munkáját Boetius Dacus-nak, miután hitelességét érvek egész sorával teljes mértékben bebizonyíthatam, 1954-ben bevezető tanulmány kíséretében a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai sorában közzétettem.² A munka megjelenése a filozófia történészeinek körében nagy érdeklődést keltett mondhatni az egész világon, a nemzetközi szakfolyóiratokban a legkiválóbb középkori filozófiatörténészek és specialisták hosszú recenziókat és cikkeket közöltek róla, s ezzel Boetius Dacus neve egyszerre, szinte máról holnapra, a munkájából előtűnő kétségtelenül nagy egyénisége folytán, a középkori filozófiatörténeti kutatásoknak egyik gyűjtőpontjába került. Boetius Dacus, akiről röviddel ezelőtt a nevének kívül alig volt több ismeretes, ma már a radikális irányzatú középkori „latin averroizmus” legnagyobb alakjának tűnik fel, s a szakemberek ítélete szerint messze túl szárnyalja a „nagy” Brabanti Sigert is, akit Renan óta egyedül ismerünk ebből az irányzatból, s egyenrangúnak tekinthető a középkor legnagyobb filozófusaival.³

A nemzetközi szakköröknek Boetius Dacus felé irányult érdeklődése arra bátorított fel, hogy tovább folytassam kutatásaimat Boetius Dacus elveszettnek vélt művei után. Munkámat igen nagy mértékben elősegíthette az a körülmény, hogy a francia „Centre National de la Recherche Scientifique” meghívására és francia állami ösztöndíjával Párizsba kerülhettem, oda ahol Boetius Dacus 700 évvel ezelőtt élt és tanított, s a „források” színhelyén folytathattam odahaza megkezdett kutatásaimat, melyeknek lehetővé tételéhez feletteseim a Művelődésügyi Minisztérium, valamint az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége részemre egyéves fizetési szabadságot engedélyezett. Ezért az illetékeseknek ezúton is hálás köszönetet mondok. Kutatásaim további eredményekkel jártak és örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy azokról e helyütt is röviden beszámoljak.

Boetius Dacus kétségtelenül legjelentősebb munkájának, a *De aeternitate mundi*-nak felfedezése, amelyben a jeles filozófus „egyéni” gondolatait és alapelveit részletesen és teljes világossággal fejtette ki, „kulcsul” szolgált egyéb elveszettnek vélt, esetleg lappangó munkáinak

felkutatásához és megtalálásához. *Boetius Dacus* a maga korában az egyházi inkvizíció által hivatalosan elítélt filozófus volt, ennek következménye az volt, hogy munkáinak jó részét a legnagyobb valószínűség szerint megsemmisítették. Hogy egyes munkáinak kéziratai mégis elkerülhették az enyészetet, ez annak köszönhető, hogy azokat vele együttérző tulajdonosaik és másolók „névtelenségbe” burkolták, aminek következtében nem voltak oly könnyen felismerhetők azok előtt, akik enyészetet szántak számukra. Ez a feltevés vezetett arra az elgondolásra, hogy, ha azokat meg akarjuk találni, a korabeli gyanúsaknak látszó „névtelen” kéziratok között kell elsősorban kutatni. A *De aeternitate mundi* is egy névtelen kéziratból került napvilágra, s az egyéb hiteles boetiusi munkákkal egybevetett stílári és gondolati párhuzam, valamint belső tartalmi analízis alapján lehetett a szerző hitelességét megállapítani.

Ezt az elég fáradságos, de célravezető módszert követve sikerült *Boetius Dacus*-nak a *Stamsi katalógus*ban felemlített két másik ugyancsak nagyjelentőségű munkáját megtalálnom és azonosítanom egy müncheni névtelen középkori kódexben, mégpedig két igen terjedelmes *Aristoteles*-kommentárját a *Physica* első négy könyvéhez és a *keletkezésről és elmúlásról* szóló ugyancsak aristotelesi műhöz. E munkákat, amelyek ez ideig még kiadatlanok, egyes egyébként igen neves kutatók (M. Grabmann és F. Van Steenberghen professzorok) eddig minden komoly alap nélkül *Brabanti Siger*-nek tulajdonították, tisztán abból a körülményből kifolyólag, hogy egy olyan kódexben voltak, amelyben *Brabanti Siger*nek egyetlenegy kétségtelenül hiteles munkája is helyet foglalt. Az ebben az egyébként igen híres müncheni Clm 9559 jelzetű kódexben levő névtelen *Aristoteles*-kommentárok állítólagos sigeri eredete már elég régóta vita tárgyát képezte a specialisták részéről, s főképp E. Gilson és B. Nardi foglaltak ellene igen erélyesen állást. Ennek a müncheni kéziratnak könyvtörténeti érdekessége is van: egy közel egykorú cenzor a szövegben —, ott ahol a keresztény hittel össze nem egyeztethető tanokat vélt benne felfedezni — hosszú sorokat, néha csaknem egész hasábokat vastag tintavonalakkal való áthúzással teljesen olvashatatlanokká tett, olyannyira, hogy e szövegrészek kibetűzése eddig még semmiféle foto-mechanikai eljárással nem volt lehetséges. Megvizsgálva alaposan a kiadatlan szövegeket és egybevetve azokat *Boetius Dacus* valamennyi eddig ismert kiadott és kiadatlan munkájával, a két említett kommentárra vonatkozólag kétségtelen érvekkel tudtam bebizonyítani *Boetius Dacus* szerzőségét. Erre vonatkozó bizonyítástomat a Párizsban E. Gilson szerkesztése alatt megjelenő *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge* c. évkönyvben tettem közzé.⁵ Érveimet — amelyekről egyébként már a múlt év őszén *Louvain*-ben és *Bruzelles*ben rendezett nemzetközi középkori filozófiatörténeti kongresszuson is beszámolhattam — a szakemberek teljes mértékben elfogadták, és egyúttal megbízatást kaptam arra, hogy a két terjedelmes és igen értékes boetiusi munka teljes szövegkiadását is előkészítsem, amely *Kopénhágában*, *Boetius Dacus* szülőhazájában a dánok által kez-

deményezett nagy kiadványsorozatban, a *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*-ben fog majd megjelenni.

Boetius Dacus De aeternitate mundi c. munkájának első megjele-
nése óta, a szöveg ismeretessé válása következtében, más tudósoknak
sikerült e munka több más kéziratát is megtalálni Párizsban.⁶ Most már
6 kézirata ismeretes e munkának. Tekintettel arra, hogy a budapesti
kódex, amelyből én annak idején először kiadtam, elég romlott szövegét
őrizte meg ennek a rendkívül jelentős filozófiatörténeti dokumentum-
nak, elkerülhetetlenül szükségessé vált egy valamennyi kézirat figye-
lembevételével készítendő „kritikai” szövegkiadás mielőbbi elkészí-
tése. E feladat elvégzésére engem kértek fel,⁷ a kritikai szövegkiadást, a
primitív szöveg rekonstruálását megkísérelve, a párizsi eredeti kézira-
tok és a budapesti szöveg alapján el is készítettem, jelenleg már sajtó
alatt is van, a kölni egyetem Filozófiatörténeti Intézete *Quellen und
Studien zur Geschichte der Philosophie* c. kiadványsorozatában fog rö-
videsen megjelenni.

Az egykorú dokumentumok felkutatása, valamint filozófusunk
fennmaradt, de még kiadatlan munkáinak részletes tanulmányozása
kapcsán most már azt is meg lehetett állapítani, hogy *Boetius Dacus* igen
nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. A jelenleg még csak kézírataik-
ban tanulmányozható munkáiban számos esetben saját maga idézi egyéb
munkáit is, mégpedig olyanokat is, amelyeknek eddig még nem kerültek
elő a kézírataik. *Boetius Dacus* ezen önidézeteinek összeállítása segítsé-
gével, valamint az eddig már ismeretes hiteleseknek tekinthető kézira-
tainak és egyéb egykorú dokumentumok segítségével eddig összesen 28
munkájának legalább a címét sikerült rekonstruálnom. E legutóbbi ered-
ményeimről ez év tavaszán a Dán Filológiai Társaság meghívására
Kopenhágában tartott előadásomon tudtam legelőször beszámolni.
Boetius önidézeteinek felhasználásával módomban volt két eddig ugyan-
csak ismeretlen munkáját is már azonosítani, melyek közül az egyik
Párizsban van, a *De aeternitate mundi* egyik kézirata mellett, a másik
egy salamancai olyan középkori kódexben, amely más hiteles munkáit
is tartalmazza filozófusunknak. A salamancai kódex mikrofilmjét a
lesaulchoiri kutatóintézet mikrofilmtára bocsátotta rendelkezésemre.

Boetius Dacus hatalmas irodalmi munkásságának dokumentációja
ezek után túljutott már a kezdet nehézségein, de természetesen a to-
vábbi feladatok még óriásiak. Az ismeretlenség homályából csak nem-
rég előtűnt nagy haladó szellemű középkori gondolkodó legalább ci-
münkben ismert 28 munkája közül több mint a felének még nem kerül-
tek elő a kézírataik. Ezek felkutatása, valamint a már meglevő szövegek
publikálása képezné *Boetius Dacus*-szal kapcsolatos munkásságom to-
vábbi feladatait.

1. Hauréau, B.: *Un des hérétiques condamnés à Paris en 1277*. Journal des Savants, 1886, 176—183.
Ua.: *Boetius, maître ès arts à Paris*. Histoire littéraire de la France, 1888 (30), 270—279.
2. *Un traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate*. Texte inédit avec une introduction critique par Géza Sajó. Avec en appendice un texte inédit de Siger de Brabant Super VI° Metaphysicae. Budapest, 1954.
3. A recenziók és cikkek jegyzéke a következő: *Speculum* (Cambridge Mass., U. S. A.), 1955 (30), 680—681 (S. H. Thomson). — *Mediaeval Studies* (Toronto, Canada), 1955 (17), 233—239 (A. Maurer). — *Scriptorium* (Bruxelles), 1955 (9), 153—154 (H. Silvestre). — *Studia Catholica* (Nijmegen, Hollandia) 1955 (30), 262—273 (F. Sassen), — *Revue Philosophique de Louvain*, 1956 (54), 137—147 (Van Steenberghen) — *Theoria* (Lund, Svédország), 1956 (22), 168—184 (P. Michaud-Quantin). — *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge* (Paris), 1955 (22), 81—99 (Et. Gilson). — *Uo.* 101—112 (M.—T. d'Alverny). — *Theologische Quartalschrift* (Stuttgart), 1956 (136), 284—295 (A. Hufnagel). — *Magy. Könyvszle.* 1956, 89—91 (Mezey László). — *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1956 (7), 364—372 (Nádor György). — *Filozófiai Évkönyv*, 1956, 996—998 (Mátrai László). — *Rivista Critica di Storia della Filosofia* (Firenze), 1957, 110—112 (Eug. Garin). — *Revue de Métaphysique et de Morale* (Paris), 1957, 97—98 (R. Bayer). — *Scholastik* (München), 1957 (32), 156—157 (W. Brugger). — *Gregorianum* (Roma), 1957 (38), 775—777 (Alszegehy Z.). — *Bulletin de Théologie ancienne et médiévale* (Louvain), 1954—1957 (7), 484. (H. Pouillon). — *Uo.* 705—706 (O. Lottin). — *Bulletin Thomiste* (Le Saulchoir, Franciaország), 1954—1956 (9), 926—932 (R.—A. Gauthier). — *Myśl Filozoficzna*. Polska Akademia Nauk (Varsó), 1957 (29), 204—209 (Zdz. Kuksewicz). — *Bibliographie de la Philosophie*. Bulletin trimestriel. (Paris), 1956 (1958), 416 (Mátrai László).
4. G. Sajó: *Boèce de Dacie et les commentaires anonymes inédits de Munich sur la physique et sur la génération attribués à Siger de Brabant*. Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge, 1958 (25), Paris 1959, 21—58.
5. I. h.
6. M.—T. d'Alverny: *Note sur deux manuscrits du De aeternitate mundi*. Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge, 1955 (22), 101—112.
7. *Uo.* 102. 1.

A la recherche des oeuvres prises pour perdues d'un philosophe progressiste du moyen âge

GÉZA SAJÓ

L'auteur fait connaître les résultats les plus importants de son voyage d'étude en France entrepris pour faire des recherches sur les ouvrages du philosophe médiéval, *Boèce de Dacie*. *Boèce de Dacie* et son contemporain *Siger de Brabant* furent, à l'université de Paris, dans la deuxième moitié du XIIIe siècle les représentants éminents d'une tendance philosophique libérale et progressiste, connue sous le nom d'„averroïsme latin". Par le syllabus de *Tempier*, évêque de

Paris, l'anathème fut jeté, en 1277, sur 214 thèses de cette philosophie accusées d'hérésie. Notre philosophe, hardi et belliqueux, menacé par l'inquisition, dut se sauver et, conformément à l'esprit de l'époque, la plupart de ses œuvres fut anéantie. Son nom aussi submergea dans l'oubli à travers les siècles.

Ce n'était qu'à la fin du XIXe siècle que *Boèce de Dacie* fut redécouvert par l'historien littéraire B. Hauréau qui ne connaissait cependant que deux de ses ouvrages, jusqu'à présent inédits, traitant de problèmes de logique. Martin Grabmann, célèbre historien de la philosophie du moyen âge, a mis au jour, en 1924, deux autres œuvres inconnues du grand philosophe dont l'une: *De summo bono*, chef d'œuvre littéraire, appela de nouveau l'attention à Boèce.

L'auteur du présent article a eu la chance de retrouver un ouvrage de grande valeur, pris pour perdu, de *Boèce: De aeternitate mundi*, conservé parmi les manuscrits anonymes de moyen âge à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Il en prouva l'authenticité par de nombreux arguments et publia le texte, en 1954, accompagné d'une introduction détaillée. Par l'édition de ce manuscrit, *Boèce de Dacie*, un nom jusqu'alors insignifiant dans l'histoire de la philosophie, fut subitement élevé dans le rang des philosophes les plus éminents du moyen âge.

Grâce à la bourse du Centre National de la Recherche Scientifique dont il bénéficiait, l'auteur avait la possibilité de poursuivre ses recherches en France, en premier lieu à Paris, et dans d'autres bibliothèques étrangères. Au cours de ces recherches, il a découvert deux autres ouvrages de *Boèce de Dacie* jusqu'ici inconnus. L'un d'eux contient les commentaires aux premiers quatre livres de la *Physique d'Aristote*, l'autre à l'ouvrage intitulé *De generatione et corruptione* du grand philosophe grec. La paternité de *Boèce de Dacie*, concernant ces commentaires attribués jusqu'ici à *Siger de Brabant*, fut prouvée par l'auteur dans un article publié à Paris dans les *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*. L'édition du texte de ces deux vastes commentaires, jusqu'à présent inédits, ainsi que des ouvrages d'Aristote est actuellement en préparation et paraîtra à Copenhague, patrie du philosophe, dans la collection *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*. Ayant retrouvé à Paris cinq manuscrits du *De aeternitate mundi*, l'auteur en prépare une édition critique qui va paraître dans le plus proche avenir dans l'édition de l'Institut Philosophique de l'Université de Cologne.

Par ses recherches, l'auteur a réussi à reconstituer les titres de 28 ouvrages du célèbre philosophe progressiste. Les manuscrits de ceux-ci avaient été en majeure partie inconnus. La découverte des autres manuscrits oubliés et la publication des textes déjà retrouvés mais non édités, telles sont les tâches que l'auteur s'était proposées.

II.

A KÖNYVTÁRI MUNKA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIRŐL

A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé

N. RÁCZ ARANKA

A katalogizálási szabályok problémája, különösen a második világháború befejezése óta, egyre növekvő mértékben foglalkoztatja a katalogizálási szakembereket még abban az esetben is, ha hazájukban éppen nem foglalkoznak a szabályok átdolgozásával. A katalogizálási szabályok revíziója nálunk 1952-ben, a címleírási szabvány megjelenésével, egyelőre lezárult, a revízió problémája mégsem kerülhet le teljesen a napirendről, egyrészt azért, mert nincs az a jó megoldás, amelynél jobbat ne lehetne keresni, másrészt mivel a katalogizálás nemzetközi egységesítésének gondolata az IFLA (International Federation of Library Associations) 1954-es határozata óta újból előtérbe került, ami szintén nem lehet számunkra közömbös.

E tanulmánynak nem feladata, hogy az összes katalogizálási szabályzatokkal kapcsolatos munkákat nemzetenként számbavegye és összehasonlítsa. Célja csak annyi, hogy képet adjon azokról a legfontosabb irányzatokról, amelyek a most folyó revíziós munkákkal kapcsolatban jelentkeznek és ismertesse a törekvéseket, amelyeket az IFLA a katalogizálás nemzetközi egysége érdekében kifejt. A mai problémák megértéséhez azonban nélkülözhetetlen, hogy az olvasó a kérdéseket fejlődésükben lássa. Ezért adtam meg minden irányzattal kapcsolatban a katalogizálási szabályzatok problematikájának, a szabályzatok kialakulásának rövid történetét is, beállítva a társadalom fejlődésének egészébe. Ez a dialektikus módszer arra a következtetésre vezet, hogy az állományfeltárás problémájának megoldása mindig az adott társadalmi rendszer minőségétől és fejlettségi fokától függ. Minél szélesebbkörű a betű ismerete, minél szélesebb rétegek számára válik közkinccsé a tudomány és a műveltség, annál szélesebb a könyvtárak használóinak köre, és annál nagyobbak az állomány feltárásával kapcsolatos igények. A katalogizálás revíziója is arra utal, hogy a társadalom ismét új követelményeket támaszt a könyvtárakkal és a katalógusokkal szemben.

Mivel a kérdésre vonatkozó irodalom a szakfolyóiratok és kiadványok rengetegében szétszórtnan található, talán szolgálatot teszek a magyar katalogizálás szakembereinek azzal is, ha tanulmányom jegyzeteiben a legfontosabb irodalmat összefoglalom.

*A katalogizálási szabályzatok kialakulása.
A Porosz Instrukciók és az ALA 1908-as szabályzata*

A középkori szerzetesi könyvtárak néhány száz kötetéhez, amelyeket egy-két írástudó szerzetes használt, még nem kellett katalógus. E könyvtárak jegyzékei nem egyebek többé-kevésbé rendszerezett leltáraknál, amelyek főleg az állomány nyilvántartására szolgáltak. A mai értelemben vett katalógus későbbi fejlemény. Fogalmába beleértődik, hogy olyan gyűjtemény leírásáról van szó, amely nagysága miatt már csak írásban tartható számon és az egyes címek a jobb tájékozódás érdekében, bizonyos szempontok szerint rendeződnek. Ilyen katalógusok készültek a szempontok állandóan fokozódó differenciálódásával, a XVI. századtól egészen a XIX. század elejéig.¹ Ebben a korszakban, főleg a XVIII. századtól kezdve, keletkeznek a fejedelmi udvarokban, városi tanácsok tulajdonában, egyetemeken azok a korlátozott nyilvánosságú, több ezer kötetes tudományos gyűjtemények, amelyek használatához már valamiféle katalógus volt szükséges. E katalógusok legtöbbször tartalmi szempontok szerint rendezettek, a mű bibliográfiai leírása ekkor még kisebb jelentőségű. Ez utóbbit a nagy, összefoglaló, tudományos bibliográfiák tartják először fontosnak. Az első bibliográfiai leírásra vonatkozó javaslatokat *Gesner Bibliotheca Universalis*ának függelékében, a *Pandectarium*ban találjuk. *Gesner*nél éppen úgy, mint későbbi könyvtáros és bibliográfus utódainál, a mű leírására vonatkozó szabályok még a szakrendszerrel együtt, ezzel összefüggésben szerepelnek. Ebben a korszakban nem jelentkezik még a bibliográfiai leírás, mint külön probléma. A XVIII. századtól kezdve azonban egyes könyvtárosok már arra törekednek, hogy a könyvek katalogizálását bizonyos szabályok szerint végezzék.

Az első modern értelemben vett katalogizálási szabályzat, amely a mai katalogizálási gyakorlatnak szinte minden problémáját felveti, Antonio *Panizzin*ak, a British Museum újjászervezőjének nevéhez fűződik. A szabályzatot hosszú harc után, 1839-ben hagyta jóvá a parlament által a könyvtár ügyeinek felülvizsgálatára kiküldött bizottság. Ezzel életbe lépett a híres 91 pont. *Panizzi* szabályzata különösen az angolszász katalogizálási gyakorlatra hatott hosszú ideig. Lényegében belőle indult ki *Cutter* szabályzata is. A testületi szerző sokat vitatott fogalma szintén *Panizzi* szabályzatában merült fel először. Azt azonban, hogy éppen a British Museummal kapcsolatban születik meg ez a szabályzat, mégsem csupán *Panizzi* éleselméjűségével kell magyaráznunk. Oka társadalmi jellegű. A British Museum Könyvtára, az angol virágzó kapitalizmus nagy tudományos gonddal és anyagi ráfordítással létrehozott, hatalmas reprezentatív gyűjteménye *Panizzi* előtt szinte hozzáférhetetlen állapotban volt. Állományának korszerű feltárását az a demokratikus társadalmi igény sürgette, amely a könyvtárat, a könyvtárak problémáját és benne a British Museumét parlamenti ügyé tette. Nagyobb szerepe volt ebben a polgári demokratikus közönség igényének, mint a könyvtárosok lajstromozó hajlamának. Ezt a problémát csak egy

olyan merész, a hagyományoktól nem korlátozott ember oldhatta meg, amilyen *Panizzi* volt.

Panizzi után, a XIX. század második felében az érdeklődés, nem utolsósorban a könyvtárak használóinak nyomására, a katalógusok és a katalogizálás felé fordult. Egymás után jöttek létre a nagyobb gyűjtemények katalogizálási szabályai: *Angliában* a különböző tudományos és egyetemi könyvtárak (Bodleian Library, Cambridge University Library) házi katalogizálási szabályai; az *USA*-ban *Jewett*,² *Cutter*³ szabályai, amelyek a későbbi ALA szabályzat elődei, a Library of Congress szabályzata; *Franciaországban* *Delisle*⁴ szabályzata, amely sok ösztönzést kapott *Panizzitól* és egységesítette a Bibliothèque Nationale katalogizálási gyakorlatát; *Németországban* a különböző nagy könyvtárak szabályai, mint például a *müncheni* bajor királyi könyvtár *Schrettinger* által 1850 körül összeállított szabályzata, amely az Országos Széchényi Könyvtár régi cédulakatalógusához is mintául szolgált; majd *Dziatzko* szabályzata,⁵ az ún. breslaui szabályzat; *Olaszországban* *Fumagalli*⁶ szabályzata. A sort az a két nagyszabású katalogizálási szabályzat zárja le, amely a század utolsó éveiben készült el, végső formáját azonban az 1908-as kiadásban kapta: az ALA katalogizálási szabályzata⁷ és a berlini *Porosz Instrukciók* néven ismert szabályzat.⁸ E két szabályzat megjelenésétől kezdve iskolát teremtett, hatásuk nemcsak országaikon belül, hanem külföldön is érvényesült. Jelentőségük indokolja, hogy velük részletesebben is foglalkozunk.

A Porosz Instrukciók (P. I.)

A *P. I.* előzményei *Dziatzko breslaui* szabályzatára nyúlnak vissza, amely a 80-as évek végén már több német tudományos könyvtárban (*Königsberg, Münster, Berlin*) használatos volt. Erre támaszkodott az a szabályzat is, amelyet 1890-ben *Ippel* vezetése alatt dolgozott ki egy bizottság *Berlinben* és amelyet egy porosz miniszteri határozat 1892-ben az összes porosz egyetemi könyvtárak számára kötelezővé tett. A porosz központi katalógus felállítására vonatkozó határozat új katalogizálási szempontokat vetett fel. A *berlini* szabályzat bevezetésével már némileg kialakulóban levő egységet a könyvtárak még szélesebb körére kellett kiterjeszteni. Ehhez olyan viszonylag egyszerű és áttekinthető szabályzatra volt szükség, amelynek alkalmazása nem okoz nehézséget. Így jött létre az *Instrukciók* 1899-es első változata, amelynek átdolgozott formája az 1908-as kiadás.

A *P. I.* célja tehát az volt, hogy a német tudományos könyvtárak katalogizálási gyakorlatát egységesítse és ezzel lehetővé tegye a porosz központi katalógus létrejöttét. A szabályzat szerkesztői kizárólag a tudományos könyvtárak gyakorlatát tartották szem előtt, a „nagyközönség” szempontjai e szabályzatban még nem kapnak helyet. Bizonyos fókig érthető ez a magatartás, ha figyelembe vesszük, hogy *Németországban* akkor még a közművelődési könyvtárügy csak kezdeti lépéseit tette meg, nem is lehetett befolyással a szabályzat kialakítására. Az an-

golszász világban akkor már kialakult közművelődési könyvtári gondolat pedig sehogy sem illett a német viszonyokhoz.

A *P. I.* legjellemzőbb vonása a szigorú logika, amely elsősorban felépítésében nyilvánul meg. A katalógizálás egész problematikáját rendszerbe foglalja. Ez a logikus felépítés volt a *P. I.* legnagyobb vonzóereje, ez segítette terjedését főleg az európai könyvtárügyben és tartotta fenn tekintélyét egészen a második világháború végéig.

A szigorú logika megnyilvánulását kell látnunk a szabályzatnak a szerzőről és a tárgyi rendszőről vallott felfogásában is. Szerzőnek csak személyt tekint. A német könyvtárak hagyományát folytatva testületet nem fogad el szerzőnek, hanem minden olyan művet, amelynek nincsen személyes szerzője, tárgyi címe alatt vesz fel. Ez a helyenként kissé merev logika, párosulva a könyvtári munkának kizárólag a tudományos kutatásra korlátozott, arisztokratikus szemléletével, eredményezte a *P. I.* legtámadhatóbb, legtöbbet is vitatott fejezetét: az anonimák rendszáról szóló szabályokat, amelyek végső fokon a különben kitűnő szabályzat szélesebbkörű elterjedését és tartós sikerét akadályozták meg.

A rendsző a mű leírásának az az eleme, amelynek kapcsolatot kell teremteni az olvasó és a keresett mű könyvtári példánya között. Rendkívül jelentős tehát az az elv, amely a rendsző megválasztását határozza meg. A napjainkban folyó vitáknak is ez egyik sarkalatos kérdése. A *P. I.* összeállítóinak az volt a fő gondjuk, hogy olyan elvet juttassanak érvényre, amely a kutató és a könyvtáros számára egyformán használható kulcsot ad a keresett cím megtalálásához és szerző nélküli művek esetében is biztosítja a katalógizálás elvi egységét. Ezért döntöttek az ún. grammatikai elv mellett. Eszerint a szerző nélküli művek esetében az első rendsző a címben szereplő első nominatívus, amelyet a cím többi szava az első nominatívustól való grammatikai függőségük sorrendjében követ. Olyan szigorúan grammatikus nyelvekben, mint a német, vagy a latin, ez az elv sok esetben természetesen kínálkozó megoldás, amelyet a címek egy jelentős mennyisége igazol is. Az esetek nagy számában azonban sok nehézséget és felesleges fontolgatást idéz elő.

A grammatikus elv alkalmazásával a *P. I.* nemcsak a logika törvényeit követte, hanem megőrizte a német könyvtárak sok évtizedes könyvtári és címleírási hagyományát is.⁹ Hogy ezt az elvet a *P. I.* megtartotta, az nemcsak a német könyvtárosok közismert hagyománytisztelésével magyarázható, hanem az akkori porosz társadalmi rend és állam feudálkapitalista jellegével is, amelybe ez a szemlélet beleillett.

A grammatikus elvvel szemben kezdettől fogva jelentkezett az ellenvélemény. Robert *Gradmann*, a tübingeni egyetem könyvtárosa 1908-ban, tehát a *P. I.* második kiadásának megjelenési évében már nehézkesnek ítéli ezeket az előírásokat.¹⁰ *Gradmann* egészen nyilvánvalóan a számára modernebbnek tűnő angolszász szemlélet hatása alatt azt vallja, hogy a katalógus nem tudományos kutatási terület, hanem egyszerű gyakorlati segédeszköz a könyvtár használatához, amely annál jobb, minél egyszerűbb, minél könnyebben kezelhető és minél olcsóbb. *Gradmann* a tübingeni egyetem könyvtárában be is vezette a rendsző mechanikus elvét. Érvelése azonban szükségszerűen kudarcot vallott,

hiszen mind a könyvtári hagyomány, mind pedig a társadalomnak a könyvtárak feladatairól vallott felfogása akkor még a *P. I.*-t támogatta. Az utóbbinak népszerűsége évről évre nőtt, amelyet különösen az a körülmény támogatott, hogy mind a *Berliner Titeldrucke*, mind a *Preussischer Gesamtkatalog* a *P. I.* alapján készült.

Gradmann kísérlete után hosszú ideig nem jelentkezett a kritika a tudományos könyvtárak részéről. Csak 1931-ben, az erlangeni könyvtároskonferencián került újra a kérdés napirendre. *W. Weinreich*¹¹ kritizálta igen erősen a *P. I.*-nek éppen az anonímák rendszavával kapcsolatos álláspontját, a grammatikus elvet és a mechanikus elvre való áttérést javasolta, amely egyszerűbb és olcsóbb. *Weinreich* sem aratott azonban elődjénél nagyobb sikert. A *P. I.* védelmezői azzal háritották el kritikáját, hogy a két hatalmas német bibliográfiai vállalkozás szabotálása lenne egy ilyen alapvető változtatás. Ebben kétségtelenül volt is igazság.

A közművelődési könyvtárügy fejlődése következtében szükség-szerűen jelentkezett az elégedetlenség a *P. I.*-kal szemben a közművelődési könyvtárak körében is.¹² Kezdetben a nagyobb közművelődési könyvtárak külön állították össze saját katalogizálási szabályukat, természetesen erősen támaszkodva a *P. I.* előírásaira. E szabályzatok közül legnagyobb hatású az 1924-ben megjelent *lipcsei* szabályzat volt.¹³ Később a 30-as évek elején felmerül a szabályzatok egységesítésének szükségessége. 1934-ben jött létre az a bizottság, amely 4 évi munkával kidolgozta a közművelődési könyvtárak egységes, 1938-ban meg is jelent szabályzatát.¹⁴ E szabályzat legnagyobb eredménye, hogy *Vorstius* javaslatára már a mechanikus elvet alkalmazza az anoním címek katalogizálásánál. Egyébként azonban ez a szabályzat is erősen ragaszkodik a *P. I.*-hoz, sokszor még a szabályok szövegében is. Komplikált volta, nehézkes szövegezése miatt nem bizonyult tartós megoldásnak, hiányosságain sokáig különböző példatárak kiadásával igyekeztek segíteni.

A *P. I.* tekintélye a tudományos könyvtárak körében azonban egyelőre még növekedett, különösen amikor 1936-ban a porosz központi katalógus össznémet központi katalógussá alakult (*Deutscher Gesamtkatalog*) és amikor bekapcsolták hatáskörébe az osztrák könyvtárakat is. A *Deutscher Gesamtkatalog*-on keresztül megvalósult (néhány kivételtől eltekintve) a katalogizálás egysége *Németországban* a *P. I.* alapján. A második kiadás megjelenésétől 1938-ig, a második világháború kitöréséig eltelt 30 év elegendő volt ahhoz, hogy a katalogizálás megszilárduljon és a változtatásokat problematikussá tegye a meglevő katalógusok hatalmas tömege.

A *P. I.* kétségtelen fogyatékoságai azonban mégis napirenden tartották az átdolgozás gondolatát. 1943-ban *H. Fuchs* és *Joris Vorstius*, a német könyvtárügy e két legtekintélyesebb katalogizálási szakembere, azt a feladatot kapta a birodalmi kultuszminisztériumtól, hogy egymástól függetlenül készítsék el a szabályzat átdolgozásának tervét. E tervek el is készültek, azonban a háborús viszonyok miatt nem kerülhetettek a könyvtárosi közvélemény elé megvitatásra.

Az ALA 1908-as szabályzata

A századfordulón az amerikai könyvtári gyakorlatban is jelentkezik a katalogizálási szabályok egységesítésének szükségessége. Elkészítését különböző körülmények siettetik. Közülük a legfontosabb az amerikai vezető könyvtárosoknak az a meggyőződése, hogy a könyvtáronkénti katalogizálás drága, ezt olcsóbbá tenni csak központilag előállított, nyomtatott katalóguscédulákkal lehet. A Library of Congress 1901-ben indítja meg nyomtatott katalóguscéduláinak sorozatát. Közben saját szabályait is revízió alá veszi. Ugyanebben az évben hívja életre az ALA (American Library Association) azt a bizottságot, amelynek feladata az ALA egységes katalogizálási szabályainak kidolgozása hasonló központi katalogizálási célokra. A bizottság elnöke James C. M. Hanson, aki egyben a Library of Congress katalogizálási osztályának is a vezetője. A körülmények ilyen szerencsés találkozása következtében megvolt a lehetősége egy olyan egységes katalogizálási szabályzat kidolgozásának, amely egyesíti a Library of Congress és a különböző egyetemi könyvtárak gyakorlatát és a katalógusok kialakításához egységes alapot szolgáltat.

Az 1908-as szabályzat részben Ch. A. Cutter: *Rules for a dictionary catalog* c. munkájának 3. kiadására (1891), részben Panizzi szabályzatára (1841) támaszkodott. Tekintetbe vette emellett a British Museum katalógusát és a Library of Congress nyomtatott katalóguscéduláit.

Égészen más történelmi körülmények és más társadalmi viszonyok között születik meg tehát a *Cataloging Rules*, mint kortársa, a *P. I. Amerika* a századfordulón a polgári demokrácia fellelegvára, ahol a közművelődési könyvtárügy már jelentős múltra tekint vissza és e könyvtárak a nem akadémikus műveltségű olvasók millióit szolgálják ki. A könyvtár feladatait sokkal demokratikusabban és gyakorlatiabban fogják fel Amerikában (Cutter!), mint az Óvilágban. A katalógus mind a tudományos mind a közművelődési könyvtárban gyakorlati segédeszköz csupán, amely akkor jó ha egyszerű, és olcsó. Az egyszerűsége és a gyakorlati követelmények kielégítésére való törekvés a fő jellemvonása az ALA szabályzatnak. A gyakorlat követelményeit tartotta elsősorban szem előtt az anonímák rendszavának megválasztásában is. Eszerint szerző nélküli műveknél a cím első szava a rendszó, nem véve figyelembe a névelőket (mechanikus elv). Ez az egyik fő különbség, amely a *P. I.* követőit és az angolszász iskola híveit elválasztja. A másik különbség a szerzőség kérdésének felfogása. Az ALA szabályzat szerzőnek tekint bizonyos esetekben testületeket, intézményeket, szervezeteket, társaságokat is. Ezt a felfogást Panizzitól vette át. A rendszóválasztás mechanikus elve mellett a testületi szerzőség alkalmazása különösen célszerű. A cím első szava igen sok esetben nem ad olyan rendszót, amely a kiadvány megkülönböztetésére alkalmas volna. A testületi szerzőség bevezetése tehát egyben az anoním címek számának korlátozását is jelenti. A testületi szerzőség viszont számos új problémát vetett fel, amelyek tisztázása a napjainkban folyó viták egyik fő témája.

Az ALA szabályzatát elfogadták az angol könyvtárak is. Így ez a

közös angolszász szabályzat bizonyos egységet hozott létre legalább az angol nyelvterületen belül.

A szabályzat hiányai, szerkezetében mutatkozó következetlenségek, valamint a könyvkiadás fejlődése azonban már a 30-as években akut kérdéssé teszik az 1908-as ALA szabályzat revízióját. Az ALA katalogizálási és osztályozási bizottsága meg is kezdi a munkát, összegyűjtve a véleményeket, javaslatokat. Mivel a panaszok főleg a szabályzat hiányaira vonatkoztak úgy határoz, hogy a revízió inkább a szabályzat kiterjesztésére, mint megváltoztatására irányuljon. A munka — sokszor részletekbe veszvve —, lassan haladt. 1936-ban azonban újult erővel indult meg és közel 6 évi munka eredményeképpen 1941-ben megjelent a revideált szabályzat ideiglenes szövege, amely lényegében az 1908-as kiadás bővítése volt.¹⁵ Kiegészült a különleges könyvtári anyag: sorozatok, hivatalos kiadványok, zeneművek, térképek stb. katalogizálási szabályaival; bővült a meglévő szabályok köre, hogy választ adjon a gyakran előforduló különleges esetekre; jobb és illusztratívabb lett a példanyag stb. A katalogizálás meglévő problémáit azonban ez a revideált szabályzat sem oldotta meg. Áttekinthetetlennek, túl bonyolultnak bizonyult. A. Osborn sokat idézett cikkében¹⁶ arról a krízisről beszél, amely a katalogizálásban a minden részletre kiterjedő szabályok uralma következtében állt elő. A kritikák nyomása alatt az ALA végrehajtóbizottsága úgy dönt, hogy a szabályzatot újabb revízióra bocsátja. Az 1941-es tervezet revideált, végleges kiadásának szerkesztése 1946-ban kezdődik. A katalogizálási bizottság döntése alapján a szabályzatot két részben adták ki. Az első rész a Library of Congress kiadásában jelent meg¹⁷ és az általános szabályokat, fogalmi meghatározásokat és a címléírás szabályait tartalmazza. Ez az első rész Osborn elveit érvényesítve rendszerbe foglalja és egyszerűsíti a szabályokat. A második rész¹⁸ az ALA kiadásában jelent meg 1949-ben, a rendszóra vonatkozó szabályokat tartalmazza az előbbiekhöz viszonyítva jóval bővebb terjedelemben.

Az 1908-as verzió az angol és az amerikai gyakorlat közös szabályzata volt, ennek megfelelően az angol könyvtárosok 1939-ig részt is vettek a revíziós munkában. A háború kitörése azonban megakadályozta a tevékeny együttműködést. Így az 1949-es kiadásban voltaképpen csupán az amerikai gyakorlatot vették figyelembe, ami a szabályzat egyéb hibái mellett szükségszerűen váltotta ki az angol könyvtárak kritikáját és elégedetlenségét. E kritikának adott hangot a londoni egyetem nyári kurzusán 1953-ban tartott előadássorozat, amely a mai angol katalogizálási gyakorlat problémáit veti fel.¹⁹

Az egységes katalogizálás kialakulása nemzeti keretekben a két világháború között

Természetes dolog, hogy a katalogizálás egységére való törekvés először olyan országokban jelentkezik, ahol a katalogizálásnak hagyományai vannak és az egységes szabályzat is e hagyományok valamelyikére épül. Így történt ez az előbbiekhöz tárgyalt két szabályzat esetében is.

Az országos érvényű, egységes katalogizálási szabályok kialakulása az európai országokban általában a két világháború közötti időszakra esik. E szabályok kialakulásában nagy szerepe van a hazai már használatban levő szabályok mellett az előbbieken tárgyalt két szabályzat valamelyikének. Szolgáljon ennek illusztrálására néhány példa.

Az első világháború befejezése után az elsők között *Olaszországban* született meg az egységes katalogizálási szabályzat 1922-ben.²⁰ Előtte a könyvtárak részben *Fumagalli* szabályzatát, részben saját katalogizálási szabályzatukat használták. Az új szabályzat az 1908-as ALA szabályzaton alapul, ettől azonban egyes kérdésekben, így a testületi szerző rendszavának megállapításában lényegesen el is tér. A szabályzat terjedése fokozatosan alakította ki a katalogizálás egységét. A teljes egység azonban mindmáig nem valósult meg. A Firenzei Nemzeti Könyvtár például nem fogadta el a testületi szerzőség elvét. A nagykönyvtárak gyakorlatának egységesítése csak a tervezett kollektív katalógus megvalósulásától várható.²¹

Nálunk 1924-ben dolgozta ki az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK) az első országos érvényű katalogizálási szabályzatot a központi címjegyzék használatára, amely rendeltetésénél fogva a katalogizálás egységesítésére volt hivatott. Ez a szabályzat nyomtatásban 1928-ban jelent meg.²² Alapelveiben, sokszor még szövegében is a *P. I.*-kat követi. Egy lényeges újítást azonban tartalmaz, és pedig az anonímák tekintetében. A grammatikus rend helyett a rendszóválasztásban a mechanikus elvet alkalmazza: a tárgyi rendszó a cím első szava. Nem tekinti azonban rendszónak a határozott névelőt, a prepozíciókat és a kötőszavakat. A katalogizálás kívánt egységét azonban ez a szabályzat még nem tudta megvalósítani. Nagykönyvtáraink ragaszkodtak régi szabályaikhoz, amelyek az esetek többségében valamelyik német egyetemi könyvtár rendszerére nyúltak vissza.

Az OKBK szabályzatának 1944-es sokszorosításban megjelent javított kiadása²³ főleg a testületi szerzőre vonatkozó fejezetekkel bővült. Ezt a nagyjelentőségű változást kétségtelenül elősegítette az Országos Széchényi Könyvtár 1936-ban megkezdett rekatalogizáló munkája, amely ekkortól kezdve alkalmazza — angol és francia szabályzatok mintájára — a mechanikus elvet az anonímák esetében és a testületi szerzőt.²⁴ Az OKBK szabályzatai azonban nem hozták meg a kívánt eredményt a magyar katalogizálási gyakorlat egysége terén. Ez az egység majd csak a 2. világháború után, az új katalogizálási szabályzat alapján teremthető meg.

Lengyelországban az első országos érvényű katalogizálási szabályzatot József Grycz állította össze 1934-ben.²⁵ A lengyel könyvtári katalogizálás is, hasonlóan a mienkhez, 1945-ig katalogizálási gyakorlatában és szabályainak összeállításában a *P. I.*-kat tekintette mintának.

Ausztriában a 30-as években csatlakoznak a tudományos könyvtárak a *P. I.*-hoz és az egységes katalogizálást ennek alapján valósítják meg.

A Szovjetunióban az új szocialista könyvtárpolitika hozza meg az első országos érvényű katalogizálási szabályzatot, amelyet 1926—1934

között készített egy könyvtárközi bizottság.²⁶ E szabályzatra a meglevő hazai gyakorlat mellett főleg az ALA szabályzat hatott. Alkalmazza a testületi szerzőt, szerzőnélküli művek rendszavainak megválasztásában a mechanikus elvet követi. E szabályzat szerint dolgozott a Könyvkamara, eszerint készültek nyomtatott katalóguscédulái, amelyek jelentősen elősegítették az egységes gyakorlat kialakulását.

Ez a néhány példa is elegendő annak illusztrálására, hogy a katalógizálás egységének megteremtése nem könnyű feladat még nemzeti keretben sem. A meglevő hagyományok és az ezeket megtestesítő katalógusok mindig bizonyos konzervativizmusra kényszerítik a könyvtárakat. A szabályokat azonban mégis módosítani kell, mert változnak a katalógussal szemben támasztott követelmények, változik a könyvkiadás, sőt változás állhat be a nyelv használatában is, amint azt a most folyó német revíziós munkák során látni fogjuk. A változtatás tehát elkerülhetetlen még a katalógusok esetében is.

A katalógizálási szabályzatok revíziója a második világháború után

A bekövetkezett új történelmi viszonyok, ezzel kapcsolatban új kiadványtípusok keletkezése, a kiadványok mennyiségének rohamos növekedése és nem utolsósorban a meglevő szabályok nyitvamaradt problémái tették a szabályzatok revízióját újból időszerű feladattá világszerte a második világháború után. Alig van fejlettebb könyvtárügygel rendelkező ország, ahol ne foglalkoznának a szabályok problémájával. Itt csupán a legfontosabb irányzatok ismertetésére szorítkozom.

Új törekvések az USA-ban

A katalógizálásnak Osborn által megfogalmazott krízise nem szűnt meg az új szabályzatok (L. C. : 1947, ALA : 1949) megjelenése után sem. A kritika különösen az ALA szabályzatot marasztalta el éppen a rendszó-probléma megoldása tekintetében, amely nemzetközi szempontból is a leglényegesebb kérdések egyike. A szabályzat összefoglaló, elemző bírálatát Seymour Lubetzky állította össze 1952-ben. Második változatában 1953-ban jelent meg.²⁷ Tanulmánya első részében részletesen foglalkozik a 49-es szabályzat hibáival, második részében történeti fejlődésében elemzi a testületi szerzőség problémáit, a harmadikban pedig felvázolja az általa javasolt szabályzat alapelveit.

Lubetzky tanulmánya nagy visszhangot keltett hazájában és hazáján kívül is. Elveit, amelyek sok vitát idéztek elő — végső fokon kedvezően fogadták. Az ALA Lubetzkyt bízta meg az új szabályzattervezet összeállításával. Lubetzky abból indult ki, hogy nem a régi szabályzatot kell javítani, hanem új megfontolás tárgyává kell tenni a katalógus célját és feladatát, és az alapelvek meghatározása után teljesen új szabályzatot kell létrehozni.

1954. februárjában alakult meg az ALA Katalógizálási és Osztályo-

zási szakosztálya keretében a katalógus-revízió bizottsága (Committee on the catalog code revision), amelynek irányító bizottsága 1954/1955-ben széleskörű vitákat rendezett. E viták az alábbi, a revízió irányát meghatározó témákat ölelték fel:²⁸

1. A könyvtár katalógusa elsősorban a keresett könyv megtalálásához nyújt segítséget, azaz elsősorban egy adott cím azonosításának eszköze a könyvtár gyűjteményében, és csak másodsorban tájékoztatási eszköz.

2. A gazdaságosság elvét a katalógus szerkesztésében csak addig szabad hangsúlyozni, amíg az a tényleges tájékoztatási szükségletek kielégítése terén nem idéz elő veszteséget.

3. A szabályzat revízióját végre kell hajtani, tekintet nélkül a szükségessé váló rekatalogizálásra.

4. A javasolt szabályzat a szerzői és címrendszavak szabályait tartalmazza és mint ilyen minden fajta könyvtári anyag szerző-cím katalógusának szerkesztéséhez vezérfonalul szolgál.

Hosszantartó és széleskörű viták zajlottak le mindjárt az alapkérdésről: a katalógus céljáról és feladatairól. Vannak ugyanis, akik a könyvtár egyszerű leltárának tekintik a katalógust és csak annak feltüntetését kívánják tőle, hogy egy adott mű megvan-e a könyvtár állományában. Ezek tagadják, hogy a katalógus egyben tájékoztatási eszköz is és elegendőnek tartják azoknak a címlapon található adatoknak a feltüntetését, amelyek a könyv (példány) azonosításához szükségesek. Mások a katalógust tájékoztatási eszköznek tekintik, és azt várják tőle, hogy különböző felvilágosításokat adjon a mű szerzőjéről, tartalmáról és magáról a könyvről is. Lubetzky helytelennek ítéli a kérdés ilyen felvetését, ez szerint mindkét részről szélsőséges állásfoglalást jelent. Véleményét a katalógus (itt a szerzői betűrendes katalógus) feladatairól az alábbi két tételben foglalja össze:²⁹

1. A katalógusnak biztosítania kell, hogy a kutató megtalálja benne a keresett művet. E minimális munkát jelentő alapfeladat teljesítése nélkül nincsen könyvtári tevékenység.

2. A katalógus tüntesse fel egy mű összes kiadásait és egy szerző összes műveit. E feladat teljesítése jóval több munkát igényel és költségesebb. A könyvtár azonban nem elégedhet meg csupán az első feladat teljesítésével, mivel nem a *könyvet* (a mű fizikai testét), hanem a művet kell katalogizálnia. Lubetzky véleménye szerint is a „katalógus meghatározott gyűjtemény könyveinek bibliográfiája” és mint ilyen kétségtelenül bibliográfiai tájékoztatást nyújt. Meg kell maradnia azonban a bibliográfiai tájékoztatás határai között.

Fontos állomása volt a katalogizálási szabályzatok revíziójának az 1956. évi *Chicago-i* konferencia,³⁰ amely teljes egészében a katalógus szabályzat revíziójának kérdésével foglalkozott.

Ez a konferencia foglalta össze az elhangzott viták összegezésekeképpen véglegesen az 1949-es szabályzat alaphibáit is a következőkben.³¹

1. A szabályzat nem világos alapelveken épül fel, sok felesleges szabályt tartalmaz és közöttük gyakran hiányzik az összefüggés és a következetesség.

2. A szabályzat kísérlet arra, hogy minden előforduló esetre pontos előírásokat adjon, tehát csupán az ún. „törvényesített” katalogizálást mozdítja elő, amelynek főcélja a szabályok pontos alkalmazása, nem pedig a katalógus gyakorlati feladatainak teljesítése.

3. Nincs logikusan megszerkesztve, külön beszél pl. a rendsző megválasztásáról és külön a formájáról.

Általánosan megegyezett a konferencia abban, hogy a kielégítő katalogizálás már *Panizzi* által is felismert legfőbb akadálya az az ellentét, amely a katalógus kettős funkciója között fennáll ti., hogy egy adott mű azonosításának eszköze és, hogy össze kell hoznia az adott mű összes, a könyvtárban található kiadásait és egy szerző minden művét. A konferencia vitái még a következő kérdések körül mozogtak:

1. Van-e ún. „természetes rendsző”, vagy meghatározhatja-e a katalógus szerkezetét egy elvont elv, így pl. a szerzőség elve?

2. Előnyben kell-e részesíteni a dokumentum címlapján szereplő adatokat azokkal szemben, amelyek a mű belsejében találhatók, de a mű bibliográfiai adataihoz tartoznak?

3. Az olvasó igényeit vegye-e a katalogizálás elsősorban tekintetbe, vagy olyan logikai rendszeren alapuljon, amelyet az olvasónak meg kell tanulnia?

Az itt elhangzott vélemények szemléltetően tükrözik az amerikai könyvtárosok különböző véleményét a revízióról. Emellett azonban egységes az állásfoglalásuk abban, hogy nem a régi szabályzat javítását, hanem egy teljesen új, az alapproblémáktól kezdve újból átgondolt katalogusszabályzat létrehozását tartják szükségesnek. A konferencia vitái között különösen érdekes volt *R. S. Angell* probléma-felvetése.³² *Angell* a katalogizálás tárgyát nem a könyvben, hanem az emberi közlés bármiféle formájában látja. A könyv ennek a közlésnek csak egyik szűkebb körű válfaja. Az emberi közlés számos típusa esetében szerző egyáltalán nincs, vagy csak másodrendű a jelentősége. Ezért a címleírás alapjának — ilyen távlatokban — nem is a szerzőt, hanem a címet tekinti. A kérdés felvetése kétségtelenül érdekes, és olyan korszakban, amikor a könyvtár-állomány valóban sok nem könyv-jellegű dokumentummal bővül, nem indokolatlan. Egyelőre azonban *Lubetzky*vel kell egyetértünk, aki a javaslatot azzal hárította el, hogy ilyen módszerrel visszavezetnénk a könyvtárakat a szabályozatlan katalogizálás korszakának kaotikus állapotába.

A chicagói konferencián már erőteljesen fejeződik ki az a törekvés, hogy a készülő új katalogizálási szabályzat ne csak az USA, ill. az angol-szász nyelvterület könyvtári igényeit elégítse ki, mint korábban, hanem alapja legyen az *IFLA* által 1954 óta szorgalmazott egységes nemzetközi katalogizálási elveknek is. A konferencián két referátum is foglalkozott a katalogizálás elveinek nemzetközi egységesítésével, ill. ennek lehetőségeivel.³³ Mindkettő a leghatározottabban amellet foglalt állást, hogy az amerikai revízió éppen a nemzetközi egységesítés érdekében a legszorosabban működjék együtt az *IFLA* megfelelő bizottságával.

1958-ig elkészült és sokszorosítva több részletben meg is jelent az új katalogizálási szabályzat már revideált tervezete. E tervezetet rész-

letesen megvitatta az ALA *San Francisco*-i Konferenciáját megelőző, a Stanford Egyetemen 1958. júl. 9—12. tartott, kifejezetten a szabályzattervezet megtárgyalása érdekében összehívott konferencia.³⁴

A konferencia a következő témákkal foglalkozott:

a) *Általános problémák.* A vita ezen a területen újból az alapkérdés körül forgott: feltétlenül szükség van-e a Lubetzky által megfogalmazott második feladat betöltésére, ti. arra, hogy a katalógus egyesítse-e egy szerzőnek a könyvtárban található összes műveit és egy mű összes kiadásait. Mivel e második célkitűzés megvalósítása sokkal több utánjárást kíván mint az első (az azonosítás biztosítása) ezért tehát sokkal költségesebb, sokan azon a véleményen voltak, hogy meg kell elégedni a Lubetzky által megfogalmazott első célkitűzéssel ti. azzal, hogy a katalógus a könyvek azonosításának és megtalálásának legfőbb eszköze. A szabályzat-tervezet arra az elvre épül, hogy a könyvtárak katalógusai betöltsék a második célkitűzést is. A tervezet szerint a főrendszónak a második célkitűzést kell szolgálnia. Ennek megfelelően vagy a szerző, vagy a cím legyen a főrendszó. Részletes megbeszélés folyt arról is, hogy hol kell és lehet címszót alkalmazni.

A jelenlevő közművelődési könyvtárak képviselői azt javasolták, hogy mivel számukra a könyvek gyors megtalálása a cél, a második célkitűzést rendeljék alá az elsőnek.

A szabályzat-tervezet a lehető legnagyobb mértékű egyszerűsítést kívánta bevezetni. A beszámolók határozott szabályokat követeltek és hangsúlyozták, hogy a vagylagos megoldások csak nagyon óvatosan alkalmazhatók.

b) *Részletkérdések.* Szó esett a *valódi* és az *álnevek* problémájáról. Különösen heves vitát váltott ki ez a kérdés a közművelődési könyvtárak részéről, amelyek a szabályzattal szemben amellet foglaltak állást, hogy ha a mű álnéven jelent meg, az álnév legyen a rendszó, mivel a könyvet nem tudják olyan sokáig visszatartani, míg a valódi nevet ki nem derítik és ennek kiderítéséhez nincs is elég idejük.

Több referátum foglalkozott a *testületi szerzős* művek problémáival, valamint a *sorozatokkal*. A testületi szerzők névváltozásaival kapcsolatban a felvételre négy lehetőség van:

1. az első cím alatt;
 2. az utolsó cím alatt;
 3. azon a címen, amely a kiadvány megjelenésekor érvényben volt;
 4. egy fiktív rendszó alatt, amely az egész anyagot együtt tartja.
- Döntés nem született, a konferencia a kérdés további tanulmányozását javasolta. Az utalók alkalmazását azonban mind a négy esetben szükségesnek tartja.

Az új szabályzattervezet már nem tesz különbséget az *intézmények* és *társaságok* között, amely az előbbi szabályzatban annyi következtetésre és bizonytalanságra vezetett. Az intézményeket és társaságokat a nevük alatt veszik fel, csak nevük után, megkülönböztetésül tüntetik fel a földrajzi helymegjelölést. — A testületek nevét illetőleg eltérők voltak a vélemények. Voltak akik a testület eredeti nevén, mások lefordított nevén, ismét mások a „legismertebb” nevén javasolták a mű

felvételét. Lubetzky véleménye szerint a testületeket hivatalos nevükön kell felvenni.

Elhangzott olyan javaslat is, hogy a *besorolási szabályok* a szabályzat szerves részét képezzék.

A Porosz Instrukciók átdolgozásával kapcsolatos viták

A második világháború befejezése új feladatok elé állította a német könyvtárakat is. E feladatok elodázhatalanná tették a katalogizálási szabályzat revízióját mindkét Németországban. A háború súlyos veszteségeket idézett elő a nagy tudományos könyvtárak állományában és katalógusaiban. Ezért a háború befejezése után sürgősen szükséges lett a megmaradt állomány katalogizálása, ill. a hiányzó katalógusok pótlása. Az új helyzetben a *P. I.* alkalmazása már nem jelentett gazdaságos megoldást. Az egyszerűsítés kényszere megtörte a hagyományok erejét, még a *P. I.* leghívebb védelmezői is kénytelenek voltak a revízió szükségességét elismerni.

A revízió párhuzamosan folyik mindkét Németországban. 1949-ben megalakult a Verband der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen katalogizálási bizottsága, amely főfeladatának tekintette a *P. I.* revíziós munkálatait. Két évvel később az NDK-ban is létrejött a Katalogizálási Bizottság a Staatsekretariat für Hochschulwesen felügyelete alatt, amely szintén a *P. I.* revízióját tűzte napirendjére. A két bizottság kölcsönösen tájékoztatja egymást munkájáról és eredményeiről. A nyugat-német bizottság szoros kapcsolatot tart fenn a hasonló problémákon dolgozó osztrák és svájci könyvtárosokkal és könyvtárakkal, véleményeiket, tapasztalataikat felhasználja munkájában. A bizottságok készülő tervezeiket sokszorosított formában, ill. a szaklapok hasábjain hozták nyilvánosságra és vitatták meg konferenciákon, ill. a szakfolyóiratokban.³⁵ A kétféle tervezet közötti eltéréseket Kraal és Vorstius cikkeiben a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1954-i évfolyamában találjuk meg.³⁶

A német katalogizálási szabályzat körül folyó viták központjában az anonimák katalogizálásának kérdése, ill. a rendszóválasztás mechanikus, ill. grammatikus elve áll. Ezzel kapcsolatban merül fel a testületi szerzőség kérdése, amely szintén ehhez a problémakörhöz kapcsolható. A mechanikus elv hívei főleg azokra a megnövekedett katalogizálási feladatokra hivatkoznak, amelyeket ma a könyvtermelés mennyiségi növekedése és minőségi változása, továbbá a tudományos kutatás megnövekedett igényei és a művelődés egyre szélesebbkörű demokratizálódása jelent a könyvtáraknak világszerte. Ezeket a feladatokat a régi szabályzat szerint a könyvtárak már nem tudják megoldani.

Ugyanakkor meglehetősen erős még azoknak a könyvtárosoknak a táborá, akik a német könyvtárügy hagyományaira támaszkodva a meglevő katalógusok egységét féltik a radikális reformoktól. Ezért inkább azt vitatják, hogy nincs szükség új szabályzatra, a *P. I.*-t kell csupán modernizálni, hibáit kijavítani és a könyvtárak mai katalogizálási problémáit ezzel is megoldhatók. Bár a mechanikus elv előnyeit szinte kivé-

tel nélkül mindenki elismeri, a katalógusok egysége az a bűvös ige, amely előtt sokan meghátrálnak.

A probléma a háború befejezése után először a brémai könyvtároskonferencián, 1954-ben került napirendre. A vitát a nyugatnémet katalogizálási bizottság átdolgozott szabályzattervezete alapozta meg, amely hosszas viták eredményeképpen azt a kompromisszumos javaslatot tette, hogy a *P. I.* első nominatívusa helyett az *első főnév* legyen a cím rendszava, utána mechanikusan, tehát az adott sorrendben következzenek a cím többi szava.

Már a konferencia fő előadásai: Hermann *Fuchs* és Robert *Samulsky* referátuma is tükrözte a szabályzattal kapcsolatos különböző állásfoglalásokat. Hermann *Fuchs*, aki a háború előtt a *Deutscher Gesamtkatalog* egyik főszerkesztője volt és kitűnő kommentárt készített a *P. I.*-hoz³⁷ elismerte előadásában, hogy a *P. I.* revízióra szorul.³⁸ A revíziót szerinte és *Samulsky* egybehangzó véleménye szerint is az alábbi okok tették szükségessé:

1. A *P. I.* megalkotói, az első katalógusokat készítő és használó könyvtárosok, még tudományos képzettségű filológusok és történészek, akiknek a német nyelv szigorú grammatikáján felépített szabályzat alkalmazása nem okozott különösebb nehézséget. Az első világháború után azonban a katalogizálást egyre inkább az ún. „gehobener Dienst”, a nem tudományosan képzett könyvtárosok vették át, akik már sokkal több nehézséggel tanulják meg és alkalmazzák e szabályokat.

2. A *P. I.* nehézkes nyelvi kifejezése miatt a gyakorlati könyvtárosok sokkal szívesebben használták a kommentárokat, mint az eredeti szöveget.

3. A nyelvészeti előképzettséggel nem rendelkező olvasóknak is nehézséget okoz a katalógus használata.

4. Lényeges változáson ment át a nyelvhasználat az elmúlt 50 évben. A rövidítések, és az értelmezők divatja a nyelvileg alaposan képzett katalogizálót is próbára teszi a rendszó megállapításakor.

5. Jelentősen változtak a kiadványok címei: sok esetben nem fejezik ki a mű tartalmát; sok a mondatcím, és az olyan, amely szinte csupa jelentéktelen szóból áll; gyakran kerülnek fontos adatok a címlap hátlapjára stb.

6. Indokolják az átdolgozást a *P. I.* meglevő fogyatékosai is.

A *P. I.* átdolgozása tehát véleménye szerint is szükséges, de csak átdolgozása, hibáinak kijavítása. Az anonimák katalogizálásának új felfogása: azaz a mechanikus elv alkalmazása és a testületi szerzők bevezetése véleménye szerint nem kívánatos törést idézne elő a katalógusokban, vagy mérhetetlen rekatalogizálási munkát okozna, amelyre a könyvtárak nagy része nem vállalkozhatik. Szerinte a *P. I.* hibái kijavíthatók. Az anonimák kezelésében kétségtelenül fennálló problémák áthidalására pedig azt javasolja, hogy tartsák fenn az ide vonatkozó régi szabályokat is és minden olyan esetben, amikor a rendszó a kétféle szabályzat szerint nem egyezik, alkalmazzanak utalókat.

Fuchs konzervatív álláspontjával szemben *Samulsky*³⁹ határozottan a mechanikus elv bevezetése mellett foglal állást. Vázolva a német ka-

talogizálási gyakorlat történeti kialakulását, bemutatja, hogy a grammatikus elv milyen mélyen gyökerezik a német könyvtári hagyományban. Megállapítja, hogy ezzel szemben külföldön egyre inkább tért nyert a mechanikus elv alkalmazása, egyre csökkent a grammatikus elvet képviselő P. I. népszerűsége. Arra a kérdésre, hogy elég-e a revízió vagy új szabályzatra van szükség, határozottan az új szabályzat összeállítása mellett foglal állást. Nem ért egyet *Fuchs*-szal abban, hogy utalók alkalmazásával meg lehetne oldani az anonimák katalogizálásának vajdó problémáját. Ilyen módon a katalógusok mértéktelenül felduzzadnának és a munka is megkettőződne. Véleménye az első főnevet illetően nem egyezik teljesen a katalogizálási bizottság véleményével. *Samulsky* a tiszta mechanikus rend bevezetését javasolja oly módon, hogy az első szó legyen a rendszó a névelőkkel és prepozíciókat nem véve figyelembe. A német könyvtárosok nagy része elismeri a grammatikus elv nehézségeit és a mechanikus elv előnyeit, azonban, amint a kérdőívekből kiderül, ragaszkodik a főnévi rendszó elvéhez. Fél a radikálisabb megoldásokat követő rekatalogizáló munkától. Ezért döntött a katalogizálási bizottság amellett, hogy ne az első szó, hanem az első főnév legyen a rendszó. Hangsúlyozza azt is, hogy tökéletes megoldás nincsen, a mechanikus elv alkalmazása is jelent problémákat, ezek azonban eltörpülnek előnyei mellett. Egyetért a testületi szerzőség bevezetésével, akár a *Fuchs* által javasolt utalásos módszer szerint, akár főlapos felvétellel. Előadása befejező részében a mechanikus elv mellett a következőkkel érvel: A könyvtárosok többsége az egész világon a mechanikus elv mellett döntött, mivel megvannak győződve arról, hogy ez a legracionálisabb megoldás. A mechanikus elvre való áttérés segítené a katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítését is. Ami pedig a könyvtári hagyományok tiszteletét illeti, a könyvtárnak valóban ragaszkodnia kell bizonyos mértékben a tradíciókhoz, azonban a tradíció nem idézhet elő stagnálást. A „kontinuitás” nem zárhatja ki az új követelmények kielégítését. Mindent meg kell tenni, hogy a mai követelményeknek eleget tegyünk és ide tartozik a betűrendes katalógus egyszerűsítése is. Régen elmúlt az az idő, amikor az olvasót figyelmen kívül lehetett hagyni. Ma elébe kell menni az olvasónak. A katalógus átszervezésének munkájától és költségeitől pedig nem kell félni, ezek megtérülnek a teljesítmény növekedésével és a használat egyszerűsítésével — fejezi be érvelését *Samulsky*. Az 1954. évi brémai konferencia visszhangja még sokáig gyűrűzik. A konferencia vitaanyagához szorosan kapcsolódik Wilhelm Bauhuis: *Katalogreformen*⁴⁰ c. cikke, mely kilép a német könyvtárügy kereteiből és egyetemes vonatkozásaiban veti fel a katalogizálás problémáját és a német könyvtárak katalógus-krízisét. Abból a világszerte tapasztalt és általánosan ismert jelenségből indul ki, hogy a könyvtárak a mai könyvtermelés mellett nem képesek a beömlő anyag rendszeres feldolgozására a ma érvényes katalogizálási szabályok szerint. Mindezekelőtt el kell tehát dönteni, hogy az anyagnak milyen része kerüljön rendszeres és részletes feldolgozásra. Ki kell alakítani a részletesen katalogizált, a rövidítetten katalogizált és az egyáltalán nem katalogizált kiadványtípusok kategóriáit. Ezen túlmenően a katalogizálási szabályo-

kat a lehető legegyszerűbbé kell tenni. *Osborn* híres cikkét idézi (*Crisis of cataloging*) és határozottan leszögezi: Irányelvekre, nem részletek pontos előírására van szükség. Rámutat arra is, hogy a szabályok uralma következtében a katalogizálás elszakadt a könyvtár életének egészétől. „A vezető könyvtárosok egyre kevesebbet tudnak a katalogizálásról, a katalogizálók mind kevésbé ismerik a nagyobb összefüggéseket, amelybe a katalogizálás tartozik.” „A katalogizáló osztályok hosszú gyakorlatú katalogizálóikból kikerült vezetőinek gyakran hiányzik az egész fölötti áttekintése, inkább a technika mesterei, mint vezető könyvtárosok. A katalogizáló osztályok izoláltságukban a gyakorlatiatlanság és könnyen a nevetségesség hírébe esnek.” *Bauhuis* a leghatározottabban a radikális reformok híve. *Fuchs*-szal szöges ellentétben a *P. I.*-kat nem tartja kijavíthatóknak, hanem teljesen új megfontolásokat követel az új szabályzat összeállítóiért. Szerinte nem az egyes szabályokat, hanem a katalogizálás előírásainak egész koncepcióját kell megváltoztatni.

Szerinte is az anonimákra vonatkozó paragrafusok a *P. I.* különben kitűnő építményének árnyoldalai. A tárgyi címek kérdésében *Weinreich* 1931-ben eljuttat fonalát veszi fel, és teljes meggyőződésével a mechanikus elv elfogadásáért érvel. Sem *Fuchs*, sem a katalogizálási bizottság kompromisszumos javaslatát nem tartja megoldásnak.

Őva int attól, hogy csak azért ne fogadjanak el egy helyesnek elismert szabályt, mert a bevezetése nehézségekkel jár. Az óvás a változtatástól úgysem tartóztatja fel a fejlődést. Ha felismertük, hogy egy szabályt meg kell változtatni, akkor meg kell azt tenni anélkül, hogy megkérdeznénk, milyen lehetőségei vannak alkalmazásának. Véleménye szerint az a javaslat is terméketlen, amely a könyvtárak, főleg a nagy könyvtárak egy részében a *P. I.* fenntartását javasolja.

Mérlegelve az előnyöket és a nehézségeket, mindenképpen a mechanikus elv mellett kell dönteni — vonja le *Bauhuis* a végső következtetést —, a tárgyi rendszóra vonatkozó paragrafusok mellett pedig ki kell dolgozni a testületi szerzőre vonatkozó szabályokat is.

A brémai konferencián megindított vitához kapcsolódik kelet-német részről *J. Vorstius*nak, a tárgyi cím rendszavával foglalkozó tanulmánya.⁴¹ Cikke bevezetőjében egyetértően foglalja össze mindazokat a nehézségeket, amelyek a viták során a *P. I.* alkalmazásával kapcsolatban felmerültek. Teljes mértékben egyetért *Samulsky*val és *Bauhuis*-szal a mechanikus elv előnyeit illetőleg és visszavonja 1931-ben az erlangen-i könyvtárosnapon *Weinrich* javaslatával kapcsolatban tett megnyilatkozását. Javasolja a mechanikus elv alkalmazására vonatkozó szabályok mielőbbi kidolgozását. A mechanikus elv különböző lehetőségei közül legelőnyösebb megoldásnak azt tartja, ha a rendsző az első szó a névelő elhagyásával, a cím többi szava pedig ezután az adott sorrendben következik.

A nyugat-német katalogizálási bizottság kompromisszumos megoldásáról az a véleménye, hogy bár alkalmazása valamivel egyszerűbb, mint a *P. I.*-é, (mert a nyelvtani függés nem játszik többé szerepet és az értelmezőre vonatkozó különleges szabályok elesnek), mégis sokkal közelebb áll a *P. I.*-hez, mint a mechanikus elvhez, és ennél csak alig

valamivel kevésbé komplikált. Nem éri meg az átállítás költségét és fáradságát.

Egyetért *Bauhuis*-szal a testületi szerző kérdésében is. A döntés előtt azonban szükség van szerinte a testületi szerző alatti besorolás alapelveit részletesen feldolgozó tanulmányra. Egyelőre ő is az utalásos megoldást tartja a legkevésbé kockázatosnak, amely egyben út arra is, hogy a könyvtárak megbarátkozzanak a testületi szerzőség gondolatával.

A mechanikus elvre való áttérést illetően, amely különösen a nagy könyvtári állománnyal rendelkező tudományos könyvtáraknak jelent nagy problémát, azt javasolja, hogy az új olvasói katalógusok mindenestre készüljenek a mechanikus elv alapján. A régi állomány rekatalogizálása kilátástalan vállalkozás volna. Megvan azonban az a lehetőség, hogy e nagy könyvtárak egy bizonyos időpontban lezárják régi katalógusaikat és újakat kezdjenek az új elv szerint.

Az 1958-i *dortmundi* könyvtároskonferencia vitája, amely már a szabályzat teljes szövegével foglalkozott, újból az alapproblémákhoz tért vissza.⁴² részletes szabályozás kell-e (*Braun*) vagy mindenekelőtt az alapelveket kell tisztázni, és csak azután kerülhet sor a szabályzat részletes kidolgozására (*Bauhuis*). Az új szabályzat az 1954. évi tervezet-höz viszonyítva egy lépéssel már tovább jutott: a grammatikus elvet a mechanikus váltotta fel. A mechanikus rendről folyó vita főleg arra korlátozódott, hogy ennek melyik alkalmazási módját valósítsák meg, azt amelyik a címet a betűk folyamatos sorának, azaz egy szónak tekintti, vagy azt, amelyik a lényeges szavakat kiemeli. A konferencia ez utóbbi mellett döntött.

A P. I. revíziójával kapcsolatos vitákhoz az osztrák és svájci könyvtárosok is hozzájárultak. A viták központjában itt is a rendsző, pontosabban az anonimák rendszarának kérdése és a testületi szerzőség problémája áll. Különböző megfontolások után az osztrák vezető katalogizálók arra az eredményre jutottak, hogy a katalógusok egységének megőrzése érdekében az első rendsző az első nominativusban álló főnév, vagy főnévként álló szó legyen, a cím többi szava pedig az adott sorrendben kövesse ezt. A grammatikai elv tehát csak az első rendsző megválasztásánál érvényesül, a többi szavak mechanikus rendben követik egymást.⁴³ Ez a felfogás megőrizte az 1954-es nyugat-német álláspontot, amely tulajdonképpen az 1948-as svájci szabályzat álláspontjával azonos.

Hosszabb szünet után 1958-ban, az NDK tudományos könyvtárosainak lipcei értekezletén újra napirendre kerültek a betűrendes katalógus problémái. A konferencia arról tanúskodott, hogy a rendszőválasztás problémáját sem az elmúlt évek sok vitája, sem az új nyugat-német szabályzat terve nem döntötte el. Bár a mechanikus elv előnyösebb voltával általában mindenki egyetértett, hangsúlyozták, hogy a katalógusoknak új alapon történő átszervezése nincsen nehézség nélkül. Az előadó H. *Deckert* az alkalmazás lehetőségei szempontjából vizsgálja a problémát.⁴⁴ *Vorstius*-szal ellentétben, nem tartja megnyugtató megoldásnak a régi katalógusok lezárását és újrakezdését. Ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy a könyvtárnak legyen egész állományát nyilvántartó egységes betűrendes főkatalógusa. Arra a következtetésre jut, hogy fenn

kell tartani a nagykönyvtárakban a régi betűrendes alapkatalógusok egységét, a mechanikus elv bevezetése csak az olvasói katalógusokban, újonnan létesített vagy kisebb állománnyal rendelkező szak- és közművelődési könyvtárakban ajánlatos. A régi katalógusok esetében a nagykönyvtárak egyelőre maradjanak meg a *P. I.* előírásai mellett. Sem a mechanikus elv gyakorlati megoldását, sem a testületi szerzőség problémáját nem tartja még eléggé tisztázottnak ahhoz, hogy a német nagykönyvtárak erre az útra lépjenek.

Ilyen értelemben foglalt állást a konferencia is.⁴⁵ Azt javasolta, hogy a testületi szerző bevezetését a katalógusokhoz függesztett regiszter formájában oldják meg. Javaslatot tett egy olyan bizottság létesítésére, amelynek feladata a mechanikus rend elveinek kidolgozása és az erre vonatkozó tapasztalatok gyűjtése. Ezért azt javasolták, hogy a közművelődési könyvtárak képviselője is vegyen részt ebben a munkában. A konferencia elhatározta a *P. I.* revíziójának folytatását. Emellett sürgős feladatul jelölték meg a testületi szerzőség szabályainak összeállítását.

A fejlődésnek ez a fordulata a kívülállónak, aki a belső viszonyok részletkérdéseit nem ismeri eléggé, kissé meglepően hat. Nehéz megérteni, hogy miért döntöttek a német kollégák a mechanikus rend előnyösebb voltának elismerésével mégis, a *P. I.* fenntartása mellett. A nyelvi tényezőt nem tudjuk eléggé döntő jelentőségűnek tekinteni, hiszen a közművelődési könyvtárak évtizedek óta alkalmazzák a mechanikus elvet⁴⁶ és a berlini Staatsbibliothek olvasói katalógusával kapcsolatban sincsenek rossz tapasztalatok. Ha tehát lemondanak a mechanikus elv általánosan elismert előnyeiről, amely egyben lépés lenne a német könyvtárügy általuk is kívánt egysége felé, csupán azért, hogy katalógusaik elvi egységét megőrizték, akkor erre bizonyára okuk van. Nyilván tudatában vannak annak is, hogy e magatartás csupán elodázása, nem pedig megoldása a problémának.

A testületi szerzőség térhódítása

A mechanikus rend és a testületi szerzőség tekintetében az új szabályzatok állásfoglalása az amerikai felfogáshoz igazodva módosult. A grammatikus rend híveinek száma mindinkább zsugorodott, ma már csak a német könyvtárosok között vannak védelmezői. A testületi szerzőség térhódítása, valamivel lassabban ugyan, de szintén bekövetkezett. Az utóbbi évek új katalógizálási szabályai erről a térhódításról tesznek tanúságot.

A testületi szerzőség fogalmának és alkalmazási elveinek tisztázása terén főleg az új francia katalógizálási szabvány hozott jelentős gyakorlati eredményt.⁴⁷ A katalógizálási szabályok átdolgozásának üteme 1949 után gyorsult meg *Franciaországban*, amikor a Bibliothèque Nationale-ban felállították a hivatalos kiadványok osztályát (Service des publications officielles), amelynek főfeladata a Bibliographie de la France hivatalos kiadványokat tartalmazó részének szerkesztése. Ehhez új sza-

bályok kidolgozására volt szükség. Bár a francia könyvtárosok évtizedek óta foglalkoztak a problémával, testületi szerzőt azonban az új szabvány megjelenéséig általában nem alkalmaztak.⁴⁸ 1942-ben Jacques *Dampierre* állította össze a hivatalos kiadványok katalogizálási szabályait;⁴⁹ a Library of Congress szabályzatát követte, anélkül, hogy azt a francia viszonyokhoz alkalmazta volna. Ez és a háborús állapot volt jórészt az oka annak, hogy bevezetésére sohasem került sor. A *Code de catalogage des imprimés communs, dictionnaire des cas* tervezete, amely a Bibliothèque Nationale-ban készült és 1945-ben az AFNOR (Association Française de Normalisation) és a Direction des Bibliothèques de France kettős égisze alatt jelent meg, még *Dampierre* szabályzatára hivatkozik. Az 1948-ban megjelent Pr Z 45—003 számú, lényegében az előbbivel azonos AFNOR szabványtervezet szintén nem nyújtott valamennyi testületi kiadványra érvényes megoldást.

A szabványtervezettel kapcsolatos viták, valamint a Bibliothèque Nationale hivatalos kiadványok osztályának 1949-ben elkészült új szabályzata, jelentős mértékben vitte előre a kérdést. 1951-ben a szakkönyvtárak képviselőivel kibővült az új szabályzat kérdéseivel foglalkozó katalogizálási bizottság (Commission du Code de catalogage), és elhatározta, hogy az eddigi viták eredményeit és a könyvtárak tapasztalatait felhasználva, lemond az AFNOR Z 45—003 szabványról és olyan új szabványtervezet kidolgozásához fog, amely jobban felhasználja a francia könyvtárak eddigi tapasztalatait, összhangban van a francia közigazgatás szervezetével és a könyvtári katalógusok terveivel. A bizottság határozata alapján először az alapelveket dolgozták ki, majd részenként elkészítették és kiadták a legfontosabb fejezeteket.

A bizottság az új szabályzathoz a következő alapelveket fogadta el:⁵⁰ a tudományos könyvtárak igényeihez alkalmazkodik és a legteljesebb bibliográfiai adatok közlését a főlapon tartja szükségesnek. Ugyanakkor lehetőséget ad az egyszerűsítésre is. Megtartja a főlap elvét még akkor is, ha a könyvtárak sokszorosítják katalóguscéduláikat. A bizottság alapvető feladatának tartja az anonímák, a szerző és a testületi szerző fogalmának meghatározását. Hangsúlyozza az éles különbséget az anonimák rendszavai és a tárgyszavak között és fenntartja a betűrendes szerzői, az anonima és a tárgyi katalógusok különállását.

Siettetten az új szabályzat elkészítését, különösen a testületi szerzőség problémájának végleges megoldása érdekében, az 1952-ben felállított külföldi művek központi katalógusa is. E központi katalógushoz 1952-ben sokszorosított utasítás jelent meg a testületi szerzők katalogizálásáról, amely 1953-ban a kongresszusi kiadványokra vonatkozó szabályokkal egészült ki. Ez a kiadvány a Direction des Bibliothèques de France és a Bibliothèque Nationale közös munkája, amelyet 1953-ban a katalogizálási bizottság megvizsgált és néhány módosítással elfogadott. Ezt a tervezetet adta ki az AFNOR a Pr. Z 44—060 számú szabványtervezetében 1954-ben, amely 1955-ben szabvány alakjában meg is jelent.⁵¹ A testületi szerzőre vonatkozó katalogizálási szabványnak a címleírás szabvány teljes szövegétől elkülönített kiadását főleg az indokolta, hogy meg kellett szüntetni azt a bizonytalanságot, amely a különböző, előze-

tes szabályzatok következtében a testületi szerzőség kezelésében előállott. Emellett a francia könyvtárosok fontosnak tartották, hogy a katalogizálási szabályzatokról, és a testületi szerzőről nemzetközi síkon folyó vitákon mielőbb állást foglaljanak.

A katalogizálási bizottságnak a címek leírásáról szóló új szabályzata 1957-ben a NFZ 44—050 számú szabvány formájában jelent meg.⁵² A szabvány jellemző vonása, hogy inkább irányelveket ad sok példával, és nem törekszik minden részletkérdés pontos szabályozására. A szerzős művek és az anonimák rendszavait tárgyaló szabályzat ezután fog megjelenni.

A szabályozás két síkon történt: az általános és főleg a tudományos könyvtárak igényeit szem előtt tartó szabályzat mellett egyszerűsített szabályzatot is adott ki a Direction des Bibliothèques de France a kisebb könyvtárak számára, egyelőre a teljes szabályzat elkészültéig, ideiglenes formában.⁵³

A testületi szerzőség további térhódítása mutatkozik meg az új svájci szabályzatban is. 1947-ben készült el és 1948-ban jelent meg a svájci nemzeti könyvtár új szabályzata, amely a régi gyakorlattól eltérően a testületi szerzőre vonatkozó szabályokkal bővült.⁵⁴ A testületi szerzőség elismerésének egyik oka az volt, hogy az anonim címek áttekinthetatlenné váltak a nagykönyvtárak katalógusaiban és e problémát a legtöbb külföldi szabályzat a testületi szerzőség bevezetésével oldotta meg. Az új szabályok kidolgozásában részben az ALA szabályait, részben pedig az új francia katalogizálási szabványt vették figyelembe. Azt a problémát, hogy mikor kell a testületi szerzős művet a testület neve és mikor a földrajzi fogalom neve alatt katalogizálni, a svájci szabályzat úgy dönti el, hogy minden olyan hivatalos testületet, amelynek területi jellege van, a meghatározott földrajzi név alatt kell felvenni. Ezzel elkerüli az ALA 1949-es szabályzatának bizonytalanságait, de nem követi az új francia szabványt sem, amely határozottan amellet foglalt állást, hogy az intézményeket, társaságokat stb. saját nevük alatt kell katalogizálni.

Úgy látszik tehát, hogy elvben egyre több szabályzat fogadja el a testületi szerzőséget. A testületi szerző rendszavának meghatározása tekintetében azonban a kép meglehetősen változatos.

A katalogizálás új szempontjai a Szovjetunióban, Lengyelországban és Magyarországon

A katalogizálás módját világszerte befolyásoló tényezőkhez, amelyeket a nyomdatermékek szinte számbavehetetlen mennyiségében és az olvasóközönség egyre szélesedő körében jelöltünk meg, a szocialista országokban új tényező is járul. A szocialista tervgazdaság a tudományos életben is bizonyos tervszerűséget hoz létre, amely a tudományos könyvtárak számára a tudományos tervek teljesítésének előmozdítását teszi központi feladattá. Ugyanakkor a szocialista művelődéspolitikája a társadalom nevelésével bízta meg a közművelődési könyvtárakat. E kü-

lönböző feladatok megoldása, a gyorsan megnövekedett olvasótábor különböző műveltségű rétegeinek kielégítése, sokszor megnehezíti az egységes katalogizálási szabályok kialakítását. Főként ezzel magyarázható, hogy a szocialista országok többségében külön szabályzat készült a tudományos és a közművelődési könyvtárak számára. E szabályzatok azonban alapelveikben egységesek, az egyszerűsítés csupán a közművelődési könyvtárak számára nélkülözhetőbb adatok elhagyásában, a címleírás szövegének tagolásában stb. fejeződik ki. (A nem szocialista államok között egyedül *Franciaországban* található hasonló megoldás. Az *NDK*-ban elvi különbség van a tudományos és a közművelődési könyvtárak szabályzata között.) Amilyen mértékben fejlődik azonban a közművelődési könyvtárak általános tájékoztatási munkája, a kétféle szabályzat olyan mértékben közeledik egymáshoz. A *szovjet* katalogizálási bizottság éppen most dolgozik azon, hogy a közművelődési és a tudományos könyvtárak katalogizálási szabályzatát egymáshoz közelebb hozza.

Mind a tudományos, mind a közművelődési könyvtárak szempontjából fontos a katalógus áttekinthetősége, világossága. A rendsző kérdése tehát éppen ezért különös jelentőséget kap. Ebből a szempontból érdemes szemügyre venni e szabályzatokat vagy szabályzattervezeteket. Teljességre ebben az esetben sem törekedhetem. Néhány jellemző példa elég lesz a problémák ismertetéséhez.

A rendsző kérdésével foglalkozik a szovjet katalogizálási szabályzat átdolgozását végző bizottság is. A több részből álló egységes katalogizálási szabályzat első része, a könyvek katalogizálása, 1949-ben jelent meg, mint az 1941-ben megalakult könyvtárközi katalogizálási bizottság munkájának eredménye.⁵⁵ A szabályzatot több részből álló sorozatnak tervezték, amely a könyvek és a periodikák katalogizálási szabályai mellett magában foglalja a különleges könyvtári nyomtatványok (zeneművek, térképek, grafikai művek stb.) katalogizálási szabályait is. A szabályzatnak eddig hat része jelent meg.⁵⁶ Az összeállítók főfeladatuknak a használat egyszerűsítését tekintették. Már az előző szabályzat a rendszőválasztás mechanikus elvét követte és alkalmazta a testületi szerzőség fogalmát. Az új szabályzat átvette a két alapelvet, a testületi szerzőség alkalmazásával kapcsolatos nehézségek azonban arra a következtetésre juttatták, hogy alkalmazását korlátozni kell.

Az állomány jobb tartalmi feltárása érdekében vezette be az 1949-es szabályzat a művek analitikus feltárásáról szóló szabályokat.

Az első rész elkészülte után merült fel az az igény, hogy külön előírások szabályozzák a kisebb könyvtárak címleíró munkáját és az ajánló bibliográfiák címeit. Az 1953-ban megjelent szabályzat⁵⁷ fokozott mértékben törekedett az egyszerűsítésre, elveiben azonban azonos volt a nagykönyvtárak számára kiadott szabályzattal.

E kétféle szabályzat a központi katalogizálásban is kétféle vonalat eredményezett: a Könyvkamara a nagykönyvtárak számára készült szabályzat szerint szerkeszti nyomtatott katalóguscéduláit, a Lenin Könyvtár pedig az egyszerűsített szabályzat szerint az annotált katalóguscédu-

lákat. E kettősség azonban bizonyos nehézséget okoz olyan könyvtárakban, ahol mindkétféle katalóguscédulát használják.

Éppen a katalogizálási szabályzatok kettőssége volt az a tényező, amely a szabályzat módosításának, a két szabályzat közelebbhozásának szükségességét felvetette. A könyvek címleírására vonatkozó rész most van átdolgozás alatt.⁵⁸ Az átdolgozás általános szempontjai a következők: a címleírás tartalmazzon a műre vonatkozó minden fontos tájékoztatást, tekintet nélkül arra, hogy hol és milyen formában találhatók ezek az adott műben. A rendsző olyan egyszerű legyen, amilyen csak lehet és ezt a gyakorlatilag nem igazolható szabályok elhagyásával kell elérni. A katalógus használatát maximális mértékben kell megkönnyíteni. A részletek tekintetében is főleg a rendsző problémája foglalkoztatja a szerkesztőseget. Új szabályok készülnek a szerkesztők által összeállított művek (gyűjtemények) rendszaváról, módosított szabályok a testületi szerzőről, amelyek főleg a testületi szerzőség korlátozására irányulnak. Egyes, eddig testületi szerző alatt felvett műveket az új szabályzattervezet a cím alatt vesz fel. Döntéseiben a szerkesztőség tekintetbe vette az olvasók igényeit is. Az összegyűjtött tapasztalati adatok alapján a bizottság úgy döntött, hogy a szerkesztő neve alatt veendő fel az alábbi művek: biográfiai és bibliográfiai lexikonok, általános lexikonok, nyelvi szótárak: a természettudomány, a technika különféle reference művei; olvasókönyvek, iskolai szöveggyűjtemények és kézikönyvek. Címük alatt vehetők fel a mintatanítási vezérfonalak, szabályzatok, technikai kézikönyvek stb. Egyelőre még vitatott a folklór gyűjtemények kérdése. A szerkesztőség azt javasolja, hogy az eredeti gyűjtéseket a szerkesztő, a más gyűjteményekből történt válogatásokat a cím alatt kell felvenni.

Az átdolgozásra vonatkozó javaslat részletesen körvonalazza a testületi szerzőség eseteit is. E kérdés eldöntésében is súlyosan esett latba, hogy az összegyűjtött tapasztalatok szerint az olvasók hogyan keresik ezeket a műveket. A különböző megfontolások és viták a testületi szerzőség erős korlátozását eredményezték. Így például a második kiadás tervezete a hatóságok utasításait, rendeleteit címük alatt íratja le. Csúpn az országos jelentőségű miniszteri rendeleteket kell a kibocsátó hatóság neve alatt felvenni.

A rendsző szempontjából igen jelentős az új tervezetnek az a célkitűzése, hogy pontosan megállapítsa a kiadványtípusok kategóriáit, meghatározza az egyéni szerző és szerkesztő, a testületi szerző, az alrendsző, a formai címrendsző fogalmát. Fontos rendelkezéseket tartalmaz a tervezet a melléklapok tekintetében is. Hogy elkerüljék a katalógusok túlságos felduzzadását, a melléklapok alkalmazását általában a könyvtár, illetve az állomány nagyságától és a katalógusok rendszerétől teszik függővé.

Lényeges intézkedéseket hoz az új szabályzattervezet a mű tartalmi elemeinek közléséről is. Részletesen szabályozza, hogy hogyan kell felvenni az antológiákat, ha egy vagy több szerző művét tartalmazzák. Tipusonként egyes esetekben a jegyzetben kell felsorolni az összes műveket, más típusok esetében csak a fontosabbakat. Bizonyos esetekben

kiemelik az antológia egyes részeit. Hasonló módszert javasol a szabályzat a többkötetes művek tartalmának feltárásában is.

Az új szabályzat kétségtelenül sok érdekes újítást tartalmaz. Nincs tudomásunk arról, hogy a végleges szöveg elkészült volna.

Az utóbbi időben napirendre kerül a katalógusszabályzat átdolgozásának problémája *Lengyelországban* is.⁵⁹ Az 1949-es kiadású szabályzat lényegében *Grycz* szabályzatának rövidített szabályzata azzal a jelentős újítással, hogy a grammatikus elvről áttér a mechanikusra: az első főnév helyett az első szó lesz a rendszó. E szabályok azonban ma már kissé elavultak, átdolgozásuk ellenére is. A mostani átdolgozás folyamán a szabályzat három változatban készül: a tudományos nagykönyvtárak, a szakkönyvtárak és a közművelődési könyvtárak számára. Az első kettőt a nemzeti könyvtár, a harmadikat a könyvtárak főigazgatósága dolgozza ki. A régi szabályzathoz viszonyítva a legfőbb változások itt is a rendszó terén találhatók. Így például: a besorolás a lengyel, és nem a latin ábécé szerint történik; összetett szavak esetében a szó első tagja a besorolás alapja; az irodalmi vagy tudományos átdolgozásokat az átdolgozó neve alatt veszik fel. Az új szabályzat a könyvek és a folyóiratok katalogizálási szabályai mellett ki fog térni a sorozatok, az aprónyomtatványok és egyéb különleges könyvtári kezelést igénylő dokumentumok címleírási szabályaira is; ezek közül a kéziratok, a régi könyvek, a térképek és a metszetek katalogizálására vonatkozó szabályok már elkészültek.

Az 1952-ben kötelező érvénnyel megjelent *magyar szabvány*⁶⁰ kétségtelenül jelentős mértékben járult hozzá a magyar katalogizálási gyakorlat egységesítéséhez. Ezt az OKBK szabályzatai még nem tudták elérni. Az új szabályzat elkészítése 1945 után vált sürgős feladattá, amikor a magyar könyvtárügy átszervezése a szocialista könyvtárpolitika célkitűzései szerint, fokozottan kívánta meg az egységes katalogizálási szabályzatok megteremtését.

A szabványt megelőzően az OKK egy olyan szabályzatot kívánt kiadni, amely magyarázataival, példáival alkalmas lesz arra, hogy kezdő katalogizátorok kezében tankönyv szerepét töltsse be. Ez a tervezet 1950-ben sokszorosításban, 1951-ben pedig csekély változtatásokkal nyomtatásban meg is jelent.⁶¹ Kiindulópontja az 1944-es OKBK szabályzat volt, ennél azonban jóval részletesebb. Az 1951-es kiadás előszavában megszívlelendő tanácsokat ad a címleíróknak: „Amikor a címleíró a címleírást készíti, gondoljon a közönségre.” „Legyen tudatában annak, hogy a katalógust a közönség számára készíti. Szánja a címleírást mindig az olvasónak könnyű útbaigazító kalauzul.” Az olvasó igénye és érdeke tehát olyan mértékben került előtérbe, amint eddig katalogizálással kapcsolatban még soha.

Ez a tervezet célkitűzésének megfelelően, nemcsak szabályokat rögzít, hanem magyarázatokat is tartalmaz. A hiányzó magyar nyelvű katalogizálási kézikönyvet szándékozott pótolni. Bár a szabályzatnak ez a formája nem ment át a közhasználatba, magyarázatai még ma is, a szabvány mellett is, hasznos útmutatást adnak a kezdő katalogizálóknak.

1951 után egyre inkább az a nézet vált uralkodóvá, hogy a szabály-

zat kötelező érvényének biztosítása érdekében a katalogizálási szabályoknak szabvány formát kell adni. Az 1952-es szabvány az OKK tervezetéhez viszonyítva, rövidebb terjedelme ellenére jelentős kiegészítéseket tartalmaz. (A sorozatok, periodikák, különböző nem könyv jellegű dokumentumok leírásának szabályaival és az analitikus címléírás szabályaival bővült.) Tagolása áttekinthetőbb, logikusabb, a fogalmak meghatározása világosabb. Vonatkozik ez különösen a testületi szerző kategóriáinak meghatározására.

A szabvány csak a legfontosabb szabályokat tartalmazza, magyarázatok nélkül. Erre egyrészt a szabványforma kényszerítette az összeállítókat, másrészt pedig az a meggondolás, hogy a szabályzatot a könyvtárak széles köre használhassa, beleértve a közművelődési könyvtárakat is.

A szabvány megjelenése óta meglehetősen háttérbe szorult a katalogizálási szabályok problémája. Kétségtelen, hogy a katalogizálási gyakorlat számára nem kívánatos a szabályok gyakori változtatása. A szabvány korrekciójának problémáját azonban mégis érdemes lenne újból napirendre tűzni. A nemzetközi méretekben folyó revíziós munkák bizonyára szolgálnának számunkra is néhány tanulsággal. Utalok itt elsősorban a Szovjetunióban folyó munkára, amelynek egyik jellemző vonása a testületi szerzőség alkalmazásának korlátozása, illetőleg a fogalom pontos meghatározása. Tanulságosak az ezzel kapcsolatos amerikai meggondolások is. Át kellene gondolnunk a szabványt abból a szempontból is, hogy előírásai szerint készülő hazai katalógusaink vajon megfelelnek-e a szocialista művelődés és a tudományos kutatás szükségleteinek, illetőleg az olvasók igényeinek. E tekintetben vizsgálatokat kellene végezni, mind a közművelődési, mind a tudományos könyvtárakban.

A katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítésének gondolata és az IFLA tevékenysége

A katalogizálási szabályzatok átdolgozásának felsorolt példái azt tanúsítják, hogy a napjainkban lezajló viták nagy többsége, főként az egy országon belüli egység megvalósítására irányul. Ugyanakkor azonban egyre inkább előtérbe kerül az az igény is, hogy a rohamosan specializálódó tudományok, főként pedig egyes időszakos tudományágak (természettudomány, technika) nem nélkülözhetik a szakirodalom nemzetközi bibliográfiai összefoglalásait. Ezek a bibliográfiák, valamint az országhatárok kereteit túllépő könyvtárközi kölcsönzés már a nemzetközi méretekben egységes katalogizálás megteremtését sürgetik.

A katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítésének gondolata először századunk elején jelentkezik az ALA 1908-as szabályaival kapcsolatban.⁶² James C. M. Hanson, a szabályzat összeállítója 1910-ben, a Levéltárosok és Könyvtárosok Brüsszeli Kongresszusán (Congress of Archivists and Librarians Bruxelles 1910.) elmondott beszédében azt javasolja, hogy az 1908-as angol–amerikai szabályzat szolgáljon alapul a nemzetközi szabályzathoz.⁶³ A vita tovább folytatódott 1911-ben, a

hamburgi német könyvtárosértekezleten, ahol R. Kaiser kijelenti, hogy a testületi szerzőség és az anonimák kezelésében az amerikai és a német álláspont között megnyilatkozó nagy különbség miatt Hanson javaslata aligha valósítható meg.⁶⁴ Az 1912. évi müncheni német könyvtáros konferencia még jobban elmélyíti az ellentéteket. Hanson javaslatának nem lett fogantatja, nem jött létre az általa javasolt bizottság sem.

A katalogizálás nemzetközi egységének gondolata újból 1929-ben Rómában, az első könyvtári és bibliográfiai világkongresszuson merül fel Z. Tobolka előterjesztésében.⁶⁵ Felújítva a régi vitát arra a következtetésre jut, hogy mivel a nemzetközi szabályzat létrehozása alig lehetséges, az adott körülmények között elégedjünk meg az egységesítésnek bizonyos formális elemeivel. A katalóguscédula formájában, a transliterációban és a címléírás szerkezetében javasol egységesítést. E javaslatok közül csupán a katalóguscédulák egységes nemzetközi formátuma valósult meg, a másik kettő még ma is nyitott probléma.

A második világháború utáni időszak újra alkalmasnak látszik arra, hogy a közvélemény a katalogizálás nemzetközi egységének gondolatával foglalkozzék. Frauendorfer végső következtetésében az egység megvalósítását nem tartja lehetségesnek.⁶⁶ Vele szemben Ahlstedt nemcsak lehetségesnek tartja, hanem megfogalmazza a sokat vitatott nemzetközi egység lehetséges elvi alapjait is.⁶⁷ Az egység megvalósulását azonban Ahlstedt is attól teszi függővé, hogy sikerül-e az angolszász és a német szabályzat közötti különbséget áthidalni.

A katalogizálás nemzetközi egységének lelkes híve S. R. Ranganathan, aki több cikkében majd a „Headings and Canons” című könyvében foglalkozik a nemzetközi szabályzat lehetőségével.⁶⁸ Öt nagyobb jelentőségű katalogizálási szabályzat (az ALA 1949-es szabályzata, Cutter: *Rules for a dictionary catalog*, a vatikáni könyvtár szabályzata, a P. I., és saját katalogizálási szabályzata) összehasonlítása után lehetségesnek tartja a nemzetközi egységesítést abban az esetben, ha a könyvtárosok „előítéletek nélkül” fognak a probléma megoldásához. A könyvtárosoknak azt a félelmét, hogy mi történjék azzal a hatalmas könyvanyaggal, amely most a régi rendszer szerint katalogizálva foglal helyet a könyvtárak katalógusaiban és raktáraiban, azzal a javaslattal igyekszik eloszlatni, hogy a rekatalogizálást összeköti az állománynak bizonyos válogatásával. Véleménye szerint csak az élő irodalom kerüljön rekatalogizálásra, a többi maradjon változatlanul. Ezzel az eljárással, amelyet „osmosis”-nak nevez, elérhető, hogy nemcsak a katalógusok újulnak meg, de megfiatalodik a könyvtárak állománya is. A klasszikus könyvtári szemlélet előtt ez a megoldás valószínűleg merésznek látszik. Várható az ellenvetés, hogy ilyen módon a kutatonak vagy a tájékoztatást nyújtó könyvtárosnak esetleg két helyen kell a keresett könyvet megnéznie. Az ilyen idővesztés azonban véleményünk szerint elenyésző ahhoz a munkamennyiséghez képest, ami az egész meglevő állomány rekatalogizálását jelenti.

Erősödött a katalogizálás nemzetközi egységesítésének gondolata a második világháború után megindult revíziós munkák következtében is. A legtöbb nagyobb arányú revíziós munkából kiviláglik az a törek-

vés, hogy legalább egyes kérdésekben találjanak nemzetközileg is elfogadható egységes megoldást.

Ilyen légkörben ült össze az IFLA zágrábi konferenciája 1954-ben és határozta el, hogy megkísérli létrehozni a katalogizálás nemzetközi egységét. E célból bizottságot szervezett, amelyet azzal a feladattal bízott meg, hogy kísérelje meg az egymásnak ellentmondó elvek egyeztetését. A bizottság arra a két problémára összpontosította figyelmét, amely a legtöbb vitát váltotta ki: az anonimák rendszavára és a testületi szerzőre.

A következő évben, az IFLA brüsszeli kongresszusán, a bizottság beszámolt munkája eredményeiről.⁶⁹ Megállapította, hogy a két megvizsgált kérdésben bizonyos közeledés volt tapasztalható. Hangsúlyozta, hogy nem tekinti feladatának a nemzetközi szabályzattervezet kidolgozását még az anonimák és a testületi szerzőség tekintetében sem. Munkája csupán az érvényben levő szabályok vizsgálatára szorítkozik. Az a célja, hogy kielemezze ezek alapelveit, kapcsolatba hozza a folyamatban levő revíziós munkákkal és javaslatot tegyen a különböző szabályzatok közötti megegyezésre. Jelentésében összehasonlító vizsgálat tárgyává teszi a testületi szerzőség és a tárgyi rendszó problémáját a vizsgálat alá vett szabályzatokban. A vizsgálatokból azt a következtetést vonja le, hogy a szabályzatok nem alapulnak világosan megfogalmazott elveken. Egyelőre úgy látja, hogy lehetetlen részletekbe menő megegyezést elérni.

Az IFLA katalogizálási bizottságának titkára A. H. Chaplin 1956-ban a chicagói ALA konferencián, beszámolva a probléma állásáról és a bizottság munkájáról megállapította,⁷⁰ hogy a bizottság csak kis lépéssel haladt előre a vállalt feladatok teljesítésében. Munkája azért nem lehetett eredményesebb, mert nem folytatott közvetlen tárgyalásokat a nemzeti szabályzatokért felelős szervekkel és úgy foglalkozott a két központi problémával, hogy előzetesen nem egyezett meg az általános kérdésekben. A bizottság munkája tehát nem volt eléggé szervezett és megfelelőképpen előkészített. Véleménye szerint — a jobb szervezettség érdekében — olyan bizottságokra volna szükség az egyes országokban, amelyek a szabályzatok nemzetközi egységének megteremtését tekintik céljuknak. Ez a kérdés egyik oldala. Másrészt olyan nemzetközi bizottságot kellene létrehozni, amelyben hivatalból helyet foglalnának a különböző országos bizottságok tagjai. Ha a revízió hosszabb ideig elhúzódna, létre kellene hozni a bizottság állandó titkárságát. Chaplin azt is hangsúlyozta, hogy nemzetközi szempontból változatlanul a rendszó kérdése a legfontosabb kérdés. A nemzetenként, könyvtáranként készített katalóguscédulák csak akkor lesznek nemzetközileg is használhatók, ha legalább a rendszó tekintetében sikerül nemzetközileg egységes elveket teremteni.

Az eddig elért eredmények azt mutatják, hogy még sok tárgyalásra, az érdekeltek gyakori, közvetlen kapcsolatára van szükség ahhoz, hogy a nemzetközi egység létrejöjjön. Az egység egyik legfontosabb feltétele azonban az, hogy minél több ország katalogizálói járuljanak hozzá saját munkájukkal is a közös alapelvek kidolgozásához. A nemzetközi célokra

szánt szabályzat csak így lesz általánosan elfogadható. Csak így várható eredmény az IFLA 1961-re tervezett konferenciájától, amely a katalógizálás nemzetközi egységének problémáját tűzte napirendjére.

Jegyzetek

1. A katalógizálási szabályok történeti kialakulásáról szóló legfontosabb irodalom: Strout, Ruth French: *The development of the catalog and cataloging codes.* = Libr. Quart. 1956. 26. vol. 4. No. 254—275. p. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. verm. und verbess. Aufl. 2. Bd. 248—250. p.
2. Jewett, Charles C.: *Smithsonian report on the construction of catalogues of libraries, and of a general catalogue and their publication by means of separate, stereotyped titles with rules and examples.* Washington 1852.
3. Cutter, Charles Ami: *Rules for a printed dictionary catalogue.* 1876.
4. Delisle, Leopold: *Instructions élémentaires et techniques pour la mise et le maintien en ordre des livres d'une bibliothèque.* Paris.
5. Dziatzko, Karl: *Instruktion für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettelkatalog der Universitätsbibliothek Breslau.* 1886.
6. Fumagalli, Giuseppe: *Cataloghi di Biblioteche ed indici bibliografici.* Firenze 1877. Codice della schedatore, c. rész.
7. ALA Cataloging rules for author and title entries. 1908.
8. *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken vom 10. Mai. 1899.* 2. Ausgabe in der Fassung vom 10. August 1908.
9. Samulsky, Robert: *Die gegenwärtigen Probleme des alphabetischen Katalogs in Deutschland.* = Verband der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen. Mitteilungsblatt. 1954. N. F. 4. Jg. 3/4. H. 52. p.
10. Gradmann, Robert: *Über des Ordnungswort im AK.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1908. 25. Jg. 289—302. p.
11. Weinreich, Wilhelm: *Die grammatikalische Reihenfolge der Ordnungsworte nach den Preussischen Instruktionen.* — Zentralbl. f. Bibl. Wesen, 1931. 48. Jg. 495—502. p. és az ezt követő vita 502—505. p.
12. A német közművelődési könyvtárakban használt katalógizálási szabályzatok kialakulásának történetéről Bergtel, Lotte—Huberichter, Joachim: *Die neuen Anweisungen zur Anlegung des alphabetischen Kataloges in allgemeinen öffentlichen Bibliotheken.* = Bibliothekar. 1951. Vol. 5. 615—621. p. c. cikkének bevezető része nyújt rövid tájékoztatást.
13. *Richtlinien zur Herstellung des alphabetischen Verfasser-Kataloges.* Leipzig 1924. Deutsche Zentralstelle für Volkstümliches Büchereiwesen.
14. *Anweisungen für den alphabetischen Katalog der Volksbüchereien.* Leipzig 1928. Einkaufshaus für Büchereien.
15. ALA Cataloging rules. A preliminary edition. 1941. Part I.: *Entry and heading.* Part II.: *Description of book.*
16. *The crisis is cataloguing.* = Libr. Quart. 1941. 11. évf. 393—411. p. Önállóan is megjelent.
17. *Rules for descriptive cataloging in the Library of Congress.* (Adopted by the American Library Association.) Washington 1947.
18. ALA Cataloging rules for author and title entries. 2. ed. Chicago 1949.
19. Piggott, Mary: *Cataloguing principles and practice: an inquiry. Lectures delivered at a Vacation Course of the University of London School of Librarianship and Archives in March 1953.* London 1953.

20. *Biblioteche Governative Italiane. Regole per la compilazione del catalogo alfabetico.* Roma. 1922.
21. Barberi, Francesco: *Catalogue code revision in Italy.* = Unesco Bull. f. Libr. 1958. 12. Vol. 5/6. No. 116—117. p.
22. A központi címjegyzék katalogizálási szabályai. Bp. 1928.
23. A címfelvétel szabályai. Kiad. az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Bp. 1944.
24. Fitz József: „Magyar Könyvkötészet 1936.” = Magyar Könyvészet 1936. Kiad. az Orsz. Széchényi Könyvtár. Bp. 1939. XV—XVI. p.
25. Bienkowski, Władisław: *Revision of cataloguing rules in Poland.* = Unesco Bull. f. Libr. 1958. 9. Vol. 10. No. 211. p.
26. Novikova, G. A.—Vaszilevszkaja, V. A.: *Podgotovka novogo izdanija edinüh pravil opiszanija knj.* = Szovetszkaja Bibliografija. 1955. Vüp. 38. 7—22. p.
27. Lubetzky, Seymour: *Cataloging rules and principles. A critique of the ALA rules for entry and a proposed design for their revision.* Washington 1953.
28. Wright, Wyllis E.: *A report of progress on catalog code revision in the United States.* = Toward a better Cataloging code. Chicago 1957. Wright, Wyllis E.: *Catalog code revision in the United States.* = Unesco Bull. f. Libr. 1955. 9. Vol. 7. No. 136—138. p.
29. Lubetzky, Seymour: *The function of the catalog.* = College and Research Libr. 1956. 17. évf. 213—215. p.
30. A konferencia előadásai megjelentek: *The Library Quart.* 1956. 26. Vol. 4. No. továbbá: *Toward a better cataloging code. Papers presented before the twenty-first annual conference of the Graduate Library School of the University of Chicago.* June 13—15. 1956. Ed. Ruth French Strout. Chicago 1957. Univ. Press. 116 p.
31. Chaplin, A. H.: *Chicago cataloguing conference.* Unesco Bull. f. Libr. 1957. 11. Vol. 4. No. 84—86. p.
32. Angell, Richard S.: *The need for a new United States code.* = Library Quart. 1956. 26. Vol. 4. No. 318—330. p.
33. Osborn, Andrew D.: *Cataloging and cataloging codes in other countries today.* = Libr. Quart. 1956. 26. Vol. 4. No. 276—285. p. Chaplin, Arthur H.: *A universal cataloging code.* = Libr. Quart. 1956. 26. Vol. 4. No. 327—347. p.
34. *Institute on catalog code revision. A composite report.* = Library Resources and Techn. Serv. 1959. 3. Vol. 2. No. 123—140. p.
35. A nyugat-német új szabályzattervezet eddig megjelent részei: 1951: 1—32. § és 161—170. §. szerzői nevek; 181—230. §. tárgyi cím; 171—180. §. és 230—241. §. besorolás az ábécébe. Ezt vitatta meg az 1954. évi brémai konferencia. 1957-ben elkészült és 1958-ban megjelent a tervezet teljes szövege fotooffset nyomással 50 példányban, amelyet további megvitatás céljára a nyugat-német, osztrák és svájci könyvtáraknak és könyvtárosoknak küldtek meg. Ezt a változatot vitatta meg a nyugat-német könyvtárosok 1958 évi fuldai konferenciája. — Az NDK katalogizálási bizottsága az új tervezet alábbi részeit adta ki: 1952: 1—25. § (Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1952. 66. Jg. 9/10 H. 329—343. p.) 1954: *Regeln für den alphabetischen Katalog an wissenschaftlichen Bibliotheken.* Entwurf. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1954. 68. Jg. 1/2 H. 37—63. p. 1956: *Regeln für den alphabetischen Katalog an wissenschaftlichen Bibliotheken.* Entwurf des Berliner Instruktionsausschusses. 1—56. §. Berlin 1956. 55. p.
36. Kraal, Walter: *Über den neuen Berliner Katalogisierungsentwurf.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen 1952. 66 Jg. 11/12. H. 416—418 p. és Vorstius, Joris: *Bericht über die Katalogkommission.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1954. 68. Jg. 1/2. H. 32—34. p.

37. *Kommentar zu den Istruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken.* 2., durchges. Aufl. Wiesbaden 1958.
38. Fuchs, Hermann: *Für und wider die Preussischen Istruktionen. Referat gehalten auf dem Bibliothekartag in Bremen 1. Juni 1954.* — Zeitschr. f. Bibl. Wesen u. Bibliogr. 1954. 1. Jg. 3. H. 173—184. p.
39. Samulsky, Robert: *Die gegenwärtigen Probleme des alphabetischen Kataloges in Deutschland.* = Verband der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen. Mitteilungsblatt 1954. 4. Jg. N. F. 3/4. Nr. 49—62. p.
40. Bauhuis, Wilhelm: *Katalogreformen.* — Zeitschr. f. Bibl. Wesen u. Bibliogr. 1954. 1. Jg. H. 185—208. p.
41. Vorstius, Joris: *Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog.* — Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1955. 69. Jg. 3/4. H. 90—100. p.
42. Pflug, Günther: *Bericht über die eingegangenen Stellungnahmen zu den „Regeln für den alphabetischen Katalog“.* — Verband der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen. Mitteilungsblatt. 1959. 9. Jg. 1. H. 10—19. p.
43. Kammel, Karl: *Österreichische Katalogisierungsvorschriften.* — Biblos. 1957. 6. Jg. 4. Nr. 156—159. p. Vontobel, M.—Vuilleumier, E.: *Catalogue code revision in Switzerland: new instructions issued by the Swiss National Library.* = Unesco Bull. f. Libr. 1957. 11. Vol. 8/9. No. 200—202. p.
44. Deckert, Helmut: *Probleme der alphabetischen Katalogisierung.* Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1958. 72. Jg. 2/3. H. 117—133. p. (Az NDK Könyvtársainak az 1958. ápr. 11—12-én Lipszében tartott konferenciáján elhangzott referátum.)
45. Deckert, Helmut: *Probleme der alphabetischen Katalogisierung. (Bericht über die Tätigkeit der Arbeitskreise.)* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1958. 72. Jg. 2/3. H. 86—88. p.
46. A német közművelődési könyvtárak katalogizálási szabályainak történetéről összefoglalást ad: Bergtel, Lotte—Haberichter, Joachim: *Die neue Anweisungen zur Anlegung des alphabetischen kataloges in allgemeinen öffentlichen Bibliotheken.* = Bibliothekar, 1951. 5. Vol. 615—621. p. — Az érvényben levő szabályzat, amely az 1938-as szabályzatra épülve a mechanikus elvet alkalmazza: *Der alphabetische Katalog in allgemeinen öffentlichen Bibliotheken. Anweisungen.* 2. veränderte Aufl. Leipzig 1955.
47. A testületi szerzőre vonatkozó újabb kutatások eredményei a köv. művekben találhatók: Ranganathan, S. R.: *Corporate headings.* = Libri. 1955. 6. Vol. 1. No. 1—21. p. Verona, Eva: *A historical approach to corporate entries.* = Libri. 1956. 7. Vol. 1. No. 1—40. p. Ruysen, Yvonne—Honoré, Suzanne: *Les collectivités-auteurs et le catalogage des publications officielles.* = Bull. Bibliothèques de France. 1956. 1. Ann. 2. No. 85—101. p. Verona, Eva: *Novi pogledi na neke probleme korporativnog autorstva.* (Új nézetek a testületi szerzőség egyes kérdéseiről.) Bibliotekar (Beograd). 1958. 4. Cs. 244—250. p. *Institute on Catalog Code Revision. A composite report.* Library Resources and Tech. Serv. 1959. 3. Vol. 2. No. 123—140. p. A stanfordi egyetemen tartott konferencia összefoglaló jelentése, amelynek a testületi szerzőre vonatkozó részei jelentősen járulnak hozzá a probléma tisztázásához.
48. A készülő új francia szabályzat előzményeire vonatkozó történeti áttekintéshez: Ruysen, Yvonne—Honoré, Suzanne: *Les collectivités — auteurs et le catalogage des publications officielles.* = Bull. Bibliothèques de France. 1956. 1. Ann. 2. Vol. 85—101. p. és Salvan, Paule: *Catalogue code revision in France.* = Unesco Bull. f. Libr. 1956. 10. Vol. 7. No. 155—160. p.
49. Dampierre, Jacques de: *Les publications officielles des pouvoirs publics. Etude critique et administrative.* Paris 1942.
50. Salvan, i. h.

51. *Norme Française. Z 44—060. Documentation. Les catalogues alphabétiques d'auteurs et d'anonymes. Choix des vedettes.* Collectivités-auteurs. Paris, 1955. október. A szabályzatnak már tervezet formájában is élénk nemzetközi visszhangja volt. Az új amerikai szabályzattervezet szerkesztője, Scymour Lubetzky, részletesen ismertette a Library of Congr. Inform. Bull.-ben. 1954. 13. Vol. 15. No. (Appendix).
52. *Norme française. Z 44—050. Documentation. Les catalogues alphabétiques d'auteurs et d'anonymes. Rédaction de la notice catalographique.* Paris, 1957. janvier.
53. *Instructions sommaires pour l'organisation et le fonctionnement des bibliothèques publiques. I. Etablissement des catalogues.*
54. A szabályzat ismertetése: Vontobel, W.—Viulleumier, E.: *Catalogue code revision in Switzerland.* = Unesco Bull. f. Libr. 1957. 11. Vol. 8/9. No. 200—202. p.
55. Novikova, E. A.—Vaszilevszkaja, V. A.: *Podgotovka novogo izdaniya edinüh pravil opisaniya knig.* = Szovetszkaja Bibliografija, 1955. Vüp. 38. 7—22. p.
56. *Edinüe pravila po opisaniu proizvedenij pecsati dlja bibliotecsnuh katalogov.* Cs. 1—4. Moszkva 1949—1954. Gosz. Ordena Lenina Biblioteka SzSzSzR im V. I. Lenina.
 Cs. 1., vüp. 1.: *Opisanie knig.* 1949. 334. s.
 Cs. 1., Vüp. 2.: *Organizacija alfavitnogo kataloga knig.* 1952. 48 s.
 Cs. 2. *Opisanie periodicseszkih izdanij.* L., Gosz. publicsnaja biblioteka im. M. E. Szaltükova-Scsedrina. 1954. 131 s.
 Cs. 3. *Opisanie kartograficseszkih izdanij.* L., Gosz. publicsnaja biblioteka im. M. E. Szaltükova-Scsedrina. 1950. 50 s.
 Cs. 4. *Opisanie notnuh izdanij.* 1952. 64 s.
 Azóta megjelent:
 Cs. 5. *Opisanie pecsatnoj grafiki.* (Avt.: O. B. Braszkaja.) Leningrad 1958. Publicsnaja Biblioteka M. E. Szaltükova-Scsedrina. 90 s.
 Cs. 6. *Szpecialnüe ridü tehnicseszkih izdanij.* Moszkva 1957. Knizsnaja Palata 118. p.
57. *Edinüe pravila opisaniya proizvedenij pecsati dlja katalogov nebolsih bibliotek i bibliograficseszkih ukazatelej.* Moszkva 1953. Goszkuł'tproszvetizdat. 175 s. Izd. 2. 1954.
58. *Revision of cataloguing rules in the Soviet Union.* = Unesco Bull. f. Libr. 1955. 9. Vol. 11/12. No. 237—240. p.
59. Bienkowski, Wladislaw: *Revision of cataloguing rules in Poland.* = Unesco Bull. f. Libr. 1955. 9. Vol. 10. No. 211—212. p.
60. MNOSZ 3424—1952. Könyvtári címleirási szabályok. Bp. 1952. Ua. Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye. Bp. 1954. 24—122. p.
61. A katalogizálás szabályai. Tervezet. I. rész. Újkori nyomtatott művek címleirása és beosztásuk a betűrendes katalógusba. Összeáll.: OKK. Bp. 1950.
 A katalogizálás szabályai. Tervezet. I. rész: Újkori nyomtatott könyvek címleirása. Bp. 1951. OKK.
62. A kérdés története: Ahlstedt, Valter: *Unit cataloguing.* = Libri 1950. 1. Vol. 2. No. 113—170. p. Chaplin, A. H.: *A universal cataloging code.* = Libr. Quart. 1956. 26. Vol. 4. No. 337—347. p.
63. *Congrès International des Archivistes et Bibliothécaires, Actes.* Brussels, 1910. 60—71. p.
64. Kaiser: *Vergleichung der englisch—amerikanischen Katalogregeln mit der preussischen Instruktion und die Frage einer internationalen Einigung.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1911. 28. Jg. 412—430. p.

65. Tobolka, Z.: *Projet d'un code international de règles catalographiques in Primo Congresso Mondiale delle Biblioteche e di Bibliografia. Atti* (Roma 1929.) Vol. 2. 121—152. p.
66. Frauenderfer, Sigmund: *Internationale Einheitskatalogisierung? Hemmnisse und Möglichkeiten.* Josef Bick Festschrift. Wien 1948.
67. Ahlstedt, Valter: *Unit cataloguing*, — Libri 1950. 1. Vol. 2. No. 113—170. p.
68. Ranganathan, S. R.: *International cataloguing code: its scope and the first step.* = Abgila 1953. 3. Vol. 4. No. 141—158. p. Ranganathan, S. R.: *IFLA Working Group on cataloguing.* = Annals of Library Science 1955. 2. Vol. 4. No. 112—116. p. *Headings and canons. Comparativ study of five catalogue codes.* Madras—London, 1955.
69. *IFLA working group on the coordination of cataloguing principles. Report on anonyma and corporate authorship.* = Libri. 1956. 6. Vol. 3. No. 271—298. p.
70. Chaplin, A. H.: *A universal cataloging code.* = Libr. Quart. 1956. 26. Vol. 4. No. 337—347. p.

На пути к интернациональному единству каталогизации

А Р А Н К А Р А Ц

Статья дает обзор проводимых во всем мире работ по переработке правил каталогизации, а также деятельности ИФЛА в интересах интернациональной стандартизации правил. Она не ставила целью полноту и распространяется только на самые важные тенденции, которые рассматривает в их развитии. Примечания ее указывают заодно и основную литературу отдельных проблем.

Автор считает каталог общественным явлением, возникновение которого вызвалось такими историческими и общественными условиями, как рост производства книг, демократизация культуры, а вследствие этого расширение публичности библиотек. Создание правил было вызвано также определенными общественными явлениями, среди которых одним из важнейших является общественная претензия на более точное раскрытие фондов библиотек.

Первыми правилами каталогизации в современном смысле являются правила *Паницци*. На возникновение этих правил в большей мере воздействовал буржуазно-демократический характер английского общества, которое захотело обеспечить раскрытие фондов для более широких кругов читателей. Правила *Паницци* выдвигают почти все проблемы современной каталогизации. Вслед за ними, во второй половине прошлого века возникает длинный ряд правил каталогизации (правила *Джуэт* и *Кеттер*, правила Library of Congress, правила *Делил*, *Дэйацко*, *Шреттингер*, *Фумагалли*). Очередь замыкают правила АЛА и немецкие правила, т. н. *Прусские Инструкции*.

Статья анализирует затем обстановку возникновения и характеристичные черты *Прусских Инструкций* и правил АЛА с особым учетом на отношение их к анонимам и проблему коллективного авторства.

Прусские Инструкции применением грамматического принципа следовали традициям немецких научных библиотек. Между тем, водворение грамматического принципа придало правилам, в начале XX века, некоторый аристократический характер. Факт, что составители правил решились на грамматический принцип, объясняется не только традиционностью немецких библиотекарей, но и феодально-капиталистическим характером тогдашнего немецкого общества, которому это воз-

зрение было по вкусу. Поэтому и не добились в начале успеха критики, подвергнувшие критике именно эти правила Прусских Инструкций с более практической и демократической точки зрения. (*Градман, Вейнрейх*). Значительное изменение правил впоследствии затруднено также двумя выдающимися библиографическими органами а именно *Berliner Titeldrucke* и *Preussischer* (позже *Deutscher*) *Gesamtkatalog*. Прусская Инструкция водворилась, впрочем, во многих странах, имевших связи с германским библиотечным делом, а особенной популярностью пользовались до первой мировой войны. Мысль переработки правил возникла только в послевоенные годы второй мировой войны.

В связи с правилами АЛА от 1908 года статья отмечает, что американские библиотекари восприняли задачу библиотеки и каталогов более практически. Тот практицизм и желание удовлетворить полнее затребования читателей, характеризуют правила АЛА. Выражают это механический принцип выбора порядкового слова, применение коллективного авторства и другие указания, служащие удовлетворению запросов читателей. С другой стороны, именно тот практицизм имел результатом не всегда логическую, местами развинченную конструкцию правил. Именно это, а также недостаточные ответы их на прочие вопросы практики, вызвали необходимость ревизии.

Оба правила имели эпохальное значение в истории каталогизации. Они не только способствовали осуществлению единой каталогизации, а по их образцу зарождалась и отдельные национальные правила и оформились английская и немецкая школы каталогизации. Период зарождения национальных правил падал преимущественно на время между двумя мировыми войнами. Статья приводит в пример итальянские, венгерские, польские, австрийские и советские, как первые и общегосударственные правила каталогизации.

По окончании второй мировой войны усиленно развернулась ревизия правил каталогизации, тем самым проблема правил снова выдвинулась на первый план. Ни издание правил АЛА от 1949 года не удовлетворило требования. Произнесенная в 1953 году критика *Лубецкого* поставила проблему правила опять на повестку дня предложив разработку новых правил. Комиссия АЛА по каталогизации поручила *Лубецкому* разработку новых правил. Из дискуссий, проведенных в связи с ревизией американских правил, статья обстоятельно занимается материалом конференции состоявшихся в Чикаго (1954) и в университете Стенфорд (1958).

Статья занимается затем проектами и дискуссиями, связанными с переработкой *Прусских Инструкций*. Необходимость переработки *Прусских Инструкций* возбудила проблемы рекаталогизации, возникшие в период после второй мировой войны, вследствие военных разрушений. В Германской Демократической Республике и Германской Федеративной Республике существуют отдельные комиссии каталогизации занимающиеся переработкой *Прусских Инструкций*. В центре дискуссий стоят преимущественно правила, относящиеся к порядковому слову анонимов. В ГФР, в новом проекте от 1958 г., уже победил механический принцип. Между тем общественное мнение не одинаково рассуждало об объеме переработки. Есть люди, которые считают лишь переработку и поправление старых правил уместными, но другие (*Баулиуз*) рекомендуют новую формулировку задач каталогизации, а со ответственю с этим и новую разработку правил. Конференция научных библиотечарей в ГДР, состоявшаяся в 1958 году в Лейпциге, — в противоположность прежней позиции *Фортиуса* считавшей переход на принцип первого слово (механический принцип) обоснованным, — рекомендовала переход на механический принцип только в библиотеках с небольшим фондом, а прежде всего в новосозданных специальных библиотеках. Конференция предложила также дальнейшее обсуждение вопросов механического принципа и коллективного авторства.

Статья в дальнейшем показывает новые французские и швейцарские правила, подчеркивая связанные с коллективным авторством решения.

Из социалистических стран статья занимается работами, проводимыми в Советском Союзе и Польше. Статья указывает на то, что по программе социалистической библиотечной политики, каталог должен в усиленной мере учитывать читателей. В каталогизации доказывается это частью в выборе порядкового слова, а частью в внесении в усиленной мере элементов содержания. Интересам читателей служит в итоге также стремление к упрощению правил.

В связи с выпущенным в 1952 году венгерским стандартом каталогизации статья выражает сожаление о том, что проблемам каталогизации в последних годах не было уделено достаточное внимание. Хотя стандарт, несомненно, в большей мере способствует единству каталогизации, а предлагаемые им решения в общем удовлетворительны, все же он нуждается в небольших коррекциях. Следовало бы проверить стандарт и с той точки зрения, как он выполняет требования социалистической библиотечной политики. По поводу проверки было бы уместно использовать выводы дискуссий по ревизии.

Завершающая часть статьи посвящена идеи интернациональной стандартизации каталогизации, при том затрагивает и старания комиссии ИФЛА по каталогизации в отношении стандартизации. К осуществлению единства каталогизации, по мнению автора необходимо, чтобы как можно больше каталогизаторов разных стран содействовало осуществлению общего дела и как можно теснее становилась связь между заинтересованными сторонами.

Towards an international uniformity in cataloguing practice

ARANKA N. RÁCZ

The study reviews the world-wide activity aimed at the revision of cataloguing, rules and also the activity of IFLA towards the promotion of international uniformity in cataloguing. It does not attempt a complete survey, it merely touches upon the most important trends and considers them in their development. The notes include the most important literature on the various questions.

The author looks upon the catalogue as a social phenomenon, caused by historical and social factors, such as the growth in book production, the spread of culture and the consequent broadening of the public basis of libraries. The existence of cataloguing rules is also due to social factors, the most important of which was perhaps the demand of society for a more exact revelation of the stocks of libraries.

The first cataloguing rules, in the modern sense of the word, were compiled by *Panizzi*. The formulation of these rules was greatly influenced by the bourgeois-democratic character of English society at that time, inspired by the wish of making the stocks of the libraries accessible to an increasing number of readers. *Panizzi's* rules reflect almost all the problems presented by modern cataloguing practice. Later, in the second half of the last century, a great variety of cataloguing rules were formed, such as the rules of *Jewett* and *Cutter*, the code of the Library of Congress, the rules of *Delisle*, *Dziatzko*, *Schrettinger*, *Fumagalli*, etc. The last two in this series were rules of the ALA and the German regulations generally known as *Prussian instructions*, issued in 1908.

The study analyzes the circumstances responsible for the formulation of the *Prussian instructions* and the ALA rules, and briefly describes their characteristic features, giving particular consideration to the special problems caused by anonyms and works of corporate authorship.

The *Prussian instructions* — by applying the grammatical principle — followed the traditions of the German research libraries. The re-affirmation of the grammatical principle at the beginning of the 20th century lent, however, the rules a certain isolated character. The fact that the experts compiling the rules decided in favour of the grammatical principle, was due not only to the respect of German librarians for traditions, but also to the feudal-capitalistic character of German society at that time. Hence the first experts (*Gradmann, Weinreich*) who criticized these principles from a more practical and democratic point of view, failed in their attempts at a revision. At a later date, the fundamental revision of the *Prussian instructions* was made impossible also by two bibliographical enterprises of great significance: the *Berliner Titeldrucke* and the *Preussischer* (later *Deutscher*) *Gesamtkatalog*. The *Prussian instructions* gained ground in many countries where librarianship was closely related to Germany; they were widely popular before the first world-war. The necessity for a revision of these rules was realised only in the years following the second world-war.

In connection with the ALA cataloguing rules the article points out that American libraries adopted a more practical attitude towards the task of libraries and catalogues. This practical point of view and a desire to take into account the demands of the readers characterizes the ALA rules. This is expressed by the adoption of the mechanical principle in the heading for anonyma, in works of corporate authorship and in other cases serving the convenience of the readers. On the other hand, this practical point of view resulted in a certain inconsistency and a somewhat loose construction of the rules. These facts and the inability to solve several problems arising from the new practice called forth the necessity of later revisions of these rules.

The ALA rules and the *Prussian instructions* were of epoch-making importance in the history of cataloguing. They not only promoted uniformity in cataloguing procedures within national or linguistic boundaries, but following their example, national codes were established and as a result, the English and German schools of cataloguing came into being. This development took place in the period between the two world-wars. As examples the Italian national and the Vatican code, the Hungarian, Polish, Austrian and Soviet cataloguing rules are cited as the first uniform cataloguing rules of a nation-wide validity following in the footsteps of the *Prussian instructions* and the ALA rules of 1908.

After the second world-war, a new movement aimed at the revision of cataloguing rules was started, bringing the problem of cataloguing codes into the foreground again. But the revised edition of the ALA rules (1949) failed to satisfy the requirements, and *Lubetzky's* criticism in 1953 caused the question of establishing a new code to be put on the agenda again. The cataloguing committee of ALA entrusted *Lubetzky* with the elaboration of the revised rules. Among the discussions concerning the revision of the American rules, the author gives particular attention to the Conference in Chicago (1954) and to the Conference held at Stanford University in 1958.

The study continues by describing the projects and discussions in connection with the revision of the *Prussian instructions*. In the period following the second world-war, the re-cataloguing problems consequent upon war damages, necessitated the revision of the *Prussian instructions*. Cataloguing Committees were established, both in the German Democratic, as well as in the German Federal Republic, to deal with the problems of the revision. The discussions were chiefly concentrated on the questions of the headings for anonyma. In the draft accepted by the West-German Committee in 1953 the mechanical principle was adopted. But public opinion was divided on the extent of the revision. There were experts who

held that the improvement of the old rules would suffice, while others, such as Bauhuis, recommended the reconsideration of the tasks of cataloguing and the elaboration of an entirely new code. On the occasion of the Leipzig Conference of scientific librarians in 1958, the adoption of the mechanical principle was recommended only to libraries of small stocks and to newly founded special libraries. This Conference also suggested that further consideration be given to questions of the mechanical principle and corporate authorship.

The article also describes the new French and Swiss cataloguing rules, especially their procedure in the case of corporate authorship.

As to the revision of cataloguing in the socialist countries, the study outlines the work of revision carried on in the Soviet Union and Poland. It is pointed out that in compliance with the tasks of socialist libraries, the catalogue should increasingly take into account the interests of the readers; this should be reflected in the choice of headings and in a greater emphasis on elements concerned with the subject in the entry. The endeavour to simplify the rules also serves the interests of the readers.

In connection with the Hungarian cataloguing rules, published in 1952 as a national standard, the author points out that in the last years the interest of the librarians turned to the general adoption and application of this standard rather than to the revision of certain paragraphs. Although the cataloguing standard, no doubt, greatly contributed to the increased uniformity in this field and the solutions presented have been considered satisfactory, minor amendments are still required. It should be investigated how far the cataloguing standard is consistent with the requirements of socialist library policies. Conclusions should be drawn from the general discussions in connection with the revision of cataloguing rules throughout the world.

In the last chapter of the study the author discusses the idea of the international uniformity of cataloguing and the efforts of the IFLA Cataloguing Committee in this direction. To reach this uniformity it seems necessary that many cataloguers from various countries of the world should co-operate in the common work, and efforts should be made to bring about a close collaboration of the committees interested in the question.

A szépirodalom hatásának vizsgálatáról

SIMON MÁRIA ANNA

Ha megvizsgáljuk, mivel foglalkoztak a könyvtártudomány művelői a XVI. századtól kezdve napjainkig, azt látjuk, hogy a mindenkor érdekes történeti stúdiumok, valamint az irodalmi termelés megnövekedésével egyre inkább előtérbe kerülő bibliográfia mellett — a XVIII. századtól kezdve — a gyakorlati könyvtártan az a terület, amelyet legjobban felmérték és megműveltek. A könyvtár szervezete, az állománygyarapítással, feldolgozással, raktározással kapcsolatos kérdések alakulásában természetesen döntő szerepet játszott a kor, a társadalom, amelyet a könyvtár szolgált. Az állomány alakulása, a feltárás szempontjai aszerint fejlődtek, hogy a könyvtár egy gazdag főúr kedvtelését, egy szerzetesrend tudósainak és egyszerű tagjainak munkásságát segítette, az öntudatra ébredt polgárság törekvéseit tükrözte a sorra születő nemzeti könyvtárakban, vagy a kapitalista társadalom műveltebb, erejüket lassan felismerő munkásainak szolgált szellemi táplálékkul. Ezt az alakulást legélesebben az olvasószolgálat és a könyvtári tájékoztatás tükrözi; e szolgáltatások leginkább a szocialista társadalomban kerültek előtérbe és lettek érdemesek nevükre.

A modern könyvtártudomány nem elégedhetik meg a könyvtár, illetve a könyvtárakat alkotó könyvek történetének vizsgálatával; nem öncélúan kutatja a könyvtári munka újabb és jobb módszereit. A könyvet nem halott anyagnak, „tárgy”-nak tekinti, és amint a könyvtári munka súlypontja a megőrzésről egyre inkább áttolódik a feltárára, dokumentálásra, közvetítésre (a megőrzés változatlan fontosságának hangsúlyozásával); a könyvtártudomány is egyre inkább a könyv társadalmi funkciójának vizsgálata felé fordul.

Egy nép fejlettségi fokáról, kulturális helyzetéről igen sokat árulnak el a könyvkiadásra, könyvkereskedelemre, könyvtárakra vonatkozó adatok. Statisztikáink azonban legtöbb esetben csak azt állapítják meg, hány könyvtárban hányan olvasnak és mennyi könyvet kölcsönöztek, vagy vásároltak meg. Hogy a számok mögött mi rejtőzik, arra már ritkán vet fényt a statisztika. Hogyan, kikből tevődnek össze a könyvtárak olvasói, arányuk mennyiben felel meg a népesség tagozódásának — mit olvasnak a különböző társadalmi osztályokhoz, különböző korosztályokba tartozó olvasók? Ezekről a kérdésekről alaposabb vizsgálatok után szerezhetnénk képet. Nehezebb azonban már azt megállapítani, miért választja az olvasó éppen ezt vagy azt a könyvet? milyen hatások

érvényesülnek választásában? — mit olvasnak a könyvtárba be nem iratkozottak? — kik azok, akik egyáltalában nem olvasnak? És végül a legnehezebben megválaszolható, de legfontosabb kérdés: az elolvasott könyvekben felhalmozott gondolat hogyan válik eleven társadalmi hatóerővé, hogyan alakítja az embert, milyen hatást fejt ki rá? *Lehet-e törvényszerűségeket megállapítani az irodalom hatásáról és ha lehet, hogyan?* Hogyan formálja, alakítja, teszi teljesebbé a mai ember életét a könyv: íme *a modern könyvtártudomány legizgalmasabb kutatási területe*. A könyvkereskedelem útján szerteáramló hatalmas könyvmennyiség hatását nem, vagy csak alig tudjuk nyomon követni. A könyvtárosnak azonban legfőbb feladata, hogy élő kapcsolatot teremtsen könyv és olvasó között, hogy minden olvasónak a számára legfontosabb könyvet ajánlja és hogy minden jó könyvnek megtalálja a maga olvasóit. Ezt a célt szolgálja a könyvtár egész belső, feltáró munkája is. Mindazok közül, akik a könyv terjesztésével foglalkoznak, a könyvtáros az egyetlen, akinek módja és lehetősége van, hogy figyelemmel kísérje az olvasmányok hatását, az olvasó ízlésének alakulását, fejlődését.

Az irodalom hatása

Az irodalom „hatásfokának” mérésében aránylag előnyös helyzetben vannak a szakkönyvtárak. A legújabb szakirodalmat figyelemmel kísérő mérnök, orvos, pedagógus vagy könyvtáros nyilvánvalóan korszerűbben, jobban fogja ellátni munkáját, mint az a társa, aki nem olvas rendszeresen. Nehezebb a helyzet a társadalomtudományi műveknél — bár a „Kommunista Kiáltvány”, az „Antidühring” vagy az „Empirikriticismus” világformáló hatását érezzük-éljük. Az a lassú, de határozott irányú fejlődés, amelynek segítségével — szinte észrevétlenül — alakul a felszabadult országok népének gondolkodása, bonyolult áttételek folytán, de tagadhatatlanul a marxizmus—leninizmus klasszikusainak szellemében történik.

Nehezebb kérdés — mert rendkívül összetett folyamat vizsgálatát igényli — a szépirodalom hatásának vizsgálata. Aki figyelemmel kíséri a külföldi könyvtári szakajtót, megállapíthatja: az időszerű könyvtártechnikai kérdések tárgyalása mellett egyre gyakrabban bukkan fel az olvasással kapcsolatos kérdések elemző vizsgálatának igénye. Szovjet, népi demokratikus és tőkés államok szaklapjaiban, különböző színvonalon és fejlettségi fokon, de mégis szinte egybehangzóan jelentkezik a követelmény: tanulmányozzuk a könyv és olvasás társadalmi szerepét, vizsgáljuk meg tudományos módszerekkel azt az utat, amely az írótól az olvasóig, az irodalmi alkotástól az irodalom hatásáig vezet.

A továbbiakban a szépirodalom hatásának vizsgálatával kapcsolatos néhány kérdést kívánunk felvetni.

Alig van olvasó ember, aki ne emlékeznék vissza gyermekkori olvasmányaira, amelyek — ha közvetve is — hozzájárultak jelleme formálásához. Robinsonra, a Pál utcai fiúk kalandjaira, Jack London kutya-regényeire, *Tamás bátya kunyhójának* érzelmes történetére nemcsak visszaemlékszünk, de közvetlen hatásuk alatt mindannyian voltunk

Robinsonok, vagy Bokák, a cirkuszi állatmutatványok közben borzongva emlékeztünk az idomítás szörnyűségeire, Tamás bátya történetét olvasva ébredtünk rá először, hogy van négerkérdés. A fiatalkori könyvélmények alakító hatását nehéz tagadni — még nehezebb azonban ezeket a hatásokat mérni.

Az első élmények után, ahogy a könyvek hatalmas áradatával találja magát szembe az olvasó, különféle hatások érik, olvasmányainak jellege szerint. Van, aki — megfelelő irodalmi nevelés, irányítás mellett — fokozatosan halad egyre gazdagabb remekművek megismerése felé. Más — húzódozva attól a lelki és szellemi izommunkától, amit kezdetben a világirodalom nagy alkotásainak megismerése jelent, vagy esetleg csak megfelelő irányítás hiányában — a szórakoztató irodalmat keresi és megreked, elakad az ún. könnyű irodalom tengerében. Mivel pedig az esztétikai érték nem áll egyenlő arányban az irodalom hatásfokával — tudomásul kell vennünk, hogy a még ma is széles körben olvasott polgári bestseller és alacsonyabbrendű társai, a ponyva, a detektívregény is hatnak, mégpedig gyorsan és közvetlenül. (Elég itt megemlítenünk a comic-áradat hatását a nyugati fiatalkorú bűnözők számának alakulására.)

A közművelődési könyvtár intézményének éppen az adja meg jelentőségét, hogy lehetőséget nyújt az állományába összeválogatott művek által képviselt hatóerőnek, tartalomnak adagolására, irányítására. Ennek az irányításnak eredményessége igen sok tényezőtől függ. *Ranganathan*¹ öt könyvtári törvénye közül az egyik így hangzik: „Minden könyvnek a megfelelő olvasót.” A könyvtáros legfontosabb feladata éppen abban áll, hogy megtalálja a megfelelő könyvet a megfelelő olvasónak. Ugyanaz a mű jelenthet pusztán szórakozást, esztétikai élményt — lehet fáradságos „kötelező olvasmány” —, és lehet, a körülmények szerencsés összjátéka eredményeképpen, életreszóló, meghatározó erejű élmény, útmutatás.

Irodalmi közvélemény — olvasói igények

Az irodalom hatásának vizsgálatában segítséget nyújthat a kutatónak az olvasóközönség igényeinek tanulmányozása. Az olvasó igénye sokféle tényezőből tevődik össze. Szerepet játszik az olvasó kora, műveltsége, politikai-világnézeti fejlettsége is. De hozzájárul az igények jelentkezéséhez még egy tényező: a közvélemény, mondhatnánk *irodalmi közvélemény* hatása. A közvélemény fogalmáról, alakulásáról, irányíthatóságáról vastag köteteket írtak — főképp az angolszász nyelvterület szakemberei — és különösképpen mind megegyeznek abban, hogy tárgyukat politikai kategóriának fogják fel. Kutatása viszonylag nem régi keletű: a harmincas években indult meg nagyobb arányokban. Amerikai művelői szerint²⁻⁵ állást foglal társadalmi formákkal, pártokkal, politikusokkal kapcsolatban, megnyilatkozik háború vagy béke esélyeiről, olyan lényegtelen dolgokkal azonban, mint egy-egy irodalmi alkotás értéke, aligha foglalkozik. Pedig jól tudjuk, hogy a közvélemény hogyan befolyásolja egy-egy szindarab, film sikerét, egy-egy színész

népszerűségét (mert mi más a népszerűség, mint a kedvező közvélemény megnyilvánulása?) — és egy-egy könyv keresettségét könyvtárakban és könyvesboltokban egyaránt. — Elismerik viszont az irodalmi alkotások közvéleményformáló hatását. Így pl. egyik szerző⁶ közvéleményformáló könyvekként említi többek között *Beecher-Stowe Tamás bátya kunyhója*, *Sinclair A mocsár*, *Dickens Twist Olivér*, *Dreiser Amerikai tragédia*, *Lewis Főutca* vagy *Steinbeck Érik a gyümölcs* c. műveit.

A közvéleményt befolyásoló, irányító tényezők között első helyen szokás emlegetni a sajtót és a rádiót. Valóban, mindkettő kiválóan alkalmas eszköz arra, hogy különböző kifejezési formáinak segítségével, széles tömegeket győzzön meg. Nem egészen azonos a helyzet az irodalmi közvélemény esetében. Ha összehasonlítjuk irodalmi folyóirataink és napilapjaink kritikai rovatainak tartalmát a könyvtári kérőlapokkal, arra az eredményre jutunk, hogy a közvéleménynek ez az elismert irányítója csak igen kis mértékben befolyásolja az olvasók könyvválasztását. Mi okozza hát azt a jelenséget, hogy időnként egy-egy könyvet „el kell olvasni”, divat lesz, hogy előjegyzések tömege jelzi a türelmetlen várakozókat, könyvesboltokból órák alatt eltűnnek könyvek? Véleményünk szerint ennek a közvéleménynek alakulásában az irodalmi kritikánál sokkal nagyobb szerepe van a közvetlen *hatásnak*. A könyv „tetszett”, megragadta az olvasók figyelmét, kielégítette valamilyen igényét — és az olvasó erről az élményről beszél. Lelkesedését megosztja, felkelti mások érdeklődését is — és kialakul az irodalmi közvélemény. Sokszor hírlapi kritika, ismertetés nélkül, vagy ellenére válik egy-egy könyv keresetté — éppen hatása (jó, vagy rossz, most nem vitatjuk) segítségével.

Az irodalmi mű *hatása* tehát megmutatkozik *közvéleményformáló erejében* és *olvasói igényként* jelentkezik könyvtárainkban.

Ha tehát a hatást kívánjuk tanulmányozni, amelyet szépirodalmi művek napjainkban kifejtene, figyelmet kell fordítanunk — sok egyéb mellett — az olvasói igények alakulására. Az olvasók igényeinek — másszóval az irodalmi közvélemény alakulásának és hatásának vizsgálata könyvtárainkban egyike legfontosabb időszerű feladatainknak. Eredményei segítséget nyújthatnak könyvkiadásunknak, alakíthatják és tökéletesíthetik könyvtári munkánkat, megmutatják az olvastatással kapcsolatban előttünk álló tennivalókat.

Az igények vizsgálatának módszerei

Az igények felmérésének többféle módszerével kísérleteznek napjainkban is. E módszerek közül az ismertek:

1. A könyvtári statisztika adatainak feldolgozása,
2. kérdőívek vagy körkérdések alkalmazásával lefolytatott közvéleménykutatás,
3. „személyi lap” stb. vezetése,
4. katalógus közbeiktatásával kapcsolatos vizsgálatok,
5. egyéni beszélgetések.

Elsőként említettük a statisztikai adatok feldolgozását. Vélemé-

nyünk szerint ezt az adatanyagot semmiképpen sem mellőzhetjük. Az első lépés mindenesetre a hozzáférhető adatok kiegészítése és felhasználása kell, hogy legyen. Értékes anyagot szolgáltat egyfelől a könyvtárak forgalmának alakulása, az olvasók összetétele, az olvasott könyvek száma, szakok szerinti megoszlása, egyes jellemző művek forgási sebessége stb. — ezek az adatok nagy mennyiségben, a nagy számok törvényének megfelelően, alkalmasak lehetnek következtetések levonására. Ez a módszer azonban önmagában nem kielégítő. Az így nyert adatanyagot egészítheti ki a lakosság egy részének — és itt, mint leghozzáférhetőbb réteg, elsősorban megint a könyvtári olvasó jön számításba — önkéntes adatszolgáltatása, esetleg jól szerkesztett, a személytelenséget biztosító kérdőívek, vagy más módszerek segítségével. Ily módon vizsgálat tárgyává tehetjük egy bizonyos, bennünket különösen érdeklő társadalmi osztály — pl. a dolgozó parasztság — igényeit, érdeklődését. De vizsgálatunk középpontjába helyezhetjük az igények alakulását korcsoportok szerint. Nem érdektelen kérdés annak tanulmányozása sem, hogyan alakul, fejlődik a női olvasók ízlése. Leszűrhető az elemző vizsgálat egy-egy különösen fontos hivatást betöltő csoport — pl. pedagógusok tanulmányozására is.

A „személyi lap”, vagy egyéb, az olvasóra vonatkozó feljegyzések vezetése sok áldozatkészséget kíván a könyvtárostól. Következetes alkalmazása azonban ugyancsak sok hasznos adatot szolgáltathat.

Nem könyvtári, hanem lélektani kísérletként és módszerként alkalmazzák svájci pszichológusok a könyvkatalógus-kísérletet⁷. 430 rendszertelenül összeállított könyvcím-ből kell a páciensnek a számára legérdekesebb tízet kiválasztania. A könyvcímek megválasztása, valamint az azokhoz fűződő asszociációk adnak anyagot a diagnózishoz. Ez a kísérlet felhívja figyelmünket a katalógusokra. Katalógusaink használatának mértéke, az azok alapján kért és leggyakrabban kért könyvek figyelése jólszervezett kísérlet formájában sok érdekes adatot szolgáltatna vizsgálatainkhoz.

Az utolsóként említett „egyéni beszélgetések” módszere csak akkor lesz célravezető, ha ezeket a beszélgetéseket tervszerűen, előre meg gondolt szempontok alapján megszerkesztett kérdésekkel fogjuk lefolytatni és eredményeiket gondosan feljegyezzük.

Az irodalmi hatás vizsgálatának módszerei

A hatás vizsgálatának módszerei nagyjából azonosak az előbb említettekkel. Itt természetesen nem támaszkodhatunk statisztikai adatokra, annál használhatóbbak a jól megszerkesztett kérdőívek, az előbbiekre szerint megtervezett beszélgetések, végül egy eddig nem említett forma: az olvasmánynapló.

Az olvasmánynaplót az irodalomtanítás eszközeként ismerjük. Célja, hogy rászoktassa az olvasót benyomásainak, véleményének tudatos megformálására és rögzítésére. Ha a „szoktatás” sikerült, igen értékes, hasznos dokumentumot teremtettünk, amely hűségesen tükrözi gazdájának fejlődését.

A könyvtáros azonban másfajta kapcsolatban van olvasójával, mint az irodalomtanár tanítványaival. Ha valóban meg kívánja ismerni az olvasó benyomásait, nem számíthat minden esetben az olvasó bizalmára, arra, hogy önmagának szánt feljegyzéseit megmutatja. Előre elkészített, megfelelő rovatokkal ellátott olvasmánynapló kiosztásával kaphat megközelítő választ az olvasmányok hatásáról — amint azt alább cseh kollegáink kísérlete is mutatja.

Tudatában vagyunk annak, hogy az említett módszerek primitívek, és csak közvetve alkalmasak célunk megközelítéséhez. Nagy írók gyakran elmondották, milyen hatással voltak rájuk első olvasmányaik, vagy hogy mely olvasmányok gyakoroltak először hatást rájuk. Ezek a vélemények igen értékesek számunkra, mert magas fokon mutatják azt az alakító, erjesztő, építő hatást, amelyre a szépirodalom képes és amelyet nyomon követni, törvényszerűségeit kutatni feladatul tűztünk magunk elé. Reméljük azonban, hogy kezdetleges módszereinkkel is sikerül eredményeket elérnünk és hozzájárulni a könyvtári olvasztás tudatosabb, a szocialista embernevelés eszméit jobban megközelítő irányításához.

Az alábbiakban rövid tájékoztatást kívánunk adni néhány érdekesebb, számunkra is tanulságos külföldi kísérletről, valamint az e területen Magyarországon is megindult első próbálkozásokról. Valamennyi közölt kísérlet kizárólag az olvasók igényeivel és érdeklődésével foglalkozik.

Külföldi kísérletek

Elsőnek ismertetjük *Mavricseva*, egy idevágó szovjet tanulmány szerzője⁸ által kitűzött megoldandó szervezési feladatokat. Ezek szerint szükség van egy központra, amely az olvasók igényeinek kutatására irányuló munkát átfogná és koordinálná. Ennek a központnak

1. ki kell dolgoznia az olvasók tanulmányozásának elméleti alapjait és módszereit,

2. általánosítania és terjesztenie kell a könyvtáraknak az olvasók tanulmányozásával kapcsolatos tapasztalatait,

3. koordinálnia kell a *Szovjetunió* különböző módszertani kabinetjeinek az olvasók tanulmányozására irányuló munkáját.

Gyakorlati példát mutattak a Szaltikov Scsedrin Könyvtár ifjúsági részlegének munkatársai, akik 1958-ban kísérleteket végeztek annak megállapítására; milyen hatással van a szakkatalógus az ifjú olvasók könyvválasztására⁹. Az eredmények azt mutatják, hogy az olvasók legtöbb esetben (30—46%) a *könyvtáros* tanácsát követik, 19—26% azonban a szakkatalógus alapján választja ki olvasmányait.

Ez a kísérlet, ugyanúgy, mint a svájci pszichológusok példája, arra figyelmeztet, hogy többet foglalkozzunk katalógusainkkal, mint az olvasók igényeire, kívánságaira választ adó, a könyvajánlást segítő munkaeszközzel. (Megyei könyvtáraink katalógusainak állapota lehetővé teszi, hogy egységes feltételek mellett kísérleteket végezzünk a *katalógusok* és a szépirodalmi *művek címének* hatásáról a könyvválasztásra.)

A *Szovjetunió* könyvtárosai a közelmúltban tűzték ki ezeket az új

feladatokat. Régebben folynak hasonló kísérletek Lengyelországban: így a legbősegebb anyagot a *lengyel* szakirodalom nyújtja. A tanulmányok azt bizonyítják, hogy a lengyel könyvtárosok igen alaposan és mélyrehatóan foglalkoznak a módszerek kérdésével. Megállapítják: — és ezzel egyet kell értenünk — a kérdést több oldalról kell megközeíteni ahhoz, hogy kielégítő eredményt kaphassunk. Fel kell használni a könyvtári forgalmi statisztikák adatait, de személyes kapcsolat, beszélgetések, kérdőívek és egyéb eszközök felhasználásával meg kell szólaltatni az olvasót közvetlenül is¹⁰. Figyelmeztetnek azonban arra a veszélyre is, amelyet ez utóbbi módszer rejteget¹¹. A kérdőíves módszer ugyanis — a cikk írója szerint — helyet enged erősen szubjektív hatásoknak. Amíg a könyvtári statisztikákból és különféle eredeti vagy másodlagos dokumentumokból (kérőlapok, kívánságkönyv, elemző törzslap stb.) többé-kevésbé megbízható adatokat szerezhethetünk, addig a kérdőív segítségével történő tanulmányozás módszerének vannak gyengeségei. Befolyásolja az eredményeket a kérdőív szövegezése, a megkérdezett személyek különböző képességei, a kérdések nem világos megértése. A kérdőíves módszer legnagyobb gyengeségének azonban ellenőrizhetetlenségét tartja. Végül mégis felveti az alábbi kérdéseket: 1. vajon, ha határozottan elutasítunk minden szubjektív jellegű anyagot és kizárólag csak objektív feljegyzésekre szorítkozunk, képesek leszünk-e arra, hogy az olvasót kifinomultan, elmélyülten, mindenre kiterjedően elemezzük? — és 2. vajon módszerünk tudományos színvonalra emelése nem vonja-e maga után a végzett munka hatósugarának szűkítését és területének elhatárolását?

A lengyelek megkezdték a nőolvasók érdeklődésének tanulmányozását is¹². Ez a vizsgálat, amelyet összesen 25 asszonnyal folytattak le, csupán kísérletnek tekinthető; a vizsgálat során érvényesített szempontok módszertani segítséget nyújtanak további, szélesebbkörű kísérletekhez.

Lengyelországi tanulmányútja után kezdett hozzá a *szlovákiai* Matica Slovenska Tudományos Módszertani Kabinetjének munkatársa, Andrej Gronskey, a megvalósítandó módszerek kikísérletezéséhez. Beszámoló cikkében¹³ főleg az olvasóval való egyéni foglalkozás fontosságát hangsúlyozza. Két módszert javasol az olvasó, illetve az olvasás alaposabb tanulmányozásának megkönnyítésére: részletes (elemző) törzslapot (amelynek vezetése a mi tapasztalataink szerint igen nehézkes és gyakorlatilag majdnem kivihetetlen!), valamint az olvasmány-naplót. Utóbbi egy nyomtatott, rovatokkal ellátott könyvecske, amelybe az olvasó minden elolvasott (nemcsak a könyvtárból kölcsönzött!) könyvről, részben egyszerű aláhúzással szolgáltat adatokat. A kérdések: a könyv szerzője — címe. — Milyen hosszú ideig olvasta a könyvet? — Hogyan tetszett? (nagyon, közepesen, nemigen, nem tetszett). — Melyik könyvtárból vette kölcsön? (közművelődési könyvtár, üzemi kvt., más kvt., ismerőstől — saját könyv). — Hogyan értesült a könyvről? (újságból, folyóiratból, rádióból, ismerőstől, faliújságról, plakátról, más-képpen). Ezenkívül minden oldalon van még hely az olvasó esetleges észrevételei számára. Ezt az olvasmánynaplót néhány könyvtárban ki-

sérletképpen kiosztották az olvasók között — eredményeiről még nem kaptunk híreket.

A *Német Demokratikus Köztársaság* könyvtárosait is élénken foglalkoztatja a felvetett probléma. „Az olvasók tanulmányozásának csakis akkor van értelme — írja Heinrich Ruhl¹⁴ — ha nem öncélként folytatjuk, hanem mint célhoz vezető eszközt alkalmazzuk.” Ez a cél, a német kollégák megfogalmazásában, hogy elvezessük az olvasót „szubjektív” egyéni igényétől az „objektív”, a társadalom szempontjából szükséges, a szocializmus építését szolgáló igényhez, vagyis, hogy ez utóbbi váljék az olvasó őszinte, „szubjektív” igényévé. Feltételezik tehát a könyvtár és a könyv alakító, jellemformáló erejét, hatását és úgy látják, hogy tervszerű, céltudatos munkával a könyvtáros fontos szerepet vállalt a szocialista társadalom emberének megformálásában.

Az idézett cikk egy konkrét kísérletről is beszámol. 1957 végén — 1958 elején hat különböző lipcei közművelődési könyvtár körkérdest intézett olvasóihoz. A körkérdés lényegében az alábbi két pontra szorított: „Az a kívánságom, hogy a könyvtár az eddiginél nagyobb mértékben, illetve ezentúl szerezzen be könyveket:

1. a következő szerzőktől
2. a következő tárgykörökből

A hat könyvtárnak összesen 9933 olvasója volt a vizsgálat időszakában. Közülük mindössze 892 vállalkozott a részvételre, azonban ezek közül is csupán 154 olvasó — a jelentkezők 17,3%-a — válaszolt valójában. Érdekes, hogy a résztvevő olvasók nagyobb része azokból a könyvtárakból került ki, amelyekben az egy kölcsönzőóra és egy könyvtárosra jutó kölcsönzés a legalacsonyabb volt.

A lipcei körkérdés nem mondható különösebben eredményesnek; a résztvevők alacsony száma miatt nem alkalmas messzemenő következtetések levonására. Megmutatta azonban azt, hogy összehangolt, széleskörű, hosszabb időtartamú vizsgálatok — a nagy számok törvénye alapján — értékes adatokat szolgáltatathatnának. Különböző, egymást megfelelően kiegészítő módszerek hozhatnak reális eredményeket és vezethetnek a német kollégák által helyesen kitűzött cél, az objektív olvasói szükséglet megteremtésének lehetőségéhez.

A H. Ruhl által szélesen felvázolt feladatnak egy érdekes részterületét boncolja egy másik tanulmányban Johanna Rittinghaus¹⁵, amikor felteszi a kérdést: vannak-e speciálisan „nők részére” alkalmas könyvek? Ha meggondoljuk, hogy a gyermekeinket nevelő édesanyák olvasmányairól van szó, az első pillanatra mellékesnek tűnő kérdés súlya megnövekszik. 1956 őszén egyik német nagyvárosban végzett mérések szerint a könyvtári olvasók 50,6%-a nő volt; ezen belül 42,25% háziasszony, illetve, a mi terminológiánkkal élve, háztartásbeli. Magyar vonatkozásban sajnos nem állnak rendelkezésünkre hasonló adatok, könyvtáraink közönségét ismerve azonban tudjuk, hogy az arány nálunk is hasonló — legalábbis ami a nőolvasók össz-számát illeti. A cikk szerzője felveti a kérdést: vannak-e eltérések és különlegességek a nőolvasók igényeiben és ha igen, megfelelnek-e ezek valódi társadalmi igényeknek? Ha igen, hogyan kell ezeket az igényeket kielégíteni?

Az ún. „női” kívánságok alapmotívuma: az erős érzelmes élmény iránti őszinte igény („szerelmes könyvek”) — megfelel a férfiaknál a kalandregények, útleírások, detektívregények iránti igénynek. A könyvtáros célkitűzése — amint ezt Rittinghaus asszony helyesen megállapítja — hogy kapcsolatot és átmenetet teremtsen a női érzelmi világ és a társadalom valósága között.

Az eddig ismertetett cikkek és tanulmányok szerzői, bármilyen fokon is tárgyalják a kérdést, megegyeznek abban, hogy konkrét társadalmi célok érdekében végeznek kísérleteket. Legvilágosabban a németek fejezték ezt ki, de erre törekszenek a szovjet, lengyel és csehszlovák könyvtárosok egyaránt. Nem volna azonban teljes a kép, ha nem ismertetnénk néhány tőkés államban lefolytatott kísérletet is.

A *franciaországi* „Olvasók Társasága”, amelyet azzal a céllal alapítottak, hogy az írók és a közönség között kapcsolatot létesítsen, 1957-ben nyilvános vitát rendezett, amelyre meghívta a könyv és az olvasás szakembereit is. A vita tárgya: „Miért olvas Ön? Vajon az olvasás, ha nem kimondottan tájékoztatás céljaira szolgál, spontán tevékenységnek tekinthető-e, vagy ellenkezőleg, ráhatás eredménye, amelynek jellege még tisztázásra vár?”¹⁶. A vita szervezői tapasztalati anyagot kívántak összegyűjteni a közművelődési könyvtárak könyvtárosaitól is. A beérkezett válaszok értékét nagymértékben csökkenti azonban, hogy nem egységes alapon készültek; egyrészt a könyvtárosoknak a közönség olvasására vonatkozó saját tapasztalatain, egyeseknél azonban azokra a kérdőívekre kapott feleleteken nyugszanak, amelyeket az ankétal kapcsolatban olvasóik között szétosztottak. Ha mégis ismertetjük a felmerülő főbb kérdéseket, csak azért tesszük, mert úgy véljük, szempontokat adhatnak későbbi saját kísérleteink elvégzéséhez és egyben rámutatnak az egész vita alapvető gyengeségére, illetve elvi megalapozatlanságára.

A kérdés első fele így hangzott: Miért olvasunk? A francia könyvtárosok válasza erre csaknem egyöntetű: hogy szórakozzunk. Csak elenyésző azoknak a száma, akik tudatos önművelő szándékkal jönnek a könyvtárba. A minimális, könnyű, gyors tájékozódás igényét, amely sok emberben él, teljesen kielégítik a napi- és hetilapok. — Az olvasás tehát, a francia könyvtárosok egy részének véleménye szerint nem más, mint a szórakozás egy formája, amelyre a rádió, mozi, színház, zene, tánc, kártya stb. mellett jut idő, „főként rossz időjárás esetére”. Elgondolkoztató ez a válasz, hivatásos könyvtárosok tollából. A kérdés második felére kialakult válasz szerint az olvasás „spontán-tevékenységnek” tekinthető. Nem kívánjuk most részletesen elemezni ennek a megállapításnak felületességét. Néhány sorral alább a cikk összeállítója maga is megjegyzi: a rendelkezésre álló könyvek fajtája korlátozza az olvasás szabadságát! Tudjuk, hogy társadalmi forma, gazdasági helyzet, könyvkiadás, könyvkereskedelem, könyvtárügy, a könyvtárosok személye — ne folytassuk a sort — mind olyan tényezők, amelyek nagymértékben befolyásolják, irányítják az olvasást.

A könyvválasztást mégiscsak befolyásoló tényezők között maguk is megemlítik a sajtót, a rádiót és a televíziót, az ún. „rajzos történeteket”

(comics-irodalmat és már nálunk is jelentkező válfajait) az irodalmi díjakat... Mindezek ellenére azonban az olvasók többsége nincs tisztában azzal, milyen könyvet fog kérni. Lényegében — ez a tanulmány egyik végeredménye — mégiscsak a könyvtáros tevékenységének jut a legfontosabb szerep az elolvasandó könyvek kiválasztásában. Hogy a könyvtáros ezt a feladatot milyen szempontok szerint végezze: erre vonatkozólag semmi útmutatást nem kapunk. Az egyetlen „tanulság”: minél korábban meg kell kezdeni a rendszeres olvasásraszoktatást, az olvasási kedv felkeltését...

Módszertani szempontból érdemes foglalkozni egy másik francia tanulmánnyal¹⁷. Az a körkérdeés, amelyet egy vidéki városi könyvtár (*Limoges*) olvasóihoz intéztek, három főterületre terjedt ki: az olvasók ízlésére — az olvasást befolyásoló tényezőkre — végül az olvasók viszonyára a könyvtárhoz. A kiosztott 1500 kérdőívből 265 érkezett vissza, ugyanolyan arányban (17,6%), mint a már említett lipcei körkérdeésnél. Érdekes tehát szembeállítani a válaszoló lipcei és *Limoges*-i olvasók foglalkozás szerinti megoszlását is:

	<i>Lipcese</i>	<i>Limoges</i>
munkás	20 %	5 %
egyéb dolgozó	19,6%	24,8%
nyugdíjas	17,5%	12,5%
háziasszony	13,1%	9 %
ifjúság	29,8%	cca 48 %

A kérdések közül az első így hangzik: sorolja fel tíz legkedvesebb írójának nevét! Ismét szembeállítva a két ankét eredményeit, csak az első helyezetteket figyelembe véve, a következő képet kapjuk:

<i>Lipcese</i>	<i>Limoges</i>
1. Zola — Leonhard Frank	Colette — Cronin — Gide
2. Jack London — J. Amado — Traven — A. Zweig	Balzac — Victor Hugo
3. Andersen Nexo — Feuchtwanger	Mauriac — Zola.

Érdekes, hogy a francia olvasók kívánságjegyzékükön a továbbiakban is francia szerzőket részesítenek előnyben. A világirodalomból csak *Dosztovszkij* és *L. Tolsztoj* neve kerül be a listába — messze *Cronin* után.

A válaszok összesítője, *Hassenforder*, azzal zárja tanulmányát, hogy sok hasonló kísérletre van szükség, minél több olvasó bekapcsolásával. Csak nagyszámú, azonos alapon szerzett adat birtokában szabad következtetéseket levonni és általánosítani.

Végül az eddigieknél sokkal alaposabb, módszeresebb vizsgálatokról szeretnénk rövid tájékoztatást nyújtani. 1949-ben jelent meg *Berelson* könyve¹⁸, amelyben részletesen tanulmányozta a közművelődési könyvtár helyét és szerepét az *amerikai* életben. Közvetlenül az általunk vizsgált témával csak a mű végén, néhány oldalon foglalkozik, mégis

meg kell említenünk, mert módszereiből sokat tanulhatunk. Részlete-
sen elemzi többek között a könyv olvasás elterjedésének a tájékoztatás
egyéb formáival való kapcsolatát. A tájékoztatás legáltalánosabban el-
terjedt eszközei: a könyv, a folyóirat, az újság, a film és a rádió. Ezek
elterjedtségét vizsgálva megállapítja, hogy éppen a könyvtári olva-
sók közül kerülnek ki a legszorgalmasabb újságolvasók, mozilátogatók,
sőt könyvvásárlók is. Vizsgálja a könyvtári olvasók összetételét, a könyv-
tárhasználat okait, intenzitását. Végül felsorolja azokat a területeket,
amelyek felderítéséhez még alapos kutatómunkára van szükség. Egyik
legfontosabb ilyen terület éppen a könyvtárnak az olvasók könyvvá-
lasztására gyakorolt hatása. A szerző, aki különben a legalaposabb elem-
zéseket végezte a könyvtári élet minden egyéb területén, itt úgyszólván
tanácsstalanul áll. Szerinte négyféle módon hathat a könyvtár az olvasás
minőségére:

1. propagandatevékenységgel (könyvismertetések, kiállítások, rá-
dióismertetések, bibliográfiák stb.),

2. a könyvtár állományának céltudatos elrendezésével, az ajánlott
könyvek kedvezőbb elhelyezésével (az amerikai közművelődési könyv-
tárak mind szabadpolc-rendszerűek),

3. a könyvtáros ajánló tevékenységével és végül

4. az állomány egészének céltudatos összeállításával, könyvbeszer-
zési politikájával.

E módszerek eredményeiről azonban semmit sem tud mondani és
eredményességük felderítését a jövő kutatási feladatának tartja. Ugyan-
így fontos kutatási feladatként tűzi ki a könyvtár társadalmi hatásának
vizsgálatát.

A különféle közlési módok (nyomtatott betű, rádió, televízió, film)
hatékonyságának kérdésével foglalkozik egy újabb tanulmány¹⁹. Nem-
csak a könyvnek az olvasóra gyakorolt hatását kívánná mérni, de
az audio-vizuális eszközök fejlődésével kapcsolatban felveti ezeknek
hatékonysága, valamint az olvasásra gyakorolt hatásuk sokrétű prob-
lémáit.

A felnőttek olvasásának vizsgálatával kapcsolatban legalkalmasabb-
nak azt a módszert tartja a szerző, amely azt kutatja, „Ki mit olvas, hol
szerzi be olvasmányát és hogyan hat az rá?” Összefoglalja ez a tanul-
mány azokat a szempontokat, amelyeket 1930 óta az olvasóval foglalkozó
kutatók az alapkérdések felderítésében követtek és részben megerősíti
eddig elgondolásaink helyességét, másrészt irányt is mutat a további
vizsgálódásokhoz.

Magyar kezdeményezések

A külföldi kísérletek hírére jogosan vetődik fel a kérdés a magyar
nép kulturális fejlődését figyelemmel kísérő olvasóban: mi történik ná-
lunk ezen a területen?

A magyar közművelődési könyvtárügynek a második világháborút
megelőző időszakbeli története nyilvánvalóvá teszi, hogy az uralkodó-
osztály által létrehozott „népkönyvtárak” nem kutatták olvasóik igé-

nyeit, illetve, ha mégis, úgy előszeretettel szolgálták ki a kispolgárság kívánságait.

1906-ban *Solymossy Sándor*²⁰, a szegedi egyetem későbbi néprajzprofesszora, külföldi, főképp angol és német népkönyvtárak statisztikáit dolgozta fel, így keresve választ kérdésére: „Mit szeret a nép olvasni?” Megállapítja többek között, hogy az angol könyvtárak az állományuknak 37 százalékát kitevő „szórakoztató” irodalommal bonyolítják le forgalmuk 74 százalékát. A legsikeresebb szerzők ezekben a könyvtárakban *Dickens*, *Walter Scott*, *Becher-Stowe*, *Victor Hugo* és *Thackeray*. Ezekután érdemes megnézni, milyen írókat javasol a szerző a magyar népkönyvtárak számára. *Jókai* mellett *Vas Gereben*, *Abonyi Lajos*, *Szathmáry Károly* sorakoznak, majd *Eötvös* és *Kemény* után *Beniczky*, *Gárdonyi*, „*Sipulusz*” (*Rákosi* Viktor írói álneve), végül „*Ambrus* Zoltán — alig, *Bródy Sándor*ból — semmi”.

Pedig 1906-ban már működött *Szabó Ervin*, aki nem „szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegényházi kosztot” kívánt adni a magyar olvasóközönségnek, és aki 1910-ben „*Emlékirat*”-ban²¹ hangsúlyozta: „... a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni...” Ez a kívánság azonban még évtizedekig szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

Érdekes és igen tanulságos képet fest a magyar könyvtárügy *Horthy*-korszakbeli helyzetéről az a válasz, amelyet *Móra Ferenc*, mint a szegedi Somogyi Könyvtár igazgatója adott a „Felnőttek Világszövetségének Nemzetközi Könyvtári Bizottsága” által 1931 tavaszán kibocsátott *kérdőív*re²². A kérdőív többek között az olvasók által kedvelt vagy mellőzött írók iránt is érdeklődik. *Móra* válaszában ismerteti az olvasók összetételét (hangsúlyozva, hogy „a földműves és a munkás majdnem teljesen hiányzik...”) és a legolvasottabb szerzők neveit. Ezek szerint a szegedi olvasók *Gárdonyi*tól és *Jókai*tól sokat olvastak, *Mikszáth*tól keveset. Az akkor élő írók közül *Herczeg Ferenc*, *Móra Ferenc*, *Szabó Dezső*, *Erdős René*, *Karinthy Frigyes*, *Zilahy*, *Kosztolányi* és *Móricz Zsigmond* szerepelnek a felsorolásban — a külföldiek közül *Wells*, *Jack London* és *Knut Hamsun*.

Móra részletes, a Somogyi Könyvtár helyzetét ismertető beszámolóját a következő sorokkal zárja: „... az én majd harminc éves tapasztalatom szerint Magyarországon a könyvtárügy nem komoly ügy, illetve csak annyiban az, amennyiben a könyvtárosok komolyan veszik. Mindaddig, amíg az állam legalább olyan komolyan nem veszi, mint a labdarúgást, ... addig, amíg a polgármester huszárjának van vasúti kedvezménye, de a vidéki könyvtárigazgatónak nincs — addig nem tudom elhitetni magammal, hogy a magyar állam is olyan szemmel nézi a könyvtárügyet, mint a Felnőttek Világszövetségének Nemzetközi Könyvtári Bizottsága. S addig nemes utópiának tartok minden olyan törekvést, mint amilyen abban a körlevélben kifejezésre jutott, amelyre ez a válasz készült.”

Aránylag hosszan foglalkoztam a könyvtáros *Móra Ferenc* véleményével. Nem véletlenül; mert *Szabó Ervin* halála után — mikor a Fővárosi Könyvtár alig képviselte a szabóervini elveket — haladó közmü-

velődési könyvtári törekvésekkel csak Szegeden találkozunk. Ennek bizonyítékául elég hivatkozni a Fővárosi Könyvtár egykori igazgatójának, Drescher Pálnak „kulturális keresztmetszetére”²³ a fiókkönyvtárak közönségének olvasmányairól. A legnépszerűbb regényíró: Gulácsy Irén, ismeretterjesztő író: Cholnoky Jenő. Drescher tanulmányában ugyanakkor a Harmadik Birodalom jó ízléséről és egészséges erkölcsi érzékéről ír egy esztendővel Hitler uralomrajutása után, elismerően említve, hogy Erich Kästner Fabian c. regényét elkobozták. Ennyi talán elég is jellemzésül — ez az olvasmány-elemzés nyilván nem Szabó Ervin szellemében készült. Nagyjából hasonló jellegű, bár tárgyilagosabb hangú tanulmány foglalkozott a nők olvasmányaiával²⁴.

Az a gyorsütemű fejlődés, amellyel közművelődési könyvtárhálózatunk a felszabadulást követő esztendőben kialakult és megszilárdult, eleve meghatározta a munka irányát ebben az időszakban. A fiatal könyvtárhálózatot életképessé kellett tenni; alkalmassá, hogy az irányában megmutatkozó élénk érdeklődésnek eleget tehessen. Ki kellett alakítani a könyvtárak belső rendjét: raktárakat, katalógusokat, nyilvántartásokat. Az olvasók toborzása tulajdonképpen sohasem volt komoly gond; számuk sokkal gyorsabban emelkedett, mint a rendelkezésre álló könyvek száma. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában pl.²⁵ az 1936-os állapotot 100-nak véve — 1957-ig a könyvtárak száma 323-ra, a köteteké 361-re, az olvasóké pedig 780-ra emelkedett. Az egy olvasóra jutó kötetek száma az 1936-os évi 15-tel szemben 7,3-re csökkent. Érthető hát, ha ezekben az esztendőben nem az olvasók toborzására fordították könyvtáraink a legfőbb gondot, legfeljebb az olvasók szociális összetételének megjavítására törekedtek. A belső munka megszilárdítása terén elért eredményeink, valamint könyvtáraink állományának az utóbbi években megkezdett beható elemzése, összetételének javulása egyre nagyobb mértékben irányítják figyelmünket a könyvtárak használói, az olvasók felé. A Szabó Ervin örökségét most már büszkén vállaló Fővárosi Könyvtár munkatársaié az érdem, hogy megkezdték ezt a munkát. Az új magyar irodalom olvasását kutató tanulmány²⁶ óta több ízben foglalkoztak az olvasók ízlésének alakulásával^{27–29}. Ezenkívül alapos tanulmány foglalkozott a VIII. kerületi nőolvasók igényeinek alakulásával; egy másik a miskolci megyei könyvtár olvasóinak ízlésével³⁰.

1956 tavaszán egy fiatal könyvtárosokból álló csoport, az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának irányítása mellett, céljaul tűzte ki az olvasásra vonatkozó adatok vizsgálatát. Ezek az elemzések elsősorban konkrét könyvtári célkitűzéseket szolgáltak volna (az olvasók igényeinek vizsgálata stb.) — ezen túlmenően azonban kiterjedtek volna a nem-könyvtári olvasók és a nem-olvasók rétegeinek felmérésére is. Az ellenforradalom kitörése megakadályozta a szétosztásra váró kísérleti kérdőívek kibocsátását. Az ellenforradalom leverését követő időszak nem látszott alkalmasnak az ilyenfajta vizsgálatok megkezdésére. 1958-ban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársaiból alakult olvasószolgálati szakbizottság tűzte újból napirendre a kérdést. A kerületi fiókkönyvtárakban dolgozó lelkes munkatársak különböző módszerekkel próbáltak képet alkotni olvasóik ízléséről, kívánságairól,

a könyvtáros irányító szerepének mértékéről. Ezek a próbálkozások ugyancsak elsősorban módszertani szempontból hasznosak; eredményeik, a kísérletező könyvtárosok különböző szemlélete, elgondolásai következtében nem szolgáltathatnak még komoly következtetési alapot. — 1959 tavaszán 5000 „Véleménykutató kérdőív”-et osztottak szét ugyancsak a fővárosi könyvtár fiókhálózatának olvasói között. Ezt a kérdőívet az első komoly, figyelemreméltó lépésnek tekinthetjük az elkövetkezendő vizsgálódásokhoz. Az ív 23 kérdése lényegében az olvasó érdeklődését kutatja, könyvtáron belül és kívül. Felderíti a legkeresettebb témaköröket, szerzőket, képet nyújt az olvasmányok kiválasztásában ható tényezőkről, valamint az olvasóknak a könyvtárral kapcsolatos kívánságairól is.

Kérdőíves kísérleteket folytattak a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársai is. Általános iskolai tanulók olvasmányélményeit kutatják ezek a kérdőívek — feldolgozásuk és értékelésük ugyancsak hasznos segítséget fog nyújtani a továbbiakhoz.

Végül meg kell említeni az Országos Könyvtárügyi Tanács Olvasószolgálati Szakbizottságának 1959 őszén megkezdett felmérését. Az erre a célra alakult munkaközösség a legkülönbözőbb típusú közművelődési könyvtárak olvasószolgálati tevékenységét tanulmányozza és szempontjai között fontos helyet foglal el az olvasók igényeinek elemző vizsgálata.

A MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek megvalósítása komoly feladatokat ró a magyar kulturális élet valamennyi munkatársára. A művelt, szocialista társadalom megteremtésében szövetségesünk, segítőtársunk az a felmérhetetlen szellemi erő, amely könyvtáraink polcain nyugszik. Ennek a szellemi kincsnek jobb felhasználását teszi lehetővé, ha megkísérreljük megismerni egyfelől a könyvekben rejlő gondolatok alakító hatását, másfelől azokat az igényeket, amelyekkel olvasóink a könyvek felé fordulnak. A következő lépés tehát a kísérletek színvonalának kiszélesítése kell, hogy legyen. A fentebb említett külföldi tanulmányok némelyike is felhívta azonban figyelmünket a kérdőíves forma buktatóira. Az ily módon nyert adatokat csak akkor tekinthetjük teljes értékűeknek, ha a kérdőíves kísérletekkel párhuzamosan elvégezzük, hasonlóan az 1957. évi országos állományfelméréshez — az ország közművelődési könyvtáraiban az olvasóforgalomra vonatkozó adatok felmérését. Ezek az adatok: a lakosság könyvtárral és könyvvvel való ellátottsága, az olvasók száma, megoszlása, a könyvtárak könyvvállománya — annak összetétele, a kölcsönzött kötetek száma, összetétele stb. Az így nyert adatok szembeállításával egy jól szerkesztett, az egész országban visszhangra talált kérdőív válaszaival már sok kérdésünkre adhat feleletet és további útmutatásul szolgálhat többek között könyvkiadásunknak is.

Világosan kell azonban látnunk, hogy még ha sikerül is eredményes módszerek kikísérletezése után, képet kapnunk a közművelődési könyvtárak olvasóinak olvasási színvonaláról, igényeiről, fejlődéséről, a kitűzött célnak csak egyrészét valósítottuk meg. Magyarország lakosságának

1958-ban 12,3%-a volt közművelődési könyvtár olvasója, ennek a 12,3 százaléknak pedig mintegy 35—40 százaléka 14 éven aluli iskolásgyermekek. Mit és hogyan olvas hát Magyarország felnőtt lakosságának mintegy 90 százaléka? ez az a kérdés, amelyre az elkövetkező évek során alapos, jól megfontolt módszerekkel, szervezett együttműködéssel és az ilyen munkához elengedhetetlen ügyszeretettel és lelkesedéssel választ kell keresnünk.

Jegyzetek:

1. Ranganathan, S. R.: *The five laws of library science*. Madras 1957. Madras Library Ass. 456. p.
2. Albion, William: *Public opinion*. New York—London 1939. McGraw Hill Book Comp. 486. p.
3. Cantril, Hadley: *Gauging public opinion*. Princeton 1944. Princeton Univ. Press. 318. p.
4. Lippmann, Walter: *Public opinion*. New York 1938. The Macmillan Comp. 427 p.
5. *Public opinion and propaganda. A book of readings*. Ed. for the Society for the Psychological Study of Social Issues. New York 1954. The Dryden Press. 779 p.
6. Macdougall, Curtis D.: *Understanding public opinion. A guide for newspapermen and newspaper readers*. New York 1952. Macmillan Comp. 698 p.
7. Tramer, Moritz: *Der Bücherkatalogtest als charakterologisches Prüfmittel. Theorie und Praxis*. Zürich 1953. Rascher Verl. 119 p.
8. Mavricseva, K.: Ob izucsenii csitatel'szkih intereszov. — Bibliotekar' 1957. 5. sz. 22—27. p.
Magyarul: Az olvasói érdeklődés tanulmányozása. — Könyvt. Tájékozt. 1957. 5. sz.
9. Makarova, V. N.: Szisztematicszej katalog kak szredsztvo rukovodsztna csteniem skol'nikov. — Szovetszkaja Bibliografija, 1959. 3. sz. 35—44. p.
10. Krzemieniecki, Leon: Uwagi i przyczynki do badań czytelnictwa. — Przegląd Biblioteczny, 1954. 4. sz. 308—317. p.
Magyarul: Megjegyzések és adalékok az olvasás kérdéseinek tanulmányozásához. — Könyvt. Tájékozt. 1957. 2. sz.
11. Kukulska, Janina: Zagadnienie metodologii badań czytelnictwa. Bibliotekarz, 1957. 2. sz. 37—43. p.
Magyarul: Az olvasás tanulmányozásának módszertani kérdései. — Könyvt. Figyelő, 1958. 1. sz.
12. Krasniewska, K.—Wilska, B.: Próba badania recepcji książki u kobiet ze środowiska robotniczego. — Bibliotekarz, 1958. 5—6. sz. 141—145. p.
Magyarul: Munkásszorongók olvasmányai. Olvasás-elemzési kísérlet. — Könyvt. Figyelő, 1959. 1. sz.
Citatel', 1957. 11. sz. 484—490. p.
13. Gronský, Andrej: K otázkam individuálnej vychnej práce s čitateľom. — Magyarul: Az olvasóval való egyéni foglalkozás és nevelőmunka kérdései. — Könyvt. Figyelő, 1958. 2. sz.
14. Ruhl, Heinrich: Vom subjektiven Leserwunsch zum objektiven Leserbedürfnis. Diskussionsbeitrag zur Leserkunde. — Der Bibliothekar, 1958. 6. sz. 585—592 p.

- Magyarul: *A szubjektív olvasói igénytől az objektív olvasói szükséglethez.* — Könyvt. Figyelő, 1958. 9. sz.
15. Rittinghaus, Johanna: *Bücher für Frauen?* — Der Bibliothekar, 1957. 1. sz. 17—22. p.
 16. *Pourquoi lisez-vous?* — Bull. Bibliothèques de France. 1957. 9. sz. 633—652. p. Magyarul: *Miért olvas ön?* — Könyvt. Figyelő, 1958. 1. sz.
 17. Hassenforder, Jean: *Gouts et attitudes des lecteurs dans une Bibliothèque municipale de province.* Paris 1957. Centre d'Études Économiques. 13 p.
 18. Berelson, Bernard: *The Library's Public.* New York 1949. Columbia University Press. 174. p.
 19. Asheim, Lester: *Research in mass communication (and adult reading).* — Library Trends. October 1957. Vol. 6. 2. sz. 120—140. p.
 20. Solymossy Sándor: *Mit szeret a nép olvasni? (A külföldi népkönyvtárak statisztikájából.)* Bp. 1906. Franklin ny. 15 p.
 21. Szabó Ervin: *Emlékirat községi nyilvános könyvtárak létesítéséről Budapesten.* Bp. 1910. Székesfőv. háziny. 61 p.
 22. Bóday Fál: *A könyvtáros Móra Ferenc.* Szeged 1954. Csongrádmegyei nyomdaip. V. 42 p. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 17.)
 23. Drescher Pál: *Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége?* Bp. 1934. Fővárosi Kvt. 40. p. (Tanulmányok 4.)
 24. Fort Sándor: *Egy népkönyvtár nevelő munkássága nőolvasói körében.* Bp. 1938. Fővárosi Könyvtár. 17 p. (Tanulmányok 10.)
 25. *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve.* 6. 1956—1957. Bp. 1958. Franklin ny. 128 p.
 26. *Az új magyar irdalom olvasása a kerületi könyvtárakban.* (Összeáll.) G. Nyilas Márta és munkatársai. — A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 4. 1949—1954. Bp. 1955. 99—107. p.
 27. Irányi Lujza: *A Csipkerózsika-álmú könyvek.* — A Könyvtáros 1958. 4. sz. 260—262. p.
 28. Uray Béla: *Mit olvasnak a délbudai olvasók?* — A Könyvtáros 1958. 12. sz. 886—889. p.
 29. Gönczi Imre: *Mit mutatnak az előjegyzések.* — A Könyvtáros 1958. 4. sz. 890—892. p.
 30. Z(olnay) V(ilmos): *Az olvasók igényeiről.* (Dobos Piroska tanulmánya a VIII. ker. tanács Szabó Ervin könyvtára nőolvasóinak igényeiről és Kordos László felmérése a miskolci Megyei Könyvtár olvasóinak ízléséről. Ismertetés.) — A Könyvtáros 1954. 12. sz. 10—12. p.

Об исследовании влияния художественной литературы

МАРИЯ АННА ШИМОН

Одна из важнейших задач современного библиотековедения — кроме лучшего решения вопросов библиотечной техники — исследование общественного влияния книги. Кто, почему и что читает, каким образом влияет прочитанная книга на читателей, как превращается мертвая буква в живую общественную действующую силу? Исследование подобных вопросов интересует все более и более не только библиотекаря, но и педагога и психолога.

В числе лиц, занимающихся производством и распространением книг, лишь библиотекарь имеет возможность наблюдать влияние книг, формирование вкуса

читателей. *Есть ли возможность определить закономерности влияния художественной литературы и каким образом определить ее?* Как формирует, развивает, улучшает сегодня книга жизнь человека? Вот самая интересная область исследования для современного библиотекаря. Сотрудники специальных библиотек могут относительно легко наблюдать влияние специальной литературы, ее действие на лучшее выполнение различных заданий. Более трудным является исследование влияния художественной литературы, так как в этой области исследованию подвергается весьма сложный процесс.

Но если допустим, что влияние художественной литературы выражается в развитии общественного мнения и таким образом влияет на запросы и желания читателей — то мы нашли метод, при помощи которого легче приблизиться к нашей цели. Исследование запросов читателей, то есть развития и действия литературного общественного мнения в наших библиотеках — это одна из важнейших современных задач.

Нам известны сегодня попытки учета запросов путем различных методов. Наиболее известные методы:

1. разработка данных библиотечной статистики,
2. исследование общественного мнения при помощи анкет или вопросов,
3. „индивидуальные листки“ и проч.
4. исследование при помощи каталога,
5. индивидуальная беседа.

Намерение настоящей статьи дать краткую информацию об отдельных интересных и в наших условиях поучительных заграничных попытках, а также о первых венгерских попытках в этой области.

Среди упомянутых методов первым была разработка данных библиотечной статистики. Каким бы ни было образом мы начали исследование, первым шагом должно быть дополнение и применение доступных данных. Динамика оборота выдачи книг, состав читателей, количество прочитанных книг, их распределение по разделам, оборачиваемость отдельных характерных произведений и проч. Эти данные в большом количестве, согласно закону больших чисел, могут быть годными к нахождению выводов, но этот метод сам по себе не является удовлетворительным. Эти данные могут быть дополнены добровольным сообщением данных со стороны части населения, (и здесь как наиболее доступный слой в первую очередь учитываются читатели библиотек), хорошо составленными, обозначенными анкетами; их заслуга состоит в том что они ищут лучшие методы исследования.

Анкетами производятся опыты и в Германской Демократической Республике. Интересно сопоставить опыты проведенные в Лейпциге (ГДР) и в Лиможе (Франция), они хорошо отражают отклонения в библиотечной работе этих двух государств.

Путем введения индивидуальных листов производят опыты чехословацкие библиотекари, кроме этого они вводят дневники чтений с печатными графами; при помощи которых читатель отвечает на важнейшие вопросы, связанные с прочитанными книгами.

Советские библиотекари сделали интересную попытку в области исследования влияния систематического каталога на выбор книг. Швейцарские психологи производят опыты при помощи каталогов книг не в качестве библиотечных, а в качестве психологических опытов, в ходе которых избранные заглавия книг и ассоциации, связанные с ними дают материал к диагнозу.

Отдельные исследования (напр. в Польше и ГДР) занимаются запросами читательниц. Они ставят вопрос: существуют ли специальные книги годные для женщин, различаются ли запросы читательниц от запросов читателей, соответствуют ли эти запросы фактическим запросам общества?

Поставленные вопросы очень интересуют и американских библиотекарей, они

учитывают не только влияние книг на читателей, но в связи с развитием аудиовизуальных средств ставят многосторонние проблемы их действия и влияния на чтение.

История Венгрии и в том числе венгерских массовых библиотек в период до второй мировой войны явно объясняет что „народные библиотеки“, созданные тогдашним господствующим классом не исследовали запросов читателей или исследовали главным образом запросы мелкой буржуазии.

Первым занимались такими вопросами сотрудники Столичной библиотеки, но направление их исследований не напоминает об учениях Эрвина Сабо, основателя библиотеки. В период до второй мировой войны лишь Ференц Мора, директор сегедской библиотеки им. Шомоди, занимался этим вопросом в ответе на анкету, выпущенную весной 1931 г. „Международным библиотечным комитетом мирового союза взрослых.“

Быстрый темп развития и упрочения сети массовых библиотек в годы после освобождения страны заранее определил направление работы в этот период. Данную сеть библиотек нужно было превратить в жизнеспособную сеть способную к удовлетворению большого интереса, проявленного к ней. Наши успехи в усилении внутренней работы, глубокий анализ фондов наших библиотек, начатый в последние годы, улучшение их состава все более и более позволяют направлять внимание в сторону читателей. Заслуга сотрудников Столичной библиотеки, которые уже гордятся наследством Эрвина Сабо, что взялись за эту работу. После разнообразных начинаний они роздали весной 1959 г. 5000 анкет с целью исследования общественного мнения читателей библиотечной сети. Это заслуживает внимания как первый шаг к будущим исследованиям.

Но если удастся после нахождения успешных методов, получить картину об уровне, запросах и развитии читателей массовых библиотек — даже в этом случае осуществлена лишь часть нашей задачи. В 1958 г. 12,3% населения Венгрии посещало массовые библиотеки в качестве читателя, в том числе 35—40% было в школьном возрасте (до 14 лет). Что и как читает подавляющее большинство (90%) населения Венгрии? Вот вопрос, на который мы должны дать ответ в последующие годы.

A Hamlet-élmény elemzése

KÍSÉRLET AZ IRODALOM TÁRSADALMI HATÁSÁNAK MÉRÉSÉRE

HANKISS ELEMÉR

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztálya 1958 őszén engedélyt kapott 500 kérdőív kibocsátására, azzal a céllal, hogy *Shakespeare Hamlet*-tragédiájának jelenkori hatását vizsgálja. Az engedély értelmében a budapesti, debreceni és szegedi egyetem bölcsész-hallgatói között osztottuk szét az íveket, s belőlük összesen 59-et kaptunk vissza, vagyis az egész mennyiség mintegy 12%-át. Ez az arányszám körülbelül megfelel az ilyen méréseknél kialakult nemzetközi átlagnak. 59 kérdőív alapján általánosérvényű következtetések természetesen nem vonhatók le a *Hamlet* társadalmi hatására vonatkozóan, de az efféle kutatások lehetőségeinek és módszereinek vizsgálatára — s célunk egyelőre nem is lehetett más — már e kísérleti mérés is gyümölcsözőnek bizonyult. Ez indokolja azt, hogy tapasztalatainkról az alábbiakban röviden számot adjunk. E beszámolót azoknak a megfontolásoknak előre-bocsátásával kezdjük, melyek egy hosszabb kutatás-sorozat egyik láncszemeként e közvéleményelemző kísérlethez vezettek.

1.

Formálója is a társadalomnak, nemcsak produktuma az irodalmi mű, nem tükörkép csupán, hanem embert és társadalmat alakító erő is egyben. Közvélekedés tárgya, társadalomtörténeti szemléletünk alaptétele ez, a gyakorlatban mégsem érvényesítjük kellő következetességgel. Irodalomtörténészeink általában megelégszenek azzal, hogy feltárják egy-egy irodalmi alkotás keletkezésének körülményeit, és a társadalom tükörképeként, tipikus ábrázolásaként értelmezik. Annak tisztázására azonban, hogy mi volt társadalmi hatása, ritkán és kevesen vállalkoznak. S ha ennek ellenére is számontartunk már eredményeket e téren, azt elsősorban nem az irodalomtörténetírásnak, hanem három másik társadalomtudományi disciplínának köszönhetjük. Az esztétikának, mert a művészetek hatásának definiálása szükségszerű kiindulása vagy végeredménye minden rendszeres széptannak — a neveléslélektannak, mert kísérletek egész sorát végezte már el annak megállapítására, hogy milyen hatással vannak az olvasmányok a fejlődő szellemiségre —, és végül a könyv- és könyvtárszociológiának, mert egyre szélesebbkörű kutatásai mindinkább teljes képet adnak az olvasó ízléséről, érdeklődési köréről és igényeiről.

De bármennyire értékes anyag gyűlt is e kutatások során így egybe, arról még ma is csak meglehetősen homályos, és inkább vágyak mintsem tények alakította elképzeléseink vannak, hogy volt-e, s mi volt az irodalom történeti szerepe a társadalom és a társadalmi tudatformák fejlődésében. Mert az esztétikus a konkrét művektől elvonatkoztatott általánosságok síkján mozog, a pedagógust elsősorban lélektani és nem történeti momentumok érdeklik, a közvéleménykutató pedig általában befejezettnek tekinti munkáját azzal, hogy egy-egy irodalmi mű vagy műfaj népszerűségét számszerűen megállapította, anélkül, hogy e népszerűség forrását vagy társadalmi következményeit, hatását kutatta volna.

Megállapítható-e egyáltalában, s ha igen, hogyan mérhető e hatás mértéke és mibenléte? Meghatározható-e az irodalom történeti hatása, az a mód, ahogyan formálta korszakok érzelmi arculatát, színezte kedélyállapotát, edzette öntudatát, segítette az ember társadalmi rendjének kibontakozását? Az esztétika és a lélektan, az irodalom- és a művelődéstörténet együttes munkája szükséges ahhoz, hogy e kérdésekre tudományos hitelű választ adhassunk. Hosszú munka áll a kutatás előtt, mert irodalmi művek sokaságának hatását kell regisztrálnia ahhoz, hogy az irodalom egészének történelemformáló szerepét mérlegelhesse. E munkában a könyvtártudomány is érdekelve van. Egyrészt az eredményekben, mert ha az irodalmi hatás törvényszerűségei meghatározhatók, akkor az olvasószolgálat és általában a könyvtárpolitika elméleti alapjai jelentősen megerősödnek. De szerepet kap a könyvtártudomány a munka elvégzésében is. A könyvtörténész ugyanis rendelkezik azokkal az eszközökkel, melyek segítségével nyomon követheti egy-egy olyan irodalmi mű útját, mely túlélte saját korát és nemcsak az őt létrehozó társadalomra hatott, hanem eleven fényforrás maradt későbbi korokban is. Nyomába szegődve egy-egy ilyen, a századokon szinte üstökös-ként áthúzó irodalmi alkotásnak, hatásának nem csupán egyetlen, hanem szinte minden vetületét megfigyelheti, látva, mint fogyatozik meg vagy teljesedik ki, mint gazdagszik vagy halványul színeke, lesz erősebb vagy gyengébb hatása, aszerint, hogy milyen kor, milyen társadalom világnézetének, életélményének szférái szűrők át sugarait.

Kísérletképpen mi is vállalkoztunk egy ilyen könyvtörténeti, hatástörténeti kutatásra — nem elsőnek természetesen, mert a harmincas években már tekintélyes irodalma volt az úgynevezett „utóéleteknek”, „Nachwelt”-eknek. De azok többsége a szellemtörténet jegyében fogant, és inkább különböző korok elvont szellemiségének visszfényét kereste egy-egy mű, egy-egy irodalmi hős metamorfózisaiiban, mintsem azt a meg-megújuló, koronként változó hatást, melyet emberre és történelemre kifejtett. Választásunk *Shakespeare Hamlet*-jére esett, azért erre a darabra, mert pályájának nyomai még évszázadok távlatából is jól fellelhetők, és joggal tételeztük fel, hogy ha vannak olyan irodalmi művek, melyek a pusztaság szórakozásnál többet jelentettek az emberiségnek, akkor a *Hamlet* minden bizonnyal ezek között van.

Aki megpróbál behatolni a *Hamlet*-irodalom világába, élmények és vélemények, kritikák és teóriák, vallomások és vitacikkek jószerezzel áttekinthetetlen rengetegében találja magát, s alig hiheti, hogy egyetlen mű ennyiféleképpen hathatott, élmények ilyen széles skálájának forrásává lehetett. Ha adatainak sokaságát rendszerezni kívánja, mindezekelőtt e hatás különös, legyezőszerű szétsugárzásának, ezerféle élménnyé való szétporlásának törvényszerűségeit kell tisztáznia.

Történeti kutatásaink során arra a megállapításra jutottunk, hogy e roppant változatosság ellenére, a tragédia közvetlen, elsődleges hatása minden korban és minden embernél ugyanaz — és ez az alaphatás csak később, az érzelmi és gondolati feldolgozás során bomlik szét annyiféle *Hamlet*-élményre és képre. E jelenség oka valószínűleg abban keresendő, hogy az emberi tudat nem viselheti el a tragikumot, az emberi lét eredendően tragikus voltának gondolatát, eredeti, tömény állapotában. Alighogy a hatás érte, máris nekilát, hogy hatástalanítsa, vagy legalább átalakítsa, és az élet medréből kicsapó, romboló áradatát teremtető gondolatok és érzések forrásává szelídítse. A tragikus hatás félelmes erői ellen folytatott küzdelem során alakul ki az emberben az a végső *Hamlet*-élmény, mely már nem pusztító, hanem alkotó erő. A *Hamlet*-irodalom egésze így inkább elleplezése, mintsem kifejezése a darab eredeti, nyersen tragikus hatásának.

A hatás elleni védekezésnek sok lehetősége van. Egyesek úgy teszik ártalmatlanná, hogy megfosztják általánosérvényűségétől. Megállapítják, hogy *Hamlet* tragédiája nem általában az emberi sors tragédiája (— mint ahogy az előadás során maguk is érezték —), hanem csak egy bizonyos, különleges embertípusé, akihez nekik, mint nézőknek, nem sok közük van. Így születik meg a melankólikus *Hamlet*, és így a flegmatikus — az introvertált és a cezaromániás — a túlérzékeny és a túlértelmes — a destruktív és a dekadens — a szexuálfébiában vagy más idegbajban szenvedő — és így tovább. Vannak olyanok, akik nem tipológiailag, hanem térben és időben távolítják el maguktól. Szerintük — *Hamlet* tipikusan renaissance ember, sorsa és tragédiája is csak abban a korban, és semmiképpen sem a mi korunkban képzelhető el; — *Hamlet* a középkor és az újkor határán, két világ fordulópontján él, s pályáját így hatalmas történelmi erők harca roppantja össze; — *Hamlet* jellemét és sorsát az erzsébetkori lélektan és filozófia szemüvegén át kell vizsgálnunk és megértenünk: saját élményeink semmiképpen sem irányadóak. Vannak sokan olyanok is, akik elvont problémákba, filozófiai vagy erkölcsi teóriákba merevítik forrongó élményüket. Így lesz *Hamlet*-ből az — idealizmus vagy a realizmus tragédiája — az önzés vagy az önzetlenség — az önismeret hiányának vagy a túlzott lelkiismeretességnek tragédiája — a rideg intellektualizmus vagy a magányosan küzdés tragédiája — a történelmi hivatás be nem töltésének tragédiája — és így tovább. S végül talán legtöbben vannak olyanok, akik *Hamlet* elől az erkölcs védelmi vonalai mögé menekülnek.

Am ha az eredeti tragikus hatást elleplezik is a *Hamlet*-teóriák,

azoknak az életszemléletét és törekvéseit, akik megalkották őket, annál világosabban elárulják. Mert mindenki ahhoz a magatartáshoz vagy világnézethez menekül, mely már amúgyis kialakult volt benne életének és sorsának végső kérdéseivel szemben. Ha tehát végig kísérjük és szám-bavesszük az egymást követő nemzedékek *Hamlet*-élményének hosszú láncolatát, tulajdonképpen a társadalom változó magatartás-formáinak, meg-megújuló és mindig újabb célok felé forduló törekvéseinek történetét pergetjük le szemünk előtt.

Csakhogy mindez még csak annyit jelent, hogy a *Hamlet*-élmény történetében híven tükröződnek az emberi társadalom és az emberi szellem fejlődésének különféle mozzanatai —, de hogy mennyiben hatott a tragédia e fejlődésre, arról nem esett szó. Az eddigiekből legfeljebb arra következtethetünk, hogy amennyiben hatott, károsan hatott, azzal, hogy újra és újra megingatta az emberek biztonságérzetét, megzavarta kialakult életszemléletüket, és védekezésre, fölösleges küzdelemre kényszerítette őket. De vajon valóban fölösleges-e a küzdelem, és valóban csak védekezésről van-e itt szó?

Tisztában láthatunk e kérdésben, ha a *védekezés* szó helyett alkalmasabbat keresünk. Mert ennek valami rossz mellékíze van: az embernek csak gyengeségére utal, pedig ereje is éppen itt, a tragikus hatás elleni küzdelemben mutatkozik meg legnemesebb formájában. Nemcsak védekezés ez a küzdelem, hanem állásfoglalás is egyben, állásfoglalás a lét nagy kérdéseivel, sorssal és halállal, önmagunkkal és a társadalommal szemben. Művészetnek és irodalomnak — s ezen belül elsősorban a tragédiának — az a legfőbb értéke és történelemformáló hatásának lényege, hogy erre az állásfoglalásra, számadásra rá tudja kényszeríteni az embert. Mert nem könnyű szembenézni saját gyengeségeinkkel és félelmeinkkel, az élet ismert és ismeretlen erőinek roppant küzdelmével. Saját erejéből ki tud kitörni megszokott fogalmainak világából, kényelmét és pillanatnyi biztonságát ki ne féltene az ilyen számvetéstől, még akkor is, ha tudja: sorsa és jövője függ attól, hogy éber vagy eltorpult öntudattal figyeli a világ dolgait? A tragédia nemcsak azzal segít, hogy e számadásra kényszeríti az embert. Akik hatása elől nem menekültek vissza túlonúl korán érzelmi és gondolati bástyáik mögé, azoknak erőt és lendületet is ad arra, hogy a megrázkódtatás után világukat újra harmóniába, az eddiginél talán magasabb összhangba rendezzék maguk körül. Fölkavar, de erőt is ad — rombol, de alkotásra is ösztönöz egyben.

A *Hamlet*-élmény történetét tanulmányozva így hát azt a küzdelmet követhettük nyomon, melyet az ember *Hamlet*tal szemben és *Hamlet*tal szövetségben folytatott az élet fel-felörvénylő zürzavara és meg-megmerevedő rendje ellen. A félelem és a megalkuvás erői ellen. A szabadságért, ha arra volt szüksége a társadalomnak, vagy a rendért, ha ennek nosztalgiája ébredt föl a szívekben. — Történeti kutatásaink módszereit és eredményeit egy alkalommal már összefoglaltuk [*], így itt *Hamlet* hatás-történetének csak legfőbb mozzanataira kell utalnunk.

[*] *Neue Wege der Hamlet-kritik.* (Shakespeare Jahrbuch 1958.)

Shakespeare korában, a középkori világnézet keretei közül egyre inkább kiszakadó ember a küzdelemhez szükséges érzelmi energiák egyik fontos, a sztoicizmus és a machiavellizmus mellett talán leggazdagabb forrását a renaissance tragédia teremtette tragikus pátoszban találhatta meg. A *Hamlet* jelentőségét emellett még az is növelte, hogy minden más korabeli tragédiánál nyitabban fedte föl a feudális rend ellentmondásait, az életnek azt a mindinkább félelmetessé és értelmetlenné bomló káoszát, mely egyre elviselhetetlenebb élményként lapangott a kor tudatában — és végül le is győzte ezt a félelmet azzal, hogy a maximumra fokozva *Hamlet* energiáit megmutatta: az emberi akarat, az emberi szellem fölébe kerekedhet e zűrzavarnak (mert a hős csak a színpadon bukik el, a néző lelkében ő s nem a külvilág a győztes). Hatott a tragédia azzal is, hogy egy tisztultabb rendnek, emberibb életnek azt a nosztalgiáját lobbantotta magasabb lángra az emberekben, mely a lélek síkján az elkövetkező kor vallási mozgalmainak, a társadalom síkján a nagy angol polgári forradalomnak vált egyik hajtóerejévé. A 17. és 18. század fordulóján, az 1680—1750 közötti évtizedekben a polgári rend konszolidálása folyik. A korabeli polgár hisz és hinni akar abban, hogy az életnek értelme és célja van, s hogy az a társadalom, melyben él, összhangban van a természet törvényeivel és az emberi érdekekkel. A lét végső kérdéseit és az életben felmerülő ellentéteket az erkölcsi jó és rossz keretein belül mindenkor feloldhatónak érzi. E társadalom szellemi irányítói barbárnak és talán veszélyesnek is érzik *Shakespeare* darabjait, s hogy zavaró hatásától megkíméljék kortársaikat, átdolgozzák őket, s csak így, átdolgozott formában adják elő a színházakban. Nem elégszenek meg azzal, hogy a darab végén életben hagyják *Hamlet*et, hanem minden zavaró gondolatot, érzést és stílári momentumot eltávolítanak a szövegből, könnyen megoldható erkölcsi konfliktussá egyszerűsítve így az eredeti, tragikus törséhez vezető ellentétet.

A 18. század második felében *Shakespeare* neve a preromantikus mozgalmak zászlajára kerül. *Hamlet* kínzó tépelődései igazolják a kor emberének növekvő kétségeit, és segítik abban, hogy szétfeszítse az ekkorra már bénítóvá merevült racionalizmus béklyóit. Új érzelmek és új szenvedélyek energiáival tölti fel az emberek lelkét, akik sorsának titokzatos homályában saját jövőjük fényeit-árnyait kémlelik.

A forradalmak és a háborúk újra válságba, bizonytalanságba sodorják az európai társadalmakat, s ezen a romantika kora csak fokozatosan, meg-megújuló támadásokkal lehetett úrrá. *Schlegel* és nemzedéke, hogy ne kelljen szenvednie, megtagadja az életet, és e kétségbeesett tiltakozásában *Hamlet*et elődjének és társának érezi. *Schopenhauer*, és azok, akiknek vágyait és szemléletét kifejezte, már filozófiává tudja fogalmazni a pesszimizmust, s így gondolatilag is a kétségbeesés fölé tud kerekedni. De a győzelem feltétele még nála is az élet megtagadása. Rezignációjában példa és példakép *Hamlet*. *Victor Hugo* nemzedéke az első e korban, mely képes elfogadni az életet: az ő *Hamlet*je már nem

menekül előle, hanem szembefordul és küszködik vele. S hogy győzhessen, a költő lángésszé, titánná exaltálja a hőst és önmagát, úgy, hogy végső, egyelőre még szükségszerűnek érzett bukásuk nem értelmetlen pusztulás, hanem a romantikus hős nagyszerűen tragikus, pátosszal teli mártírhála. Az érzelmi energiák e fellángolása után a végső diadalt Hegel aratja azzal, hogy az élet jelenségeit újra a gondolatok logikus és átfogó rendjébe képes összefogni. Nála Hamlet már nem példa, hanem kontraszt: rajta, ifjúságának nagy élményén méri le azt az utat, melyet ő és követői tettek meg a tanácstalan kétségbeeséstől a cselekvő bizonyosságig.

A 48-as forradalmak után olyan gazdag anyag áll rendelkezésünkre, hogy a különféle társadalmi osztályok és törekvések *Hamlet*-élményének alakulását külön-külön is nyomunkövethejük. Megfigyelhetjük *Hamlet* szerepét a konzervatív és a liberális szemlélet küzdelmében, a társadalmi forradalom világnézetének vagy a nietzschei lázadás szenvedélyének térhódításában. Láthatjuk, hogyan válik idegbeteg és rezignált herceg a dekadens nemzedék tudatában, s hogyan telítődik meg újra robbanó energiákkal az expresszionista extázisban; hogyan kíséri el a semmi félelmetes útjaira az egzisztencialistát, és hogyan veszi át a társadalmi haladás zászlóját azok kezéből, akik a jövőben keresik életük, s mindannyiunk életének jobbrafordulását. S hogyan válik végül misztériumjátékok hősévé azok szemében, akik az emberi múlt nagy hagyományaiban és az emberi sors mélységeiben kutatják az élet új és teljesebb rendjének lehetőségeit.

4.

A *Hamlet* jelenkori hatását kutatva abban a helyzetben vagyunk, hogy a szokásos forrásokon túl (kritikák, elméleti fejtegetések, színházi beszámolók és nyilatkozatok, naplórészletek és levelezések, könyvforgalmi és színház-statisztikai adatok, könyvillusztrációk és díszlettervek stb., stb.) újabb lehetőségek is nyílnak előttünk: mindenekelőtt az, hogy magához az érdekelt félhez, a nézőhöz vagy az olvasóhoz fordulunk, olyan kérdéseket téve fel neki, hogy *Hamlet*-élményének minden lényeges, tudatos vagy öntudatlan mozzanatát elárulja. A kérdőíves kutatás természetesen nem helyettesítheti a kutatás hagyományos módszereit. Csupán egy új lehetősége ez munkánknak, és eredményeit mindenkor ellenőriznünk kell, egybevetve őket a kutatás egészének tapasztalataival. Csak ha e határozott fenntartással folyamodunk a kérdőívekhez, és méréseinket rendszeresen kiterjesztjük minden korosztályra és minden társadalmi rétegre, akkor számíthatunk arra, hogy a mai kor társadalmának *Hamlet*-élményéről minden eddigi korszakénál differenciáltabb és hitelesebb képet nyerünk.

Eredményeink egyelőre igen szerények. Engedélyünk, mint már említettem, összesen 500 ív kibocsátására és kizárólag bölcsészhallgatók közötti terjesztésre volt. A visszaérkezett 59 kérdőív így pusztán egyetlen társadalmi csoportról, és ezen belül is csak egyetlen korosz-

tályról szolgált adatokkal. Ezekből nemcsak hogy általános, az egész társadalomra vagy korra érvényes következtetések nem vonhatók le, de még e kis közösségre vonatkoztatva se igen értelmezhetők, mert e válaszok és számadatok csak más társadalmi rétegek válaszaihoz viszonyítva kapják majd meg jelentőségüket. Am ha adataink végső összegzésével várnunk kell is, e kísérleti mérés arra mégis alkalmat adott, hogy kérdőívünk hiányosságait megállapítsuk és a majdan befutó anyag feldolgozásának lehetőségeit és módszereit tisztázzuk.

— —

Kérdőívünk* első, általános részében a válaszolók néhány személyi adata után érdeklődtünk, hogy a feleletek annak idején majd különböző szempontok szerint csoportosíthatók legyenek. Kérdéseink nyomán az életkor, a nem, az iskolai végzettség és a foglalkozás valóban pontosan megállapítható, de a válaszolók szellemi érdeklődése és társadalmi hovatartozása homályban maradt. E tekintetben a kérdőív még kiegészítésre szorul. Kísérleti mérésünk általános jellegű adatai: Az ívet 59-en küldték be, közülük 56-an 18—30 évesek; 30 éven felül összesen ketten, 50 éven felül mindössze egyetlen válaszoló van. Iskolai végzettsége egy kivételével mindegyiknek gimnáziumi érettségi, foglalkozásuk, 3 kivételével, bölcsészhallgató. 22-en férfiak, 37-en nők.

A kérdőív *Hamletre* vonatkozó kérdéseit és feleleteit elemezve ugyanúgy kell eljárunk, mint ahogy történeti kutatásaink során tettük. Azt kell megfigyelnünk ez alkalommal is, hogy milyen mértékben hatott a tragédia, és milyen állásfoglalásra készítette a kor társadalmát. Elemzésünk négy egymást követő szempontja így a következő lesz: 1. A hatás intenzitása. — 2. A hatás pozitív vagy negatív iránya. — 3. A hatás jellege és tartalma. — 4. Az élmény végső kialakulása és tartóssága.

A hatás intenzitása

Számszerűen nehezen mérhető, mert az emberi élmények feszültségének és erősségének mérésére még nincsenek voltokkal és ampèrekkel dolgozó apparátusok. Pedig az élmény-intenzitásnak széles skálája van, mely a közömbössegtől, a rokonszenven és a csodálaton át, egészen az önkívületig terjed.

A mérés legbiztosabb forrása nálunk a válaszok stílusa és jellege.*

* Hadley Cantril-nek, a közvéleménykutatás ismert szaktekintélyének könyvéből is kiderül [*Gauging Public Opinion*, Princeton 1944], hogy még a legnagyobb tudományos aparátussal dolgozó amerikai közvéleménykutató intézetek is csak, vagy elsősorban stiláris mozzanatok elemzése útján tudják az intenzitás fokát mérni. Skálájuk is igen kezdetleges; összesen három fokozatból áll, melyek a következők: „erős — mérsékelt — gyenge.”

* A kérdőívet tanulmányunk „Függelékében” tesszük közzé, az egyes kérdésekre beérkezett válaszok számszerű dolgozolásának feltüntetésével.

Pusztán *igen*-nel és *nem*-mel, vagy kizárólag aláhúzásokkal adott válaszok általában sekély, jellegtelen élményre vallanak. A szöveges feleletek ezzel szemben általában mélyebb hatásra utalnak, s hangjuk szenvedélyessége vagy higgadtsága, megállapító vagy vitatkozó jellege, érzelmi és értelmi telítettsége az élmény erősségének mértékét az esetek többségében biztosan elárulja. Jó ellenpróbája az így kapott eredménynek a válaszokban előforduló ellentmondások jellegének vizsgálata. Formális önellentmondás, tévedés, vagy logikai hibák sokasága biztosan jelzi, hogy az élmény nem volt mélyenszántó, s az illető minden kérdésnél azt írta, ami éppen eszébe jutott. Mint például a 40. számú kérdőív kitöltője, aki előbb azt húzza alá, hogy *Hamlet önmaga dönt sorsáról* [10. kérdés], majd néhány sorral alább, anélkül, hogy okát adná e véleményváltásnak, már azt, hogy *Hamlet a társadalom áldozata* [15. kérdés]. Azok a válaszok viszont, melyek a dolgok lényegében rejlő ellentmondásokat tárják föl, általában mély élményből fakadnak. Az előző kérdésekre például a 18. számú íven a következő feleletet olvashatjuk: *Hamlet saját magának is, a társadalomnak is áldozata. Más társadalmi körülmények között nem bukott volna el, de meg sem született volna.* E válaszoló későbbi feleleteiben is nagy ellentétek feszülnek, s így egyre inkább meggyőződünk élménye szokatlanul nagy intenzitásáról. Az *ember önmagában erőtlen, ez igaz* — írja —. *De sorsát csak akkor bízza nagyobb hatalmakra, ha azok célja emberséges.* Vagy másutt: *Nem töprengeni, hanem cselekedni kell. Ez igaz, ha a cselekvésre van lehetőség* [28. kérdés].

Fontos adat az élmény intenzitását tekintve a tragikus hőssel való azonosulás mérve és jellege. Mert ha nem szükségszerű függvényei is egymásnak, általában összefüggenek. Teljes, fenntartás nélküli azonosulás nehezen képzelhető el erős élmény nélkül, és megfordítva. Az azonosulás mértéke pedig 9., 16. és 19. kérdéseink segítségével már számszerűen mérhető. Az e kérdésekre adott válaszokból az derül ugyanis ki, hogy közösséget vállal-e az ember Hamlettel vagy sem, hogy szeretne-e rá hasonlítani, és eszményképének tekinti-e vagy sem. Kísérleti mérésünknel az eredmény a következő volt:

Igen:	Igen is, nem is:	Nem:
40%	29%	40%

E számarány korok és társadalmi csoportok szerint valószínűleg változó, s mint ilyen, jellemző.

Néhány további kérdéssel még megbízhatóbbá tehetjük eredményeinket, pl. azzal, hogy

- sajnálja-e *Hamletet* vagy sem? [13. kérdés]
- idegbeteg embernek tartja-e, akihez az egészséges embernek nincs köze? [11. kérdés]
- fontosnak tartja-e Fortinbras végső bevonulását? [25. kérdés] —

és így tovább.

A hatás jellege. Pozitív vagy negatív hatás

Aszerint tekintjük a hatást negatívnak vagy pozitívnak, hogy végső fokon nyomasztó volt-e vagy erőtadó, hogy csökkentette vagy növelte az ember életenergiáit, fékezte vagy ösztönözte cselekvő lendületét. Több kérdés eredményét összegezve [7., 9., 16., 22., 25—28.] meglehetősen pontos számokat kapunk. Mérésünknel az arány a következő volt:

Pozitív hatás:	Semleges:	Negatív:
35%	30%	35%

Ez az arány körülbelül megegyezik az azonosulás arányszámával, s a kérdőívek egyenkénti vizsgálata is igazolja azt a feltevést, hogy a hatás pozitív vagy negatív jellege valamiféle összefüggésben lehet az élmény intenzitásával. Talán annyiban, hogy azok, akiknek elég szerencsájuk vagy bátorságuk volt ahhoz, hogy hagyják a tragikus élmény hullámaint átcsapni magukon, végül megújodva kerülnek ki e megrázó élményből. S így *megrázónak* és *felzaklatónak* érzik ugyan, de egyben, és végső fokon, *erőtadónak* és *felemelőnek*. S csak a legritkább esetben *nyomasztónak* vagy *elkedvetlenítőnek*, mint azok közül sokan, akik aggályoskodva eleve elzárkóztak előle, vagy csak félő óvatossággal merítkeztek meg benne [26. kérdés].

Azt, hogy a hatás intenzitása és jellege milyen lélektani és társadalmi körülményektől függ, igen nehéz lesz, de egyik legfőbb feladatunk megállapítani. Egyelőre még csak a feltevéseknél tartunk. Valószínűnek látszik például, hogy átmeneti korokban, átalakulásban lévő társadalmakban, egy régi rend ellen, s egy új rendért küzdő társadalmi osztályokban vet legnagyobb hullámot a Hamlet-élmény. Így például a 18—19. század fordulóján, Herderéktől kezdve egészen Victor Hugo nemzedékéig. Nyugodt, statikus korok, és a mindenkori konzervatív rétegek, ezzel szemben, általában ellenségnek, veszélyes, felforgató erőnek érezték e tragédiát, a 18. század derekán éppúgy, mint a 19. század második felében. Annak érezték sokszor olyan nagydinamikájú világnézeti csoportok is, melyek ellenállhatatlan lendülettel törtek egy jól ismert és biztos cél felé, mint például a hegelianusok és a Junges Deutschland mozgalom hívei. A bizonytalanabb, céljaikat, és egy elviselhetetlen jelenből kifelé vezető útjaikat még csak sejtő, de biztosan még nem ismerő emberek és közösségek, ezzel szemben, mindenkor közel érezték magukhoz *Hamlet* titokzatos világát és tépelődő, nosztalgiaikkal teli szellemét.

Ha e lélektani és társadalmi körülmények szerepét még nem ismerjük is pontosan, azt már határozottan megállapíthatjuk, hogy a hatás sohasem egyoldalú, hanem mindig kölcsönös. Az, hogy a végső élmény pozitív-e vagy negatív, mindig küzdelem eredménye, mely két erőközpont: a tragédia és az emberi tudat közt zajlik le. E küzdelem sokféleképpen alakulhat. Van úgy, hogy a tragédia alig, vagy egyáltalán nem téríti ki megszokott útjából az embert, van úgy, hogy magához vonzza és megtöri, vagy más irányba tereli lendületét. A kérdőív összes válaszainak

együttes értékelése teszi csak lehetővé e küzdelem felvázolását, de ha a hatás mibenlétét tisztázni akarjuk, e feladatra feltétlenül vállalkoznunk kell majd. Valamiféle rendet kell mindenekelőtt teremtenünk a jelenségek sokaságában; a műalkotás és az ember közt folyó párviadal ezernyi lehetőségét és változatát néhány tipikus küzdelemformába kell össze-sűrítenünk, mert eredményeink csak így lesznek jellemzőek és statisztikailag jól értékelhetők. Kísérletképpen már a rendelkezésünkre álló néhány tuhatnyi kérdőív alapján próbát tehetünk néhány fontosabb magatartás- és küzdelemtípus meghatározására.

1. *Az élmény létre sem jön.* Van olyan ember, akire *Hamlet* egyáltalában nem hat. Az élmény meg sem születik benne, s így életdinamikája nem térül ki megszokott, állandó irányából. Higgadtan tudomásul veszi *Hamlet* értékeit, és főképpen hibáit, anélkül, hogy ezek különösebb érzelmi vagy gondolati reakciót váltanának ki belőle. Leszögezi hogy *Hamlet nem mai ember*, s ezzel a kérdést a maga részéről már le is zárta.

2. *Hangulati elzárkózás.* Negatívan értékeli *Hamlet*et ő is, de már nem elég erős ahhoz, hogy közömbösen tudjon elhaladni mellette: féltve, iszonyodva húzódik vissza előle: *csupa tragédiák sorából állna az élet* — írja, ha sok olyan ember élne, mint *Hamlet*. Az előző még annyira távol volt a tragédia világától, hogy *megnyugtatónak* érezhette (— akiknek nagy élményt jelentett, sohasem mondják annak —); ez az ember itt már megérezte a tragédia atmoszféráját, és *nyomasztónak* mondja. Igyekszik is távoltartani magát tőle.

3. *Gondolati elzárkózás.* Félti nyugalma és biztonságát a tragikus élménytől, s így hallani sem akar *Hamletről*. Ingerülten elutasít minden olyan gondolatot, mely kapcsolatban lehet vele. Kérdések egész sorára nem felel, másokat kurta igényekre és nem-ekre méltat csupán, s hogy bele ne bonyolódjék a hamleti gondolatvilágba, még fenntartásait sem fogalmazza meg, hanem válasz helyett ezt írja pl.: *Kérdezzék meg Freudot*. Máskor ugyanilyen szűkszavúan és bizonytalan tartalommal *Schopenhauer*hoz utasít bennünket.

4. *Erkölcsei elzárkózás.* *Hamlet* komor világa már-már magához vonzza, magányosságát, kiábrándultságát és rezignációját sajátjának is érzi, — de aztán egyszerre megtorpan és visszafordul: kesernyészéletemléletétől távol van a hamleti kétségbeesés. *Túl sok bonyodalmat okozna az életben, ha sok olyan ember volna mint Hamlet*, — írja s hogy minden szálát eltépjen közte s önmaga közt, erkölcsi kifogások egész sorát sorakoztatja föl hirtelenében ellene.

5. *Negatív élmény, de töretlen életlendület.* Kísérleti mérésünk egyik leggyakoribb típusa. A rokonszenv és a csodálat érzése *Hamlet* felé vonja, értékek egész sorát fedezi fel benne, *Hamlet* sorsa meg is rendíti, — de saját, felfelé ívelő életlendületét mindez nem töri meg. Nem azonosul *Hamlet*tal, nem bonyolódik bele sorsának szövevényébe. Határozottan leszögezi hogy *Hamlet tragikumaként nem általánosítható*. A darab tanulságait keresve minden cselekvő, aktív, jövőbetörő gondolatot aláhúz, sőt azt, hogy *nem töprengeni de cselekedni kell* három lelkes felkiáltójellel még külön hangsúlyozza is.

6. *Negatív élmény, és nehezen diadalmaskodó életlendület.* Sok tekintetben azonos az előzővel, de optimizmusa, életlendülete nem olyan töretlen, s így nem szabadul meg olyan könnyen a tragédia varázsköréből. Érezve gyengeségét, eleve több fenntartással él, mint az előző, de mindig újra és újra elárulja, hogy *Hamlet* sorsát sajátjának is érzi. Végül sikerül valahogy leráznia magáról az élményt, az utolsó pontnál három cselekvő, tette serkentő választ is aláhúz, de aláhúzásai halványak, alig láthatóak, a sorok között bizonytalanul elveszűnek: nem keltik a határozott meggyőződés benyomását.

7. *Negatív élmény kényszerű vállalása.* Ez egyike az idősebb válaszolóknak. 32 éves. Válasza feltűnően szögletesebb, és nem olyan lendületesen egyértelmű, mint a fiatalabbaké. Kényszeredetten vállal közösséget *Hamlettel: érzek jelle-mével közöset* — írja —, *de azt is, hogy káromra van.* Vágy és valóság nála sokkal élesebben széjjelvált már, mint a többiekénél. Azok egy-egy nagy érzés hevében még ki tudnak szakadni a kétségbeesésből is, míg nála már minden bizakodó hang cinizmusba csuklik. A reményt már csak illúzió formájában ismeri. Nála a végső tanulság sem egy megállapítás már, hanem csak egy követelmény, melynek be-teljesedésében jó lenne, de aligha lehet hinnie: *A jónak győznie kell ahhoz, hogy az élet szép legyen.*

8. *Sikertelen küzdelem a negatív hatás ellen.* E kérdőíven lépésről lépésre nyomon követhető, hogyan harcol az ember *Hamlet* ellen, hogy vonzódik hozzá, s hogy löki el tőle újra és újra magát, hogy ne kelljen kétségbeesésében és tragikus sorsában osztoznia, annak ellenére, hogy saját kétségbeesését és sorsát fedezi fel bennük. Mindig, újra és újra megtagadja *Hamletet*, bírálja, semmibe veszi, kö-zömbösséget tettét majd keserűen nekitámad, — de mindig, újra és újra hatása alá kerül, és a kétségbeesés hullámai átsapnak rajta. E változó sikerű küzdelem a kérdőív utolsó pontjáig tart, addig az előre megadott feleletig, hogy *hiszek az életben, mert vannak Hamletek.* Ezt határozottan kihúzza, és utána írja: *ez a leg-nagyobb örültség.* De e felkiáltás szenvedélyes keserősége arra vall, hogy a küz-delem még távolról sem zárult le közte és *Hamlet* között.

9. *A párhuzamosság élménye.* Ez itt már pozitív élmény. *Hamletet* fenntartás nélkül nemes és bátor léleknek tartja, akinek az *igazságszeretet* a legfőbb tulaj-donsága, és célja a *világ jobbátétele.* De mindez semmiféle személyes élményt sem jelent neki: nincs szüksége *Hamlet* energiáira. Még csak eszményképnek sem te-kinti: saját erejéből is biztosan tör előre.

10. *Intellektuális élmény.* Nem él át semmit, csak megfigyel. A darabot pusztán megoldandó gondolati feladatnak, *problémának* tekinti. Nem kerül *Hamlet* ígézte alá: higgadtan elemzi jó és rossz tulajdonságait. Finom megkülönbözteté-sekre képes: a modern ember csak külsőleg hasonlít *Hamlethez*, — írja — *mert határozatlanságuk rugói mások. Hamlet túl sokat lát, a modern emberből az aka-rat hiányzik.* Nem hangulatember: nem veti el teljesen, és nem is eszményíti *Ham-letet.* Körültekintően felméri a társadalmi szükségletet, és kijelenti: nagyon sok olyan emberre, mint *Hamlet* semmiesetre sincs szükség, *de néhány feltétlenül kell: a közösség lelkiismerete.*

11. *A rokonszenv élménye.* *Hamlet* iránt mély rokonszenvet érez, de nem azo-nosul vele. Élménye nagy és személyes, vonzódása mély és őszinte. De csupán rokonszenv ez, és nem közösségvállalás. Ahogy ő maga is írja: *Hamlet nem jelkép, de a gondolkodó ember mindig rokonnak érzi magát vele.* Vagy másutt: *Hamlet nem típus, de a modern ember is érezheti magát hasonlóknak.* Hasonlóknak és ro-konnak, de nem azonosnak.

12. *A csodálat élménye.* A fenntartás nélküli csodálatát. *Erkölcsei nagyság* jel-lemzi *Hamletet*, és az, hogy *célratoró, átlagon felüli ember, aki meg tudta tagadni önmagát egy magasabb cél érdekében.* Sőt: *még Ophéliáról és a szerelemről is le tudott mondani*, — amit az ívet kitöltő diáklány az ív hátlapján még külön is méltat. De mindennek az a következménye, hogy *Hamlet társadalmon kívül álló, magányos ember, nem típus: csak csodálni lehet, s nem azonosítani magunkat övele.* És hinni az életben, *mert vannak Hamletek.*

13. *A totális élmény.* Teljes, fenntartás nélküli azonosulás és elragadtatás. Nem rokonszenv ez, és még csak nem is csodálat már, hanem a teljes közösség érzése. *Nem szeretnék, de kénytelen vagyok hasonlítani Hamletre* — írja —; *őt utánozni nem lehet, ő az ember végzete.* A magányosság és a kétségbeesés élmé-nyét teljesen átéli, s ebből a kétségbeesésből csak egyfajta lázadó dacosság, és a tragikus sors vállalásának nemes pátosza emeli, lendíti fel őt és *Hamletet.* Hogy

lelki beteg-e Hamlet? Igen az, ha betegség a töprengés olyan dolgok felett, melyek másnak magától értetődnek, a habozás, mikor más tört ránt, és a lemondás a nagy érzelemről, a magányosságért és a kétségbeesésért.

A hatás iránya és tartalma

Azon belül, hogy előjele pozitív volt-e vagy negatív, vonzó volt-e, vagy taszító, pontosan meg kell, és meg lehet határoznunk azt, hogy mi volt a hatás iránya és tartalma: azt, hogy *mire* ösztönözte az embert, *mi-ben* volt vonzó és miben taszító hatással rá. Itt elsősorban azokat a válaszokat kell összegeznünk [7., 16., 19., 24., 27., 28. kérdés], melyekből az derül ki, hogy mit tartanak értéknek, s mit értéktelennek, mit követendőnek, s mit elítélendőnek benne az emberek. Kísérleti mérésünk eredményei a következők: (A számok azt jelzik, hogy egy-egy tulajdonság összesen hány szavazatot kapott.)

Pozitív, vonzó értékek:		Negatív, taszító értékek:	
Igazságszeretet	65	Töprengés, határozatlanság, gyenge	
Humanizmus, erkölcs	35	akarat	80
Intelligencia	33	Kétkedés	32
Igényesség	14	Melankólia	10
Elvi következetesség	14	Gyávaság	3

Ez az értékskála emberenként és koronként valószínűleg jellemzően változik. Lehetséges például, hogy az *igazságszeretet*, az *intelligencia* és az *igényesség* csak, vagy elsősorban a fiatal korosztály szemében a legfőbb érték. Az mindenesetre erre vall — bár önmagában még semmit sem bizonyít —, hogy a három idősebb válaszoló közül kettő nem említi egyikét sem e tulajdonságoknak. A fiatal korosztály sajátossága valószínűleg az is, hogy ítéletükben erkölcsi mozzanatok csak a legtrikább esetben fordulnak elő, sőt, van köztük olyan is, aki arra a kérdésre, hogy erkölcsös ember-e Hamlet, ezt válaszolja: *Mi az erkölcs?* — *Ez anakronizmus.* Értékitételeik leginkább vitalisztikusnak mondhatók: csaknem kizárólag tétlenségét és határozatlanságát vetik Hamlet szemére, és a gyors, lendületes cselekvést hiányolják nála. Két idősebb válaszoló, ezzel szemben, szinte egyedül áll azzal, hogy Hamletet elsősorban erkölcsileg marasztalja el, és bukásának okát abban keresi, hogy bosszúvágy vezette és a gyilkosságtól sem riadt vissza.

Hamlet vonzónak és taszítónak érzett tulajdonságai még csupán összetevői annak a végső eredőnek, a tragikus hatás ama végső irányának, melyben ösztönző vagy fékező erejét kifejti. Hogy a hatásnak mi e végső iránya, azt kérdőívünk két utolsó kérdése, és kérdéseink valamennyijének összegezése van hivatva eldönteni. A 27. kérdés azt kutatja, hogy milyen szimbólummá vált Hamlet a néző képzeletében; azért ezt, mert a szimbólum a tragikus élmény végső szintézise, benne testesül meg mindaz, amit a tragédiában végső fokon vonzónak és taszítónak érez az ember. E kérdésünk úgynevezett „többszörös” kérdés volt, vagyis a kérdőívet kitöltő hallgatók előre megfogalmazott válaszok közül választhatták ki azokat, melyekkel leginkább, illetve legkevésbé érte-

nek egyet. A pozitív és negatív válaszok számszerinti megoszlását a Függelékben közöljük. — Hogy a tragikus hatás végső irányának meghatározásában biztosan ítélhessünk, a kérdőív 28. kérdésével megegyezően megfogalmaztattuk mindenkivel a tragikus élményt, de ezúttal már a praktikus konklúziók síkján. *Van-e, s ha van, mi a tanulsága Hamlet sorsának?* — így szólt a kérdés. A válaszok megoszlását ezúttal is a Függelékben közöljük.

A válaszok nagy többsége bizakodó, cselekvő, eszményekben és emberben hívő magatartásra vall. Nem naiv és zavartalan optimizmusra, mert sokan érzik nagy és gyakran teljesíthetetlen feladatok terhét, s azt, hogy *Hamlet* szembekerült a társadalommal és magányba kényszerült. Nem hisznek egyszerű és gyors megoldásokban sem, nem áltatják magukat azzal, hogy ma már egyszer s mindenkorra túljutottunk a hamleti problémákon. Válaszaikba keserű és cinikus hangok is vegyülnek, és vannak akik húsz-huszonkétéves fejjel már-már a rezignáció hangulatát és magatartását próbálgatják. De kétségeik és fenntartásaik végső fokon inkább ösztönzik, mintsem gyengítik abbeli hitüket, hogy az önmagával és az élettel szemben igényes, az igazságot szenvedélyesen kereső ember cselekvő, alkotó lendülete az élet legfőbb értéke, és biztos záloga a jövőnek, mindnyájunk jövőjének.

De ne tekintsük véglegesnek ezt az összegezést. Mindezt inkább csak a kérdőíves hatás-kutatás lehetőségeinek bemutatására mondtuk el. Az ívek tartalmi elemzésére, a *Hamlet*-élmény társadalomtörténeti szerepének meghatározására csak akkor kerülhet sor, ha méréseinket a társadalomnak már minden rétegére és csoportjára kiterjesztettük.

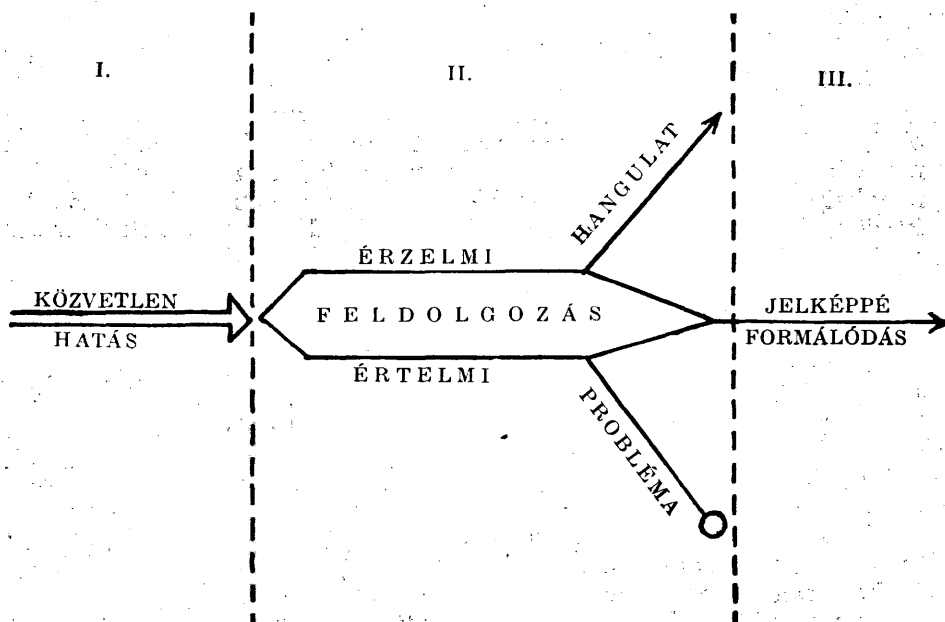
Az élmény végső kialakulása és tartóssága

Azt már korábban láttuk, hogy a tragédia közvetlen hatása hogyan kényszeríti védekezésre és küzdelemre az embert, s hogy e küzdelem során hogy alakulnak át a tragikus hatás nyers, romboló erői termékeny emberi élménnyé. A hatás és ellenhatás, az élménnyé és végül emlékké formálódás e mechanizmusára vonatkozó ismereteinket úgy mélyíthetnők el, ha kísérleti méréseinket időben is kiterjesztjük, és e folyamat különböző szakaszaiban megismételnők. Az első mérést még a közvetlen hatás perceiben, vagyis egy *Hamlet*-előadás szüneteiben és közvetlenül az előadás után kellene elvégeznünk. A másodikat néhány órával, vagy legfeljebb egy-két nappal később, hogy a hatás érzelmi és értelmi feldolgozásának periódusát figyelhessük meg; s végül, néhány hónappal később a harmadikat, hogy az élmény tartósságát, kopását, további alakulásait követhessük nyomon. A mérést véleményünk szerint minden esetben azonos szövegű kérdőívekkel kell végrehajtanunk, mert az élmény alakulása így határozható meg a legnagyobb pontossággal és hitelességgel. Íveinket már ennek a szempontnak figyelembevételével szerkesztettük meg, de alkalmunk, sajnos, mindezideig csak a végső stádium mérése volt. Válaszolónk az ív kitöltése előtt általában több hónappal vagy évvel látták, illetve olvasták a *Hamlet*-et, és csak egyetlen egy akadt közöttük, aki az ív visszaküldése előtti napon olvasta életében először e

darabot. Néhány érdekes mozzanat azonban már ezen az egyetlen íven is megfigyelhető.

Élménye annyira kiforratlan még, hogy ő az egyetlen, aki nem tud felelni arra a kérdésre, mi *Hamlet* legfőbb jellemvonása. Nevének hallatára pedig csak egy hangulatot, a *szomorúságot* asszociálja (rajta kívül egyetlen egy ilyen van csupán), s nem valami elvontabb érzelmi vagy gondolati élményt, mint a többiek túlnyomó többsége. A hatás annyira friss és feldolgozatlan benne, hogy olyan részletmozzanatokra emlékszik még, melyekről a többiek már rég megfeledeztek, vagy általánosabb, elvontabb síkra emeltek. *Hamlet* bukásának okát például *nagybátyjával való ellentétében* látja, míg a többiek ugyanezt mondjuk már így fogalmazzák meg: *Hamlet bukásának oka a régi és az új erkölcs összeütközése*. Nem vált még, és nem is válhatott még jelképpé sem benne a hamleti sors, mert a típusá, jelképpé válás az élmény-alakulás végső eredménye.

De ne keverjük össze az általánosítás és a szimbólumalkotás mozzanatát, mert ezek nem egyidejű jelenségek, hanem a hatás-mechanizmus egymást követő fázisai. E folyamatot a következőképpen lehetne felvázolni:

Az első szakasz a közvetlen hatás periódusa, ezt, mint mondtunk, az előadás szüneteiben végzett mérésekkel lehetne közelebbről megismernünk. A második a védekezésnek, az élmény érzelmi és gondolati feldolgozásának és általánosításának ideje. Vannak — a kérdőívek tanúsága szerint — olyanok, akiknél e feldolgozási folyamat igen kezdetle-

ges fokon megállapodhatott, mert élményük szinte csak a szemünk előtt, az ív kitöltése közben emelkedik az elvontabb gondolatok magasságába. Egyik válaszoló például, arra a kérdésre, hogy mi Hamlet tulajdonképeni célja, előbb azt a választ húzza alá, hogy a *bosszúállás*, majd mikor később felfedezi az általánosabb, elvontabb feleleteket, kihúzza a *bosszúállást* és ezúttal már, a felfedezés hevében egyszeriben a két legelvontabb választ húzza alá. Azt, hogy célja a *világ jobbátétele* és az *élet értelmének, céljának megtalálása* volt. És nem ez az egyetlen eset, ahol e jelenség megfigyelhető. Az ívek többsége ilyen.

Lássuk a számadatokat. Az ív elején, a 6. kérdésnél (— *Miért halogatja Hamlet a bosszúállást?* —) a következőképpen oszlanak meg a válaszok:

	Konkrét	Elvont
1. Töprengő, határozatlan jellem	19	
2. Bizonyítékokat keres	17	
3. Lelkiismereti, erkölcsi aggályai vannak	8	
4. Megfelelő alkalomra vár	6	
5. Fél a felelősségtől	2	
6. Kiméli anyját vagy Ophéliát	4	
7. A konvenciók akadályozzák	1	
8. Túlnagy a feladat		1
9. Messzebbre tekint, célja nem a bosszú		1
	57	2

Az utolsó két válasz kivételével mind egyszerű, „dramaturgiai” okokra hivatkozik, melyek magyarázzák, de csak akkor magyarázzák meg a halogatást, ha a darab lényege és *Hamlet* célja nem más, mint a nagybátyja elleni küzdelem. Később azonban, annál az előbb már idézett kérdésnél, hogy *mi Hamlet igazi célja* [20. kérdés], a válaszok eloszlása a következő:

	Konkrét	Elvont
1. Az élet értelmének megtalálása		28
2. A bosszú	16	
3. A világ jobbátétele		15
4. Önmaga megismerése		5
5. A hatalom megszervezése	3	
6. A reménytelenség leküzdése		4
	19	52

Itt már praktikus, a dráma eseményiségében maradó válasz mindössze 19 van, a többi az életfilozófia magasabb szféráiba emelkedett föl. De ha *Hamlet*nek valóban ilyen általános, mondhatnók kozmikus céljai vannak, akkor a cselekvésben nyilvánvalóan nem a korábban annyiójuk által emlegetett *alkalomra várás* vagy *bizonyítékok keresése* hátráltatta. Ellentmondásba keverednek így magukkal, de ez az ellentmondás nem formális, mert egy folyamat két fázisát jelzi: azt, hogy miképpen válik egyre általánosabb érvényűvé szemléletük, s hogyan bontakozik ki az ív kitöltése során egyre teljesebb és gazdagabb színekkel *Hamlet*-élményük.

A tragikus hatás harmadik és egyben utolsó szakasza az élmény jelképpé formálódása. Azzal, hogy nem egyszerűen típusról, hanem jelképről írunk, arra az érzelmi telítettségre utalunk, mely az élmény e végső formáját szükségszerűen jellemzi. Mindkettőben egy-egy tipikus társadalmi törekvés, emberi helyzet vagy sors testesül meg, de a társadalmi és lélektani típusok nagy sokaságából csak azok válnak az emberben szimbóllummá, melyeknek sorsát valamilyen formában magára vonatkoztatta és személyes élményként élte át. Az élmény e végső kiforrása sok nézőnél elmarad. Ezek megállapodnak az általánosítás fokán, és élményük, ha az érzelmi elemek dominálnak benne, hangulattá oldódik fel, s ez a hangulat él bennük tovább egyre halványabb színeivel és elmosódóbb árnyalataival. Azok pedig, akiknél a gondolati mozzanatok kerültek túlsúlyba, végül egy logikai problémába fogalmazzák élményüket, és gondolati tételként, filozófiai, erkölcsi vagy történelmi igazságként raktározzák el magukban.

A hangulatok azonban könnyen elenyésznek, a gondolatok hamar feledésbe merülnek. Az ember élménye csak akkor lesz igazán marandó, ha sikerült jelképpé sűrítetnie, vagyis ha a tragédia konkrét mozzanataitól elvonatkoztatott és általánosított élményt sikerült a tragikus hőshöz visszavezetnie, s benne ezt az általános emberi élményt megtestesítenie. A jelkép az emberi élmény végső koncentrációja, benne az élmény minden gondolati és érzelmi energiája összpontosul. Létrejöttéhez így igen nagy erők együttműködésére, és szerencsésen összejátszó mozzanatok egész sorára van szükség. Csak a legnagyobb írók képesek olyan emberi sorsok teremtésére, melyek jelképpé tisztulhatnak. De még az író is csak a lehetőséget adja, s ha nincs olyan közösség, mely e sorsban saját sorsát fedezze föl, akkor a hős csak irodalmi hős marad, sorsa hangulat vagy emlék, megoldandó probléma vagy érdekes, tanulságos kaland.

Gyakran előfordul, hogy egy-egy képzeletteremtette hős csak később, évtizedek vagy évszázadok múltán lesz szimbóllummá. Lassan akkumulálódnak benne az egymást követő nemzedékek érzései és benyomásai, lassan kristályosodik ki benne egy-egy nagy emberi élmény, — míg jön végre egy korszak, mely felfedezi az eddig csak lehetőségként benne lappangó jelképeséget. Vannak a történelemnek szimbóllumokban szegény és gazdag korszakai, vannak szimbóllum-romboló, és szimbóllum-teremtő korok. Ez utóbbiak között, újkori történelmünkben minden bizonnyal a romantika az első. Nemcsak a primitív és a középkori szimbóllumvilágot élesztette újjá, hanem jelképpé emelt olyan nagy irodalmi hősokeket is, akik az előző századokban egyszerű irodalmi figurákként éltek az emberek tudatában: ekkor válik jelképpé *Hamlet* és *Faust*, *Don Quijote* és *Don Juan*, *Thyl Ulenspiegel* és még mások annyian. És végül, új szimbóllumok egész sorát teremtette meg, köztük talán több maradandót, mint később, a hivatalosan is szimbolizmusnak nevezett irodalmi korszak.

De nemcsak jelképteremtő írók és korszakok, hanem jelképteremtő olvasók is vannak. Kevés azoknak a száma, akik képesek a jelképeséget felfedezni egy-egy emberi sorsban, de ezek az olvasás, a befogadás láng-

elméi. Ugyanúgy szükség van rájuk, mint a nagy alkotókra, mert csak bennük van meg a lelki energiáknak az a nagy feszültsége, mely a többiek számára is szimbólummá formálja az irodalmi élményt. Irodalomtörténészeink és kritikusaink legnagyobbjai voltak csak mindenkor ilyenek. De sokan voltak, bárcsak sokan lennének mindig, az ismeretlen olvasók és színházlatogatók közt.

Sokminden gátolhatja és akadályozhatja meg véglegesen azt, hogy egy-egy irodalmi hős, egy-egy emberi helyzet vagy sors jelképpé tisztulhasson. Azt már láttuk, hogy az érzelmi vagy értelmi elemek túlsúlya hogy terelheti holtvágányra az élményt; de nem válik szimbólummá akkor sem, ha sekély volt, és a befogadó lélek erőtlen, sorsérzésre, saját sorsának, helyzetének átélésére képtelen. Nem válik azzá, ha az embernek túlontúl sok fenntartása, erkölcsi vagy bármilyen más kifogása van a hőssel szemben. Vagy ha Hamlettől elvonatkoztatva fogad csak el és tekint eszményinek néhány jellemvonást. Mint ahogy egyik válszolónk teszi, mikor ezt írja: *Jó tulajdonságai — elvontan tőle — követtendők, de teljes egészében nem az, akitől tanulhat a ma embere.* A szimbólumnak épp az a lényege, hogy nem elvonatkoztat az embertől, hanem ellenkezőleg: megtestesít benne egy elvont, általános tulajdonságot vagy emberi sorsot.

Kérdőívünk sajnos nem alkalmas annak meghatározására, hogy kiben, s milyen mértékben vált jelképpé Hamlet. Elköveltük azt a hibát, hogy a 27. kérdésnél előre felsoroltuk jóformán az összes létező Hamlet-szimbólumot, lehetővé téve így, hogy ezek közül mindenki aláhúzzon egyet vagy többet, azok is, akikről a korábbi kérdések során minden kétséget kizárólag kiderült, hogy *Hamlet* nem él jelképként bennük. Valahol az ív elején előre megfogalmazott válaszok nélkül fel kellett volna tennünk azt a kérdést, hogy *jelkép-e Hamlet, s ha igen, minnek, milyen emberi sorsnak a jelképe?* Így kiderült volna, hogy ki fogalmazta már saját erejéből szimbólummá Hamlet sorsát, és egyúttal a 27. kérdésre adott válaszok hitelessége is ellenőrizhető lett volna.

Az viszont néhány más kérdésből határozottan megállapítható, hogy feltűnően kevesen vannak azok, akikben jelképként él *Hamlet*. E jelenség okát nem ismerjük; de annál inkább figyelemre méltónak tartjuk, mivel a válaszok nagyrésze arra utal, hogy az ív kitöltői általában szegények szimbólumokban. 3-as számú kérdésünknel például, ahol több nagy irodalmi hőssel állítottuk szembe *Hamletet*, azt kérdezve minden esetben, hogy melyik a rokonszenvesebb a kettő közül, a következő meglepő eredményt kaptuk:

Hamlet — Romeo:	36 — 11
Hamlet — Othello:	40 — 10
Hamlet — Faust:	36 — 8
Hamlet — Don Juan:	49 — 0
Hamlet — Don Quijote:	43 — 5
Hamlet — Monte Cristo:	40 — 7
Hamlet — Adám:	15 — 34

A *Hamletre* adott szavazatoknak épp e túlnyomó többsége csökkenti e szavazatok értékét. Alig hihető hogy *Hamlet* ennyivel nagyobb és általánosabb élménye legyen az embereknek, mint például *Don Quijote* vagy *Faust*. Azt kell hát feltételeznünk, hogy mindezek többé-kevésbé azonos intenzitású élményként, de csak élményként élnek bennük, s tekintettel arra, hogy az ív *Hamletről* szól, a *Hamlet*-élmény elevenedett föl bennük legerősebben, s így billent az ő javára a mérleg. Mert ha a többi hősök valamelyike nem pusztá emlékként, hanem egy tipikus emberi helyzet vagy törekvés jelképeként élne bennük, akkor nevének egyszerű említése is erős élményt váltana ki az emberben és kiragadná a *Hamlet*-tragédia varázsköréből. Későbbi méréseink során ezt a kérdést is gyümölcsözőbbé tehetjük majd azzal, hogy e hősök szembeállítását megelőzve, előbb mindegyikről megkérdezzük, hogy milyen emberi sors jelképeknek érzik.

*

Kutatásaink első szakasza ezzel lezárult. Kísérleti mérésünk tapasztalatait a következőkben összegezhetjük:

Eredmények:

1. A munka során kialakult a kérdőíves hatás-kutatás metodikája. Bebizonyosodott, hogy kérdőívek segítségével több-kevesebb pontossággal meghatározható egy-egy ember *Hamlet*-élménye.

2. Tisztázódtak azok a módszerek, melyek segítségével a *Hamlet*-élmény különböző mozzantaiból következtetni lehet az eredeti tragikus hatás intenzitására és irányára, tartalmára és tartósságára. Vagyis más szóval: rekonstruálni tudjuk a tragédia eredeti, közvetlen hatását, melyet az emberi tudat igen rövid idő alatt felszív magába és élménnyé alakít át, úgyhogy eredeti, tiszta formájában csak közvetlenül az előadás alatt volna rögzíthető.

Feladatok:

1. Kérdőívünket a korábban említett szempontok szerint néhány ponton korrigálnunk kell.

2. Méréseinket a társadalom széles rétegeire kell kiterjesztenünk. A kérdőíveket könyvtárak, színházak és mozik, iskolák és művelődési otthonok közvetítésével minél több és minél többféle emberhez el kell juttatnunk, úgy, hogy a befutó válaszokat életkor, iskolai végzettség, foglalkozás és társadalmi hovatartozóság szerint csoportosítva már ne csak egy-egy ember, hanem egy-egy társadalmi osztály vagy csoport *Hamlet*-élménye legyen regisztrálható. Ezekből a *Hamlet*-élményekből, *Hamlet*-képekből azután a tragédiának már nem csupán szubjektív, lélektani hatására, hanem objektív és általános érvényű társadalmi hatására következtethetünk.

3. A kérdőíves kutatáson túl számba kell venni azt a *Hamlet*-élményt is, mely korunk *Hamlet*-irodalmából, színházi, kritikai és iro-

dalomtörténeti írásaiból bontakozik ki. E két terület eredményeit összegezve határozhatjuk majd meg kielégítő pontossággal azt a hatást, melyet a tragédia a mai emberre, a mai társadalomra gyakorol.

4. S végül, ha az elmúlt korszakokra vonatkozó kutatásainkat újból áttekintjük, akkor megvilágosodik majd előttünk, hogy a jelenkori *Hamlet*-élmény hogyan illeszkedik be a koronként és nemzedékenként változó *Hamlet*-élmények, *Hamlet*-képek hosszú, történeti sorába.

FÜGGELÉK

A kérdőív szövege.

A kérdőív tulajdonképpeni szövegét mindenhol dőlt betűvel szedjük. Megjegyzéseinket és a számszerű eredményeket szögletes zárójelben közöljük.

Az ív kitöltőjének személyi adatai

- I. Kora [56 válaszoló 18—30 év között, 3 válaszoló 30 év fölött]
- II. Férfi — nő [22 férfi — 37 nő]
- III. Iskolai végzettsége: [Három kivételével gimnáziumi érettségi]
- IV. Munkaköre: [Három kivételével bölcsészhallgató]
- V. Néhány kedves könyvének címe: [.]

A Hamletre vonatkozó kérdések

- 1. Hányszor látta illetve olvasta a *Hamletet*? [Átlagban 2—3-szor]
Utoljára mikor? [Általában több hónappal vagy évvel az ív kitöltése előtt, kivéve egy diákot, aki előző este olvasta]
- 2. Körülbelül milyen idősnek gondolja *Hamletet*? [37 válasz szerint 23—28 között, és csupán egyetlen válasz szerint fiatalabb mint 20]
- 3. Ki rokonszenvesebb? *Hamlet* vagy *Romeo*? *Hamlet* vagy *Othello*? *Hamlet* vagy *Faust*? *Hamlet* vagy *Don Juan*? *Hamlet* vagy *Don Quijote*? *Hamlet* vagy *Madách* *Ádámja*? *Hamlet* vagy *Monte Cristo*? [Eredményt lásd a 176. lapon]
- 4. Életunt-e *Hamlet*, s ha igen, miért az? [39 Igen — 16 Nem]
- 5. Csak tettet-e *Hamlet* az örültséget, vagy valóban megzavarodott? [39 szerint örült — 15 szerint csak tettet]
- 6. Miért halogatja *Hamlet* a bosszúállást? [Eredményt lásd a 174. lapon]
- 7. Mi *Hamlet* fő jellemvonása? Az intelligencia? [15 szavazat] — Az erőszakosság? [0 szavazat] — A kétkedés? [21 szavazat] — A melankólia? [10 szavazat] — Igazságszeretet? [29 szavazat] — Határozatlanság? [19 szavazat] — Igényesség? [9 szavazat] — Közöny? [0 szavazat] — Vagy?
- 8. Nem tartaná-e jobb megoldásnak, ha a dráma végén *Hamlet* életben maradna? [1 Igen, 1 alternatív, 57 Nem]
- 9. Ismer-e *Hamlethez* hasonló embert? [27 Igen — 21 Nem] Jó volna, ha sok olyan ember élne köztünk mint *Hamlet*? [15 Igen — 7 alternatív — 29 Nem]

10. *Maga dönt-e Hamlet a sorsáról, vagy csak játékszere nagyobb erőknek?*
 . . . [Maga dönt: 19 szavazat — alternatív: 14 szavazat — játékszer: 20 szavazat]
11. *Vannak, akik szerint Hamlet lelki beteg, s így az egészséges embernek nem sok köze van az ő sorsához. Egyetért-e ezzel?* [8 Igen — 44 Nem]
12. *Erkölcös ember Hamlet?* [55 Igen — 4 nem válaszol]
Önző [4 szavazat] *vagy önzetlen?* [36 szavazat] [Igen is nem is: 8 szavazat]
13. *Sajnálja, vagy úgy érzi, hogy megérdemelte sorsát?* [Sajnálja 43 — nem sajnálja 8]
14. *Melyik a darab legszebb jelenete?* [A nagy monológ: 9 szavazat; Hamlet és Gertrud nagy jelenete: 7 szavazat; az egérfogó jelenet: 4 szavazat; Ophélia megőrülése: 4 szavazat; Ophélia halála: 3 szavazat; a sírásó jelenet: 3 szavazat, stb.]
15. *Vannak, akik Hamletben magában keresik bukásának okát. Mások a külső körülményeket okolják mindenért: Hamlet a társadalom áldozata — mondják. Kik járnak közelebb az igazsághoz?* [Ő maga: 11 szavazat — Mindkettő: 20 szavazat — a társadalom: 26 szavazat]
16. *Lehet-e Hamletet eszményképnek tekinteni? Miben igen és miben nem?*
 [24 igen — 18 „részben” — 13 Nem. Hogy miben igen ill. miben nem azt lásd a 171. lapon]
17. *Lehet-e általánosítani Hamlet tragédiáját? Lehet-e általában az emberi sors jelképének tekinteni?* [13 Igen — 43 Nem]
18. *Vannak, akik a habozó, töprengő, reményét vesztett Hamletben az úgynevezett modern ember típusát, megtestesítőjét vélik felfedezni. Egyetért-e velük?*
 [20 Igen — 36 Nem]
19. *Szeretne-e valamiben Hamletre hasonlítani? Mit tart legértékesebbnek Hamlet jellemében?* [12-en vannak, akik semmiben sem szeretnék hasonlítani rá. Hogy a többiek miben, azt lásd a 171. lapon]
20. *Mi Hamlet igazi célja?* [Eredményt lásd a 174. lapon]
21. *Van valami amit nem ért a darabban?* [Összesen 4 válaszolónak van egyáltalában valami problémája]
22. *Ha Hamlet nevét hallja, mire gondol először, önkénytelenül?* A szomorúságra? [2 szavazat] — A töprengésre [29] — Ophéliára? [2] — A halálra? [2] — Egy ismerőse? [7] — Az emberi sorsra? [3] — Önmagára? [0] — Az emberi lét bizonytalanságára? [12] — A küzdelem szükségességére? [9] — Vagy?
23. *Mit kifogásol Hamletben, Hamlet cselekedeteiben?* [26: semmit; — 27: határozatlanságot; — 2: bosszúállást; — 1: cinizmust; — 1: Ophéliával való bánásmódot.]
24. *Mi az oka Hamlet bukásának, tragédiájának?* [14: gyenge akarat, — 11: a kegyetlen társadalom; — 7: az, hogy egyedül küzd; — 3: igazságszeretet; — 2: gyilkosságot követ el; — stb.]
25. *Emlékszik-e és fontosnak tartja-e a tragédia utolsó jelenetét, melyben Fortinbras bevonul a királyi udvarba és egy új, boldogabb világ eljöttét hirdeti meg?*
 [41 fontosnak tartja, 16 nem. — Néhány jellemző válasz:
 — Ez a legszebb rész: hit a jövőben. Bár sablonos.
 — Fontos. Hamlet sorsa így nem az emberi sors tragédiája.
 — Fontos, bár ez az új világ szerintem nem sok újat, jobbat hoz a népnek.
 — Fontos, de ez a jelenet nem változtatja meg a mű alaphangulatát, és igazi választ nem ad.
 — Nem fontos: naivság.
 — Ez a hallgatóság felé csepegtetett üdítőital.

- Hamlet meghalt, mással nem törődöm.
26. *Mi a végső hatása, végső hangulata egy Hamlet-előadásnak?*
Megnyugtató	[8 szav.]	— vagy —	fölzaklató?	[23 szavazat]
vigasztaló	[7 szav.]	— vagy —	kétségbeejtő?	[1 szavazat]
felemelő	[27 szav.]	— vagy —	nyomasztó?	[15 szavazat]
erőt adó	[12 szav.]	— vagy —	elkedvetlenítő?	[6 szavazat]
27. *Mi Hamlet tragédiájának a lényege? Milyen eszmény, milyen embertípus, milyen emberi sors tragédiájának a jelképe? (Az előre megfogalmazott válaszokat, melyek közül a hallgatók választhattak, nem eredeti sorrendjükben közöljük, hanem előre vesszük azokat, melyekkel a legtöbben egyetértettek, és a sor végére hagyjuk azokat, melyek ellen a legtöbben tiltakoztak. + jellel tüntetjük fel az egyetértő, és — jellel a tiltakozó szavazatok számát.)*
- A megalkuvást, hazugságot, tisztátalanságot nem tűrő ember tragédiája. [+ 29 — 1]
- Az átlagosnál igényesebb mindenben teljességre törő ember tragédiája. [+ 25 — 0]
- Egy teljesíthetetlen feladat terhe alatt összeroppanó ember tragédiája. [+ 17 — 7]
- Az emberi magányosság tragédiája [+ 17 — 1]
- A töprengő, cselekvésre képtelen ember tragédiája . . . [+ 16 — 9]
- A túlzott érzékenység tragédiája [+ 12 — 3]
- A kirüdlálló, a társadalommal szembekerült ember tragédiája. [+ 13 — 5]
- Az elérhetetlen eszményekben hívó, idealista ember tragédiája. [+ 8 — 9]
- Az emberekben csalódott, mindenből kiábrándult ember tragédiája. [+ 8 — 7]
- A kiméletlen és kiismerhetetlen végzet egy áldozatának tragédiája. [+ 7 — 6]
- A végtelen utáni vágy és a véges emberi lét ellentétének tragédiája. [+ 7 — 7]
- A lét borzalmaitól megiszonyodott ember tragédiája . . . [+ 3 — 7]
- A lángész tragédiája [+ 7 — 10]
- A haladásért, az újért küzdő és mártírként elpusztuló ember tragédiája. [+ 6 — 13]
- A hitetlen, mindenben kételkedő ember tragédiája [+ 2 — 14]
- A közös emberi sors, minden emberi tett reménytelenségének tragédiája. [+ 3 — 15]
- A bosszúálló, megbocsájtást nem ismerő ember tragédiája. [+ 6 — 20]
- A gyengeakarató, határozatlan ember tragédiája [+ 8 — 20]
- A kiméletlen, önző, csak önmagával törődő ember tragédiája. [+ 0 — 40]
28. *Van-e tanulsága, s ha van, mi a tanulsága Hamlet sorsának? Az hogy:*
- Ha el is bukik, mégis nagy, erős és szép a küzdő ember. . [+ 38 — 1]
- Nem töprengeni kell, hanem cselekedni. Le kell győzni a reménytelenséget. [+ 28 — 2]
- Eszményekért, elvekért az életet is fel kell áldozni [+ 18 — 2]
- Végül mindig győz az igaz, az új [+ 17 — 7]
- Hiszek az életben, mert vannak Hamletek [+ 11 — 7]
- Bátrabban, szebben, igényesebben kell élnünk, mint ahogy eddig tettük. [+ 9 — 4]
- Rendet, fényt, tisztaságot kell teremteni az élet zűrzavarában. [+ 9 — 1]
- A józan ész és az akarat ereje legyőz minden akadályt . . . [+ 9 — 7]
- A hitetlenség, a pesszimizmus, a kétkedés szükségszerűen bukáshoz vezet. [+ 8 — 2]

- Az emberi sors kompromisszumok sorozatából áll. Ebbe bele kell törődnünk. [+ 8 — 9]
- Aki átlépi az erkölcs határait, annak bűnhődnie kell . . . [+ 7 — 4]
- Az élet mindennél többet ér, nem szabad elvont ideálokért feláldozni. [+ 6 — 7]
- Nem szabad az élet ismeretlen mélységeit megbolygatni . . . [+ 2 — 7]
- Az ember önmagában erőtlén. Rá kell bízni a sorsát nagyobb hatalmakra. [+ 2 — 9]
- Nem az igazság és a számonkérés a fontos, hanem a szeretet. [+ 4 — 10]
- Az élet reménytelen és fájdalmas; egyetlen megoldás a rezignáció. [+ 2 — 13]
- Mindig a gonosz, a rossz győz ezen a világon. Hiába minden. [+ 2 — 19]
- Régmúlt, sötét korszak áldozata Hamlet. Ma már túl vagyunk az ilyesmin. [+ 6 — 20]

The Hamlet-experience

An attempt at measuring the impact of the tragedy

ELEMÉR HANKISS

Literary works are not lifeless mirrors reflecting social or psychological conditions, but are also sources of energy that are transforming and shaping man and society. There are few literary historians to disagree with this statement, but there are still fewer among them who have tried to define the exact character and content of this effect. The author's intention has been to search for some new possibilities and to elaborate some new methods of gauging literary impact.

With this end in view, he chose *Shakespeare's Hamlet* tragedy for the object of his investigations and studying the history of the *Hamlet-experience*, he endeavoured to state the effect produced by this tragedy on the subsequent ages and different societies. Having reached the 20th century, his own age, he found it useful to contact *Shakespeare's* audience directly, i. e. not only through the medium of *Shakespeare-criticism*, but also by the help of questionnaires filled in by theatre-going people. In his paper, he gives account of the first experimental poll performed among arts students of three Hungarian Universities. The number of question-forms duly filled in being only 59, he keeps away from drawing sweeping conclusions concerning the *Hamlet-experience* of our days and limits himself to determine the best means and methods of evaluating and systematizing the material which, as a result of further polls, will stream in — so he hopes — in considerable quantities. He states that the questionnaires may reveal the following aspects of the tragic impact and experience:

a) *Intensity*. He lists up psychological and social factors that may influence the intensity of the impact and describes the procedure of gauging the intensity.

b) *Positive or negative nature of the impact*. He calls the tragic impact positive or negative according to its being stimulating or depressing: it is positive if it enhances the vital dynamism of people and negative in the opposite case. He states that tragic experience is not a static phenomenon but is a struggle between tragic impact and human mind. He sketches out some typical cases of this struggle.

c) *The trend and content of the tragic impact*. Here he tries to demonstrate that a thorough analysis of the question-forms will reveal the exact content of

the tragic influence and also the direction in which spectators have been driven by it.

d) *The final evolution and permanence of the tragic experience.* Being a lasting and changing process, and not a momentary, flash-light phenomenon, people's tragic experience is to be checked several times in the course of its development. Only in this way may we analyze the three subsequent phases of its evolution, i. e.

- 1) the action of the immediate impact,
- 2) the emotional and intellectual working up of the experience,
- 3) the transformation of the experience into a symbol, which is its ultimate and permanent concentration.

The author concludes by outlining further problems and perspectives of investigating tragic experience and literary impact in general.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása

DEZSÉNYI BÉLA

1. A nemzetközi szabványosítás célja

Mindenfajta szabványosítás elsődleges célja az ipari—műszaki termékek és eljárások sokféleségéből adódó nehézségek, idő-, anyag- és erőpazarlás kiküszöbölése. Ugyanez a célja a szellemi munkát és annak termékeit irányító szabványosításnak is. Az utóbbi területen viszonylag új gondolat a szabványok alkalmazása. Még ma is sokan hirdetik a szellemi munka ösztönösségét, szabályozhatatlanságát. Viszont senki előtt sem kétséges, hogy a szellemi munkához szükséges anyagok és eszközök minőségének, méreteinek, alakjának szabályozása magát a szellemi munkát — elsősorban a tudományos kutatást — is elősegíti. Innen pedig csak egy lépés annak az elismerése, hogy a szellemi munka — elsősorban a tudományos kutatás — módszereiben, eljárásaiban is vannak olyan technikai mozzanatok, amelyeket célszerű mindig egyformán végezni. Ezért indult az utóbbi két évtizedben nagy lendületnek a tudományos szervező munka, amely többek között a dokumentációs és könyvtári tevékenység, és az e tevékenység alapját képező eszközök és anyagok szabványosítását tűzte ki céljául. Az alábbiakban — a nemzetközi szabványosítás általános, helyzetének áttekintése után — elsősorban a szellemi tevékenység, azon belül is elsősorban a tudományos dokumentáció terén folyó szabványosítást tartjuk szem előtt.

A szabványosítás minden területére érvényes F. Donker—Duyvisnek az a megállapítása, hogy a szabványosítás célkitűzése három irányú:

1. *Cserélhetőség.* A szabvány teszi lehetővé, hogy ipari vagy műszaki termékek (gépek, műszerek stb.) elemeivel más hasonló termékek elemeit lehessen helyettesíteni. Például a meghatározott méretű szabványos csavar bármely gépnél is kerül felhasználásra cserélhetővé válik. Ugyanez áll a szellemi munka eszközeire (pl. az egész világon bármely szabványos könyvtári katalógusba illeszthető a 75×125 mm-es szabványos kartoték) és eljárásaira is (pl. a szabványos címléírás beilleszthető bármely bibliográfiába vagy katalógusba).
2. *A felügyelet és az ellenőrzés megkönnyítése.* Egy szabványosított gyártási folyamat könnyebben ellenőrizhető, mint a szabályozatlan, amellyel gazdaságosan termelni és termelési folyamatokat megtervezni nem is lehet a termelés mozzanatainak előzetes szabályozása nélkül. Ugyanígy a dokumentációs munkában is csak következetesen alkalmazott módszerek és eszközök

teszik lehetővé a gazdaságos és racionális munkaszervezést. Nem munkanormákról van itt elsősorban szó, hanem a munkamódszerek egységesítéséről, amire ismét csak a könyvtári címleírás (MSZ 3424) vagy a referáló lapszemle készítésének (MSZ 3398) szabványosítását idézhetjük példaképpen. — 3. *A módszerátadás (betanítás) megkönnyítése.* Minden új munkaerő betanítása idővesztéssel jár az ipari és a dokumentációs nagyüzemben egyaránt. Hogy ezt a veszteséget a szabványosítás mennyire lecsökkentheti, arra elég a magyar példát idéznünk: a közművelődési könyvtárak hálózata nem alakulhatott volna ki olyan gyorsan, ha a több ezernyi új könyvtáros munkáját nem szabályozta volna egységesen a könyvtári címfelvételeket egységesítő szabvány.

2. *A szabványosítás nemzetközi szervezete*

A szabványosítás ma már elképzelhetetlen lenne nemzetközi együttműködés nélkül. És valóban 1945 óta egy úgynevezett nem kormányzati nemzetközi szervezet, az ISO (Organisation Internationale pour la Normalisation) egyesíti és szabályozza az egyes országok ezirányú törekvéseit. Az ISO elődje az 1926-ban alapított Fédération Internationale des Associations Nationales de Normalisation (rövidítve: ISA) volt. A második világháború után alakult új szervezet székhelye Genf: itt működik a főtitkárság. A szervezet hivatalos nyelve az angol, a francia és az orosz.

A Szervezet célja — mint ahogy azt alapszabályainak 22. cikkelye meghatározza — a szabványosítás fejlesztése az egész világon, a nemzetek közti árucseré és a kölcsönös szolgáltatások megkönnyítésére, valamint a szellemi, tudományos, műszaki és gazdasági területeken a kölcsönös egyetértés megteremtése. Ebből a célból az ISO elősegíti az egyes nemzeti szabványok koordinációját és egységesítését, nemzetközi szabványokat dolgoz ki, előmozdítja közös előírásokat tartalmazó új nemzeti és nemzetközi szabványok kidolgozását, szervezi az idevonatkozó értesülések kölcsönös cseréjét, továbbá az érdekelt más szervezetekkel való kapcsolatokat.

Az ISO munkásságát főleg ún. műszaki bizottságai útján fejt ki. Jelenleg 94 műszaki bizottság működik. A műszaki bizottságokat az ISO legfelsőbb szerve, a Tanács határozata alapján alakítják meg, pontosan körülhatárolt működési területtel és ügykörrel. A műszaki bizottságoknak a nemzeti szabványügyi szervek közül azok a tagjai, amelyek kifejezik azt a kívánságukat, hogy az adott műszaki bizottság munkájában tevőlegesen kívánnak résztvenni. Ezeket (P) tagoknak nevezik (membres participants). Vannak ezenkívül ún. (O) tagok (membres observateurs): ezek az illető műszaki bizottság munkájában tevőlegesen nem, hanem csak mint megfigyelők vesznek részt és a munkák állásáról tájékoztatást kapnak. Végül az egyes országok nemzeti szabványügyi szervei nem vesznek részt *minden* műszaki bizottság munkájában. Amely műszaki bizottságban valamely ország sem mint résztvevő, sem mint megfigyelő tag nem vesz részt, azt ún. (N) tagnak tekintik és a munkákról nem tájékoztatják, viszont az elkészült nemzetközi szabványokat és szabványjavaslatokat az ilyen országoknak is megküldik hozzájárulás végett.

A műszaki bizottságok elhatározhatják albizottságok létesítését, amelyek a műszaki bizottság munkaprogramjának egy vagy több kérdését tanulmányozzák.

A műszaki bizottságok minden kérdésről az üléseken vagy esetleg levélben illetőleg táviratilag leadott szavazatok alapján döntenek. Az ülések összehívásáért, általában a munka szervezéséért, nemzeti szabványügyi szervek tájékoztatásáért és az ISO főtitkársággal való kapcsolat fenntartásáért a műszaki bizottság titkársága felelős. A titkárságot mindig az egyik ország tagbizottsága látja el, a műszaki bizottság javaslata és a Tanács kijelölése alapján.

Magának a nemzetközi szabványosítási munkának a menete a következő:

A műszaki bizottság titkársága (ill. egy vagy több ország szabványügyi szerve, esetleg ezekből álló külön munkabizottság) kidolgozza az első „javaslatot” (avant-projet, draft proposition) és kiadja tanulmányozásra a (P) tagoknak.

Ha a tervezetet a műszaki bizottság (P) tagjainak többsége elfogadta, akkor az mint „ISO ajánlástervezet” (projet de recommandation, draft recommandation) kerül kiadásra és az ISO főtitkársága útján eljut megvitatás céljából az ISO összes tagbizottságaihoz (tehát, mint említettük, azokhoz is, amelyek az illető műszaki bizottság munkájában egyáltalán nem, avagy csak mint megfigyelők vesznek részt).

Ha az ilyen ISO-ajánlástervezetet az ISO tagbizottságainak 60%-os többsége elfogadta és a Tanács jóváhagyta, „ISO-ajánlás” (recommandation) lesz belőle.

Végül ha egyetlen tagbizottság sem ellenzi, hogy egy ilyen ISO ajánlást ISO szabvánnyá alakítsanak át, akkor az ajánlásból ISO szabvány, nemzetközi szabvány lesz. (Norme—ISO, ISO—standard.)

Az ISO ajánlások, de még a nemzetközileg elfogadott ISO-szabványok sem kötelező jellegűek. Céljuk csak az, hogy az egyes országok szabványosításánál irányelvül szolgáljanak. A szocialista országokban kötelező jellegűek a szabványok és törvény erejével bírnak. Ezt követeli magától értetődőleg a szocialista gazdaság tervszerű jellege. A kapitalista államokban a szabványok alkalmazását az azokhoz fűződő szakmai, ipari és üzleti érdekek határozzák meg.

3. A dokumentációs szabványosítás története és működése

Nem szorul ma már bizonyításra, hogy a szervezett tudományos kutatást szolgáló dokumentációs munka, annak módszerei és eszközei, valamint maguk a felhasznált és hozzáférhetővé tett dokumentumok (könyvek, folyóiratok és folyóiratcikkék, szabadalmi leírások, prospektusok, kivágatok, fotografikus reprodukciók stb.) szintén egységesítésre és egyszerűsítésre szorulnak, tehát szintén tárgyai a szabványosításnak. És a szabványosítás hatékony nemzetközi szervezése nélkül itt még nehezebb az előrehaladás, mert

a) a dokumentációt alátámasztó és szolgáló anyag túlnyomó része nemzetközi eredetű és nemzetközi forgalom számára készül (pl. egy műszaki könyvtár folyóiratai között a külföldi folyóiratok száma rendszerint nagyobb a belföldiekénél);

b) elemi követelmény a dokumentumok kölcsönös kicserélése, ami lehetetlen volna anélkül, hogy a dokumentumokat (alakjukat, méreteiket, tartalmi elrendezésüket stb.) egységes szabályok szerint készítsék és egységes módszerek és technikai felszerelés segítségével hozzák forgalomba (katalogizálás, szakrendezés stb.).

A dokumentációs szabványosítás története megelőzi az ISO, sőt az ISA alapítását is. A kiindulópontot a könyv- és főleg a folyóiratkiadásban felhasználható papírformák szabványosítása képezte, amelyekre először Németországban készült szabvány. A nemzetközi szabványosítás másik korai területét, a folyóiratcímek rövidítését elsősorban a volt Népszövetség keretében működő Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézete (Institut International de Coopération Intellectuelle) foglalta nemzetközileg elfogadott szabályzatba. Az ISA 1. számú szabványjavaslatát (ugyancsak a folyóiratcímek rövidítése tárgyában) 1938-ban terjesztették elő.

Az ISA 46. számú bizottsága 1937-ben jött létre a Nemzetközi Dokumentációs Intézet (Institut International de Documentation, ma Fédération Internationale de Documentation, rövidítve: FID) és a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége (Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires, rövidítve: FIAB) közt létrejött megállapodás alapján. Amikor az ISA helyét — a második világháború után — az ISO foglalta el, a dokumentációs szabványosítás központi szervévé az ISO fent érintett eljárási szabályainak megfelelően létesült műszaki bizottság vált. Az új műszaki bizottság rövidített elnevezése: ISO/TC 46—Documentation.

Az ISO/TC 46—Documentation aktív tagbizottságainak száma jelenleg 22, megfigyelő tagbizottságainak száma 13. Aktív (P) tagok: *Ausztria, Belgium, Brazília, Csehszlovákia, Délafrikai Unió, Egyesült Államok, Egyesült Királyság (Anglia), Finnország, Franciaország, India, Izrael, Lengyelország, Magyarország, Németalföld, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország.* Megfigyelő (O) tagok: *Ausztrália, Burma, Csile, Dánia, Egyiptom, Görögország, Írország, Japán, Jugoszlávia, Mexikó, Pakisztán, Szovjetunió, Új-Zéland.*

Az ISA 46. számú bizottsága három ülészakot tartott (1937 Párizs, 1938 London, 1939 Zürich). Az ISO/TC 46—Documentation eddig 7 nemzetközi ülészakot tartott (1948 Hága, 1950 Ascona, 1951 Róma, 1952 Kopenhága, 1954 Brüsszel, 1956 Stuttgart, 1958 Hága).

Az ISO/TC 46—Documentation titkárságát a holland (németalföldi) szabványügyi szervezet látja el (NIDER = Nederlands Instituut voor Documentatie en Registratur), székhelye Hága.

Az ISO/TC 46—Documentation az 1950-i Ascona-i ülészakon külön albizottságot alakított a dokumentációs reprodukció kérdéseinek ta-

nulmányozására és szabályozására. Az albizottság elnevezése ISO/TC 46/SC 1, székhelye Párizs, titkárságát a francia nemzeti bizottság látja el (AFNOR = Association Française de Normalisation). Az albizottság tagjai: Ausztria, Belgium, Dánia, Délafrikai Unió, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, India, Jugoszlávia, Magyarország, Németalföld, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szovjetunió.

Az albizottság eddig hat teljes ülést tartott (1951 Róma, 1952 és 1953 Párizs, 1954 Brüsszel, 1955 és 1958 Párizs).

4. Az ISO/TC 46—Documentation munkája és tervei

a) Az ISO eddig a következő dokumentációs tárgyú nemzetközi szabvány-ajánlásokat dolgozta ki és tette közzé:

ISO R 4 *Code international pour l'abréviation des titres de périodiques*, 1954. (A folyóirat-címek rövidítésének nemzetközi kódexe.) Tartalmazza a *folyóiratcímek* bibliográfiai idézésekben, tudományos publikációk jegyzeteiben stb. használatos rövidítésének legfontosabb szabályait. Célja a rövidítések egységesítése azért, hogy a rövidített címet a dokumentációs szolgálatban könnyen lehessen azonosítani, valamint, hogy lehetőleg ugyanazt a címet mindenhol egyformán rövidítsék. Előírja, hogy a cím egyes szavaiból csak annyi szótagot kell leírni, amennyi a szavak felismeréséhez szükséges, a szavak sorrendjét megváltoztatni nem szabad, a névelők, kötőszók, viszonyszók általában elmaradnak stb. A megfelelő magyar szabvány: MSZ 3404 *Folyóiratcím-rövidítések*.

ISO R 8 *Présentation des périodiques*, 1955. (A folyóiratok külalakja.) A dokumentációs szolgálatban való könnyebb felhasználhatóság céljából szabályozza a tudományos jellegű folyóiratok alaki követelményeit. Ilyen követelmények pl. hogy a folyóirat minden lapján fel kell tüntetni a cikk szerzőjének nevét, a cikk címét és a folyóirat megjelenésének időpontját. Szabályokat tartalmaz a szabvány a sorszámozásról, a lapszámozásról stb. A megfelelő magyar szabvány: MSZ 3405 *Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése*.

ISO R 9 *Système international pour la translittération des caractères cyrilliques*, 1955 (A cirill betűk átírásának nemzetközi rendszere.) A szabvány — éppúgy mint magyar megfelelője (MSZ 3394 *Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra*) — nem transzkripciót, hanem transliterációt ír elő, azaz minden egyes betűt minden egyes esetben egyformán írat át, függetlenül attól, hogy a szóban elfoglalt helyzete szerint hangértéke más és más lehet.

ISO R 18 *Sommaires de périodiques ou d'autres documents*, 1957 (Folyóiratok és más dokumentumok tartalomjegyzékei). Az ajánlás előírja, hogy a tartalomjegyzék a cikkek sorrendjét kövesse és hogy minden számban azonos helyen kerüljön elhelyezésre. A címadatok sorrendje: szerző, cím, a cikk kezdő ill. a kezdő és befejező oldalszáma. A nem befejezett cikkeknel jelezni kell, hogy a folytatás következik. Nálunk a

fent már idézett és az ISO ajánlásnál részletesebb előírásokat tartalmazó MSZ 3405 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése c. szabvány intézkedik a tartalomjegyzékekről is.

ISO R 30, *Manchette bibliographique*, 1956. (Folyóiratok címszegélye.) A címszegély (címláb) a folyóiratok borítólapjának alsó szélén elhelyezett és rendszerint két lénia közt álló összefoglalása az illető folyóiratszám legfontosabb bibliográfiai adatainak.

Az ISO ajánlás a folyóirat (rövidített) címére, a megjelenés helyére és idejére, a folyóiratszám kezdő és végző lapszámára stb. tartalmaz előírásokat. A hasonló tárgyú magyar előírásokat ugyancsak a fent már idézett MSZ 3405 sz. szabvány tartalmazza.

b) Tárgyalás alatt illetve jóváhagyás előtt állnak a következő javaslatok:

Folyóiratok címében előforduló általános kifejezések (folyóirat, szemle, revue, bulletin) *rövidítése.* (Abréviation des noms génériques de périodiques). A folyóiratcím rövidítését illető fentebb már idézett ajánlás csak oly mértékű rövidítést enged meg, hogy a rövidített szó könnyen rekonstruálható legyen. — Az azt kiegészítő és jelenleg tárgyalás alatt álló tervezet radikálisabb rövidítést enged meg olyan általános kifejezéseknél, amelyek a különböző nyelveken „folyóiratot”, „közönyt” stb. jelentenek. Ezeknél a kiegészítő javaslat a legtöbb esetben megengedi az egy betűből álló rövidítést is. (Pl. B. = Bulletin.) A folyóirat-címrövidítések fent már idézett magyar szabványa az ilyen esetekben megengedi az egy betűig egyszerűsített rövidítést, tehát ezen a téren is megelőztük a nemzetközi megegyezést.

Bibliográfiai hivatkozások szabályai (Références bibliographiques). Két javaslat áll tárgyalás alatt: az első a rövid hivatkozásokra vonatkozik és elsősorban a tudományos munkák (cikkek, könyvek) szerzői számára készül, a második a részletes hivatkozásokra és bibliográfiák, referáló lapok stb. kiadását (szerkesztését) illeti. A csupán római számokkal (I., II.) megkülönböztetett két javaslat egyesítését indítványozták az ISO/TC/46 legutóbbi ülészakán. A határozat mégis az volt, hogy a második javaslat tárgyalását az elsőtől el kell választani, mert az első már megérett arra, hogy az ISO tanácsa elé kerüljön, míg a második még hosszabb tárgyalásokat kíván. Viszont ha a II. javaslat is megéri az elfogadásra, akkor az táblázatosan egymás mellé állítva tartalmazza majd mindkét javaslat (ill. akkor már ISO ajánlás) rendelkezéseit. Ennek a kompromisszumos megoldásnak létrejöttében a magyar bizottságnak is része volt. A megfelelő magyar szabvány (MSZ 3497 *Bibliográfiai hivatkozás*) szintén párhuzamos szöveggel közli a rövidített és a részletes hivatkozás szabályait.

Folyóiratcikkek alaki követelményei. (Présentation des articles de périodiques.) A javaslat lényeges pontjai: A szerző nevének és a közlemény címének a cikk elején kell állni, a jegyzetek számozva és a lap alján vagy a cikk végén együtt álljanak, a folytatásos cikkek megfelelően legyenek jelölve stb.

Cikkek kivonatai és szerzői összefoglalásai (Analyses et résumés d'auteur). A vita elsősorban a szakterminusok értelmezése körül folyt

sokáig. A kivonat („analyse”) a cikkről a folyóiraton kívül (pl. lapszemlékben, referáló lapokban) megjelenő kivonatos ismertetés (angolul: abstract); a szerzői összefoglalás (résumé) viszont magában a folyóiratban és rendszerint a cikk szövege előtt áll, s általában maga a szerző készíti vagy szövegével legalábbis egyetért.

Üjgörög szövegek transliterációja. (Translittération du grec moderne.)

Héber szövegek transliterációja. (Translittération du hébreux.)

Arab szövegek transliterációja. (Translittération de l'arabe classique.)

A már meglevő cirillbetűs átírási szabvány mintájára készülő három további transliterációs tervezet elsősorban a francia, a görög, az izraeli és a spanyol bizottság munkája. Még vita alatt állnak, de ajánlássá válásuk már a közeljövőben várható.

Nem folyóiratjellegű művek (könyvek) alaki követelményei. (Présentation des ouvrages autres que des périodiques.) A tervezet elsősorban az ún. monografikus művek kiadásánál betartandó szabályokat fogja tartalmazni (cím, impresszum, kolofon, oldalszámozás, tartalomjegyzék stb.). A tervezet még kezdeti stádiumban van; egy indiai és egy belga tervezet állt tárgyalás alatt az ISO/TC/46 legutóbbi teljes ülésén és a határozat úgy hangzott, hogy a kettőnek felhasználásával a belga bizottság fog új javaslatot készíteni. Megfelelő magyar szabvánnyal már évek óta rendelkezünk: MSZ 3402. *Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofonja.*

A nyomdai korrektúrajelekről (signes de corrections pour épreuves) tervezett javaslatot a legutóbbi teljes ülés levette a napirendről. Itt általában az angolszász gyakorlat áll ma még élesen szemben a többi európai ország gyakorlatával. A megfelelő magyar szabvány: MSZ 3491 *Nyomdai korrektúrajelek.*

c) Az ISO/TC/46/SC 1 — a dokumentumreprodukcióval foglalkozó albizottság — tevékenysége eddig a következő kérdésekre terjedt ki: a mikroreprodukció terminológiája (terminologie des microcopies et de leurs supports), az átlátszó anyagon készült reprodukció méretei (microcopies sur supports transparents — dimensions), a mikroreprodukciók pontossági viszonyai (essais de netteté), a papírra készült fotoreprodukció (optikai eszköz nélkül olvasható repr.) méretei (reproductions photographiques des documents sur papier — copies lisibles sans intermédiaire optique — formats; ez utóbbi javaslat áll a legelőrehaladottabb stádiumban), olvasókészülékek megvilágítási viszonyai (appareils de lecture — luminance des écrans), mikrokópiák konzerválása (conservation des microcopies), mikrokópiák kicsinyítési arányai (taux de réduction des microcopies).

d) Ezidőszerint még nem szerepelnek az ISO napirendjén a következő témák, amelyekre nézve nemzeti szabványokat már ismerünk (a legtöbb esetben magyar szabványt is): könyvtári nyomtatványok (leltári és szerzeményi űrlapok, könyvtári kérőlapok stb.) könyvtári polcok és berendezési tárgyak méretei, a betűrendezés általános szabályai, különleges dokumentációs anyag nyilvántartása és használata (szabadalmi le-

írások, szabványok, prospektusok, jelentések (rapports), műszaki rajzok stb.) és végül nem foglalkozik az ISO ez idő szerint a könyvtári és bibliográfiai címleírás és a szakrendszerek szabványosításával sem.

A *papírformátumok* szabványosítása viszont — noha a téma szorosan kapcsolatos a dokumentációs témakörrel (könyvek, folyóiratok formátuma) — nem tartozik az ISO dokumentációval foglalkozó műszaki bizottságához, hanem az ISO/TC/6—Papier elnevezésű műszaki bizottság foglalkozik vele.

Az ISO szabványok kétségtelenül egy nemzetközi törvényhozás láncszemei. Annál értékesebb ez a törvényhozás, mert az ember értelmi tevékenységét van hivatva szabályozni és — főleg — mert nem az erő, hanem a meggyőzés erejével fogatosítja rendelkezéseit.

Irodalom.

- F. Donker Duyvis: *Standardisation as a tool of scientific management* = Library Trends. 1954. 410—427. p.
- P. Poindron: *La recommandation ISO — R 4. Code d'abréviation des titres de périodiques.* = Courr. de la Normal. 1954. No. 116. 177—181. p.
- P. Poindron: *Normalisation et bibliothèques.* = B. Bibl. de France. 1956. 274—285, 354—360. p.
- G. A. Lloyd: *Standards in documentation.* Aslib Proceedings. 1955. vol. 7. No. 1. 49—54. p.
- Standardisation in the domain of documentation. — Normalisation dans le domaine de la documentation.* The Hague — La Haye. 1954. 60 p.
- M. Schuchmann: *Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation. Bibliography of standards on documentation. Bibliographie des normes pour la documentation.* La Haye 1958, Fédération Internationale de Documentation, 107, 1 p.
- H. J. Fritzsche: *Über Fragen der Normung im Zeitschriftenwesen — eine kritische Betrachtung.* = Dokumentation. 1954. 120—122. p.
- Lázár Péter — Barta Gábor: *A könyvtári és dokumentációs szabványosítás helyzetéről.* = Szabványosítás. 1956. No. 3—4. 84—87. p.
- Barta Gábor: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai.* = Magy. Könyvszle. 1956. 338. p.
- U. a.: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása.* = Magy. Könyvszle. 1957. 419. p.
- U. a.: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentációs” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése.* = Magy. Könyvszle. 1959. No. 1. 119—122. p.
- Sebestyén Géza: *Könyvtári szabványosítás.* = A Könyvtáros. 1956. 4. sz. 260—262. p.
- Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen.* = Biblos. 1957. 69—76, 117—124. p.
- Dezsényi Béla: *L'abréviation des titres de périodiques.* = Magy. Könyvszle. 1957. 223—227. p.
- U. a.: *Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1958. No. 4. 189—204. p.
- U. a.: *Siebente Plenarsitzung des Ausschusses für Dokumentation der Internationalen Normungsorganisation.* = Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1959. No. 1. 31—32. p.

- J. Koblitz: *Stand und Perspektiven der Normung in der Dokumentation*. = Standardisierung. 1958. No. 2. 50—54 p.
- Organisation Internationale de Normalisation. *Directives pour les travaux techniques de l'ISO*. 5e édition complète. 1958, VIII. Genève, 45 p.
- International Organization for Standardization (ISO) *Constitution and rules of procedure*. 1955, VI. Geneva, 19 p.
- Az ISO műszaki tevékenységének ügyrendje. 4. kiad. Bp. 1957, [Magyar Szabványügyi Hivatal] 35,3 l.
- ISO TC 46 — *Documentation évi jelentései és az ülésekről szóló jelentések*.

Résultats et perspectives de la normalisation internationale dans la documentation scientifique

BÉLA DEZSÉNYI

Sans organisation internationale, la normalisation dans le domaine de la documentation serait dépourvue d'un de ses leviers les plus efficaces. Le travail documentaire, au service de la recherche scientifique, a besoin d'unification et de simplification quant à ses méthodes et à son outillage. Et la normalisation a tendance à s'étendre aux documents eux-mêmes, pour assurer que dès leur confection (rédaction, édition) les documents revêtent la forme la plus avantageuse pour être utilisés par le documentaliste.

La nécessité de l'organisation internationale est d'autant plus urgente que a) les matériaux utilisés par la documentation sont presque dans leur majorité de provenance étrangère dans la plupart des pays et destinés à une circulation internationale (p. ex. parmi les périodiques abonnés par une bibliothèque technique, ceux de provenance étrangère dépassent presque toujours en nombre ceux du pays même), b) l'échange des documents est d'une importance primordiale.

Dès 1945, c'est une organisation internationale qui s'occupe de coordonner les efforts des pays dans ce domaine, l'Organisation Internationale pour la Normalisation (ISO). Le précurseur de l'ISO fut la ISA (Fédération Internationale des Associations Nationales de Normalisation.) Le siège de l'organisation nouvelle fondée après la deuxième guerre mondiale, est à Genève. Les bureaux du Secrétariat Général de l'ISO se trouvent également à Genève.

L'ISO déploie la majeure partie de son activité par ses comités dits comités techniques. Leur nombre se monte actuellement à 94. Membres des comités techniques sont les comités nationaux qui manifestent le désir d'en faire part. Ils sont appelés membres (P) — membres participants. En dehors des membres participants, il y a des membres observateurs — membres (O) — qui ne prennent pas une part active dans le travail du comité technique en question, mais y sont représentés en qualité d'observateurs et sont informés de la marche des travaux. Le pays, dont le comité n'est ni membre participant, ni membre observateur dans un comité technique, est appelé membre (N); ceci veut dire qu'il n'est pas informé de la marche des travaux, mais les normes et les projets de normes lui sont communiqués et leur entrée en vigueur dépend aussi du consentement des membres (N).

Les comités techniques ont le droit d'instituer des sous-comités qui ont pour tâche d'étudier une ou plusieurs questions spéciales qui figurent sur le programme du comité.

Les comités techniques décident sur toutes questions par voie de scrutin, les

votes pouvant se faire aux réunions, ou le cas échéant par correspondance (év. par télégramme). Le secrétariat du comité est responsable pour la convocation des réunions, en général pour l'organisation du travail, pour l'information des comités nationaux ainsi que pour le contact avec le Secrétariat Général de l'ISO.

Mais l'histoire de la normalisation de la documentation remonte plus haut que la fondation de l'ISO et même celui de l'ISA. Le point de départ fut la normalisation des formats de papier utilisés dans l'édition des livres et des périodiques: le premier pays à avoir une norme pour les formats fut l'Allemagne. Les efforts à normaliser l'abréviation des titres de périodiques remontent aussi à un temps relativement reculé: les abréviations furent d'abord réglementées par un code international élaboré au sein de l'Institut International de Coopération Intellectuelle en 1929.

Le comité 46. de l'ISA a été constitué en 1937 sur base d'un accord passé entre l'Institut International de Documentation (aujourd'hui Fédération Internationale de Documentation = FID) et la Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires (FIAB). Quand après la deuxième guerre mondiale l'ISA fut remplacé par l'ISO, un organe central de la normalisation documentaire fut constitué conformément aux statuts de l'ISO (cités plus haut): cet organe central, c'est le comité technique de l'ISO qui porte la dénomination abrégée: ISO/TC 46 — Documentation.

Le nombre des comités membres actifs de l'ISO/TC 46 — Documentation s'élève actuellement à 22, celui les comités membres observateurs à 13. Le comité 46. de l'ISA a tenu trois réunions plénières (1937 Paris, 1938 Londres, 1939 Zurich). L'ISO/TC 46. Documentation a eu jusqu'ici 7 réunions plénières (1948 La Haye, 1950 Ascona, 1951 Rome, 1952 Copenhague, 1954 Bruxelles, 1956 Stuttgart, 1958 La Haye).

Le secrétariat de l'ISO/TC 46 est confié au comité national des Pays-Bas. (NIDER = Nederlands Instituut voor Documentatie en Registratur).

A sa réunion plénière de 1950 à Ascona, l'ISO/TC 46 — Documentation a créé un sous-comité spécial ayant pour tâche d'étudier et de réglementer les problèmes de la reproduction documentaire. L'ISO/TC 46/SC 1 (dénomination abrégée du sou-comité) tient son siège à Paris, son secrétariat est commis aux soins du comité membre français (AFNOR = Association Française de Normalisation).

a) L'ISO a homologué jusqu'en 1959. les recommandations suivantes:

ISO R 4 *Code international pour l'abréviation des titres de périodiques.* 1954.

ISO R 8 *Présentation des périodiques.* 1955.

ISO R 9 *Système international pour la translittération des caractères cyrilliques.* 1955.

ISO R 18 *Sommaires de périodiques ou d'autres documents.*

ISO R 30 *Manchette bibliographique.* 1956.

b) Les projets et avant-projets ci-bas sont en préparation resp. soumis à l'approbation des comités nationaux ou du Conseil:

Abréviation des noms génériques de périodiques.

Références bibliographiques.

Présentation des articles de périodiques.

Analyses et résumés d'auteurs.

Translittération du grec moderne.

Translittération du hébreu.

Translittération de l'arabe classique.

Présentation des ouvrages autres que des périodiques.

c) L'activité du sous-comité pour l'étude de la reproduction documentaire — ISO/TC 46/SC 1 — s'est étendue jusqu'à ce moment sur les questions suivantes: ter-

minologie des microcopies et leurs supports, microcopies sur supports transparents — dimensions, essais de netteté des microreproductions, reproductions photographiques des documents sur papier — copies lisibles sans intermédiaire optique — formats (c'est cet avant-projet qui se trouve être le plus développé et qui pourrait bientôt revêtir qualité de Recommandation ISO.), appareils de lecture — luminescence des écrans, conservation des microcopies, taux de réduction des microcopies.

d) Ne figurent pas jusqu'ici sur l'ordre du jour de l'ISO/TC 46 les thèmes suivants sur lesquels pourtant il existe déjà une certaine quantité de normes nationales: formulaires pour le service des bibliothèques (accession, bulletin de demande, etc.), dimensions des magasins et du mobilier des bibliothèques, règlement général de l'ordre alphabétique, cataloguement et mise en consultation des catégories spéciales des pièces documentaires (brevets, normes, prospectus, rapports, etc.), règles générales du cataloguement, règlement de la classification systématique.

Központi csereszolgálatok

GOMBOCZ ISTVÁN

Bevezetés

Az utóbbi években egyre inkább előtérbe került a nemzetközi kiadványcsere ügye, mint az állománygyarapítás egyik kellően ki nem használt módja és a nemzetek közötti fokozódó kulturális együttműködés eredményes formája. A kiadványcsere fontosságának felismerésével párhuzamosan világszerte megélnékvült az a régi törekvés is, hogy a csere közvetítését, bizonyos fajtáinak lebonyolítását, a szerteágazó kapcsolatok egyeztetését és nyilvántartását országokként egy-egy központi iroda (csereközpont, csereszolgálat) végezze. Mi most e központi állomásokat vizsgáljuk és így a kiadványcserének, mint szerzeményezési módnak elméleti és gyakorlati kérdéseire csak az összefüggésekből adódóan, a szükséghez mérten térünk ki.¹ Külön figyelmet szentelünk a magyar csereközpontnak, az Országos Széchényi Könyvtár keretében szervezett Nemzetközi Csereszolgálat működésének.

A központi csereszolgálatok kérdésének elemzését időszerűvé tette az is, hogy 1958 őszén két új általános többoldalú nemzetközi egyezmény jött létre a nemzetközi kiadványcsere szabályozása tárgyában. Az egyezményeket az Unesco éveken át készítette elő, elfogadásukra a párizsi 10. Közgyűlésen került sor a szocialista országok részvételével, életbelépésük a csatlakozó államok számára a ratifikációs eljárással fog bekövetkezni. Az egyezmények végrehajtásának feladata elsősorban a Nemzetközi Csereszolgálatra fog hárulni, de a csere várható élénkülése hatással lesz a magyar tudományos és szakkönyvtárak széles körére is.

A nemzetközi egyezmények magyar közreműködéssel is folyó előkészítése évek óta egybeesik a Könyvtári Törvény 31. cikkének végrehajtásaként kibocsátandó miniszteri rendelet szerkesztésével. Ez a rendelet a csere általános szabályozásának fő célja mellett hivatva lesz az OSZK csereközponti funkcióinak rögzítésére is.

1959 elején két további esemény következett be, melyekhez kapcsolódó hazai feladatok jó végrehajtása elméleti előkészítést kíván: A Magyar Unesco Bizottság javaslatára a nemzetközi kiadványcsere időszerű kérdéseit az érdekelt európai államok képviselői 1960-ban valószínűleg Budapesten fogják megvitatni.² A másik javaslatot a Német Demokratikus Köztársaság Könyvtárügyi Tanácsa tette: az eddigi kulturális

egyezmények kiegészítéseként a szocialista államok kössenek egymással többoldalú nemzetközi csereegyezményt.³

I. A központi csereszolgálatok kifejlődése

Vizsgálódásunk első és alapvető kérdései: mivel foglalkoznak a központi csereszolgálatok, hol és miért keletkeztek és van-e egyáltalában szükség rájuk?

A nemzetközi csere a XVIII. századi kezdetek óta a könyvtárak, egyetemek és tudós intézmények között, állami támogatás vagy közvetítő beavatkozás nélkül, kétoldalú sikon és közvetlenül folyt. Csak a múlt század vége felé lépett fel két új tényező, melyek az egymásról mitsem tudó kapcsolatok hálózatába központi beavatkozást eredményeztek. Az akkor nagy igényekkel kibontakozó parlamenti könyvtárak és így különösen a Library of Congress célul tűzték ki más országok parlamenti és egyéb hivatalos kiadványainak rendszeres gyűjtését. Sok országban azonban egyrészt még nem működött parlamenti könyvtár, másrészt az egyes államok — fokozódó együttműködésük jegyében — a parlamenti kiadványokon kívül a külföld hivatalos lapjai, költségvetése stb., iránt is érdeklődtek. Felmerült tehát az igény olyan állami központi szervek iránt, melyek hajlandók és képesek a külföldet érdeklő hazai törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási anyag összegyűjtésére, kiküldetésére, valamint hasonló külföldi kiadványok átvételére és belföldi szétosztására.

A másik központosítási indíték ugyancsak a századvégi amerikai racionalizmusban keresendő: a cserélő intézmények és külföldre szánt kiadványaik száma rohamosan gyarapodott és kitűnt, hogy a távoli országokba esetről esetre postán történő feladás az intézmények számára költséges, az akkor még súlyosabb, de itt-ott máig fennálló kiviteli és vámoltatási eljárás pedig mind az egyéni szerv, mind az illetékes hatóság számára körülményes. Kézenfekvő volt tehát a gondolat, hogy a tudományos intézmények kiadványaikat előbb küldjék be egy központi szervnek, mely a nagy anyagtömegből adódó egyszerűsítés lehetőségével élhet és a drága portózás helyett az országokként csoportosított kiadványanyagot ládákban összesítve, saját költségére, de állami támogatással olcsó tengeri, illetőleg vasúti teherárúként továbbíthatja, valamint az összes szükséges formaságokat központilag elintézheti.

Amikor ez az ötlet felmerült, a tudomány még nem haladt olyan rohamléptekben előre és ezért a kiadványok továbbításának gyorsasága sem szerepelt fontos követelményként. Az elképzelés szerint a hazai anyagot összegyűjtő központ természetesen egyúttal belföldi elosztója a külföldről kapott gyűjtőküldeményeknek is.

E rendszer működésének előfeltétele tehát az, hogy a csere szempontjából szóba jövő országok mindegyikében létesüljenek központi csereirodák, melyek egyfelől a hivatalos kiadványanyagot kezelik, másfelől az említett csomagközvetítőszolgálatot ellátják és az ezzel kapcsolatos költségeket és utánjárást vállalják. Ilyen szervet azonban csak az állam

hozhat létre, az államokat pedig csak nemzetközi egyezményrel lehet a költségvetésüket érintő alapításokra kötelezni.

Így jött létre 1886-ban *Brüsszelben* a parlamenti, tudományos és irodalmi kiadványok, valamint a hivatalos lapok cseréjéről szóló két nemzetközi egyezmény, melyek kettéválasztása mesterséges indokból származott és így a mi szempontunkból a továbbiak során egyetlen egyezményként kezelhető. Az első cikk kimondja a Szerződő Felek kötelezettségét központi cserehivatalok felállítására, a második megadja a hivatalos kiadványok később oly használhatatlannak bizonyult meghatározását, a harmadik cikk a cserehivatalokat a kérhető és küldhető kiadványok nyomtatott jegyzékének összeállítására kötelezi, a negyedik a cserehivatalok kétoldalú megállapodására bízta a példányszám rendezését. Fontos az 5. cikk, mely szerint a csere a központi hivatalok között folyik, és pedig a 6. cikk értelmében a cserehivatalokat fenntartó államok költségére. A csomaggyűjtő illetőleg szétosztó-szolgálatot a 7. cikk szabályozza olyformán, hogy a csereirodák számára a hazai tudományos intézmények küldött és kapott kiadványainak csupán egyszerű továbbítását írja elő és kifejezetten tiltja számukra a cserekapcsolatok érdemébe való beleszólást vagy kezdeményező lépések vételét.

Az így kialakított csereközpont nagyon is hasonlított a washingtoni Smithsonian Institution nevű tudományos intézmény mellett szervezett cserezszolgálathoz és ezért európai részről a Brüsszeli Egyezményt mérsékelt érdeklődés fogadta. Csupán 8 állam írta alá (*Belgium, Brazília, Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Szerbia, Spanyolország és Svájc*). A későbbi évtizedek során is csak 19 állam csatlakozott az egyezményhez (köztük *Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia*) viszont *Anglia, Franciaország, Németország, a Szovjetunió* és a *skandináv* országok mindvégig távol maradtak.

A Brüsszeli Egyezmény csekély elterjedésének oka nem annyira a hivatalos kiadványok cseréjétől való tartózkodásban, hanem főleg abban keresendő, hogy a távolmaradó országok nem voltak és ma sincsenek meggyőződve a fent leírt központi továbbítószolgálat előnyeiről. Felmérték és összevetették a hátrányokat és előnyöket: a közvetített csere ugyan lényegesen olcsóbb, de nagyon lassú, mert a kiadvány előbb a feladótól a hazai központhoz, majd onnan a külföldi központhoz megy, hogy onnan végre a tulajdonképpeni címzetthez jusson. A közvetlen csere viszont, melynek során a tudományos intézmények közvetlenül küldik egymásnak csereanyagukat, költségesebb, de legalább gyors lábakon jár. A kiviteli engedélyek és vámolás terén a központosítástól tartózkodó országok liberális módszereket alkalmaznak, ez tehát központi kezelést nem tesz szükségessé.

Érdekes viszont az, hogy egyes országok — talán a hivatalos kiadványok ügye miatt — sohasem csatlakoztak a Brüsszeli Egyezményhez, a központi csomagközvetítőszolgálatot viszont racionális megoldásnak találták és továbbító-típusú csereközpontokat állítottak fel (pl. *Ausztria, Dánia, Hollandia*). Ezek szerint világos, hogy a közvetlenség vagy közvetettség kérdése a mai napig sem dőlt el és most is az egyes országok mérlegelésének, többnyire pénzügyi számításainak függvénye. A köz-

vetítőszolgálat előnyeiben rejlő törvényszerűség érvényesülésére jó példa a mindössze 10 éves *Német Demokratikus Köztársaság*, mely minden egyezménytől függetlenül célszerűnek látta a továbbító központ felállítását és azt ma is mintaszerű színvonalon működteti.

A csereközpontok a második világháború végéig egy-két kivételtől eltekintve tevékenységüket a hivatalos anyag kezelésére és a továbbítószolgálatra korlátozták. Változás az Unesco fellépésével következett be, mely a nemzetközi kiadványcsere fokozására irányuló állandó és széleskörű munkássága keretében a csereközpontok felállításának, illetőleg a meglevők fejlesztésének ügyét is zászlajára tűzte. Felismerte ugyanis azt, hogy ezek az eddig postahivataloként működő szervek sokkal többre hivatottak, megfelelő szabályozással és támogatással országuk és a külföld között folyó csere életető organizmusává válhatnak.

Ebben a felismerésben az Unescót az a tény vezette, hogy ma már a könyvek, folyóiratok és tudományos kiadványsorozatok olyan tömege jelenik meg nap mint nap világszerte és ezek határokontúli forgalma is olyan óriási, hogy legalább országonként szükség van egyeztető, harmonizáló, tájékoztató és nyilvántartó csereállomásokra, melyek bizonyos cserefajtákat önállóan is bonyolíthatnak, illetőleg a cserekapcsolatok kezdeményezését is feladatuknak tekinthetik. E funkciókat legjobban a már működő csereirodák tehetik magukévá és amellett folytathatják — ha szükséges — az eddigi továbbító postahivatali munkát is. Így a régi csereközpontok új és fontosabb feladatokat nyernének, az újak pedig már e modern elvek szerint szerveződhetnek. Az Unesco ezt a gondolatot a két kiadásban megjelent *Cserekézikönyvében*,⁴ *Könyvtári Közlönyében*⁵ és számos általa rendezett nemzetközi értekezleten kifejtette, az utóbbi években pedig különösen a tagállamok részéről sürgetett új nemzetközi egyezmények előkészítése során érvényesítette.

1958-ban ugyanis határhőhöz érkezett mind a nemzetközi kiadványcsere, mind a csereközpontok története: Több évi előkészítő munka után az Unesco 10. közgyűlésén Párizsban, a tagállamok, köztük a szocialista országok, két új többoldalú nemzetközi egyezményt szavaztak meg a nemzetközi kiadványcsere és a csereközpontok működésének szabályozására.⁶

Sajnos az új egyezmények véglegesen elfogadott szövege nem teljesen juttatta diadalra az Unesconak a nemzeti csereközpontok fejlesztésére és feladatkörük bővítésére irányuló törekvéseit. Ez különösen kitűnik akkor, ha az előkészítés első fázisaként készített *Schmidt—Phiseldeck*-féle tanulmányt, a párizsi 1956-os és a brüsszeli 1958-as szakértői értekezletek jegyzőkönyveit és az ezek nyomán szerkesztett első és második szövegtervezetet a végleges szöveggel hasonlítjuk össze. E cikk keretében viszont nem lehet célunk sem az előkészítés munkájának részletes ismertetése, sem az egyezmények szövegének elemzése, pusztán arról kell szólnunk, hogy az egyezmények milyen szerepet adnak a központi cserezolgálatoknak.

Az első egyezmény a kiadványok nemzetközi cseréjéről általában, a második a hivatalos és kormányzati kiadványok cseréjéről szól. Mindkét egyezményre egészen is jellemző, hogy az eredetileg javasolt szo-

rosabb megkötések és kötelezettségvállalások a különböző előkészítési fázisok során fokozatosan kikoptak, a végleges szövegek inkább csak keretszabályozást nyújtanak és a kétoldalú szabályozások számára tág teret adnak.

Az új egyezmények a Brüsszeli Egyezményhez képest nagyobb szerepet szánnak ugyan a központi csereszolgálatoknak, mégis a központosítást ellenző különösen angol és skandináv erők hatására az eredeti célok csak korlátozottan valósultak meg.

Az első egyezmény 3. cikke szerint a szerződő államok nemzeti csereszolgálatukra, vagy ilyennek hiányában a cserével megbízott szervre vagy szervekre *bízzák* a csere fejlesztésének és egyeztetésének munkáját. E tekintetben 3 feladatot emel ki a szöveg: 1. továbbítószolgálat, 2. tájékoztató, kapcsolatközvetítő és tanácsadószolgálat a cserések részére, 3. a duplumcsere központi lebonyolítása. A cikk 2. bekezdése az elsőt gyengítve kimondja, hogy a központosítás egyáltalában nem kötelező, a felsorolt funkciók egészben vagy részben bármilyen szervre vagy szervekre is bízhatók. A 4. cikk is a cserések szabad döntésére bízta, hogy küldeményüket közvetlenül postázzák-e vagy igénybeveszik a központ szolgálatait.

A második egyezmény már szorosabb megkötést tartalmaz, mert 4. cikke a hivatalos csere lebonyolítását kifejezetten a csereközponttra, ilyennek hiányában a kijelölendő szervre vagy szervekre bízta. Ugyanez a cikk a továbbiakban a csereközponttra hárítja az egyezmény és a nyomában megkötött kétoldalú megállapodások végrehajtásának felelősségét. Szerepüket támogatja azzal, hogy az államokat kötelezi a feltételek biztosítására: a központ számára megfelelő pénzügyi fedezetről, kiadványanyagról és hatásköréről kell gondoskodniuk. A hivatalos kiadványok jegyzékét is a központoknak kell összeállítani és időről-időre kijavítani, valamint nekik kell gondoskodniuk az anyag kiküldéséről.

Ha a központ továbbítja az általános kiadványokat más intézmények részére, az első egyezmény 5. cikke értelmében az államnak kell gondoskodnia a postázási költségekről és természetesen a központ viseli a hivatalos kiadványok cseréjének költségeit is. Mindkét egyezményben a szerződő államok vállalják, hogy csereszolgálataik számára a legkedvezményesebb tarifát és ki- és behozatali vámentességet biztosítanak. Mindkét egyezmény szövegében az Unesco felajánlja elvi és anyagi segítségét a végrehajtásból adódó kérdésekben és különösen a központi csereszolgálatok szervezésére és felállítására irányuló törekvéseikben.

A történeti folyamat fenti leírása kívánt választ adni a központi csereszolgálatok kialakulásával kapcsolatos kérdésre valamint arra, hogy az eddigi nemzetközi szerződések miként szabályozták a központi csereirodák kérdését. Összefoglalásként hozzáfűzzük azt a következtetést, hogy központi csereszolgálatok működtetésére szükség van, éspedig a csomagközvetítő szolgáltatón túlmenő olyan funkciók ellátása érdekében, melyekre ma már széles körben igények jelentkeztek és amelyek bár az új egyezményekben nem tükröződnek maradéktalanul, a jövőben minden valószínűség szerint egyre több országban fognak megvalósulni. E feladatok részletes elemzésével foglalkozik a következő fejezet.

II. A központi csereszolgálatok feladatai

Jelenleg 35 központ működik szerte a világon. Ezek az idők folyamán eltérően fejlődtek és kormányaiktól kapott különféle megbízatásokhoz igazodva ma is — a sok hasonlóság mellett — országonként más és más képet mutatnak. Bár nincs szükség arra, hogy a sajátos belső viszonyokhoz való alkalmazkodás elvét bárhol is feladják, a kiadványcsere zökkenőmentes lebonyolítása érdekében a már működő központok fontolóra vehetik szervezeteik és feladatkörük módosítását és a máshol eredményesen kialakított munkamódszerek bizonyos mértékű átvételét. A 70 éves időszak tapasztalatainak leszűrése és összegezése különösen azon országok számára jelenthet hasznót, melyek központi csereszolgálatot eddig egyáltalában nem állítottak fel és most a hagyományok terhéől mentesen kezdhetik el szervező munkájukat.

A csereszolgálatok szervezési és működési elveit az Unesco Cserekézikönyvének második kiadása öntötte először formába, majd az új egyezmények kapcsán a dán csereközpont vezetője foglalkozott sokat ezzel a kérdéssel.⁷ Újabban Gisella Busse, a Deutsche Forschungsgemeinschaft mellett működő csereszolgálat vezetője foglalta össze az idevonatkozó ajánlásokat és tanácsokat.⁸ E vélemények ismeretében és a magunk tapasztalatainak és elképzeléseinek kiegészítésével a legjobb hatásfokkal és legeredményesebben működő központi csereszolgálat feladatai közé a következő munkákat soroljuk:

1. A hazai cserekérek számára központi tájékoztató, kapcsolatközvetítő és kezdeményező, egyeztető és nyilvántartó szolgálat.
2. A hazai könyvtárak és intézmények csereanyagának továbbítása.
3. A nemzetközi duplumcsere lebonyolítása.
4. A hivatalos kiadványok cseréjének lebonyolítása.
5. A csereközpont, illetőleg anyaintézmény saját cseréjének lebonyolítása.

E feladatok elemzése után vázoljuk a munka elvégzésének feltételeit, azaz a legjobbnak látszó szervezeti formákat, személyzeti, költségvetési, berendezési és elhelyezési kérdéseket.

1. Központi tájékoztatószolgálat, kapcsolatközvetítés.

Ez a feladat egyike azoknak, melyekről a Brüsszeli Egyezményben még nem volt szó, de szükségessége az idők folyamán nyilvánvalóvá vált. Ha pl. egy belföldi növényteni kutatóintézet összeállította tudományos kiadványsorozatának első füzetét és ennek kiküldése útján a kutatások eredményeiről számot kíván adni a külföldi tudományos világnak, honnan tájékozódjon a külföldi növényteni intézetek címeiről és cserébe remélt kiadványaikról? És fordítva: ha egy külföldi könyvtár vagy intézmény kapcsolatokat keres egy másik országgal, ki tájékoztatja arról, hogy mely intézmények jöhetnek számításba? Igaz, vannak jó nemzetközi kézikönyvek erre a célra is, de egyrészt drágák és kevés helyen állnak rendelkezésre, másrészt sohasem léphetnek fel a teljesség és pontosság igényével.

A csereközpont a külföldről és belföldről hozzá intézett kérdésekre nyilvántartásai segítségével felel. Az egyik alapvető nyilvántartás (cserekataszter) kartotékon sorolja fel a belföld valamennyi tudományos és szakkönyvtárát, intézményét és kutatóintézeteit, cserélhető kiadványaikkal együtt. A kataszter az intézmények betűrendjében, vagy szakterületük ágazatai szerint, esetleg mindkét szempontból rendezhető, ha két példány áll rendelkezésre. Mellékelt jegyzékek, vagy az intézmény kartonjához csatlakozó cédulák formájában igen fontos annak nyilvántartása is, hogy az illető intézmény mely külföldiekkel áll kapcsolatban. A körkérdésen alapuló kataszter állandó javítása és gondozása fontos követelmény.

A külföldi cseretársak címeire és kiadványaira vonatkozó belföldi kérdésekre a csereközpont egyrészt a nemzetközi kézikönyvek, másrészt saját cseretársainak alapjegyzéke nyomán ad választ. Mindkét irányban adódhatnak esetek, melyeknél a központnak valamely szakkérdést, ha az belföldi eredetű, a külföldi csereközponthoz, ha pedig külföldi eredetű, a belföldi szakintézményhez kell továbbítania. A lényeges e különleges esetekben csupán az, hogy a központ mindig tisztában legyen azzal, hogy kihez forduljon.

Az említett kataszterek a belföldi és külföldi cseretársak kapcsolatbahozásán kívül alkalmasak a kiadványcsere fehér foltjainak feltárására is: Mely országokkal nem cserélnék a hazai könyvtárak egyáltalában, vagy nem kielégítő mértékben? Melyek a csereforgalomból kimaradó, vagy viszonylag elhanyagolt tudományágak? E hiányok kiküszöbölése érdekében a cserezolgálat a megfelelő cserések kikeresésével és buzdításával kezdeményező lépéseket is tehet.

A tájékoztatószolgálat másik ága gyakorlati tanácsadás a csere adminisztratív megindításának és lebonyolításának ügyében. A központ a hozzá forduló hazai intézmény számára felvilágosításokat nyújt a csere megszervezéséről, az egyedi, vagy sokszorosított indítólevél tartalmi és formai kellékeiről, a kiküldéshez szükséges hatósági engedélyekről, vámügyi és postai előírásokról, nyilvántartási követelményekről stb. A vázolt nyilvántartó, közvetítő, kezdeményező és tanácsadó szolgálat jó működtetésével a központ eredményesen mozdíthatja elő a saját országa és a külföld közötti kulturális kapcsolatokat.

2. A csereanyag továbbítása.

Minthogy az új Unesco-egyezmények értelmében ma is a cserélő intézményekre hárul annak eldöntése, hogy központjuk közvetítőszolgálatait igénybeveszik-e vagy sem, ezért — hacsak egy belső jogszabály egységes rendszert elő nem ír — egyetlen országon belül sem érvényesül ugyanaz a rendszer. A gyakorlat ma is úgy fest, hogy az intézmények egyik csoportjának küldeményeit a központ küldi külföldre, míg a másik csoport tagjai maguk adják közvetlenül postára csereanyagukat. Sőt, legtöbb országban a csereközpontok ugyanazon intézmény számára sem teszik kötelezővé a következetességet és így gyakran előfordul, hogy a cserélő intézmény sürgős küldeményeit közvetlenül, a kevésbé sürgőse-

ket a központ útján adja fel. Mindennek fordítottja is érvényesül, mert az intézmények részben hazai központjuk útján, részben közvetlenül külföldről kapják a külföldről nekik címzett anyagot.

Ismertettük a közvetítés azon előnyét, hogy a költségeket az olcsóbban dolgozó központra lehet hárítani, amely a formaságokat is könnyebben intézi. Ehhez járul még az is, hogy a csereközpontok erős faládaiban utazó küldemények útja sokkal biztonságosabb, mint a papirosba csomagolt kiadvány közvetlen postai utazása. A küldemények a postaforgalomban elkerülhetetlen elkallódás veszélye nélkül feltétlenül megérkeznek, és pedig tökéletesen ép és sértetlen állapotban. Mindezen előnyökkel szemben jelentkezik a lassúsági tényező, sokak számára pedig ez a döntő. A közvetlen vagy közvetett postázás kérdése tehát így foglalható össze: drágán, kockázatosan, de gyorsan — vagy lassan, de biztonságosan és olcsón. Közbeeső megoldásként több központ úgy segít a hosszadalmas eljáráson, hogy a belföldről átvett küldemények egy részét nem gyűjtőküldeményben küldi az illetékes központtárshoz, hanem közvetlenül a címzetthez, ami persze a központ számára a költségeket növeli.

A nemzetközi forgalmi statisztikák tanúsága szerint a közvetett forgalom nem mutat csökkenő irányzatot, a központi csereszolgáltatnak tehát jól fel kell készülnie erre a feladatra. Megfelelő nagyságú helyiségben két polcrendszer kell felállítania, melyek feliratos rekeszeibe helyezheti egyrészt a belföldről továbbítás végett átvett és külföldre küldendő csomagokat, másrészt a külföldi csereközpontoktól származó és belföldi intézményeknek címzett küldeményeket. Legkésőbb négy hét után következik a kiküldendő ládák összeállítása, illetőleg a postázás, vagy elvitetés belföldre. A központ a szolgálatait igénybevevő könyvtáraktól megkívánhatja, hogy küldeményeiket pontosan címezzék, erősen csomagolják stb.

A továbbított küldeményekről, de nem azok tartalmáról, a csereszolgáltat pontos nyilvántartást vezet, melynek alapja a tájékoztatószolgáltatnál említett hazai intézménykataszter másodpéldánya lehet. A reklamációk lehetősége miatt szükséges, hogy minden külföldre, vagy belföldre továbbított küldeményről bejegyzés készüljön. A külföldről származó küldemények nyilvántartását szükség esetén a szállítmányok kísérőjegyzékeinek visszatartott másodpéldányai segítségével is meg lehet oldani. A nyilvántartások folyamatos gondozása, a címváltozások következetes bejegyzése stb. természetesen csak javíthatják ezt a nehézkesnek látszó, de sokszor mégis indokolt közvetítő munkát.

3. Nemzetközi duplumcsere

A „duplumcsere” kifejezésen itt az általánosan elfogadott nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a nem kurrens könyvek és folyóiratok fölöspéldányainak cseréjét értjük, a kurrens anyag cserére rendelkezésre álló másodpéldányai tehát nem tartoznak ide. A tapasztalat szerint ugyanis minden nagyobb könyvtárban időnként az öreg könyvek és periodikák nagy tömege halmozódik fel, melyek más könyvtárakban pedig éppen hiányoznak. Leggyakrabban ugyanannak a könyvtárnak vannak

fölőspéldányai és a kereskedelmi forgalomban már nem pótolható hiányai is. A csere tehát magától adódó és régen felismert szükségesség, csupán a szervezés és lebonyolítás módja ad még alkalmat sok vitára.

A világszerte központosított duplumcsere akkor fejlődött ki, amikor az Unesco a súlyos háborús károkat szenvedett könyvtárak hiányainak pótlását programjába iktatta. Több éven át sikerrel közvetítette a fölös anyaggal rendelkező könyvtárak csereajánlatait az érdeklődőkhöz, az ajándékokat a rászorulókhöz. Nagyarányú forgalom bontakozott ki ennek nyomán jegyzékekben és anyagban, sok seb behegedt, sok porosodó raktári anyag olvasók és kutatók kezébe került. 1955-től kezdve azonban az Unesco a csereközpontokat kérte fel a cserefajta átvételére, amit egyesek elfogadtak, mások máig sem vállaltak. A jól működő csereszolgálat munkakörébe azonban e tevékenység kétségtelenül beletartozik és pedig akár csupán annyiban, hogy a duplumokra vonatkozó ajánlatokat és kéréseket közvetítik, akár maguk is duplumanyagot gyűjtenek és azt formalmazzák az akciójukba bekapcsolt könyvtárak között.

Az első esetben a központ munkája a belföldi ajánlatok és hozzácsatolt kérések sokszorosítására és a külföldi központokhoz való eljuttatására, illetőleg a külföldi jegyzékek átvételére és belföldi terjesztésére korlátozódik. Kezdeményező, vagy érdemi szerepe a központnak ilyenkor nincs, ezért sokan feleslegesnek is tartják ezt a közvetítést. Több tartalmat nyer ez a munka akkor, ha a központ az intézménykataszter segítségével számontartja a hazai intézmények gyűjtőkörét, sőt esetleg kéréseiket is, és így ajánlatok helyett adott esetben már konkrét kiadványokat tud hozzájuk irányítani. Ezt megkönnyítené, ha betűrendes ajánlatok helyett a központok az IFLA ajánlása nyomán szakosított jegyzékeket készítenének.

A központ szerepe fokozódik akkor, ha a jegyzékek közvetítésén túlmenően magának a kiadványanyagnak forgalmazását is vállalja, a belföldi könyvtárak kívánságait az ajánlat egyetlen összesített példányának visszaküldése útján terjeszti elő és elvégzi az ennek nyomában érkező anyag belföldi szétosztását. Ilyenkor fokozódik a belföldi könyvtárak nem teljesített kéréseinek nyilvántartásában és esetleges későbbi automatikus kielégítésében rejlő szolgálatok értéke.

A központi csereszolgálat igazi duplumcsereállomásként akkor működik, ha saját anyagot halmozott fel. A tapasztalat szerint a könyvtárak, kiadók, hatóságok stb. szívesen megszabadulnak fölös anyaguk terhétől, ha működik országukban olyan szerv, mely ezt hajlandó tőlük átvenni. A csereszolgálat ekkor felajánlóként szerepel, anyagáról sokpéldányos ajánlatokat terjeszt és a kérések kielégítésénél nem törekszik egyensúlyra, hanem nagyvonalúan jár el és odaküldi az anyagot, ahol azt valóban keresik. Hosszú távon a kapott és a küldött anyag mennyiségei úgyis kiegyenlítik egymást. Jegyzékek helyett a központ cédulákat is köreshet úgy, hogy mindig más könyvtárnak küldi meg először a cédulasorozatot, ha pedig ez a jegyzékekkel szemben nagyon lelassítaná a forgalmat, egyszerre több cédulasort forgat a könyvtárak között.

4. A hivatalos kiadványok cseréje

Az összes cserefajták közül a hivatalos kiadványok cseréje adott okot a legtöbb vitára. Bár a Brüsszeli Egyezmény megkötésének fő oka a parlamenti kiadványok, hivatalos lapok stb. forgalmának élénkítésében rejlett, ez a cél még a 27 aláíró, illetőleg csatlakozó állam viszonylataiban sem valósult meg hiánytalanul. A visztonosság elve miatt a nagy államok igen kevés kiadványt kaptak a kisebbektől, ez utóbbiak pedig nem tudtak mit kezdeni a nagy országok kiadványainak rájuk zúduló tömegével. A legtöbb bonyodalmat mégis nem ez, hanem a hivatalos kiadványok meghatározása okozta, mely szerint ilyennek tekintendő mindaz, ami a „kormányok rendeletére és költségén készült”. Államosított könyvkiadással dolgozó országokban ez a kritérium teljesen használhatatlannak bizonyult, de más országokban is egyre több gondot okozott az, hogy pl. egy állami támogatást élvező egyetem tudományos sorozata hivatalosnak tekintendő-e vagy nem?

A hivatalos és kormányzati kiadványok cseréjéről szóló 1958-i egyezmény tanult e hibákból, mert 1. cikke exemplificative, ha nem is taxative felsorolja a hivatalos kiadványokat. Minthogy ezeknél az állam szerepe már nyilvánvaló, nem okoz különösebb zavart „a kormányok rendeletére és költségén” szavak megtartása, annál kevésbé, mert több ország, többek között Magyarország kérésére a 2. cikk végső soron a Szerződő Felekre bízta annak meghatározását, hogy mit tekintenek cserélhető hivatalos kiadványnak, a 3. cikk pedig a bizalmasaknak tekintett kiadványokat kifejezetten kiemeli a csereforgalomból.

Említettük, hogy ebben az új egyezményben, szemben az általános kiadványokról szólóval, kifejezetten és kötelező erővel a központi cserszervekre hárul a kiadványcsere lebonyolítása. Más tekintetben korlátozottabb a csereközpont feladatköre: az általános egyezménynél a központ szabadon fürkészi a világot új és új kapcsolatok érdekében, ennél az egyezménynél viszont az állam dolga azon országok kiválasztása, melyekkel hivatalos cserét kíván folytatni és a kétoldalú megállapodásokat is az államok és nem a központi cserszolgálatok kötik meg egymással. Az állam, vagyis az illetékes kormánysszervek feladata a cserélhető, bizalmasnak nem tekintett kiadványok körének meghatározása is.

A lényeg tehát az, hogy a hivatalos kiadványok cseréjénél az új egyezmények értelmében a központosítás kötelező, míg a többi kiadvány csereforgalma folyhat központosítottan is, közvetlenül is. Amint az állam a saját hivatalos és kormányzati kiadványainak körét meghatározta, a cseretársakat kiválasztotta és a kétoldalú megállapodásokat megkötötte, a részletek tisztázása és magának a csereforgalomnak megszervezése és lebonyolítása a központ feladata. Ezért a 4. cikk értelmében az államok vállalják, hogy központjaikat a szükséges kiadványokkal, személyzettel és költségvetéssel ellátják. Ugyancsak a központ kötelessége, hogy anyagáról pontos jegyzéket állítson össze cseretársai részére.

Természetesen a központi cserszolgálatnak pontos nyilvántartást kell vezetnie a kapott és a küldött hivatalos anyagról. A külföldről átvett hivatalos anyag belföldi szétosztásának kérdését az új egyezmény nem

érinti, mert ez minden állam belügye. A kiadványok túlnyomó többségének legjobb helye a parlamenti könyvtárban van, oda nem tartozó anyag irányításáról a központ dönt.

5. A csereközpont saját cseréje

Az új egyezmények nem írják elő, de nem is zárják ki a központi csereszolgálatok számára a saját, önálló csereforgalom lebonyolítását. Az ország többi intézményeinek szolgálatától független kapcsolatok kiépítésére rendszerint akkor kerül sor, ha a központnak saját anyaga van, vagy ha a fenntartásáról gondoskodó intézmény — rendszerint a nemzeti könyvtár — a saját kiadványcseréjének gondozására ad megbízást.

A szocialista országok közötti kulturális egyezmények könyv- és folyóiratcseréje jó példáját nyújtja annak, hogy a központi csereszolgálatra milyen további országos feladatokat lehet bízni. Míg ugyanis a nemzetközi kiadványcsere a régi fogalmak szerint általában csak tudományos és kereskedelmi forgalomban nem szereplő sorozatokra terjedt ki, addig az említett országok a csereforgalmat kiterjesztették kereskedelmi formájú könyvek és folyóiratok ezreire és tízezreire, olyannyira, hogy a nagy állami könyvtárak beszerzőmunkája a többi szocialista ország viszonylatában ma már túlnyomó részben a csereforgalomra támaszkodik. Minthogy pedig a tudomány és a kultúra minden ágába tartozó vegyes összetételű anyagról van szó, ezt a cserét leghelyesebb a központi cserezsolgálatra, illetőleg a központi, állami vagy nemzeti könyvtárra bízni.

Ha a központ az anyaintézmény számára önálló és az egész világra kiterjedő cserehálózatot szervez, ugyanúgy jár el, mint bármilyen más kiadványcserét folytató belföldi intézmény: csereköltségvetés és esetleg kötelezpéldányok segítségével biztosítja a csereanyagot, kiválasztja cseretársait különösen a többi központok és a nemzeti könyvtárak köréből, részben egyéni, részben sablonformájú levelezést indít, konkrét ajánlataihoz részben a gyűjtőköréhez igazodó általános, részben konkrét kéréseket fűz és végül cseretársaival megállapodik az elszámolás módjában, figyelemmel a nagyvonalúságra és a nagy számok törvényéből adódó kiegyenlítésre. Különösen a szocialista országok tartózkodnak attól, hogy egymásközi forgalmukban merev elszámolási rendszert alkalmazzanak.

A kapott és a küldött anyagot a központnak természetesen éppúgy nyilvántartásba kell vennie, mint bármilyen cserélő intézménynek. Legjobban a cédulakatalógus vált be és pedig olyanformán, hogy az országokat és azokon belül a cseretársakat jelző választólapok mögött külön-külön sorakoznak a küldött és az átvett könyvek címfelvételei, valamint a rendszeresen cserélt periodikák címei. Ez utóbbiak egyes számairól Kardex-nyilvántartás vezetése célszerű. A külföldre történő postázást megkönnyíti és az egész csereanyag kezelését egyszerűsíti az, ha a cseretársak állandó jelzetet, vagy számot kapnak, melyet az expedíók az egyes kiadványokra vezetnek rá.

6. A központi csereszolgálat szervezete

Első kérdésként itt az merül fel, hogy a csereközpont önálló legyen-e, vagy egy másik intézményhez tartozzék. Az idevonatkozó vélemények egyetértének abban, hogy teljes függetlenségre nincs szükség és legjobb megoldás az, ha a csereközpont a nemzeti könyvtárhoz tartozik, azon belül részleges önállósággal. A legtöbb országban valóban ez is a helyzet és kisebb azon központok száma, melyek egy-egy minisztériumhoz közvetlenül tartoznak, vagy valamely kutatóintézethez kapcsoltan működnek. Az adminisztratív önállóság a nemzeti könyvtáron belül főleg költségvetési szempontból kívánatos, egyébként a bibliográfiai szolgálatok és a kötelespéldányok közelsége a függést kívánatossá teszi.

A nagy csomag- és ládaforgalom földszinti elhelyezést kíván, legalább 5—6 helyiség erejéig. Igen fontos a kellő számú és képzett személyzet. Schmidt—Phiseldeck a minimális feladatokra 7 személyt, Gissella Busse az összes feladat ellátására 18 munkatársat tart szükségesnek. (8 nyelveket tudó könyvtáros, 5 adminisztratív dolgozó, 5 csomagoló, küldönc stb.) A költségvetés nagyságát a helyi viszonyok határozzák meg, a dán központ vezetője szerint még a szűkebb munkakörrel dolgozó központnak is kb. évi 600 000 Ft-ra van szüksége, beleértve a munkatársak fizetését. Ez az összeg a központ szolgáltatásai révén az ország tudományos és kulturális élete számára hasznos beruházásnak bizonyul.

A központnak ügyelnie kell arra, hogy az ország többi cserélő intézményeinek munkáját mindenben elősegítse és kapcsolataikat ne zavarja. Szolgáltatásairól őket folytonosan értesítenie kell, működéséről pedig felettes szerveinek jelentéseket kell adnia. Az új egyezmények értelmében az államok ígéretet tesznek arra, hogy központjaik működéséről évi tájékoztatást adnak az Unesco részére is.

III. Az OSZK keretében működő nemzetközi csereszolgálat

Magyarország 1924-ben csatlakozott a Brüsszeli Egyezményhez és ezzel kötelezte magát egy központi csereiroda felállítására is.⁹ Az így létrehozott Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak a cserehivatal működtetésén kívül feladata lett a központi címjegyzék felállítása, valamint egyéb országos könyvtári kérdések gondozása is. Mai csereszolgálatunknak ez az elődje nem korlátozta kapcsolatait sem a hivatalos anyagra, sem a Brüsszeli Egyezmény részeseire, hanem a kétoldalú megállapodások seregével széleskörű cserehálózatot épített ki. A beszerzett kiadványokat belföldön szétosztotta és ezzel fontos segítőjévé lett könyvtáraink állománygyarapító munkájának.¹⁰

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ munkáját 1945 után jogutóda, az Országos Könyvtári Központ folytatta. E sokat vitatott intézmény a csereközponti feladatkört becsülettel ellátta, sőt az OKBK munkáját eredményesen fejlesztette: pótolva a régebbi mulasztásokat élénk kapcsolatokat létesített a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. A többi ország viszonylatában a forgalomnövekedést eleinte a zilált háborúutáni viszonyok, később elvi okok korlátozták.

Mind az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, mind az Országos Könyvtári Központ megelőzte az általános külföldi fejlődést, mert csereközpontjaik már kezdettől fogva túlnőttek az egyszerű továbbító postahivatal keretein. Unesco biztatás nélkül is magukévá tették és gyakorlattá fejlesztették a cserekapcsolatok kezdeményezésének ügyét, gondjuk volt a koordinálásra és hiányosságaik mellett is sok szolgálatot tettek a Magyarország és a külföld közötti kiadványcsere és tudományos együttműködés egyengetése terén.

A magyar csereszolgálat kifejlődésében jelentős zökkenőt okozott az 1952 és 1954 közötti részleges pangás időszaka. Az Országos Könyvtári Központot feloszlato 1952-es rendelet az Országos Széchényi Könyvtárra bízta ugyan a központi cserefeladatok gondozását, de a szükséges keretek szervezése elmaradt. Az akkori Könyvforgalmi Osztály kis cserecsoportja, majd az 1954-es Nemzetközi Cserecsoport kis szervezete kénytelen volt munkáját a kultúregyezményes csere fő vonalainak fenntartására korlátozni.

A fejlődés újabb állomásai 1954 végén, illetőleg 1955 elején következtek be személyzeti erősítés folytán, és abból az alkalomból, hogy a nemzetközi duplumcsere magyarországi lebonyolítására ez a csoport kapott megbízatást. Létrejött a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, melynek feladatai központjában a nemzetközi kiadványcsere országos szolgálata állott. 1955-től napjainkig új és új feladatokat kapott és vállalt ez az osztály, lassan kifejlődött a mai Nemzetközi Csereaszolgálat. Az OSZK saját cseréjét intéző és a központi feladatokat végző tevékenységi köre itt-ott most is változik még, a jogszabályi rögzítés az említett miniszteri rendelet és a nyomában kidolgozandó szervezeti szabályzat dolga lesz. A rendelettervezet idevonatkozó pontjainak, valamint a tényleges helyzetnek figyelembevételével a következőkben a szolgáltatások fajtái szerint ismertetjük a Nemzetközi Csereaszolgálat munkáját.

1. Tanácsadó-, közvetítő- és tájékoztatószolgálat

A Magyarország és a külföld közötti tudományos kiadványcsere egyengetése már 1954-ben elkezdődött, amikor az Unesco-Cserekézikönyv 2. kiadásának magyar fejezete részére összeállítottuk a cserekiadványokkal rendelkező magyar könyvtárak és intézmények jegyzékét. E világsszerzte elterjedt kézikönyv folyamatos pótlásaként az Unesco Könyvtári Közölyne havonta rovatot nyit a csereaajánlatok részére. Az OSZK minden esetben, más magyar intézmények néhány alkalommal a Nemzetközi Csereaszolgálalon keresztül küldték be ajánlataikat e — magyar részről kellen ki nem használt — rovat részére.

A magyar csereések említett jegyzéke hamarosan elavult és ezért 1957-ben újabb körkérdesre került sor, melynek válaszai már teljesebb képet adtak a magyar és a külföldi intézmények közötti kiadványcseréről. Kitéünt, hogy 1957 végén 80 magyar csérés folytatott többé-kevésbé rendszeres kapcsolatot több ezer külföldi intézménnyel.

A beküldött válaszokból létrejött a *cserekataszter*, mely szabvány-méretű kartonokon tünteti fel a cserélő magyar könyvtárakat, a mögöt-

tük sorakozó cédulákon pedig a csereére felhasznált kiadványaikat, továbbá egyéb csereforgalomra vonatkozó megjegyzéseket. Az intézmények számokat kaptak, e számoknak megfelelő dossziékban fekszenek az eredeti válaszok, bennük az illető intézmény külföldi cseretársainak felsorolásával. E kataszterből tehát bármikor megállapítható, hogy ki kivel cserél és mit küld külföldre. Ha ezt a munkaerőhiány nem gátolná, a kataszter alkalmas lenne a csere fehér foltjainak, illetőleg esetleges átfedéseinek feltárására és ennek nyomán a kezdeményező, változtatást javasoló lépések megtételére.

A cserekataszter haszná az eddigi gyakorlatban főleg a Nemzetközi Csereszolgálat által az OKK-tól átvett és sokáig központilag gondozott kapcsolatok illetékes intézmények részére való átadásában mutatkozott meg. Az idők folyamán ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a kultúregyezményes cserén kívül nincs értelme egyes folyóiratok hosszadalmas közvetítésének, és helyesebb, ha e folyóiratokkal, illetőleg sorozati kiadványokkal illetékes tudományos intézményeink közvetlenül cserélnek. A cserekataszter éppen arra ad választ, hogy mely intézmények illetékesek és melyek azok, amelyek egy-egy konkrét esetben a szóbanforgó külföldi intézménnyel kapcsolatban még nem állnak. Remélhető, hogy a kibocsátandó rendelet egyik előírása nyomán a könyvtárak és intézmények ismét jelenteni fogják csereforgalmuk legfontosabb adatait és így a katasztert ismét időszerűvé lehet majd tenni.

A tanácsadószolgálat keretében a Nemzetközi Csereszolgálat leggyakrabban a megindítandó csere szervezésével összefüggő kérdésekre válaszol. Szakosított könyvtárjegyzékek, vagy nemzetközi kézikönyvek kölcsönzésével segít a cseretársak kiválasztásában, továbbá gyakorlati tanácsokat ad az egyedi vagy sokszorosított indító és kapcsolatfelvevő levelek szerkesztése, a csomagolás, postázás, visszaigazoltatás kérdéseiben. Havonta 1-2 ilyen nagyobb tanácsadás fordul elő, sűrűbbek viszont a magyar cserések közvetlen postázási jogot igénylő megkeresései, melyekről alább lesz szó.

2. A kulturális egyezmények csereje

1955 óta a Nemzetközi Csereszolgálat hajtja végre a Magyarország és a szocialista országok közötti kulturális egyezmények azon pontjait, melyek a szerződő országok általános könyv- és folyóiratcserejéről szólnak. Egyidejűleg az Akadémia Könyvtára ugyanazon egyezmények más pontjai értelmében nagy csereforgalmat bonyolít le a szerződő államok akadémiaival és tudományos intézményeivel.

Mint fentebb már említettük, a régen csak tudományos és hivatalos kiadványokra, valamint duplumokra terjedő nemzetközi kiadványcsere a szocialista országok és ma már más országok is kiterjesztették a kereskedelmi forgalomban szereplő könyvekre és folyóiratokra is. E nagyarányú könyv- és folyóiratcsere nem korlátozódik ugyan a kulturális egyezmények kereteire, de a forgalom csomósodása szükségképpen az állami, központi, illetőleg nemzeti könyvtáraknál következett be és így ez a kultúregyezményes csere képezi egy-egy ország közötti általános

jelleget forgalom gerincét. Így tehát a kiadványcsere a baráti országok között kilépett a maga konzervatív kereteiből és a könyvkereskedelem érdekeinek sérelme nélkül a könyvtárak egyik legfontosabb beszerzési módjává lett.

A kulturális egyezmények cseréjére és így a Nemzetközi Csereszolgálat ilyenirányú kapcsolataira is jellemző, hogy a saját és nem a csere-társ válogatása alapján, rendszeresen visszatérő időközökben vegyes tartalmú könyvanyagot állítunk össze a tudományok és irodalom minden ágából. Folyóiratok cseréjére természetesen minden évben új megállapodást kötünk. A magyar anyag zömét — legalábbis eddig — a válogatókkal egyidejűleg igényelt kötelezpéldányok készlete fedezte, ehhez járulnak fontosabb esetekben a vételek. A kiküldött magyar anyaghoz hasonló összetételben és mennyiségben érkező külföldi könyveket megállapított heti menetrend szerint elsősorban a magyar hálózati központok válogatják, a visszamaradt tételeket pedig a vidéki könyvtárak között osztjuk szét. A gyűjtőkori átfedéseket az egyidejűleg történő válogatás küszöböli ki.

Mind a magyar anyag kiküldésének, mind a külföldi elosztásának ez a rendszere általában bevált, bár kisebb hiányosságok akadnak. Így például nagyok az eltérések még az egyes külföldi könyvtárak számára kiküldött könyv- és folyóiratanyagszállítmányok értékében. A moszkvai Lenin Könyvtárnak teljes kötelezpéldánysort küldünk, míg a Tiranai Nemzeti Könyvtár az éppen rendelkezésre álló irodalmat kapja, a többieknek szállított anyag e két véglet között mozog. E sokféleségnek fő oka az egyes kultúregyezmények eltérő jellegéből és különféle felfogásából ered. A Szovjetunió kívül a legrendezettebb a berlini Deutsche Staatsbibliothekkal folyó csere, melynek során havonta kb. 150 könyv megy hozzávetőleg ugyanannyi bejövő ellenében, a folyóiratok kétpéldányos cseréje pedig 110 címre terjed ki mindkét fél részéről. Részben kultúregyezményes jellegű, tehát nem a csere-társ válogatásán alapul a moszkvai Akadémiai Könyvtárral és az Össz-szövetségi Idegennyelvű Könyvtárral folyó csere is. Hasonló mennyiségű magyar könyv- és folyóiratanyag ellenében a prágai, bukaresti és varsói nemzeti könyvtáraktól havonta kb. 50 könyv, a pekingi és szófiai nemzeti könyvtáraktól pedig kb. 30 könyv érkezik. A folyóiratcsere országanként 50—100 címre és kb. kétszerannyi példány számára terjed ki.

A fent leírt válogatási rendszerben is akadnak zökkenők, ezek teljes kiküszöbölése még a jövő feladata. Magyar részről elvi panasz is felmerült a rendszer lényegét alkotó automatizmus ellen, bár a nagy forgalom és kis apparátus mellett nehezen képzelhető az előzetes válogatás módszerére való áttérés. A jobb anyaghoz mindig fog gyengébb is kapcsolódni és a panasz talán csak azzal fog megoldódni, ha a javasolt új berlini egyezmény értelmében az egyes országok valóban csak a tudományukat és kultúrájukat reprezentáló műveket fogják a kultúregyezményes csereben egymásnak megküldeni. A Nemzetközi Csereszolgálat számára gyakran problémákat okoz az albán, kínai, román, csehszlovák és lengyel anyag elhelyezése is és nem valószínű, hogy ezek népszerűsége nyelvi okokból az orosz-, és német nyelvű anyaggal valaha is vetekedhetnék.

A kultúregyezményes csereforgalom nyilvántartása közös az Országos Széchényi Könyvtár csereforgalmának nyilvántartásával, amin előbb-utóbb változtatni kell. Mind a kiküldött, mind az átvett könyvekről címfelvételek készülnek és ezek egyelőre külön katalógusfiókokban országok és azokon belül intézmények szerinti választókartonok mögé rendeződnek. A kiküldött könyvekhez újabban az OSZK adrémalevonatait használjuk, melyek egy további példánya a könyvekbe is belekerül és visszaigazolásként kerül ismét hozzánk. Az intézménykartonok mögött sorakoznak a cserélt folyóiratok címcédulái is, az egyes számok forgalmának ellenőrzésére külön kardex-nyilvántartást is vezetünk. A folyóiratcímek céduláinak másodpéldányai az átvevő magyar könyvtárak kartonjai mögött rendeződnek.

3. Csomagok továbbítása

A csomagközvetítés nálunk is kétirányú: egyrészt a magyar intézmények készen becsomagolt és megcímezett küldeményeit továbbítjuk külföldre, másrészt a gyűjtőküldeményekből kikerülő kész csomagokat osztjuk szét a belföldi címzettek között.

A magyar részről történő csomagbeküldéseknek az OKK idejében még az volt a céljuk, hogy azokból országonként gyűjtőküldemények állíttassanak össze. Az OSZK személyzeti okokból és felszerelési hiányosságok miatt azonban a hosszadalmas engedélyeztetési és vámoltatási eljárást igénylő munkát nem vállalhatta és a Nemzetközi Csereszolgálat azt ma sem végzi. Elvi okokból is a sokkal gyorsabb közvetlen csere rendszerét támogatjuk és arra törekszünk, hogy a kiadványokkal rendelkező és nemzetközi cserét folytatni kívánó magyar intézmények saját és esetleg gyűjtőkörükhöz illeszkedő kereskedelmi kiadványaikat vagy duplumaikat a cserezsolgálat közbejötte nélkül postázzák cseretársaik részére. Hazai rendelkezés ugyanis nem adott eligazítást arranzve, hogy a cserések kötelesek-e a Nemzetközi Csereszolgálat közvetítoszolgálatait igénybevenni, vagy sem. Minthogy azonban sok magyar intézmény küldeményeit a Nemzeti Bank engedélye hiányában a postahivatalok nem fogadták el és ma sem fogadják el, ezért ezek az intézmények küldeményeiket a Nemzetközi Csereszolgálaton, illetőleg az Akadémiai Könyvtár Csereosztályán keresztül továbbították külföldre. Gyűjtőládákat azonban egyik központi szerv sem állított össze, úgyhogy tartalmi felelősséget, legtöbbször költségeket is vállaltak, a szállítmány útja viszont meghosszabbodott, anélkül, hogy olcsóbbá lett volna.

E felesleges közvetítés megszüntetése érdekében a Nemzetközi Csereszolgálat alkalmanként előterjesztéseket tett a Nemzeti Bankhoz annak érdekében, hogy a tudományos kiadványcserét folytató intézmények a küldeményeik számára közvetlen postázási jogot kaphassanak. Az évek folyamán 47 intézmény számára adott ilyen jogot a Nemzeti Bank devizaigazgatósága, ezek tehát bizonyos formai és tartalmi feltételek mellett csereanyagukat közvetlenül és így gyorsan küldhetik külföldre.

A Csereszolgálat 1958-ban 1412 csomagot továbbított külföldre. A többször említett új rendelet remélhetőleg átfogó jelleggel fogja szabá-

lyozni a kérdést, de ugyanezen rendelet a tervek szerint továbbra is lehetővé fogja tenni a Csereszolgálat számára, hogy egyéni kutatók tudományos munkáikat, korlátozott keretek között rajta keresztül küldjék külföldre. A kifelé irányuló csomagforgalom nyilvántartása egyébként távolról sem kielégítő, ennek javítása a végrehajtandó feladatok közé tartozik.

A külföldi központok gyűjtőládáinak átvétele és tartalmuk szétosztása természetesen a Nemzetközi Csereszolgálat dolga. 1958-ban 7 csereszközponttól 52 ládát vett át összesen 3678 csomaggal. A ládák kiváltása a vámhivataloktól, a szállítmányozó vállalattal folyó levelezés, a fuvardíj és a felmerülő devizaköltségek adminisztrációja alig ad kevesebb munkát, mint maguknak a ládáknak a kibontása, tartalmuk és kísérőirataik egyeztetése, igazolása, statisztikai feljegyzése, majd tulajdonképeni szétosztása, esetleg átcsomagolása és postázása a címzett magyar intézmények számára. Az átvett és szétosztott csomagok nyilvántartása csak a kísérőjegyzékek lerakására korlátozódik, amiből a Magyarországra érkezés, de nem a címzettnek való továbbítás ténye és kelte állapítható meg. Reklamációk mégis a legritkább esetben akadnak, több zavart okoz az, hogy a magyar intézmények címváltozásait külföldi cseretársaikkal nem mindig közlik és így gyakran hosszadalmas keresgélés, utánjárás alapján állapíthatók meg csak az igazi címzettek. A fő nehézség magának a közvetítő rendszernek alapvető lassúságából származik, hiszen egy-egy tengerentúlról érkező kiadvány így 3 hónapig utazik, szemben a közvetlen küldés 2-3 hetes időtartamával.

4. Nemzetközi duplumcsere

Amikor 1955-ben az Unesco kérésére a Nemzetközi Csereszolgálat a duplumcsere lebonyolítását magyarországi viszonylatban átvette, külföldi központokkal szemben azzal az előnnyel rendelkezett, hogy az OSZK Könyvelosztója a maga nagy tartalékaival már akkor mögötte állt. A fontosabb belföldi könyvtárak által már nem igényelt idegen nyelvű anyagról az első szakosított jegyzékek 1956 elején készültek el a megfelelő bemutatkozó és kísérőszöveggel együtt. Megindult a jegyzékek küldése is, eleinte kevesebb, ma már az összes külföldi csereszközpont részére éspedig címenként 1-től 10-ig változó, az Unesco által megjelölt példányszámban. A duplumcsere nemzetközi rendszere lehetővé teszi, hogy az ajánlatokhoz általában azok 10—15%-a erejéig konkrét kéréseket is lehessen fűzni, ezzel a lehetőséggel azonban eddig kevésbé éltünk, mert az erre vonatkozó belföldi körkérdésünk visszhangra nem talált.

Az a tény, hogy belföldön nagyobbára szükségtelen anyagot ajánlunk fel, természetesen csökkentette ajánlataink értékét, mégis, a nemzetközi duplumcsere általános jellegéből következően és annak sikerének bizonyítéka, hogy anyagunk iránt érdeklődés mutatkozott. 1959 márciusáig összesen 16 jegyzéket küldtünk ki, ezeken összesen kb. 4000 könyvet ajánlottunk fel. A külföldi központok, illetve az akciójukba bekapcsolt könyvtárak összesen 2764 könyvet igényeltek és kaptak meg. A munka tehát nem volt hiábavaló, mert sok külföldi könyvtár egészíthette

ki állományát magyarországi eredetű könyvekkel, melyek itthon nagyobb részt zúzdába kerültek volna. Még eredményesebb lett volna a forgalom, ha egyes központok a teljes hallgatás helyett némi aktivitást mutatnának, hiszen munkájukat jóval az idevonatkozó IFLA ajánlás előtt megkönnyítettük azzal, hogy a legtöbb külföldi központtól eltérően jegyzékeinket nem betűrendben, hanem szakosítva állítjuk össze.

A nemzetközi duplumcsere igazi sikerét mégis nem a kiküldés, hanem a behozatal mértéke szabja meg, ez pedig kétségtelenül pozitív jellegű. 1959 márciusáig 9 külföldi központtól összesen közel 100 jegyzéket kaptunk kb. 400 példányban, a felajánlott tételek száma kb. 18 000 volt. A jegyzékeket határidős visszaküldési kötelezettséggel 23 magyar könyvtár között körözzük, melyek igényeiket bejelölik. Az egyetlen jegyzéken összesített igényléseket a felajánlónak küldjük ki, az anyagot is a Nemzetközi Csereszolgálathoz irányítatjuk. 1959 márciusáig összesen 9051 tételt importáltunk. A behozott és a kiküldött anyag közötti eltérés nem csupán abból adódik, hogy a duplumcsere jellegzetességeként a tőlünk igénylő és a nekünk szállító könyvtárak egyáltalában nem azonosak, hanem abból is, hogy a behozott tételek nagy része a magyar könyvtárak állományából hiányzó régebbi periodikaszám, melyeket egyenként számoltunk. Érdekes az is, hogy az összes külföldi csereközpont a mi jegyzékeinkből kevesebbet kért, mint amennyit mi 9 külföldi központ ajánlataiból igényeltünk.

A beáramló anyag nagysága annál szembetűnőbb, mert az ajánlatok 40%-a Ausztráliából érkezik. Sajnálatos, hogy Belgium, Dánia és Nyugat-Németország kivételével a többi európai ország a duplumcserevel kevéssé foglalkozik. Annál örömdetesebb viszont, hogy a Szovjetunió újabban igen sok jegyzéket küldött, bennük gazdag válogatható anyaggal. Egyelőre tehát a jegyzékek összeállítását sok központ nem érzi feladatának, sőt, feltehető, hogy a kapottak terjesztésében sem buzgólkodik mindegyik.

Mind a kimenő, mind a beérkező duplumanyagot a Csereszolgálat a többi nyilvántartástól függetlenül, önálló kartotékokban regisztrálja. A kiküldött tételek az ajánlatjegyzékeknek megfelelő csoportokba osztott kartonokon nyernek feljegyzést, míg a beérkezett tételekről a küldők szerint csoportosított címfelvételek készülnek, rajtuk a magyar átvevő könyvtár nevével és az átadás dátumával.

Végeredményben a duplumcsere eddigi munkálatai hasznosnak mondhatók, mert segítségével több magyar könyvtár ajándék formájában olyan kiadványokkal egészíthette ki egyik-másik hiányát, melyek sem devizáért, sem kétoldalú cserekapcsolatok útján hozzáférhetők már nem voltak. Elképzelhető, hogy a külföldi központok aktivizálódása révén az akció haszna a jövőben fokozódni fog.

5. A hivatalos kiadványok cseréje

A Nemzetközi Csereszolgálat számára kezdettől fogva sok elvi és gyakorlati problémát jelent a hivatalos kiadványok cseréjének gondozása. 1955-ig úgyszólván szünetelt a forgalom, csupán annyi történt,

hogy kb. kéthavonta ládákban megérkezett és érintetlenül az Országgyűlési Könyvtárba továbbított az Egyesült Államok teljes hivatalos kiadványsorozata.

1955-ben azonban a Library of Congress a Brüsszeli Egyezmény értelmében évtizedek óta szállított teljes sorozat további küldését a viszonzástól tette függővé, amelyre az OKK részéről eleinte csak akadozva, majd egyáltalában nem került sor. Bár a tekintélyes kiadványtömeg egy része magyar szempontból talán feleslegesnek, az Országgyűlési Könyvtár számára pedig érthetően terhesnek bizonyult, illetékes hatóságaink a forgalom megszakadásának elkerülése érdekében a viszonzás mellett döntöttek. Így került sor a Nemzetközi Csereszolgálat és az illetékes magyar hatóságok között azokra a tárgyalásokra, melyek célja a cserélhető magyar hivatalos kiadványok körének meghatározása és kiküldésük útján a Brüsszeli Egyezményből fakadó kötelezettségeink teljesítése volt.

A hivatalos kiadványcserére alkalmas, nem bizalmas magyar kiadványoknak tekintendők jelenleg a következők: *Országgyűlési Értesítő*, *Országgyűlési Irományok*, a Központi Statisztikai Hivatal nem bizalmas kiadványai, a *Magyar Közlöny*, a *Bírósági Határozatok* és a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* c. periodikák, továbbá a törvények és rendeletek évi hivatalos gyűjteményei. A kiadványok kiküldése 1957-ben rendszeresen megindult, éspedig nem csupán a Brüsszeli Egyezményben részes államoknak, hanem a szocialista országok és más országok érdeklődő könyvtárai számára is. A viszonzás megindítása annál is inkább időszerű volt, mert az elmúlt évek folyamán csak a Library of Congress reklamált, több ország (*Ausztria, Svájc, Belgium*) viszonzatlanul is küldte hivatalos, többnyire parlamenti anyagát.

Ilyenformán jelenleg 30 külföldi központ, illetőleg könyvtár kapja részben vagy egészben a magyar hivatalos anyagot és ugyanannyi központ, illetve könyvtár küld hivatalos kiadványokat a Csereszolgálat számára, mely ezt az anyagot az Országgyűlési Könyvtárhoz továbbítja, az általa nem igényelték kivételével. Zökkenők adódnak egyrészt abból, hogy a magyar kiadványok beszerzése nem mindig folyamatos és pénzügyileg sokszor terhes, másrészt abból, hogy a küldő és átvevő külföldi helyek nem mindig azonosak. Az eddig hiányzó önálló nyilvántartás a közelmúltban pótolva lett, hátra van még az említett hiányosságok korrigálása. Sok új problémát vethet fel és a forgalmat megsokszorozhatja — annak minden következményével együtt — Magyarország várható csatlakozása az Unesco-féle új második egyezményhez, mely a hivatalos cserét szabályozza.

6. Az Országos Széchényi Könyvtár saját cseréje

Az OSZK saját cserekapcsolatainak ápolását kezdettől fogva a Nemzetközi Csereszolgálat gondozta. E feladatok és a központi munkakör az évek folyamán együtt fejlődtek, elválasztva kezdettől fogva nem voltak és teljes mértékben ma sincsenek. Ez nem a legjobb megoldás, de történeti fejlődés eredménye, amin csak jelentős személyzeti és felszerelési többlettel lehetne változtatni. Így ugyanis racionálisabb a munkameg-

osztás, nincs szükség külön idegen nyelvű levelezőkre, katalógusszekrényekre, nyilvántartásokra stb. A jellegzetesen csereközponti munkakörök, mint a tanácsadás, csomagtovábbítás, duplumcsere, hivatalos csere amúgy is elválasztva kezeltetnek, nagyobb összefonódás inkább csak a kulturális egyezmények csereforgalmával tapasztalható.

Míg 1954-ben a cserekapcsolatok száma 10—15 körül volt, ma 50 ország 260 intézményével tartunk többé-kevésbé rendszeres cserekapcsolatokat. A cseretársakat kis részben az OKK-tól vettük át, túlnyomó részben vagy a Csereszolgálat, vagy a külföldi könyvtár tette meg a kezdeményező lépéseket. Úgyszólván valamennyi jelentős európai nemzeti könyvtárral kapcsolatban állunk, a szocialista országokon belül a fő egyetemi, akadémiai könyvtárakkal is. A cseretársak köre nem korlátozódik sem könyvtárakra (mert egyéb tudományos intézetekre, szerkesztőségekre, sőt könyvkereskedésekre is kiterjed), sem földrajzi területre, mert a szálak Hawaitól Oslóig és Dél-Afrikától Japánig húzódnak. A kapcsolatok kiépítésénél alapvető szempontot az OSZK gyűjtőköre ad és így azok elvben mindazon külföldi intézményekre kiterjedhetnek, melyek hungarikumokat vagy könyvtárügyi kiadványokat képesek és hajlandók küldeni.

Az OSZK nevében kiküldött magyar csereanyag három fő forrásból táplálkozik: az OSZK saját kiadványainak készleteiből, a kulturális egyezmények cseréjére fel nem használt kötelezpéldányokból és a vásárolt, illetőleg előfizetett anyagból. Az OSZK régebbi és újabb kiadványsorozatai iránt igen nagy a külföldi érdeklődés, ma is gyakran kéri a *Címjegyzékek* tételeit, *Bartoniek*, *Radó* munkáit stb. Az újabb kiadványok közül pedig elsősorban az idegen nyelveken megjelentek, továbbá *A mi írónk* és az *Új bibliográfiai füzetek* arattak sikert. Az Akadémia hozzájárulása alapján a *Magyar Könyvszemle* 140 rendszeresen kiküldött példánya, továbbá a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a 130 példánya legfontosabb csereanyagunk. Mindehhez járulnak az említett kötelezpéldányok és a vásárolt anyag. Elvben ugyanis az OSZK az a magyar könyvtár, melyhez szakágazatra való tekintet nélkül bármilyen magyar könyv, vagy folyóirat megküldése iránt lehet külföldről fordulni. Természetesen, ha valamely más magyar intézmény saját kiadványát kéri tőlünk, a megkeresést az illetékeshez továbbítjuk.

A felsorolt kategóriákba tartozó magyar anyag ellenében elsősorban hungarikumokat, másodsorban könyvtárügyi szakirodalmat kérünk. A *Szovjetunió*, a *Német Demokratikus Köztársaság*, *Csehszlovákia*, *Lengyelország* és újabban *Románia* is majdnem minden hungarikumot megküld és ugyanezen országok számos könyvtárától csere útján tudjuk beszerezni legfontosabb könyvtárügyi irodalmukat is. Ilyenformán a Gyűjtési Osztály a szocialista országok kiadványai iránti igényét elsősorban a csere útján tudja kielégíteni. *Jugoszláviából* is igen sok hungarikum érkezik és kb. két éve kereskedelmi könyvanyagra is kiterjedő kapcsolatokat létesítettünk *Ausztria*, *Franciaország* és legújabban *Anglia* nemzeti könyvtáraival is. A többi ország könyvtáraitól főleg nemzeti bibliográfiákat és könyvtárügyi folyóiratokat kapunk. 1958-ban több mű

érkezett csere útján, mint amennyit külföldről és belföldről vásároltak, a cserébe érkező folyóiratok száma viszont csak egyharmada az előfizetteknek. A csere útján történő beszerzés tehát jelentős összegű devizamegtakarítást tett lehetővé.

A kapcsolatok ápolása, szervezése és lebonyolítása országcsoportok szerint több munkatárs között oszlik meg. A „területi előadók” felelősek országaik valamennyi cserésével folytatott kapcsolatok lebonyolításáért, ideértve a kezdeményezést, levelezést, elszámolást. Ugyanakkor ugyan-ezek a munkatársak egyrészt a magyar anyag kiküldésének, másrészt a külföldi anyag átvételének és kezelésének adminisztratív munkájával is foglalkoznak. A duplumcsere és a havonta kb. 150-re menő magyar, orosz, francia, német és angol levél kezelése, irattározása egy-egy kézben van összpontosítva.

Az OSZK saját cseréje a Gyarapítási Osztállyal és a Hírlaptárral együttműködve folyik. Előbbitől háromrészes desiderata-cédulákat veszünk át külföldről való bekérés végett. A Gyarapítási Osztály egyébként a kulturális egyezmények csereanyagából is az élcsoportban válogat az Akadémia és a Budapesti Egyetem könyvtáraival együtt. Zökkenők a nagy forgalom során természetesen mindig akadnak: a lanyhább beszerzési politika éveinek mulasztása egyszerre és terhelő formában jelentkezik; a gyűjtőkör ingadozása sokszor felesleges beszerzéseket eredményez, a csere önálló kezdeményezéseiből párhuzamos beszerzések történnek, nem mindig működik a központi szerzeményezés elve stb. Legtöbb gondot mégis az okozza, hogy a Nemzetközi Csereszolgálat olyan mértékben fejlesztette az OSZK csereszálait, hogy a kezdeményezések nyomán jelentkező egyre növekvő anyagforgalmat a jelenlegi személyzet csak a gondosság és pontosság részleges feláldozásával, illetőleg a további fejlesztésről való kényszerű lemondással tudja lebonyolítani. Egyre több az automatikusan beáramló könyv- és folyóiratanyag és egyre sürűbben érkeznek a nehezen, csak sok utánjárással kielégíthető külföldi kérések. Valamennyi beérkezett és kiküldött könyv és folyóiratszám nyilvántartási munkája, statisztikázása és postázása, a helyszűke miatti anyagfelhalmozódás, a korábbi lendület ütemét szükségképpen lelassította.

7. Ajándékforgalom

A Nemzetközi Csereszolgálat évről évre jelentős mennyiségű könyvet küld ajándékként külföldre és igen sok külföldi eredetű ajándékot is közvetít. Sőt, belföldi intézmények nemegyszer adták át belföldi szétosztás végett az eredetileg külföldről származó szállítmányaikat.

Az általunk ajándékként külföldre küldött könyvek és folyóiratok értékben és mennyiségben egyaránt felülmúlják a külföldről származó küldeményeket. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a Marosvásárhelyi Orvostudományi Könyvtár, a prágai, varsói, újvidéki, párizsi és római magyar intézetek számára részben rendszeresen, részben alkalmasszerűen juttatott nagyarányú könyv- és folyóiratszállítást ugyanis a viszonzás

elenyésző mértéke vagy hiánya miatt ajándékoknak kell tekintetünk, bár a feldolgozás és kezelés menete nem sokban tér el a csereanyagétól. A viszonzásra azonban nem is számítunk olyan intézmények részéről, melyek ezt nem vállalhatják és így ez az ajándékozás tudatos — bár viszonylag kis mértékű — kielégítése a magyar könyv iránt mutakozó érdeklődésnek. Ilyen igény természetsszerűleg elsősorban a szomszédos országokban lépett fel, de újabban néhány reprezentatív szállítmány összeállításával módunk volt a magyar könyvkiadás magas színvonalát az Unesco, a Bureau International de l'Education, argentin, indiai, libanoni, sőt Fiji-szigetekbeli érdeklődők számára is bemutatni. Itt kell megemlítenünk azokat a könyvajándékokat is, melyeket a Budapestre látogató könyvtárosdelegációk, vagy a külföldre utazó hivatalos magyar küldöttek számára alkalomszerűen nyújtunk.

Éveken keresztül heti 750 példányban vettük át és terjesztettük a *Lettres Françaises* c. hetilapot. E cserével össze nem függő munka nagyobb részét 1959-től a Posta Központi Hírlapiroda vállalta, úgyhogy a terjesztés 300 példányra csökkent, viszont kiegészült a *Democratie Nouvelle* 80 példányának terjesztésével. A többi külföldi könyvajándék nem mindig közvetlenül érkezik hozzánk, de szétosztásukat több ízben nem is kis mennyiségben a Nemzetközi Csereszolgálat vállalta. Az OSZK-nak címzett egyedi külföldi ajándékok megköszönését, nyilvántartását, továbbá a külföldi kiadói és kereskedelmi katalógusok, hirdetésmények és reklámok továbbítását, esetleg szétosztását ugyancsak osztályunk végzi.

8. A Csereszolgálat szervezete

Addig is, amíg a már említett miniszteri rendelet a nemzetközi csere ügyét és így a Nemzetközi Csereszolgálat feladatkörét részletesen nem szabályozza, a belső szervezeti szabályzatot nincs mihez igazítani és így a működés ideiglenes jogi alapokon folyik. Jelenleg a Nemzetközi Csereszolgálat még több ponton, mint az OSZK Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya szerepel, tekintettel arra, hogy nyelvtudásuk miatt a csereközpont munkatársai gondozzák a nemzeti könyvtár cserétől független külföldi kapcsolatait is. A külföldi és nemzetközi könyvtári és dokumentációs szervezetekben viselt tagságok ügyei, a külföldi könyvtári értekezleteken és konferenciákon való OSZK részvétel adminisztratív és nemegyszer érdemi előkészítése, a hetenként többször megismétlődő fordítási, lektorálási és leírási munkák, az Unesco Magyar Bizottsága Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságának működtetése, a külföldre adott különféle felvilágosítások közvetítése, külföldi látogatók kalauzolása, ünnepi alkalmakkor üdvözlőkártyák vagy levelek írása stb., stb. — a Nemzetközi Csereszolgálat legtöbb nyelveket tudó munkatársát foglalkoztatják és összes munkájuk 10—15%-át jelentik.

A dolgozók száma 9, ami a nagy és egyre növekvő anyagforgalom mellett kevésnek bizonyult. 1958-ban kiküldtünk 16 860 könyvet és 830 évfolyam periodika 2073 példányát, összesen 36 005 számát. A cserében átvett könyvek száma 18 985, a periodikacímeké 1275, ezek példányaiké 2467 és összes darabjaiké 81 571 volt. Ha ezekhez a számokhoz hozzá-

adjuk a kapott és küldött ajándékokat és a közvetített csomagokat, végösszegként 184 652-es számot kapunk, amely a Nemzetközi Csereszolgálat nyilvántartásain, ki- és becsomagoló apparátusán, feldolgozási folyamataiban egy év alatt keresztül ment anyag tételeit jelzi.

Személyzeti nehézség főleg abból adódott, hogy a levelező, és egy-egy országcsoporthoz kapcsolataiért önállóan felelős előadói munkát végző dolgozók érdemi és elmélyítő munkával a sok adminisztratív feladat miatt a kívánt mértékben nem foglalkozhatnak.

9. A magyar könyvtárak véleménye a Nemzetközi Csereszolgálatról

1959 januárjában körlevelet intéztünk mindazokhoz a magyar könyvtárakhoz és intézményekhez, melyek csereközpontunk szolgáltatásaiból kisebb-nagyobb mértékben részesülnek. A 120 példányban küldött körlevélben működésünk rövid értékelését, valamint az esetleg tapasztalt hiányok kiküszöbölésére alkalmas észrevételek és javaslatok közlését kértük.

56 könyvtár, tehát a címzettek közel 50%-a válaszolt a feltett kérdésekre. Néhány kivétellel a legtöbb könyvet és folyóiratot átvevő nagy könyvtárak is válaszoltak, ha tehát a kiosztott anyag mennyiségét vesszük figyelembe, akkor a válaszolók aránya a megkérdezettekhez viszonyítva kb. 90%-os. A legtöbb országos központi és valamennyi egyetemi könyvtár küldött véleményt. A velünk kapcsolatban álló főiskolai és múzeumi könyvtárak és a jelentősebb szolgáltatásokban részesülő kutatóintézetek mind közölték észrevételeiket és nem hallgatott az a néhány közművelődési könyvtár sem, melyekre a Csereszolgálat működési köre kiterjed.

A válaszok túlnyomó többségének központjában a köszönet és megelégedés szavai állnak. Sok levél vagy csupán ennek az általános elismerésnek ad hangot, vagy ezen túlmenően, közelebbről körülírja pozitív véleményét és hiányosságokat egyáltalában nem említ. A válaszok a különböző eredményeket anélkül emelik ki, hogy a könyvtárak irányában keverten jelentkező szolgáltatások fajai között megkülönböztetéseket tennének. A legtöbb könyvtár azt emeli ki, hogy állománygyarapítási munkájában egyre nagyobb részt foglal el a Nemzetközi Csereszolgálattól ajándékként érkező könyv- és folyóiratanyag. (Pl. a Budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára a szocialista országok szakirodalmát úgyszólván kizárólag ebből a forrásból kapja.)

Több könyvtár aláhúzza a rendszeres átvétel folytán lehetővé tett devizamegtakarítást. Egyesek hangsúlyozzák a csomagközvetítés fontosságát, a háborúelőtti korszakhoz képest elért rendszerességét. Néhány vélemény külön kiemeli a duplumcsere során átvett anyagot, mások elismeréssel szólnak a kapcsolatközvetítő és felvilágosító szolgálatról. Több válasz a szolgáltatások további kiterjesztését, fokozottabb központosítását javasolja.

Bármennyire értékesek is e pozitív megnyilatkozások a Csereszolgálat számára, munkájának javítása szempontjából még fontosabbak a válaszokban kisebb arányokban jelentkező bírálatok, észrevételek,

kérések és javaslatok. Ezek egyik része a kultúregyezményes anyagból való juttatás tartalmi, vagy formai elemeire vonatkozik. Egyes könyvtárak helyesebbnek tartanák az automatikus csere helyett az előzetes igénylés rendszerének bevezetését, hogy ezáltal a sokszor értéktelennek tűnő anyag beáramlásának korlátokat lehessen szabni. Mások a könyv- és folyóiratszállításokat a nem szocialista országok termésére is kiterjesztenék. Ismét mások a kultúregyezményes anyag heti válogatási rendszerének megváltoztatására tesznek javaslatot, hogy ezzel a gyűjtőkori átfedésekből adódó többes igénylések elkerülhetők legyenek és a későbbi válogatók ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe.

A válaszok másik része a folyóiratszállítás rendszerességében lát zökkenőket, melyek miatt a könyvtárak nem merik minden esetben lemondani a párhuzamosan futó előfizetéseket. Egyik-másik levél szerint az eddigi folyóiratreklamációk nem jártak eredménnyel. Néhány könyvtár a folyóiratküldéseket lassúnak tartja és az expedálás sűrítését kéri. Több észrevétel foglalkozik a csomagközvetítés lassúságával is, bár ugyanakkor hozzátesszik, hogy ez bizonyára a külföld központosító és közvetítő rendszeréből fakadó hiányosság, amin a Nemzetközi Csere-szolgálat változtatni nem tud. Egyetlen vélemény kifogásolta az illető könyvtárnál jelentkező címkeveredést, viszont több kívánta a gyűjtőkörök pontosabb figyelembevételét.

A bírálatok és észrevételek összegezése után levonhatók a további munka megjavítását célzó következtetések és legfontosabb tanulságok.

1. A külföldi folyóiratok küldését sűríteni és hiánytalanra kell tenni, hogy a párhuzamos előfizetéseket a könyvtárak aggálytalanul lemondhassák. Ehhez a hiányok fokozottabb és rendszeresebb reklamálására van szükség.

2. A kultúregyezményes csereanyag válogatási rendszerét tovább kell finomítani és valamennyi válogató számára lehetővé kell tenni a gyűjtőkörébe tartozó azon kiadványok címanyagának megtekintését, melyeket más könyvtárak már előzőleg kiválogattak.

3. Személyzeti erősítéstől függően fokozni kell a desiderátumok bekérését.

4. A tudományági szakkönyvtárakat fokozottan be kell vonni a szolgáltatások körébe.

5. Számításokat kell végezni az ország egész cseréjének hozzávetőleges devizamegtakarító hatásáról.

6. Kerülni kell a gyűjtőkör esetleges félreismeréséből, vagy az intézmények címeinek megváltozásából, szomszédos elhelyezéséből stb. itt-ott adódó elosztási tévedéseket.

7. Fokozni kell a kiadványcserét folytató intézmények önállósítását, címanyag átadását, új cserekapcsolatok létesítésére vonatkozó ösztönzést.

8. Nemzetközi síkon hangsúlyozni kell a gyűjtőküldemények lassúságából eredő panaszokat.

9. Fokozni kell a közművelődési könyvtárak számára nyújtott szolgáltatásokat.

A válaszok tehát mindenképpen alkalmasak voltak arra, hogy a ben-

nők megnyilatkozó elismerések és bírálatok a Csereszolgálat legfontosabb kérdésében eligazítást adjanak. A messzemenően pozitív visszhang vitán felül helyezi a központi csereszolgálat magyarországi működtetésének szükségességét és elismeréssel nyugtázza az eddigi erőfeszítéseket. Az értékes észrevételek és bírálatok pedig termékenyen járulnak hozzá a magyar könyvtárügy érdekében végzett munka minőségi és mennyiségi megjavítására irányuló törekvések megvalósításához.

IV. Külföldi csereközpontok

Az alábbiakban néhány külföldi központ működését mutatjuk be, a teljesség igénye nélkül, válogatva a fontosabbak vagy a magyar csereközponttal kapcsolatban állók közül, ideértve a csereközpontot formailag nem is működtető baráti országokat is.

Ausztrália¹¹

E távoli földrész csereközponti működése csupán azért érdemel említést, mert a Nemzetközi Csereszolgálathoz beküldött duplumcserejegyzékek 40%-a az Ausztrál Nemzeti Könyvtártól érkezett. Ez a munkakör ugyanis központosítottan folyik, míg a tudományos cserekiadványok csomagjainak közvetítő szolgálata Ausztrália 6 szövetséges államában külön-külön működő csereszolgálatok gondja. A duplumjegyzékek mögött egyébként nem rejlik központi könyv- és folyóiratforrás, a felajánló csupán összesíti az egyes könyvtárak beküldött ajánlatait. Az igénylések nyomán igen sok angol és amerikai tudományos folyóirat hiányzó számai, sőt évfolyamai jutottak hazai könyvtáraink állományába.

Ausztria¹²

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár önálló munkaállomásaként működő csereközpont kizárólag csomagközvetítést végez és sem a Nemzeti Könyvtár, sem más osztrák könyvtár számára kapcsolatokat nem szervez. Tevékenysége tehát gyűjtőküldemények összeállításában és kiküldésében, illetőleg külföldi ládák átvételében és tartalmuk belföldi kiosztásában áll. A csomagokat ki sem bontják, tartalmukat nem ismerik, kivéve a Nemzeti Könyvtár csereanyagát, melynek csomagolása a központra hárul. A közvetítendő csomagok áttekinthető rekeszrendszerben várják a postázást, előbb azonban minden belföldre és külföldre közvetített küldemény pontos nyilvántartásokon megy keresztül. 1957-ben 200 külföldi ládát vámoltattak, bontottak, 30 000 csomagjukat belföldön osztották ki. A hazai küldeményekből 279 ládát állítottak össze. A csomagokat a külföldi központhoz, vagy ennek hiányában közvetlenül a címzetthez küldték. Mindezzel nézetük szerint igen sok pénzt takarítottak meg. Az évi 65 000 kg kezeléséhez természetesen megfelelő modern csomagolóberendezések, pántológépek stb. állnak rendelkezésre.

Maga a Nemzeti Könyvtár is a központon keresztül küldi és kapja

csereanyagát, de a csere szervezését, levelezését a Nyomtatványtár intézi a hazai kötelempéldányokra és külön költségvetésre támaszkodva. A hivatalos kiadványok cseréjét is a Nemzeti Könyvtár végzi, de a duplumcsere Ausztriában nincs központosítva.

Belgium

A Brüsszeli Királyi Könyvtár mellett működő központ fő feladata a továbbítószolgálat, de központosítottan folyik a hivatalos csere és a nemzetközi duplumcsere is. Ez utóbbi szempontból *Belgium* az aktív országok közé tartozik, *Magyarországra* is sok duplumjegyzék és nyomukban használható anyag érkezett. Impozáns a központ 1957. évi forgalma: Valamennyi ország 665 intézményével folyt kiadványcsere, a küldött periodikák száma megközelítette a 100 000-et, a kapottaké a 70 000-et.

Bulgária

A csereközpont funkcióit az Állami Kolarov Könyvtár végzi, a feladatok nagyobb része egybeesik a könyvtár saját csereforgalmának lebonyolításával. Gyűjtőküldemények kifelé nem mennek, a beérkezők szétosztását természetesen ez a központ végzi. Duplumcserekapcsolat *Magyarországgal* egyelőre nincs, annál élénkebb a kulturális egyezmények keretébe tartozó kiadványcsere. Az Állami Könyvtár kapcsolatai egyébként 51 ország 183 intézményére terjednek ki, címükre 1957-ben 10 000 könyv és 42 000 periodikaszám ment, 17 000 könyv és 38 000 periodikaszám ellenében.

Csehszlovákia

A Csehszlovák Csereközpont ugyancsak az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár keretében működik a prágai Klementinum épületében. Független csoportot képez, nem foglalkozik a nagy könyvtár cserekapcsolatainak lebonyolításával, mert ez a munkakör a szerzeményezési munkakör része. Legfőbb feladata a csomagok továbbítása, e téren nagy forgalmat bonyolít le: 1957-ben 305 ládában 140 069 csomagot küldött ki. A beérkezett 206 láda 818 csomagot, továbbá a nemzeti könyvtárnak átadott 50 000 könyvet és 1417 folyóiratévfolyamot tartalmazott. Az OSZK Nemzetközi Csereszolgálata élénk kapcsolatot tart az Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral, mind a kultúregyezményes jellegű könyv- és folyóiratanyag, mind pedig hungarikumok terén.

Dánia

A Királyi Könyvtár mellett működő Institut Danois des Échanges Internationaux régen és sikeresen működő nevezetes csereközpont, vezetője a nemzetközi kiadványcsere ismert szaktekintélye. A központ még nem foglalkozik mindazzal, amit vezetője idetartozónak tekint. A Ma-

gyarországra is küldött jegyzékek számából következtetve a duplumcsere forgalma nagy lehet, erre mutat a központtal kapcsolatban álló országok (90) és intézmények (1903) magas száma is, valamint a nagy ládaforgalom.

Egyesült Államok

A) Smithsonian Institution¹³

A természettudományi jellegű nagy Smithsonian Intézethez kapcsolt csereszolgálat — mint tudjuk — a továbbító jellegű központok őse. Ma is kizárólag csomagközvetítéssel foglalkozik a szolgálatait igénybevevő intézmények számára, amelyek egyébként sürgősebb esetekben közvetlenül is postáznak. A csereszolgálat legutóbbi évi jelentése nagy forgalomról tanúskodik: 3132 ládában 1 130 507 csomagot küldtek 36 külföldi csereközpontnak, a magyarnak is. Ennek ellenében mindössze 74 532 csomag érkezett belföldi továbbítás céljából. A hivatalos kiadványok cseréjét szintén ez az iroda végzi, 59 címre teljes (köztük a moszkvai Lenin Könyvtárnak és a prágai Nemzeti Könyvtárnak), 43 címre válogatott amerikai hivatalos sorozatot küldenek. *Magyarország és Lengyelország* viszonzási problémáik miatt csupán a legfontosabb parlamenti anyagot veszik át. Duplumcserével, tájékoztatószolgálattal, egyeztetéssel a Smithsonian Institution nem foglalkozik.

B) United States Book Exchange (USBE)¹⁴

Az USBE nem csereközpont az eddigiek értelmében, mert bár haszonra nem törekszik, mégis önálló vállalkozásként működik. Szolgáltatásai viszont hasonlítanak az OKK-féle régi duplumcsereakcióhoz és az OSZK Könyvelosztójának és Cereszolgálatának működéséhez. A terhelő anyagtömegektől megszabadulni kívánó amerikai könyvtáraktól az USBE kb. 10 év alatt többmillió kötetből álló nem kurrens gyűjteményt állított össze, az egész anyagot katalogizálta és ennek alapján a működési körébe bevont 1400 bel- és külföldi könyvtárnak rendszeres időközönként jegyzékeket küld válogatás céljaira. A jegyzékekből válogatott, vagy konkrét kérésre megküldött könyvek darabjáért 25 cent és 1 dollár közötti összeget számítanak, az így befolyt összeg fedezi a működtetés költségeit. 1956-ban 150 000 kiadványt küldtek belföldre és 192 000-et külföldre. Külföldi duplumajánlatokat az USBE nem közvetít, az Unesco-féle duplumcserét tehát amerikai viszonylatban egy intézmény sem vette át. Segítségével viszont az USA könyvtárai hiányait gyakran fillérekként elégíthetik ki.

Franciaország

A párizsi Bibliothèque Nationale mellett működő Service des échanges internationaux elhárítja magától az Unesco eredetű duplumcsere központosítását és a hivatalos kiadványcserét is más intézmények végzik. Annál fejlettebb a közvetítőszolgálat, valamint a Nemzeti Könyvtár

saját cseréje. 57 ország 373 intézményével állnak kapcsolatban, részükre 1957-ben 122 ládában közel 100 000 csomagot küldtek, amihez még a rendes könyv- és folyóiratcsere adatai járulnak. Tájékoztatószolgálat, egyeztetéssel stb. még nem foglalkoznak.

*Hollandia*¹⁵

A Hágai Királyi Könyvtár mellett működő Holland Csereiroda feladata kettős: csomagközvetítőszolgálat és a hivatalos csere lebonyolítása. 1957-ben 239 külföldi láda anyagát osztották szét, belföldi csomagok részére pedig 159-et állítottak össze. A küldeményeket pontosan nyilvántartják azok kinyitása nélkül, ezért áttekintésük az ország csereforgalmáról nincs és azt egyelőre nem is vállalják. A hivatalos holland anyagot kötelezpéldány-beszolgáltatás útján kapják és küldik ki államszerződések alapján négy országnak. A kapott hivatalos kiadványokat belföldön több könyvtár között osztják szét. A külföldről érkező duplumcserejegyzékeket az illetékes könyvtárak között terjesztik, de hasonló holland ajánlatokat nem állítanak össze. Az Iroda végzi a Királyi Könyvtár saját cseréjét is.

*Lengyelország*¹⁶

Lengyelország 1921-ben csatlakozott a Brüsszeli Egyezményhez, a csereszolgálatot is ekkor létesítették. Hosszú évekig csak továbbítószolgálatot végzett, újabban kiveszi részét a kulturális egyezmények csereforgalmának lebonyolításából, végzi a hivatalos kiadványok cseréjét és egyre inkább vállalja a kapcsolatközvetítő, kezdeményező és tájékoztató szerepet is. A továbbítószolgálat mintaszerű nyilvántartásokat vezet a sokezer közvetített csomagról. 1957-ben 60 lengyel intézmény 4410 csomagját 75 ládában 111 ország 6000 külföldi intézményének küldték el csereközpontok útján, vagy közvetlenül. Ugyanakkor 70 külföldi láda 1052 csomagját mintegy 1000 lengyelországi intézmény között osztották szét. A közvetített csomagok tartalmát nem ismerik. A hivatalos kiadványok cseréjének lebonyolításában a magyar központéhoz hasonló nehézségekkel találkoztak, a Brüsszeli Egyezmény részesei náluk is reklamáltak. A beáramló anyag részleges viszonzása megindult, de a kérdés véglegesen rendezve még nincs. A csereközpont kitűzte a duplumcsere központi megszervezésének célját is.

*Német Demokratikus Köztársaság*¹⁷

A Deutsche Staatsbibliothek mellett működik a kitűnően szervezett Nemzetközi Csereállomás. Feladata egyelőre a továbbítószolgálatra korlátozódik, beleértve a duplumcserejegyzékek közvetítését is. A belföldről beküldött anyag aprólékos és minden mozzanatra kiterjedő nyilvántartások után ládákban jut külföldre, hasonlóan szervezett a külföldi gyűjtőküldemények kezelése is. A belföldi könyvtárak duplumajánlatait a központ sokszorosítja és külföldön terjeszti, a külföldieket pedig a

német könyvtárakhoz juttatja, de saját duplumanyagra a központ nem támaszkodik. Igen magas fokon szervezett a Deutsche Staatsbibliothek saját cseréje is, mely magában foglalja a szocialista országokkal folytatott nagyarányú kulturális egyezmények lebonyolítását. A ki- és beáramló könyv és folyóiratanyagról pontos statisztikai és értéknylvántartásokat vezetnek.

Románia

A központi csereszolgálat az Állami Központi Könyvtár keretében működik, annak saját csereszolgálatával nagyjából azonos. Továbbítószolgálat — eltekintve a külföldi ládák átvételét — tehát nem foglalkozik, de más vonatkozásban központosítja a Románia és a külföld közötti kiadványcserét. Az Állami Könyvtár az Akadémiai Könyvtár mögött második helyen áll a romániai cserések sorában: 1957-ben 12 000 kiküldött könyv és 480 évfolyam folyóirat állt szemben 13 000 átvett könyvvel és 1000 évfolyam folyóirattal. Az Állami Könyvtár bonyolítja le a szocialista országokkal folyó kultúregyezményes cserét, ennek során élénk kapcsolatban áll a Nemzetközi Csereszolgálattal. A küldött anyag javarésze hungarikum, a romániai tudomány és irodalom általános keresztmetszetét reprezentáló kiadványanyag magyar viszonylatban még bővítésre szorul.

*Szovjetunió*¹⁸

Központi csereszolgálat az eddig elmondottak szoros értelmezésében a Szovjetunióban nem működik, mert a sok száz cserét folytató szovjet tudományos könyvtár és intézmény a külföldi cserekapcsolatokat önállóan bonyolítja le. Az egész kiadványcsere 24%-a a Lenin Könyvtárra esik, amely a kiadványcsere általános és elvi ügyeiben is illetékes fórum. A könyvtár méretei csereforgalmában is tükröződnek: 1957-ben 65 ország 1800 könyvtárával és egyéb intézményével állt kapcsolatban és 188 692 szovjet kiadvány ellenében tőlünk 152 853 kiadványt kapott. Az évi könyvgyarapodás 54,3%-a, a periodikagyarapodásnak pedig 53,2%-a származott nemzetközi cseréből, a népi demokratikus könyvek majdnem mind csere útján érkeznek.

A 40 fővel dolgozó Csereosztály egyik csoportja a cserekapcsolatok szervezésével és a külföldi kiadványok bekérésével foglalkozik, a gyarapítási osztály kívánságainak megfelelően. Egy-egy országcsoporthoz kapcsolataiért külön előadók felelősek, ők vezetik a nyilvántartásokat is és ügyelnek az elszámolásra, mely különféle módokon folyik és merev egyensúlyra nem törekszik. A külföldi cseretársak vagy a csoport által válogatott általános, esetleg szakosított szovjet anyagot kapnak, vagy maguk terjesztik elő konkrét igényeiket.

A másik csoport a kiadók útján beküldött kötelespéldányokból és vásárlások útján nagy és mintaszerű pontossággal katalogizált csereraktárt állít fel, hogy abból a külföldi igényeket mindenkor és messzemenően kielégíthesse. A folyóiratokat nem a Csereosztály, hanem annak

megrendelésére az illetékes szovjet folyóiratterjesztő vállalat küldi külföldre. E csoport végzi az egész csereforgalom statisztikai nyilvántartását is.

A harmadik csoport a csereraktárból és a napi új megjelenések könyvsora alapján tett megrendelésekből cseretársakként váltakozó küldeményeket állít össze, intézkedik a hiányok feltöltéséről és az expedíálást végzi. Ide tartozik a kurrens és a régi szovjet anyagról időnként készített ajánlatjegyzékek összeállítása is, melyet válogatás céljából küldenek sok külföldi címre. Gyűjtőküldemények nem készülnek, minden csomag postán és közvetlenül megy a címzetthez.

A nagy csereforgalom lehetővé tette a Lenin Könyvtár számára a cserének, mint szerzeményezési forrásnak maximális kihasználását. A jól kiépített nemzetközi együttműködés így járul hozzá eredményesen az állomány tervszerű és nagyarányú fejlesztéséhez.

Jegyzetek.

1. A nemzetközi kiadványcsere elméletéről és gyakorlatáról átfogó cikk jelent meg Maller Sándor tollából a Magyar Könyvszle 1956. évi 4. számában.
2. A budapesti értekezlet követné a hasonló célú korábbiakat, melyek megrendezésére az UNESCO égisze alatt regionális jelleggel került sor az utóbbi években Hágában, Havannában és Tokióban.
3. *Vertrag über den Austausch von Literatur*. 1. Entwurf vom 28. 3. 1958.
4. *Handbook on the international exchange of publications*. Paris, 1956, Unesco, 507 p.
5. *Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques*.
6. *Convention concernant les échanges internationaux de publications — Convention concernant les échanges entre États de publications officielles et documents gouvernementaux, adoptées par la Conférence Générale à sa dixième session*, Paris, 3 décembre 1958.
7. K. Schmidt-Phiseldack: *The idea of a national center*. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area. Tokyo, 1958, 223—225. p.)
8. Busse G.: *The national exchange centre. A practical guide*. = Unesco B. for Libr. 1959. 2—3. sz.
9. 5.650/1924. M. E. számú rendelet a hivatalos, valamint a tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi kicserélése végett 1886. évi március hó 15-én Brüsszelben kötött, továbbá a hivatalos lap, valamint a parlamenti nyomtatványok közvetlen kicserélésének biztosítása végett 1886. évi március hó 15-én Brüsszelben kötött egyezmény kihirdetése és hatálybalépéséről.
10. 5.651/1924. M. E. sz. rendelet az 5.650/1924. M. E. sz. rendeletnek végrehajtása, valamint a hivatalos, tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi cseréje (beszerzése) és ezzel kapcsolatos kérdések tárgyában.
11. White H. L.: *Australian experience in international exchange of publications*. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area. Tokyo, 1958. 205—208 p.)
12. Stummvoll J.: *Le centre d'échanges internationaux de la Bibliothèque Nationale de Vienne = Echange de publications, circulaire No. 10*. Paris, 1958, Unesco.

13. *Report on the international exchange service for the year ended June 30, 1957.* Washington, 1958, Smithsonian Institution. Pages 163—171.
14. Ball, A. D.: *The United States Book Exchange, Inc. A selfsupporting exchange centre. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area.* Tokyo, 1958, 229—233 p.)
15. Hamel, G. H.: *Le centre international d'échanges des Pays-Bas.* = Echange de publications, circulaire No. 9. Paris, 1958, Unesco.
16. *Le centre national d'échanges de Pologne* = Echange de publications, circulaire No. 8. Paris, 1958, Unesco.
17. *Arbeitsordnungen. Internationale Austauschstelle und Tauschstelle der Deutschen Demokratischen Republik.*
18. Kanevskij, Boris P.: *Experience of the Lenin State Library and other Soviet libraries in the field of International Book Exchange. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area.* Tokyo, 1958, 190—195. p.)
- Kanevskij, Boris P.: *International exchange of publications at the Lenin State Library.* = Unesco B. for Libr. 1959, 2—3. sz.

National Centres for the International Exchange of Publications

ISTVÁN GOMBOCZ

The Hungarian Ministry of Education and Culture is preparing a nation-wide decree which — among others — clearly defines the main functions of the Hungarian Service of International Exchange. At the end of 1958 Hungary became a signatory to the two Exchange Conventions recently adopted by the 10th General Assembly of the Unesco. These events and the world-wide tendency to promote the international exchange of publications, necessitated the investigation of the questions whether or not the establishing of exchange centres was justified, in what manner they were developed, in which way Hungary was solving its problems at present, how the centres of other countries were working, etc.

I. Evolution of centralized services

To ascertain how, when, and why central exchange services came into being, past developments have to be surveyed. Two main causes may be found: at the end of the last century the collecting of official publications was started, which required central transmitting offices. The second motive for centralizing the services was furnished by the trend of economy, inasmuch as the exchanging scientific institutions and libraries chose the cheaper method of forwarding their packages through a transmitting organ, instead of mailing them directly to the parties concerned. Such an office collected the packages from the various consignors and forwarded them jointly as freight-goods to centres abroad, which distributed them among the addressees. The advantages derived by this system were one of the main reasons for the calling into life of the Brussels Convention originally signed by 8 states in 1886. The collecting process, however, accounted for the slowing-down in the dispatching of the printed material, which fact — besides other additional reasons — kept many countries from adopting the new Convention. On the other hand, other countries never adhered to the Brussels

Convention, but established exchange centres themselves, not much differing in character from those defined by the Convention.

After the Second World-War, Unesco started promoting not only the exchange of publications among nations, but also the setting-up of centres. However, Unesco had broader ideas about the functions of a national service: besides transmitting packages of items collected, it should initiate new exchange relations in fields where lacks were felt, it should furnish information about exchange possibilities for home use and to inquirers from abroad, etc. These principles are in part reflected in the new conventions recently adopted.

II. Functions of a national centre.

The 35 centres at present functioning all over the world work very differently from each other. Co-ordination is required among existing centres, or at least the newly established ones should organize their work on the basis of modern principles. According to these principles, the following functions are considered as coming under the competency of an exchange centre.

1. *Initiating, co-ordinating, informatory and registration services.* On the basis of accurate registrations, the centre should be in the position to furnish information to domestic and foreign applicants about exchange possibilities, it should bring together exchange partners, it should prevent overlapping, respectively it should advise as to how gaps in certain fields should be filled.

2. *The transmitting of the exchange material* may remain one of the principal functions; accurate registration is required. Of course, institutions should be left free to choose the way of forwarding their material through the centres or to send off their publications directly to the partners concerned.

3. *The exchange of duplicates* is not as well developed in many countries, as this activity would deserve. If more exchange centres regarded this type of exchange as coming under their competency, better results could be achieved.

4. *The exchange of official publications* is one of the traditional services of the centres. The new Unesco Conventions might improve the present situation, in which too many or too few publications are exchanged between the individual countries.

5. *The volume of the Centre's own exchange* is likely to increase if the centre works within a larger institution. The exchanges of a National Library might be operated by the centre functioning within its organization, but an amalgamation of these operations might result in administrative troubles.

6. *The organization of an exchange service* depends upon the functions undertaken. The best solution seems to be a service operating within the National Library, but with a budget of its own, good equipment and with a team of 8 to 15 collaborators.

III. The Hungarian Service of International Exchange.

Hungary became a signatory to the Brussels Convention in 1924 as a result of which the Hungarian Libraries Board was established by decree. Within the frame of the Board an Exchange Bureau was operated, transmitting the exchange material of the Hungarian institutions; good services were also rendered in stimulating and increasing exchange relations with foreign countries. The functions of the Board were taken over by the National Széchényi Library in 1952. The new Service could develop its different functions only gradually which—at present—are the following:

1. *Informatory and co-ordinating services* are in their initial stage. Two nation-wide surveys were performed: the first was in connection with the 2nd

Edition of the Unesco Handbook, the second — some time later — resulted in a General Register. This file arranges all the Hungarian exchanging institutions in an alphabetical order, listing their publications at the same time. The addresses of the foreign exchange partners are likewise registered. The register serves as a basic tool for exchange possibilities abroad. Improvements in this register are envisaged.

2. *The carrying out of the exchanges under the cultural agreements* between socialist countries constitute one of the main functions of the Service. About 12,000 books and 1,500 periodicals are sent and received annually. The incoming material is distributed according to subject among the chief Hungarian libraries. The National Library itself, for instance, covers the bulk of its needs from socialist countries through these agreements and is thus enabled to eliminate ordinary trade channels.

3. *The transmitting service* is not at present highly developed. Cases from abroad are received and their contents (abt. 4,000 packages) distributed among Hungarian addressees at regular intervals. The transmitting of packages to foreign countries is only undertaken to a limited extent, institutions are requested to mail directly. Practical assistance and advice, however, are often rendered in connection with customs clearance, forwarding of packages, packing, etc.

4. *The exchange of duplicates* was organized in 1955. Large quantities of older material are available in the Library's Distribution Service. Classified lists are issued every two months and sent abroad to exchange centres. Because of the lack of similar services in numerous countries only 3,000 books were hitherto sent abroad. The material, selected from similar lists received from abroad and distributed among 30 Hungarian libraries, consisted mainly of single issues of periodicals (abt. 9,000 items) that were lacking from the holdings of the applicants.

5. *Official publications* are regularly exchanged, but so far only to a limited extent. The incoming foreign material, in its bulk, is passed on to the Library of Parliament.

6. *The National Library's own exchange* is also operated by the Service. Works defined as "hungarica" and publications on library science are collected through exchanges with 250 institutions in 50 countries. In this way the Library obtained not much less material than through the ordinary trade channels.

At the beginning of 1959 an inquiry was sent out to the Hungarian libraries, asking opinions about services rendered. Almost 100 per cent of the interrogated parties declared the existence of a Centre as necessary and found its services useful. In 1958 altogether 160,000 items were handled by a staff of nine. Considering the fact that the same staff is also responsible for the general foreign correspondence of the Library, the need for an increase in this staff is keenly felt.

IV. Foreign Exchange Centres.

This last chapter is a brief outline on foreign exchange centres in the following countries: Australia, Austria, Belgium, Bulgaria, Czechoslovakia, Denmark, France, German Democratic Republic, the Netherlands, Poland, Roumania, USA, USSR.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK ANYAGÁBÓL

A Breviarium Strigoniense *újabbon fellelt ősnymtatvány kiadása*

BORSA GEDEON

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi és Ritka Nyomtatványok Tárában (Inc. 1308.) található egy elején és végén erősen hiányos breviáriumkötet, amely nyomdai kiállítása után ítélve a XV. század utolsó vagy a XVI. század első negyedében készült. Bár csonkasága jelentős mértékű, azért könnyen megállapítható, hogy a breviáriumot az esztergomi főegyházmegye használatára állították elő. A két megmaradt szövegrészeket (Proprium de tempore, ill. de sanctis) ugyanis ezt a körülményt kifejezetten feltünteti („secundum consuetudinem ritum ac modum ecclesiae Strigoniensis”, ill. „secundum morem Strigoniensis ecclesiae”).

A Mohács előtti félévszázadban bár több hazai egyházmegye (*Eger*, *Pécs*, *Zágráb*), ill. a *pannonhalmi* bencés apátság használatára nyomattak szertartás- és zsolozsmakönyveket (missale, breviárium, ordinarius),¹ mégis az esztergomi főegyházmegye az, amelynek legtöbb ilyen jellegű kiadványa maradt reánk.² Ez viszont csaknem természetes, hiszen *Esztergomnak* Magyarország egyházi szervezetében mindig vezető szerepe volt. Egyedül e főegyházmegye breviáriumból a szakirodalom³ az említett félévszázadból az alábbi kiadásokat ismeri.

1. 1480. XI. 12. Velence: Erhardt Ratdolt, Cassis költségén. RMK. III. 1., GW 5468, Ballagi 10.
2. 1484. (Nürnberg: Georg Stuchs), Feger költségén. RMK. III. 9., GW 5469, Knauz 15, Ballagi 17.
3. 1494. V. 1. Velence: Johannes Hertzog, Opitz költségén. RMK. III. 30.
4. 1497. II. 20. Velence: Georgius Arrivabenus, Paep költségén. GW 5470, Ballagi 49.
5. 1511. XII. 1. Velence: Nicolaus de Franckfordia, Paep költségén. RMK. III. 174, Bohatta 2754, Ballagi 131.
6. 1513. I. 4. Velence: Petrus Liechtenstein, Kaym költségén. RMK. III. 184, Knauz 18, Bohatta 2755.
7. 1514. VIII. 12. Velence: Lucantonio Giunta, Schaller költségén. RMK. III. 195, Knauz 19, Bohatta 2756, Ballagi 161.
8. 1515. IV. 4. Velence: Lucantonio Giunta, Kaym költségén. RMK. III. 206, Knauz 21, Bohatta 2757, Ballagi 176.
9. 1519. I. 4. Velence: Petrus Liechtenstein, Kaym költségén. RMK. III. 221, Knauz 22, Bohatta 2758, Ballagi 220.
10. 1523. Velence: ? költségén. RMK. III. 258.
11. 1524. Velence: Petrus Liechtenstein, Prischwitz költségén. RMK. III. 263, Knauz 24, Bohatta 2759, Ballagi 276.

A Széchényi Könyvtár előbb említett csonka kötetét összevetve a fentiekkel, a következőket állapíthatjuk meg. Hat kiadást, az 1., 2., 7., 8., 9. és 11. szám alatt felsoroltakat, eredeti példányok alapján volt mód kizárni az összevetés során. Hasonló a helyzet a negyediknek említett-nél is, ahol a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (Nr. 5470) pontos leírása nyújtott az azonosításhoz lehetőséget. A hatodikként felsorolt kiadás (RMK. III. 184.) egyedül *Knauz* leírására támaszkodik, ő azonban feltehetően összetévesztette azt az 1519. évi kiadással. Az évszám utolsó jegye kivételével ugyanis, mely rossz lenyomat esetén könnyen összetéveszthető (3 ill. 9), minden más adat (hónap, nap, terjedelem, méret, kiadó, nyomdász stb.) azonos a kettőnél. De ha még elfogadjuk is egy ilyen kiadás létezését levélszámozása kizárja a mi kötetünkkel történő azonosítást. Ugyancsak sajtóhibát lehet feltételeznünk a *Denis* által említett-nél is,⁴ aki *Péterffy* nyomán⁵ utal erre a különben ismeretlen 1523. évi kiadásra (RMK. III. 258.). Ezzel jegyzékünk tizedik tétele is elesik. A még számításba jöhető két kiadás az 1494., ill. 1511. évekből való. Ezek egy-egy unikumpéldányát — a prágai Egyetemi Könyvtárból, ill. a csiksomlyói ferencesek gyűjteményéből — igen pontos leírásban ismertette *Hellebrant* (RMK. III. 30., ill. 174.). (Sajnos, ma mindkettő lap-pang!) Így meg lehet állapítani, hogy a most ismertetésre kerülő kötet ezektől a kiadásoktól is eltérő.

Miután kiderült, hogy könyvtárunk említett breviáriumköteete egyik kiadással sem azonos, megkíséréljük annak tipográfiai meghatározását.

Az iniciálék és illusztrációk nélküli, piros-fekete színekkel nyomtatott kötet két — egy nagyobb, szöveg- és egy kisebb, kommentár- — gótbetűtípus felhasználásával készült. Feltehetőleg a könnyebb tördelés érdekében azonban a kisebb típust is a nagyobbik betűtestének méretére (20 sor = 70—71 mm) öntötték át. Mindkét betűtípusban a *Haebler*-féle típusrepertorium által 88. számmal jelzett „M” betű található. *Haebler* említett összeállításával⁶ megállapíthatjuk, hogy Thomas de *Blavis* velencei nyomdász hatodik típusa egyezik meg a breviárium nagyobbik típusával. Megerősíti ezt a Gesellschaft für Typenkunde által kiadott 2088. tábla is, ahol a *Blavis* említett betűiből összeállított ábécét találjuk.⁷

A *Blavis* hatodik típusával nyomtatott két könyvvel⁸ történő összevetés alapján megnyugtatóan megállapítható, hogy a breviáriumunk kisebb betűi ugyanennek a nyomdásznak hetedik típusával⁹ azonosak. Ennek eredeti mérete — az említett átöntés előtt — 61 mm volt.¹⁰

Breviáriumunk meglehetősen szerény díszai azok a lombardok, amelyeket a szövegkezdetek kiemelésére használtak. Ezek két sorozatba, egy nagyobb, kb. 6 mm és egy kisebb, kb. 4 mm magasságúba tartoznak. A Gesellschaft für Typenkunde már fentebb említett 2088. tábláján ezeket is megtaláljuk hű reprodokcióban, mint amelyeket Thomas de *Blavis* használt.¹¹ Mindkét sorozat valamennyi betűje szerepel breviáriumunkban is, és mindegyik azonos a nálunk szereplőkkel.

Az összes betű és jel megnyugtató azonosítása után még azt is megjegyezhetjük, hogy nyomtatványunk *Blavis* többi munkáival azonos tipográfiai sajátosságokat is mutat. Ilyenek többek között a kétszínű, piros-

fekete nyomás biztonságos használata, az arab levélszámozás kedvelése, a kihagyott iniciálék helyének jelölése minuszkulákkal stb. A kötet papírjában körben levő horgony-alakú vízjel található (Briquet 453—476), amely ugyancsak megerősíti az olaszországi eredetet.

Thomas de *Blavis*, vagy de *Alexandria* először 1476—77. években nyomott *Velencében*. Utána évekig nem dolgozott, és csak 1481-ben jelennek meg ismét könyvei. Ekkor azután tíz éven át rendszeresen működött sajtója egészen az 1491. év végéig. A breviáriumunkban alkalmazott két betűtípusát az 1486—89 közötti években használta.¹² Ha megvizsgáljuk az ebben a műhelyben készített könyveket megállapíthatjuk, hogy az 1485. évvel bezárólag ott leginkább klasszikus szövegeket állítottak elő, míg 1486-tól elsősorban (egyház-) jogi munkákat nyomtak. A mi *Breviarium Strigoniensén*khez hasonló jellegű egyházi szertartás-ill. zsolozsmakönyvet eddig nem ismertünk *Blavis* produktumai között. Figyelmet érdemelhet azonban az a körülmény, hogy nyomdászkunk szorosabb üzleti kapcsolatban állott *Andreas Torresanussal* és ennek során 1486. IV. 17-én kettőjük közös kiadásában — de *Torresanus* betűivel — készült el *Thomas de Aquino* „*Catena Aurea*”-ja (H 1335). Elképzelhető, hogy éppen ebben az időben, amikor *Blavis* felhagyott a klasszikus auktorok műveinek előállításával, és új utakat ill. megoldásokat keresett (pl. a társasviszony *Torresanusszal*), maga is próbálkozott breviárium nyomásával. Talán ez alkalommal is *Torresanus*-szal közösen, vagy annak ösztönzésére. Mindenesetre megjegyzendő, hogy *Torresanus* az az ősnymdász, akinek sajtója alól a legtöbb breviárium — számszerint nem kevesebb, mint 31 különböző kiadás — került ki.

A pontosabb datáláshoz további segítséget nyújt a kisebb betűtípusnál breviáriumunkban használt, ún. beugró „C” antiqua verzális. Ugyanezt találjuk nyomdászkunknak 1486. XII. 22-én megjelent munkájában (H 8021) is, míg a három évvel később, 1489. XII. 15-én befejezett könyvben (H 8025) már más, a többi nagybetű stílusához jobban illő „C” betű szerepel.

Mindent összevetve breviáriumunk impresszum-adatainak meghatározásakor arra a következtetésre jutunk, hogy az *Velencében* Thomas de *Blavis* nyomdájában feltehetően 1486-ban készült. Miután a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* megfelelő kötetéből hiányzik ez a kiadás, az alábbiakban, az ott használt szabályok szerint írjuk le.

BREVIARIUM STRIGONIENSE. [Venedig: Thomas de Blavis, um 1486] 8°
2 Sp. 37 Z. Typen: 6:70G, 7*:70G. Init: a, b. Schwarz und rot gedruckt.

[3.] Psalterium.

50 Bl. Sign: [Erschlossen: a⁸—c⁸] erhalten: d⁸e⁸f¹⁰ Gez: [25] 26—50.

Bl.1—25 unbekannt. Bl. 26aa: cūq̃ fecisti veniēt ⁊ adorabūt || corā...

Endet Bl.50aßZ. 16... ab his || in terra vita nostra muniatur. || Per dominū. || 50b leer

[4.] Proprium de tempore.

180 Bl. Sign: g⁸—z⁸aa⁸—ee⁸ff¹² Gez: 51—238 (mit Fehlern)

Bl.1ax m. Sign. g u. Blz. 51, rot: Incipit breuiariū ordinatū || fm cōsuetudinē: ritum: ac mo || dū ecclie Strigoniens. Et pri- || mo de dñica p̃ma aduētus dñi || Qui quidē aduēt⁹ nchoat' sp || in dñica pximiori festo fci an- || dree apoſtoli quouis ordine. || Sabbato

precedēti ad v̄s añ || *schwarz*: (a') Dieb⁹ antiquis || nos... Endet 180b³Z.9.... hodie
huic domui falus a || deo scā est allā. *rot*: Oro vt š. Cōple- || torium fīfr. || *Darunter*
eingerückt: Explicit p̄ma pars || breuiarij de tēpore. ||

[5.] *Proprium de sanctis*.

103 + ? *Bl. Sign*: A⁸—N⁸... *Gez*: 233—335... (*mit Fehlern*)

Bl. 1. azm. Sign. A u. *Blz*. 233, *rot*: In noīe dñi Incipit secūda ps || breuiarij: sc̄3 de
festiuitatib⁹ p || circulū anni fm morē Strigoniēf ecclīe: z pmo de scō Silue- || stro ad
vespas añ *schwarz*: Sācte filuefter || zfeffor.... *Bricht ab Bl. 103b³Z. 36 rot*: De scō
Stephano rege añ. *schwarz*: Aue || beate rex stephane. *rot*: v. *schwarz*: Ora p nob'. ||

Die nach der Vorlage Nr 5468 bzw. 5469 zu erwartenden Teile (Kalendarium und
Tabulae) sind nicht erhalten. Das Psalterium — im Gegensatz zu den oben erwähnten
Ausgaben — bildet einen selbständigen Teil (ähnlich wie bei der Nr 5470).

Budapest NB (*unvollst.*)

Mint már előljáróban említettük, kötetünk erősen csonkult állapot-
ban maradt reánk: elől a 26. számozott levél (d₂) az első, ami megma-
radt, az utolsó pedig a 335. levélszámozást viseli (N₇); közbül még hiány-
zik a 46. (f₆) és csonka a 80. (k₆) levél. A breviárium eredeti beosztásának
megállapításában és hiányainak hozzávetőleges rekonstruálásában első-
sorban az analógiákra, a kötetben levő utalásokra stb. támaszkodhatunk,
de hasznos támpontot nyújt a kötésgerinc is. Itt ugyanis a fűzéshez hasz-
nált és ma is meglevő zsinegek segítségével meglehetősen pontosan meg-
állapítható az eredetileg bekötött, de ma már hiányzó ívek száma.

Az elől hiányzó füzetek, a meglevő részből kiindulva a következő
módon rekonstruálhatók. Breviáriumunkban az első meglevő levél —
mint fentebb már említettük — a d₂, amely a 26. levélszámozást viseli.
A „d” ív tehát a 25. levéllel kezdődött. A kötet formátuma nyolcadrét
és példányunkban az összes ép ív — a szövegrészek utolsó füzetek kivé-
telével — nyolc levélből áll. Mind ebből, mind a levélszámozásból meg-
állapítható, hogy a hiányzó „a”, „b” és „c” ívek egyenként nyolc levél-
ből állottak. De mit is tartalmazott ez a három füzet? Kötetünkben több
kéztől származó, rendkívül sok utalás található arra a levélszámra, ahol
egyes imádságok, zsoltárok stb. teljes szövege a kötet más részében ta-
lálható meg. Ezek segítségével — valamint az esztergomi breviárium
más kiadásaival történő összevetéssel — megállapítható, hogy kötetünk-
ben a levélszámozás az önálló *Psalterium* résszel kezdődött, hasonlóan
az 1497. évi kiadáshoz (GW 5470) és eltérően a két első kiadástól (1480.
ill. 1484. = GW 5468 és 5469), hol a *Psalterium* a *Proprium de tempore*-
val közös részt képez.¹³ Kiadásunkban tehát a *Psalterium* hat ívből ál-
lott, ötven levélen: „a—f” füzetekben, ahol az első négy egyenként
nyolc-nyolc levelet, az utolsó pedig tizet tartalmazott. Ezekből az első
huszonöt levél elveszett, a második huszonöt megvan.

Már fentebb említettük, a kötés gerincén fennmaradt zsinegek ta-
núsodnak arról, hogy eredetileg hány olyan ív volt még befűzve, amely
ma már hiányzik. Eszerint kötetünk elejéről az idők folyamán öt ív tűnt
el. Ezek közül háromnak a beosztását és tartalmát a fentiekben — meg-
lehetősen megnyugtató módon — már tisztáztuk. Az első kettőhöz elfo-
gadható analógiát nyújtanak a többi breviáriumkiadások, melyek az esz-

tergomi főegyházmegye részére készültek. Ezek mindegyikében megtaláljuk ugyanis a nyolc levélből álló — a mi esetünkben egy füzet terjedelmű — *Kalendarium* részt. A másik ív 4—8 levélből állhatott, és tartalma vagy *Tabula* (vö. GW 5468), vagy *Praeparatio ad missam* (vö. GW 5470), esetleg *Accessus altaris* (vö. RMK. III. 195, 231, 263 stb.) volt, illetve ezek közül esetleg kettő együtt.

A *Psalterium* után következik a *Proprium de tempore*, amely az egyetlen teljes rész példányunkban. 180 levele huszonnégy ívre oszlik (g—z, aa—ff), s az utolsó kivételével — amely tizenkét leveles — mind nyolc levélből áll. E rész levélszámozása — akárcsak az ívjelzése — folytatása a *Psalterium*-nak. Az utolsó füzet („ff”) levélszámozására azonban fel kell figyelnünk. Az előtte levő ív („ee”) utolsó levele még a helyes 226. számot viseli, az ezt követő tizenkét levél viszont — a várt 227—238 helyett — az alábbiakat: 127, 128, 129, 130, 130, 130, 130, 130, 131, 132, 133, 134.¹⁴ E rendellenesség megmagyarázásához vizsgáljuk meg a következő *Proprium de sanctis* rész első füzetét. Ez új ívjelzéssel — a nagybetűk felhasználásával — van ellátva és levélszámozása a 239. helyett a 233-al kezdődik. Ebből arra következtethetünk, hogy a *Proprium de sanctis* elejétől új szedésrészlet lehetett, amelyet már az előző részek szedésének befejezése előtt munkába vettek.¹⁵ A *Proprium de tempore* azonban — a levélszámozás tanúsága szerint — a tervezettnél hat levéllel hosszabb lett. És valóban az előző két rész (*Psalterium*, *Proprium de tempore*) utolsó füzete („f” és „ff”) két, ill. négy — összesen hat — levéllel több az ívenként különben mindig nyolc levélnél. Feltételezhető tehát, hogy a breviáriumot nem más nyomtatvány, hanem kézirat alapján szedték, és ennek egyenetlensége okozta ezt az említett hat levélnyi eltérést a tervezetthez képest. Megerősíteni látszik ezt a feltevést a többi kiadásokkal történő szövegösszehasonlítás is, amelyről a későbbiekben még szó lesz.

A *Proprium de sanctis* rész példányunkban — mint már említettük — sajnos már csonka: csupán az első 103 levél van meg belőle, ívjelzés szerint az A₁—N₇ rész, tizenhárom füzetben, amely mind nyolcleveles. A levélszámozásban a fent már említett eltolódáson kívül — amely különben kötetünk megmaradt részén végigkísért — csupán egy említésreméltó körülmény akad: a „C” ív levélszámozása azonos a „B”-vel. (Mindkettő a 241—248 számokat viseli.) Ezt a hibát azonban a „D” ív után észrevették és úgy korrigálták, hogy kihagytak nyolc számot (D₈ = 256, E₁ = 265.).¹⁶

Kísérreljük meg rekonstruálni, hogy mit tartalmazhatott és milyen beosztásban az a mintegy tizenöt ív, amely a kötés tanúsága szerint példányunk végéről ma hiányzik. Segítséget nyújt ehhez a fentebb már említett kéziratok utalások közül az, amelyet kötetünk 286. levelének verzóján találunk. Ez a *Videns Jesus turbas* kezdetű homiliánál a kötetünkben ma már hiányzó 390. levélre utal. A breviárium más kiadásai-
ban (pl. RMK. III. 1, 206, 231 stb.) valóban megtaláljuk ezt a szöveget, mégpedig általában a *Proprium de sanctis* rész teljes terjedelmének 86. számaléka táján. Miután a mi kiadásunkban e rész első levele a 233. számozást viseli, könnyen kiszámítható, hogy az a 418. levélben végződ-

hetett: ez esetben esik ugyanis a 390. levél — az ennek feltehetően 186 levél terjedelmű — a *Proprium de sanctis* rész 86. százaléka tájára. Ezt a következtetést megnyugtató módon megerősíteni látszik, ha e rész terjedelmét összehasonlítjuk az esztergomi breviárium többi, hasonlóképpen nyolcadrét alakú kiadásával (vö. RMK. III. 195, 231 és 263),¹⁷ ahol ez 180, ill. 184 levelet tartalmaz. Jogos lehet tehát következtetésünk, hogy e rész a mi kiadásunkban is hasonló terjedelmű lehetett. Példá-nyunkban ebből 103 levél maradt fenn. Az ívbeosztás alapján a 104. le-
vél nyilván az „N” ív utolsó, nyolcadik levele volt. A többi hiányzó kb. 80—82 levél — füzetenként továbbra is nyolcat számolva — tíz ívbe lehetett osztva. Az ívjelek feltehetően M-től X-ig, a levélszámozás pedig — a már többször említett hatleveles eltolódás figyelembevételével — a 418. számig terjedhetett.

Ugyancsak a többi kiadásokkal történő összevetés adhat felvilágosítást az utolsó — a füzésmaradványok szerint öt ívre terjedő — részre is. Ez nyilván a *Commune sanctorum* volt, amely a terjedelem összeha-sonlításához fent figyelembe vett kiadásokban 38—40 levélből áll. Fü-
zetenként nyolc levelet számolva ez valóban pontosan öt ívet tesz ki. Pontosabb következtetésekre ad lehetőséget a kötetünk 84. levele rek-
tóján ill. verzóján található kéziratos bejegyzés, mely a *Deus qui salutis* és a *Maria intacta* kezdetű imádságoknál breviáriumunk 451., ill. 452. levelére utal, amelyeket a többi kiadásban (pl. RMK. III. 206, 231, 263 stb.)¹⁸ a *Commune sanctorum* rész szövegének 84. százaléka táján talál-
juk meg. Ha elfogadjuk fenti következtetéseinket, hogy a *Proprium de sanctis* rész a 418. számozású levélén végződött, úgy a 419—458 számo-
zással ellátott és negyven levelesnek feltételezett *Commune sanctorum* rész 84. százaléka pontosan az előbb említett 451. ill. 452. levélre kerül. Ez nagymértékben megerősíteni látszik a breviárium csonka ill. hiányzó
részeinek általunk kikövetkeztetett terjedelmét és beosztását.

Mint ahogy arra fentebb az egyes részek terjedelmének vizsgálá-
takor már utaltunk, egyes tipográfiai sajátosságok arra engednek követ-
keztetni, hogy kiadásunkat kézírás és nem nyomtatott szöveg alapján
szedték. Az eddig ismert és hozzáférhető kiadások (RMK. III. 1, 9, 195,
206, 231 és 263.) szövegeinek gondosabb összevetése azt mutatja, hogy
ezeknél két nagyobb csoportot lehet megkülönböztetni: egy korábbi és
egy későbbi. Az elsőhöz tartozik a két XV. századi, míg az utóbbihoz
a négy fentemlített XVI. századi nyomtatvány. Az 1484. évi kiadás
szöveghű utánnyomata az 1480. évben megjelentnek. Az 1514. évi kiadás
felhasználásával készültek újabbak az 1515. és 1519. években; az 1524.
évi pedig éppen sor szerinti utánnyomata az 1519. évinek.¹⁹ Ezzel szem-
ben a most ismertetett kötetünk szövege egyikkel sem mutat ilyen mér-
tékű egyezést.²⁰

Miután az esztergomi breviárium valamennyi ismert kiadása fel-
tűnteti azt a körülményt, hogy melyik könyvkereskedő költségén jelent
meg, elképzelhető, hogy a mi kötetünkben is hasonló volt a helyzet. Saj-
nos példányunk eleje és vége erősen hiányos, így ma csak következtetni
lehet minderre. A korban a miénket megelőző két esztergomi breviá-
rium Johannes Cassis, ill. Theobald Feger költségén jelent meg. Nem

is ismerünk a XV. század nyolcvanas éveiből név szerint más kereskedőt, aki kötetünknel ilyen szempontból még számításba jöhetne.

Az esztergomi breviáriumok 1526 előtti nyomtatott kiadásainak ismertetésünk elején közölt jegyzékéből kiderül, hogy az egyetlen 1484. évi kivételével valamennyi *Velencében* készült. Ez nemcsak az akkori Magyarország erős itáliai kapcsolataival indokolható, hanem azzal is, hogy a rendkívül fejlett technikájú velencei nyomdászokkal készítették számos távoli egyházmegye részére is (pl. *Salisbury, Toledo, Boroszló, York*) az igényesebb kivitelű breviáriumokat és misekönyveket. Kiadásunk tehát jól beleillik a már ismert többi, *Velencében* nyomott esztergomi breviárium sorába. Jó kiegészítést jelent a most ismertetett kiadás, ha ugyanezt a sort időrendi szempontból vesszük figyelembe. 1480—1526 között ugyanis — az 1484. évet követő és a XVI. század első évtizedét kivéve ²¹ — általában egy-négy évenként jelent meg az esztergomi breviárium egy-egy újabb kiadása. Ezt a körülményt az akkori kiadások néhány század példányszáma, ill. az esztergomi főegyházmegye rendkívüli mérete és végül, de nem utoljára a papság nagy száma egészen természetessé teszi. Az 1484. és 1494. évek eddig ismert kiadásai között fennálló úr kitöltéséhez ismertetett kötetünk jelentősen hozzájárul.

A rendkívül megviselt állapotban levő breviárium kötéséből ma csak a hátsó, bőrrel bevont fatábla és a gerinc bőrborításának egy része maradt meg. Ezekből megállapítható, hogy az a későgótika stílusában viszonylag gondos kivitelben készült. Erre utalnak a bőrkötést díszítő bélyegzők és az egykori csatok nyomai is. A kötés nem a legelső, mert a breviáriumban található rendkívül sok különböző kézírás közül a három legrégebbiből több helyen (pl. 54a, 67b, 90b, 126a stb.) a lap szélén az újrakötés alkalmával levágtak. Javították ekkor magát a fűzést is. Így az „i” ívet egy XVI. század elejéről származó kézirat papírcsikjába fűzték be újra. Az erősen használt kötetet a XVI. század húszas éveitáján köthették újra, és ennek maradványai maradtak reánk.

A hátsó tábla belső, papírral leragasztott felén több magyar és német nyelvű tollpróba között találjuk az 1573. és 1577. évszámokat, valamint a „Gregorij Foding” szövegű (tulajdonos — ?) bejegyzést. Ebből a korból származik az ötvenedik levél üres verzőján található kézíratos jegyzék is, amelyben nyilván egy falusi plébános örököltette meg latin nyelven tizenhét, kizárólag magyar családnevű (*Szabó, Bíró, Bocskor, Győrfi, Ferencz, László, Erős* stb.) híve által ígért jószágot (bárányt, malacot, kakast stb.). Későbbi korból származó bejegyzéseket nem találunk a kötetben, ezért provenienciájáról tájékoztatlanok vagyunk.

Jegyzetek.

1. Dankó József: *Magyar egyházi bibliográfiai érdekességek.* Magy. Könyvszle. 1888: 105—139.
2. Hubay Ilona: *Missalia hungarica.* Bp. 1938.

3. Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp. 1925.
Knauz Nándor: *A magyar egyház régi mise- és zsolozsmakönyvei*.
Esztergom. 1870. Klny. a Magy. Sion-ból.
Bohatta, Hanns: *Bibliographie der Breviere*. 1501—1850. Leipzig, 1937.
4. Denis, Michael: *Wiens Buchdruckergeschicht*. Wien, 1782. 566. l.
5. Péterffy Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romanae catholicae in regno Hungariae*. Pars II, Posonii, 1742. 187. l.
6. *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Abt. III. Leipzig, 1910. 286—7 l. Nr. 14.
7. Valamennyi betű és jel — közel száz darab — egyezik. Breviáriumunkban viszont több olyan rövidítés, betű stb. található, amely az említett táblán nem szerepel (pl. kérdőjel, az összes szám stb.).
8. Gregorius IX. papa: *Decretales*. 1486. XII. 22. = H 8021; 1489. XII. 15. = H 8025.
9. *Typ. Rep. Abt. III.* 284—5. l. Nr. 5.
10. Mindkét típusból reprodukciót közöl a BMC. V. kötete a XXIX. táblán.
11. *Typ. Rep. Abt. II.* Leipzig, 1908. 141. l.
12. Vö. BMC. V. 316.
13. Érdekes viszont itt megjegyezni, hogy az említett 1497. évi kiadás Cremonában fennmaradt egyetlen példányában a *Psalterium*-rész más velencei nyomda XVI. századi terméke.
14. Közben is akad ugyan a levélszámozásban és az ívjelzésben néhány hiba: pl. 131 helyett 113, 135 helyett 235, ill. „l” helyett „k” áll, de ezek igazi sajtóhibák, minden további következmény nélkül.
15. Az új ívjelzés használata is ezt a feltevést látszik megerősíteni.
16. Apróbb sajtóhibák azért ebben a részben is találhatók: pl. 236 és 249 helyett 326 és 241 szám áll.
17. Bátran vehetjük alapul ezt az analógiát, mert a példányunkban ép és 180 levélből álló *Proprium de tempore* résznel is már nagy hasonlóságot találunk a terjedelem tekintetében. Mind a három említett kiadásban — sőt az 1497. éviben is — e rész 184 levélből áll
18. A GW 5468 beosztását nem vehetjük alapul, mert abban két olyan officium is található (Off. Concept. BMV., ill. Off. Visitat. BMV.), amely a következő kiadásban (GW 5469) egyáltalában nem szerepel, akárcsak a mi breviáriumunkban, míg a későbbiekben (GW 5470, RMK. III. 206, 231, 263 stb.) a *Proprium de sanctis* rész megfelelő helyére (VII. 2., ill. XII. 8.) lettek beiktatva.
19. A sor, ill. lap szerint történő utánnymás igen előnyös volt és ezért a nyomdászok nagyon kedvelték. Ez esetben ugyanis a szöveget egyidejűleg több helyen is elkezdheték szedni anélkül, hogy tartani kellett volna a tervezett füzetbeosztás és levélszámozás felborulásától, amelyre éppen a mi kiadásunk is példa. További előnye, hogy a kötet különböző helyein ismétlődő imádságokra utaló és a lapszámon vagy a szövegben elhelyezett levélszámokat ez esetben nem kellett megváltoztatni. A levélszámos utalási rendszert, valamint az élőfej használatát, amelyeket a XV. században még általában nem és példányunkban is csak utólagosan, kézírással valószínűsítettak meg, a *Breviarium Strigoniense* valamennyi XVI. századi kiadásában már nyomtatva találjuk meg.
20. Sajnos a korban a miénkhez legközelebb álló három kiadás az 1494., 1497. és 1511. évekből ma nem áll rendelkezésünkre. Feltehető azonban, hogy ezek — vagy legalábbis egy részük — szöveg tekintetében is rokonságot mutatnak a miénkkel. Breviáriumunknak azt az átmeneti jellegét, melyet az az 1480. és 1484. évi, valamint az 1497. évi kiadások között elfoglalt, a szövegösszehasonlításra túlmenőleg több formai sajátossága is bizonyítja.
21. Azt a jogos feltételezést, hogy ezekben az évtizedekben is jelentek meg nyomtatott zsolozsmáskönyvek az esztergomi főegyházmegye számára, de azokból ma már példányt nem ismerünk, jól alátámasztja Bohatta idézett munkájának

egyik adata (Nr. 2753), amelyet hazai szakirodalmunk — tudomásom szerint — eddig nem ismert. Eszerint a boroszlói Egyetemi Könyvtár egy csonka *Diurnale Strigoniense*-t őrzött, amely feltehetően az 1500 utáni évek egyikében jelent meg. Sajnos a példány ma nem található.

An unknown edition of the Breviarium Strigoniense

GEDEON BORSA

The article describes a so far unknown edition of a badly defective breviary from *Esztergom (Strigonium)* in the holdings of the National Széchényi Library. Almost a dozen editions of breviaries printed for the Esztergom archdiocese between 1480 to 1524 are hitherto known, the copy in question cannot, however, be identified with either of these. From an examination of the type it appears that this breviary must have been printed by Thomas de *Blavis* of *Venice*, assumably in 1486. As this early printed book has not been recorded in the respective volume of the *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, the bibliographical description was made in the style of the GW.

The author is making an attempt at a relatively accurate reconstruction of the extent and contents of the 5 and 15 sheets respectively, missing from the front and back of this unique copy. He was aided in this attempt by traces of the stitching still adhering to the back, by the comparison with other existing editions and finally, by handwritten references in it to pages missing from this copy.

A critical examination of the existing pages and of the text reconstructed in the described manner confirm the time of printing previously approximately established on the basis of the type of letters. The construction and text of this edition of the *Breviarium Strigoniense* differ in many cases both from former and later editions; at the same time it represents a transitional form between the two main types. From the critical examination of the text and from the single formal elements the conclusion can be drawn that the breviary under discussion was not printed on the basis of an earlier printed edition, but of a manuscript.

The defective binding of the copy stems from the beginning of the 16th century; no information is available as to its earlier provenience.

Johann Joseph Fux ismeretlen zenei kézírata

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában értékes régi autográf került napvilágra:¹ Johann Joseph *Fuxnak*, a legnagyobb osztrák barokk zeneszerzőnek és elméletírónak² 1706-ban keletkezett *Te Deum*-a.³ A kézirat értékét az a körülmény is emeli, hogy az eddigi irodalom⁴ feltűnően kevés *Fux*-autográfot tart számon.⁵

Kéziratunk ismertetése során előbb annak külső leírásával, majd a mű vázlatos áttekintésével foglalkozunk.

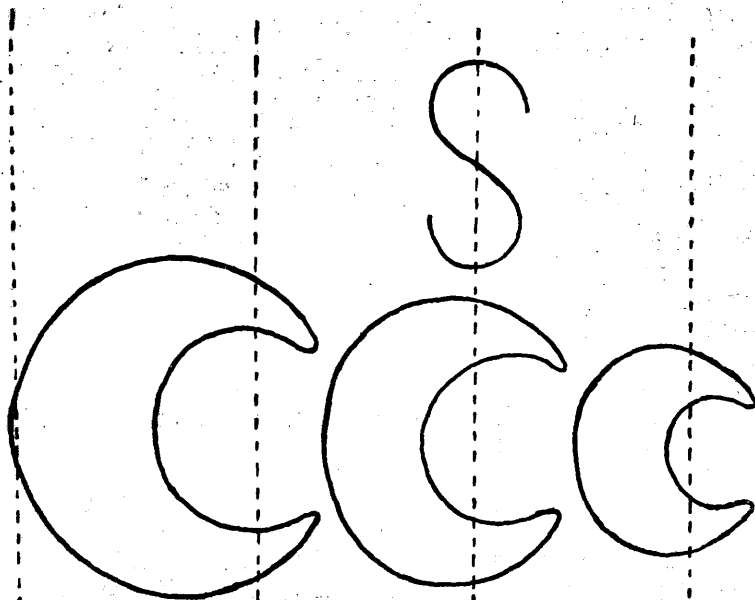
A kézirat jelenlegi jelzete: Ms. mus. 2776. A régi jelzetet — N 48/173 — barna tintával a kézirat utolsó oldalára (a 28. verso-ra) jegyezték fel, megfordított helyzetben, tévesen első levélnek tekintve az utolsót. Alatta fekete puha ceruzával a cím: *Te Deum*. A következő sorban barna puha-ceruzás írás jelzi a szerző nevét: *Jos Fuchs* (sic!). Egy másik régi jelzet, mely keményebb fekete írótól származik, az 1. recto első hangjegyvonal-szisztémája alatt olvasható: *Cath. N^{ro} 558*. Ez utóbbi megegyezik *Haydn* hagyatéki leltárának („Nachlaßverzeichnis”) vonatkozó tétel-számával, ami arra mutat, hogy ez a partitúra *Joseph Haydn* birtokából került az Esterházy-archívumba.⁶

A felhasznált teljes papírévek mérete: haránt 63×46,5 cm. A kéziratnak a talált állapotban borítólapja nem volt; a leveleket kenderzsineggel fűzték össze és — valószínűleg a raktározás során — haránt, két-rét hajtották. A 28 számozatlan levélből⁷ (egyetlen fasciculusból) álló kézirat szélső foliói — mint ahogyan ez a faksimile-melléleteken is látható — többé-kevésbé foltosak, ez a körülmény azonban az olvashatóságot nem érinti. A papírszélek — teljes ívekről lévén szó — az eredeti rojtozottságot mutatják. A kézirat restaurálása 1958-ban megtörtént.

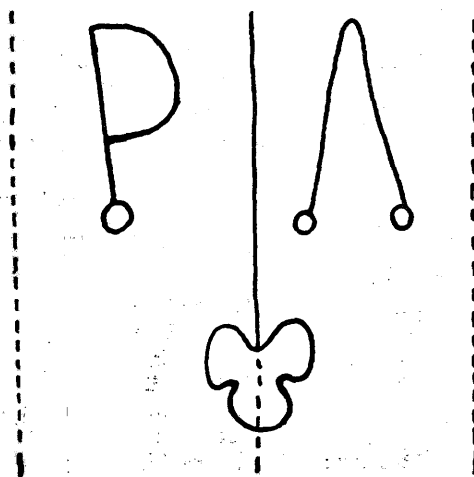
A merített papíron kétféle vízjel látható; közülük az egyik fő-, a másik mellékjegy. A főjegy (hármás félhold, S-betűvel) az 1, 2, 7, 8, 9, 10, 15, 18, 20, 23, 24, 26. és 28. levélen, a mellékjegy (a papírmalom mesterének PA monogramjával s a két betű között stilizált háromlevelű lóherével) a 3, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 16, (17, 19, 21, 22, 25. és 27. levélen látható (l. az eredeti méretben közölt vízjegyek ábráját).⁸

Mindegyik oldalon húsz ötsoros vonalszisztéma található. Mind ezeket, mind pedig az ütemvonalak nagy részét vonalzó mentén húzták meg, kivéve a 9, 10, 10', 11, 11', 15', 16' és a 17—22. foliókon, ahol a partitúra-oldalak vízszintes bontása miatt egy-egy vonalszisztémára korlá-

FŐJEL:

MELLÉKJEL:

tozott, szabadkézzel húzott ütemvonalak láthatók. A scriptor egységesen barna tintát használt.

A kézirat az 1. recto legfelső szisztémája fölötti *Allegro*-tempójelzéssel, illetve egy hétütemes zenekari bevezetéssel kezdődik.

A *Te Deum* kezdőtémája; zenekari bevezetés 1—5. üteme (az 1. recto legfelső sora) és a mű utolsó hangjegyei után, a 27. versón, a következő szövegű, *Fux* kezétől származó záradékkal fejeződik be: *Finis/Ita te laudat/Joannes Josephus/Fux/1706/2. decembris.*

A kotta- és szövegkép végig homogén, egyetlen kéztől származik. Hogy nem kopista munkája, azt bizonyítani látszik a javítások miatt is változatos írásképen túl kéziratunknak néhány hiteles *Fux*-autográfal történt összevetése.⁹

Maga a mű *Fux* nagyszabású *Te Deum*-ai közé tartozik, s ebben a tekintetben a másik kétkórusos *Te Deum*-hoz (L. 35.) áll a legközelebb. Erre mutat a vokális és hangszeres szólamok gazdag felvonultatása, bár megjegyzendő, hogy a külső és belső borítólapon kívül talált partitúra általában nem utal az együttesben résztvevő szólamok elhelyezésére, tehát hangszerneveket is csak ritkán tartalmaz.¹⁰

A teljes együttes két részből, két „kórus”-ból („Coro 1mo”, „Coro 2do”) tevődik össze. Mindkét karban egy-egy négyszólamú vegyeskar (illetve négy szólóhang) és egy-egy zenekar működik. A zenekar hangszerösszeállítása valószínűleg nem volt szigorúan kötött: bizonyára teret nyújtott párhuzamos szólam-erősítéseknek; erre a feltevésre a partitúra egy ismételt előforduló utasítása enged különösképpen következtetni; az énekszólamok fölötti ui. ilyen előírás olvasható: *Tutte le voci senza stromenti* (8. verso), vagy: *voci senza stromenti* (24. recto). Az ilyen utasítás alapot nyújt annak feltételezésére, hogy az énekszólamokat — a partitúra külön jelzései nélkül is — általában hangszeres szólamok is erősítették.¹¹

Ami a kiírt hangszeres szólamokat illeti, ezek a teljes együttes partitúra-oldalainak húsz sorából tizenkettőt foglalnak el, azaz mindkét *concertino*-ra hat-hat szisztéma jut. Ezekből kettő a trombiták, egy az üstdobok, kettő a hegedűk, egy pedig orgonakontinuók számozott szólamait illeti.¹²

A teljes együttes tehát — a kiírt partitúra-szólamok sorrendjében és csak a kiírt szólam sorokat tekintve — így állhatott össze:

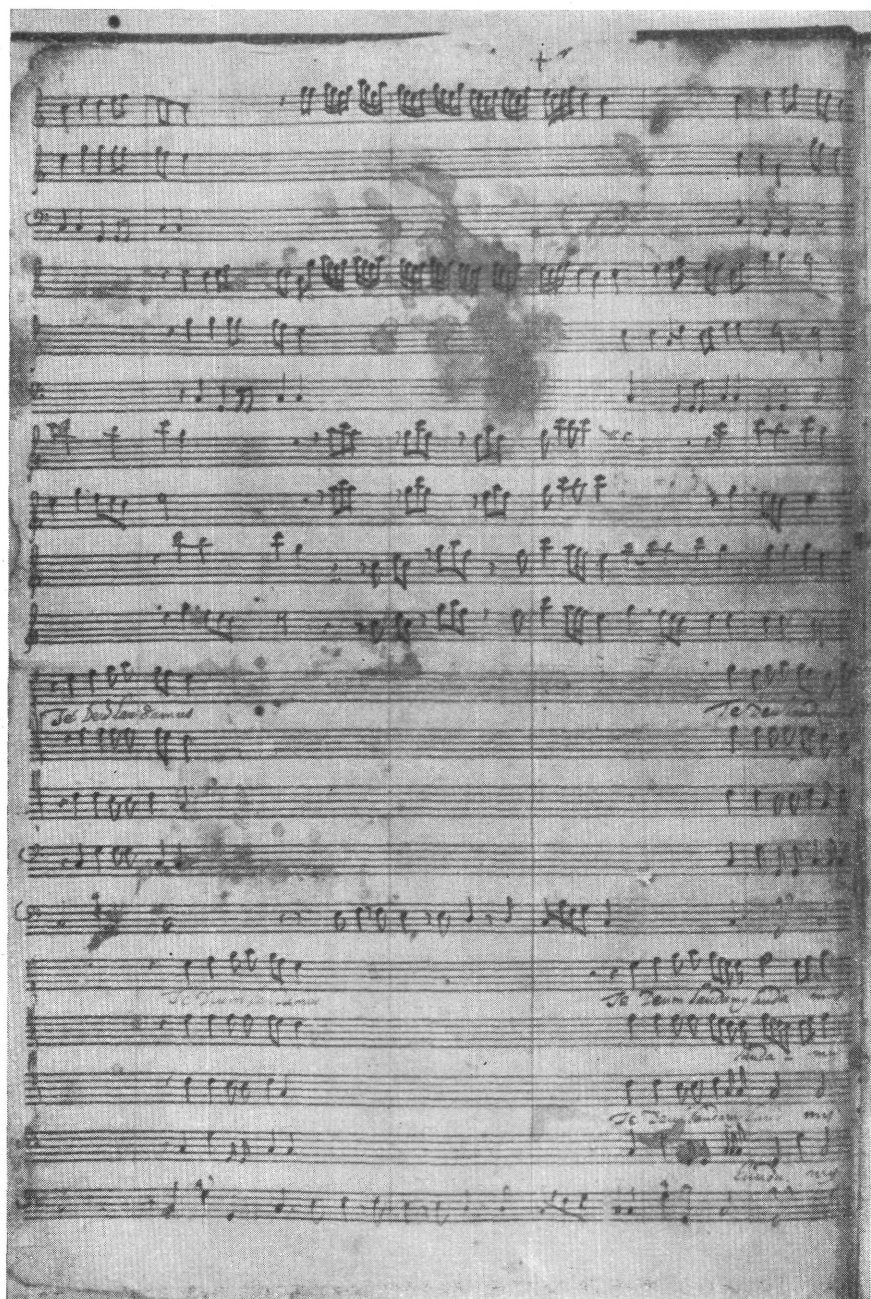
Első kar:	1. trombita 2. trombita Üstdobok
Második kar:	1. trombita 2. trombita Üstdobok
Első kar:	1. hegedű 2. hegedű
Második kar:	1. hegedű 2. hegedű

Első kar:	Szoprán
	Alt
	Tenor
	Basszus
	Orgona (continuo)
Második kar:	Szoprán
	Alt
	Tenor
	Basszus
	Orgona (continuo)

Fux Te Deum-a a ragyogó és ünnepélyes barokk zenei alkotások közé tartozik. Monumentális építkezése, többnyire „harmónikus” polifóniája, helyenként élesen körvonalazott metrikája, zenekarának fénylő hangfreskói és tömbökből alakított faktúrája a *Händel* nagy oratoriális kompozícióihoz vezető út egyik fontos állomását jelzi.

E nagyszabású mű, akár majd a későbarokk érett oratóriumai, birtokában van a dramatikus illusztráció számos eszközének, csillogó fanfárjelek echo-játékától (3. verso) ősi turbák kavarodó mozgalmasságának felidézéséig (12. s következő fólók), vagy a *Sanctus, Sanctus, Sanctus* énekes és harsonás szólistáinak végleges dinamikájától (6. recto) az e-moll szakaszok átszellemült, könnyörgő hangjáig. Ez a hangnemek révén is erősen illusztratív művészet formailag is kiemelkedő szakaszokat szánt az e-moll tonalitásnak. Ezen az egykvintes magaslaton zajlik le a mű mértanilag is csaknem középső része (*Te ergo quaesumus*, 16. recto) és ebben a lágy-tónusú hangnemben fogant két, vonóskarral és continuoval keretezett szólistikus szakasz is („*Tu devicto mortis . . .*”, 11–11’ és „*Dignare Domine die isto . . .*”, 21’–22.), melyeket zártságuk, monódikus jellegük és vokális szólamuk igényessége miatt szinte már szoprán-áriáknak tekinthetnénk. A két hasonló szólam-összeállítású e-moll ária közül különösen az első emelkedik ki az egész műből, merész koloratúráival és vonószene-kari ritornellbe ágyazott szigetszerűségével. Így kerülnek egymás szomszédságába lírai deklamációk és himnikus fanfárok, homofón ária-típusok és erélyesen nekilendülő fugatók, triószzerű megnyugvások és trombiták, üstdobok, hegedűk, orgonák tömbjein át összecsapó concertinók.

És míg az egyes, formailag elkülönült tagok alaphangnemeinek kicsiny ambitusa soha nem emelkedik az egykvintes magaslat fölé és nem száll az egykvintes mélység alá, addig az illusztratív ábrázolásoknak széles skálája hullámszik, a miniatűr szinfoniatól az ariózus monológig s a kórus-recitativótól a drámai mozgalmasságú, tömegjelenetszerű tablóig. Ez a mindvégig nyomonkövethető belső dramaturgia is figyelemre méltóvá teszi számunkra Johann Joseph *Fux* újonnan előkerült *Te Deum*-át és azt e műfaj legszebb barokk példáinak sorába emeli.

A Fux-autográf 1. versója, az énekkarok első belépésével

Az autográf 27. versoja a mű befejező hangjaival és Johann Joseph Fux keltetett aláírásával

Jegyzetek.

1. Ezt az autográfot a XVIII. és XIX. századi feldolgozatlan kéziratok anyag rendezése közben *Falvy* Zoltánnal, az OSZK munkatársával együtt találtuk, az *Esterházy* hercegi levéltárból származó zenei kéziratok között.

2. Johann Joseph *Fux*, a háromszáz éve született osztrák komponista és bécsi udvari karmester (1660—1741) a legutóbbi évtizedekig szinte kizárólag mint a *Gradus ad Parnassum* című, 1725-ben megjelent zeneszerzés-tankönyv írója élt az európai zenei köztudatban. Valójában *Fux* termékeny zeneszerző volt, aki számos operát, oratóriumot, zenekari- és kamaraművet, misét és egyéb egyházi zenét komponált. A korai-barokk jeles zeneszerzőjének, az „osztrák Palestriná”-nak művészete jóideig nem jutott szélesebbkörű nyilvánosságra. Csak a századforduló körüli évtizedekben fedezi fel újra hazája: monográfiákkal és műveinek kiadásával idézték fel művészi-tudósi hagyatékát. A legutóbbi évtizedben — főleg *Andreas Liess* és *Hellmut Federhofer* munkája nyomán — újabb *Fux*-renaissance indult ki Ausztriából: utóbbinak irányításával a gráci J. J. *Fux-Gesellschaft* megkezdte *Fux* műveinek gyűjteményes kiadását és a még Európaszerte ismeretlenül lappangó *Fux*-kéziratok felderítését. A cikkünkben leírt *Te Deum*-partitúra tudomásunk szerint a tizenegyedik napvilágra került zenei *Fux*-autográf és egyben valamennyi közül a legkorábbi keletű. Az Országos Széchényi Könyvtár zenei kéziratai között a legrégebb autográf partitúraként tartjuk számon. Publikálását a J. J. *Fux-Gesellschaft* készíti elő.

3. Johann Joseph *Fux*-nak az irodalomból (vö. a 4. jegyzettel) eddig ismert *Te Deum*-kompozíciói:

- a) K. 270, négy szólamú vegyeskarra és zenekarra;
- b) K. 271, ötszólamú vegyeskarra és zenekarra;
- c) K. 272, négy szólamra, à cappella;
- d) L. 34, négy szólamra és zenekarra;
- e) L. 35, kettős kórusra és kettős zenekarra.

4. Vö. főként: Dr. Ludwig Ritter von Köchel: *Johann Josef Fux, Hofcompositor und Hofkapellmeister der Kaiser Leopold I., Josef I. und Karl VI. von 1698 bis 1740*. Wien, 1872. (A továbbiakban röviden: Köchel, ill.: K.) — *Andreas Liess: Johann Joseph Fux*. Wien, 1947. (A továbbiakban röviden: Liess, ill.: L.) — *Liess Fux*-cikke az MGG 4. kötetében (1955), 1159—1175. hasáb.

5. Köchel a tematikus jegyzékben feltüntetett 405 mű közül csak hatot jelez eredeti kéziratnak s az azóta eltelt közel kilenc évtized kutatásai sem számoltak be e szám lényeges emelkedéséről. Még az idézett MGG-cikk szerint is: „Gering ist auch die Zahl der Autographe, obwohl ein grosser Teil der Hss. aus der Lebenszeit des Meisters stammt.”

6. A Nachlaßverzeichnis” másolatáért és mikrofilmen történt rendelkezésünkre bocsátásáért Dr. Ernst Fritz Schmid zenetudóst, az új *Mozart*-összkiadás vezetőjét illeti köszönet.

7. A felióknak fekete puha ceruzával történt beszámozására az Országos Széchényi Könyvtárban történt feldolgozás alkalmával került sor.

8. A háromholdas főjegy igen gyakori az Esterházy-levéltárból származó zenei kéziratok papírjaiban. Jens Peter Larsen egyik régebbi feltevése szerint (*Die Haydn-Überlieferung*. Kopenhagen, 1939. 167—168.) az ilyen papírok bécsi malmokból kerülhettek ki, Robbins Landon legutóbbi kutatásai szerint (*The Symphonies of Joseph Haydn*. London 1955, Universal-Rockliff. 612. l.) viszont e vízjel északolasz papírzemekre utal. A fő és mellékjeleken belül is háromféle variáns különböztethető meg. A leggyakrabban előforduló formát az ábrán tüntetjük fel. A második variáns, bizonyos fokú torzuláson kívül, főjelemben fordított S-betűt mutat. A harmadik variáns főképp a mesterjelben feltűnő: a két betű távolabb került

egymástól, az *A* nyílása szélesebb, a *P* betű szára hullámosan torzult. — A vízjelek megkülönböztetéséért és lerajzolásáért *Somfai* Lászlóné zenetörténésznek ehelyütt fejezem ki hálás köszönetemet. — A háromféle változatra a főszövegben a fóliószámok normál-, dült és kövér szedésmódjaival utalunk.

9. Az Österreichische Nationalbibliothek volt szíves rendelkezésünkre bocsátani az 5., 127., 289. és 290. Köchel-jegyzék-számú *Fux*-művek hiteles autográfjainak mikrofilmfelvételeit. Kéziratunkkal történt összevetésük mindegyik esetben pozitívnek bizonyult s ez alátámasztja az autográf-jellegre vonatkozó feltevésünket.

10. Így pl. a 6. rectón *Fux* kifejezetten a harsonák számára ír elő különleges kezelést, nyilván a háromszor ismétlődő *Sanctus* pianissimo-ból induló fokozásának aláfestésére (a 70. és köv. ütemben: „Tromboni 1^{mi} chori”, ill. „Tromboni 2^{di} cori in tremulo”[?]). Ugyanitt utalás történik arra, hogy az orgonával általában gordon (-csoport) haladt együtt („Violone senza Organo”, majd „Organo”).

11. A hangszer-azonosítási kérdések megoldásában nyújtott szíves tanácsokért *Vécsey* Jenőnek tartozom köszönettel.

12. Bár a fúvós-szólamokat talán rövid kürtök is játszhatták, a trombiták mellett szól a kompozíció fényes, ragyogó hangszíneket feltételező ünnepi jellege, továbbá e fúvós-szólamok magasfekvésű, virtuóz koloratúrákkal ékesített kidolgozása is.

Eine unbekannte Musikhandschrift von Johann Joseph Fux

ISTVÁN KECSKEMÉTI

Verfasser und Zoltán *Falvy* haben einen wertvollen Autograph in dem für Re katalogisierung vorbereiteten Material der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest entdeckt: die Urschrift-Partitur eines bisher unbekannten *Te Deum* für zwei Chöre in C-dur, aus dem Jahre 1706, von Johann Joseph *Fux* (1660—1741), dem großen österreichischen Barockmeister. Der Wert dieses — aus dem einstigen fürstlich Esterházy'schen Archiv stammenden — Manuskriptes wird auch durch den Umstand erhöht, daß die bisherige Fachliteratur nur äußerst wenige *Fux*-Autographen registriert. Die Publikation der Urschrift-Partitur wird durch die J. J. *Fux*-Gesellschaft (Graz) vorbereitet.

Der Artikel gibt u. a. folgende äußere Merkmale an: zur Zeit trägt die Urschrift die Signatur: „Ms. mus. 2776”. Eine alte Signatur (*Cath* N^{ro} 558) stimmt mit der Nummer von Haydns „Nachlaßverzeichnis” überein und weist darauf hin, daß dieser Autograph aus Joseph Haydns Besits ins Esterházy-Archiv geraten ist. Format der verwendeten Büttenpapierbögen: 63x46,5 cm quer. Foliozahl: 28. Im Papier sind Varianten zwei verschiedener Wasserzeichen zu beobachten. Das Hauptzeichen (ein dreifacher Halbmond mit dem Buchstaben *S*) und das Nebenzeichen (das Meistermonogramm *PA* mit einem stilisierten dreiblättrigen Kleeblatt in der Mitte) weisen auf ein Produkt italienischer Papiermühlen hin. Auf jeder Seite sind je 20 fünfzeilige Notensysteme zu finden.

Das Manuskript beginnt mit der Tempobezeichnung *Allegro*, bzw. mit einer siebentaktigen Orchestereinleitung und endet auf dem 27. Verso mit dem folgenden autographen Schlußsatz: *Finis /Ita te laudat/ Joannes Josephus Fux /1706/ 2. decembris*.

Das volle Ensemble besteht aus zwei Chören („Coro 1mo”, „Coro 2do”). In beiden Chören ist je ein gemischter Chor (bzw. 4 Soli) tätig. Beide Orchester enthalten — der Disposition und den Stimmen nach geurteilt (die Bezeichnung der Instru-

mente fehlt im allgemeinen!) — folgende Musikinstrumente: 2 Clarini, 2 Pauken, 2 Violinen und Orgel (manchmal auch Violoncelli und Posaunen).

Im neuentdeckten *Te Deum* von Johann Joseph *Fux* wagt eine breite Skala der illustrativen Schilderungen, von der Miniaturesinfonie bis zum ariosen Monolog und vom Chorrezitativ bis zum Tableau von dramatischer Bewegtheit. Man kann diese innere Dramaturgie in dem bisher unbekannten Werk von J. J. *Fux* stets verfolgen wodurch das *Te Deum* besonders beachtungswert gestaltet und in die Reihe der hervorragenden Barock-Kompositionen dieser Kunstart erhoben wird.

Wohl Janka emlékalbuma

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Wohl Janka és tőle mind az életben, mind az irodalmi működés terén elválhatatlan testvére Stefánia, fővárosunk társadalmi és irodalmi életében a múlt század 60-as éveitől kezdve szinte egészen a századfordulóig nevezetes szerepet töltött be: szalonjukban megfordultak a szellemi és művészi élet kiválóságai. Ők maguk mint írók, fordítók és lapszerkesztők is tevékenykedtek. Mindketten egész életüket tudatosan a szellemi fejlődés és haladás szolgálatába állították. Az akkor még csupán kibontakozóban levő társadalmi problémák közül elsősorban a nők helyzete foglalkoztatta őket. A nőkérdéssel kapcsolatos állásfoglalásukkal, eszméikkel, hazai viszonylatban, legalább egy emberöltővel megelőzték korukat. Ennek legfőbb oka az volt, hogy sem vagyonuk nem volt, sem férjhez nem mentek így saját magukon kellett tapasztalniuk, hogy milyen helyzetbe került és milyen előítéletekkel találkozott egy nő, ha meg kellett állania a saját lábán, és ha ráadásul, szellemi adottságai és érdeklődési köre folytán, az irodalmi és társadalmi életben a nyilvánosság elé lépett.

A *Wohl*-nővérek irodalmi szalonjának és mindkettőjük fordítói tevékenységének emléke még ma is él valamennyire a köztudatban; a nőkérdésben elfoglalt álláspontjukat és ennek széleskörű terjesztésére irányuló törekvéseiket érdemes volna egyszer a kor hasonló mozgalmainak tükrében beható vizsgálat tárgyává tenni. Itt csupán *Wohl* Janka emlékkönyvét kívánjuk ismertetni, amely nemrégiben vásárlás útján került kéziratárunk birtokába;¹ az emlékkönyvvel kapcsolatban más, kéziratárunkban őrzött, *Wohl* Jankára vonatkozó kéziratok anyagra is rámutatunk, hogy így, ha nem is teljes, de mégis jellemző képet nyújtunk a *Wohl*-nővérek életéről és azokról a célokról, amelyeket életük végéig következetesen a magukénak vallottak.

Mindjárt bevezetőül részleteket idézünk abból a levélből, amelyet *Wohl* Stefánia 1870. december 6-án *Illésy* Györgyhez² intézett, s amely a két nővér életrajzi adatait, egyéniségük alapvető vonásait közvetlenül állítja eléink: „Atyánk orvos, anyánk kitűnő műveltségű s fennkölt szellemű nő, ki annak idejében legbensőbb barátnéja volt Gr. Brunswick Teréznek. Janka született 1844-ben,³ s én 1848-ban... Növekedtünk végtelenül boldog családi körben, egyszerű, de nem nyomasztó családi körülmények közt, s kora gyermekségünktől fogva a munkát életcélnak tekinteni tanultuk. Szüleink igen gondosan neveltek, a legkitűnőbb mes-

tereket tartották nekünk, s nővérem oly hajlamot mutatott a zongorához, hogy művésznőnek akarták kiképeztetni. — De idegrendszerem ki nem állotta az ily tanulmánnyal járó fáradságot, s így a cél elérése előtt kellett megállnia, s azóta csakis családi s baráti köreinknek szerez élvezetet játékaival. Négy nyelvet beszélünk s írunk egészen egyformán, mivel hárommal nevededtünk, s a negyediket is korán s komolyan tanulmányoztuk. E négy nyelv a magyar, német, francia és angol. — Tanulmányaink mellett anyánk nagy súlyt fektetett arra, hogy egyszersmind női kötelességeinknek is eleget teszünk s a ház teendőivel foglalkozunk, amellett pedig 14 éves korunktól fogva öltözeteinket a legapróbb részletig magunknak kellett készíteni. 1861-ben jelent meg Jankától két kötet költemény Jókai Mór kiadásában, de ezen költemények, mivel nővérem akkor még igen fiatal volt, nem bírnak azon érett és komoly érzéssel, mely utóbbi műveit jellemzi. Tőlem 1865-ben jelent meg egy kötet, Wohl Stephanie Regekönyve cím alatt... Azóta pedig négy éven keresztül a Divat c. női közlöny divatrészének szerkesztését vittem s írtam, itt-ott regéket és cikkeket több szépirodalmi lapba... Nővérem... sokat foglalkozik zenével s egyike Pest első zongoramesternőinek... azonkívül pedig néhány hét óta segédkezet nyújt nekem a Divat szerkesztésében⁴, melynek szépirodalmi részét is elvállaltam, s melyből a női munkaképesség egy buzgó organumát akarok alkotni. Egyszóval annak dacára, hogy férjhez nem mentünk, sikerült, mi Magyarországon még nehéz, szüleinktől anyagilag egészen független állást biztosítani számunkra. Társadalmi állásunkat illetőleg a legjobb körökben nem csak elfogadva, de igen szeretve is vagyunk, s így komoly munkásság, de amellett a legnemesebb mulatság között osztjuk fel időnket. — Már gyermekkorunk nemtői is nagy szellemek voltak... mondhatjuk, hogy szellemi kifejlődésünk nagy részét e kiválasztottak befolyásának köszönhetjük.”

Kövessük nyomon ennek a kettős önéletrajznak egyes mozzanatait és próbáljuk megkeresni a benne említett „kiválasztott nagy szellemek” nyomát Wohl Janka emlékkönyvében. Mindjárt előjáróban meg kell azonban állapítanunk, hogy bár a két testvér mindig és minden vonatkozásban együttműködött, az emlékkönyv, amelyről szólunk, kizárólag az idősebb nővéré, Jankáé volt; csupán egyetlen, jelentéktelen bejegyzés szól Stephanie-hoz, az is véletlenül kerülhetett bele. Érthető és egészen természetes, hogy akármennyire ragaszkodtak is egymáshoz a nővérek, emberi kapcsolataik mégis egyéniek, személyhez szólók voltak. Az emlékkönyvben ez a vonás különös hangsúlyt kap, annál is inkább, mert amióta csak szokássá vált az emlékkönyvbe bejegyzés, abban mindig volt valami közvetlen személyi vonatkozás, vagy legalábbis mindig értékesebbek voltak a tulajdonos és az utókor számára is azok a bejegyzések, amelyek nem a mások bölcs mondásait vagy költői szépségű sorait idézik, hanem amelyeket az emlékkönyvbe jegyzők maguk kifejezetten az emlékkönyv tulajdonosai számára fogalmaztak. Wohl Janka emlékkönyvének bejegyzései zömükben ilyen jellegűek, ami azt is bizonyítja, hogy széles körrel tudott emberi és szellemi kapcsolatot teremteni.

Az első nagy szellem, akitől a nővérek — éppen a nőkérdésben — ösztönzést kaphattak, édesanyjuk „legbensőbb barátnéja”, Brunswick

Teréz volt, aki Janka emlékkönyvébe 1858. május 4-én írt emléksorokat. *Brunswick* Teréz egész életében önnevelésre, embernevelésre törekedett, érezte, hogy kötelessége tenni valamit a közösségért — éppen úgy mint nagy kortársa *Széchenyi* István. *Brunswick* Teréz végül is a kisdnevelés és a gyermekvédelem terén valósította meg elgondolásait, de önéletrajzában, naplóiban sokat foglalkozik — már csak önnevelése kapcsán is — a nő szellemi önállóságra nevelésével, sőt a *dolgozó nő* problémáival is.⁵ Társadalmi helyzete és a korszellem okozza, hogy a nőt elsősorban a természetének jobban megfelelő házi körbe utalja és az önálló munkálkodás terén is főként olyan feladatokat szán neki, amelyek a női természetnek speciálisan megfelelnek. *Wohl* Janka és *Stephanie* kétségkívül *Brunswick* Teréz elgondolásainak hatására kezdtek hasonló kérdésekkel foglalkozni. Az általuk szerkesztett női lapokban szintén elsősorban a női kézimunka, a háziipar, a háztartási munka fejlesztését tűzték ki célul; de már csak saját életformájuk által is: ők egy lépéssel előbbre mutatnak. Mint írók, fordítók, lapszerkesztők: önállóan kereső, dolgozó nők voltak és a társadalomban is munkájukkal, műveltségükkel vívtak ki maguknak megbecsült helyet. *Wohl* *Stephanie* egy *A női munkáról külföldön, vonatkozással hazánkra* c. cikkében⁶ külföldi példákra hivatkozva, síkra száll azért, hogy ne tegyenek többé különbséget női és férfimunka között, mert „minden embernek a munkaköre ott van, ahova őt tehetségei, hajlamai és viszonyai utalják.” Helyesen mutat rá, hogy a női munkaerő iránti előítélet miatt milyen sok munkaerő vész kárba, vagy hever parlagon. Hivatkozik arra, hogy a haladóbb szellemű országokban, *Amerikában, Angliában* már számtalan női orvos is van. A *Wohl*-nővérek tájékozottak voltak ezekben a kérdésekben, mert kapcsolatban álltak az élettel: lapjaik szerkesztőségében halomra gyűltek a munkát kereső nők levelei és folyamodványai. Ezért jól látták azt a hibát is, hogy hazánkban a nők szégyennek tartják a háztartási vagy gazdasági pályára lépést, mindenki tanítónő akar lenni.

Brunswick Teréz már nem érhetette meg, hogy hová fejlődtek azok az eszmék, amelyeket kétségkívül ő hintett el a *Wohl*-nővérek lelkébe. Janka emlékkönyvébe 83 éves korában, pár évvel halála előtt írta emléksorait. Őt, aki élete során mindig szigorú önkritikával figyelte magát és elgondolásaiban is töretlen úton haladt, sok kudarc érte, sokat csatlódott önmagában és másokban is. Különösen idősebb korában érezte az apostolkodás martiriumát. Ez az érzés is magyarázhatja a *Wohl* Janka emlékkönyvébe a régi barátság emlékéül bejegyzett német nyelvű versnek — amely nyilván az ő saját költeménye — rezignált halálvágyát:

Bist du noch fern geliebte stille Stunde
 Bist du noch fern —
 Ich stehe mit der Ewigkeit im Bunde
 Und stirbe gern; —
 Schon ahnt mein Geist entwohnt
 Von Nichtigkeiten —
 Ein Morgenroth! —
 Entreiss mich bald dem Wechsel dieser Zeiten
 Friedenboth! —

Teleki Blanka rajza 1857-ből

Wohl Janka talán válaszul vagy köszönetül erre a bejegyzésre, 1860-ban megjelent költeményeinek⁷ *Ker-tem* c. versciklusát ajánlja hálás tisztelete és mély szeretete jeléül *Brunswick* Teréznek.

Minthogy *Brunswick* Teréz közvetlen környezetére utal, itt emlékezünk meg arról a klasszikus vonalú női fejet ábrázoló szénrajzról, amely Wohl Janka albumának 23^v fóliójára van beragasztva. A rajz alján baloldalt 1857-es évszám, jobboldalt *Teleki Blanka* sajátkezű aláírása látható. *Teleki* Blanka unokahúga volt *Brunswick* Teréznek, fiatalkorában *Kolozsvárt* *Barabás* Miklóstól tanult rajzolni és határozott tehetséget árult el. Az 1857-es év igen nevezetes életében, mert ekkor szabadult ki Kufsteinből, ahol 1851 óta sínylődött. Kiszabadulása után egyenesen Pestre ment, nagynénjéhez és az év októberéig maradt nála.⁸ Talán ekkor készülhetett a rajz, amit Wohl Jankának aján-

dékozott, aki azt beragasztotta albumába. Az albumban egyébként ez az egyetlen 1857-es évszámú emlék, úgyhogy az is lehet, hogy csak utólag ragasztotta be ezt a lapot az emlékkönyvbe, amelyet minden valószínűség szerint 1858-ban kaphatott.

Vajon kitől? Erre van egy feltevésünk.

Az emlékkönyv első lapja egy beragasztott kottalap, hangjegyekkel: *Liszt* Ferenc sajátkezű írásával. Az önéletrajzi levélben olvastuk, hogy Jankát szülei zongoraművésznőnek szándékoztak kiképeztetni, de e célt elérni nem tudták; mindamellett egész életén át rajongott a zenéért és nagy kortársáért, *Liszt* Ferencért. Janka 10 éves volt, amikor először látta *Liszt*t egy zenekari hangversenyen. Később sikerült vele személyes kapcsolatba kerülnie, amely egészen *Liszt* élete végéig tartott. Janka jelen volt ugyanis az *Esztergomi* *Misének* azon az előadásán, amelyet *Liszt* személyesen vezényelt a budapesti plébániatemplomban 1858-ban, és verset írt az eseményről, amelyet több újságban is közöltek. Hogy a megemlékezést megköszönje, *Liszt* személyesen kereste fel a Wohl-családot. Janka boldog volt. *Liszt* meghallgatta zongorajátékát és biztatta, hogy gyakoroljon, tanuljon tovább. Ettől kezdve *Liszt* élete végéig szívélyes baráti kapcsolat állott fenn köztük, mert *Liszt* számtalanszor felkereste őket otthonukban és ilyenkor mindig zongorázott is nekik. Időről időre ajándékokat is küldött és vitt Jankának, hol egy-egy könyvet, hol saját műveit, egy alkalommal pedig egy kis jegyzőkönyvet, amelybe hálás visszaemlékezésről és hűséges barátságról szóló ajánlást

is írt. Önként felmerül a gondolat, hogy vajon a kor divatjának megfelelő külső kiállítású, nagy haránt alakú, fekete préselt bőrkötésű emlékkönyvet nem *Liszt* Ferenc ajándékozta-e Jankának? Ezt a feltevést semmilyen közvetlen adattal nem tudjuk alátámasztani, csak azzal, hogy a legelső az albumban az a beragasztott kottalap, amelyre *Liszt* Ferenc írta egy eddig még nem határozott művének részletét.

Egyébként mindazt, amit *Liszt* Ferenc és *Wohl* Janka baráti kapcsolatáról tudunk, maga *Wohl* Janka írta meg abban a könyvében, amelyet *Liszt* Ferenc életéről előbb francia, majd német nyelven kiadott.⁹ Ez a munka azt bizonyítja, hogy *Liszt* sok mindent elmondott életéről a nővéreknek azzal a tudattal, hogy ők ezt életrajzírás céljából följegyzik. Azonkívül a nővérek számtalanszor tanúi voltak *Liszt* ünnepeltetésének is és mindig részt vettek azokon a zenei matinékon, amelyeket *Liszt* pesti otthonában a főváros író- és művésztársadalma számára rendezett. *Wohl* Janka könyvében meggyőzően állapítja meg, hogy *Liszt* Ferenc mindég őszintén hálás tudott lenni minden igazi rokonszenvért, és hogy jellemének ez a szép vonása magyarázza meg, hogy olyan sokak iránt érzett rajongó és mégis tartós vonzalmat egészen élete végéig.

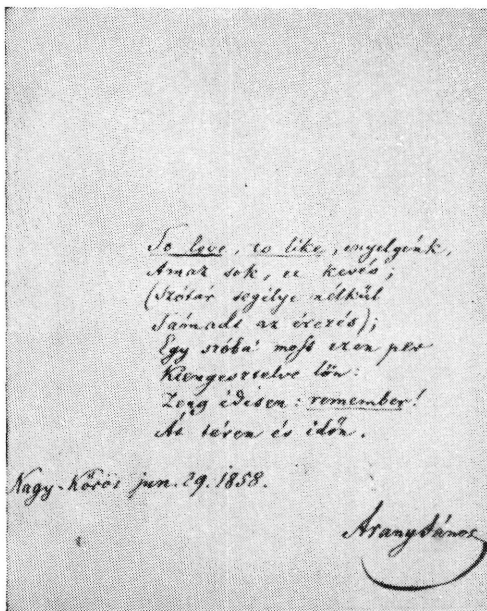
Visszatérve most *Wohl* Stephanie önéletrajzi levelére, arra a részre utalunk, amelyben Janka 1861-ben megjelent költeményeiről van szó. Feltűnő, de bizonyára csak a véletlenül múlt, hogy éppen *Jókaitól*, aki a verseket kiadta, nem találunk bejegyzést az emlékkönyvben. Találunk viszont *Arany* Jánostól, akinek Janka verseit ajánlotta és akihez ő maga több verset is írt.

Arany Jánossal 1858-ban ismerkedett meg *Wohl* Janka, amikor *Balagi* Károlyéknál *Nagykőrösön* látogatóban volt. A kis lány lelkesedett az irodalomért és *Arany*ért, és *Bulcsu* Károly, a költőnek szintén tanártársa, azzal tréfálkozott, hogy Janka szerelmes a költőbe. A költő azt válaszolta, hogy különbség van *to love* és *to like* között. *To like* kevés — mondotta a lány. *To love* meg sok — jegyezte meg a költő. Ezt a szóváltást foglalta versbe *Arany*, mikor *Wohl* Janka emléksorokat kért tőle:

To love, to like, enyelgénk,
Amaz sok, ez kevés;
(Szótár segélye nélkül
Támadt az érzés);
Egy szóba' most ezen per
Kiengesztelve lön:
Zeng édesen: *remember!*
At téren és időn.

A bejegyzés pontos dátuma: *Nagy-Kőrös*, június 29. 1858. Az emlékkönyvbe nem írta be, de saját kéziratára rájegyezte még *Arany* a következőt: „A 13-14 éves kislány és 39 éves nő, családos poeta közt éppen nem veszedelmes enyelgés.”¹⁰

Wohl Janka egyik *Arany* Jánoshoz írt verse viszont — 1859 májusából — háláját fejezi ki, hogy megmutatta neki az utat a költészethez.¹¹ Így kezdődik:

Arany János emléverse Wohl Janka albumában

verskötetét: „Én csak most kezdem érteni az írói pálya jelentőségét”... „én soha nem írtam azért, hogy írjak, hogy költő legyek, hogy nevem legyen, hanem csakis benső, ellenállhatatlan sugallatból, s a perc élvezetének kedvéért... 9 éves koromban franciául írtam, később németül, s csak három évvel ezelőtt Jókai lefordítá előttem német verseimet magyarra, s úgy vitt arra, hogy magyarul írok... Sokan szememre lobbantják, hogy zu gelehrt vagyok, én ártatlan vagyok abban... Sokat olvastam. Nekem Arany, Victor Hugo és Byron kedvenc költőim; de Arany mindenek előtt! De mintául egyet sem tudtam venni soha... Végül még egy komoly tréfát: borzasztóan ráijesztettek bennem a nőre! A hazába én vagyok az első, ki 30 ívnyi költeményeket ad ki...” Később Szász Károlyhoz intézett leveleiben Janka többnyire verset kér a költőtől, előbb a *Magyar Bazár*, majd a *Nők Munkaköre* c. lap számára. Emlékkönyvében Szász Károlytól dátum nélkül a következő verset olvassuk:

Az én nevem keveset ér,
Név, mit emlék alig kísér,
Mit könnyű lesz feledni.
De volna becses, mint babér,
Volna nagy, szent, mint hősi vér,
Most, könnyű volna ide vetni.

Wohl Janka költeményeinek kötetében egy-egy verset találunk többek között Szemere Pálhoz, Eötvös Józsefhez, Ballagi Mórhoz — ugyan ezek különböző időkben emléksorokat jegyeztek albumába.

Sugárfényt szórva ég költészetem,
Es szent sugárkörre lett ihletem,
S szép homlokodra hervadatlan
fűzért
Fon szívvirágból hálaérzetem.

Wohl Janka verseinek elég nagy része szól azokhoz a költőkhöz és nagy emberekhez, akik kortársai voltak. Ennek oka részben az, hogy igen sokkal közülük személyes ismeretségben volt és így juttatta kifejezésre irántuk érzett nagyrabecsülését, tiszteletét. Később, amikor lapszerkesztéssel foglalkozott, e kapcsolatok révén igyekezett megfelelő irodalmi anyagot biztosítani lapjai számára. Így pl. elég élénk levelezést folytatott Szász Károlyval is,¹² akinek ismeretségük kezdetén érdekes, önvallomásokkal teli levelet írt, amikor bírálatra küldte meg neki saját

Szemere Pál agg korában, egy szívbe foglalva, reszketeg kézzel írta be 1858. május 14-én a következő sorokat:

Munkálkodjál!
Keress!
Higy!
Remélj!
Elj!
Szeress!

Wohl Janka egy *Vörösmarty*-hatást tükröző verset intézett hozzá 1860 májusában, íme egy részlet belőle:

Azt mondtad egykor, költő lesz belőlem,
Vár rám dicsőség, hírnév és babér;
E kétes üdvnél nekem többet ér
Szereteted, a mellyel boldogítál,
Mit ad a hír? a szívnek boldogságot?
Oh nem! csalódást, fájdalmat, borút,
S hol int a zöld babér sugármosollyal,
Odáig oly nehéz a hosszú út.¹³

Ballagi Mórhoz intézett verse viszont, amelyben őt mint a haladás harcosát éneklí meg,¹⁴ korábbi keletű (1860. május 14.), mint ennek emléksorai az albumban 1863. dec. 20-ról:

„Ne engedj gazdag lelkednek egy gondolatát sem veszendőbe menni, hanem jegyezd meg szorgalmasan ötleteidet, a bohókásokat úgy, mint az okosakat. Így juthatsz el egykoron oda, hogy szellemi léteddel mint valami kívüled valóval, úgy bírhat, ami legegyszerűsbb út az igazán emberi bölcsesetre.”

Eötvös Józsefhez 1859 novemberében írt verset Janka, *Eötvös* bejegyzése az albumban 1863. dec. 8-ról datálva a következő:

„A tudomány feladása, hogy az értelemre, a szépirodalomé, hogy a kedélyre hasson, s így a nézet, mely szerint a nő, ki az irodalom ezen ágát műveli természetes körén túllép, meggyőződése szerint nagy tévedés: de valamint a nő legszebb hivatását, mely abban áll, hogy a társadalomban a kedélyek nemesítésére hasson, csak gyengéd nőiesség által teljesíthetik, úgy irodalmi hatása is ezen tulajdon által feltételeztetik. — A feladás, mely a nőnek az irodalom körében jutott nem kevésbé szép és dicső, de egészen különböző, s csak ha ehhez hű marad, lehet hatása üdvös és állandó.”

Brunswick Teréz után a „kiválasztott nagy szellemek” közül *Eötvös* József lehetett az, aki értékelni tudta a *Wohl*-testvérek törekvéseit a nőemancipáció kérdésében, Janka viszont szintén megérezte *Eötvös*nek a kortársak közül kimagasló nagyságát, amikor így írt hozzá verset:

„A nemzet föld, a költő nap az égen,
mely túlragyog az eltűnt nemzedéken.”¹⁵

Még számtalan jelentős és kevésbé jelentős nevet sorolhatnánk fel a Wohl Janka emlékkönyvébe jegyzők sorából. *Bulcsu* Károly, *Jósika* Kálmán, *Szabó* Richárd, *Vámbéry* Ármin, *Dux* Adolf, *Rózsaágyi* Antal nevei mellett álljon itt még szószerint *Arany* László érdekes és jellemző verse 1868-ból:

Egy ócska sipka, rozsdá, falsch ezüst,
Csúf nyers modor, goromba pipafüst:
Hogy fesse ezt eszményileg ecset? —
De sipka, rozsdá, füst és nyers modor,
Ha a sors évre évet elsodor,
Mint régi emlék nyerhet majd becset.

Az emlékkönyv vége felé két lapon, két egymáshoz eléggé hasonló, karikatúra-szerű tollrajz látható, amelyek feltehetően a Wohl-szalont ábrázolják. Az egyik egy bemutatási, a másik egy társalgási jelenet.

Kézirattárunk őrzi Wohl Jankának egy kézirat töredékét¹⁶ Justh Zsigmond hagyatékából, amely következőképpen jellemzi szalonjukat: „Egy magyar cikkben, mit a Wohl-nővérekről írtak, azt mondja valaki, hogy valami csodálatos centripetális erőnél fogva mindig a legkiválóbb embereket tudtuk körünkbe vonni és — abban megtartani. Ez tény. — ... A »salont« nem úgy fogtuk föl, mint nálunk szokás, hogy feszes, fényes összejöveteleket rendeztek, de éveken át a téli délutáni vagy esti órákban »otthon« voltunk, és a ki egy órai csevegésre, egy kis jó zenére vágyott, biztos lehetett, hogy kedélyes légkört és egy csésze teát talál, ha *váratlanul, hívatlanul* bekopogtat. És igen sokan kopogtattak be. Liszt, a míg csupán elvétele, látogatóba jött Pestre, rendesen megfordult párszor a W[ohl]-szalonban — ahol játszott is gyakran, tanítványait bemutatta stb. Később, mikor már évenként pár hónapig tartózkodott itt, hetenként 1—2-szer nagyobb vagy kisebb comitéban egész estéket töltött a házuknál. Saisononként 2—3 nagyobb estélyt adtunk, melyeken az Akadémia, a Kisfaludy-társaság néhány kiváló tagja, minők Greguss Ágost, Győry Vilmos stb. voltak, Szász Károly, Ballagi stb. soha nem hiányoztak ... művészek és különösen a *konsulok* jelentek meg, kik mindig jól érezték magukat nálunk úgy, hogy volt rá eset, hogy azt a megjegyzést tették: maguknál olyan va-et-vient van, mint egy követségnél. Régebben B. Eötvös sógora, a genialis Rosty Pál sokat járt hozzánk. A míg élt, Deák Ferenc legjobb barátja, Kandó Kálmán egy állandó alakja volt salonunknak. Tíz évnél tovább Zichy Géza csaknem kizárólag a mi házuknál mutatta be műveit. Itt olvasta fel legelőször válogatott kis körnek »A leányvári boszorkány«-t ... nagyobb és kisebb zeneszerzeményeit, dalait ... De Gerando Ant.¹⁷ azt állítja, hogy Pesten egyedül a mi salonunk hasonlítható össze a párisiakkal. Hogy *ma* mi, azt ön nálam jobban tudja ...”

Életük vége felé szalonjuk egyik leggyakoribb látogatója Justh Zsigmond lett, akivel mindkét nővér gyakori levelezésben állott olyankor, amikor távol volt Pesttől. A levelek hangja közvetlen, meghitt szellemi kapcsolatra mutat, nem csupán felületes ismeretségre. Ugyanezt bizonyítja az is, amit Justh Zsigmond naplójában¹⁸ a nővérekről följegyzett:

Wohl Janka szalonja

„Szerda (1889) ápr. 3-án. Villásreggeli után Wohlékhoz, ... Jankával ... Zala atelier-jába ... Visszafelé kocsizva Wohl Janka egy igen jellemző dolgot mond önmagára. Ha valaki megbántja, ő tüstént (és pedig naivan) úgy replikázik rá, hogy annak éppen leggyöngébb oldalát támadja, sérti, s ez a fegyvere ...

Kedd, április 30-án. Wohléknál, szegény Stefanie fenn, de bizony alig eszmél, annyira odáig van. Azt hiszem nemcsak a baj, hanem a morphin is aláásta úgyis gyenge szervezetét ...”

Valóban Stephanie még ebben az évben meg is halt. Janka 1901-ig élt. Ebben az évben a lapok tele vannak *Viktória* angol királynő haláláról, temetéséről közölt cikkekkkel, fényképekkel. Wohl Jankáról csupán néhány jó barát emlékezett meg. A *Budapesti Hírlap* névtelen cikkírója különösen azt emeli ki, hogy Wohl Janka volt az első nő, akit az Akadémia fordítással bízott meg. Symons *A renaissance Olaszországban* c. könyvét és *Sainte-Beuve* híres kötetét, az *Arcképek*-et fordította le magyarra. Műveinek legértékesebb tulajdonsága, hogy kifejezésre jut bennük a fejlett, kifinomodott társadalmi élet minden vonása.

Majd Zichy Géza írja, ugyancsak a *Budapesti Hírlapban*:¹⁹ „Stefánia volt a zseniálisabb, Janka az okosabb. Janka koncipiálta és fejtette meg azt a problémát, hogy lehessen vagyon, szépség és rang nélkül számot tenni a társadalom minden rétegében. Minden est jelentőséggel teljes, minden hangverseny korszakalkotó volt ... Liszt, Munkácsy, Haynald, Fraknoi, a bel- és külföld legkiválóbb emberei örömmel időztek

nála. Estéi mindenki előtt keresettek és kedvesek voltak. Tudott lelkesülni, szeretni, tisztán és önzetlenül és azokhoz, akiket szeretett, hű maradni egy emberéletén át.”

Valóban, Wohl Janka egyéniségének ez a legfigyelemreméltóbb vonása, hogy olyan szellemi légkört tudott kialakítani maga körül, amely vonzotta és tartósan le tudta kötni a „kiválasztott nagy szellemeket”, amiben kétségkívül nagy része volt annak, hogy önzetlenül tudott lelkesedni mindazokért, akiket ezek közé számított. Gondolkodása határozottan haladó szellemű volt és nem maradt hatás nélkül sem azokra, akik szalonjának állandó látogatói voltak, sem a két nővér által szerkesztett újságlapok olvasóközönségére. Wohl Janka emlékkönyvéből, a sok értékes bejegyzés mellett elég sok név hiányzik, akikkel föltétlenül kapcsolatban volt. Ez csupán annak bizonyítéka, hogy főcélja nem az emlékek gyűjtése volt, hanem a maga elé tűzött célokért való küzdelem és munka.

Jegyzetek.

1. Az OSZK 1956-ban vásárolta meg; jelzete Fol. Hung. 2928.
2. OSZK kéziratárának *Levelestára*. — Illésy György (1832—1871) hírlapíró és lapszerkesztő.
3. Szinnyei életrajzi lexikona szerint 1846-ban.
4. Lapszerkesztői tevékenységükre nézve ld. Nagydiósi Gézáné: *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig*. Orsz. Széchényi Könyvt. Évk. 1957. Bpest, 1958. 193—227. l.
5. V. ö. Czeke M. — Révész M.: *Gr. Brunswick Teréz élet- és jellemrajza*. Bpest, 1926. — Czeke M.: *Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései* I. k. Bpest, 1938. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)
6. Wohl Stephanie *hátrahagyott iratai*. Bpest, 1891. II. k. 177—209. l.
7. Wohl Janka *költeményei*. Kiadja Jókai Mór. Pest, 1861.
8. P. Szathmáry Károly: *Gr. Teleki Blanka életrajza*. Bpest, 1836.
9. J. Wohl: *François Liszt*. Paris 1887; *Franz Liszt*, Jena 1888.
10. Arany János *összes művei* VI. k. 40., ill. 227. l. Bpest, 1952.
11. Wohl Janka *költeményei* 70. l.
12. Wohl Janka levelei Szász Károlyhoz az OSZK kéziratárának *Levelestárában*.
13. Wohl Janka *költeményei* 55. l.
14. Wohl J. *id. m.* 11. l.
15. Wohl J. *id. m.* 35. l.
16. OSZK kéziratárának *Analekta-gyűjteményében*.
17. De Gerando Antonia szül. 1849-ben, Teleki Imre és Brunswick Karolina unokája.
18. Justh Zsigmond *naplója*. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Halász Gábor. Bpest (1941). 328., 367. l.
19. 1901. 142. sz.

Das Stammbuch der Frau Janka Wohl

KLÁRA CSAPODI

Die Schwestern Janka und Stefánia Wohl stellten ihr ganzes Leben bewußt in den Dienst des geistigen Fortschrittes; diesem Umstand ist es zu verdanken, daß sie, angefangen von den 60-er Jahren des letzten Jahrhunderts bis zur Jahrhundertwende, im gesellschaftlichen und literarischen Leben der ungarischen Hauptstadt eine bedeutende Rolle spielten. Ihr Wesen wurde durch eine sorgfältige Erziehung und das geistige Milieu bestimmt, aus dem sie stammten. Ihr Vater war Arzt, die Mutter eine sehr gebildete, belesene Dame, die mütterliche Freundin der Schwestern war Therese *Brunswick*. Es läßt sich nicht bezweifeln, dass die enge Freundschaft mit der Letzteren in den Schwestern das Interesse für soziale Probleme, vor allem für die Frauenfrage erweckte. Die Schwestern Wohl übernahmen und entwickelten die Ideen über die Frauenerziehung Therese *Brunswicks* fort. Sie kannten und verfolgten mit stetem Interesse die ausländische Literatur über die Frauenfrage. In den Zeitschriften für Frauen, welche die Schwestern selbständig redigierten, haben sie einerseits die ungarischen Frauen mit den betreffenden Problemen bekannt gemacht, andererseits bot sich ihnen durch die Redaktionskorrespondenz Gelegenheit, die soziale Lage der ungarischen Frauen kennen zu lernen. Neben der Frauenfrage interessierten sie sich besonders für literarische, künstlerische und wissenschaftliche Fragen und beide übten sowohl als Schriftstellerinnen, wie auch als Übersetzerinnen eine rege literarische Tätigkeit aus.

Im gesellschaftlichen Leben sind die Schwestern Wohl deshalb von Bedeutung, weil es ihnen gelang, trotz ihrer bürgerlichen Abstammung einen literarischen Salon zu unterhalten, welchen die hervorragendsten Männer des In- und Auslandes gerne und oft besuchten. Die Schwestern verstanden es, in ihrem Salon, — dank ihrer vielseitigen Bildung und eigenen Ansichten — eine Atmosphäre zu schaffen, welche die prominenten Persönlichkeiten der geistigen und künstlerischen Welt anzog und ihr Interesse ständig fesselte. Einige Dokumente dieser gehobenen geistigen Atmosphäre sind im Stammbuch der älteren Schwester, Janka erhalten geblieben. Dieses Buch wurde durch die Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi 1957 käuflich erworben. Die darin befindlichen Eintragungen geben ein treues Spiegelbild jener Rolle, welche Janka Wohl im gesellschaftlichen und geistigen Leben ihres Zeitalters spielte, obwohl — überraschenderweise, — Namen zahlreicher großer Schriftsteller und Künstler, mit denen sie unbedingt in Verbindung stand, fehlen.

Unter den eingetragenen Namen sind die bekanntesten: Therese *Brunswick*, Ferenc *Liszt*, János *Arany*, József *Eötvös*. Therese *Brunswick* schrieb, einige Jahre vor ihrem Tode, ein Gedicht wehmütiger Stimmung; Ferenc *Liszt* hat sich, gewohnheitsgemäß mit der Eintragung eines Teilstücks aus einer seiner Kompositionen verewigt; János *Arany* gedachte mit einem kurzen lyrischen Gedicht seiner Freundschaft zu Janka Wohl; József *Eötvös* brachte seine fortschrittlichen Ideen in der Frauenfrage zum Ausdrucke.

Szibériai magyar lapok 1915—1921

BIBLIOGRÁFIA AZ OMSZKI FORRADALOM
ÉS VÖRÖS ÚJSÁG RÉSZLETES ISMERTETÉSÉVEL

TERBE LAJOS

I.

A sajtó történetében figyelemre méltó hely illeti meg az újságnak azt a típusát, amelyet katonaujságnak nevezünk. Az 1914—1918-as világháború idején a magyar katonák körében sok helyen föltűntek az ezredlapok, tábori újságok, amelyek hivatva voltak arra, hogy a katonákhoz el nem jutó hírlapokat pótolva, a táborban élőket híryanaggal, olvasmánnyal ellássák. Mindjárt az imperialista háború megindulása után a magyar katonák tízezres tömegei estek hadifogságba. Oroszországban 1917 elején már közel félmillió magyar hadifogoly élt, és ezeknek túlnyomó része szibériai hadifogolytáborba került. Ily körülmények között 1915-ben kialakult a tábori lap új típusa: a hadifogoly-tábori újság, amit tintával írtak, kézírással, vagy litografikus úton sokszorosítottak. Ismerünk olyan lapokat is, amelyek egyetlen példányban készültek fölolvadás céljára. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörése után, mikor a hadifogoly katonák egész figyelme a politikai élet, a kibontakozó új társadalmi fejlődés felé fordult, és kíváncsian figyelték az eseményeket, amelyektől szabadulásukat remélték, nagy szükség volt arra, hogy a foglyok felébredt politikai érdeklődését megfelelő újság által kielégítsék. Így lehetőség nyílt arra, hogy megszülessék a hadifogoly-újság új típusa: a nyomtatott politikai lap.

A hadifoglyok pártszervezetei együttműködtek az orosz kommunista párt helyi szervezeteivel, lapjaik kapcsolatban álltak az orosz forradalmi lapokkal. Az oroszországi magyar forradalmi lapok viszontagságos élete nemcsak a magyar, hanem az orosz munkásmozgalom történetébe is beletartozik. Közleményeik gazdag anyagot szolgáltatnak azok részére, akik a sorsdöntő forradalmi évek történetét kutatják. A Szovjetunióban és hazánkban már eddig is sok közlemény jelent meg arról a kérdésről, hogy milyen szerepet játszottak a magyar hadifoglyok a forradalom győzelméért, a tanácsok hatalmáért vívott 4 éves küzdelemben. A hírlapanyag alaposabb megismerése új lendületet adhat a kutatásnak.

A forradalom idején Oroszországban megjelenő magyar kommunista lapok csak néhány hónapig, legfeljebb egy-két évig éltek. Természetesen megszűntek, amikor a hadifoglyok nagy tömegei visszatértek hazájukba. A Szovjetunióban megjelent magyar kommunista lapok által keltett hatás azonban e lapok megszűnésével nem ért véget, hanem

áttört az országhatáron is: e lapok életéből, az általuk teremtett forradalmi gyakorlatból kinőve jöttek létre 1918 végén és 1919 elején a legelső magyarországi kommunista újságok. Az oroszországi magyar lapok hazatérő volt szerkesztőinek kezdeményezésére indult meg 1918 végén a budapesti *Vörös Újság*.

II

Az általunk vizsgált lapok egy része egy-két lapos; csupán híreket közölt és naponta jelent meg. De vannak olyan folyóirat-jellegű lapok is, amelyek verseket, novellákat és tanulmányokat adtak közre, számonként 50—60 oldalon, művészi illusztrációkkal. Ezek a kézírásos folyóiratok természetesen nagyobb időközökben jelentek meg, és csak az értelmiségiek számára készültek. Némelyik lapban sport- és sakkrovatot is találunk. A szibériai lapokból igen kevés szám került át *Magyarországra*, ezért csak egész határozatlanul lehet megállapítani a legtöbb lap indulásának és megszűnésének időpontját.

A kézírásos napilapok némelyike a forradalom története szempontjából érdekes híryanagot tartalmaz. *A razdolnoi Tudósító* c. lap 1917. augusztus 11-i száma petrográdi hírt közöl, mely szerint az utcákon katonák lázítanak. *Hírek az Amurszkaja Echo (1917.) XI. 15-i számából* c. lapban többek között ezt a hírt olvassuk: „Taskentben a bolsevisták fegyveres fölkelése folyamatban van osztrákoknak vezetése mellett, akik a tűzérési tüzet vezetik.” Különös figyelmünkre tarthatnak számot a forradalmi magyar lapok közleményei, amelyeknek nyilvánvalóan részük volt azon harc eszmei előkészítésében, amely *Magyarországon* 1945-ben, illetve az utána következő években győzelmet aratott. *A taskenti III. Internacional* c. lap 1920. március 21-i számában olvassuk ezeket a sorokat: „Nekünk magyar proletároknak van egy örökségünk nyugaton, s ez: A magyar proletár diktatúra! Nincs messze a perc és mi elmegyünk törvényes örökségünkért.” (*Osztálybajtársakhoz!* c. vezércikkben.) Ehhez hasonló megnyilatkozásokat nagyon sok lapból idézhetnénk.

Bibliográfiánkban az anyagot két főcsoportra osztva adjuk közre. Az első csoportba a polgári szellemű, kézzel írt, nem nyomdai úton sokszorosított lapok tartoznak, a másodikba a forradalmi lapok, amelyek a legtöbb esetben nyomdai úton készültek.

A polgári szelleműek csoportjába sorolt lapok némelyikén itt-ott a forradalmi szellem vonásai is megjelennek. Így pl. az *Add Tovább* c. lap 1918. február 3-i számában szemünkbe ötlük egy cikk: „A román szociáldemokraták forradalmi tanácsának felhívása a román néphez”. A közlemények gondos vizsgálata alapján állapítottuk meg, hogy melyik főcsoportba tartoznak az egyes lapok. Az említett *Add Tovább* c. lap hírei — a fenti közlemény kivételével — bolsevikellenes beállítottságúak: ilyen pl. az a tudósítás, amely szerint a lakosság örült annak, hogy városukból a bolsevistákat kiverték.

A irodalom kutatói számára is akad érdekes közlemény némelyik lapban. Így pl. a *Berezovka* c. kézíratos folyóirat 1917. évi 3-4. számá-

ban ráakadunk Bródy Sándor egy olyan elbeszélésére (*Hófehérke*), amely oroszról van magyarra fordítva.

A szibériai magyar lapok szerkesztői, munkatársai között jeles költőket és kiváló írókat is találunk. Ilyenek: *Homok* (Bányai Kornél), Jaroszlav Hasek, *Ligeti* Károly, *Pogonyi* Antal, *Zalka* Máté, akik a szibériai lapok hasábjain kezdték meg irodalmi pályafutásukat.

A *krasznojarszki Vörös Újság* 1920 elején megjelent egyik száma közreadta az itteni katonai parancsnokság 1919. augusztus 10-én kelt jelentését, mely 17 magyar hadifogoly 1919. augusztus 1-én történt agyonlövését többek között azzal indokolja, hogy „A kutatás alkalmával tényleg sok veszélyes irat és a csehszlovák hadsereg ellen irányuló elleneséges és izgató cikkeket tartalmazó magyar újságok találtattak.” (*Hadifogoly magyarok története*. 2. kötet. Bp., 1931. 424. l.) Érthető, hogy a forradalmi magyar lapokat, amelyeknek őrzése életveszélyt jelentett, a szibériai ellenforradalom múltó győzelme idején a megfélemlített foglyok megsemmisítették, így alig maradt belőlük valami az utókorra. A mégis megmaradt magyar lapokból a hazatérő katonák az itthoni ellenforradalom miatt csak dugva mertek néhány számot hazahozni. A szibériai ellenforradalom idejét túlélő lappéldányok túlnyomó része Szibériában maradt és itt elkallódott. A szovjet múzeumokba, levéltárakba, könyvtárakba került magyar lapok feldolgozása — úgy halljuk — folyamatban van, de csak körülbelül 3 év múlva fejeződik be.

Fontos az, hogy minden intézmény, amelyik becses szibériai hírlapanyaggal rendelkezik, a birtokolt értékkel arányban álló gondot fordítson a tulajdonában levő lapok tárolására, megőrzésére, restaurálására. Ennek ellenére van olyan intézmény, ahol még pontos címléírást tartalmazó katalógus sem készült eddig. Elismerés illeti a Hadtörténelmi és a Párttörténelmi Intézetet, amely sok fényképfelvételt készített az elveszésnek és rongálódásnak kitett értékes és ritka hírlapanyagról.

A lapcím sok újság homlokán orosz nyelven is föl van tüntetve. A vegyes nyelvű német—magyar lapok címe rendszerint magyarul is, németül is ott szerepel a lapfejen. Az ily kettős-hármas lapcímek pontos közlésére bibliográfiánkban különös figyelmet fordítottunk. A hazahozott példányok egy részére rá van írva az egykori tulajdonos neve. Hasznosnak láttuk, hogy ezt is föltüntessük.

A Szibériától délre eső szovjet területeken megjelent magyar lapokat a szibériaiakkal együtt tárgyaljuk; ez a vidék közvetlenebb kapcsolatban áll Szibériával, mint a *Szovjetunió* többi részével.

III

Az orosz területen megszületett magyar forradalmi újságírás legelső termékei közül legjellegzetesebb az *Omszkban* 1918. február 10-én megindult *Forradalom*. Ezt a lapot az ottani magyar pártszervezet első elnöke, *Ligeti* Károly alapította és szerkesztette. *Ligeti* még *Omszkba* kerülése előtt, 1917-ben tagja lett az orosz kommunista pártnak, de már fogságba esése előtt is forradalmár volt, eléggé tanúsítják ezt még jórészt

kiadatlan ifjúkori írásai, versei. A *Népszava* 1916. június 4-i számában megjelent *Harctéri levelei* csak leplezett módon fejezik ki érzelmeit.

Nem véletlen az, hogy a fejlődni kezdő magyar kommunista újságírás a szibériai városok közül legelőször éppen Omszkban lépett porondra. Omszk közép-pontjában fekszik Szibéria sűrűbben lakott nyugati részének, és a magyar hadifoglyok zöme Szibériába került,¹ a legnagyobb létszámú magyar legénységi tábor éppen az omszki. Értethető az is, hogy a magyar hadifogoly lapok túlnyomó része Szibériában jelent meg.

Kun Béla Szamuely Tiborról szóló emlékezésében elbeszéli, hogy ő és Szamuely indította meg „Szociális Forradalom címmel az első magyar kommunista lapot.”² Ez a lap Moszkvában 1918. április 3-án jelent meg először. Kun Béla és Szamuely Tibor minden bizonnyal ismerte a még előbb, 1918. február 10-én megindult omszki Forradalmat, amely mindkettőjüktől közölt cikket. (Kun Bélától 1918. március 10-én, Szamuely Tibortól 1918. május 12-én.) Éppen a moszkvai Szociális Forradalom emlékezett meg legelőször (1918. december 18.) az akkor már halottnak hitt Ligeti Károlynak, „az omszki magyar kommunista lap, a Forradalom szerkesztőjének” sorsáról és hősies életéről.³ A moszkvai Szociális Forradalom az omszki Forradalomnál magasabb színvonalú és határozottabb irányú kommunista lap volt. Ezért az első magyar kommunista lap kérdésében nyugodtan elfogadhatjuk Kun Béla fenti megállapítását, annak ellenére is, hogy az omszki lap közel két hónappal előbb indult meg, mint a moszkvai. Az azonban kétségtelen, hogy idő-

Az omszki Forradalom c. lap 1. számának 1. oldala.
1918 febr. 10.

Ligeti Károly az omszki Forradalom szerkesztője
kivégzése előtt

rendben az omszki lap nyitotta meg a szibériai magyar kommunista újságok sorát és utóda, az *omszki Vörös Újság* élt legtovább a szibériai magyar lapok közül.

Az *omszki Forradalom* sokban különbözik a többi forradalmi laptól. Az egész lapra ráüti bélyegét szerkesztőjének, Ligeti Károlynak szépirodalmi irányú érdeklődése. Az ő újságírói stílusa nagyon jellegzetes: szokatlanul nyers, de jól árnyalt és erőteljes. Stílusáról még névtelenül közreadott cikkeit is föl lehet ismerni. Csak akkor ír, amikor lelkét erős indulatok fűtik. Írásait az eszme és meggyőződés benső ereje, a mélyen meglátott valóságot érzékletesen feltáró költői képek teszik szárnyalóvá. A lap közleményei jól tükrözik a forradalmi Omszk és a sokirányú tevékenységet kifejtő omszki párt-szervezet életét. Omszkban és más szibériai városokban párttonkízüli hadifoglyok és párttagok, internacionalista ma-

gyar vörös katonák tízezrei olvasták ezt a lapot éppen azokban a sorsdöntő hónapokban, amikor ellenforradalmi csapatok kezdték előzönlteni egész Szibériát, és komolyan kockán forgott az új szocialista rendszer élete. A *Forradalom* és a többi magyar forradalmi lap hatása következtében a magyar foglyok nagy része a forradalom oldalán találta meg helyét.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában megvan az *omszki Forradalom* összes megjelent száma. Ez a 15 számból álló kicsiny, de gazdag tartalmú sorozat (1918. febr. 10.—május 26.) ez idő szerint unikum. Tudunkkal másutt még sehol sem került elő teljes példány. Hírlaptárunk rendelkezik még több más szibériai lapból is néhány számmal, de egyikből sincs, csak megközelítően sem, teljes példányunk. Mivel közleményünk egyik célja az Országos Széchényi Könyvtár ritka és kevésbé ismert anyagának ismertetése, az *omszki Forradalomról* bővebben kell szólnunk, már csak azért is, mert ez az egyetlen szibériai magyar forradalmi lap, amelynek minden megjelent száma ismeretes. Különös figyelmet fordítunk e lap utódjára, eszmei örökösére, az *omszki*

Vörös Újságra is, melynek teljes 2. évfolyama és 1. évfolyamának java-része szintén hozzáférhető *Budapest* különféle gyűjteményeiben. Ez utóbbi lap 1920. januárjában kezdte meg pályafutását és — mint leg-tovább élő szibériai magyar lap — csak 1921. augusztus végén szűnt meg. — A *Forradalom* megszűnése és a *Vörös Újság* megindulása közti idő-ben, tehát mintegy másfél évig, Omszk az ellenforradalmárok kezén volt. A földalatti mozgalom adott ugyan ki itt is röplapokat, de folyamatosan megjelenő forradalmi lap kiadására Omszkban ekkor nem volt lehetőség.

IV

Az omszki *Forradalom* példányait az olvasók, Zofija *Venckovics-Ligeti* *Visszaemlékezései* szerint, „már a nyomdában elkapkodták, rongyosra olvasták.”⁴ Z. *Venckovics-Ligeti* elmondja még, hogy a lap cikkeit kiadták török nyelven is, és a kinyomott töröknyelvű lappéldányokat a *Kaukázusban* a fegyverszünet ellenére offenzívát kezdő török csapatok katonáihoz eljuttatták. (*Idézett műve. 158. l.*) A lap már 1. számától kezdve (1918. febr. 10. — az ónaptár szerint: jan. 28.) kommunista lap volt. Jól mutatja ezt a felírás, mely már az első szám fejlécében is olvasható: „Kapható a Dom Respublikában és a Bolsevikok központi párt-helyiségében Jedincavaja-ulica.” Az OSZK példányát Omszkból *Hudra* László hadnagy, omszki hadifogoly, kaposvári gimnáziumi tanár hozta haza, nyilvánvalóan azon célból, hogy az omszki magyar forradalmárok ellen már ekkor tervezett följelentését a lap számainak mellékelésével alátámaszthassa. *Hudrát* a lap március 31-i és április 7-i száma támadja, provokációs hírek terjesztésével vádolja. A *Forradalom* cikkei általában szerzőjük nevével jelentek meg. Névtelen cikk, álnév, csak kivételesen, indokolt esetben fordult elő. A névtelen cikkek java részét a szerkesztő írta. A lap 1918. május végén amiatt szűnt meg, mert szerkesztője, *Ligeti* Károly, kiment a frontra a csehszlovák ellenforradalmárok ellen harcolni és fogságba esett. A fahérgárdisták, akik nagy túlerejükkel már június elején elfoglalták Omszkot, a súlyosan sebesült *Ligeti*t fogságban tartották és egy év múlva, 1919. június 2-án kivégezték.

A lap politikai cikkeket, mozgalmi híreket, verseket és novellákat közölt. *Ligeti* fordításában (oroszról) közölte az egész *Kommunista Kiáltványt* (március 24—május 26.). Közölt cikkeket a lap nyomdászatól, *Devecska* Kálmántól is. A legtöbb cikk szerzője *Ligeti* Károly, az omszki pártszervezet elnöke és *Rabinovits* József, az omszki párttitkár, aki a pártszervezetet képviselte az áprilisi moszkvai hadifogoly kongresszuson, de májusban már ismét Omszkban és környékén tevékenykedett, május 26. után újra távozott Omszkból, Moszkván keresztül hazatért Magyarországra és a Tanácsköztársaság idején a belügyi népbiztos helyettese lett. A május 1-i számban *Rabinovitstól* tudósítás jelent meg az országos kongresszus-ról, amely Moszkvában 1918. április 13—18. között zajlott le. A közlemény részletesen beszámol az elhangzott beszédekről, így *Kun Béla* és *Szamuely Tibor* beszédéről is. A lap egyik számában *Gorkij*-költemény jelent meg *Ének a sólyomról* címmel. Megjelent a lap-

Az omszki *Forradalom* szerkesztősége ebben az épületben volt. A szerkesztő maga is itt lakott, a II. emeleten

ban Ady három verse: *Esze Tamás komája*, *Álmodik a nyomor*, *Mert mindig másokért csatáztam*. A verseket némi eltéréssel, nyilvánvalóan emlékezetből közölték. A *Marseillaise* fordítását, *Várnai Zseni*, *Csizmadia* Sándor, *Petőfi* egy-egy költeményét és *Ligeti Károly* három versét is olvashatjuk a lapban. A márc. 31-i számban található egy tudósítás a tomszki szervezkedésről. A cikk szerint az itteni szervezet által rendezett gyűlésen „a vörös gárda felállításának szükségességéről München hdgy elvtárs tartott nagyhatású beszédet”.

A lap mozgalmi hírei jól mutatják, hogy 1918 elején Omszk volt a hadifoglyok szervezkedésének központja. Mivel a foglyok zöme Szibériában élt, Omszkból könnyebb volt őket elérni, mint a távoli Moszkvából. A *Forradalom* 1918. május 12-i számában ezt írja: „Újságokat Oroszország és Szibéria minden városába küldünk, ahol foglyok nagyobb számban vannak”. Ez a közlés is mutatja, hogy a lap nem érte be a helyi lap szerepével, országos jellegű lap kívánt lenni. Az omszki *Forradalom* jelentős példányszámban jutott el Szibéria minden tájára, ahol magyar hadifoglyok éltek. Így mindaz, ami Omszkban történt, és amit a lap nyilvánosságra hozott, ismeretessé vált és példaként ragyogott más szibériai városok magyar hadifoglyai előtt is.

Hogy éreztessük azt a feszültséget, amely a lapban megjelent cikkek hangját is meghatározta és tartalmi szempontból az egész lapot jellemzi, idézünk néhány sort *Ligeti Károly* két név nélkül megjelent cikkéből: „Dózsa György a vezérünk, a magyar elnyomottak vértanú hőse! Jertek testvéreim a mi vörös hadseregünkbe, megmenteni az orosz for-

radalmat, megkezdeni fegyverrel a kézben a magyar munkások, a magyar parasztok felszabadítását. Fegyverre a földért, a kenyérért, a békéért, a szabadságért!... Éljen a magyar vörös hadsereg!" (1918. febr. 10. 1. sz.) „A mi írásunk vörös-fekete írás. Tele van halálos gyűlölettel, átkozódással, vérszomjas bosszúvágygal. Az úri horda reszkessen, ha megjelenünk egyszer a Kárpátok országában! Ott fogjuk befejezni a levélírásunkat. Finom kutyabőrre fogunk írni, finom, úri kutyabőrre!" (A hét c. rovat *Budapesti levél* c. cikkében az 1918. április 14-i számban).

Milyen előzményekből sarjadt ez a legelső szibériai magyar forradalmi újság? — A mindjárt megjelenésekor határozott alkattal jelentkező lap kétségkívül az orosz forradalmi újságírás tápláló talajából nőtt ki. Ez adatszerűen is megállapítható. A *Forradalom* szerkesztőjének, *Ligetinek* és főmunkatársának *Rabinovitsnak* a magyar lap megindulását megelőző időben is jelentek meg cikkei orosz nyelven, orosz lapokban. (*Ligeti* felhívása a hadifoglyokhoz: a *Revoljucionnaja Műszl* c. lap 1918. január 9-i számában, másik cikke: *Voszpitateli naroda*: ugyane lap 1918. január 24-i számában, legkorábbi általunk ismert cikke: ugyanitt, 1917. dec. 31.) *Ligetinek* a *budapesti Népszavában* is jelent meg olyan cikke (1916. június 4.), amely leplezetten a háború folytatása ellen szól. *Ligeti* a *Népszavával* még 1917 végén is akarta tartani a kapcsolatot. Utoljára 1917. december 18-án küldött levelezőlapot a *Népszava* szerkesztőségének. Írása e szavakkal végződik: „Szívvel és lélekkel együtt vagyunk Önökkel — s együtt leszünk — a barikádokon.” Ezek a sorok olyan várakozást fejeznek ki a *Népszavával* szemben, amelyben *Ligetinek* csalódnia kellett. Üzenetét a *Népszava* nem adta közre és teljesen válasz nélkül hagyta. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a magyarországi szocialista újságírásban voltak forradalmi hajlamok és *Ligeti* ezeket a magyar haladó hagyományokat fejlesztette tovább az általa indított omszki lapban. Hogy milyen kapcsolata volt az omszki forradalmi lapnak az előző években megjelent polgári szellemű sokszorosított magyar hadifogoly lapokkal, azt nem tudjuk nyomon követni, mivel ilyen omszki lap nem jutott el hozzánk. Van azonban kétségkívül olyan vonás, amely mindkét fajta laptípusban föllelhető: ilyen pl. a hadifogolytábori rendezvények, kulturális műsorok ismertetése. Lehetne nyomozni azt is, hogy a polgári szellemű hadifogolylapok mely cikkírói írtak a forradalmi lapokba.

A *Forradalom* 15 száma, amely összevéve 60 oldalt tölt ki, nagy hatással volt az oroszországi magyar hadifoglyok életére, a forradalom szibériai eseményeire, az ellenforradalommal vívott harc alakulására. Ez a lap, amely az összetorlódó nagy események, évszázadokra szóló döntések végzetes időpontjában, a kialakuló új világ eszméit szomjas lélekkel befogadó fiatal magyar proletár hadifoglyok nagy centrumában, *Omszkban* jelent meg, nemcsak megbízható dokumentum, hanem gazdag forrás is azok számára, akik ezen időszak történelmét kutatják. Ezért érthető, hogy az omszki lapban 1918 első felében megjelent fontosabb cikkek, közlemények túlnyomórészt idézték, illetve újra kiadták különböző, 1955 és 1959 között megjelent magyarországi és szovjetunióbeli

folyóiratokban és gyűjteményes munkákban. Fölsoroljuk, időrendben haladva, ezek címét a *Forradalom* hasábjairól vett szemelvényeket, vagy teljes közleményeket tartalmazó részek megjelölésével:

Békés István: *Október magyar hősei.* (Budapest) 1955. 14—16. 1.

Milei György: *A szovjetoroszországi magyar kommunista hadifogoly-mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése.* (1918). Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. október. 40. 1.

Magyar—oroszl történelmi kapcsolatok. Budapest, 1956. Művelt Nép. (Milei György: *A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszlországban 1917—1918.*) 327., 332. 1.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. Bp. 1956, Szikra. 98—101., 103., 106—110., 112—113. 1.

(Remete László): *Irodalom és forradalom.* Bp. 1956. 74—77., 80—81. 1.

Ligeti Károly *Válogatott Írásai* Bp. 1957, Hadtörténelmi Intézet — Kossuth Könyvkiadó. 65—68., 73—146. 1.

Györkei Jenő — Józsa Antal: *Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez* (1917—1922). Hadtörténelmi Közlemények 1957. 3—4. szám 37—38., 45—46. 1.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Szerk. Györkei Jenő — Józsa Antal. (Bp.) 1957. Hadtörténelmi Intézet — Kossuth Könyvkiadó. 71—76. 1. 81—83., 86—87. 1.

Delo trudjascsihszja vszego mira. Moszkva 1957, Goszpolitizdat. 53—54. 1. (Ez a mű 75 000 példányban jelent meg.)

Boevoe szodruzsesztvo trudjascsihszja zarubezsnuh sztran sz narodami Szovjetszkoj Roszszi (1917—1922). Moszkva 1957, 44—47., 53—54., 66—68. 1.

Vengerszkie internacionalisztü v Velikoj Oktjabr'szkoj szocialiszticeszkoj revoljucii. Moszkva 1959. 106—112., 118—120., 176—177. 1.

Velikaja Oktjabrszkaja Szocialiszticeszkaja Revoljucija i Vengrija. Szbornik sztatej. Budapest 1959. 53. 1.

Szibirszkie ogni c. novoszibirszki folyóirat 1959. januári számában a 156—158. lapokon orosz fordításban közreadta Ligeti Károlynak a *Forradalom*-ban megjelent verseit.

Legkorábbi közlés:

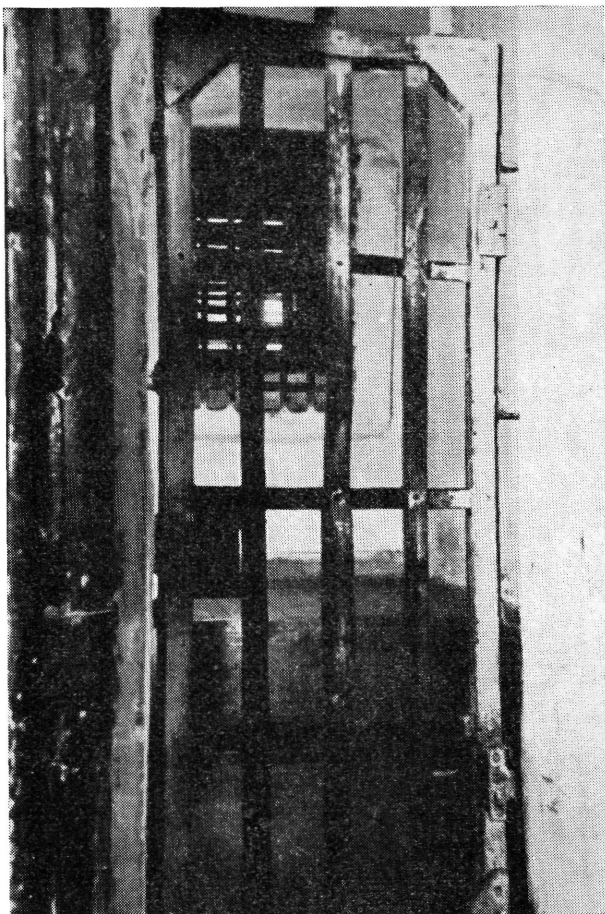
Hadifogoly magyarok története 2. kötet. Bp. 1931. 378. 1.

V

A *Forradalom* omszki utódjának, a Vörös Újságnak 2. évfolyamából az összes megjelent szám (1—29.) rendelkezésre áll Budapesten, igaz, hogy különböző helyeken. Az 1. évfolyamból rendelkezésre áll a 19. és a 22—43. szám. Hiányzik az 1—18., 20—21. és a 44—50. sz. Az 1. évfolyam utolsó számainak november 28. és 1921. jan. 7. között kellett megjelenüik. Persze az is lehet, hogy az első évfolyam végéről 7-nél kevesebb szám hiányzik, hiszen lehetséges, hogy egy hétnél nagyobb időközökben követték egymást a számok, vagy valami okból a lap év végén szüneteltette megjelenését.

A lap 1921. augusztus 27-i száma homlokán hordja az *Utolsó szám* felírást. A megszűnés oka minden bizonnyal a hadifoglyok megfogvat-

kozása. A foglyok hazaszállításának gyors ütemét tükrözi a lap példányszámának alakulása: eleinte 6000, 1920. dec. 1-től 3000 példány (az 1921. febr. 1-i szám szerint a területi konferencián közölte ezeket az adatokat Méhes Aladár), 1921. június 22-től kezdve már csak 1000 példányban jelent meg a lap. (A nyomdai záradékban: tirázs — 1000 ekz.) Mikor már 1000 példányra sem volt szükség, nem volt gazdaságos a lap előállítása, tehát el kellett határozni a beszüntetést. Az újság számonként általában 4 lap terjedelemben jelent meg. Sem példányár, sem előfizetési ár nincs feltüntetve rajta. A lapfejen ezt olvassuk: „Az elvtársak a lapot átolvasás után ne tépjék el, hanem adják tovább. — A kommunista társadalom minden terméke közös tulajdont képez”.

Síralomház céljára használt zárka az omszki börtönben. Kivégzése előtt itt írta Ligeti Károly Végrendeletem c. versét, mely az omszki Vörös Újságban jelent meg 1920. januárjában

A lap omszki elődjének, a *Ligeti* által szerkesztett *Forradalomnak* hagyományait viszi tovább. Ettől a laptól veszi át hírrovatának címét is: *A hét* (az 1. évf. 29—43. számában). Feltűnően sok közlemény jelent meg a lapban *Ligeti Károlyról*: halála évfordulójáról, emlékműve felállításáról, a költségek előteremtése céljából megindított társadalmi gyűjtésről. Többször közli a lap az emlékműre kiírt pályázat szövegét és több számában szól a beérkezett pályaművekről.

1920-ban, vagy 1921-ben *Szür Gyula* hazatért hadifogoly átadott *Ligeti Károly* szüleinek egy lapkivágatot *Ligeti Károly Végrendeletem* c. versével. A verset minden bizonnyal az omszki *Vörös Újság*ból vágta ki: ennek mindjárt megindulásakor (1920. január) közölnie kellett

a verset, amelyet az előző omszki magyar lap szerkesztője néhány nappal kivégzése előtt (1919. májusában) az omszki börtönben írt. *Ligeti* halála egyéves fordulója alkalmából a *Vörös Újság* 1920. május 30-i számában cikk jelent meg a mártírhalált halt szerkesztőről. Ez a cikk magasztalva említi *Ligeti Végrendeletét*, „ezt a lánggal, hévvel teli verset, egyik legszebb virágát a magyar forradalmi költészetnek.” Az újságkivágot, amelyen a vers eljutott Magyarországra, itthon elkallódott. A versről azonban még 1922 táján másolat készült (fényképe az OSZK Kézirattárában). Ez őrizte meg számunkra *Ligeti* Károly utolsó versét, amely 1957-ben utcai plakátokon is megjelent és azóta négyszer is közreadták. (Betűhű szövege: *Az Élet és Irodalom* 1958. márc. 28-i számában). A versnek ma már számtalan orosz fordítását is ismerjük. Tudunk arról, hogy a TASZSZ is ismertette a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából közreadott *Sztihotvorenije vengerszkogo patriota c.* közleményében. (Fényképmásolat az OSZK-ban.)

Az omszki *Vörös Újság* 1921. május 8-i száma *Homok* álneven közli egy másik, akkor szintén Omszkban élő kiváló magyar költő, *Bányai Kornél* *Halottak indulója* és *Új aratás c.* versét. *Bányai, Búzák születése és halála c.* versfüzetének tanúsága szerint, 1918-ban is Omszkban volt.

Az omszki lap látószöge meglepően széles. Figyelemmel kíséri a nemzetközi kommunista mozgalom távoli eseményeit is. Az 1921. jún. 8-i számban hírt közöl az ápr. 30-i párizsi pártgyűlésről, amelyen a közlemény szerint többek között *Marcel Cachin* is beszélt. Az 1921. aug. 27-i számban közreadja a III. Kommunista Internacionálé III. Kongresszusa 3 olaszországi küldöttének (*Francesco Missiano, Mario Montagnano, Luigi Poliano*) Omszkból 1921. aug. 3-án a *szibériai munkásokhoz* intézett szavait.

Az újság 2. évfolyamában a jeles szépírói tehetséggel rendelkező *Vörös András*nak több érdekes írását találjuk, többek között egy szellemes paródiáját ily címen: *Pályaművek a Kisfaludy Társaság regény-pályázatára* (A magyarországi fehér terrort gúnyolja). Az 1921. febr. 1-i számnak mind a négy oldalát kitölti *Az O. K. P. magyar agit, és prop. osztályai II. szibériai területi konferenciájának jegyzőkönyve*, amely roppant érdekes történelmi dokumentum. Ebből azt is megtudjuk, hogy ez időben egy *Ligeti Klub* működött Irkuckban. Az 1921. évi 23. számban megjelent felhívás szerint *Novonikolajevszkben* hozzáfogtak a magyarnyelvű forradalmi és ellenforradalmi „nyomtatványok, újságszámok” múzeális célú gyűjtéséhez. A lapban találunk cikket *Kun Bélától* és *Rákosi Mátyástól* is. Az utolsó számnak (1921. aug. 27.) legutolsó cikkében a szerkesztők, az olvasóktól búcsúzva, büszkén vallják, hogy a lap „másfél éven át több mint félmillió példányban, millió oldalon, milliárdnyi betűkkel hirdette a megalkuvást nem tűrő osztályharcot, a tiszta forradalmi marxista eszméket és magát a forradalmat, a forradalmi cselekvést”. A lap egyik legjobb tollú cikkírója, *Tóth Zsigmond* külön cikkben szól az Omszkban maradó magyarokhoz.

Az omszki *Vörös Újság* 1921. május 8-i számában találunk egy verset, amelyet ennek a forradalomnak egy szemtanúja és résztvevője, *Bányai Kornél* írt. A vers a lapban *Proletárversek* főcím alatt, *Homok* ál-

néven jelent meg. Magyarországon mindmáig ismeretlen és kiadatlan. Az *omszki Vörös Újság* szelleméről, törekvéseiről, stílusáról legtöbbet úgy mondhatunk, ha bemutatjuk ezt az általa közreadott remek verset, amely oly szerzőtől ered, akinek egy év múlva, 1922-ben már a budapesti *Nyugatban* jelennek meg *Omsz*kban írt versei.

Új aratás

Napfény vonul fejünkön át,
rózsákat hint a reggel.
Minden gyökérből változik,
halálon győzelem röpi,
piros munkás sereggel.

Velőre hullnak vaskezek.
Lázadva ég a homlok.
Hogy hervadt szerteszét a múlt!
Megrázta munkás ökleit
s a tőke szertebomlott.

Másképp mozdulnak városok,
más gépek füstje, gőze!
Harang elhallgat, vas fűtül.
Új csók, örömek felé
munkások mind előre!

Előre sok csatás betűk!
Tűz csapkodjon a porban!
Piros máglyákat gyújtsatok
s ember fejről ósdi pánt
sóhajtván szerteroppan.

Másképp hoz színesőt a rög,
nézzétek más az éjjel!
Szépségben duskálnak szemek.
— Az ember örömet arat
acélporos kezével.

VI

Rátérve közleményünk bibliográfiai részére, hogy a fejlődés rendjét betartsuk, legelőször a nem-nyomdai úton sokszorosított, vagy éppen egyetlen példányban készült, polgári szemléletű, konzervatív jellegű szibériai magyar hadifogolylapok adatait soroljuk fel. Ezek a nyomtatott forradalmi lapok megindulását nemcsak időben, de a fejlődés rendjében is megelőzték. A két főcsoporton belül az anyagot a címek betűrendjében közöljük.

Ami az egyes lapok adatainak közlését illeti, a magyar szabvány előírásait igyekszünk betartani. Az előírt adatoknak előírt sorrendben való közlése után feltüntetjük, hogy a lap mely számai marad-

tak fönn és ezek hol találhatók, akár eredetiben, akár fényképfelvételben. Utoljára maradnak a lapra vonatkozó irodalom adatai és a megjegyzések. Címleírásunk tehát sorrendben haladva a következő kérdésekre ad feleletet: Mi a lap címe, alcíme, megjelenési helye, mikor, mettől-meddig jelent meg, milyen időközökben jelent meg, ki szerkesztette, ki adta ki, milyen nyomdában, üzemben állították elő, milyen a lap nagysága, mérete, mely számok maradtak fenn belőle és ezek hol találhatók? Ha a felsorolt adatok közül valamelyik nem szerepel címleírásunkban, az azt jelenti, hogy az illető adat nem volt hozzáférhető számunkra, vagy a lapot magát nem láhattuk, vagy a látott lappéldányok vizsgálata az illető adatra nézve nem adott fölvilágosítást. A szögletes zárójel azt jelenti, hogy az illető adatot nem a lapfejben, vagy a nyomdai záradékban találtuk, hanem más forrásból állapítottuk meg. A kérdőjel az adat után azt jelenti, hogy az illető adat valami okból kérdéses: megállapításában bizonyosságra jutni nem tudtunk. *Ny.* = Nyomda. *Ny. Soksz.* = Kézzel írt lap, nem nyomdai úton, hanem másfajta sokszorosítással készült. *Ny. kézírás: N. N.* = a lapot megnevezett személy írta és indigóval, vagy kézírással sokszorosította. ? — ? = nem tudjuk, hogy a lap mikor indult meg és mikor szűnt meg. *4 r* = a lap magassága 26—35 cm. *8 r* = 26 cm-nél kisebb. *2 r* = 35 cm-nél nagyobb, *n 2 r* = 50 cm-nél nagyobb. Az adatok felsorolásába illesztett dátum, utána kettősponttal, azt jelenti, hogy az illető adat tekintetében a megjelölt időpontban változás következett be. *Pl. 4 r, 1918. márc. 10: 2 r.* Ez azt jelenti, hogy a lap, amely eredetileg 35 cm-nél kisebb volt, 1918. márc. 10-től kezdve 35 cm-nél nagyobb alakban jelent meg.

Szögletes zárójelbe tesszük azon lapok egész címleírását, amelyeket csak az irodalomból ismerünk. Nem tesszük azonban szögletes zárójelbe 1. magát a lapcímet és 2. a szorosan vett címleíráshoz nem tartozó megjegyzéseket, a lapra vonatkozó irodalom adatait.

A pontosan meg nem határozható adatok, amelyekre nézve sem a fennmaradt lapszámok, sem az irodalmi források nem nyújtanak felvilágosítást, természetsszerűleg kimaradnak a címleírásból.

A lap megjelenésének helyét, valamint a megindulás és megszűnés időpontját a maguk sorrendi helyén képletes módon akkor is jelöljük, ha nem áll módunkban ezeket meghatározni: ilyenkor *h. n.* illetve ? — ? jelzés alkalmazásával tesszük szembeszökövé ezen fontos adatok ismeretlen voltát. E két jelölésmódot, valamint a lap indulásának és megszűnésének általunk kikövetkeztetett, vagy az irodalomból vett adatát — amikor nincs szükség az adat bizonytalanságának jelzésére — nem tesszük szögletes zárójelbe.

A lap megszűnése időpontjának az általunk, vagy az irodalom által ismert utolsó lapszám megjelenése időpontját tekintjük. Ha a megindulásnak, vagy megszűnésnek csak az évét tudjuk határozottan megállapítani, nem adunk közelebbi időpontmegjelölést (hónap, nap), vagy ha mégis adunk, ezt szögletes zárójelbe tesszük annak jeléül, hogy itt csak valószínűségről van szó.

Eltérünk a szabványtól abban, hogy 3-nál több szerkesztő esetében is feltüntetjük minden szerkesztő nevét.

A kiadó nevét külön nem közöljük ott, ahol ez a lap alcímében úgyszólván bennefoglaltatik. A lapok lelıhelyét rövidítéssel adjuk:

- HI** = a Hadtörténelmi Intézetben található, az eredetit megközelítı nagyságú fényképmásolat.
LT = a Legújabbkori Történelmi Múzeumban eredetiben meglevı anyag.
OSZK = az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában eredetiben meglevı anyag.
PK = a Párttörténelmi Intézet könyvtárában eredetiben, vagy jól olvasható fényképmásolatban meglevı anyag.
PF = a Párttörténelmi Intézet Könyvtárának Filmtárában hozzáférhetı mikrofilmek és a túlkicsiny méretı felvétel miatt szabadszemmel nem olvasható negatív lemezeken található anyag.
MM = a lap számomra nem volt hozzáférhetı, de rövid leírása megvan „A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1848—1948”. (Bp. 1951.) I—III. kötetében.
L = Lukács József: *A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferentıl napjainkig.* (1705—1941.) Bp. 1942. c. mőködően leírja a lapot, amely számunkra nem volt hozzáférhetı.

VII

Polgári szemlélető, kézírásos, nem-nyomdai úton készült lapok

Add Tovább.

Magyar plenni lap. *Hn.* ? — ? [1918]. *Ny.* Soksz. 4 r.

1918. febr. 3. vasárnap. *LT*

Nyilvánvalóan szibériai lap, hiszen az egyik híre így kezdődik: „Csitából érkezett utasok értesítenek a jan. 13—16-ig átélt borzalmakról.”

A Béke.

Pjescanka. 1915. [szept.] — ?. Megj. naponta. *Ny.* Soksz. 4 r.

1915. nov. 19. 49. sz. *LT*

Schneller Ferenc őrmester tulajdona volt ez a példány.

Béke.

Razdolnoe. [1916. dec.] — ?. Megj. minden hó 1-én és 15-én. *Ny.* Soksz. 4. r.

1917. aug. 15. 17. sz. *LT*

A fennmaradt példányra Hubert Sándor neve van írva.

Berezovka.

Szépirodalmi, tudományos, társadalmi folyóirat. *Berezovka.* 1917. [aug.] — ?. Megj. kéthetenként. Szerk. [Móra István], 1917. dec.: Szabó Barna. *Kiadó:* Magyar Kulturális és Segítő Egyesület. *Ny.* Autografiai Műintézet. Soksz. 2. r.

1917. szept. 17. 2. sz., okt. 17. 3. sz., dec. 1. 4. sz., *LT*

Extra Hungariam.

[Irbít. 1917. febr. — 1917. jún. Megj. hetenként. Szerk. és kiadó: Sugár Miklós, Farkas Imre, Lendvai Zoltán. *Ny.* kézírás: Lendvai Zoltán. 4 r.] *L*

Egyetlen példányban. — A tusrajzokkal készült lap Benjamin Károly budapesti mérnök tulajdonában volt.

Fcgolyélet.

Szépirodalmi és tudományos folyóirat. *Berezovka*. 1917 — ? Szerk. Szabó Barna. Ny. Soksz. 4 r.
1917. dec. 1. 11. sz. LT

Fogolyság és Vidéke.

[*Krepsz*. 1915. márc. 27. — 1915. nov. Megj. 4—5 hetenként. Szerk. és kiadó: Schrantz Pál. Ny. Soksz. 4 r.] L
Rajzokkal.

Háborús Hírek.

H. n [1916] — 1918. Ny. Soksz. 4 r. 1917. dec. 24. — 1918. jan. 6. Vasárnap
242. sz. LT
Szibériai lap Irkuck közeléből, A kolofonban ez áll: „Az összes újabb híreink a „Szibir” és „Irk. Z.-ból” (Irk. Zsizin).

Hadifogoly.

Pjescsanka. 1915. [aug.] — [1916. jan.] Megj. naponta délután. Ny. Soksz. 4 r.
1915. nov. 7. 83. sz. LT, L

Hadúr.

[*Pjescsanka*, 1915 — 1916? Megj. naponta. Ny. Soksz.] L

Hadúr.

H. n. 1920. [jun.] — ? Megj. naponta. Ny. Soksz. 2 r.
1920. VI. 9. LT

Hírek az Amurszkaja Echo XI. 15-i Számából.

H. n. ? — ? Megj. [naponta?] Ny. Soksz. 8 r.
[1917.] XI. 15. LT

Hírmondó.

Szibériai napilap hadifoglyok számára. *Berezovka*. [1918] — ? Szerk. Sándor Zoltán. Kiadó és ny.: Szojuz Üvecsnuh Vojcov'. Soksz. 4 r.
1918. okt. 10. 46. (118.) sz., okt. 21. 53. (122.) sz. LT
A lap július 4—24. közt megjelent számainak híreiből közöl a Hadifogoly Magyarok Története. II. kötet Bp. (1931). 376—378. l.

Honvagy.

Dauria. 1916. jan. 1. — ? Megj. hetenként. Szerk. Németh János, Bauer D., Kiss M., Kiss J., Varga J. Ny. Soksz. 4 r.
1916. jan. 1. 1. sz. 1916. jan. 16. 3. sz. LT

Honvagy.

[*Dauria*. 1917. aug. — 1917. nov. Megj. naponta. Szerk. és kiadó: Schrantz Pál. Ny. kézírás: Varga és Simon önk. őrmesterek. 4 r.] L

Talán az előzőnek folytatása. Dr. Sényi (Schrantz) Pál közlése szerint a lapnak, amely vegytinta sokszorosítással készült, egyidőben jelent meg német- és töröknyelvű külön kiadása is: a német *Reichsbote — Sonderausgabe des Honvagy*, a török *Vatan* címmel. [L. Lukács 62. l.]

Hörcsög.

[*Pjescsanka*. (1916.) Szerk. Tarnai Imre. Ny. Soksz. 8 r.] L
Humoros lap, Laurencsik Béla rajzaival. Lukács szerint csak 2 szám jelent meg belőle.

Jégcsap.

[*Antipicha*. 1916. jan. — ? Megj. hetenként. Kiadó: Bárczy László, Schütt Gusztáv, Kiss Zoltán. Ny. Soksz., 4 r.] L
Kézírásos legénységi fogolytábori képes hetilap.

Lapfordítások.

[*Krasznajarszk*. 1915—1918. Megj. naponként kétszer. Kiadó: e.é. önkéntesek. Ny. kézírással soksz. 4 r.] — L
70 példányban jelent meg.

Legújabb Hírek.

H. n. [1915] 1918. [febr.] Megj. [naponta]. Ny. Soksz. 4 r.
1918. febr. 15. 690. sz. LT
A lap nyilvánvalóan szibériai, hiszen egyik pétervári hírét egy irkutszki lapból veszi át (az „Irk. Zsizm”-ből.)

Magyar Hadifogoly Színpad.

[*Pjescsanka*. 1915. dec. 18. — 1917. Szerk. Czibur Zoltán. Kiadó: Simon Sándor. Ny. kézírás: Simon Sándor. 8. r.] L
A színházi lap munkatársai többek között: Dr. Schrantz Pál, Garamszeghy Sándor, Dr. Szentpétery Gyula, Dr. Dénes Sándor, Laurencsik Béla (később felsőiparisk. ig.) Ugyanők dolgoztak más pjescsankai hadifogolytábori lapokta is.

Magyar Szemle.

Nikolszk. 1919. dec. — 1920. márc. Megj. [havonként] Szerk. Kovássy Albert, Szőnyi Sándor. Kiadó: Magyar Segélykiosztó Bizottság. Ny. kézírás. 4 r.
1919. dec. I. évf. 1. sz., 1920. jan. I. évf. 2. sz., 1920. febr. I. évf. 3. sz., 1920. [márc.] I. évf. 4. sz.
Társadalmi és szépirodalmi folyóirat. Az 1. számban Strém István novellája: Az első leány.

Magyar Sziget.

[*Pjescsanka*. 1916. tavasz — 1917. aug. 12. Megj. 5—6 hetenként. Szerk. és kiadó: Schrantz Pál. Ny. kézírás: Czibur Zoltán. Egyetlen példányban. 4 r.] L
Számanként 40—50 lap terjedelemben, rajz- és festménybetétekkel.

Magyar Újság.

Szibériai napilap hadifoglyok számára. *Berezovka*. 1918. [ápr.] — 1918. jún. 30.] (1—69. sz.) Szerk. Sándor Zoltán Ny. Berezovkai. Soksz. 4 r.

1918. jún. 24. 62. sz. *LT*

Híreket közöl belőle a Hadifogoly Magyarok Története II. 371—372. l.

Sportlap.

[*Irbít*. 1917. jún. — dec. Megj. hetenként. Szerk. és kiadó: Misángyi Ottó, Mechlovits Zoltán. Ny. kézírás: Politzer Zoltán, Schick Jenő. 4. r.] *L*
Egyetlen példányban készült illusztrált lap.

Szibéria.

Krasznojarszk. 1915 — ?. Szerk. Zsoldos, Ny. Soksz. 4 r.

1915. aug. 10. OSZK

Szibériai Az Est.

Nikolszk-Uszurisk 2. transzport. [1916] — 1918 [nov. 28.] Ny. kézírás. 4. r.

1918. nov. 28. III. évf. 5. sz. *LT*

Hazaindított foglyok lapja lehetett. Orosz lapokból kiírt híreket tartalmaz.

Szibériai Az Est

[*Trojckoszavszk*. 1916—1917.] *L*

Szibériai Színházi Elet.

Verchneudinszk. 1918 — ? Megj. [naponta]. Ny. Soksz. 8 r.

1918. ápr. 5. és 6. 4. sz. *LT*

A foglytábori színelőadások műsorát közli. Illusztrációkkal.

Színházi Lap.

Berezovka. 1917. szept. 8. — 1918. [máj.] (1—5. sz.) Ny. Soksz. 8 r.

1917. szept. 8. 1. sz., szept. 12. 2. sz., nov. 26. 3. sz., 1918. máj. 4. sz.; 1918. máj. 5. sz. *LT*

Tarka Szarka.

[*Berezovka*. 1918. okt. — ?. Szerk. Kálmán Jenő]

A Hírmondó 1918. okt. 21-i számának Táborélet c. rovatában olvassuk a következőket: Tarka Szarka „Kálmán Jenő ragyogó ötletességű élclapjának 2-ik száma néhány nap múlva megjelenik... A lap olvasására a Hírmondó fogad el előjegyzéseket.”

Tudósító.

Razdolnoe. [1916] — 1917. [aug. 11.] Megj. [naponta]. Ny. Soksz. 4 r.

1917. aug. 11. 2 évf. 198. (415.) sz. *LT*

Turán.

[*Dauria*. 1918. márc.: *Acsinszk*. 1917. ősz — 1920. jan. Megj. 4—5 hetenként.

Szerk. és kiadó: Schrantz Pál. Ny. kézírás. 4 r.] *L*

Illusztrált. Egyetlen példányban jelent meg.

VIII

Forradalmi lapok

Amuri Igazság.

[*Blagoveszenszsk.*] Említi: Györkei Jenő — Józsa Antal: Adalékok... a magyar internacionalisták történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 58. l.

Amurmelléki Vörös Újság.

[*H.n.* 1920. — ?] *MM*

Meg nem jelölt forrás alapján.

Bajkálai Forradalmár.

[*Csita.* 1918 — ?]

Említi: Békés István: Október magyar hősei. (Budapest) 1955. 8. 1.

Die III. [Dritte] Internationale — III. [Harmadik] Internationale

Organ der Sektion ausländischer Kommunisten des Urals. *Jekaterinburg.* 1919. [szept.] — 1920. [ápr.] Megj. hetenként. 2 r.

1920. jan. 10. 16. sz. OSZK

A jan. 10-i számban az egész 3. és a 4. lap felső fele magyarnyelvű szöveget tartalmaz. A lap 1919 őszén megjelent számai is német—magyar nyelvűek. Szól róla Jaroslav Hasek (Jaroszlav Gasek) 1919. december elején írt jelentésében. L. Boevoe szodruzsesztvo trudjascsihszja zarubezsnuh sztran sz narodami Szovetszkoi Rcszszii (1917—1922). Moszkva, 1957. 208—210. l. A lapnak, úgy látszik, nem volt külön magyar „melléklapja”, (téved a „Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája” szerzője, mikor egy „A III. Internacionálé” c. lapot vesz fel.), csak „magyar része”. Ez megszűnt 1920. ápr. végén. Ehelyett indult Jekaterinburgban 1920. máj. 1-én a Világforradalom c. lap, amelynek 1. (32.) számában olvasható közlés szerint a lap a „III. Internacionale” eddigi magyar része helyett” van. A német lap magyarnyelvű rovata nélkül bizonyára megjelent 1920. ápr. vége után is. Magyar nyelvű szövegrészt tartalmazó szám, amint ezt az új lap számozása elárulja, összesen 31 jelent meg a Die III. Internationale-ből. Mivel hetilapról van szó, a lap 1. száma 1920 vége előtt 31 héttel jelenhetett meg. E szerint a lap 1919. szeptemberében indulhatott.

Előre.

[*Krasznajarszk.* 1918. máj. — ? Szerk. Pataki Ferenc zászlós. Kiadó: „a külföldi munkások kommunista szervezete.” Ny. Soksz.] Az omszki „Forradalom” 1918. máj. 19-i számában megjelent hír szerint „hctografikus úton előállított lap.”

Ember.

[*Krasznajarszk.* ? — 1919. júl. Szerk. Zalka Máté, Sugár Béla, Bányai Kornél, Pogonyi Antal, Dobay.]

Pogonyi Antal írja „Krasznajarszki folyóiratok” címmel a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4. számában közreadott visszaemlékezésében, hogy a fent felsorolt írók szerkesztették és adták ki ezt a „a nagy nyilvánosság-nak szánt” kézzel írt, „szépirodalmi” folyóiratot. Egy példány sem maradt

fenn belőle. Pogonyi szerint „amikor a Kolcsak-féle ellenforradalmi egységek 1919. augusztus 1-én az ellenforradalmi vérfürdőt megrendezték, valamelyikünk óvatosságból megsemmisítette az „Ember” példányait is, úgy mint a „Jeniszeit”. (180. l.)

Forradalom

Az omszki magyar hadifoglyok nemzetközi szociáldemokrata pártjának hetilapja. *Omszk. 1918. febr. 10—1918. máj. 26.* Megj. hetenként *Fel. szerk.* Ligeti Károly. *Kiadó:* a magyar szociáldemokrata munkáspárt omszki szervezete, 1918. márc. 10: a külföldi proletárok nemzetközi szociáldemokrata munkáspártjának magyar csoportja, 1918. máj. 1: a külföldi proletárok nemzetközi kommunista munkáspártjának magyar és román csoportja. 4 r, 1918. márc. 10: 2 r.

1918. febr. 10—máj. 26. 1—15. sz. OSZK, — (Teljes példány, de a 15. sz. 1. lapjának alsó jobb sarka csonka). 8., 11—12. sz. PK
1—7., 9—10., 13—15. PF

A lap nyomdájában Devecska Kálmán és Willner Henrik is dolgozott, amint ez a lap egyes közleményeiből kitűnik. A lap átlagosan négy lap terjedelemben barna papíron jelent meg. A nyomda betűkészlete hiányos: z betű helyett gyakran x-et szednek. Pl. „ax igazság”. A máj. 12-i szám *Üzenetek* rovatában ezt olvassuk: „A postán küldött újságok a nem dolgozó foglyok közt ingyen osztandók ki.”

Fent jelzett alcím ily szöveggel csak az első számokon szerepel.

[Harmadik] III. Internacional

Politikai lap. *Taskent, 1920. márc 21.* — ? Megj. havonként egyszer. *Kiadó:* A turkesztáni front politikai osztálya. *Ny.* Pohodnaja Tip. Politotdela Türkfronta. 4 r.

1920. márc. 21. 1. évf. 1. sz. OSZK.

A [Harmadik] III. Internationale

[Jekaterinburg, 1919—1920] MM

A Világforradalom (Jekaterinburg) 1920. május 1-i számában megjelent közlésből tévesen kikövetkeztetett adat. Vizsgálódásaink szerint nem volt ily című önálló melléklete, különválasztható tisztán magyar szövegű része a Die III. Internationale c. lapnak.

Jeniszei

[Krasznojarszk, 1919. jan. 28—aug. 1. Megj. kéthetenként. *Szerk.* Ludvig Kálmán. *Kiadó:* a hadifogoly tábori kommunista pártszervezet. *Ny.* Sokszt.]

A lapról az omszki Vörös Újság 1921. augusztus 1-i száma tesz említést „A krasznojarszki véres augusztus 1” c. cikkében. Ez a lap megemlíti azt is, hogy „A később bekövetkezett üldözések folyamán a szervezet kénytelen volt megsemmisíteni ennek a folyóiratnak minden számát, melyek pedig értékes okmányai lehettek volna szibériai mozgalmunknak.” — Pogonyi Antal „Krasznojarszki folyóiratok” címen a Hadtörténelmi Közleményekben (1957. 3—4. sz. 179. l.) közreadott visszaemlékezésében még a következőket mondja a lapról: „4—5 példányban” kézzel írták, 40—50 oldal terjedelemben jelent meg, „marxista” lap volt. „Csak azok az elvtársak kapták meg, akikben megbíztunk.” Munkatársai: Dukesz Artur, Ludvig, Forgách, Dornbusch Richárd, „aki később... az omszki Vörös Újságot szerkesztette.” „Az illusztrációkat minden számban külön Baja Benedek festőművész festette.” (Aki később a

Hadifogoly Magyarok Történetének oroszországi részét írta.) Itt a Hadt. Közl. ben tévesen, ill. pontatlanul Pagonyi és Dorenbusch név szerepel.

Kommunizmus

[Novonikolajevszk, 1920 — ?

1920. szept. 5. 1. évf. 24. sz. Forradalmi Múzeum. Moszkva. Magyar ford. 29149/39; L. 793.]

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 123. 1.

Május 1. [Elseje] — Mai

[Maj. Krasznodarszk, 1920. máj. 1. — ? Ny. Goszudarsztvennaja Tip. No. 2. 4. r. 1920. máj. 1.] MM

Itt hibásan Krasznodarszk szerepel. Az is lehet, hogy a helyes városnév Krasznodar.

Nachrichten — Hírek

[Izvesztija inoszttrannoj szekcii politotdela V. (armii) Cseljabinszk, Kurgan, Kusztanaj, vagy Troick? 1919. nov. — ?] A vörös hadsereg V. hadosztálya politikai osztályának erről a német—magyar nyelvű lapjáról ez idő szerint csak egy Jaroszlav Gasek (Jaroslav Hasek) által sajátkezűleg írt jelentésből tudunk. Ez a jelentés a Vörös Hadsereg központi állami levéltárában megvan. Innen közölte a „Boevoe szodruzsesztvo...” Moszkva 1957. c. áttulunk másutt már idézett mű. 209. 1. — A lapból az 1919. december elején írt jelentés szerint november végéig az 1. és 2. szám jelent meg 3000—3000 példányban. Mivel a jelentésben csak Cseljabinszk, Kurgan, Kusztanaj, Troick városok adatai szerepelnek, bizonyosra vehetjük, hogy a kétnyelvű lap e városok valamelyikében, valószínűleg Szibériában, jelent meg.

Népszava

[Tomszk. 1918. febr.—1918. máj. Szerk. Reiner Károly. Kiadó: a tomszki hadifogoly forradalmi szervezet.]

1918. május végén bizonyára megszűnt, mert ekkor a pártszervezet vezetői elhagyták a várost, amely az ellenforradalmárok birtokába került. — Volt két testvérlapja: a német nyelven megjelenő „Der Proletarier” és a cseh nyelven megjelenő „Kommunist”. Az omszki Forradalom 1918. máj. 19-i számának „A hét” rovatában megjelent híre szerint ez a tomszki magyar újság „kitűnően szerkesztett lap”. Ír a lapról dr. Münnich Ferenc is „A tomszki internacionalisták” c. cikkében. (Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 169—170. 1.)

Roham

Irkutszk. [1918] — 1921. [jan.] Fel. Szerk. Sugár Béla. Kiadó: „az 5-ik hadsereg politikai osztályának nemzetközi csoportja.” Izdanie Internacional'nogo sztolá Poarma 5 i Vosztzibokrugá. Ny. Tip. No 1, n 2 r.

1920. jan. 9. 58. sz. OSZK

1921. 1—2. sz. PF

Roham — Sturm

Krasznodarszk. 1920 — 1920. [ápr. 10.] Fel. Szerk. Jaroszlav Gasek (Jaroslav Hasek). Kiadó: az 5. hadsereg politikai osztályának nemzetközi hivatala. Ny. Goszudarsztv. Tip. No. 2.

1920. ápr. 10. No. 8. PF

Az alcím, illetve kiadó neve orosz és német nyelven is. — Magyar- és németnyelvű. — Jaroslav Haschek aláírással egy németnyelvű cikket találunk: *Ein Opfer der deutschen Konterrevolution in Sibirien*.

A lap az azonos cím és azonos kiadó ellenére sem azonosítható teljes bizonyossággal az irkutszki „Roham”-mal amely nem kétnyelvű, hanem tisztán magyar nyelvű lap. A lap származása, mivel évfolyamszámozás nincs, nem ad erre nézve útbaigazítást.

Tanácsi Magyarország

Szovetszkaja Vengrija. *Barnaul*. 1920. febr. 15. — 1920 [febr. 22.] Megj. hetenként. *Fel. szerk.* Elek Béla. *Kiadó:* „az altai [altáji] gub. O. K. P. (b.) magyar osztálya.” *Ny.* Szovnarkoza no. 3. 2 r.

1920. febr. 15. 1. évf. 1. sz. *HI*

1920. febr. 22. 1. évf. 2. sz. *HI, OSZK*

Urali Forradalmár

[*Jekaterinburg*. 1918.]

Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Budapest, 1953. (Milei György: A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Országokban 1917—1918.)

Világforradalom

Mirovaja Revoljucija. A szibériai kommunista (szoc.-dem.) külföldi munkásszervezetek központi végrehajtó bizottságának közlönye. *Irkutszk*, 1918. júl. 20: *Verchneudinszk*. 1918. máj. 15—1918. [okt.] Megj. hetenként kétszer. *Szerk.* Ember Lajos. *Ny.* Tipo-litogr. II. Makusina i. V. Poszohina, 1918. júl. 20.: *Tipografija Szovetszkij' Organizacij*. 4 r.

1918. máj. 15. I. évf. 1. sz. *LT, PK*

1918. aug. 13. I. évf. 18. sz. *PK*

A moszkvai Szociális Forradalom 1918. okt. 2-i számában megjelent „Szibéria hősei” c. cikkben Ruidger holland elvtárs nyilatkozatában, amelyet a moszkvai lapnak adott: „Világforradalom és Weltrevolution címen magyar és német lapok jelennek meg, amelyeket előbb Irkuczkban adtak ki, majd Irkuczk kiürítése után Berezovkán ahol szintén igen erős internacionalista szervezetek elsőrangú működést fejtenek ki.”

Azon időben, mikor Verchneudinszkban jelent meg a lap, szerkesztősége és kiadóhivatala: Berezovka, Déli láger, 4. sz. barakk. Németnyelvű testvér lapja: Weltrevolution.

Világforradalom

Mirovaja Revoljucija. Az O. K. P. Korm. Bizottság magyar agitációs és propaganda osztályának hivatalos lapja. *Jekaterinburg*. 1920. máj. 1 — 1920. [okt. 9.] Megj. minden szerdán. *Fel. szerk.* a Sajtóbizottság. *Szerk.* Róth Rezső, 1920. aug. 26: Szász Gyula. *Ny.* Tipografija „Granit”. 2 r., 1920. jún. 10: n 2 r. 1920. máj. 1. 2. évf. 1. (32.) sz., 1920. máj. 20. 2. évf. 4. (35.) sz., 1920. jún. 10. 2. évf. 7. (38.) sz., 1920. aug. 26. 2. évf. 16. (47.) sz., 1920. szept. 16. 2. évf. 19. (50.) sz., 1920. szept. 23. 2. évf. 20. (51.) sz., 1920. okt. 9. 2. évf. 22. (53.) sz., *OSZK, HI*.

A 2. évf. 1—10., 12—13., 15., 19—22. számai: *PF*

Az 1920. máj. 1-i 1. (32.) számban közlemény: az e számmal indult lap a „III. Internationale” eddigi magyar része helyett van. Eszerint a lap első évfo-

lyama, amelyből összesen 31 számot adtak ki, Die III. Internationale címen jelent meg.

Világforradalom Hírkiadása

A szibériai kommunista (szoc.-dem.) külföldi munkásszervezetek központi végrehajtó-bizottságának közlönye. *Irkutszk, 1918. júl. 20: Verchneudinszk. 1918. [jún.] — 1918. [júl. 20.]* Megj. hetenként háromszor. Ideigl. szerk. Szuchanek Viktor. *Kiadó: A Szibr. ... Bizottsága. Ny. Tipografija Szovetsz. Organizacij. 4 r.*

1918. júl. 20. 1. évf. 15. sz. PK

Világszabadság

Szovboda Narodov. A külföldi munkások és parasztok turkesztáni kommunista szervezete magyar csoportjának hivatalos közlönye. 1919. aug. 19: a külföldi munkások és földművesek turkesztáni kommunista szervezete országos bizottságának hivatalos közlönye. *Taskent. 1918—1920. [jan. 24.] Fel. szerk. 1919. [aug. 19.] Lorand. 2 r, n 2 r.*

1918. dec. 25. 1. évf. 10. sz., 1919. aug. 19. 1. évf. 25. sz., 1920. jan. 24.

2. évf. 12. sz. OSZK

1. évf. 10. sz. HI

Vörös Újság

[Krasznajarszk. ? — ? (1920. febr. 1. táján)]

A hadifogoly magyarok története 2. kötetének 423. lapján idéz a lap egyik közleményéből, amely az 1919. aug. 1-i krasznajarszki ellenforradalmi vérengzésről szól.

Vörös Újság

Krasznaja Gazeta. Izdanie Oblasztnogo Bjuro Vengerszkih Agit. Szekcij R. K. P. (bol'sevikov). *Omszk. 1920. [jan.] — 1921. aug. 27.* Megj. hetenként, 1921. jún. 12: hetenként kétszer, aug. 1.: hetenként. *Kiadó: az O. K. P. Magyar Agitációs Osztályainak Szibériai Területi Irodája. Ny. Tipografija Internacionalnij, 1921. aug. 1: I-ja Goszud. Tipografija. 4 r, 1921. jan. 14: 2 r.*

I. évf. 19. sz.	1920. máj. 30.	OSZK, HI
22—31. sz.	jún. 20—aug. 22.	PF, HI
32. sz.	aug. 29.	OSZK, PF, HI
33—35. sz.	szept. 5—19.	PF, HI
36. sz.	szept. 26.	OSZK, PF, HI
37—38. sz.	okt. 3—17.	PF, HI
39. sz.	okt. 24.	PK, HI
40. sz.	okt. 31.	PK,
41. sz.	nov. 7.	PF, HI
42. sz.	nov. 14.	OSZK, PF, HI
43. sz.	nov. 21.	PF, HI
II. évf. 1. sz.	1921. jan. 14.	OSZK, PK, HI
2—5. sz.	jan. 21—febr. 23.	PK, HI
6—8. sz.	márc. 6.—márc. 26.	PF, HI
9. sz.	ápr. 8.	PK, HI
10—13. sz.	ápr. 22—máj. 15.	PF, HI
14. sz.	máj. 22.	OSZK, PF, HI
15—19. sz.	máj. 29—jún. 15.	PF, HI

20. sz.	jún. 22.	PK, PF, HI
21. sz.	jún. 29.	PF, HI
22. sz.	júl. 5.	PK,
23. sz.	júl. 12.	OSZK, PK, PF, HI
24. sz.	júl. 15.	PF, HI
25. sz.	júl. 21.	OSZK, PK, PF, HI
26—27. sz.	aug. 1—13.	OSZK, PK
28. sz.	aug. 20.	OSZK, PK, PF, HI
29. sz.	aug. 27.	PF, HI

A lapon a szerkesztő neve nincs feltüntetve. 1921. május 22-i számában ezt olvassuk: „Az omszki Vörös Újság szerkesztése a legszorosabb értelemben vett kollektív munka eredménye.” A szerkesztés munkájában bizonyára résztvett a lap legállandóbb és legkiválóbb cikkírója: Tóth Zsigmond. — A nyomda betűkészlete eléggé hiányos, mert a betű helyett igen gyakran a áll.

Vörös Újság

Vengerszkaja Krasznaja Gazeta. Az oroszországi kommunista párt magyar agitációs és propaganda csoportjának hivatalos közlönye. *Taskent*. 1920. [márc.] — 1920. [nov. 6.] Megj. hetenként. *Fel. szerk.* Lorand, 1920. okt. 9.: a T. K. P. magyar osztály központi irodája. 2 r.

1920. jún. 12. 2. évf. 12. sz. OSZK,

1920. okt. 9. 2. évf. 23. sz. PK

1920. nov. 6. 2. évf. 27. sz. PF

A lap 1. évfolyama minden bizonnyal Világszabadság (1. ott) címen jelent meg. Ennek szerkesztője is: Lorand. Eszerint a Vörös Újság valójában csak 1920-ban indult. Nem valószínű, hogy ugyanazon városban 1919-ben egyszerre két lap jelenhetett volna meg, ugyanazon személy szerkesztésében.

Weltrevolution

Mirovaja revoljucija. Organ des Zentral-Exekutiv-Komités der kommunistischen (soc.-dem.) ausländischen Arbeiterorganisationen Sibiriens. *Irkutsk*, 1918. júl. 20: *Berezovka*. 1918. máj. 1—1918. [okt.] Megj. hetenként kétszer. *Szerk.* Georg Kapeller. *Ny.* Tipo-litogr. II. Makusina i V. Poszohina. 2 r.

1918. máj. 1. 1. évf. 1. sz. PK

1918. máj. 25. 1. évf. 2. sz. LT, PK

A lap első száma kb. 30 soros magyarnyelvű szöveget is tartalmaz. Egy közlemény olvasható benne, mely szerint: „Technikai nehézségek folytán magyar újságunknak, a Világforradalom-nak első számát csak néhány napi késedelemmel jelentethetjük meg.”

Testvérlapja: az irkutszki Világforradalom.

A 2. számban a magyar testvérlapban is szereplő Singer nevű szerzőtől Marx-ról szóló németnyelvű cikket találunk.

L. a jegyzetet a Világforradalom (Irkutsk) címléírása végén. Az itt idézett közlemény szerint a lap 1918. októberében még fennállott.

Földrajzi mutató

- Acinszsk*
 Turán
Antipicha
 Jégcsap
Barnaul
 Tanácsi Magyarország
Berezovka
 Berezovka
 Fogolyélet
 Hírmondó
 Magyar Újság
 Színházi Lap
 Tarka Szarka
 Világforradalom
 Világforradalom Hírkiadása
 Weltrevolution
Blagovescsenszk
 Amuri Igazság
Csita
 Bajkáli Forradalmár
Dauria
 Honvág
 Turán
Irbít
 Extra Hungariam
 Sportlap
Irkutszk
 Roham
 Világforradalom
 Világforradalom Hírkiadása
 Weltrevolution
Jekaterinburg
 Die III. Internationale
 Urali Forradalmár
 Világforradalom
Krasznojarszk
 Előre
 Ember
 Jeniszei
 Lapfordítások
 Május 1. — Mai
 Roham — Sturm
 Szibéria
 Vörös Újság
Kreposz
 Fogolyság és Vidéke
Nikolszk
 Magyar Szemle
Nikolszk — Uszuriszk
 Szibériai Az Est
Novonikolajevszk
 Kommunizmus
Omszk
 Forradalom
 Vörös Újság
Pjescsanka
 A béke
 Hadifogoly
 Hadúr
 Hörcsög
 Magyar Hadifogoly Színpad
 Magyar Sziget
Razdolnoe
 Béke
 Tudósító
Taskent
 III. Internacional
 Világ szabadság
 Vörös Újság
Tomszk
 Népszava
Trojckoszarszk
 Szibériai Az Est
Verchneudinszk
 Szibériai Színházi Élet
 Világforradalom
 Világforradalom Hírkiadása
Hely nélkül (valahol Szibériában)
 Add Tovább
 Amurmelléki Vörös Újság
 Háborús Hírek
 Hadúr
 Hírek az Amurszkaja Echo ... számából
 Legújabb hírek
 Nachrichten — Hírek

X.

Számbavehető előmunkálatok híján, dolgozatunk készítése közben sok nehézséggel kellett megküzdenünk, így munkánk pontosság tekintetében nem éri el azt a fokot, amit elérni szerettünk volna.

Köszönetet mondunk azoknak, akik segítettek bennünket: Z. *Vencovics-Ligetinek*, az első omszki magyar lapszerkesztő özvegyének, N. *Kolmogorov* omszki levéltárosnak, *Milei Györgynek*, a Párttörténeti Intézet munkatársának, aki dolgozatunkat lektorálta, *Györkei Jenőnek* és *Józsa Antalnak*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársainak, akik az általuk gyűjtött anyagot készséggel bocsátották rendelkezésünkre, valamint az OSZK munkatársainak, elsősorban *Nagydiósi Gézánnak*, aki bibliográfiánk külső formájára, szerkezetére vonatkozó értékes tanácsaival támogatott bennünket.

Hisszük, hogy munkánk a magyar és az egyetemes történelem általunk tárgyalt értékes dokumentum-anyaga összegyűjtésének, elrendezésének és feldolgozásának eddig nagyon is elhanyagolt munkájára sokak figyelmét fel fogja hívni és a nagyobb lendülettel meginduló kutatás gazdagabb és mélyebben foltárt anyagot tud majd az érdeklődők kezébe adni. A megkezdett munkát mi is folytatjuk: elkészítjük a Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok bibliográfiáját.

Jegyzetek.

1. *Orosz hadifoglyaink helyzete.* Kivonat *Máté Gyula* a hadügyi hadifogoly-osztály előadójának felolvasásából. „1. Szovjet-Oroszországban van ma hozzávetőlegesen kb. 25 000 magyar hadifogoly.” „2. Szibériában kb. 200 000 magyar hadifogoly van.” „Turkesztánban kb. 33 000 osztrák-magyar hadifogoly van.” „4. A Kaukázusban 30 000 osztrák-magyar hadifogoly volna.” (*Az Orosz Hadifogoly.* 1919. június 15. I. évf. 1. sz. 8—9. l.)
„Ügy a kelet-, mint a nyugat-szibériai táborokból pontos számadatok állnak rendelkezésünkre. Eszerint Nyugat-Szibériában kb. 4000 volt tiszt és 110 000 katonánk, Kelet-Szibériában 10 000 volt tiszt s 30 000 katonánk él egymástól még most is elkülönített táborokban. Természetesen sokkal több a tényleg itt élő hadifoglyaink száma, mert fenti szám csak a táborokban regisztráltakat foglalja magában. A városokban és munkán elszórva élőket nem, úgyhogy kb. félmillióra tehető Szibériában élő véreink száma.” (*Márkus Miklós: Hol és hogyan élnek hadifoglyaink? — Az Orosz Hadifogoly.* 1919. június 15. I. évf. 1. sz. 3. l.) -- A 1/2 milliós szám bizonyára túlzott, hiszen 1918-ban *Oroszország* európai részén keresztül *Szibériából* is sok fogoly került haza, de az ottmaradt foglyok túlnyomó része kétségkívül *Szibéria* területén élt 1918-ban is.
2. *Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra.* (Szamuely Tibor: Riadó. Budapest, 1957. 19. l.)
3. L. Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Bp. 1957. 96. l.
4. Z. *Vencovics—Ligeti: Ligeti Károlyról.* Párttörténeti Közlemények. 1958. nov. 4. évf. 4. sz. 152. l.

Венгерские газеты в Сибири 1915—1921. Библиография с подробными сведениями об омских газетах „Forradalom” („Революция”) и „Vörös Újság” („Красная газета”)

ЛАЙОШ ТЕРБЕ

В течение первой мировой войны примерно полмиллиона венгров попало в плен у русских. Большинство их было перевезено в Сибирь. Даже в середине 1919 г. все еще жили до четверти миллиона венгров в лагерях для военнопленных и на прочих местах.

В лагерях военнопленных уже с 1915 года издавались рукописные газеты на венгерском языке. Они размножались посредством копировальной бумаги или иным способом в весьма небольшом тираже. Были там и газеты, которые составились только в одном экземпляре. Эти переходили из рук в руки, а были распространены также путем громкого чтения. В газетах публиковались заимствованные из русских газет политические и военные вести, интересующие военнопленных, а в журналах — рассказы, стихотворения, статьи и рисунки для развлечения скучающих в лагере военнопленных.

Вскоре после начала революции, в начале 1918 года выходили уже в Сибири печатанные в нескольких тысячах экземпляров политические газеты на венгерском языке (большей частью еженедельники), передавшие „иностранным рабочим”, освобожденным революцией военнопленным венгерского языка, общественные и идейные достижения революции. Венгерские революционные газеты сыграли важную роль в агитационной работе, под влиянием которой уже в 1918 году десятки тысяч бывших венгерских пленных взялись за оружие и боролись против контрреволюции за власть советов.

Когда в конце 1918 года мощная волна контрреволюции захлестнула почти всю Сибирь, военнопленные — в защиту своей жизни — уничтожили вышедшие до тех пор экземпляры революционных газет. Сохранившие кое-где и вышедшие впоследствии газетные экземпляры растерялись. Только очень мало из тех газет было привезено вернувшимися домой военнопленными в Венгрию, где как раз в это время бушевала контрреволюция. Кто не глядя на опасность скрыл у себя революционные газеты, рисковал своей свободой и жизнью. Разумеется, что при такой обстановке экземпляры изданных в Сибири венгерских газет представляют собой исключительные газетные редкости.

Автор учитывает и описывает те венгерские газеты в Сибири, экземпляры которых имеются ныне в собраниях периодики в Венгрии. Не включены в этот учет, находящиеся в советских библиотеках, архивах, музеях — большей частью необработанные еще — сибирские газеты на венгерском языке, а также газеты, привезенные домой венгерскими пленными из Румынии, Чехословакии и Югославии.

Автор приводит название 32-х рукописных газет буржуазного направления и 26 революционных газет (преимущественно печатанных), значит всего 58 изданных в Сибири венгерских газет, по возможности с подробным описанием, произведенным de visu или где это не было возможно, на основе литературных источников.

Первая печатанная венгерская газета вышла в свет в Сибири 10-го февраля 1918 года в Омске. Последняя также в Омске 27-го августа 1921 года. Название первой газеты: *Forradalom* (Революция), а экземпляры от этой можно найти полностью в Отделе периодики Государственной библиотеке имени Сечени в Будапеште. Выходившая в последний раз венгерская революционная газета носила название *Vörös Újság* (Красная газета). Экземпляры этой газеты в большинстве также

можно найти в *Будапеште*. Статья дает подробные сведения об обеих этих газетах. Обстоятельно занимается статья и личностью поэта-мученика Кароя *Лигети*, редактора *Forradalom*, которому — по инициативе *Vörös Újság* — поставлен был памятник на одной из главных площадей г. Омска.

В статье отмечаются названия всех венгерских и русских книг и журналов, которые позаимствовали либо несколько публикаций, либо обширный текст, или хотя несколько строк из выходившей в Омске от 10 февраля по 26 мая 1918 года газеты *Forradalom*, значение которой — из перспективы сорока лет — все более и более получает признание.

Множество революционных газет имело русское название. Много из этих газет имело вариант на немецком или на другом языке. Нам известна и газета смешанного — немецко-венгерского — языка. На страницах изданных в Сибири венгерских и немецких газет, начали свою литературную карьеру такие выдающиеся писатели, как поэт Корнел *Баняи*, Ярослав *Гашек*, Мате *Залка*. Стихотворения двух сотрудников омской газеты *Vörös Újság*, а именно Корнела *Баняи* и Антала *Погиони* начиная с 1922 года печатались уже в журнале *Nyugat* в *Будапеште*.

Статья регистрирует и газеты, которые выходили на территориях, лежащих на юг от Сибири. Последующая, завершающая часть работы дает сведения о венгерских газетах, которые выходили в европейской части Советского Союза.

IV.

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája

FAZAKAS JÓZSEF

Mintegy fél évszázaddal ezelőtt, 1907-ben, egy nagyigényű és igen nagy jelentőségű munka jelent meg az európai könyvpiacra, a genfi Charles-Moïse Briquet *Les filigranes*¹ c. négykötetes műve, amelyre az európai tudományos életnek úgyszólván valamennyi jelentős köre felfigyelt. A munka szerzője, aki ekkor már kiváló és elismert szakértője volt a vízjegykutatásnak és a papírtörténetnek, terjedelmes és részletes lexikális munkát adott a különböző tudományok kutatóinak kezébe, értékes segédeszköz gyanánt. A történelem, az irodalomtörténet és a többi rokontudomány művelői örömmel fogadták ezt az igen jól használható munkát, felfigyeltek a már hosszabb ideje virágzó új tudományágra és ettől kezdve komolyan számolni kezdtek vele, hiszen Briquet nagy műve végre mindenki számára világossá tette, hogy a papírtörténet és a vízjegykutatás hasznos segítőtársává vált a többi tudománynak, főleg a humanioráknak. Ma már senki előtt sem kétséges, hogy a régi papirosokban rejtőző ökörfejes, mérleges, sasos vagy koronás vízjegyek ismerete sok esetben jelentős segítséget nyújt egy keltezetlen kézirat, impresszum nélküli nyomtatvány vagy töredék meghatározásában. A vízjegykutatás és a papírtörténet Briquet fellépése után komoly és tekintélyes tudománnyá fejlődött, ma már nagy irodalma van és segédtudományi jellege mellett a gazdaságtörténet külön ágaként is virágzik.²

Hazánkban napjainkig — sajnos — nagyon kevés figyelmet fordítottak erre a kutatási területre. A múlt század derekán Kemény József, századunk elején pedig Szőnyi I. László méltatta nagyobb figyelemre a papírtörténetet. Szőnyi különösen nagy gonddal és alaposággal gyűjtötte a magyar levéltárak régi anyagában található vízjegyeket. Nagy gyűjteményéből — sajnos — csak a XIV. századi vízjegyeket adta ki. A mai kutatás kettős célt lát maga előtt: vizsgálat tárgyává kívánja tenni egyrészt a régi korokban Magyarországon kézírásra vagy nyomtatásra használt külföldi és hazai eredetű papirosokat, másrészt könyvtári és főleg levéltári kutatásokat óhajt végezni abból a célból, hogy feltárja a magyarországi papírhasználat és papírgyártás régi történetére vonatkozó, ma még nagyrészt ismeretlen adalékokat. Ez a kutatás folyik, itt-ott eredményei is vannak már, de mivel csak egy-két kutató szánta rá magát az úttörés fáradságos munkájára, jóformán még csak kezdeti stádiumban van. E kettős irányú kutatás alapján lehet csak megírni a magyar papírtörténet kisebb-nagyobb fejezeteit, egyes korok papírbehoza-

taláról, egyes intézmények vagy egyes nyomdák papírhasználatáról, egyes papírmalmokról, bizonyos korok vagy tájegységek papírgyártásáról stb. Ezek után kerülhet csak sor a magyarországi papírtörténet részletes megírására, illetőleg a magyarországi vízjegyek kritikai kiadására.³

Alapvető munkák elvégzéséről lévén szó, a kutatás megkönnyítéséhez akartunk hozzájárulni akkor, amikor a papírtörténetre vonatkozó magyarországi nyomtatott irodalom elszórt adalékait összegyűjteni igyekeztünk. Minthogy a magyar szakirodalom nagyon csekély és mivel a papírtörténet nálunk nagyobbára csak a többi tudományok részeként jelent meg tudományos formában, szükségesnek látszott minden olyan könyvet és folyóiratcikket figyelembe venni, amely — ha mellékesen is — de mégis adalékot nyújtott tárgy körünket illetően. Bibliográfiánk így főleg adalék-irodalom. Mivel rejtett irodalmat igyekszik feltárni, természetesen nem lehet teljes, de — úgy véljük — mégis hasznos lesz, mert a fontosabb adalékokat nagyobbreszt közölve, felhívja a figyelmet a hasonló természetű munkák további tanulmányozására és az itt feltárt adatokkal máris segítséget nyújthat a papírtörténet és a vízjegykutatás eredményeit felhasználni kívánó tudós, valamint a szakkutató számára.

Kutatóink nem nélkülözhetik természetesen a magyarországi papírgyártásra és papírhasználatra vonatkozó külföldi szakirodalmat sem, amelynek az összegyűjtése szintén kívánatos volna. Ez azonban már egy további feladatot, egy újabb bibliográfiát jelent. Itt csak a magyarországi irodalmat kívánjuk adni, tekintet nélkül arra, hogy általános érdekű vagy csak magyar vonatkozású cikkekről vagy adalékokról van szó. Bibliográfiánk egyébként csak a régi papírkészítő eljárások korára terjed ki s így csupán a kézi merítésű papír gyártására és használatára vonatkozó irodalom összegyűjtését tűzte ki feladatául.⁴

Jegyzetek.

1. Briquet, C. M.: *Les filigranes*. Dictionnaire historique des marques du papier, dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Tomes 1—4. Paris, [Genève] 1907. (16 000 vízjegy-ábrával.)
2. A vonatkozó szakirodalmat l. Briquet i. m. VIII—X. lapján, ennek kiegészítését pedig az alábbi kiadványban: „*The Briquet album*. A miscellany on watermarks, supplementing dr. Briquet's „*Les filigranes*”, by various paper scholars.” Hilversum 1952, The Paper Publications Society. (Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia. 2.) — Még Briquet nagy művének megjelenése előtt napvilágot látott, de a maga korában nagy jelentősége dacára nem vált eléggé közzismertté Lihacsev, N. P.: *Paleograficeszkoe znacsenie bumazsnüh vodjanüh znakov* c. háromkötetes nagy vízjegy-lexikona, amely 4258 vízjegy leírását és ábráját tartalmazza (S.-Peterburg 1899.).
3. Vö. Schulte, Alfred: C. M. Briquet's Werk und die Aufgaben seiner Nachfolger. (L. a már idézett *The Briquet album* c. kiadvány 49—54. lapján.)
4. Legyen szabad itt hálás köszönetemet kifejeznem Bogdán István, kedves papírtörténész kartársamnak, aki számos adalékra volt szíves felhívni a figyelmemet.

ÁBEL Jenő:

A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története.

Budapest 1885. 206 l.

118. l.: adatok a XVI. századi erdélyi és bártfai papírgyártásról.

ADALÉK a hazai papírárokhoz a középkorban.

(Magyar Könyvszemle. 1880. 391. l.)

Nagyszebeni papírárak 1494—1508 között.

BALLAGI Aladár

A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877.

Budapest 1878. 248 l.

A magyarországi papírhasználat és papírgyártás történetéről: 31—32., 97—98., 135., 139., 140., 141., 142., 154., 213—217. l.

BARANYA multja és jelenje. Szerk. Várady Ferenc. 1—2. köt.

Pécs 1896—1897.

1. köt. 627. l.: a „Papír-ipar” c. kis fejezet, Kovács Istvántól, a pécsi, hirdi és pécsváradi papírmalmokról,

BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus:

Incltyti Superioris Hungariae comitatus Gömöriensis notitia
historico-geographico-statistica.

Leutschoviae 1806—1808. [4], VIII, 782 [2] l.

383—385. l.: a Gömör-megyei papírmalmokról és papírkészítésről.

BARTSCH Eduárd:

Sáros megye helyirata.

Eperjes 1846. 61 l.

44—45. l.: a működő papírmalmokról.

BOGDÁN István:

A diósgyőri papírmalom alapítása 1802-ben.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1955. 7. évf. 364—366. l.)

Az első diósgyőri vízjegy eredeti nagyságú ábrájával.

BOGDÁN István:

A diósgyőri papírmalom alapítási kísérlete 1773-ban.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1955. 7. évf. 218—221. l.)

Illusztrációkkal, de vízjegyek nélkül.

BOGDÁN [István]:

Eckzier-Wasserzeichen. Wisso Weiss.

(Papíripár. 1959. 3. évf. 90. l.)

Ismeretetés Wisso Weiss sarokdász-vízjegyekről írt tanulmányáról.

BOGDÁN István:

Az első magyar papírmalmok. Adalék a XV—XVI. századi magyar papírkészítés történetéhez.

(Papíripar. 1959. 3. évf. 67—73. 1.)

7 vízjegyábrával és egy rostfényképpel.

BOGDÁN István:

Papír- és nyomdaipari történeti emlékeink védelme.

(Papíripar. 1957. 1. évf. 146—149. 1.)

Tájékoztató cikk egy papír-, nyomda- és írószeripari múzeum létesítése tárgyában.

[BOGDÁN István]:

A Papír-, Nyomda- és Írószeripari Múzeumi Bizottság hírei.

(Magyar Grafika. 1959. 3. évf. 223—224. 1.)

A megalapítandó múzeumról.

BOGDÁN István:

Papírgyártás 200 év előtt.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1955. 7. évf. 263—267. 1.)

Az Osztrák-Magyar Monarchia tartományai számára 1754-ben kiadott papírkészítési rendelet részletes ismertetése.

BOGDÁN István:

Papíripari találmányok 1750—1830.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1956. 8. évf. 125—129. 1.)

Az Osztrák-Magyar Monarchia papírgyártásának fejlődése a megjelölt időben. — Illusztrációkkal, köztük a nagyszebeni papírmalom 1771. évi vízjegyének ábrájával.

BOGDÁN István:

Papíripari találmányok a XIX. század második felében.

1. Nyersanyag, eljárás. 2. Gépek, készülékek, eszközök.

(Papíripar. 1958. 2. évf. 34—38. 1. és 1959. 3. évf. 27—31. 1.)

1. ábrával.

BOGDÁN István:

Papírkészítő mesterek és legények a XVIII. században.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1956. 8. évf. 189—196. 1.)

Az Osztrák-Magyar Monarchia papírkészítőinek életéről. Egy magyarországi vízjegy ábrájával és más illusztrációkkal.

BOGDÁN István:

A pécsi papírmalom.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1955. 7. évf. 70—72. 1.)

A XVIII. században létesült pécsi papírmalom története. Illusztrációkkal, köztük 7 vízjegy ábrájával. A bevezetésben a magyar papírgyártás történetét is összefoglalja.

BOGDÁN István:

XIX. századi vízjeleink.

(Papíripar. 1957. 1. évf. 23—30. l.)

22 db XIX. századi, főleg a század első negyedében használt magyar vízjegy pontos leírásával és a leírt vízjegyek ábrájával.

BOGDÁN István:

Vízjelek és vízjelkutatás.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1956. 8. évf. 25—28. l.)

A vízjegy-kutatás általános és magyarországi feladatairól, 11 db, középkori magyar oklevelekben talált vízjegy ismertetésével és ábrájával.

A BRASSÓI papírmalom eladása 1568-ban.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1898. 5. évf. 91—92. l.)

Egy német nyelvű okirat szövegkiadása.

BUCHHOLZ, Jakob:

Abermalige Reise in die Karpatischen Gebirge...

(Ungarisches Magazin. Pressburg. 1787. 4. Bd. 3. Stück, 257—291. l.)

281. l.: az alsóruzsbacki papírmalomról,

BUJDOSÓ, Valentinus:

Magyar levél a Fekete-tenger mellől, 1562.

(Századok. 1875. 9. évf. 572—573. l.)

573. l.: a levél vízjegyének leírása, ábra nélkül.

BUNYITAY VINCE:

A Kis-Zsenyey báró Sennyey-család levéltára.

(Századok. 1873. 7. évf. 242—265. l.)

262. l.: egy erdélyi vízjegy leírása egy 1648-beli levél papirosáról. Ábra nélkül.

CORNIDES Dániel:

Wenn das itzt übliche aus zerstossenen und zerstampften

Haderlumpen gefertigte Papier in Ungern aufgekomen sey?

(Ungarisches Magazin. 1781. 1. Bd. 129—141. l.)

A magyarországi papírbehozatal kezdetéről és röviden az első magyar papírmalmokról.

CSACSOVSZKY László:

A diósgyőri papírgyár fejlődése és a magyar papíripar.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1949. 1. évf. 6—7. l.)

Egy vízjegy-ábrával.

CSAPLOVICS, Johann von:

Gemälde von Ungern. 1—2. Teil.

Pesth 1829. 2 köt.

2. köt. 65., 68., 71., 72. l.: adatok a magyar papírgyártásról.

CSÜRÖS Ferenc:

A debreceni városi nyomda története. (1561—1911.)

Debrecen [1911.] 504 l.

69., 187. és 349—352. l.: a nyomda papírbeszerzésével kapcsolatos adatok és okmányok.

DANKANITS Ádám:

Adalék a felenyedi papírmalom történetéhez.

(Magyar Könyvszemle. 1959. 75. évf. 283—287. l.)

DESSEWFFY Emil:

A magyar vám és kereskedési ügy ...

Pest 1847. XVI, 157 [1] l.

64., 146. és 151. l.: papír- és rongybehozatal és kivitel 1844—1845-ben.

DÉZSI Lajos:

Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században.

Budapest 1899. 332 l.

(Magyar Történeti Életrajzok. 32—33.)

144—146. l.: Misztótfalusi Kis Miklós könyvnyomdász tervei papírmalom felállítására Erdélyben, a XVII. század végén.

DURAND Félix:

A papiros.

(Tíz írás a nyomdászatról. Budapest 1942. 85—115. l.)

87—94. l.: a papiros történetéről általában, kevés magyar vonatkozással. — Különlenyomatként, önállóan is megjelent.

DURAND Félix:

A papiros és annak gyártása.

Budapest 1937.

4—14. l.: a papiros és a többi írólapok rövid története, csekély magyar vonatkozással.

ERDÉLY ipari, kereskedelmi és foglalkozási statisztikája 1839-ből. — Privat Industrie, Fabriken und Gewerbe in Siebenbürgen im Jahre 1839. Közli: Sz.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1897. 4. évf. 365—371. l.)

Adatok a papíriparról.

ERDELYI fejedelmi uradalmak személyzete és járandósága 1692-ben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1899. 6. évf. 178—184. l.)

184. l.: a görgényszentimrei papiroscsináló legények járandóságáról.

ERDELYI János:

Nemzeti iparunk. Bőv. s jegyz. kísérve kiad. Fényes Elek. 2. kiad.

Pest 1846. [10] 424 l.

172—173. l.: a korabeli magyar papírkészítésről.

[**FARKAS** Ferenc]:

Papirosanyag- és papirosgyártás.

Budapest 1901. 139 l.

(A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben.

Szerk. Szterényi József. 13. füz.)

10—15. l.: adatok a régi magyar papírgyártás történetéhez.

FAZAKAS József:

A sárvár-újszigeti nyomda papirosai.

(Magyar Könyvszemle. 1957. 73. évf. 116—135. l.)

Klly-ban is megjelent, az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 39. számaként. — A XVI. századi sárvár-újszigeti nyomda által használt külföldi eredetű papirosokról. 23 eredeti nagyságú vízjegyábrával.

FEJÉRPATAKY László:

Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Közli — —.

Budapest 1885. XIII, [3] 682 [2] l.

A tárgymutató „papiros” címszó alatt 24 elszórt adatra utal, amelyek középkori magyar papírbeszerzésekre vonatkoznak.

FÉNYES Elek:

Magyarország geographiai szótára. 1—4. köt.

Pest 1851.

Az egyes helységek leírása során a papírmalmokról is megemlékezik. Ld. a köv. lapokat: 1. köt. 28—29., 96—97., 103., 125., 156., 166., 191—192., 250., 261—264., 272., 276., 289.; 2. köt. 15., 84., 123., 129., 170—171., 183—184., 197., 233., 252., 262—263.; 3. köt. 20., 30., 46., 51., 121., 134., 143., 157., 160., 161., 193—194., 199., 208—210., 221., 236., 276., 286., 298., 304—305.; 4. köt. 19., 34., 73., 142., 197., 198., 204., 220., 288., 309., 323—324., 327. l.

FÉNYES Elek:

Magyarország statisztikája. 1—3. köt.

Pest 1842—1843.

1. köt. 208—209. l.: a magyar papírgyártásról, az üzemben levő papírmalmok felsorolásával.

FERDINANDY Gejza:

Papirosgyártás.

Budapest 1948. 736 l.
(Ipari szakkönyvtár. 128—143.)

5—29. l.: a papiros története; 30—39. l.: a magyar papiros-ipar fejlődése
(a fejezet eleje). — Képekkel és műszaki ábrákkal.

FITZ, Josef:

Andreas Hess, der Erstdrucker Ofens. Auszug aus einer ungarischen
Monographie.

Budapest 1932. 11 l.

5. l.: az 1473 kör. megjelent első magyarországi nyomtatványok papirosairól.
— Vízjegyábrák nélkül.

FITZ, Josef:

Andreas Hess, der Erstdrucker Ungarns.

(Gyoma 1937.) [2] 16 [4] l., 7 t.

Kivonat a szerzőnek Hess Andrásról írt magyar nyelvű monográfiájából.
(Az 1932. évi német nyelvű kivonattal nem azonos.) — 6. l.: az 1473. kör.
megjelent első magyarországi nyomtatványok papirosairól. — 4 vízjegy-
ábrával.

FITZ József:

Hess András, a budai ősnymodász.

Budapest 1932. 195 l.

83—92., 132—134., 138—139., 143—145., 165., 167., 169. és 180—183. l.: az 1473
körül megjelent első magyarországi nyomtatványok papirosairól, amelyek
szerző feltevése szerint magyar gyártmányok. — 174. l.: a vízjegyek fontossága
az ősnymtatvány-kutatásban. — 7 vízjegy-ábrával.

FITZ József:

A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem
története. I. A mohácsi vész előtt.

Budapest 1959. 258 l.

15—16., 105—108., 117—119., 126—127., 132—133., 137. és 138. l.: a Magyar-
országon készült ősnymtatványok papirosairól és a szerzőnek a magyar
papírgyártás kezdeteire vonatkozó feltevéséről. — 51. l.: bibliográfiai adatok.
— 7 vízjegy-ábrával.

FITZ József:

A vándornymodák.

(Magyarságtudomány. 1943. 2. évf. 13—35. l.)

22. l.: adalék a XVI. századi magyaróvári és debreceni nyomdában használt
papirosokról.

FREUND Jenő:

Papiros a grafikában.

Budapest 1927. 100 l., 104 mell.

13—15. l.: a magyarországi papírhasználat és papírgyártás történetéről. —
16 magyar vízjegy ábrájával.

FUTÓ Mihály:

A magyar gyáripár története. 1. köt.
Budapest 1944. 468 l.

20., 68—69., 103—104., 156—157., 179., 230—231. és 310—311. l.: a régi magyar
kézimerítésű papírgyártás története az egyes korokban.

GARAS Klára:

Magyarországi festészet a XVII. században.

Budapest 1953. 206 [2] l., LII t.

(Magyarországi barokk festészet. 1.)

101., 107., 141—142. l.: Spillenberger János kassai papírmalmáról (1638—1640.).

A GREIZI papírmúzeum.

(Papíripár. 1959. 3. évf. 13. l.)

A Német Demokratikus Köztársaságban megnyílt Német Papírmúzeumról,
amelynek Karl Theodor Weiss nagy vízjegy-gyűjteménye vetette meg az
alapját.

GULYÁS Pál:

A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.

Budapest 1931. [6] 272 l.

69., 174. és 242. l.: nyomdai papirosaink külföldi forrásairól; 242. l.: a brassói
papírmalomról.

GYALUI Farkas:

Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon.

(Magyar Könyvszemle. 1902. U. F. 10. köt. 61—91. l.)

72. l.: a XVI. századi debreceni és magyaróvári nyomdák papirosairól. —
Egy vízjegyábrával.

HAAS Mihály:

Baranya. Emlékirat.

Pécs 1845. 350 l.

13. és 70. l.: az 1750-ben alapított pécsi papírmalomról, valamint a hirdi és
pécsváradi papírmalmokról.

HAIN Gáspár

Lőcsei krónikája. Kiad. Bal Jeromos, Förster Jenő és

Kauffmann Aurél.

Lőcse 1910—1913. XII, 558 [2] l.

A XVII. század nyolcvanas éveiből származó alábbi kézirat tudományos
szövegkiadása: Zipserische oder Leutschaverische Chronica... Zusammen
getragen... von — —. — 47. l. (az eredeti lapszám szerint 56.): egy 1530-ban
leégett lőcsei papírmalomról. — 150. l. (az ered. lapsz. szerint 216.): a Lőcse vá-

rosához tartozó Teplicen, 1613-ban felállított papírmalomról. — 226. l. (a kéziratban 374. l.): jövedelem a papírmalomból 1646-ban.

HELTAI Gáspár:

A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus.
(Az 1552. évi kiad. hasonmása.) (Sajtó alá rend. Stoll Béla.)

Budapest 1951. XXXIII [1] l., [95] lev.

X. lap: a kolozsvári, 1560-as években létesült Heltai-féle papírmalomról.

HEREPEI János:

Hol volt a gyulafehérvári academicum collegium papirosmalma?
(Magyar Könyvszemle. 1957. 73. évf. 364—368. l.)

A felenyedi papírmalomról.

HORNYÁNSKY Victor:

Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn...

Pest 1858. [6] 420 l.

2., 38., 44., 55., 87., 89., 91., 99., 102., 127., 180., 257., 264., 265., 329., 337., 374. l.:
adatok a korabeli magyarországi papírmalmokról.

HORVÁTH Mihály:

Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó
század alatt.

Buda 1840. XIV. 390 l.

31., 145. és 313. l.: adatok a magyar papírgyártás történetéhez.

HUBAY Ilona:

Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.

Budapest 1938. 105 [3] l.

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 5.)

A XV. és a XVI. században külföldön nyomtatott magyar misekönyvek bibliográfiai leírása során a nyomtatványok papirosaira is utal, megadva a Briquet-számokat, a Briquet-ben nem szereplő vízjegyek ábráit pedig közli (33 vízjegy-ábra).

HUNFALVY János:

Európa államainak rövid statisztikája.

Pest 1868. [2] 308 [4] l.

37., 106—107., 156., 200., 238., 239., 246. l.: papírgyártás Európa különböző
országában.

HUNFALVY Pál:

A magyar—osztrák monarchia rövid statistikája.

Budapest 1874. VIII, 288 l.

121—124. l.: a korabeli magyar és osztrák papírgyártásról és papírkereskedele
mről.

HUNFALVY János:

Az osztrák birodalom rövid statisztikája, különös tekintettel a magyar államra.

Pest 1867. [8] 215 [1] l.

94—95. l.: a korabeli papírgyártás Ausztriában és Magyarországon.

IVÁNYI Béla:

Göncz szabadalmas mezőváros története.

Karcag 1926. [4] 202 [4] l.

(A debreceni Tisza István Tudományos Társaság honismeretítő bizottságának kiadványai. 2. köt. 2—3. füz.)

116. l.: a XVI. század végén működött vizsolyi nyomda által használt papiros eredetéről.

IVÁNYI Béla:

Az írás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században.

(Magyar Könyvszemle. 1911. Új folyam, 19. köt., 132—146., 215—226. és 301—318. l.)

136—146., 215. és 309. l.: papírhasználat Eperjesen a XV—XVI. században, számos levéltári adatközléssel.

IVÁNYI Béla:

Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600. Budapest 1937. 135 l.

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 4.)

Levéltári adatgyűjtemény, amelyben elszórtan számos adat van a régi magyar papírbeszerzésről és papírgyártásról. — Előbb folytatásokban közölte a Magyar Könyvszemle: 1929. U. F. 36. köt. 33—48., 193—208. l.; 1930. U. F. 37. k. 113—128., 296—302. l.; 1931. U. F. 38. k. 60—63. l.; 1932/34. U. F. 39. k. 13—88. l.

IVÁNYI Béla:

Lőcse városának lakói és azoknak vagyonossága 1542-ben.

(Közlemények Szepes vármegye múltjából. 1909. 1. évf. 158—169., 224—236. l.)

224. és 235. l.: említés egy papírgyártó özvegyéről.

IVÁNYI Béla—GÁRDONYI Albert:

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577—1927. A tárgyi emlékek ismertetésével kieg. szerk. Czakó Elemér.

Budapest (1927). 202 [2] l.

61—65. és 157—158. l.: a bazini, lipótszentmihályi, znióváráljai és körmöcbányai papírmalmokról, továbbá a XIX. szd. elején Ausztriából behozott papirosról. — 8 magyar vízjegy és 2 címke ábrájával (46., és 158., ill. 46. és 160. l.)

JAKUBOVICH Emil:

A bőrhártya és papiros a XIV. században.

(Magyar Könyvszemle. 1922. U. F. 29. köt. 223. l.)

A pergamenhez való konzervatív ragaszkodásról.

JALSOVICZKY GÉZA:

A papirosgyártás és a hozzávaló gépek.

Budapest 1909. 200 l.

1—5. l.: a papírkészítés régi módjáról (3 ábrával).

JEDLICKSKA Pál:

Kiskárpáti emlékek Vöröskötől Szomolányig.

Budapest 1882. 590 l.

153. l.: az 1837-ben alapított ompitali papírmalomról.

KARLOVSZKY Endre, K.:

Erdély ipara a XVIII-ik század végén.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1896. 3. évf. 217—257. l.)

230. l.: „Papír-ipar”. A Fogaras-vidéki papírmalmokról.

KARLOVSZKY Endre, K.:

Magyar gyár- és kézműipar 1771—74-ben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1896. 3. évf. 1—64. l.)

62. l.: „Papír-ipar.” A Bars-, Nyitra- és Zólyom-megyei papír-malmokról; továbbá papirosfestőkről és kártyakészítésről.

KATONA Kálmán:

Papírgyártás. Nyers- és készáruismeret gyakorlati kézikönyve.

3. átdolg. kiad.

[Budapest] 1954. 109 [3] l.

7—8. l.: Történelmi áttekintés

KEMÉNY, Josef:

Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens und die Papierzeichen der beiden letzteren...

(Magazin für Geschichte, Literatur... Siebenbürgens. Hrsg. von Anton Kurz. Kronstadt 1844. I. Bd. 134—162. l.)

18 magyarországi vízjegy ábrájával.

KEMÉNY, Josephus:

Signa interna chartarum seculo XIV., XV., XVI., XVII. et XVIII. in Transilvania olim obviarum. Collegit —. Tom. I.: 1358—1671. 342 lev. — Tom. II.: 1672—1799. 357 lev. — Suppl.: 143 lev.

Kézirat 1845-ből, a kolozsvári egyetemi könyvtárban, kb. 800 vízjegy rajzával.

KEMÉNY, Josef:

Ueber das in der Diplomatie des Auslandes und Ungarns mit Innbegriff Siebenbürgens erscheinende älteste Linnenpapier.

(Magazin für Geschichte, Literatur... Siebenbürgens, Hrsg. von Anton Kurz. Kronstadt 1844. 1. Bd. 101—122. 1.)

A gyapot-papírról és a len-papírról, a papírgyártás elterjedéséről, majd a magyarországi papírbehozatal kezdeteiről a XIV. században.

KEMÉNY Lajos, ifj.:

Buda város árszabása II. Lajos korában. (1522.) Közli — — .

(Történelmi Tár. 1889. 372—384. 1.)

Okirat-közlés. 377. 1.: papírárak.

KEMÉNY Lajos, ifj.:

Kassa város levéltárából.

(Történelmi Tár. 1892. 378—381. 1.)

Okmány-közlések. 378. 1.: „Kassai papírmalom.” Spillenberger János molnár két adóslevelét közli 1639-ből és 1640-ből, papírmalom építésére felvett összegekről.

KEREKES György:

Céh- és iparügyek a kassai tanács előtt a XVII-ik század második felében. (1643—1699.)

(Magyar Ipartörténet. 1909. 3. évf. 70—125. 1.)

125. 1.: említés egy papírmalomról.

KERTÉSZ Árpád:

A nyomtatott betű története és útja Magyarországon.

Budapest 1941. 300 l.

25—51. 1.: a papiros története általában, papírkészítés Magyarországon.

KLEMPA Károly:

Az első keszthelyi nyomda.

Pécs 1943. 9 l.

(Pannonia könyvtár. 73.)

7. 1.: Festetics György gróf szerződése 1817-ben a lékai papírmalom tulajdonosával.

KONCZ József:

Enyedi tanárok, deákok és a collegiumhoz tartozók fizetése 1709-ben. Közli — — .

(Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle. 1897. 1. évf. 138—142. 1.)

Levéltári adatközlés. 129—141. 1.: a papírkészítő mester és jobbágy fizetését is közli.

KORABINSKY, Johann Matthias:

Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn...

Pressburg 1786. 858 [16] 1.

A betűsorban felsorolt egyes helységek adatai közt a működő papírmalmokról is megemlékezik.

KOSSUTH Lajos:

Jelentés az első magyar iparműkiállításról. 1842.

Pest 1843. 76 l.

34—36. l.: a papírkiallítás kapcsán a magyar papírgyártásról és papírfogyasztásról.

KOVÁTS Ferenc:

Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században, a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány.

Budapest 1902. VIII, 234 l.

(Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások. 1.)

Az 55., 128., 137., 139., 161., 166., 167., 169., 171., 172., 173. lapokon papírbehozattal kapcsolatos adatok.

KŐSZEGHY Sándor:

Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1733 [—1734.] évben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1894. 1. évf. 96—101. l.)

100. l.: kimutatás a papírbehozatal és papírkivitel adatairól a különböző országok viszonylatában.

KŐSZEGHY Sándor:

Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1735. és 1736. évben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1894. 1. évf. 176—187. l.)

180. és 184. l.: kimutatások a papírbehozatal és papírkivitel adatairól a különböző országok viszonylatában.

KŐSZEGHY Sándor:

Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1737. és 1738. évben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1894. 1. évf. 274—285. l.)

278. és 284. l.: kimutatások a papírbehozatal és papírkivitel adatairól a különböző országok viszonylatában.

KŐSZEGHY Sándor:

Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1739. évben.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1894. 1. évf. 357—363. l.)

362. l.: kimutatás a papírbehozatal és papírkivitel adatairól a különböző országok viszonylatában.

LAMBRECHT Kálmán:

A magyar malmok könyve. Történeti anyag.

Budapest 1915. 99 [1] l.

(Iparosok olvasótára. 21. évf. 8—9. sz.)

77—83. l.: „A papiros-malom.” A magyarországi papírmalmok történetéről szól. — Ennek a kiadásnak van egy évjelzés nélküli címlapvariánsa is, amely

a sorozattól függetlenül, önállóan jelent meg. Ez utóbbinak a végéről azonban hiányoznak a jegyzetek.

LÉDERER Emma:

Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon.

Budapest 1952. 260 l.

249—252. l.: áttérés a gépi nagyüzemi papírgyártásra Magyarországon, a XIX. század harmadik negyedében.

MAGYAR erdészeti oklevéltár. Szerk. Tagányi Károly. 1—3. köt.

Budapest 1896.

2. köt. 117. és 359. l.: a dévai papírmalomra vonatkozó adatok 1750 tájáról, ill. 1771-ből.

A MAGYAR Történelmi Társulat zemplén—ungi kirándulása, 1871-ben. (Századok. 1871. 5. évf. 585—623. l.)

617—619. l.: Lehóczky Tivadar jelentése XIV—XVI. századi magyarországi okmányokban talált és onnan lerajzolt 274 db vízjegyről. — Ábrát nem közöl.

A MAGYAR Történelmi Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki vidéki kirándulása Gömör megyébe. Szerk. Szilágyi Sándor.

Budapest 1876. 108 l.

(Századok. Az 1876. évi évf. melléklete.)

49. l.: néhány XVI. századi rozsnýói kézirat vízjegyének leírásával. — Ábrát nem közöl.

MAGYARORSZÁG közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye.

Szterényi József közreműk. szerk. Matlekovits Sándor. 1—9. köt. Budapest 1897—1898.

2. köt. 363—370. l.: A papirosipar. — 8. köt. 1—8. l.: Hüttner János: Papirosgyártás és papirosáruk. — Mindkét cikkben utalások vannak a régi magyar papírmalmok keletkezési idejére.

MÉREI Gyula:

Magyar iparfejlődés 1790—1848.

Budapest, 1951. VII, 428 l.

116—117., 119—120., 270—275., 317—318. l.: a tárgyalt kor magyar papír-
iparáról.

MÉREI Gyula:

Magyarország gyáripára az 1784—85. évi gyárstatisztika tükrében. (Magyar Ipar. 1943—1944. 64—65. köt., 64. köt. 92—94., 103—104., 107—110.; 65. köt. 4—5 l.)

64. köt. 108—109. l.: a jelzett években működött 11 papírmalomról.

MILES, Matthias:

Siebenbürgischer Würg-Engel, oder Chronicalischer Anhang des 15. [helyesen 16.] Seculi ... in Siebenbürgen ... füngelauffener Geschichten.

Hermannstadt 1670. [12] 259 [11] l.

40. l.: a brassói papírmalomról.

MISZTÓTFALUSI KIS Miklós:

Maga személyének, életének és különös tselekedetinek mentsége.

Kolozsvár 1698. [52] lev. — [RMK I. 1528.]

F₆ lev.: kolozsvári nyomdájának papírbeszerzési nehézségeiről és papírmalom alapítására irányuló terveinek megghiúsulásáról, valamint a lőcsei nyomdának bizonyos papírmalmokhoz fűződő kapcsolatairól.

MYSKOVSZKY Viktor:

A régi papirosban található vízjegyekről.

(Archaeologiai Értesítő. 1871. 5. köt. 8—10. l.)

A magyarországi papírhasználat és a magyar papírgyártás kezdeteinek vázolása után saját, 92 db-ból álló vízjegy-gyűjteményét ismerteti, amely magyar és külföldi eredetű vízjegyekből áll. — Ábrát nem közöl.

NAGY IVÁN:

Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig.

(Századok. 1874. 8. évf. 25—44., 84—102., 185—206. és 285—287. l.)

Csupán a 195. lapon van papírtörténeti tárgyú vonatkozás: Spielenberg Sámueli lőcsei papírmalom-tulajdonosról (1613).

NOVÁK László:

A nyomdászat története. 1—7. köt.

Budapest 1927—1929.

(Grafikai művészetek könyvtára. 7—13.)

2. köt. 51. l.: a XVI. századi erdélyi papírmalmokról; 3. köt. 70—71. l.: papírhiány és papírgyártás Magyarországon a XVII. században; 4. köt. 89—90. l.: magyar papírgyártás a XVII—XVIII. században; 7. köt. 117—120. l.: papírgyártás a XIX. és XX. században.

NYÁRY Albert:

A modenai Hyppolit-codexek.

(Századok. 1870. 4. évf. 275—290., 355—370. és 661—687. l.)

Csupán a 676. lapon van papírtörténeti vonatkozás: papírbeszerzés Egerben, 1507-ben.

NYERSANYAG- és papírgyártás. Szerk. Katona Kálmán.

Budapest 1954. 391 [1] l.

3—7. l.: „Történelmi áttekintés” c. fejezet.

NYOMDÁSZATI lexikon. Szerk.: Biró Miklós, Kertész Árpád, Novák László.

Budapest 1936. [2] 1.

365—366. l.: „Papirosgyártás” c. cikk, a papírgyártás történetének és régi technikájának rövid összefoglalásával.

A PÁPÍR ára Kassán 1533-ban.

(Magyar Könyvszemle. 1892/93-i évf. U. F. 1. köt. 380. l.)

Néhány sornyi adalék.

A PÁPÍR és a hazai papírgyártás.

(Budapest 1931.) 7 l.

Népszerű előadás a hazai papíripar pártolása érdekében. 4 db használatban levő vízjegy ábrájával.

PERGER János:

Bé vezetés a' diplomatikába, ... melyet ... Schwartner Márton ... után, némelly változtatásokkal 's ... bővítésekkel [!] magyar nyelven ki adott. — 1—3. rész.

[Pest] 1821.

149—151. l.: a papírkészítés eredetéről általában, a magyarországi papírbehozatal kezdeteiről és az első magyar papírmalmokról.

POZSONY gazdasági és forgalmi viszonyai a múlt század kezdetén.

1805—1812. Adatok az ártörténethez.

(Magyar Ipartörténet. 1910. 4. évf. 113—137. l.)

117., 119., 125., 131., 133., 137. l.: papírárak.

PUSZTAI Ferenc:

Nyomdászati encziklopédia.

Budapest (1902.) [4] 595 [1] l.

302—303. l.: a magyar papírgyártás történetéről.

RECHNUNGEN aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. 1. Bd.: von c. 1380—1516.

Hermannstadt 1880. XX, 679 [1] l., 9 t.

(Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. Hrsg. v. Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 1. Bd. 1. Abt.: Rechnungen 1.)

A közölt számadáskönyvek szövegkiadása kapcsán azok papirosait is leírja és a bennük található vízjegyek ábráit is közli (52 ábra).

REJTŐ Sándor:

A papiros tartósságának megállapítása. 2. kiad.

Budapest 1907. 79 [111] l.

Magyar gyártmányú, részben vízjeles papirosokból álló mintagyűjteménnyel (24 papírminta). — Az 1. kiadásban (Bp. 1891.) nincs mintagyűjtemény.

RÓVÓ Aladár:

A könyv.

Budapest [1934]. 62 [12] l.

27—28. l.: rövid fejezet a papírgyártás történetéről.

RUZSÁS Lajos:

A pécsi ipar a feudalizmus végén. 1686—1848.

Pécs 1956.

(Dunántúli tudományos gyűjtemény. 6.)

19. l.: papírgyártás Pécsen a XVIII. század második és a XIX. század első felében.

SCHEDIUM de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria, atque modo promovendi rem sericeam.

Magno-Varadini [Nagyvárad] 1793. 78 l.

22. l.: a korabeli magyarországi papírmalmokról. — A röpiratot állítólag Blaskovich József, más forrás szerint Miller Jakab Ferdinánd írta. (Vö. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891—1914. I. köt. 1101; VIII. köt. 1420.) Német fordításban ld.: Grellmann, H. M. G.: Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. 2. Bd. Göttingen 1797. 235—270. l. A bibliográfiánkat érdeklő részt ld. itt a 251. lapon.

SCHWARTNER, Martinus:

Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam. Ed. 2.

Budae 1802. XVI, 403 l.

112—113. l.: a legrégibb magyar papírmalmokról.

SCHWARTNER, Martin v.:

Statistik des Königreichs Ungern. 2. Aufl. 1—3. T.

Ofen 1809—1811.

1. Teil, 364—365. és 369. l.: a korabeli magyar papírgyártásról és papírmalmokról.

SEIVERT, Johann:

Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Pressburg 1785. XXII, 519 [3] l.

173—174. l.: a XVI. századi Honterus-féle brassói papírmalomról.

SKERLECZ Miklós báró

művei. Írta, illetve latin eredetiből ford. Berényi Pál.

Budapest 1914. X, 587 l.

190—191. l.: a XVIII. század végén működött magyar papírmalmokról.

SÓNYI Oszkár:

A papír ősei és fejlődésének története. 1. rész.
Budapest 1943. 43 l.

Az ősrégi írólapok, majd a papiros történetéről, ennek Európában való meghonosodásáig (XII. század). — Csak az 1. rész jelent meg.

STEINHOFER Károly:

A könyv története. 1—2. rész.

Budapest 1915. (1. rész); 1916. (2. rész).

(Iparosok olvasótára. 21. évf. 1—3., 22. évf. 5—6. szám.)

1. rész 16., 26—27., 36., 41., 47—48. l.: a magyarországi papírgyártásról; 2. rész 12., 22—24. l.: a papírgyártásról általában.

STOCZ, Johann Leopold:

Das Königreich Ungarn ...

Pressburg und Oedenburg 1824. VIII, 374 l.

A tárgymutatóban „Papiermühlen” címszó alatt (368. l.) 14 megye papírmalmaira utal, amelyek a mű szövegében meg vannak említve.

SZABÓ Dénes:

A Jókai-kódex papirosának vízjegyei.

(Magyar Könyvszemle. 1944. 175—176. l.)

XV. századi olasz papirosok vízjegyeinek leírása. — Ábrát nem közöl.

[SZÁZHETVENÖT] 175 év a minőség szolgálatában. Lapok a Diósgyőri

Papírgyár történetéből. (1782—1957.)

Diósgyőr 1957. 28 l., 8 t.

Az illusztrációk közt a gyár védjegyének képe is szerepel.

SZILÁDY Áron:

Egy magyar versecske 1505-ből.

(Századok. 1876. 328—337. l.)

329. l.: a nyelvemlék papirosa vízjegyének leírásával. — Ábra nélkül.

[SZILÁGYI Sándor]:

Okiratok I. Rákóczi György uralkodása történetéhez. 1632.

Közli —I —R.

(Történelmi Tár. 1899. 385—432., 577—637. l.)

425. l.: Krakkóból hozott papirosról.

SZÖNYI I[GNÁC] László:

14. századbéli papiros-okleveleink vízjegyei.

Budapest 1908. 99 l., XVII t.

Részletes tanulmány a XIV. századi magyarországi oklevelek papirosaiban található vízjegyekről, 223 vízjegy-ábrával. (Valószínűleg mind olasz papiros

vízjegye.) — Röviden néhány XVI—XVII. századi magyar vízjegyről is megemlékezik (8—9. l.). — Előbb folytatásokban közölte a Magyar Könyvszemle (1907. U. F. 15. köt. 1—16., 120—144., 217—240. és 300—330 l., XVII t.). Az önálló kiadvány új szedésben jelent meg.

TAKÁTS Sándor:

A dunai hajózás a XVI. és XVII. században.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1900. 7. évf. 97—122., 145—176., 193—222., 241—273. és 289—319. l.)

272. l.: papírmalom építése Budán, 1686 után.

T[AKÁTS] S[ÁNDOR]:

Ércezett papír feltalálása.

(Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1899. 6. évf. 436—437. l.)

A XVIII. század elején feltalált „ércezett papír”-ról (metallisiertes Papier).

TAKÁTS Sándor:

Műveltségtörténeti közlemények. 1. A magyar molnár. 2. A magyar malom.

(Századok. 1907. 41. évf. 52—56., 143—160., 236—249. l.)

247—248. l.: a XVII. századi zborói papírmalomról.

TAKÁTS Sándor:

Rajzok a török világból.

Budapest 1915—1917. 1—3. köt.

2. köt. 460—461. l.: a XVII. századi zborói és görgényszentimrei papírmalmokról.

TEVAN Andor:

A könyv évezredes útja.

Budapest 1956. 358 l.

48—52. l.: a papírkészítés történetéről és technikájáról általában.

THALLÓCZY Lajos:

I. Apafi Mihály udvara.

(Századok. 1878. 413—431., 510—532. l.)

530—531. l.: az erdélyi papírgyártás történetéről, főleg Apafi idejében (1661—1690); a magyar vízjegy-gyűjtésről. — 8 db, főleg erdélyi készítésű papíros vízjegyét közli az 1625—1690. években kelt oklevelekből.

THALY Kálmán:

Adalékok a magyar házi ipar történetéhez 1552-ből.

(Századok. 1874. 8. évf. 513—514. l.)

514. l.: egy XVI. századi magyar levél papírosa vízjegyének leírásával. — Ábrát nem közöl.

THALY Kálmán:

XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról.
(Századok. 1872. 6. évf. 8—22. l.)

22. l.: egy XV. századi magyar kézirat vízjegyének leírásával. — Ábra nélkül.

TONTSCH, Hermann:

Die Honteruspresse in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei
Johann Gött's Sohn.

Kronstadt—Braşov 1933. [6] 111 [3] l.

17—18. l.: az 1546-ban létesített első brassói papírmalomról.

TOPOGRAPHISCHE Beschreibung des Flusses Popprad, oder der Pop-
per in der Zips. [Mitgeteilt von „ab H**“]

(Ungarisches Magazin. Pressburg 1782. 2. Bd. 26—64., 175—201.,
367—381. és 475—497. l.)

41—42. l.: a Lőcse mellett levő Teplicben, 1613-ban létesített papírmalomról.
— 51. l.: a poprádfelkai papírmalomról.

TOPOGRAPHISCH-STATISTISCHES Archiv des Königreichs Ungern.

Hrsg. v. Johann v. Csaplovics. Bd. 1—2.

Wien 1821.

1. Bd. 426. l.: téves megállapítás a magyar papírgyártás kezdetéről; 429. l.:
szalmapapírgyártó Rozsnyón; 2. Bd. 64., 161., 246., 322. és 333—334. l.: papír-
ipar Nyitrában, Gömörben, Zólyomban és Szepesben.

TÓTH L. Béla:

A magyar könyvtárakban fellelhető papír- és cellulózipari szakiro-
dalom jegyzéke.

(Papír- és Nyomdatechnika. 1950. 2. évf. 6. sz. 25—30. l.)

Néhány budapesti közkönyvtár és több budapesti és vidéki papírgyár könyv-
tárának szakirodalmi katalógusa. Főleg technológiai szakjegyzék.

TRATTNER János Tamás:

Magyar Országai Könyvnyomtató Műhelyek' 1817-dikbeli állapotjuk.
(Tudományos Gyűjtemény. 1817. 12. köt. 78—86. l.)

Az 1817-ben működött 35 nyomda ismertetése során az egyes nyomdák által
felhasznált papírmennyiségeket is közli.

TRAUSCH, Joseph:

Wo und wann wurde die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen er-
richtet?

(Magazin für Geschichte, Literatur . . . Siebenbürgens. Hrsg. v. Anton
Kurz. Kronstadt 1846. 2. Bd. 340—355. l.)

351—355. l.: a XVI. századi brassói papírmalomról.

TRÓCSÁNYI Zoltán:

Magyar könyvek papirosai.

(Magyar Könyvszemle. 1938. 3. folyam, 62. év, 153—156. l.)

A magyarországi könyvek nyomtatására a XVIII. század végén és a XIX. század elején felhasznált különböző minőségű és különféle eredetű papirosokról.

TRÓCSÁNYI Zoltán:

Régi papirosfajták.

(Magyar Könyvszemle. 1937. 344—345. l.)

1806-ban, Pesten árusított papirosfajtákról.

ÚJABB adalékok a hazai papírárokhoz 1499-ből.

(Magyar Könyv-Szemle. 1881. 86. l.)

Egy körmöcbányai papírárat közöl néhány sorban.

VÁLYI András:

Magyar Országnak leírása. 1—3. köt.

Budán 1796—1799.

Adatokat közöl a működő papírmalmokról az egyes községek és városok leírásánál: 1. köt. 80., 502.; 2. köt. 2., 198., 199., 274., 642., 668—669., 701.; 3. köt. 326., 488., 665. l.

VARGA Nándor Lajos:

Régi fametszetes magyar és magyar vonatkozású könyvek (1493—1599) a Sepszi Szent-Györgyi Székely Nemzeti Múzeumban...

Budapest 1942. VIII, 443 l.

35 db régi magyar, ill. magyar vonatkozású könyv leírása során részletesen leírja a példányokban található vízjegyeket is és közli azok ábráit, művészi fametszetes rajzban (82 vízjegy ábrája). Ahol nincs vízjegy, ezt a körülményt is jelzi.

VISNYA Aladár:

Kőszegi kártyagyáros a XVIII. század végéről.

(Dunántúli Szemle. 1940. 7. évf. 205. l.)

Egy németországi származású, Kőszegen letelepedett kártyakészítőről.

ZIVUSKA Jenő:

A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke. Összeáll. és bevezetéssel ellátta — —.

Besztercebánya 1906. [2] VI, 228 [2] l.

197—199. l.: adatok a hermaneci papírmalomról, 1828-ból és 1829-ből.

*

(Az anyaggyűjtést 1959 szeptemberében zártuk le.)

Die Bibliographie der ungarischen Literatur über Papiergeschichte

JÓZSEF FAZAKAS

Die Papiergeschichte — welche auch in internationaler Relation zu den jüngsten Wissenschaftszweigen gehört — kann in Ungarn nur geringe Ergebnisse aufweisen. Mitte des vorigen Jahrhunderts József Kemény, am Anfang dieses Jahrhunderts László I. Szónyi widmeten diesem Forschungsgebiete größere Beachtung. Szónyi sammelte mit besonderer Sorgfalt und Gründlichkeit jene Wasserzeichen, welche sich im alten Material der ungarischen Archive befinden. Aus seiner großen Sammlung veröffentlichte er — leider — nur die Wasserzeichen des XIV. Jahrhunderts. Die gegenwärtige Forschung hat sich ein doppeltes Ziel gesetzt: einerseits will sie die in Ungarn für Handschrift und Buchdruck benützten in- und ausländischen Papiere untersuchen, andererseits will sie in Bibliotheken und Archiven Forschungen durchführen zwecks Erschließung der bisher noch größtenteils unbekannten Beiträge, welche die Geschichte der ungarischen Papierfabrikation und des Papierverbrauches betreffen. Die Forschung ist im Gange, hie und da weist sie bereits einige Ergebnisse auf, da sich aber nur wenige Forscher zu dieser mühsamen bahnbrechenden Arbeit entschlossen haben, ist sie noch im Anfangsstadium. Bloß auf Grund dieser zwiefach gerichteten Forschung kann man kleinere oder größere Kapitel der ungarischen Papiergeschichte schreiben, z. B. vom Papierimport einzelner Epochen, vom Papieraufwand einzelner Institutionen, bzw. Druckereien, von einzelnen Papiermühlen, von der Papierherstellung in bestimmten Epochen oder Landschaften, usw. Nur nach Beendigung dieser Kleinarbeit kann von zusammenfassenden Werken die Rede sein.

Da es sich um grundlegende Aufgaben handelt, haben wir uns zur Erleichterung der Forschung bestrebt, die gedruckten Beiträge der ungarischen Papiergeschichte zu registrieren. Da die ungarische Fachliteratur verhältnismässig gering ist und die Papiergeschichte bei uns in wissenschaftlicher Form meistens nur als ein Teil verschiedener anderer Wissenschaften erschien, haben wir es für notwendig erachtet alle Werke oder Zeitschriftenartikel in Betracht zu ziehen, welche — wenn auch bloß nebensächlich — unserem Fachgebiete irgend welche Beiträge zu geben vermögen. Unsere Bibliographie ist daher hauptsächlich eine Beitragsaufzählung. Als ein Versuch zur Erschließung der versteckten Literatur, kann die Bibliographie natürlich nicht vollständig sein, durch die Anführung der wichtigeren Beiträge kann sie aber zur weiteren Forschung Hilfe leisten.

Das Sammeln ausländischer Literatur betreffs ungarländischer Papierfabrikation und Aufbrauchs wäre auch wünschenswert, dies würde jedoch eine neuere Aufgabe, die Zusammenstellung einer anderen Bibliographie, erfordern. Hier geben wir daher nur die ungarische Literatur an, ungeachtet dessen ob es sich um Artikel, Beiträge oder Bücher allgemeiner Natur oder um spezifisch ungarische Beziehungen handelt. Unsere Bibliographie befaßt sich übrigens nur mit der älteren Art und Weise der Papierherstellung und so setzte sie sich nur das Sammeln der Literatur über die Herstellung und Verwendung des durch Handarbeit verfertigten Büttenpapiers zum Ziele.

Karacs Ferenc rézmetsző-munkássága

HALÁLÁNAK 120. ÉVFORDULÓJÁRA

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A magyar múlt különösen gazdag olyan tehetségekben, akik nem bontakozhattak ki teljes nagyságukban a lehetőségek korlátozottsága miatt. A rézmetszés történetében ezek közé tartozik Karacs Ferenc.¹ Térképkészítő munkásságát ugyan már életében méltányolták, ez azonban egyoldalú értékelés. Nem láttak benne mást, mint első művészi térkép-metszőnket. Pedig nem csupán kartográfus volt, hanem értékes és művészi ambíciójú rézmetsző is, akinek ilyen irányú működésével érdemes külön foglalkozni.

Karacs életútját korábbi tanulmányok már felrajzolták.² Mi csak a továbbiak megértéséhez szükséges főbb mozzanatokat ragadjuk ki, illetve egy-két újabb adattal egészítjük ki az eddigi kutatások eredményeit.

Születési helye nem vitatott. Ő magát *Püspök-Ladányfi*-nak nevezi nem egy helyen.³ Születési ideje tekintetében azonban nem ilyen könnyű dönteni. Az ellentétes adatokra már *Ecsedi* is rámutat.⁴ Ő azonban megelégszik azzal a feltevessel, hogy „a művész maga sem tudta pontosan, mikor született.” De maga *Ecsedi* sem ragaszkodik következetesen ehhez a feltevéshez, mert később abból igyekszik következtetéseket levonni, hogy 11 éves korában vitték *Debrecen*-be tanulni. Viszont ha *Karacs* sem tudta a saját születési évét, honnan tudhatta, hogy 11 éves volt, mikor *Debrecen*-be vitték? Vagy hogyan dolgozott „60 éves korától 70-ig a nagy térképén”,⁵ mikor szerinte csak 68 évet élhetett. Az *Ecsedi* által elfogadott 1770. év ezért vitathatónak látszik. A források általában ezt az évet írják,⁶ vagy 1771-et, — feltehetően *Thewrewk* alapján.⁷ A püspök-ladányi ref. egyház anyakönyvében már *Ecsedi* is hiába keresett adatot. Kérésünkre a ref. egyházközségtől azt a közlést kaptuk, hogy az akkori anyakönyv lapjai teljesen elmosódottak, olvashatatlanok.⁸ Lehet, hogy be sem jegyezték a születést; abban az időben kisebb helyen nem voltak olyan következtetések ezen a téren. Házasságának anyakönyvi bejegyzése (l. fentebb) életkort nem tartalmaz, ez akkoriban nem is volt szokásos. Halálakor a korabeli lapok nekrológjai 69 évesnek mondják,⁹ kivéve a *Rajzolatokban Frankenbürgét*, aki születési évét 1770-re veszi.¹⁰ A pesti ref. egyházközség halotti anyakönyvében 1838. ápr. 14-én 69 évesnek tartják számon, ami az akkori bejegyzési szabályok szerint a már betöltött 69. évet jelentette. *Karacs* tehát ezek szerint már a hetvenedik életévét taposhatta, vagyis születési ideje legalábbis az 1769. év.

Ebben a kérdésben olyan adatra bukkantunk, melyet korábban nem

használtak fel, ti. *Karacs* sajátkezűleg írt — talán egyetlen — megmaradt vallomásra. A *Fáy Emlékkönyvben*¹¹ ugyanis a következő bejegyzést találtuk *Karacstól*: „A' jó Művészek és szép Mesterségek gyakorlói hijánosságát, 's munkáik tökéletlenségének okát, nem a Nemzet, vagy egyes tagok alkalmatlan voltában, tehetségek hijánosságában: hanem az azokhoz értők; érdemek szerént betsülni tudók; illendően fizetők; másoknak hazafiui indulattal ajánlani akarók; 's szerfelett való haszon keresés nélkül szives igyekezeteket előmozdítani kívánó tehetősök fogyatkozásában kell keresni. — *Karacs* Ferentz mk. Réz-metsző, született Szabolts Vármegyében Püspök Ladányban 1770^{ik} eszt. 22 Mártz.” Azt hisszük, helyes nyomon járunk, ha *Karacs* szerénységével magyarázzuk azt a szokatlan eljárást, hogy neve után odaírja születési helyét és idejét is. Ezzel akarja kimutatni, hogy nem tartja magát olyan embernek, akit „ismerni illik”.

Ez az adat le is zárhatná a vitát, ha más ettől eltérő vélemény nem volna, amely mellett szó nélkül el nem mehetünk. *Karacs* saját vallomásra következtethetünk ugyanis a *Honművész Most készült remekmű* c. cikkéből¹² is. A cikkíró (név nélkül) ismerteti azt a metszetet, amelyen a főimádságok voltak bemetszve (l. alább) és elmondja, hogy meglátogatta annak mesterét. Mikor felkeresi lakóházát „előlép egy hatvan esztendőn felül levő ősz”, akinek életkorát később pontosan megjelöli 64 esztendőben. Ezt az adatot a cikkíró csak magától a mestertől kaphatta 5 évvel halála előtt, tehát ez is a 69. életévében bekövetkezett halálát igazolná. De nem hallgathatjuk el leányának *Karacs* Teréznek véleményét sem, mert ez is a család felfogását tükrözi. *Karacs* Teréz egyik levelében¹³ édesapja miatt aggódik, megsejti annak közeli halálát és édesapját 70 évesnek mondja. A 70 évet azonban bizonyára inkább a 70. év taposására, mint annak betöltésére értette. Az ő véleménye tehát itt egybevág a halotti anyakönyv és a nekrológok adataival. Annál különösebb, hogy *Teréz* édesapja életrajzában 1768-as születési évet említ.¹⁴ Végül is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *Karacs* maga is ingadozott az 1769. és 1770. születési év között a gyermekkori értesüléseinek bizonytalansága miatt, de inkább az 1770-es születést tartotta elfogadhatóbbnak. Ezekután tévesnek kell tartanunk azokat az adatokat, amelyek *Karacs* születését 1768. vagy 1771. évre teszik.

Karacs Ferenc református család sarja, a debreceni kollégiumba kerül. *Debrecen* ebben az időben — a kiállott valláspolitikai küzdelmekben megnövekedett gazdasági és kulturális erejével — a legjelentősebb magyar vidéki város. Kollégiuma a leghaladottabb magyar iskolák közé tartozik, ahol a tanárok a külföldi egyetemeken szerzett tapasztalataikat fejlesztik tovább és ahová a nyugati protestáns egyetemekről nemcsak a puritán gondolkodást, hanem a tudomány gyakorlati alkalmazhatóságába vetett bizalmat is magukkal hozzák. A természettudományok nemcsak esetlegesség az iskola tanrendjében, hanem azok oktatását haladott módszerekkel végzik.¹⁵ Ezeknek a tantárgyaknak, főképpen a földrajznak elmélyült oktatása azonban szükségessé tett segédeszközöket (ábrákat, térképeket, táblázatokat stb.). Ezek nem voltak könnyen beszerezhetők, ezért az iskola tanulói önmaguk gondoskodtak előállításukról. Nagy se-

gítséget nyújtott itt a kollégiumban folyó fejlett szépírásoktatás.¹⁶ A rézmetszés pedig már Karacs tanulókorában, később méginkább¹⁷ a művészi hajlamú ifjak versenyerülete.

Karacs már Debrecenben foglalkozott rézmetszéssel, ha erről emlékünk nincs is. Debreceni diákkorából egy kis rajzfüzet maradt meg *Figurae Geometricae, quas delineavit Franciscus Karats. Anno MDCCLXXXIII.* címmel. Dóczi Imre ezt rézmetszetnek tartja,¹⁸ Ecsedi azonban így ír róla: „Nem rézmetszet ez a kis munka, hanem a tollnak oly biztos forgatása, a kéznek annyi ügyessége és biztossága a vonalakban, hogy első pillanatra még az avatottabb szemet is megtéveszti s csak a behatóbb vizsgálat győz meg bennünket a dolog valóságáról és enged következtetni arra, hogy e 10 oldalon levő” és „rajzeszközökkel és szabadkézzel készült geometriai és stereometriai ábrákat, egyenes és görbe vonalokból összerótt mértani testeket” tartalmazó „148 ábrát egy fiatal főiskolai hallgató olyan kiváló alkotásának tekinthetjük, mely tekintve a kezdet nehézségeit, méltán kiérdemli elismerésünket.”¹⁹

Már az eljövendő kartográfust mutatja az a 34 táblából álló térkép-gyűjtemény, amely a következő elnevezést viseli: *Descriptio orbis Antiqui in XXXIV. tabulas delineata per Franciscum Karats Debrecini A. P. C. N. MDCCLXXXIX.* Ez ugyancsak tollrajz. A cím is „delineata”-nak vagyis lerajzoltnak mondja, mint az előbbi. E munkában jellemzőek a gondos rajzolás, a tiszta betűk, a biztos vonások, amik később is jellegzetességei Karacsnak. A lap széleit külön ábrákkal díszíti. A gyűjtemény címlapja Koeler atlaszáéval egyezik: Atlasz a vállán tartja a Földet és az allegorikus kép körül a különböző államok pénzérméi vannak kirajzolva. Karacs az érmék megrajzolását — nem tudni mi okból — félbehagyta.

Tanulótársai közül Csokonai Vitéz Mihály, Márton József a későbbi bécsi tanár, szobatársai, és az idősebb Pethe Ferenc voltak rá hatással.²⁰

Debrecen után 3 évi rektorság következik, majd korábbi terve alapján Pestre megy, hogy mérnök legyen. Tanulmányait azonban egyre jobban kibontakozó művészi tehetsége akadályozza. Tanárai, köztük Mitterpacher és Dugonics, akiknek szintén dolgozik, biztatják, hogy teljesen a rézmetszésnek szentelje életét. Hogy magát továbbképezze Bécsbe megy, ahol az akkor már jó hírű, magyarszármazású Czetter Sámuel (orosházi) és a pozsonyi Junker Keresztély rézmetszővel kerül össze, akik tanítói és barátai lesznek.²¹ Karacs nem járt az Akadémiára, azonban itt már végleg elkötelezte magát hivatásának: magyar rézmetsző lesz. Több magyar művész — köztük Czetter is — Sándor cár meghívására 1809-ben Moszkvába megy és ott szép sikereket ér el. Neki is megnyílik az út külföld felé, nemcsak Oroszországba, hanem Németországba, ahol a térképkiadók keresik a jó szakembert. Állítólag még Kazinczy is biztatta, hogy „a művész nem egy hazáé, hanem a világé”. Ő azonban ezeket az ajánlatokat a következőképpen utasítja vissza: „Ha minden magyar művész külföldön virágoztatja művészetét, akkor a magyar művészet soha nem virul fel, akkor a művész csak maga sorsán javít s nem mozdítja elő nemzete csinosodását.”²²

Visszatér Pestre telve reményekkel, ambícióval 1795-ben. A magyar viszonyok szegényesek, a hazai lehetőségek összehasonlíthatatlanul szű-

kebbek, de az időpont — a magyar polgárosodás és a magyar nemzeti gondolat ébredése — a századfordulón kedvez egy szorgalmas és tehetséges rézmetszőnek. Pest egyre jobban az ország fővárosává fejlődik, az idekerült egyetem jelentős nyomdájával több munkaalkalmat nyújt, a térképek az érdeklődés homlokterébe kerülnek, hisz elég eseménydús az európai politikai élet ahhoz, hogy ráirányítsa a figyelmet idegen országokra. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* érdemes szerkesztője — Görög Demeter — a magyar megyék térképeit egymás után készítteti és mellékeli lapjához. Minden tehetséget munkába állít, *Junkerrel*, *Czetterrel*, *Berkenyvel*, majd *Hieronymussal* dolgoztat és szívesen vonja be 1804 után *Karacsot* is a munkába.²³ *Karacs* a század első tizedében *Lipszky* Jánosnak is dolgozik a királyi támogatással megjelenő *Mappae Generalis Hungariae* c. kiadványhoz öt éven keresztül.²⁴ De a még igen gyér polgári vásárlóközönség nem elég ahhoz, hogy csupán rájuk lehessen építeni. A rézmetsző és a vele rokon térképmetsző mecénást keres, munkáját erkölcsi, de még inkább anyagi támogatás céljából valamelyik főúrnak ajánlja.

Karacsot ezek az évekig tartó megbízások és munkák biztos anyagi helyzetbe hozzák. Az egyházmegyék térképeinek elkészítése is jól jövedelmez. Egyéb területen azonban nem sok jót ígér a pálya. A rézmetszettek ára — amint a korabeli újságokból látjuk — alacsony. Átlagosan 1—5 forint, de pár krajcárért is lehetett már kapni. Igaz, művészi értékük is csekély.²⁵ Ehhez még hozzátehetjük, hogy az ország szellemi igényei egyelőre még alacsonyfokúak. Pest lakossága kb. 50 000 fő körül jár, ebből alig pár ezer magyar.²⁶ Vidéken pedig — *Pozsony* és *Kolozsvár* kivételével — vigasztalan a helyzet. Bizony sivár környezet ez egy művésznek, aki ragaszkodik ahhoz, hogy kizárólag magyar rézmetsző legyen.

*Karacs*nak azonban kezdettől fogva igen jó híre van. Már 1801-ben így ír róla a *Magyar Kurir*: „... már most olly nagy tökéletességre vitte azt, a Mappák metszésére nézve, hogy gyönyörű munkái az ahhoz értő Mesterek ítélletétele szerint is, az Anglus Mappákkal vetekednek”.²⁷ Később is kiemelt helyet foglal el abban a kisszámú társaságban, amelyik élethivatásul választotta a rézmetszést (a pozsonyi *Junker*, az orosházi *Czetter*, a lengyel származású *Prixner*, a veszprémi *Berkeny*, *Perlaszka*, *Ehrenreich*). Az akkor divatos *Adress-Kalenderekben*²⁸ mint *Kupferstecher* szerepel a neve, 1815-ben mint *Kupferdrucker* is. Érdekes és szokatlan megkülönböztetést találunk az 1821. éviben: *Karacs*, *Schrift- und Kupferstecher als der Vorzüglichste in Ungern*.

Ismét *Kazinczyt* kell idéznünk, aki hamar felismerte *Karacs* tehetségét. „*Junker* (ein Pressburger) ist der erste Schriftstecher in Plattenarbeiten (des österr. Kaiserstaates); *Berken* und *Karacs* sind auch vorzügliche Schriftstecher und diese 3 sind Ungarn.”²⁹ És végül lássuk *Csaplovics* sorait a rézmetszőkről: „Höchst saubere Arbeiten in diesem Fach liefern die Künstler *Karats* in Pest, *Czetter* von Orosház gebürtig, und *Falka*. *Karats* brachte es ohne alle, selbst ohne Elementar-Anweisung in kurzer Zeit so weit, dass man an seinem Landchartstich eben so wenig die gelungene Sorgfalt, als geschmackvolle Zierlichkeit vermisst, und das er die geübtesten deutschen Künstler dieser Art beinahe übertrifft.”³⁰

Bizonyára fiatalabb éveinek nagyobb megrendelései segítették abban, hogy házat építhessen.³¹ Később azonban ezek az egyházi és világi megbízások csökkentek, illetve ő maga is idejének nagy részét atlaszá-
nak szenteli. Így azután — noha Szadán szőlője is volt és ilyen szorgalmasan dolgozott — később nagylétszámú családjának eltartása gondot okozott és öregkorában kellett jobban küzdenie az anyagi nehézségekkel is.³²

Megbecsülését és társadalmi helyzetét jellemzi a Karacs-ház mindennapi élete. A ház egyszerű, semmiféle külföldi cifraság nem volt benne, mert csak magyar készítményt vásároltak,³³ de az a bizonyos magyaros vendégszeretet mégis kedvessé tette otthonukat.³⁴

Ez a ház egyik központja volt akkoriban a magyarosodás előharcosainak, a haladó szellemnek, a közművelődés munkásainak, a magyar nemzeti érzésnek és az irodalmi megbeszéléseknek. — Gyakori vendég volt: Virág, Vitkovics, Fáy, Kulcsár, Pethe, Bajza, Kölcsey, Somogyi Sándor, Döbrentey (1820-tól), Horvát István, Vajda Péter, Vörösmarty, az ifjú Kovács Pál költő, Angyalffy újságíró; a festők közül Marczinkay, Schöff, Szentgyörgyi, Simó, Richter, Dónát; Ferenczy István szobrász, Szentpéteri ezüst- és domborműves; az első himlőoltó: Cseh Szombathy József; Reindel Bernát mérnök; Dombay Márton, Sztrókey Antal és Balasa ügyvédek, és Trattner. A színészek közül Udvarhelyi Miklós és Déryné volt a család barátja. Kazinczy 1829-ben látogatott el házukhoz, mikor Pesten időzött. A nádor felesége nemegyszer vendégük volt. Garayné és Vajdáné pedig barátnői voltak Karacsnénak,³⁵ — a tudós Bessenyei György unokájának —, aki megelőzte korát a női hivatás értékelésében, műveltségében és ítéleteiben — és aki férjének megértő segítőtársa és lelkesítője volt.

Karacs jellemvonása: nagy szorgalom és lelkiismeretesség. Nemcsak állandóan tanul és olvas („kedvencei Róma és Göröghon nagyjai”),³⁶ hanem figyelemmel kíséri a kor földrajzi-irodalmát is, és amint valami adatot tud meg, azt térképein rögtön javítja. A térképek feliratait gyakran külön írásmetsző vágja,³⁷ ő ezt is maga készíti. Nemcsak metsz, hanem két réznyomó préssel ellátott kis műhelyében — később családja bevonásával — sokszorosít is. Gyermekai és felesége a lenyomatok készítésén (papíráztatás, szárítás stb.) kívül főleg a színezéseken dolgoznak. Kora hajnaltól rendszeresen ebben a kis műhelyében tevékenykedik.³⁸

A társadalmi érintkezésben, vitákban az ő nyugodt, megfontolt s megbízható egyénisége úgy látszik különösen alkalmas volt, hogy a békességet fenntartsa.³⁹

Jellemző a Teréz leánya által leírt eset. Karacséknál nagy viták alakultak ki a nyelvújítási harc körül, a *Conversations Lexikon* pör fellett, többen támadták Kazinczyt, Kölcseyt. Különösen Kölcseyt bírálták erősen egyik alkalommal. Karacs így szól a vitába: „Az urak most oly férfiakat támadtak itt meg, kik nem lévén jelen, nem védhetik magukat.” „Tehát védje barátom Kölcseyt — szólalt fel egy Erős nevű úr — ki házánk legjelesebb költőjét tollával ledorongolta az írói pályáról.” (Nyilván Berzsenyre gondolt.) „A mi Kölcseyt illeti — szólt Karacs a legyőzöttet színlelve — valóban rólla én is azt mondhatom, hogy ezen igen

jeles férfival nem lehet négy szemközt beszélni.” „Lám, lám! nem mondtam” — csapott le rá a nagyhangú vitázó. „Úgy van, Kölcseyvel csak három szem közt beszélhet a két szemű ember, de azért őt az isten éltesse soká, mert tisztábban lát egy szemmel is sok dolgot, mint más két szemmel” — válaszol Karacs, mire a hangulat megenyhül, a vita elsimul és mind közösen köszöntik Kazinczyt, Kölcseyt s a haza minden költőjét.⁴⁰

Ugyancsak közismert, hogy Katona József nemcsak látogatója, hanem lakója volt a Karacs-háznak két ízben: 1811-ben és 1813-ban, írói munkásságának legtermékenyebb korszakában. Az egyik kis szobát azoknak a fiataloknak adták ki, akik Pestre jöttek tanulni és rászorultak támogatásukra. Katona itt írta többek közt a *Jeruzsálem pusztulását* és a *Bánk bán* előtanulmányait, egyes részeit. Náluk lakott egy időben Beregszászi Nagy Pál mérnök — 1819 után a debreceni kollégium rajztanítója —, akinek Karacs volt mestere a rajzban és rézmetszésben. Gyógyulni került hozzájuk Mokri Benjamin a *Közönséges történelmi biográfiái kézi lexikon* szerkesztője. Kerekes Ferenc 1822-ben használja szobájukat hosszabb időn át (mint vendég többször), mikor a német főiskoláról hazajött; a magával hozott 14 láda múzeumi anyagot is itt helyezte el. — Karacs szerez írásmásolásokat Fáy segítségével Both János ügyvédjelöltnek is.⁴¹ Napi látogatója Fényes Eleknek akkor, amikor az 6 kötetes művén (*Statisztikai Geographiája*) dolgozik, s nyomorog gyermekeivel, mert apja kitagadta íróvá lett fiát. Ő bírta rá Trattner-Károlyt, a kiadót, hogy enyhítsen sorsán előlegezéssel.⁴² Marczinkay Elek festő Karacshoz kéri eljuttatni a segítő ajánlatokat a *Kérelem egy hazafi képirónak már régen kívánt olaszországi utazása végrehajtásának felsegítéséért c. közleményében*.⁴³ S végül a Karacs-házhoz mindenki bejárhatott, aki olvasni akart, szabadon használhatta gazdag könyvtárukat, a folyóiratokat stb.⁴⁴

Szellemileg és anyagilag tehát számottevő tagja volt Karacs Ferenc a XIX. század feltörekvő polgári társadalmának. Rendkívül ügyes és pontos minden munkájában — ezt különben megkívánta a rézmetszés technikája. A könyvkiadók, könyvkereskedők és nyomdászok (Trattner, Landerer, Egyetemi ny., Paczkó, Kilián, Eggenberger, Hartleben) élénk kapcsolatot tartottak vele és szívesen vették munkáját mindenkor.

Ábrák, rajzok, tervrajzok

A felvilágosodás nagy áramlatának köszönhető a természettudományok, földrajz, természetrajz fellendülése. Az ilyen tárgyú könyveket a századfordulón és a XIX. sz. első tizedeiben rézmetszetű ábrákkal és rajzokkal látták el. Karacsot mérnöki tanulmányai, a már említett gondossága és lelkiismeretessége nagyon alkalmassá tették az ilyen munkára. Kapott is elég szép számmal megbízást. Ezek közül többet már ismer az irodalom,⁴⁵ más részét most sikerült felkutatnunk. Bizonyára vannak még ismeretlen munkái, részben az aláírás hiánya miatt, részben azért, mert felkutatásuk csak a korabeli könyvek egyenkénti átvizsgálása útján lehetséges.

Ilyen tárgyú munkái:

Veszelszky Antal: *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei Gyűjtemény vagy-is Fa- és Fűszeres könyv.* Pest. 1798.⁴⁶ Egy rézmetszetű — 8×15,5 cm-es — táblán 13 kis rajz a 296—297. l. között, aláírás: „Metszette Karacs Ferenc Pesten 1798.” (A rajz a vadalmafák nemesítése c. fejezethez tartozik, bemutatja az oltás különféle módját, az ágak kezelését, kötésmódokat, kertésszerszámokat.) A rézmetszés finomvonalú, gondos munka, az apró hajszálerek a gyökereken és az árnyékolás a leveleken különösen jól sikerült.

NB: *Pataki* felsorolásában nem szerepel.

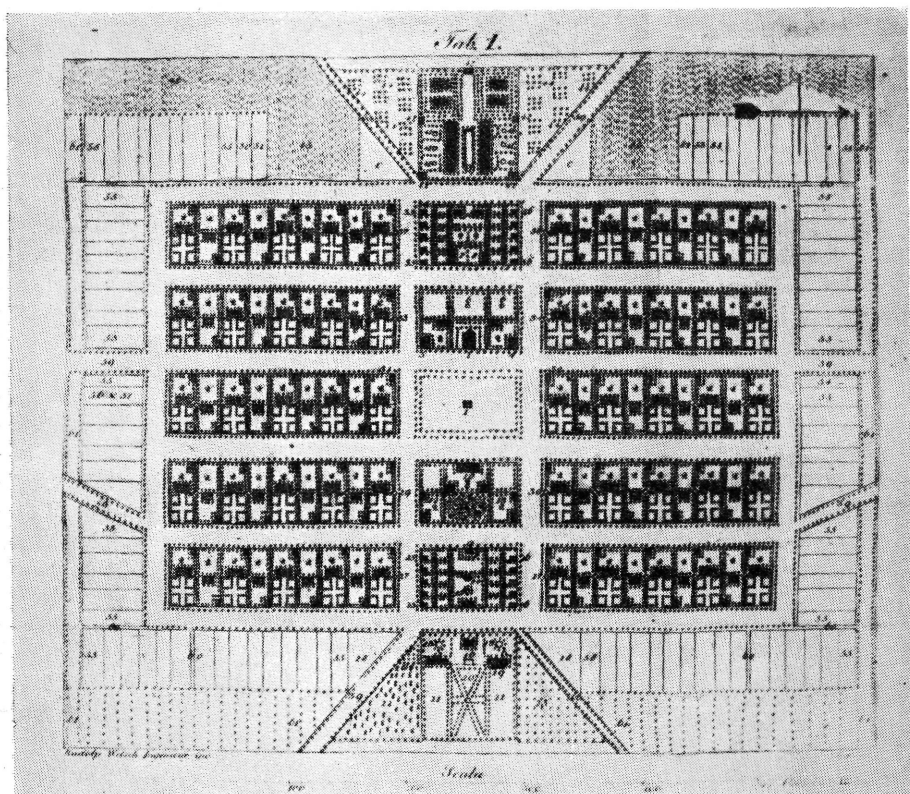
Dugonics András: *A' Tudákosság III. és IV. könyve.* Pozsony—Pest. 1799.⁴⁷ *Mértani ábrák Belaagh és Ingruber rajzai után.* A III. kötetben „A' Három-Szögellések” megértését „Karacs metszette Pesten 1799.” Egy táblán 15 ábra. „A' Csucsos szelések”-et egyetlen táblán 11 ábra teszi könnyebben érthetővé. Mindkét metszet 16×17 cm. Hogy milyen alapos tárgyismerettel dolgozott a metsző, jellemzi éppen ezen ábrák készítésénél történt kis eset: Munka közben valami számítási hibát talált, ezért elvitte Dugonichoz a rézbevésés előtt és felhívta figyelmét erre. Dugonics igen felháborodott — hogy őt a „császári és királyi oktatót” figyelmeztetik —, s az ő egyéni „népies” stílusában kifakadt: „Ejnye, hogy a lapos féreg szántsa meg a dolgát! hát csirkétől tanuljon ezután a tyúk” stb. Karacs az ő szelíd modorában közölte vele, hogy újabb üzenetig vár a véséssel. Néhány nap múlva megkapta a kijavított ábrát.⁴⁸ A rajzok tiszták, érthetőek, szépen tagoltak.⁴⁹

Légszivattyú. „Sc. Franc. Karacs Pestini. 1799.” (*Lampadis electricae optimaе notae Descriptio* ... A. Jos. Fr. Domin. Pest. 1799.) A célszerűségi szempontot kielégítő, érthető munka.

Fábián József: *Természeti tudomány a' Köznépnek (A' Babonáság orvoslására és a' Köznép közzül való kiirtására).* Veszprém. 1803. 269 [21] lap. 1 természettani tábla (17,5×19,5 cm). „Karacs metsz. Pesten” aláírással. Az ábrákat a könyv a következőképpen ismerteti:

- „1. A Föld golyósisát ábrázoló karika, mellyen a föld vonzása a nehézségi erővel szemben.
2. Mongolfiér Frantzia „Levegői-golyóbisa”, mellyre alul egy kerek faalkotmány van szerelve, melybe másodmagával ült 1783. nov. 1. legelőször menet a levegőbe.
3. Charles és Robert levegői golyóbissok, mellyre kötelekkel egy kis hajó van foglaltva, és a mely által ők 1783. dec. 1. emelkedtek a levegőbe.
4. Egy fújtató konyhai tűz élesztésére, szél teremtésére.
5. A Holdnak változásai hónaponként, annak növekedése és fogyása.
6. Holdbeli fogvatkozás ábrázolása.
7. „A Planétáknak” a nap körüli keringésük rendje, egyik kisebb, másik nagyobb kerületben.
8. A nap fogvatkozásának hüvelykek szerént való megmérése.”

Különösen a két léggömb rajza szép, sok apró díszítéssel: a középén egy arckép, majd a gömbön a csillagképek, girlandok, vonaldíszek, sa-

Witsch: Útmutatás, hogy vehetni munkába ... a magyarországi homokos pusztákat. Buda, 1809

sok, sátor, bojtok, Bourbon-liliom, alul a farészen a két induló személy állóhelyzetben búcsút integet stb.

Karacs metszi egykori tanulótársának és később is barátjának Márton Józsefnek, a bécsi egyetem magyar tanárának a *Szószármaztatási táblázat*-ot a *Tabellarische Uebersicht der grammatischen Bauart der ung. Sprache*. Wien. 1806. (2. kiad. 1839.) c. műhöz. — A $27 \times 28,5$ cm-es Tselekvő Igéknek és a 24×40 cm-es Kezdest és Folytatást jelentő négytörzsökű Igéknek tábláján élő fát képező szemléltető képben mutatja be az igeragozást.⁵⁰

Witsch Rudolf: *Útmutatás hogy vehetni munkába legkönnyebb móddal a' Budán 1807ben tartatott Ország gyűlésének 20dik törvénytzikkelyét melly A' Magyar Országai homokos puszták haszonra fordíttatását sürgeti*. Buda. 1809. 176 l. Ford. Pósfai János.

A könyv 75—76. lapján találjuk megmagyarázva azt, mi szükséges egy falunak építésére, s ennek a leírásnak megfelelően mellékelve egy *falv terverajzát* 20×16 cm-es táblán „Witsch R. Ingenieur inv., Karacs se.” aláírással.

Katona Mihály: A' Föld' matematika leírása

A tervrajz mérnöki munka, arányos, szép elhelyezés, a metszésbeli kivitelezés hasonlóképpen szép munka, vonalas megoldásban.⁵¹

NB. Pataki felsorolásában nem szerepel.

Witsch Rudolph: *Praktischer Vorschlag: wie das auf dem Reichstage 1807 zu Ofen in zwanzigsten Artikel sanctionirte Gesetz, betreffend die Urbarmachung des Flugsandes in Ungarn, auf die leichteste Art realisirt werden könne.* Ofen 1809. — Ugyanaz a Karacs-metszet hozzá, mint a magyar nyelvű ki-

adásához. NB. Pataki felsorolásában nem szerepel.

Katona Mihály: *A' Föld' Mathematica leírása a' Világ' Alkotmányával együtt.* Rév-Komárom. 1814. XXXVI, 436 l.,⁵² 4 réztáblával.

A 21×16 cm-es I—II. táblán a rajzoló nincs feltüntetve, a kozmográfiai és csillagászati ábrákat metszi Karacs. A III. tábla: „Az Ég Északi fél Golyóbisán lévő Tsillagzatok, az Eccliptica Déli Pólusából szemléltetvén” (15×15 cm), — a IV. tábla: „Az Ég Déli Fél Golyóbisán lévő Tsillagzatok az Eccliptica Északi Pólusából szemléltetvén” (15×15 cm) Karacsnak színezett rézmetszete. A csillagképek neveinek megfelelő alakrajzok színes alapon színes vonalhatárokkal készültek.

NB. Pataki csak az első két táblát említi.

Pethe Ferenczel való kapcsolatának köszönhetőek azoknak a gazdasági eszközöknek metszetei, amelyeket Pethe lapjához, a *Nemzeti Gazda* 1817. évf.-hoz és a *Pallérozott mezei gazda* c. könyvéhez készített. Ezek: Jórendű vasborona, Röghúzó, Magyar borona, Pethe okos kormányú községes ekéje, Henger, Répaültető, K. Pethe juh számozó módja, Magyar juh jászol.

Ezek a megismerést megkönnyítő, nem nagyigényű meszetek a megfelelő szöveg mellett bizonyára jó szolgálatot tettek a gazdasági művek olvasóinak.

Hadaly, Carolus: *Toxotomia seu scientia quemvis datum arcum circulare in quotquot aequas partes geometricè secandi.* Budae. 1820. XIV, 192 l.

A mellékelt 5 tábla aláírása „Fr. Karats sc.” A *metszetek* 26×17 cm-esek, az 5 táblán összesen 56 figura van. Világos, szép metszés, gondos szerkesztés, tetszetős kivitelezés. Az eléggé komplikált rajzokon feltűnően sok betűjelölés, kurzív betűkkel.

NB. *Pataki* felsorolásában nem szerepel.

Kmeth Dániel: *Astronomia Popularis* ... Buda. 1823. 585 l.⁵³

A könyvhöz mellékelt 35×19 cm-es egyetlen táblán elhelyezett rajzösszeállítás 25 *figurában* (iránytű, Vénus gyűrűje stb.) teszi érthetőbbé a tudományos munkát. Aláírás: „Karats sc.” Nyomatott kezdőbetűk, egyébként kurzívák, árnyalt írás, kötött vonalak.

Schraud, Franz: *Geschichte der Pest in Sirmien in den Jahren 1795 und 1796*. Pesth. 1801. I—II. k.

A két kötethez két melléklet tartozik. Az első *Sirmien*, azaz *Szerém*-ség térképe (l. majd később), a második kötethez egy 18×38 cm-es rézmetszet van mellékelve, mely egy *galíciai vesztegár és pestiskórház alaprajzát* mutatja „sc. Franz Karacs Pestini 1800” aláírással. Az épületeket és azok tartozékait gondos rajzba foglalja, a köztük levő üres teret különböző irányú egyenes és görbe szaggatott vonalakkal tölti ki, így az egésznek egységes képet ad.

NB. *Pataki* felsorolásában nem szerepel.

A *Nemzeti Gyűjtemény Új Tárházának földszinti és I. emeleti tervrajza*. (Megtalálható az alaprajz a Museum Hungaricum c. nyomtatványban.)

A nádor ezt a tervezetet 1807-ben hozta nyilvánosságra. Kollányi Ferenc⁵⁴ erről a következőket írja: „Ez a magyar kultúrtörténet szempontjából oly végtelen fontosságú irat egyszerre egybefűzve, latin és magyar nyelven névtelenül jelent meg, 1200 példányban, a nádor költségén, az egyetemi nyomda újonnan öntött betűivel nyomva. A 28 ívrétű oldalra terjedő szöveg előtt az épületnek Hild⁵⁵ által készített homlokrajza Falka által rézbe metszve; a 30 oldalnyi magyar rész után pedig az épület földszintjének és első emeletének tervrajza áll, — ugyancsak Hildnek Karacs által metszett munkája.”⁵⁶

A Nemzeti Múzeumnak ez az első meg nem valósult terve szerint az épület az Egyetemi Könyvtár mögötti Egyetemi Botanikus Kert helyére került volna.⁵⁷

A *pesti ref. templom alaprajza és homlokzata* (1817). 12×12 cm.

Ezt a munkát ingyen készítette el és a rézmetszetek eladásával a templomalapot igyekezett gazdagítani. A metszetet a nagyobb református eklézsiáknak küldték szét néhány száz példányban, ahol bekeretezve még most is megtalálhatók.⁵⁸

A *Szegedi múzsák Százados Ünnepe* ... 1820 ... Vedres István által. Szeged. 2,60 l.

A 22×19 cm nagyságú metszet a következő felírásokat tartalmazza: A' *Szegedi Oskolák Épületének Tekintete*. „Illyés Ágoston K. O. b. P. rajzolta, Karats metsz. Pesten”. Magyarázó jegyzetek: „a) T. P. Piáristák Collegiuma. b) Szent Dömötör temploma.” (c) kimaradt) „d) a' Plebánia. e) a' Rajzoló Oskola. f) a' Nemzeti Oskola. g) Deák Oskola. h) a'

Philosophia. i) a' Várfala. k) a' Várbeli Templom. l) a' Felső Városi Szent György Teploma. m) Polgári Házak."

Az épülete rajzon biztos kéz és mérnöki rajzkészség látszik, árnyalt, egyenes vonalak, oszlopdiszek, sok apró figura, gömbös és alakos dísz, az épület előtti bekerített barokk szobron szárnyas alakok. Az épület előtt nagy térség, a téren — nyilván térkitöltés céljából — kétlovas hintó alakokkal, szemben négylovas szekér hordókat szállít, lovas, jövő-menő polgárok különböző öltözetekben, egy-két subás alak, polgárasszonyok, egy házaspár kutyával, gyermek apjával stb. A felhőzet tömör és kevésbé sikerült, szálló madarak töltik ki a központi épület fölötti teret. Érdekes az alakok, szerszámok, lószerszámok aprólékos rajza.

Írásmetszés

Karacs művészi munkásságának egyik legjelentősebb része írásmetszői működése. Ez hozta számára az első elismeréseket és jövedelmének jelentős részét is ez adhatta.⁵⁹ Az írásmintákat élete végéig készítette.⁶⁰ Ezeket és a névjegy-készítést említi leánya is, mint olyan munkát, amely a magasabb feladatoktól vonta el apját, — csakúgy mint a többi korabeli művészt, ki vándorlevél, köszöntő kártya, szakrajz, levélfej, játék-kártya, szentkép stb. metszést vállalt, hogy magát fenntarthassa.

Mint betűmetszőt kora is elismerte.⁶¹ Itt csak *Kazinczyt* említjük, aki egyik levelében a század elején Nagy Sámuel kolozsvári főiskolai rajztanár tanítványainak „kalligraphiai mustráit az examenre” dicséri és hazafiúi büszkeséggel jegyzi meg: „hogya egy ág mellett maradnak s a művészi polyhistorság veszedelmes útjára nem csapnak át, hazánk nem egyedül a Juncker és Karacs nevével fog kevélykedhetni.”⁶²

Lipszky térképeinek szituációit *Prixnerrel* csináltatja, de a betűket Karacs metszi hozzá „s írása nem marad mögötte Junker és Falka betűinek.”⁶³ A *Hazai Tudósítások* a csinos és tiszta írást azért tartja különösen fontosnak, mert az eddigi térképeket éppen az írás rútitotta el.

Hogy azonban ne csak magyar, hanem egy akkori osztrák szakvéleményt is ismertessünk, nézzük, hogyan ír a magyarországi művészi állapotokról a *Vaterländische Blätter*: „Karacs (ein Debreciner, wie mich dünkt) und Prixner (ein Pressburger) sind Autodidacti; daher vermisst man in ihren Producten Geschmack und freye Behandlung. Doch brachte es ersterer ziemlich weit. Seine Schriftgravüren und Landcharactenstiche schmeicheln zwar dem Auge nicht sehr, aber sie empfehlen sich durch Sorgfalt und Präcision.”⁶⁴

Ilyen tárgyú munkái:

Nála rendelték meg a Rondella helyébe épülő új színházhoz (a mai Vörösmarty téren) az épület „zárókövében” elhelyezendő táblákat (egyik cink, másik réz) „A nemzet és a nemzeti nyelv kiművelésére emeltetett ezen épület” felírással. Házuknál sokan megnézték ezeket a táblákat a behelyezés előtt s tükröből olvasták a szöveget. Karacs félívnymi papírra nyomatta le a szöveget és a vendégeknek emlékül adott belőle aztán. A látogatók egyike előrelátással vagy pesszimizmussal jegyezte meg:

„Nem magyarok fognak ott működni”. Mire Karacsné: „Nincs ám az jelezve, hogy melyik nemzet és minő nemzeti nyelv művelésére”. Jós-latuk beteljesedett, csak néha játszottak benne magyarok.⁶⁵ Az 1812-re felépült színház 1847-ben leégett, a táblák a helyébe épült palota alá kerültek.

Az egyetemi nyomda rendelkezésére is készített *iratpéldányokat* 1818—1830 között. Karacs Teréz ezekből 45 db-ot a Nemzeti Múzeumba adott be 1882-ben.⁶⁶ A Történeti Múzeumban jelenleg hozzáférhető Karacs-nyomólemezek — feltehetően ezek a 25 × 39 cm átlagméretes lemezek a Karacs Teréz által említett darabok egy része — latin, gót, cirill és görög betűkből vésett *írásminták* Heinrich David Caesar: *Schönschreib-kunst* c. művéhez és ugyanennek címlapja.

Karacs művészi fejlődése idősebb korában sem tört meg. Mindvégig biztos szeme és keze, a feladat nehézsége és talán a kereseti lehetőség birta rá, hogy valami rendkívüli teljesítménnyel jelentkezzen. Ez egy hüvelyknyi (3 cm) átmérőjű körbe metszett 3 imádság (Miatyánk, Üdvöz-let és Hiszekegy) valamint a tízparancsolat teljes szövege magyar és német nyelven külön-külön, majd 1 cm. átmérőjű körben csak a Mi-atyánk szövege külön-külön mindkét nyelven. Ezzel a munkájával bizo-nyítékát adta rendkívüli ügyességének és beigazolta, hogy ilyen mester-ségbeli bravúrokra is képes. Ez egyébként a század első felében a leg-kisebb magyar metszet volt és a róla készült levonat a legkisebb egy-leveles magyar nyomtatvány.⁶⁷

Ezeket 1833-ban készítette, amikor 64 éves volt⁶⁸ és darabonként 20 krajcárért adta, a kettőt negyven krajcárért és mindkettőt ezüstbe fog-lalva két ezüst forintért. Függelékdiszként divatos volt az ilyesmi. A hirdetések később is olvashatók,⁶⁹ sőt a *Rajzolatok* további tervről is be-szél: „Ha egészsége engedné és lelkesebb pártfogás követné fáradozásai-ban, műhelyében egy lencseszemnyi »Miatyánk« vár metsző kezét.”⁷⁰ Úgy látszik, ezt a tervét nem valósíthatta meg, mert a későbbi hirdeté-sekből ez a biztatás már elmaradt.

Oklevelek

Még nagyobb igényű feladat volt — és egyben megbízhatóságának elismerése — az oklevelek másolása. Ebben a vonatkozásban a követ-kező művei maradtak ránk:

A' Székes Fehérvári Káptalannak 1305-dik Május Hónap 21-dikén költ Levél Mása. (18 × 11 cm)⁷¹

Farkas Al-Cancelláriusnak 1263-dik Május Hónap 8-dikán költ Ok-levele. (18 × 14,5 cm)⁷²

Imre Magyar Királynak 1198-dik évben Ugrin Győri Püspök szá-mára Mihályi Sopronvármegyei Mezővárosról költ Oklevele. (15 × 21 cm)⁷³

Kún László Magyar Királynak 1273-dik évi Július 1-dikén a' Ják Nemzetségből származott Sitkei Nemeseknek számukra Vas Vármegyei Bothyán faluról költ Ajándéklevele. (26 × 49 cm)⁷⁴

Nagy Lajos Magyar Királynak 1369-dik évben Június 22-dikén költ

Kegyelemlevele, mellyben Benedek Bolgár Országi Bánnak és Attyafiainak a' Remetei és Egerszegi Temes Vármegyében fekvő Jóságaikra nézve Büntető Hatalmat enged. (47×23 cm)⁷⁵

Róbert Károly Magyar Királynak 1327-dik évben December hónap 10-dikén költ Oklevele, mellyben a' Ják Nemzetségből eredett Sitkei Lőrinczfi Koposzfalva kérelmére a' Szala Vármegyei Véged faluról adta Nyílt (Patens) Ajándék Levelét Örökös (Privilegialis) Levéllé emeli. (46×30 cm)⁷⁶

A' Kázméri vagy is más néven Kisfaludi Nemeseeknek a' Mihályi Nemeseikkel Nagy Lajos Magyar Király rendelete következtében nemmelly peres földről a' Győri Káptalan, Királyi Ember és Békítő Nemeselek előtt 1363-dik évben November 5-dikén költ Egyesség-levelük. (48×11,5 cm)⁷⁷

Róbert Károly Magyar Királynak 1315-dik évi Januárius 4-dikén költ fejedelmi Megegyezése a' Gecchei Jánosfi Simonnak adatott Zemplén Vármegyei Chytnai részjóság felől. (22×32,5 cm)⁷⁸

Majd amikor Horvát István folytatólagosan publikálni kezdi a *Tudományos Gyűjteményben* a magyar nyelvemlékeket, azoknak hű fascimiliét, A *halotti beszéd* másolata is Karacs vésője alól kerül ki.⁷⁹ Ezt első ízben már 1831-ben készítette el Radeczki másolata után⁸⁰ a „pesti törvénytannal ifjúság” részére Szalay Ágoston indítványára, költségére és felügyeletével, másodszer 1833-ban véste rézbe Horvát költségére, de csak az 1835. I. kötetben került kiadásra.⁸¹

Horváth: A 'Magyar Nyelv régi Maradványairól' c. cikkében együtt szól „A' Boldva Melléki Monostor Miskönyvében található két Halottas Beszédéről”, s elmondja, hogyan jutott végre Falka színbemetszése után Karacs keze alá. Ilyen értelemben számol be erről a *Hasznos Múltaságok* cikke is.⁸²

Valószínűleg a folytatólagos közlemények mellé a többi nyelvemlék mását is Karacs metszette, bár aláírás nélkül jelentek meg; egy néhány darabot pedig Miskovits Moyzes aláírásával találunk köztük. Ezeket a fascimiliéket később összegyűjtve kiadták Horvát Árpád oklevéltani jegyzetei 2. füzetéhez mellékletként.⁸³ A 26 tábla közül 8 tábla Karacs aláírásával van ellátva (3., 7., 12., 13., 16., 17., 22., 23.).

E régi kéziratok másolásánál nem önállósíthatja magát a betűrajzolásban, egyetlen feladata: az oklevelek betűsorainak nagyon pontos, hű visszaadása. Ez teljes mértékben sikerült neki és a lúdtollas kalligráfia hatása tökéletes.

„A' Mária Királyné alatt fordítottatott Ó-Testamentomi Töredék⁸⁴ (Patakinál 80. sorszám alatt „Régi magyar bibliafordítás másolata” elnevezéssel szerepel.) Horvát erről a következőket mondja: „Révay is ki-metszette még életében Karacs által másolatát,⁸⁵ s ezt most azon észrevétellel rekesztem ide, hogy Réztáblájára fölül én csak a' Ruth-könyv végénél található számokat, alul pedig az Ajánló Sorokat vésettem.”⁸⁶

Az 1830-as évektől a Tudományos Akadémia tagsági okleveleit szintén Karacs metszette. Ezek az Akadémia birtokában ma is megvannak.

Az oklevélmásolatok lehúzásánál, színezésénél családja is segített.⁸⁷

Mivel Karacs mint betűmetsző sem jelentéktelen, felmerül a kér-

Magyar Minerva III. köt. Virág Benedek: Poétai munkái. Pest, 1799. Trattner M.

dés, hogy alkotott-e új betűtípust. Nem hisszük. Az ő érdeme a rendkívül pontos, gondos munkán kívül a különböző betűtípusok ízléses kiválasztása volt. A rézmetsző technikában jól bevált és kedvelt finomvonalú betűket alkalmazta leginkább. Nagy szakmai gyakorlatát és művészi ízlését tükrözi az a rengeteg írás, ami vésője alól kikerült. A kisebb-nagyobb terjedelmű magyarázó szövegek, a sok címfelirat, földrajzi elnevezés stb. Írása természetesen magán viselte szerszáma karakterét, általában finomvonalú, többször dekorált betűtípusokat alkalmazott és a betűrajzolás általános érvényű szabályait szem előtt tartva variálta az akkor használatos típusokat, főleg az antikva betűcsoport sorozatait (kurzív- és kézírásjellegűeket és azok díszváltozatait), a kezdőbetűket sokszor kiemelve, a címsorokat elütő tónusban a szövegtől és élt még más díszítő elemekkel is, mint amilyen a rovátkoló díszítés, a vonalak kettőzése, árnyalás stb. Azonban díszítgetései mellett is ment maradt a kilengésektől, ízléstelenségektől és olyan műveket alkotott, amelyeket mai szemlélettel is szépnek, kiegyensúlyozottnak tarthatunk.

Címképek, címlapok

Az ilyenirányú alakos, betűsoros metszeteivel a könyvillusztráció történetében is helyet kapott Karacs, és a „szép-könyv” kiállításokon 1—2 címlap- vagy címképdíszítésével szerepelt. Ilyen pl. a *Virág: Poétai Munkái*⁸⁸ mellé adott, Flór rajza után készített metszete. A' múzsákhoz

Dugonics: Jolánka c. műben

c. első költemény elé helyezett $9 \times 7,5$ cm-es invokációs metszet a könyvdíszül alkalmazott korabeli rézmetszvények egyik jellegzetes szép darabja. Az ovális keretben elhelyezett szimbolikus alakok (múza, bagoly, pegazus) ahogyan a tájba bele vannak helyezve, levegős háttérrel, érdekes vonalas megoldással, fény és árnyalás jelöléssel igen hatásokak.⁸⁹

Könyvillusztrációnak tekintjük *Dugonics: Jolánka*⁹⁰ c. művéhez mellékelt $9 \times 8,5$ cm-es metszetét is. A két várkastély mérnöki gonddal van kidolgozva, ebből a szempontból különösen a *Zoltán Kastélya* jó munka. A hegyek keresztbefutó ferdevonalas megoldása a nagyobb felületek problémáját jól áthidalja, — az előttünk meredeken magasodó hegy (*Sojmos*) sziklás-hullámos problémája mintha csak részben lenne megoldott. Úgyes a fák, a növényzet és a folyó valószerű ábrázolása.

Az 1817-ben *Trattner János Tamás* kiadásában megindult *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóirat — melynek tervéről a Karacs-házban sokszor esett szó — többször említette Karacs munkásságát és adott munkáiból olvasóinak, főleg — amint láttuk — az oklevelek másolatait. Egy időben ő készítette a címlapot,⁹¹ a rajta levő magyar nemtőt. A legelső kötetekhez Mansfeld véste a kis szárnyas ifjú alakot — allegorikus műveken ezt szívesen használta az újabb szobrászat és festészet is —, ugyanezt az elgondolást öltözteti határozottabb vonásokba *Karacs* is a *Tudományos Gyűjtemény* címlapjának közepén többszörös köralakú keretbe (5 cm-es): a nemtő az ország címerét tartja egyik kezével, másik-

ban égő fáklyát emel magasra, — a tudományt és hazaszeretetet szimbolizálva. A keret térkitöltése finom munka. Később a címkép alatt *Lehnhardt* aláírásával találkozunk, többször *Mansfeld*ével, de *Karacsé* elmarad.

*Karacs János: Halhatatlan halandó*⁹² c. művéhez „*Karacs Ferentz metsz.*” a címképet. A 7,5×8,5 cm-es címkép három részre bontható. Alsó részében fekszik az elhunyt, fejrésznél és lábánál levéldíszes rajzok, a kép szemközti jobboldalán egy erős nagy fa, alatta temetőre utaló néhány sírkereszt, a kép baloldalán egy szárnyas alak pálmaággal a kezében, fölötte felhők és sugaras ég. A metszet az életet, a halált és a lélek távozását szimbolizálja.

Többször találkoztunk *Virág Benedek: Hunyadi László* c. tragédiájának címlapjával, mely „*Karacs írta*” aláírással jelent meg *Budán* 1817-ben az Egyetemi nyomdában. Nemesen egyszerű, mégis a legszebb régi könyvcímlapok egyike. (9×14,5 cm) A metszet, a betűk, díszítmények alkalmazása, a tükör stb. híven kifejezi saját korának stílusát, szinte minden elem felismerhető benne, amely akkoriban az építészetben, festészetben, szobrászatban uralkodott. Valószínűleg ezért büszke rá az Egyetemi nyomda, mint saját kiadványára.⁹³

A tulajdonképpeni címet három vékony-vastag vonalú, az építészeti profillal rokon, plasztikus hatású keret fogja körül. A legkülső téglalapalakú keret és a benne levő hatszögű keret közti részben sűrű pontozású alapdíszítésből fehéren emelkedik ki mind a négy sarokban egy élesen határolt levéldíszes faág. A hatszögű és a legbelső oválkeret között apró halványabb pontozás tölti ki a teret. A címbetűk a belső keretben mind nyomtatottak, egyszerű, ízléses elhelyezésben.

Kisfaludy Sándor: Hunyadi János c. történelmi dráma, Buda, 1816. címlapján is „*Karacs script.*” aláírást találunk. Kevés a szöveg a 11×16,5 cm-es címlapon, de az egyszerű stílusú metszetet *Kazinczy* is dicsérte.

Ugyancsak *Karacs* metszette a *Tabulae Numismaticae pro catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*.⁹⁴ c. kiadvány címlapját. A címlapon írott betűk kötött sorai változnak *antiqua* és *kurzív* sorokkal. A metszett érmek között nem találkoztunk *Karacs* aláírásával, noha mint éremvésőt is emlegeti őt az irodalom.

Az 1822. évjelzéssel megjelent *Auróra*, melynek gondolata szintén többször felvetődött a *Karacs*-házban, végre idegen minta szerint bécsi rajzoló és metszők képeivel született meg. Hogy miért nem alkalmazták *Karacs*ot, nem tudjuk, de az első évfolyamok címlapjait *Blaschke, Axmann, Lehnhardt* stb. metszők készítik és csak 1833-ban, amikor *Kisfaludy* után *Bajza* lett a szerkesztő, akkor jelenik meg a 8×12,5 cm-es címlapon a „*Karacs metsz.*” signatura. Ízléses, egyszerű, több betűtípussal készült. Bár eléggé hasonló az *Auróra* évfolyamainak címlapjai, mégis azt hisszük, hogy csak az 1833. évinél működött közre, utána ismét mások aláírásával vagy anélkül jelentek meg.

Arcképek

Karacs arcképmetszéssel csak alkalomadtán foglalkozott. Az a néhány metszet azonban, amelyet készített, arra vallanak, hogy ezen a területen is képes maradandó alkotásokra. Ismert metszetei a következők:

„Szerinvári Gróf Zrínyi Miklós Horváth Országi Bán”. Bouttats metszete után „Karacs Ferenc metsz.”

A fenti címfelírás szinte körülveszi a 9×12 cm-es oválkeretbe foglalt Zrínyi-fejet. Egészen halvány, pontozó modorban készült az arc, ami a vonásokat meglágyítja. A hosszú haj vonalas modorban, a ruha és háttér pontozva. A fény és árnyékhatások szépen érvényesülnek, a palást szinte fénylik. A kép alatt a jelmondat: „Sors bona! nil aliud.”⁹⁵

Szent István — Szent László — Kálmán. „Kergling rajz. Karacs metsz.” Fessler: *A' Három Magyar Nagy Királyok' viselt dolgainak rajzolatja*. Pest. 1815. 390 l. — E műben a fenti királyok arcképét egyetlen 9×13 cm-es lapon találjuk. A három oválkeretbe helyezett koronás fő elég éles vonalú arca jó kidolgozásban, pontozó modorban készült, a haj, a ruharedők ügyesen megoldva. A kissé kemény arcok közül csak Kálmánnál lelhető fel némi lágyság.⁹⁶

Cseh Szombati József arcképe.⁹⁷ — A kép oválkeretbe van foglalva, körülötte felírás: Spect. D. Josephus Cseh Szombati. Med. Doctor ... etc. A kép alatt: Haec Magni effigiem Medici tibi monstrat imago Szombatii; mentem nulla tabella capit. „Jenij pinx Kaerling del. Karacs sc. Pestini.” ($9,5 \times 16$ cm metsz.)

Itt is a pontozó modort alkalmazza, egészen fehér alapból tűnik ki az arc, finom pontsűrítéssel, kirajzolt vonásokkal, szép a szájvonal, a hajfodor és a franciás öltözet vonalai.

Mária Terézia.⁹⁸ — Az apró pontozó eljárással készített részek (arc, nyak) olyan finoman vannak kidolgozva, hogy bármely hivatásos arcképmetsző munkájával kiállja az összehasonlítást. E részek lágy, nyugodt hatása mellett a ruházat vonalas, keresztvonalas, a háttér ferde vonalazású, rácsszerű. A $7 \times 11,5$ cm-es nagyságú képen Mária Terézia jól ismert gyászöltözetű képe oválkeretes. A keret alatt három királyi korona tiszta rajza bársonypárnákon és egyéb királyi jelvények, a bojtok tört hullámvonala, a bársonynak fénye, a királyi jelvények és a mellre tűzött kereszt aprólékos díszítései sikerültek. A kép alatt a név betűi vonaldíszítésű nyomtatott betűk.⁹⁹

Koppi Sándor képére a *Tudományos Gyűjtemény* hívta fel a figyelmet:¹⁰⁰ „Nagy érdemű Hazánkfia Karacs Ferenc, rézre metsző ... egy-néhány próbatételi után” ... (itt utal térképeire) ... „T. Koppi Sándor Orvos Doktor képét is rézre mettszette.” Nehezményezi a híradás, hogy miért kívánta Koppi, hogy nevét németül és nem magyarul vagy deákul írják képe alá.

A 8×10 cm-es oválkeretes képen a világos arc sűrű pontozó modorban készült. A háttér egyik felét függöny alkotja, a másik felét sűrű pontozás sötétíti el. A ruha látható része lényegtelen, kevés ránc, egyszerű sima kabát, nem jelentős kidolgozással. A felírás: „Alexander Koppi” — „Karacs sculp. 1816.” — „Kaerling del. 1816.”¹⁰¹

Képei között az irodalom még *Horatius* arcképét említi, amely *Horatius: Poetikájának* címlapjánszerepel (Ford: *Virág Benedek*. 1801.). A felkutatott példányokból ez a kép hiányzik, így erről közvetlen ismeretünk nincs.

Allegóriák, térképdíszítések

Ez a kor szerette az allegóriákat, a jelképeket és a díszítések halmozását. A térkép pedig még nem jutott el odáig, hogy a mindennapi élet egyszerű eszköze legyen, hanem még szinte dísz tárgy, amelyet képekkel, rajzokkal és szimbólumokkal körítenek. Amár fentebb említett és a művész megélhetését könnyítő ajánlások pedig magukkal hozzák az ajánlás szövegének, a mecénás nevének kiemelését és körülírását.

Az Isten hatalmától származó királyságot példázó allegoria.¹⁰² 11 × 17 cm. A metszetben legfölül a Szentháromság van, melyen láncon függ a fénysugarakkal körülvett korona, majd azon nyolcágú csillag és rajta a magyar címer. A háttér Magyarország térképe volna, de abból csak egy-egy részletet emel ki. A rajz felső közepén „Sub Rege Triuno” felírás, jobboldalt „Unius in medio: Regna Triuna stabunt”, baloldalán: „Unaque Gens: Unusque Regens” és lent „Discutit Haec Tenebras”. A kép aljára vésve e négy sor:

„Törvény király nélkül: mint Világ nap nélkül.
Király törvény nélkül: mint nap fénye nélkül.
Nép előbb tesz Királyt: s Király néppel törvényt.
Királynak törvény ad: népnek Király reményt.”

„sculp. Franc. Karacs, Pestini 1797.”¹⁰³

Dugonics oszlopa a hasonló című vershez.¹⁰⁴ — A 9 × 15 cm-es kép átmenet az allegória és a címlap között: a költészet múzsája babérkoszo-

Fessler: A' három magyar nagy királyok' viselt dolgainak rajzolatja. Pest, 1815

rút hoz *Csokonai* műveire, melyek maradandóságát hirdeti a szépen kidolgozott emlékmű.¹⁰⁵

A térképek díszítéseit nem feladatunk sorravenni, csupán néhány utalást teszünk a térképeken levő művészi igényű rajzokra. Ilyenek:

Mappa Exhibens situm Regionum quarum mentio fit in Scriptura Sacra 1801. 16,5 × 21,5 cm-es művet a jobb felső sarokban allegória díszíti „sc. Karacs Pestini 1801” felirással.

A *Szentföld* térképe (*Előázsia, Arábia, Egyiptom, Földközi tenger és Fekete tenger környéke*) allegóriájában 3 alak rajza: a vezető, ki irányt mutat *Európa* felé az őt követő női alaknak és a tevéket vezető turbános férfinak. Mögöttük különböző palmafák, fönt a következő szöveg: *Tabella ad finem Geneseos ponenda*. Az egész jelenetet egy bibliai idézet kíséri.

Varasd megye mappája (1802.) a József nádornak ajánlott hatalmas emlékmű-rajzával, melyet nemtők alakjai vesznek körül s egy egész városrészt húzódik a háttérben, elől az úton lovas alakok stb., mind mennyi dísz a véső munkájának.

Esztergom egyházmegye (1822.) térképe felső bal sarkában a primás — *Rudnay* — arcképe (bizonyára ő a megrendelő), mellette az egyházmegye címere igen szép aprólékos díszítéssel. A jobboldal középtáján sugaras körben egy egyházi méltóság ül székében. A térkép alsó felén a székesegyház hatalmas épülete terjeszkedik, tehát szinte az egész térképet körülveszik a rajzok.

Mappa Dioecesium Bosnensis seu Diakovariensis Syrmienensis cura et impensis ... *Emerici Caroli Raffay* ... Pest. 1826.¹⁰⁶

Ez a 90 × 56 cm-es térkép is elég bőven díszített. Bal felső sarokban az egyházmegye címere, a bíboros kalap és egyéb egyházi jelvények, alatta levéldíszes és oszlopdíszes keretben a címfeliratok, a térkép alsó vízszintes síkban majdnem teljesen betöltve rajzzal: az egyházmegyébe tartozó vármegyék, városok (*Szerém, Verőce* stb.) címerpajzsai, a magyar címer a koronával, a főtemplom, házak, a környék terményei, állatai, vízinövények, a folyóban csolnakázók stb. Külön helyen feltűnően elhelyezett bontott irattekercs a névváltoztatásokat tünteti fel, majd még az irányrozsa a kép tartozéka.

NB. *Patakinál* kimaradt a felsorolásból.

Vagy ott van *Asia* (1796.) oszlopszerű díszítésű címképe, vagy a címerekkel díszített *Asia vetus* (1799.), *Tabula Italiae Antiquae* ... (1800.) római érmekkel ékes címképe, *Nyitra megye* saját címerével és így tovább.

Itt említhetjük meg, hogy a térképmetszések mellett ill. azok díszéül több címerpajzsot, érmet, pecsétet, rendjelet metszett Karacs. A térképek címfeliratai és a térképen előforduló töméntelen név¹⁰⁷ gondos elhelyezése, esztétikai elrendezése komoly feladatot adhatott. A kisebb betűk sok helyen kurzívok, a nagyobbak nyomtatottak. Legszebb kidolgozás, legtisztább metszés *Európa atlaszáé*; ez bármely korabeli külföldi térképpel is állja a versenyt.

Térképek

A következőkben soravesszük azokat a térképeket, amelyek *Pataki Dénes: A magyar rézmetszés története* c. műből mint *Karacs-metszések* kimaradtak — s melyeket vagy az OSZK Térképtárában vagy nyomtatott művekben mellékletként felleltünk, — vagy amelyek adatai helyesbítésre v. kiegészítésre szorulnak.

[Losontzi István]: *Hármas Kis Tükör, mely I. A' Szent Historiát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot, annak földével, polgári állapotjával és historiájával gyenge elmékhez meg-bővítve alkalmaztatott módon a nemes tanulóknak ... kimutatja.* Pest. 1826. c. munkához mellékelte 2 térkép (Magyarország vármegyéi, Erdély) „Karats metsz.” aláírást visel. — A H. K. T. igen sikerült szemléltetve-tanító földrajzkönyv, mely 71 kiadást ért meg. Az előző dátuma már 1770. de még az 1850. év kiadását is ismerjük. Megjelent Pesten, Vácott, Kassán, Pozsonyban, Komáromban, Kassán és Budán.

A rengeteg kiadáshoz mellékelte térképek és díszítő rajzok sokban hasonlóak, de nem teljesen egyezők. Legtöbbjüknél a metsző nincs aláírva, csak az 1826. évi kötethez mellékeltnél (14 × 19 cm). Feltehető a kérdés, ki készítette az előbbieket? Vagy ha *Karacs* csinálta — amint *Ecsedi* szerint az 1800-as évek elejétől mind ő csinálta —, akkor miért nem szignálta ezeket, és miért csak a jóval későbbit ismerte el magáénak? A múlt századiak nem is lehetnek az övéi, de a 19. sz. többi darabjai is sokban szegényebbek, kezdetlegesebbek az ő legkorábbi térképeinél.

Az említett 1826. évi kiadáshoz készített *Karacs-metszés* színes határvonalakkal készült, a kézifestés, utánhúzás kissé foltos és elnagyoltan követi a finoman pontozott határokat. De szép az Erdély címerével díszített sarok és a címfelírások kerete, a magyar címerpajzs két angyallal stb. járulékok és maga az írás. Betűi szebbek a többinél, ezért is gondoljuk, hogy azok más kéztől valók. — Halála után is még (1844., és 1849. és 1850. évi kiadásokban) az ő aláírt darabjait találtuk. Persze igen sok variánsa van.

Schraud Franz: *Geschichte der Pest in Sirmien.* Pest. 1801.¹⁰⁸ (36 × 18 cm)

Mappa topographica locorum et conventuum Provinciae Hungariae S. Elisabeth Ord. M. S. P. Francisci conventualium ... Karacs metsz. [1803.]. Pest. 25 × 18 cm. Rendtartományi térk.

Afrika abrosza különösen a régi Numidia Iugurtha hadakozásához *Salustius* szerint alkalmaztatva [1795—1798 körül]. 21,5 × 32 cm. (Numidia történelmi térképe.)

Tabula Geographica Comitatus Zempliniensis juxta recentissimas atque fide dignissimas delineationes adumbrata aerieque incisa. Pest. 1804. 44 × 57 cm.¹⁰⁹

Grönland 28 × 18 cm-es térképe 1810. „Karacs metsz.” mellékletként a köv. könyvben: *Grönland históriája, melyben ez a' tartomány lakosaival együtt leírodik és a' természeti-históriára sok jegyzések tételnek.* Német nyelven Cranz David. Ford. Dobosy Mihály. Buda. 1810.

1. Grönland az 59 Gradustól a 73 Gradusig.

2. Grönland nyugati oldala a 63—65. fok alatt.

Mindkettő egyforma méret, felírása levéldíszes keretben, rajzos.

Pest, Pilis és Solt törv. egyesült vármegyék a' Jászság, a' Nagy és a' Kis-Kúnság. Pest [Wien]. 1811. [Görög]. 22×29 cm., kéziszínezésű.

Nyitra vármegye. Pest. 1811. [Görög], $29,5 \times 22,5$ cm. (A 2. és 3. példány variáns a színezésben.)

Mappa Dioecesis Vaciensis. [Schuhajda Mathias]. Vác. 1812. „Sc. Karacs, Pest”. 60×100 cm. (Kálmánházy László püspök 3000 példányban osztotta szét egyházmegyéje térképét ingyen az egész országban.)¹¹⁰

Nyugotindia vagy Amerika közepe az Egyenlítőtől fogva az északi szélességnek 32°-ig „Karacs metsz.” 21×18 cm.

Megjelent: Archenholz J. W.: *Egy legnevezetesebb tengeri tolvaj társaság' vagy A' Flibusztiérek' históriája.* Pest. 1812. 327 l. Dobosy Mihály fordításában.

Mappa exhibens inundationes eruptione Chrysii Velocis ... causatas, et canalem Szeghalmiensem inundationis aquas deducentem. „Sc. Karacs”. 1815. 93×47 cm.

Mappa Dioecesis Alba-Regaliensis ... Delineata per Joan. Pongratz, Sc. Karacs Pest. 1819. $59,5 \times 82$ cm.

Veszprém vármegye. Pest (1790—1811.) $24,5 \times 30$ cm. — (Kopátsi Józsefnek készült.)¹¹¹

Plan der Réz-Bányer geognostischen Aufnahme in den Jahren 1811 und 1812. „Karacs sc.”¹¹² A 22×23 cm-es térkép színes vonalhatárokkal.

Mappa Archi dioecesis Strigoniensis ... Strigonium 1820—1822. (Görög és Lipszky térképe alapján.) 123×95 cm.¹¹³

a) Rochel Anton: *Naturhistorische Miscellen über den Nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn.* Pest. 1821. 1 térkép Rochel rajza, Karacs metszése.

b) Rochel Anton: *Botanisch-geographisches und hydrographisches Skelett vom Nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn.* (1821.)¹¹⁴

Mappa dioecesium Bosnensis seu Diakovariensis et Syrmienensis cura et impensis ... Emerici Caroli Raffay ... Pest, 1826. 90×56 cm.

Katancsich Péter: *Orbis Antiquus ex Tabula Itineraria quae Theodosii IMP et Pevtingeri audit ad systema geographiae redactus ...* Budae. 1824—1825. I—II.

A 40×56 cm-es méretű többféle színben kézzel színezett térkép a római birodalom útjait tünteti fel. Ez egy 12 táblából álló komplexusnak egy része. Karacs ebben a munkájában bizonyára alkalmazkodott a többi tábla stílusához, mert nála szokatlan és régi kódexek írására jellemző betűkkel dolgozik. A műhöz több táblát is készített. Az ő nevén kívül Lehnhardtéval találkozunk a metszeteken.

Burkus birtokok. Pest. [1821—1834.] Kultsár Istvánné lapjához, 29×24 cm.

Lassu István leírásaihoz a Pataki által említett Európai és ázsiai török birodalom földképén kívül Az Ausztriai Birodalom és ezen Házhoz tartozó Olasz tartományok földképe 35×48 cm-es, Svécziái s Norvégiai és Dániai királyságok földképe [1828] $48,5 \times 34,5$ cm-es nagy-

ságban, mind *Karacs* metszése, Lassu megfelelő című művéhez mellékletként csatolva.

Dóczy József: *Európa tekintete* c. műben (Bécs, 1829—1831. I—XII. köt.) megjelent *Európa földképe* „metsz. Karacs Ferenc, Pesten 1837.” felírással. Az 58×23 cm-es térkép az 1831. év XI. kötetében jelent meg.¹¹⁵

Piemont, Korzika és Szárdínia [Pest. 1824—1834.] $25 \times 29,5$ cm-es közigazgatási és közlekedési térképe.

„Az antverpi fellegrvár ostroma 1832. nov. 30-tul marsal Gerard alatt a' Francziák által” 1832 [—1838]. Antwerpen várának alaprajza ($24 \times 19,5$ cm), — a franciák ágyúütegeinek helyzete, száma és típusai jelölve.

Erdély Ország közönséges Föld képe ... az alsóbb Oskolabeli Ifjak számára [Pest] 1834. A 27×20 cm-es térkép színes.

Magyar és Erdélyország földképe [Pest] 1838. Magyar Tudós Társaság. 30×22 cm-es közigazgatási térkép.

E helyen kell megemlítenünk a debreceni ref. könyvtárban őrzött Szekeres György fából készült földgömbjét, mely időrendben a második magyar nyelvű globus (az első 1840-ből Nagy Károlyé). Sokáig 1800-ból valónak és a rézmetsző diákok művének tartották, de ma már kétségtelenül bebizonyosodott, hogy ez a földgömb a *Karacs* 1838-ban megjelent atlaszából a *Föld két fél golyóbisa képé-nek* rajza.¹¹⁶

Természetesen *Karacs* grafikai művészetét felhasználták halála után is, sőt nemtelenül visszaéltek vele.¹¹⁷

E rövid áttekintés elég adatot nyújthat arra, hogy *Karacs* Ferencet kiemelje az egyoldalú elbírálás zárttságából. Ezek az adatok természetesen nem tarthatnak a teljességre igényt — a tüzetesebb vizsgálat újabb és újabb műveket fedezhet fel. Korlátozza az is a teljes megismerést, hogy levelezése nem maradt fenn, ami művészi törekvéseire, példaképeire s az őt ért hatásokra fényt deríthetne.

E rendkívüli szorgalmú autodidakta megismerése talán új szakaszba lép azáltal is, hogy szülővárosa, *Püspökladány*, múzeumot szándékozik létesíteni.¹¹⁸ Egy ilyen intézmény alkalmas lehet arra, hogy *Karacs* életművét egyre jobban feltárja, és természetes központja legyen a *Karacs*-emlékek gyűjtésének.

Jegyzetek:

1. Signatúrájában váltva használja neve utolsó két betűjeként a „ts” és „cs” betűket, amiből arra kell következtetnünk, hogy nem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget vagy az általános helyesírási felfogáshoz alkalmazkodott, mikor egyszer „ts”-t, máskor „cs”-t használt. A dabasi ref. egyházközség I. számú anyakönyvében a 10/1802. sz. feljegyzés — mely házasságkötésére vonatkozik — „Franciscus Karacs” megjelölést alkalmaz. (*Gulyás* László dabasi ref. lelkész szíves közlése.)

2. Ecsedi István (*Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei*. Debrecen. 1912. 127 l.) életrajzi adatainak felkutatója, — újabb feldolgozó Bellai Sándor (*A térképcsínáló Karacs Ferenc*. Bp. 1958. 40 l. Regényes életrajz.) és műveire vonatkozóan főképpen Pataki Dénes (*A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 416 l.)
2. Dugonics András: *Szerecsenek*. II. Pest—Pozsony. 1798. Előbb: Uo. I. köt. "Szerecsen ország" metszet alatt.
4. I. m. 5. és köv. lap.
5. I. m. 100. l.
6. Thieme—Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig. 1926. 19. köt. 548. l. — Krücken—Parlagi: *Das geistige Ungarn. Biographisches Lexikon*. Wien—Leipzig. 1918. I. köt. 599. l. — Pataki: I. m. 41., 147. l.
7. Thewrewk József: *Magyarok születésnapja*. 2. közlés. Pozsony, 1846. 32. l. — Nagy Iván: *Magyarországi Képzőművészek. Századok*. 1874. 88. l. — Pallas X. 145. l. — Révai XI. 236. l. — Pustai Ferenc: *Nyomdászati enciklopédia*. Bp. 1902. 187. l. — Eber László: *Művészeti lexikon*. Bp. 1935. I. 526. l. — Biró—Kertész—Novák: *Nyomdászati lexikon*. Bp. 1936. 226. l. — Drescher Pál: *A rézmetszettel díszített könyv*. 1937. 59. l. stb.
8. Kovács Ferenc püspökladányi ref. lelkész közlése.
9. Figyelmező. 1838. ápr. 24. 276. lapon S. F. [*Schedel Ferenc*]; Hazai és Külföldi Tudósítások. 1838. ápr. 18. 239. l.; Jelenkor. 1838. ápr. 18. 121. l.; Regélő. 1838. ápr. 19. 238. l.
10. Rajzolatok 1838. ápr. 19. 240. l.
11. Fáy András *Emlékkönyvei* (1831—1856). OSzK Kézirattár. I—II. köt. f. 75, 62. — Kézirat I. köt. f. 34.
12. Honművész. 1833. 17. sz. 131—133. l.
13. OSzK Levelestár. Kovács Gyuláné Márton Mária-hoz intézve 1838. márc. 29-i kelettel, hely megjelölése nélkül, de feltehetően *Szécsényből*, mert 4 héttel korábbi levele is innen keltezett.
14. István Bácsi [*Majer István*] Naptára 1864. 95. l., ahol a szerk. felkérésére édesapja életrajzát közli (93—98. l.).
15. Az 1770-ben megjelent *Methodus* részletekbe menően szabja meg a tanítás módszerét. — L. még *Tanítók kötelelessége*. Debrecen. 1795.
16. A *Methodus* I. rész azt is megszabja, milyen példányokról írasson a tanító, hogy a „betűk formái csinosak és választékosak, a vonás és a betű összekapcsolása egyszerűek és könnyűek legyenek.”
17. A debreceni kollégiumban Kovács Gábor volt az első diák, akinek rézmetszete nyomtatást is látott (*Énekes könyv*... Debrecen, 1749. címlapján). Majd Farkas István 1767-ben „Cicero levelei”-nek címképét véste rézbe. A legszebb eredményeket a diákok a térképmetszés területén érték el. (*Halász István, Erőss Gábor, Pap József*.)
18. Dóczi Imre: *A debreceni rézmetsző togátus deákok*. Magyar Paedagógia. 1892. 416. l.
19. Ecsedi I. m. 16. l. — Vö. még Ecsedi István: *A rézmetszés művészete a debreceni ref. kollégiumban*. Debrecen. 1931.
20. Pethe Ferenc az első magyar gazdasági lapok szerkesztése terén szerzett érdemeket, de mint rézmetsző is említést érdemel. A Hollandi magyar bibliához magyar térképeket metszett. (*Balogh Ferenc: A magyar prot. egyház története részletei*. Debrecen, 1872. 70. l.)
21. Czetter Sámuel 1783—1784-ben járt a bécsi Akadémiára. (L. *Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Bp. 1935.)
22. Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek*. Kézirat a Debreceni Ref. Könyvtárban. f. VI. 276. — Id. f. 17.

23. Szemző Piroska: *A magyar folyóirat illusztráció kezdetei*. A Magyar Művészet-történeti Munkaközösség Évkönyve 1953. Bp. 1954. 153. l.
24. Szemző, i. m. 155. l.
25. Még Kazinczy sem nagy clismeréssel szól róluk és az első évtized végén is arról panaszkodik, hogy a művészek fejlődése félbemarad és hogy egynél több tárgyra adják magukat. Idézi Lyka Károly: *Magyar művészet 1800—1850*. Bp. 1942. 494. l.
26. 1817-ben, amikor pedig már „nagyváros”, kb. 60 000 lakójából alig ezer vallja magát magyarnak. (L. Magy. Művelődéstörténet V. köt. 367. l.)
27. Magyar Kurir. 1801. I. köt. 276. l.
28. *Adressbuch der Stadt Pest auf das Jahr 1803*. Ofen. 163. l.: „Kupferstecher, Réz-metszők: H. Karacs Franz, Prixner és Mayer.” — U. így az 1805. évben. — Budán Binder, Schrefl Anna és Falka. — *Adressbuch der Königlichen Frey-Stadt Pest*. 1815. 184. l.: Kupferstecher Hr. Karacs (és Prixner), Kupferdrucker Hr. Karaács [!], (Schönmann, Engelman még.) — Rösler: *Kalender von Ofen und Pest für Pest*. 1809. 76. l.: Graveurs: Karacs (és Humbs, Prixner, Zöhner); az 1822. és 1827. évben is.
29. Kazinczy levele Rummy György Károlyhoz, 1813-ban. L. Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp. X. k. 424. l.
30. Csaplovics J.: *Gemälde von Ungern*. Pest. 1829. I. rész. 323. l.
31. Házépítésre 1809. márc. 18-án kér engedélyt, amit hamarosan meg is kap: Eng. 1809. máj. 11. Jk. (Jegyzőkönyv) 1809. No. 293. I. sz. Állami Levéltár (volt Főv. Ltár.). Idézi H. Boros Vilma: *A Pesti Szépítő Bizottság működésének kezdete és a Szépítési Terv*. A Magy. Műv. tört. Munkaköz. Evk. 1954. 516. l.
32. A *Tud. Gyűjt.* 1834. III. 106—107. lapon olvassuk Karacsné levelét a szerkesztőhöz, melyben elmondja, hogy férje 4 évvel ezelőtt fogott nagy munkájához, 13 tábla már kész, minden vagyonát beleölté s ez olyan áldozat, melyet „a haza oltárára ilyen kisvagyonú ember nem tett”. Már 10 ezren felül van a költsége, — ami egész élete keresete volt, már szinte „jelenlevő vénységének gyámola”. Tette ezt azért, hogy a nemzet nagy szükségét pótolja és magának emléket készítsen. 32 éves becsületes mesterségéért nem kíván emlékoszlopot, de a munkájába befektetett költséget szeretné visszakapni azáltal, hogy a térképeket megveszik. — A későbbi években is gyakran találkozunk az előfizetők-höz szóló felhívásokkal. (Honművés. 1837. 86., 88. sz. stb.)
33. Karacs T.: *Jegyzetek*. ff. 155—156.
34. Virág Benedek „Tusculánium”-nak hívta, Jankovich Miklós „az egyszerűség paradicsomá”-nak. A gyümölcsösbe külön kulccsal rendelkező Vajda Péter „Boldogság”-nak nevezte azt, Mokri Benjamin „a kis tudós-szállóhelyen” keresett jó levegőt beteg szervezeteire. Főv. Lapok. 1880. 55. sz.
35. Karacs Teréz kéziratából és az irodalomból.
36. A korabeli sajtótermékek mind járnak a házba s azokat nemcsak olvassák, hanem terjesztik is. A postaköltség csökkentése céljából a kiadók egy-egy ilyen központi helyre küldik az újságokat, folyóiratokat. Az előfizetés-gyűjtésben tevékeny szerepet vállalt. Hogy ez mennyire köztudomású volt, mutatja az, hogy Széchenyi a *Hitel*-t dedikációval küldte el Karacsnének.
37. Majer István: *A rézmetszetek mütana*. Buda. 1847. 42. l.
38. A Karacs-ház a régi József-város Ősz-utca 959. számú ház (a mai Szentkirályi utca 23. sz.) volt. Márvány domborművel ellátott emléktábla jelöli ma ezt a házat, mint Katona lakóhelyét, amelyet a költő halálának 100 éves évfordulójára állítottak. (A *Magyar Irodalom helyi hagyományai*. Bp. 1955. Eszerint az emlékművet 1931-ben leplezték le.) 1930. ápr. 16-án a magyar ifjúság nevében megkoszorúzták — a Katona centenáriumaival kapcsolatban — a Szentkirályi u. 18. sz. házat. E tévedést sietett eloszlatni Romhányi István részletes,

- bizonyító cikkeivel, melyekben pontos adatokkal megállapítja a *Karacs-ház* telkének azonosságát a mai Szentkirályi u. 23. sz. ház telkével. Vö. *Romhányi István: Karacs Ferenc pesti háza*. História. Pestbudai Emléklapok. 1929. 3. sz. és Uo. 1930. 2. sz.: *Katona József pesti lakása*.
39. Pl. a *Czetter* és *Virág* közötti vitában:
Czetter Virág arcképét elvállalta, de nehezen készült el vele. *Virág* megunta a várakozást és *Karaccsal* üzent *Czetternek*, hogy a 30 forint előlegből tartson meg 5 forintot és a nála levő képeit küldje vissza. A művész keveselte az összeget 3 heti munkájáért (M. Tud. Akad. Kézirattára. *Magyar Irodalmi Levelezés* 4. r. 29. sz.) és valószínűleg nem küldte vissza *Virágnak* a pénzt, hanem a féligkész lemezt. (*Kazinczy levelezése* 9. köt. 131. l., és 2. köt. 501—502. l.) Idézi *Rózsa György: Czetter Sámuel*. Magy. Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyv 1952. Bp. 1953. 102. l.
40. *Karacs T.* Jegyz. ff. 47—48.
41. I. m. több helyéről. — *Karacs T.: A régi Pestről*. Föv. Lapok. 1880. 55. sz.
42. *Karacs T.* levelei *Naményi Lajos*hoz. Békés. 1886. okt. 25. OSZK Kézirattár, Levelestár.
43. *Hazai és Külf. Tud.* 1826. I. Melléklet. — Vö. *Szinnyei: Magy. Írók*. 8. k. 550. l., — *Művészet*. 1905. 112. l.
44. *Karacs T.*: Jegyz. ff. 134—135.
45. *Pataki Dénes: A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 149—152. l.
46. Ez a főleg német források után készült magyar fűvészkönyv azért is jelentős, mert az első növénytani mű, mely a magyarországi növényeket részletesebben ismerteti. (Vö. még: *Papíripar*. 1958. 201. l.)
47. *Pataki és Szalai, Dugonics* egyik életrajzírója tévesen jelöli az 1798. évet, ez a kötet csak 1799-ben jelent meg.
48. *Karacs T.* Jegyz. f. 13.
49. *Prónay Antal: Dugonics A. életrajza*. Szeged. 1903.
50. Vö. *Karacs T.*: Jegyz. f. 66. — *Ecsedi: I. m.* 95. l.
51. Még egy metszet van a könyvben, melyet *Prixner* készített ugyancsak *Witsch* rajza alapján a faluhoz tartozó földek fekvéséről.
52. Alcím: Készült a felsőiskolák tanulói, az alsóbb iskolák tanítói és az efélékben gyönyörködők számára.
53. Vö. *Horvát István: Magyar Országot Illető Kép Gyűjtemény*. Összeszedte H. I. A Széchényi Országos Könyvtár Órőze Pesten 1831. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 456. jelzet alatt.
54. *Kollányi Ferenc: A Nemzeti Múzeum megalapítása és a Széchényi Országos Könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1903. 196. l.
55. *Hild* bécsi építőmester az Új Épület építésére jött *Pestre*, azután itt maradt, nagy szerepet játszott *Pest* átalakulásának történetében. (L. *Zádor A.—Rados J.: A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp. 1943.)
56. Ebből is látható, hogy a nádor pártolta *Karacsot*. Jelentősebb pártfogói voltak még *Széchényi Ferenc*, aki olykor asztalához is meghívta, az öreg *Teleki László* gr., *Vay Miklós* br. (az öreg), *Péchy Imre* alnádor, *Szilasi József* hétszemélynök stb.
57. Föv. Levéltár Jk. 1808. No. 11. — Vö. még *H. Boros Vilma: A pesti Szépítő Bizottság működésének kezdete és a Szépítési Terv*. Művészettört. Munkaköz. Évk. 1954.
58. Vö. *Tud. Gyűjt.* 1817. IV. 149. l. — *Schoen Arnold: A pesti Kálvin téri ref. templom*. Bp. 1939.
59. A *Magy. Kurir* 1801. 33. sz. ezt írja róla: „Deák és Magyar követésre való példákat metszett a szegényebb tanuló gyermekek számára, akiknek t. i. egész Calligraphiának vételére nincs pénzük.” (528. l.) Nem sokkal később újabb köz-

- lést találunk Karacs „Írásmustrái”-ra, „amelyeket $\frac{1}{4}$ rész árkusnyi réztáblákra metszve készített, hogy azokkal az írást tanuló gyermekeknek használjon és gyönyörködve szemléllik ezen szebbnél-szebb metszést, melyhez hasonlót még egy kaligráfiában sem láttak.” (Magy. Hírm. 1801. 551—552. I. Vö. Szemző P. I. m. 156. l.)
60. Egy *Karacs*-hirdetés pl. a következő: „Találatnak nálam az angol írást tanító könyvek is, melyek szerint igen könnyen és legrövidebb idő alatt lehet szépen írni tanulni.” (Honművész. 1837. 86., 88. sz.)
61. „Karacs a Szép Mesterségek Magyar Nesztora... a rézmetszésben s főképpen az írás- és Földképek metszésében tökéletes” — írja a Tud. Gyűjt. 1834. III. 106. l.
62. Kazinczy: *Erdélyi levelek* 86. l.
63. Hazai Tud. 1807. 21. sz. 168. l.
64. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. 1808. júl. 29. 201. l. *Zustand der Kunst in Pest und Ofen* c. cikkből.
65. *Karacs Teréz: Emlékezés a régi színház zárkövébe rejtett érclapokra.* Budapesti Bazár. 1890. aug. 15. 126. l. Szépirodalmi rész.
66. *Karacs T. Jegyz. f. 63.* — A Múzeum rézlemezéről *Cennerné Wilhelmb* Gizella és *Rózsa* György sajtó alatt levő tanulmánya számol be részletesen. Az említett kartársaknak ezúttal is megköszönöm készséges segítségüket, amelyet kutatásaim során több ízben nyújtottak.
67. Vö. *Trócsányi* Zoltán cikke. Magy. Könyvszemle. 1938. 75. l. és *Benedek: Irodalmi lexikon: Bibliofilia* c. rész. 127. l. Itt feltették a cikkírók a kérdést, hogy megvannak-e ezek a nyomtatványok valahol? Eddigi tudomásunk szerint a debreceni ref. könyvtárban van egy-egy példány a *Karacs*-rokonok ajándékából és most bukkantunk véletlenül a legkisebb méretű levonatára a *Fáy Emlékkönyvben* (I. előbb). Mindenféle aláírás és megjegyzés nélkül van beragasztva a nagyobb méretűek fényképe mellé.
68. Honművész. 1833. máj. 30. 131—132. l.
69. Rajzolatok. 1836. 563. l., Honművész. 1837. 86., 88. sz.
70. Rajzolatok. I. h.
71. Tud. Gyűjt. 1833. II. k. 42—43. l. között.
72. Uo. 1833. III. k. 68—69. l. között.
73. Uo. 1834. III. k. 96—97. l. között. (Patakinál az okl. évszáma tévesen: 1098.)
74. Uo. 1834. IV. k. 76—77. l. között.
75. Uo. 1834. V. k. 60—61. l. között.
76. Uo. 1834. VII. k. 90—91. l. között.
77. Uo. 1834. VIII. k. 64—65. l. között.
78. Uo. 1834. IX. k. 60—61. l. között.
79. Tud. Gyűjt. 1835. I. k.
80. Hasznos Mul. 1831. 34. sz.
81. Vö. még *Nagy* Iván feljegyzését, Századok 1874. 286. l.
82. Hasznos Mul. 1831. okt. 26. 268. l. *Karacs*ról így ír: „...kit az effélékben, évünkben még senki a’ Haza kebelében feljül nem haladott”. Majd: „Ezeket már sokan ’s a’ többek között a’ fáradhatatlan Révay — adták; de egyik sem az eredetinek hív közlésével.” — Ezt a metszetet az Orsz. Szépműv. Múz. Grafikai oszt. LXXXVII. kiállításán (A magyar rézmetszet és rézkarc címmel 1954. ápr.-ban) is bemutatták. (L. az erről kiadott katalógus 20. l.)
83. *Oklevél Hasonmások Gyűjteménye XI—XV. század.* 1. kiad. 1883., 2. kiad. 1892.
84. *Horvát* I. megállapítása szerint valószínűleg 1382 vagy 1383-ból.
85. Ez *Révai* és *Karacs* kapcsolatára is utal, hogy azonban *Révay Karacsot* más-kor is igénybe vette volna, arra nincs adatunk.

86. Tud. Gyűjt. 1835. II. k. 120—121. l. között. 12×19 cm díszített kezdőbetűvel.
87. Karacs Teréz egyik levelében (Békés, 1886. dec. 8. OSZK Kézirattár Anal. lit. jelzés alatt. Levelestár.) Naményi Lajostól kéri a Századok azon füzetét, melyben polemizálás van holmi okmányok fölött. „Színről színre láttam és tapinthatam azon ősi okmányokat, melyeket apám oly lélekismereti hűséggel varázsolt a rézre 1830 táján, midőn ezeket metszé apám, és illetőleg atyám nyomdáján a háznál lett nyomtatva.” Másutt azt írja, amint a régi okmányok készítéséről emlékezik meg: „... én, mint legnagyobb gyermek olykor szintén segíték. A rézbe etetés, papír-áztatás néha még a sajtón áthúzás és szárítás is épp leánynak való dolgok. Olykor a színezendő szögletes betűk festegetése is az én kötelességem volt.” Rendjeleket „mind diszesen kellett színezni, hogy lehetőleg hű másolatok legyenek. A színezést anyám végzé.” (Föv. Lapok. 1884. máj. 22. 793. l.: Visszaemlékezés Horvát Istvánra.)
88. Virág Benedek: *Poétai Munkái*. Pest. 1799. 174 l.
89. E munkája szerepelt a régi Buda és Pest iparművészetének kiállításán, lásd: *Leiró lajstrom* 1935. IX. fejezet: *Könyvművészet* c. alatt. 67. l.
90. Dugonics András: *Jolánka*. Pest. 1803. I. k. Landerer M. költségével Pozsony és Pest.
91. Tud. Gyűjt. 1817. VIII—XII. kötetekben.
92. Teljes cím: Karacs János: *Halhatatlan halandó, vagy olly elmélkedés melly A' Testére nézve holandó embert el hiteti, bizonyossá teszi a' felől, hogy Ő, az az, az Ő Lelke halhatatlan*. Pest. 1818. 51,1 l. — OSZK Kézirattárban Oct. Hung. 260 jelzet alatt a következő kézirat található: „Rövid foglalattya v. Summája azonn elmélkedésnek; melly Halhatatlan halandó titulus alatt ki nyomtatódott volt 1818dik esztendőben; Ugyan azonnak szerzője által a' 23dik Söltár: Az Ur én nékem Őriző Pásztorom Nótájára szabva.” Ezt követi 6×6 szakaszos páros rímű vers, mely alá a következőt írta a szerző: „Lásd az emblematica rajzolatlyát a' testől megvált emberi Léleknek a Nevezett elmélkedés titulusa alatt”. Majd idegen kézzel — valószínűleg az akkori címfelnevő — írta: „Karacs Ferencz Ref. préd.” — Téves felvétel; ez nem lehet Karacs Ferenc munkája, csak testvéréé, Karacs Jánosé.
93. Iványi Béla — Gárdonyi Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927*. Bp. 1927. A 126. lapon közli e címlap fényképét. Hivatkozik még rá Drescher: *A rézmetszettel díszített könyv (1711—1838.)*. A Magyar Bibliophil Társ. 8. kiállítása. 1937. Katalógus 59. l. 217. sz. alatt. — Az OSZK kiállításán is szerepelt: *A szép könyv. 1473—1933*. Bp. [1939.]
94. A I—III. rész 79, 20, 8 táblával készült Rénárd metszésével Bécsben.
95. Történeti Múz. Képcsarnok 4682. sz.
96. Érdekes, hogy a könyv szerzője már 1807. augusztus 20-án írta az előszót, mégis a könyv csak elég sokára, 1315-ben jelent meg. Lehet, hogy Karacsnak is korábbi munkája ez és nem 1815. évi.
97. Tört. Múz. Képcs. 4050. sz. — Megtalálható a köv. könyv címlapjaként is: *Néhai orvos doktor tekintetes, nemes és nemzeti Cseh Szombati József úr sírhalma*. Pest. 1815. 112. l.
98. [Karl August] Schiller: *Biographiák vagy a' régi és újabb időbéli nevezetes embereknek, életeknek 's viselt dolgaiknak leírásai*. Ford. Tanárki Mihály, Pest. 1810. Karacs aláírással készült metszet a 2. kötet címképeként szerepel, amely két évvel később 1812-ben látott napvilágot. Pataki időmegjelölése (1810.) tehát téves.
99. L. még Tört. Múz. Képcs. 7194. sz. alatt. Ezzel kapcsolatban azt is megemlítjük, hogy u.ott, ugyanilyen méretben ezt a rajzot Blaschke metszésében is megtaláltuk. Blaschkenél az arc világosabb, ezért lágyabb benyomást tesz, viszont egyéb részek sötétebbek a Karacsénál.

100. Tud. Gyűjt. 1817. II. k. 175. l.
101. L. még Tört. Múz. Képcs. 3370. sz.
102. A 18. század magyarjának világnézete, amelyet jelképes ábrázolásban összefoglalt és József nádornak ajánlott Káts István (másképpen *Bukovecz* I. író és költő, aki sokat foglalkozott a századforduló társadalmi problémáival, a papság helyzetével stb.) Meghalt 1812-ben.
Ez a jelképes rajz ahhoz a latinnyelvű üdvözlő vershez volt csatolva, amellyel Káts plébános az ifjú nádort köszöntötte 1797. újév napján. Vö. még *Ravasz* László: *A világnézet* c. művében közölt ugyanezt a képet. (Magyar Művelődéstört. 1939. V. köt. 313. l.)
A Tört. Képcsarnokban Allegóriák 8823. sz. alatt is megtalálható.
103. Káts István: *Artatlan mulatságok próbái 24^{ik} élcefejtés*. „Invenit Stephanus Káts”.
104. *Dugonics: Szerecsenek*. 1798. II. köt. Pozsony és Pest. (Az oszlopon lévő felírás: „Szemlélyétek Késő Unokánk Fiai. A nagy Dugonicsnak a Hiv Csokonai.” „Rajzolta Szerelmehgyi, Metszette Karacs Pesten 1798.”)
105. A képet Csokonai rajzának tartják. A *Beöthy Képes irodalomtörténete* (Bp., 1906. I. 666—667. lapok közt) is így említi. A *Beöthy* által közölt kép azonban nem teljesen egyezik a Szerecsenek rézmetszetével. Az előbbi képen nincs olyan jelölés, melyből Csokonai szerzőiségére lehetne következtetni, az utóbbi képen levő felírás pedig ennek egyenesen ellenmond. Vö. *Prónai Antal: Dugonics András életrajza*. Szeged. 1903. 149. l.
106. OSZK Térképtárban levő példányon *Karacs Teréz* sajátkezű megjegyzése található.
107. Hiszen csak egyetlen térképen — amint *Fodor Ferenc* írja (*Fodor: Magyar térképírás*. II. köt. 186. l.) — 8000 helységnév található, azonfelül települések, puszták stb. nevei.
108. Jellemző *Karacsra*, hogy a német feliratokkal készült térkép alatt a neve mellett hivatkozik magyar voltára: „Sc. Franc. Karacs Hungarus Pestini 1800”. OSZK Térképtárában önállóan is megtalálható a térkép.
109. A térképet *Karacs Blaskó János* rajza után metszette (Magyar Kurir, 1805. I. 204. l.) *Patakinál* 1806. évszám szerepel.
110. *Chobot: A váci egyházmegye történeti névtára*. Bp. II. 1917.
Pataki felsorolásából kimaradt. *Chobot* művére hivatkozik, de megjelenési idejét tévesen 1915-re veszi.
111. *Patakinál* adatok nélkül.
112. *Patakinál* téves az adat, a *Cimeliotheca Mus. Nat. Hung. Budae*, 1825. c. műben nem jelent meg a térkép, ellenben tényleg megjelent az „Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici, Buda. 1818. I. kötetben. — Vö. még Tud. Gyűjt. 1818. IV. 143. l. Itt az új könyvek rovatban találjuk az „Acta Litteraria. MDCCCVIII” címet (amint látjuk téves évjelzéssel). Helyesen 1818. A fenti mű a Nemz. Múz. ritkaságainak közlésében az első megjelent darab. „A Rézbánnya plánumának rajzolatnyá”-ról pedig így ír: „A’ velin papiros nyomtatás mind betűjire mind formájára, mind mesterségére nézve olly pompás ’s ékes, hogy akár mely Külföldivel egybevetethető”.
113. *Patakinál* évszám nélkül.
114. OSZK Térképtárában önállóan. — *Karacs Teréz* említi Jegyzeteiben (f. 63), hogy 1882-ben a Nemz. Múz.-nak ajándékozta a Nyugoti Kárpátok térképét, mely 1824-ben készült. Ez későbbi kiadás lehet.
115. *Patakinál* téves az 1830. évszám. — Hogyan került az 1831-ben kiadott műbe egy később szignált térkép?
116. *Ecsedi: I. m.* 122—123. l.

117. A Hunfalvy neve alatt Heckenast — majd Franklin — kiadásában megjelent atlasz Karacs egészen vagy félig letörölt lemezei után készült. V.ö. Karacs Teréz: Jegyzetek... ff. 237v—242; Ecsedi: I.m. 117—121. l.; Pataki: I.m. 147. l.
 118. Püspökladányi Híradó. 1957. dec.: A Karacs-múzeum helyzetéről.

Творчество Ференца Карач по калькографии

НАДЬДИОШИ ГЕЗАНЕ

Ференц Карач является одним из выдающихся пионеров по гравировке карт в Венгрии. Он родился в г. Люшпекладань, уже почти достоверно в 1770 году. Получил образование в самой прогрессивной школе Венгрии, в коллегии города Дебрецен; здесь познакомился он техникой калькографии. Желая стать мастером калькографии, в целях повышения квалификации отправился в Вену. Там он проводил продолжительное время в мастерской тогда уже известных специалистов венгерского происхождения, Шамуела Цеттер (из города Орошхаза) и Керестелья Юнкер (из города Пожонь), которые оказываются не только его мастерами а впоследствии становятся и его друзьями. Открывается для него путь и за границу, но он отказывает предложения иностранных картографических издательств, требующих хороших специалистов ввиду своей позиции: „Если каждый венгерский художник будет работать за границей, тогда венгерское искусство никогда не процветет...”

В 1795 году, полный больших надежд и амбиций, окончательно возвратился в постепенно развивающуюся столицу страны, в г. Пешт. Начало 19 столетия благоприятствует прилежному и талантливому калькографу. В первом десятилетии 19. века работает 5 лет для готовящегося при поддержке короля замечательного труда Яноша Липского *Maprae Generalis Hungariae*. С 1804 года использует его работу также Деметер Герез, редактор пожоньской газеты *Magyar Hírmondó* для изготовления прилагаемых к своей газете карт. Его отличные изделия приобрели ему общее признание и последовательно поручили ему изготовление карт венгерских епархий. Над главным своим произведением Венгерским Атласом Европы он работал до конца своей жизни. Он сам совершил кроме резьбы и размножение этого произведения и пожертвовал в последних годах значительные материальные средства в интересах его издания (1838).

В 1802 женился на Эва Такач, внучке ученого Дердя Бешенеи, которая предшествовала своему времени по отношению образованности и оценки призвания женщин; в своих сочинениях она стала приповедницей практического воспитания женщин. Она — помощница, вдохновительница своего мужа в работе. Их дом представлял собой центр застрельщиков мадьяризации, прогрессивного духа и увлекающихся реформизмом художников и писателей того времени.

Значит Ференц Карач принадлежал — и в умственном и в материальном отношении — к видным лицам старательного буржуазного общества 19. века, но занимал преднос место и в том немногочисленном кружке, члены которого, как напр. Юнкер, Цеттер, Прискнер, Беркенъ, Перласка, Эренрейх, и др., избрали себе призванием мастерство калькографии. Книгоиздатели, книгопродавцы и типографи поддерживали с ним живую связь и всегда охотно пользовались его работой.

Самое значительное место в творчестве Ференца Карач занимает его деятельность по резьбе карт, до такой степени, что венгерская научная литература считала его обычно картографом. Хотя настоящая статья достаточно освещает его картографическую работу, прежде всего занимается анализом его прочей художественной

деятельности. Надо знать, что кроме иллюстраций, рисунков и чертежей для разных научных трудов он гравировал также фронтисписы, заглавные листы и даже несколько портретов. Заслуживают еще внимания помещенные на его картах рисунки, аллегории и другие орнаментации. Замечательная его деятельность по резке шрифта. Изготовленные им разноязычные каллиграфические шаблоны были популярными до конца его жизни. Он оказал ценную услугу и венгерской науке истории и истории литературы гравированием на меди старых документов, рукописей и памятников языка в качестве приложений к научным работам.

Настоящий очерк занимается каждой гравюрой художника отдельно. Он дает краткую аннотацию об этих гравюрах, дополняет и частью исправляет известные до сих пор в истории венгерской каллиграфии данные и этим желает способствовать искусствоведам обрабатывать многообразное творчество Ференца Карач в его полноте.

Csernátony Lajos névtelen és álnevű levelezése a Magyar Hírlapban

CSÉP ATTILA

Csernátony a múlt századi magyar újságírás kiemelkedő alakja. 1848 —1849-ben mint a *Március Tizenötödike* következetesen a radikális baloldali politikáját képviselte és néha élesen bírálta a kormány gyakran felemás, huzavonázó politikáját. Talán ez a korszak a csúcs életében és újságírói művében. 1849-től 1867-ig emigrációban élt. Az 1870-es években Tisza Kálmán politikájának publicisztikai és országgyűlésbeli támogatójaként a megalkuvók közé került.

1849-től 1867-ig tartó publicisztikai munkássága két részre oszlik: a külföldi lapokba az illető ország nyelvén írt cikkekre és a *Magyarországra* küldött levelekre.

A Magyarországra küldött cikkek közül legjelentősebbek azok, amelyek a *Magyar Hírlapban* jelentek meg. Egyrészt azért, mert mennyiség tekintetében is ez a legtöbb, másrészt azért, mert ide politikai tárgyú cikkeket írt, míg a többi lapba — azok profiljának megfelelően — inkább tárca stílusban, kevésbé komoly témákról levelezett. Végül, de nem utolsósorban, igen jelentős körülmény, hogy ebben a lapban, az ellenforradalmi kormány félhivatalos lapjában forradalmár kapott szót! A Bach-korszak kormánylapjának csaknem egyharmad részét egy ideig nap mint nap egy emigráns forradalmár tölti ki! Az 1851. szeptember 23-i szám közli halálos ítéletét; a szeptember 24-iben pedig ő maga cseveg kedélyesen Lola Montez táncosnő fényes estélyéről — igaz, hogy névtelenül.¹

Hogy mindez lehetséges volt — hogy egy forradalmár megszólalhatott a bécsi kormány orgánumaúl szolgáló lapban — azt talán leginkább a szerkesztő személye és magatartása magyarázza meg. A kormány úgy gondolta, teljes nyugalommal megbízhat abban a *Szilágyiban*, aki kezdettől fogva szembehelyezkedett a forradalommal, az erdélyi Unióval, aki ellen a forradalmi ifjúság heves tüntetéseket rendezett, ablakát kövekkel beverte, lapját megégette, aki a népharag elől éjnek idején menekült *Kolozsvárról*, akit a forradalom mozdított el kolozsvári egyetemi katedrájáról.² *Szilágyi* Ferencnek azonban, mint szerkesztőnek az volt az érdeke, hogy lapját minél népszerűbbé tegye, előfizetőinek számát minél nagyobbra növelje. Ennek érdekében alkalmazkodnia kellett közönsége ízléséhez, s nem volt tanácsos a rendszer túl alázatos kiszolgálójának mutatkoznia. *Szilágyi*, kihasználva az előbb felsorolt okok miatt iránta táplált bizalmat, valóban rejtett el a sorok között hazafias célzásokat, sőt, néha önálló véleményt mert hangoztatni. (Pl. 1849. de-

cember 2-i cikkében egyenesen felszólította az uralkodót amnesztia adására, amiért felelősségre is vonták;³ a Nemzeti Színházban 1850. aug. 20-án történt tüntetésen elfogott embereket erőlyesen védelmébe vette; tiltakozott a színház tervezett bezárása ellen stb.) Ezek a körülmények magyarázzák némiképp Csernátont ily nagy mérvű közreműködésének lehetőségét is: a szerkesztő Habsburg-hű, reakciós és megbízhatónak tartott személye mintegy fedezte a forradalmárnak — a lap népszerűbbé tétele céljából igénybe vett — részvételét.⁴

Csernátont párizsi tartózkodása alatt a tényleges hatalom már a köztársasági elnök, a reakciós III. Napoleon kezében volt. Az egész napoleoni köztársaság tulajdonképpen a munkások 1848. júniusi felkelésének vérbefojtásán épült fel, s ez meghatározta ellenforradalmi jellegét. Csernátont állandóan szembehelyezkedett a napoleoni politikával. Nem csoda, hogy 1851 decemberében, az államcsíny után, kiutasították az országból.

A Magyar Hírlapban első cikke az 1850. jan. 31-i, az utolsó az 1851. szept. 30-i számban jelent meg. Két részre tagolódik ez a levelezés: az egyik a Külföld, illetve (1850. jún. 2-től) *Levelezések* rovatban névtelenül megjelenő cikkek, a másik a Tárca rovatban megjelenők. Ez utóbbiakat aláírja *álnévv*el: *Hontalan* és *Hontalan Lajos*. Mindkét csoportról teljes bizonyossággal megállapítható, hogy ő az írójuk. Jelentősebbek a Külföld, illetve *Levelezések* rovat cikkei.

Névtelen cikkei

Szinnyeből és más forrásból⁵ is tudva azt, hogy ebben az időben Párizsból⁶ küldött leveleket a lapba, a párizsi keltezésű vagy francia vonatkozású cikkek között kerestem az ő írásait. A Külföld rovatban már kezdettől fogva jelentek meg párizsi hírek, azonban ezekben még semmi nem mutatott Csernátont. Végre, 1850. január 31-én megjelent egy cikk, ahol a keltezés után zárójelben oda van írva (előtte ilyen megjegyzés nem volt): *Eredeti levelezés* — és erre vonatkozóan jegyzetben a szerkesztő következő megjegyzése: „Párizsban egy eredeti levelezővel szerződhetni szerencsénk leve, leveleink ciklusát ezennel megnyitjuk.”

Tudjuk, hogy halálos ítélete kimondásáig írt a lapba: s ez az adat is egyezik: az utolsó név és jelzés nélküli levél szept. 22-i keltezéssel (ítélete kimondásának a napja) jelenik meg a lap szept. 30-i számában (1851). Utána két hétig elmaradnak a Párizsból keltezett levelek. Október 14-től más veszi át az ő szerepét, a *Levelezések* rovatban ismét megjelenik a Párizs keltezés, de a cikkek elején betűjelzéssel: WR. Ezeknek stílusa, politikai szemlélete is egészen más.

Az ő szerzősége mellett szól még:

1. Emlegeti Csernátont (1850. febr. 26., máj. 15., jún. 27), vele folytatott párbeszédet közöl; a jún. 27-i számban ezt írja: „A Pesti Napló valamelyik számában olvastam, hogy Csernátont, a francia kormány azon szándoka következtében, melynél fogva az itteni ügyekbe avatkozókkal nagyon szigorúan fog bánni, a déltengeri szigetekre szándékozik kíván-

dorolni. — A hír meglepett, miután az illető igen-igen jó ismerősöm, s nekem szándékáról mit sem szóla.”

2. Szembajáról panaszkodik (1850. máj. 26: életrajzi megfelelés).

3. Említi, hogy fél szemüveget visel (életrajzi megfelelés, 1851. június 15.).

4. A cikkek stílusa is helyenként feltűnően hasonlít *Csernátony* korábbi újságírói stílusára. Ebből a szempontból meggyőző erővel hat pl. az 1850. jún. 2-i és jún. 13-i cikkek egybevetése a *Március Tizenötödike Mákvirágok* rovatának írásaival.

Miről ír? A francia politikai élet eseményeiről, a parlamenti harcokról, törvények vitájáról és megszületéséről, a politikai pártokról, a szocialisták, a baloldal mozgalmairól, a választásokról. Néha közli Victor Hugo nagyszerű parlamenti beszédeit (pl. 1850. ápr. 13-án a politikai bűnösök száműzetése ellen). Megemlékezik *Balzac* temetéséről (1850. aug. 29.). A sajtó ügyét nagy figyelemmel kíséri: a sajtószabadság fokozatos visszaszorítását, különböző lapok sajtópereit. 1850. szept. 25-én megírja, hogyan játsszák ki a lapok a hírlapi folytatásos tárcaregényre hozott adót. Rosszallja az egész napoleoni politikát. Cikkeli végén egyre gyakrabban szól az emigráció híreiről (1850. szept. 11., 20., nov. 3., 1851. márc. 4., 10., 1851 tavaszán: mindig bővebben).

Ha végig olvassuk 1850. ápr., jún., júliusi parlamenti beszámolóit az a kép áll előttünk, hogy a politika eredménye nem más, mint állandó jobbra tolódás. A jobboldal és a kormány sorra megtorpedozza a haladó törvényeket, egyiket a másik után süllyeszti el. Július 24-én, mikor az új, reakciós sajtótörvény elfogadásáról ad számot, röviden össze is foglalja ezt a „haladást”:

„15 millió olvasó közül 10 millió kezéből kivétetik a könyv. És ez következik: a választás előkészítési gyülekezete betiltásának értelme ez volt: nem szabad beszélni; máj. 31-én már egy lépéssel tovább haladt a hatalom s kimondá, hogy nem szabad szavazni, természetes tehát, hogy júl. 16-án így szólott: nem szabad olvasni. Még van egy lépés, midőn azt fogják kimondani, hogy: nem szabad hallgatni” s aki nem élteti a császárt azt száműzik.

Igen sokszor beszél a szocialistákról s egyáltalán: túl sokszor bukkan fel benne ez a szó: vörös... ami ugyancsak kellemetlenül érinthette a magyarországi elnyomás híveit, hiszen saját félhivatalos lapjukban kellett minduntalan ebbe, a számukra vérfagyasztó szóba ütközniök. *Csernátony*nak az a véleménye, hogy ha Napoleon nem hagy fel abszolutisztikus törekvéseivel, ha a monarchikus pártok nem fékezik reakciósságukat, akkor elkerülhetetlen a forradalom (1850. márc. 27., ápr. 9., szept. 17.). „... Párizs elfáradt, s hogy ha pihenni nem hagyják, ha a demokrácia székét alóla császári kezek rángatni meg nem szűnnek... nem mernek fogadni, hogy Franciaország nem fogja-e a szocializmus csónakát tolni alája.” (1850. ápr. 9.)

1850. márc. 19-én leírja, hogy a hadsereg tagjai majdnem mind a szocialistákra szavaznak, annak ellenére, hogy szigorúan lépnek fel ellene. A *Napoleonra* még az altisztek is kötelesek előfizetni, s akinél a

Voix de Peuple egy számát találják azt bebörtönzik. Március 20-án örvendő írja, hogy egyik jóslata valóra vált, s a párizsi nemzetgyűlési pót-választáson „a szocialisták jeleltjei győztek, Carnot, Vidal és Deflotte mindhárman elválasztattak”.

Szilágyi Ferenc, a *Magyar Hírlap* szerkesztője, *Csernátony* hajdani tanára: mindezeket közli az ellenforradalmi rendszer kormánypárti lapjában. Néha magyarázza, megjegyzést fűz hozzá, hogy ezáltal enyhítse. Erdemes elolvasni az 1850. febr. 2-i cikket is, azzal a lap alatti jegyzettel együtt, amit Szilágyi fűz hozzá:

„Franciaország — ezt tagadni nem lehet — rettenetes léptekkel halad a szociális republika felé, és semmi sem bizonyosabb, mint a veresek győzelme s Ledru Rollin elnöksége, ha — mint mondtam — sem európai bonyodalmak, sem barrikádharc az események lázasan békés menetelét nem siettetik. Ha az esetek közül valamelyik jön közbe, a győzelem kétes.” Jegyzetben: „A veres köztársaság, s az azzal múlhatatlanul bekövetkező szocializmus s ebből fejlődő kommunizmus fölülkerekedésébe, remélhetőleg, mint szokták magyarul mondani: az Isten is beleszóland. Szerk.”

Tudjuk, hogy *Ledru Rollin* elnökké választására legfőljebb 1852-ben kerülhetett volna sor, ekkor járt le ugyanis az alkotmány előírta négy év. S tudjuk azt is, hogy *Ledru Rollin* tulajdonképpen nem szocialista, hanem kispolgári demokrata volt, s így pártjának, a vereseknek a győzelmé; a *szociális republika* nem a marxi értelemben vett szocializmus, vagyis nem egy olyan rendszer győzelmét jelentette volna, melyben a munkásoké a kizárólagos hatalom. Azonban, habár *Csernátony Ledru Rollin* szerepét nem tudta pontosan megítélni, mégis, itt, az emigrációban eljutott saját politikai szemléletének egyik csúcsáig: a munkásság követeléseinek adott igazat nem csak a jobboldallal, hanem még a baloldallal, az *Événement*-nal szemben is! Az 1848-as magyar polgári forradalom vezetőalakjai közül — *Táncsics*on kívül — alig néhányan jutottak el idáig. Elküldte a *Magyar Hírlaphoz Blanquinak* a februári forradalom évfordulója alkalmából megfogalmazott pohárköszöntőjét, s így történt, hogy ez a szélsőségesnek tekintett üzenet teljes egészében megjelent a lap március 8-i számában. Az utána fűzött megjegyzésekben — egy munkást szólaltatva meg — mintegy alátámasztja *Blanqui* követeléseinek helyénvalóságát. (Maga *Marx* is *Blanquit* nevezte a „proletárpárt igazi vezéré”-nek.)

A pohárköszöntő árulónak minősíti az ideiglenes kormányt, mert kiengedte a munkások kezéből a hatalmat, s nem kevesebbet követel, mint a nemzetőrség lefegyverzését, és a munkásosztály általános felfegyverzését. „Jaj nekünk, ha a közelgő népgyőzelem napján a tömeg feledékeny engedékenysége újra hatalomra jutni engedne csak egyet is ez emberek közül, kik megbízatásukkal gyalázatosan visszaéltek . . . Árulók lennének mindazon kormányzók, kik a proletáriusok vállain fölemelkedve tüstént ki nem eszközölnék, először: a nyárspolgárőrség általános lefegyverzését; másodsor: minden munkások fölfegyverzését s nemzeti védsereggé alakítását . . . Ha Franciaország rakva lesz fegyveres munkásokkal, a szocializmus jutand hatalomra.”

„Két nap óta a társalgás fő tárgyát e toaszt teszi.” — Fűzi hozzá Csernátony. — „A legáltalánosabb érzélem, melyet az a kisebb és nagyobb szalon világában felköltött a borzalom s némi sötét sejtelem...” — írja nem minden gúny nélkül. Még a „szocialista” lapok is — mint az *Évenement* — túlzásnak minősítik. De vajon maga a munkásság annak tartja-e? „... korrespondenciális kötelességemnek tartám kimenni a nép közé az elő- és külvárosokba, aminthogy tegnap este ki is mentem.” S amit itt tapasztal: a nép gyűléseket tart, s mindenütt *Blanquit* éltetik. Az egyik munkást megkérdezi, nem félnek-e attól, hogy ha nyíltan *Blanqui* mellé állnak, akkor elvesztik polgári szövetségeseiket? S a válasz gyönyörű megfogalmazása annak, ami a késői polgári demokratikus forradalmakban valóban mindig megtörtént, s amit mai történelemszemléletünk is nagyon hasonló módon tanít: „Citoyen! Valamennyi forradalmunkat éppen az ön ellenvetéséhez hasonló figyelmeztetésekre való hajlásunk, engedékenyságunk buktatá meg; minden győzelmünk után tele hagytuk beszéltetni főleinket 'feledékenységről' szép szavakkal, s ráállva, hogy 'hát ne idegenítsük el a felénk jönni akaró, bár érdekkülönbség által velünk mindenben kezet nem fogható elemeket', diadalaink gyümölcseit mindannyiszor a reakció veré le, mielőtt megérhettek volna. Ennek többé lenni nem szabad. Mi okultunk. Saját véres tapasztaláson, s biztosítom önt, hogy ha még egyszer felkelünk, s fölkelve még egyszer győzendünk... többé nem fogjuk magunkat elaltatni. hanem fegyveresen fogunk diadalunk fája körül mindaddig őrt állani, míg gyümölcsei teljesen meg nem érnek. Miért lennénk mi tartózkodók, óvatosak, politikusok, je vous prie? Azért tán, hogy egy fél tucat épicier-t nyerjünk sorainkba, kik előbb-utóbb, tán a legkritikusabb percben dezertáljanak, ellenünk forduljanak? Ezt nem tesszük, nekünk nincs erre szükségünk. Nekünk homogén, végig kitartó elem kell, és ilyen van elég, nagy és hatalmas, mint a nyomor, melyben a munkásosztály sínylik.”

Ismeretlen álneve: Hontalan

1850. július 9. és október vége között cikkei nemcsak a *Levelezések*, hanem a *Tárca* rovatban is megjelennek. Tárcacikkeinek közös címe: *Párizsi tollrajzok*. Gyakran ugyanazon számban mindkét rovatba ír. Így aztán egy-egy számnak jelentékeny részét ő, az emigráns tölti ki. A tárcarovatban a *Hontalan* álnevet használja. Ezt az álnevet sem *Szinnyei* írói lexikona, sem *Gulyás* álnévlexikona nem említi. Egészen világos azonban, hogy ezeknek a cikkeknek is ő az írója.

1. Az augusztus 11-i számban elárulja, hogy a *Párizsi tollrajzokat* is ő írja. (Tehát ugyanaz a személy, aki az előbb tárgyalt cikkcsoport írója.)

2. A cikkek egy része *Csernátony* dolgairól szól. Október 1, 2, 3-án közölt cikkét „*Csernátontól* kapta”.

3. Többször elárulja keresztnevét, október 9-én *Hontalan Lajost*-t ír alá, október 18-tól csak *Lajos*-t.

4. Ifjúkori botlását említi (okt. 3.) (Életrajzi megfelelés).

5. Az augusztus 7-i számban tárcarovatbeli cikkét ugyanazzal a meg-

szólítással kezdi, amivel hajdan a *Március Tizenötödikébe* küldött néhány levelét: Barátom, Berti! Itt azt írja, hogy ma egy hete múlt 15 hónapja, hogy utoljára látták egymást. (Júl. 29-i keltezésű levél; a tizenöt hónappal korábbi időpont 1849. ápr. 22: valóban 1849 április végén ment el Magyarországról.⁷) (Berti nem más mint Pálffy Albert, egykori szerkesztőtársa a *Március Tizenötödikénél*.)

6. Végül a stílusbeli bizonyítékok. Jellemző fordulatok: 1850. aug. 29-én: árva lelkemre mondom (Ezt a *Március Tizenötödikében* nagyon szerettem.) Aug. 30.: éjfél lévén egy csinos mákvirág jut eszembe.

Itt kevesebbet szól politikáról, de beszél minden másról. (Saint-Cloud parkjáról, a párizsi uszodáról s i. t.) Legfontosabbak az emigráció belső életéről, surlódásairól írott cikkek s saját kizárásának története az emigráció testületéből (szept. 29., okt. 1.).

Miért közösi tette ki az emigráció? Ennek okai és története (saját hírlapi cikkei és más források⁸ alapján) röviden a következő:

Teleki László, *Vukovics* Sebő és *Klapka* György egy emlékiratot dolgoztak ki, melyben tiltakoztak az osztrák összbirodalomnak a német Bundba tervezett belépése ellen. *Teleki* ezt titokban akarta tartani — óvatosságból — a szöveg azonban mégis megjelent egy németországi lapban. Állítólag *Csernátony* közölte.

Sokan rossz néven vették azt is, hogy a magyar közvéleményt a *Magyar Hírlapon* keresztül állandóan tájékoztatta az emigráció kisebb-nagyobb eseményeiről, nem titkolva a felmerülő személyi ellentéteket, egyenetlenségeket sem.

Ezen túlmenően, a francia lapokban is írt az emigrációról. A politikai és más kérdésekben vele szembekerülőket itt is úgy támadta, ahogyan már tőle addig is megszokhatták a *Március Tizenötödikében*, s azután is hosszú évtizedekig el kellett szenvedjék a kiegyezéskorabeli magyar lapok hasábjain.

Teleki megígérte *Carlier* rendőrfőnöknek, hogy a magyar menekültek nem avatkoznak a francia belügyekbe. Ugyanakkor *Csernátony* a francia ellenzéki lapokban (*L'Événement*, *Victor Hugo* lapja) állandóan támadta a francia kormányt s a reakciós francia politikusokat (*Thiers*, *Montalembert*, *Napoleon*). *Teleki* hiába tiltotta meg *Csernátonym*nak, hogy ezeket a cikkeket közölje.

Végül itt volt a *Taylor* amerikai köztársasági elnök halálakor küldött részvétlélírat. Ezt a párizsi magyar menekültek küldték a gyászünnepek alkalmából. A vád szerint *Csernátony* hírt adott róla a *Magyar Hírlapban*, holott *Teleki* ezt is ellenezte, mert „az adresse az itteni kormányt megsérthetné, az emigrációt *Carlier* előtt nyugtalankodás színében tüntetné elő.” (*Magyar Hírlap* 1850. okt. 1.)

Csernátony és *Teleki* ellentéte tehát taktikai elgondolásaik különbözőségéből eredt, de személyes ellentétte fejlődött. *Teleki*, mint a francia emigráció feje, saját elgondolásait tekintélyalapon is érvényre akarta juttatni. *Csernátony* több-kevesebb joggal úgy érezte, hogy zsarnokoskodnak fölöt te, s nem akarta magát alávetni. Egyre gúnyosabb hangon fordult szembe *Telekivel* a *Magyar Hírlap* hasábjain is. (Pl. „*Montmorency* uralkodóház”-nak titulálta.) *Teleki* és köre elhatározta, hogy eré-

lyesebben lép fel vele szemben. Szóbelileg értesítették, hogy változtatáson magatartásán, különben nem vállalnak érte felelősséget, kizárják az emigráció testületéből. „A bizottmány ezennel tudtára adja Csernátónynak, miszerint a konzervatívok irányában irataiból kirívó szellemet rossz szemmel nézi, a francia lapokban tett, s a rendpárt fő emberei, mint Montalembert s több más ilyenek elleni ellenséges célzásokat magukban foglaló közléseit kárhóztatja, s ha ezen ebben mint abban követett modorral föl nem hagy az emigráció testéből ki fog rekesztetni.” Ezt a felhívást Csernátony írásban kérte. Az emigráció bizottsága tárgyalásra ült össze, mely őt az emigráció testületéből kizárta. Erről levélben értesítették a *Pesti Naplót* is, s e levél a lap 1850. október 25-i számában megjelent. Kirekesztésével az ügyét tárgyaló bizottság kisebbsége nem értett egyet, s többen rokonszenvből, mintegy tüntetésképpen önként kiléptek, így *Thaly Zsigmond* ezredes és *Szarvady Frigyes*. „Mint látszik — írja 1850. okt. 2-i cikkében a Magyar Hírlapban — Csernátony nincsen egészen kitaszítva az emberiség kebléből, s többen is vannak, kik egy grófi Gessler kalap arisztokratizmusa előtt alázatos bókokat csinálni nem tartják az élet főboldogságának.”

Ez a történet 22 esztendővel később még egyszer foglalkoztatta a magyar sajtót.

1872. november 18-án a képviselőházban egy heves vita során *Csernátony* megtámadta *Lónyay* Menyhért miniszterelnököt. Szemére vetette, hogy amíg az ország elszegényedik, addig a miniszterek meggazdagodnak, célozva itt *Lónyay* újabb birtokvásárlásaira. *Lónyay* ez vérig sértette; hivatkozott tiszta múltjára s ezzel szembeállította *Csernátony* múltját. Emigrációbeli viselt dolgai, kizárásának okait mint megbélyegző, gyalázatos tetteket emlegette.

Csernátonyra sokan haragudtak, mert a sajtó útján és a parlamentben sokakat megtámadott, nemegyszer kellő alap nélkül. Most itt volt az alkalom a megtorlásra. A parlamenti vitát követő napokban a napilapok sorra elverték rajta a port. Többen közölték a fentebb említett levelet, amit az emigráció küldött a *Pesti Naplónak*. Ez pedig kémnek nevezte *Csernátont* (anélkül azonban, hogy ezt konkrétan meghatározta vagy bebizonyította volna⁹). Szerencsére még sokan éltek és *Magyarországon* tartózkodtak *Csernátony* volt emigránstársai közül, köztük olyanok is, akik már akkor helytelenítették kizárását. Most az ő nevükben a komoly, feddhetetlen jellemű és nagy politikai tekintélyű *Irányi Dániel* vette védelmébe és tisztázta *Csernátony* megtámadott becsületét. Leírta kizárásának okait, körülményeit, amint az történt, s aminek ő is személyes tanúja volt. Nyilatkozatát így fejezte be:

„*Csernátony* nem tartozik belső barátaimhoz, sokszor megtámadott mióta hazajöttem úgy a sajtó útján, mint a parlamentben, de lenne bár egyenes ellenségem, az igazság szeretete nem engedi, hogy hallgassak, mikor oly dolgokkal is vádoltatik, amelyekben ártatlannak tudom őt. Az, hogy a francia kormány ellen menekült létére írt, lehetett helytelen, valamint indiszkrécio lehetett az, hogy a menekültekről egyet-mást nyilvánosságra hozott: de semmi esetre sem volt kémszolgálat, sőt, még csak rosszakaratból sem eredt. Általán fogva — s ezt úgy hiszem minden me-

nekült el fogja ismerni — Csernátony az emigráció ideje alatt, bár sanyarú viszonyok között élt, mindig becsületesen viselte magát. Am hordozza kiki a felelősséget azért, amit tett, de ne rakjunk vállaira olyat, ami nem terheli őt. Legyünk szigorúak, nem bánom, de legyünk mindek fölött igazságosak még ellenségeink irányában is.”

Ez a levél a *Reform* 1872. november 24-i számában jelent meg és a rákövetkező napokon több más lap is közölte.

Csernátony több mint másfél esztendőn keresztül 1850-ben és 1851 elején folytatta merészhangú levelezését, tehát pontosan akkor, amikor a terror a legerősebb volt Magyarországon. Cikkei tartalmának ismerete azért is értékes, mert kiegészíti politikai fejlődéséről alkotott képünket: itt eljutott a munkásság követeléseinek elismeréséig; az a körülmény pedig, hogy ily nagy mértékben vette igénybe munkáját, a *Magyar Hírlap* szerkesztőjére vet újabb érdekes fényt.

Jegyzetek.

1. Csernátonym kívül más emigránsok is levelezhettek a lapban. Londonból Simonyi Ernő, Brüsszelből pedig Jósika Miklós, akit szintén halálra ítélték.
2. Szabó Károly: *Szilágyi Ferenc emlékezete*. Bp. 1878, 11—12. l.
3. U.o. 15. l.
4. A *Hazánk és a Külföld* (1867, 353—355. l.) ezt írja ezzel kapcsolatban: Csernátony cikkei „csak azért jelenhettek meg, mert a bécsi kormány szemét elfutotta a vér a forradalom után, s nem látott egyebet, mint kiszemelt áldozatait. A sajtóra csak később terjeszté ki figyelmét.”
5. Bisztray Gyula: *Kossuth, Táncsics és forradalmártársaik halálos ítélete*. Irodalomtörténet. 1951. 483. l.; *Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elköszönt levelezése*. Bp. 1925. 68—70. l.
6. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában van néhány 1850 július 23. és 1851. február 21. közti időpontokról Londonból és Brüsszelből keltezett Lajos aláírású, Jancsi megszólítású (Pompéry János) levél, melyeket eddig tévesen Csernátony Lajosnak tulajdonítottak. Ezeket a leveleket Kálóczy Lajos írta. (A nyilvántartást eszerint helyesbítették.)
7. Lásd a Kossuth nővérekhez írt levelét. Orsz. Levéltár, Kossuth gyűjtemény. II. u. 5—3.
8. *Reform*. 1872. nov. 24.; Csernátony magánlevele a Kossuth nővérekhez, Orsz. Levéltár. Kossuth Gyűjtemény II. u 5—1; Teleki László levele Pulszky Ferenchez. Irod. Közl. 1917. 239—240. l. és *Angyal Dávid i.m.* 68. l.
9. A bizonyítás nélküli vádaskodásnál senki nem jutott ebben a kérdésben tovább, még Berzenczey László sem, aki pedig majdnem egy egész könyvet szentelt az ellene irányuló vádaknak. (Berzenczey László: *Rovás. I. Csernátón*. Kolozsvár. 1873.) Azt állítja róla, hogy Bécs kéme volt, s ezt egyedül azzal támasztja alá, hogy Teleki állítólag „féltette” tőle az iratait. Ugyanis az emigrációban Csernátony egy darabig Teleki titkára volt. Ha komolyan kémnek vélte volna, akkor nem tartotta volna pontosan őt titkárául, később pedig nem békült volna ki vele (*Igazmondó* 1870. febr. 27.). Azt pedig, hogy néha rosszat gondolt felőle, megérthetjük Csernátony nyugtalan természetéből és Teleki aggályoskodó jelleméből. Nem Csernátony volt az egyetlen, akit Teleki alaptalanul gyanúsított. „Gyanakvása tragikus helyzeteket teremtett, mert kémnek vélte az ártatlan Orosz Józsefet, aki a gyanúsítás miatt öngyilkos lett.” (Lengyel Tamás: *Gróf Teleki László*. [Bp. 1937] 108. lap.)

La correspondance parisienne anonyme et pseudonyme de Lajos Csernátóny dans le journal Magyar Hírlap (1850—1851)

ATTILA CSÉP

Csernátóny fut une personnalité marquante du journalisme hongrois du XIXe siècle. Il était rédacteur du journal d'extrême gauche *Március Tizenötödike* (*Quinze Mars*) en 1848/1849, et vivait en exil de 1849 à 1867. Pendant ce temps, il travaillait comme collaborateur de nombreux journaux étrangers et correspondant de divers organes hongrois, parmi lesquels le *Magyar Hírlap* (*Journal Hongrois*) fut le plus important. C'est ici qu'il envoyait de *Paris* ses articles anonymes et pseudonymes. C'est un fait curieux que le *Magyar Hírlap* fut le journal semi-officiel d'un gouvernement étouffant la révolution et que tout en publiant les articles de Csernátóny, il publia aussi la nouvelle de sa condamnation à mort par les autorités autrichiennes.

L'auteur fait connaître le *Magyar Hírlap* dans la période où les articles de Csernátóny ont été régulièrement publiés (du 31 janvier 1850 au 30 septembre 1851), il identifie son pseudonyme jusqu'ici inconnu („Hontalan”) et énumère les preuves qui confirment que Csernátóny fut l'auteur de tous les deux groupes (articles anonymes et pseudonymes).

On reçoit d'abord des renseignements sur les articles anonymes de Csernátóny faisant connaître les événements politiques français. Ces articles permettent au lecteur d'avoir un aperçu sur son attitude politique. Nous apprenons qu'il déplora la politique réactionnaire de Napoléon III, souhaite ardemment l'avènement au pouvoir de *Ledru-Rollin* et des socialistes et, a propos d'un toast de *Blanqui*, prononcé lors de l'anniversaire de la révolution de février, il rendit justice aux revendications des ouvriers non seulement contre les droites, mais aussi contre les gauches, contre le journal *L'Événement* dont il fut d'ailleurs le collaborateur. Tandis que *Blanqui* fut considéré par *L'Événement* comme extrémiste, Csernátóny le défendit dans un de ses articles interprétant l'opinion publique des ouvriers en appuyant d'arguments le bien-fondé de ses exigences.

La seconde partie de l'étude s'occupe des articles pseudonymes de Csernátóny parus dans les feuillets. C'est en se basant sur ceux-ci qu'est expliquée l'exclusion de Csernátóny de la corporation des exilés, confirmée aussi par d'autres preuves. On ne lui en voulait pas moins qu'à cause de ses articles attaquant les politiciens réactionnaires français, articles parus dans les journaux français. L'émigration eut, en effet peur que la police impériale ne la rende responsable des écrits de Csernátóny. La cause de son exclusion n'était donc nullement l'espionnage dont il fut accusé plus tard par ses ennemis qu'ils ne pouvaient d'ailleurs jamais le prouver.

Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár

V. WINDISCH ÉVA

1.

1820. október 27-én *Miller Jakab Ferdinánd*, a Széchényi Könyvtár első őr, 1812 óta a Nemzeti Múzeum igazgatója, feldúlt lelkiállapotról tanúskodó levelet intéz *Horvát István* könyvtárórhöz. A szégyentől és a fájdalomtól szólni sem bírt tegnap — írja *Miller*. Bárcsak holnap fel sem kellene kelnie! Ha valaki látná, mennyit szenved, legalább családján sajnálkoznék. Holott a könyvtár állománya teljes és megfelel a katalógusoknak, sőt, másodpéldányokért szerzett nagyértékű könyvek és kéziratok is gazdagítják.¹

Horvát válaszát nem ismerjük, de fennmaradt egy levele, melyet néhány hét múlva egy barátjához intézett. „Nálunk a Museumban minden forrásban vagyon — írja. — Mi adott erre okot, hosszú volna elbeszélni, s különben is nem papirosra való. A menykő, mely egyébaránt engemet nem is illet, s nem is illethet, Müller Jakab sorsába tsapott. A Palatinus szemei kinyíltak, s minden világosságban vagyon, a'mit régi homály fődött... Azonban haec sub rosa dicta sunt.”²

A kérdést valóban mindvégig bizalmasan kezelték. A fennmaradt iratokból mégis kibontakoznak előttünk egy különös, kényes fegyelmi ügy körvonalai.

Az ekkor 71 éves *Miller* igazgató ellen, aki kétséggkívül hatalmas eredményeket ért el a Múzeum megszervezése, az anyagi alapok megteremtése terén, a húszas évek legelején több vonatkozásban is felmerült a gondjaira bízott tárgyak s a kezén megforduló pénzösszegek hűtlen kezelésének vádja.³ A Múzeumnak adományozott soproni Széchényi-könyvtár duplumainak *Miller* által engedély nélkül és áron alul történő eladásából származó 1819-es bonyodalmak⁴ a könyvtárban tapasztalható egyéb visszaélésekre hívják fel a nádor figyelmét. Hosszas halogatás után *Miller* kénytelen bevallani az őt magához rendelő nádornak, hogy a gondjaira bízott gyűjteményekről — néhány nappal előbb tett ellenkező értelmű nyilatkozatával ellentétben — nem készülnek szabályszerű gyarapodási naplók. A helyzet tisztázására a nádor két utasítást bocsát ki: elrendeli, hogy az egyes gyűjtemények őrői pontosan tartsák nyilván az új szerzeményeket; s egyben elrendeli a három gyűjtemény anyagának leltározását. A leltározás indokát a nádor a nagymérvű gyarapodásban s a további katalóguskötetek elkészítésének szükségességében jelöli meg;

a leltározás ellenőrző célzatát azonban mutatja az, hogy nem egyedül a múzeumiakat bízzák meg elvégzésével: ők csak részt vesznek majd az egyetemi tanárokból és *Schwartner* Márton egyetemi könyvtárórból létesített leltározó bizottság munkájában.⁵ 1821 nyarára elkészül a természet-tudományi gyűjtemény leltára. Mielőtt azonban a könyvtár leltározásához hozzáfognának, ez év április 15-én a nádor meglepetésszerűen bezárátja a könyvtár helyiségeit, az igazgató és az ör birtokában lévő kulcsokat pedig a nádori irodán helyezteti letétbe.⁶

Mint az előjáróban idézett két levélből látható: mind a nádor, mind *Horvát* István már az elmúlt év októberében arra a meggyőződésre jutott, hogy Miller — visszaélve hivatali helyzetével — a rábízott gyűjtemény anyagának egy részét elidegenítette. A helyzet pontosabb felmérésére azonban csak hónapok múlva, a bezáratást követő napokban történik kísérlet. 1821 áprilisában *Ivanics* Zsigmond pesti könyvkereskedő — feltehetőleg nádori utasításra — két jegyzéket készít.⁷ Az „A” jegyzék azon könyvek és kéziratok még *Ivanics* birtokában lévő részének címét tartalmazza, amelyeket a kereskedő *Millertől* vett át, s amelyekért neki — mint írja — cserébe magánkönyvtára részére a „B” jegyzékben felsorolt műveket engedte át.

Az „A” jegyzék hat csoportban sorolja fel a műveket. Az első csoport 110 nyomtatott mű, melyekből *Miller Széchényi* pecsétjét kivakarta, és a vakarás nyomait ráragasztott papírral, vagy az „Ex Bibliotheca Nobilis Familiae Miller de Brassó” szöveg beírásával takarta le. Egyeseken el sem tüntette a vakarás nyomait; másokban a pecsétet sértetlenül hagyta, s *Ivanicsot* utasította, hogy végezze el maga a pecsét eltávolítását. A 110 mű — egy része kolligátumból kiszakított kis kötet — nagyobbára XVII—XVIII. századi magyarországi vagy magyar vonatkozású nyomtatvány. Vannak közöttük jelentéktelen aprónyomtatványok s értékes külföldi hungarikák vagy magyar szempontból érdekes művek: *Boissard* 1596. évi munkája a török szultánokról, a *Das bedrängte Dacia* 1666. évi nürnbergi kiadása, a *Bethlen* Miklósnak tulajdonított francia emlékirat 1736. évi első, amsterdami kiadása. A második csoport 16, *Széchényi* pecsétjétől hasonlóképpen megfosztott kézirat címét tartalmazza; ezek között szerepel *Berzeviczy* Gergely *De conditione et indole rusticorum* című, 1802-es művének autográf kézírata, több *Kovachich*-kézirat, *Koppi* Károly jegyzetei, *Zrínyi Áfium*-a két másolatban is. A harmadik csoport *Széchényi* gyűjteményéből származó 21 — főleg XVIII. századi — képet és metszetet sorol fel. A negyedik csoportba tartoznak azok a könyvek és kéziratok, melyeket *Miller* múzeumi pecsét kivakart nyomaival vagy teljesen pecsételetlenül adott át — nagyrészt XVIII. századi apróságok. Az ötödik tétel 40 ásvány, nagyobbára sérült állapotban; a hatodik csoport *Miller* által kiadott munkák 62 példánya, s az *Acta Musei* I. kötetének 5 példánya.⁸

A jegyzékben felsorolt könyvek és kéziratok nyilván a legkevésbé érdekes anyagot tartalmazzák: azt, amit *Ivanics*tól 5—6 év leforgása alatt sem vitt el senki. Az „A” jegyzékből nyert adatokat a néhány nappal később készült „B” jegyzék bevezető sorai egészítik ki. Ez a jegyzék 55 klasszikus művet sorol fel — *Ivanics* állítása szerint nagyrészt e művek

legjobb kiadásait — 911 ezüst forint értékben. E könyveket *Miller* kapta *Ivanicstól*, részben az „A” jegyzékben felsorolt művekért, részben *Horvát* István, az akkor nemrég kinevezett könyvtárőr — az ügylet időpontját tehát 1815-re vagy 1816-ra tehetjük — fizetett érték 1000 forintot bécsi értékben. Cserébe *Millertől* az igazgató állítása szerint annak saját könyvtárából, a valóságban ugyancsak *Széchenyi* könyvtárából származó műveket kapott, a már ismert módszer szerint eltüntetett pecsétekkel; egyes kötetekbe *Miller* sajátkezűleg írta be a pecsét helyére, hogy *Spiehlenberg* Pál ügyvéd és lapszerkesztő özvegyétől vette 1814-ben, úgyhogy *Horvát* évekig nem is sejtett semmit.⁹

A két jegyzék elkészülte után néhány héttel maga *Horvát* fordul felterjesztésével a nádorhoz, részben hogy a leltározásra vonatkozólag részletes utasításokat kérjen, részben hogy tisztázza a kényes helyzetet, melybe *Miller* miatt került, s egyben segítségére legyen a nádornak a kusza ügy kibonyolításában. *Horvát* az utolsó években megbizonyosodott arról, amit már régebben sejtett: hogy az igazgató könyvek ezreit vitte át magánkönyvtárába vagy bocsátotta áruba; s amikor nemrégien feltűntek neki a *Millertől* vett könyvek leragasztott pecsétjei, *Miller* maga sem tagadta eljárását. *Miller* szokása az volt, hogy, ha olyan könyvet küldtek be ajándékba, amely a könyvtárban már megvolt, a *Széchenyi*-féle példányt eladta. Elvben a másodpéldányokat sohasem cserélték el, s ezeknek mind meg kellene lenniök a könyvtárban.

A leltározás — a könyvtárban uralkodó rendetlenség folytán — végtelenül nehéz feladat, folytatja *Horvát* felterjesztését. Ahhoz, hogy megállapíthassák, mely könyvek hiányoznak a könyvtárból, a nyomtatott katalógusokon kívül használniok kellene a tervbevett harmadik Supplementum-kötet kéziratát, melyet a könyvtárosok „szerencsére idejében biztonságba helyeztek”; a soproni könyvtár katalógusát, melyen időközben *Miller* bizonyos javításokat végzett; a nagyobb gyűjtemények átvételekor készített jegyzékeket, s végül a kisebb ajándékokról készített naplókönyvet, melyről most *Miller* azt állítja, hogy sohasem létezett, de melyet ő saját szemével látott.¹⁰ *Horvát* utasítást kér arra vonatkozólag: vajon a leltározás csak meglevő anyag számbavételére szorítkozzék-e, vagy kiterjeszkedjék a hiányok megállapítására is, s javaslatot tesz a készítendő jegyzékekre és katalógusokra vonatkozólag. Kijelenti azonban, hogy a leltárba vett anyagért csak akkor vállalhat felelősséget, ha a könyvtár kulcsainak másodpéldánya nem marad az igazgató birtokában. Egyébként *Horvát* elismeri *Miller* érdemeit a Múzeum fejlesztése terén s kijelenti: bár megjegyzései megtételére hivatali esküje értelmében kötelezve érezte magát, mégis — hogy a *Millerrel* szemben való igazságtalanság vádját és látszatát magáról elhárítsa —, arra kéri a nádort, látogassa meg egyszer *Miller* távollétében a könyvtárat, s győződjék meg saját szemével a gyűjtemény jelenlegi helyzetéről.¹¹

Ez az ellenőrző látogatás néhány héttel *Horvát* javaslata után meg is történik. A nádor saját szemével láthatja a kivakart *Széchenyi*-féle pecségeket, átütve „Museum Nationale Hungaricum” feliratú pecséttel, vagy átragasztva *Miller* címeres exlibrisével; az üresen maradt könyvtokokat, melyek tartalma eltűnt; a rendetlenül kezelt, *Miller* által ré-

szekre darabolt kéziratcolligátumokat.¹² Meghallgatja nyilván *Horvát* további információit is: hogy *Millert* már a könyvtár első írnoka, *Petrovics Ignác* gyanúba fogta, „hogy elhordja kéz alatt a könyveket”, mint-hogy „minduntalan más és más helyet ada” nekik, mikor azonban felszólalt, „tébolyodottság ürügye alatt elmozdították a könyvtár mellől”. *Horvát* saját nyomasztó helyzetéről is szolgálhat adatokkal: *Miller* üzenetmei által „a legkedvetlenebb helyzetben sinlődtem: — mint később írja — mert ma p. o. be írtam a Bővülés lajstromba *Amade Antal* Grófnak egy igen ritka ajándékát, megjeleltem, helyt adtam neki: másnap beleszeretvén e nagyritkaságba az Igazgató, azt fölvitte saját könyvtárába. Többször tapasztalván ilyeket, fölhagytam minden beírással, mint hogy beírásaim ellenem fegyvert nyújthatnának, én pedig nem teheték róla, hogy a könyvek százanként elvesztek vagy eladattak. Ilyenek történtek, a mennyire tudom, más osztályokban is.”¹³ Elmondhatta, hogy olyan könyveknek, melyeket egyetemi hallgató korában maga használt a könyvtárban, azóta nyomuk veszett; s hogy *Tibolth, Széchényi* Ferenc titkárja keserűen panaszkodott neki, hogy gyakran 600 és még több könyv, melyet *Széchényi* Cenkéről küldött a gyűjtemény kiegészítésére, állítólag soha nem érkezett meg a Múzeumba, úgy, hogy *Széchényi* a békesség kedvéért másodszor is megszerezte és elküldte őket.¹⁴

A látogatás után a nádor szigorú hangú leiratban közölte *Millerrel* tapasztalatait. Felszólította, hogy a könyvtár — április óta úgy látszik neki visszaadott — kulcsait helyezze el a nádori irodán, megtiltva, hogy a könyvtárba az őr vagy az adjunktus kísérete nélkül belépjen. Egyben kijelentette, hogy a leltározás során kiderülő minden hiányért őt teszi felelőssé.¹⁵

E súlyos és nagyjából bebizonyítotttnak vett gyanúval terhelten *Miller* a nádor elnézéséből, a botrány elkerülése érdekében élete hátralévő két évében is betöltötte a Múzeum igazgatói állását. Bűnösségét amúgy is csak a leltározás eredménye tehetné kétségtelenné; ez pedig az anyag rendezetlensége, az eddig nyilvántartásba nem vett művek nagy száma, személyzeti és fűtési nehézségek folytán a nádor minden sürgetése, *Horvát* és a leltározó bizottság elnökeként vele együtt működő *Schedius* Lajos szorgalma ellenére is elég lassan haladt.¹⁶ Ami a könyvtár nagymérvű megcsonkításán kívül *Miller* rovásán van ezekben az években, szinte eltörpül a könyvtár központi kérdése mellett; jóllehet önmagában tekintve mindegyik úgy súlyos és becsületbevágó: 280 forint tartozás egy múzeumi kiadvány előfizetési díjaiból; aranytartalmú ásványok eltűnése a természettudományi gyűjteményből; 2338 forintos hátralék a könyvtár 1805. évi Temesvárra költözésének előlegként felvett költségeiből; további 475 forint adósság átvett, de ki nem fizetett viaszgyertyák ára fejében.¹⁷ *Miller* mindezekben a kérdésekben a halogatás álláspontjára helyezkedett; többnyire nem is válaszolt a nádor sürgető leirataira, míg más kérdésekben — így a múzeumi Acták II. kötetének s a régiséggyűjtemény általa készített katalógusának kiadása, a megürült állások betöltése ügyében változatlanul tovább folytatta a hivatalos levelezést.¹⁸ Minthogy azonban a nádor most már állandó gyanakvással szemlélte tevékenységét, és javaslatait többnyire elutasította,

jelentéseit megbírált, *Miller* teljesen elkedvetlenedett, s ahelyett hogy bűnösségét az ellene felhozott vádakban elismerte, vagy hitelt érdemlően megcáfolta volna, leveleiben, felterjesztéseiben állandóan panaszkodott az őt érő méltatlan bánásmódról, vélt sérelmeit hol ellenségei üldözésére, hol alacsony származására vezetve vissza, hol arra, hogy tudományos érdemeit vonják kétségbe, amiért sohasem igyekezett a divatos tudományos irányzatokat követni.¹⁹ Kínos helyzetéből, a feje fölött összecsapni készülő hullámokból a halál menti meg 1823 novemberében. Megbántottságának, békétlen halálának ad kifejezést nyilván sajátmaga által készített sírfelirata: „... parum sibi, sed Deo, Regi et Patriae fidelis, nec inutilis vixit... in senectute pro praemio persecutionem tulit. Non tam morbo, quam animi moerore confectus... occubuit.”²⁰

Miller halálakor a nádor kísérletet tesz, hogy a könyvtárból elidegenítet, s feltehetőleg legalább részben *Miller* magánkönyvtárában elhelyezett könyveket visszaszeresse. Utasítja titkárát, hogy *Miller* végrendelete végrehajtójával egyetértésben írja össze a *Miller* lakásán levő és a Múzeumot illető tárgyakat, s azonnal adja is át őket a Múzeum illetékes gyűjteményeinek. *Miller* magánkönyvtárában valószínűleg szintén található a Széchényi Könyvtárat illető könyvek, melyeket a megboldogult olvasás vagy összevetés céljából vehetett magához s ideiglenesen saját könyvei között helyezhetett el — írja a nádor tapintatosan — ezért a magánkönyvtárát egyelőre biztonságosan zárják el.²¹

A nádor utasításának teljesítése azonban nem hozza meg a várt eredményt. *Miller* lakásán elsősorban nagymennyiségű iratanyagot találnak: a könyvtár és Múzeum hivatalos irományait, hivatalos levelezéseket, *Miller* magánlevelezéseit és kézirateit. Találnak a könyvtári állomány számbavételének szempontjából jelentős különféle gyarapodási kimutatókat, könyvjegyzékeket is; s megkerül az ajándékok *Miller* által néhány éve elvesztettnek kijelentett naplója. A könyvtárat illető könyvek és kéziratok száma és jelentősége azonban csekély: öt kötet *Miller* saját, a Múzeumnak átadott kézirateiból, egy szabályszerűen kikölcsozött *Corpus Juris*, egy német kézirat s négy XVIII. századi jelentéktelen hivatalos irat, amelyek mint új szerzemények voltak még az igazgató lakásán. *Miller* magánkönyvtárát néhány héttel később vizsgálja felül *Horvát* és a nádori iroda titkára, — végrendelet s így végrendeleti végrehajtó nem lévén, az özvegy egyetértésével. Itt tizenöt művet találnak, mely a Széchényi Könyvtárat illeti: nagyrészt mindennapi használatra szolgáló könyveket: két atlaszt, sematizmusokat, kalendáriumokat, Pest lakosainak címjegyzékét, végül három XVI. századi külföldi nyomtatványt. A könyvek mögött — mintegy elrejtve — egy múzeumi és könyvtári vonatkozású leveleket tartalmazó iratcsomót is találnak, melyet a megfelelő iratsorozatokhoz csatolnak. Feltűnik a magánkönyvtár kicsinyisége — mindössze egy szekrényre való —, az örök tudta szerint *Miller* azelőtt jelentős magánkönyvtárral rendelkezett. Az özvegy kijelenti, hogy férje könyvtára egy részét a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta, másik részét 1822 októberében eladta, hogy a már említett viaszgyertyák után fennálló adósságát kifizethesse. A nádor részletesen intézkedik a hivatalos

írományok rendezésére vonatkozólag; az anyagi természetű iratokat át-nézeti az országos pénztár megbizottjával. s utasítást ad a könyvek esetleges eladására, kölcsönzésekre, adományokra vonatkozó iratok felküldésére.²²

Miller azonban — ha bűnös volt — az árulkodó jeleket a lehetőségig eltüntette. Annak, hogy az irattári anyag alapján sikerült volna tisztázni *Miller* visszaéléseinek természetét és mértékét, nincsen nyoma.²³ *Miller* halálával a kérdés további bolygatása amúgyis céltalannak látszott. A leltározás szempontjai is átalakultak az évek során: az eredeti cél a *Miller* által okozott hiányok felfedése volt, minthogy azonban a katalógusok összevetése az anyaggal túlságosan bonyolult és kevés munkaerővel úgyszólván megoldhatatlan feladatnak bizonyult, *Horvát* 1823-ban rátért a könyvanyag új felvételére (a reinventatióról az inventatióra), azzal a szándékkal, hogy az elkészülő leltár és a katalógusok egybevetésével állapítsa majd meg a hiányokat.²⁴ A bekötött könyvek katalógusa 1827-re készül el,²⁵ az összevetés azonban már nem történik meg. Mind a nádor, mind *Horvát* így is meg volt győződve *Miller* bűnösségéről, amint ezt egy-egy elejtett megjegyzésük évtizedekkel később is elárulja, bár eljárásának részleteivel, úgy látszik, nem voltak tisztában.²⁶ Az ő halálukkal azután feledésbe merült a bizalmasan kezelt ügy emléke is.

2.

Mielőtt e 140 éves fegyelmi ügyben az ítéletet kimondanánk: kíséreljünk meg behatolni *Miller* eljárásának még kibogozható részleteibe. Az eddig elmondottak nagy része, s *Miller* más vonatkozásban is kitűnt megbízhatatlansága alapján hajlandók lennénk Millert elmarasztalni: hogy anyagi nehézségein könnyítsen, meglopta, áruba bocsátotta a nemzet rábízott kincseit. Vannak azonban az eddig elmondottakban is olyan mozzanatok, melyek ezt az ítéletet legalább is megtámadhatóvá teszik. A legfontosabb ezek közül *Miller* bevezetőben említett védekezése: hogy tudniillik nem megcsonkította, hanem éppen fordítva, csere útján szerzett értékes művekkel gazdagította a könyvtárat. Ha az igazsághoz közelebb akarunk jutni, nem érhetjük be a kortársak némelykor talán túlzottan vádaskodó nyilatkozataival, hanem ellenőriznünk kell *Miller* védekezését a ránkmaradt katalógusok és egyéb könyvjegyzékek segítségével.

Első fogódzóként a könyvanyag számszerű gyarapodásának vagy csökkenésének vizsgálata kínálkozik. A könyvtár életének első másfél évtizedéből rendelkezünk is néhány erre vonatkozó adattal. *Miller* 1811. évi közlése szerint az eredeti *Széchenyi*-gyűjtemény 4115 nyomtatott kötetből állott (*Miller* az „exemplar”, „volumen” szavakat használja), s ez a szám szerinte 1811-ig 7730-ra növekedett. A gyarapodás részletadatai: *Széchenyi*től származik további 1192 kötet; vétel, kötelespéldány, másoktól kapott ajándék: 2017 kötet. Ehhez járul 406 kötetlen állapotban levő, vegyes eredetű mű. A címerekről, térképekről, metszetekről *Miller* csak összefoglaló adatokat ad meg: a könyvtár állományához 102

kötet és 28 téka címer tartozik (utóbbiak tartalma 2019 darab), valamint térképek, metszetek 40 tékában.²⁷ A következő összefoglaló adat 1815-ből származik. Ekkor a könyvtár nyomtatott anyagát két nagy csoportra osztja Miller: a magyar vonatkozású nyomtatvány-, kép- és térképanyag száma 7577; a magyar történelem és földrajz illusztrálására szolgáló segédkönyvek, numizmatikai és archeológiai művek száma pedig 2222; együttesen 9799 kötet illetve darab.²⁸ További adatokat *Miller* életéből nem ismerünk.

Miller adatainak ellenőrzése meglepő eredménnyel járt. A *Széchenyi* hungarika-könyvtáráról 1799-ben készült katalógus ugyanis 6328 egy- vagy többkötetes mű leírását tartalmazza, — szemben a *Miller* által megadott 4115 kötettel. A két Supplementum-kötet 2956 és 2708, összesen 5664 műről számol be. Az 1807—1810. évekből pedig csak a *Miller* által vezetett Protocollum patriophilorum és *Széchenyi* ajándékainak egy 1809. évi jegyzéke összesen 1159 mű beérkezéséről tanúskodik; tehát adataink alapján a könyvtár könyvanyagának állományát 1811-ben 13 151 műre kell tennünk — csaknem kétszeresére a *Miller* által megadott 7730 kötetnek.

Hogy 1811 és 1815 között *Miller* milyen mérvű gyarapodást tartott nyilván, ez a nyomtatványok, térképek, metszetek számának összeolvasztása folytán nem állapítható meg egyértelműen. A Protocollum patriophilorum és két *Széchenyi*-féle ajándékjegyzék alapján a gyarapodás ezekben az években 1271 nyomtatott mű; így a könyvtár egész nyomtatott állományát 1815-ben 14 422-re tehetjük, a *Miller*-féle 9799-es számmal szemben, sőt ennél is többre, mert a Protocollum nem látszik teljesnek, s minden jel szerint a *Széchenyi*-féle küldemények jegyzékei sem maradtak meg teljes számban.²⁹

A számszerű adatok vizsgálatánál nem szabad azonban egy körülményről megfeledkeznünk, s ez a kolligátumok és az aprónyomtatványok kérdése. Mind a *Széchenyi*-féle gyűjtemények, mind a többi anyag igen nagy mennyiséget tartalmazott mind a kettőből. A nyomtatott katalógus két pótkötete különösképpen hemzseg a 8—10 lapos alkalmi nyomtatványok, 1—2 lapra terjedő, nyomtatásban kibocsátott rendeletek leírásától. Természetesen nem valamennyi aprónyomtatvány érkezett kolligátumban, a régi könyvanyagban nagy számmal találunk önállóan kezelt füzetkéket is. Ugyanakkor azonban a korszak nagy mértékben hódolt a kolligátum-készítés divatjának, akár a könyvkötés költségeinek csökkentése, akár az összetartozó művek együtt-tartásának igénye folytán. A XIX. század első feléből a *Széchenyi* Könyvtárban nagy bőségben maradtak fenn 2—3, olykor 15—20 tagú kolligátumok. Gyakran 80—100 lapos, vagy még vastkosabb művekből is készítenek kolligátumot. Ha tehát akár azt tételezzük fel, hogy *Miller* az aprónyomtatványokat egyszerűen elhanyagolta a számadatok megadásánál, akár azt, hogy az egyes kolligátumokat csak egy-egy műnek tekintette az összeszámolás alkalmával, — igazolva láthatjuk a katalógusok és a *Miller*-féle adatok közötti eltéréseket. Minthogy a kolligátumok, vagy a *Miller* által aprónyomtatványként kezelt művek számát ma már lehetetlen megállapítanunk, le kell mondanunk arról, hogy a számadatokból vonjunk le következtetést.

seket visszaéléseire vonatkozólag, s egyben arról is, hogy e visszaélések számszerű következményeivel tisztába jöhessünk.

Nyomozásunk folytatásához a *Protocollum patriophilorum* vaskos, bár csak félig teleírt kötete kínálkozik legalkalmasabbnak. E kötetbe *Miller* 1803-tól kezdve napról-napra jegyzi be a könyvtárat, később az egész Múzeumot gazdagító adakozók nevét s ajándékaik jegyzékét, — kivéve a nagymennyiségű, külön jegyzékekben szereplő *Széchenyi*-féle adományokat. A napló 1814 utolsó napjaiban egy megkezdett tétellel végleg megszakad. Vezetésének pontossága felől a korábbi évekre vonatkozólag is kételyeket támaszthatunk. Nemcsak hogy teljes tételekre kiterjedő vakarásokkal találkozunk lapjain, de hiánytalannak sem tekinthetjük. Egy irattári adat szerint például 1807-ben csak a Helytartótanács-tól 192 nyomtatvány érkezik a könyvtár részére; ugyanakkor erre az évre a *Protocollum* a teljes nyomtatvány-gyarapodás számát 168-ban adja meg. Feltűnő az is, hogy a *Miller*-ügy kipattanása idején s az azt követő években a *Horvát* István és *Kovachich* József Miklós adjunktus által vezetett gyarapodásjegyzékek jóval több könyvről számolnak be, mint a *Protocollum* általában: 1821-ben egy félév alatt 306, 1823—1824-ben ugyancsak 6 hónap alatt 167 a nyomtatvány-gyarapodás száma; míg a *Protocollum* az 1808-as — egész évi — 448-as kiugró számtól eltekintve a következő évekre 308, 163, 134, 103, 258, s végül 1814-ben csak 73 nyomtatvány címét tartalmazza.

Miller ellen ezeket a számadatokat sem tekinthetjük döntő bizonyítéknak: a *Protocollum* hiányos vezetése egyszerű hanyagság is lehetett. A *Protocollum* lapozgatása során azonban további érdekes körülményre válunk figyelmissé. Az adakozók között a legkülönbébb foglalkozású személyek szerepelnek: írók, tudósok, nemesek, főurak, polgárok, egyháziak egyaránt. Természetesnek látszik, hogy a pesti könyvkereskedők neve is gyakran előfordul. Így 1804 és 1810 között *Eggenberger* hét ízben ajándékoz összesen 56 könyvet; valamennyi a XVIII. század legvégéről, a XIX. század elejéről származó nyomtatvány, melyek jó része már a kötelespéldánybeszolgáltatás zökkenői folytán hiányzik a könyvtárból. 1811-ben jelenik meg az ajándékozók sorában *Ivanics* Zsigmond könyvkereskedő, — ugyanaz az *Ivanics*, akinek 1821-ben összeállított jegyzékeivel már megismerkedtünk. *Ivanics* nagylelkű adakozónak látszik: 1811 és 1814 között 16 esetben szerepel a neve, összesen 140 nyomtatvánnyal és 57 kézirattal. A nyomtatványok között sok a XVII. századi, sőt XVI. századiak is vannak, mint például egy 1568-as *Sambucus*-kiadás; egyes munkák mellett *Miller* megjegyzi, hogy rendkívül ritka nyomtatvánnyal van dolgunk. A kéziratok között szintén vannak XVII. századiak. *Ivanics* szinte érthetetlen bőkezűségét, mellyel raktára legértékesebb darabjait adományozta a könyvtárnak, megmagyarázzák az egyes tételek felsorolásai elé írott kis formulák. Az esetek többségében arról van szó, hogy *Ivanics* „donavit”, „obtulit”, „tulit” bizonyos műveket. 1812-ben azonban három esetben is beírja *Miller* egy-egy értékesebb szállítmány élére: „pro duplicatis libris”, vagy: „per commutationem”, vagy „pro superfluis duplicatis exemplaribus” kapta ezeket a könyveket, kéziratokat a könyvtár *Ivanicstól*.

Úgy látszik tehát, hogy *Miller* 1820-ban leírt védekezése megfelel a valóságnak. A *Protocollum* még *Miller* lelepleződése előtt keletkezett, s ebben a vonatkozásban hitelesnek tekinthető. A könyvtár állományának értékesebbé tételére irányuló cserékről *Miller* 1819 után — valószínűleg már védekezési céllal — összefoglaló jegyzéket is készített. A jegyzék: „*Elenchus librorum, qui per Directorem Bibliothecae Széchényianae cambio accesserunt*” 780 nyomtatvány és 70 kötet kézirat címét tartalmazza.³⁰ A jegyzék nem teljes: nem foglalja magában azokat a műveket, melyeket *Miller* a *Protocollum* tanúsága szerint cserélt *Ivanicstól*, viszont részben tartalmazza azoknak a klasszikus kiadványoknak címét, melyeket *Ivanics* az 1821-ben készült „B” jegyzék szerint *Miller*-nek magánkönyvtára részére szállított. A jegyzékben foglalt XVI—XIX. századi művek között igen kevés a hungarikum. A XVIII. századi munkák zömmel külföldi szerzők statisztikai, földrajzi, politikai művei, de bőven szerepelnek közöttük államtudományi, közjogi, pénzügyi, társadalmi kérdésekkel foglalkozó munkák és röpiratok is. A XVI—XVII. századi kiadványok a korszak tudományosságának hasonló ágait ölelik fel: megvannak közöttük *Erasmus*, *Justus Lipsius*, *Grotius*, *Guiccardini*, *Puffendorf* főbb művei, az *Elzevirek* respublikái. Néhány antik szerző műve, könyvtárkatalógusok, s néhány könyvritkaság — mint egy 1555-ös amsterdami *Ptolomaius*-kiadás — egészítik ki a jegyzéket. A kéziratok nagyrészt egykorúak vagy közel egykorúak, legjelentősebb *Bessenyei* György néhány kézírata. A 70 kötetből 34 *Miller* saját műveinek és másolatainak gyűjteménye.

E jegyzékek tanulmányozása néhány tisztázatlan részletkérdésre hívja fel figyelmünket. Az egyik probléma: miért látta szükségesnek *Miller*, hogy a magyar vonatkozású művek könyvtárát nemzetközi érdekű, az Egyetemi Könyvtárban — ha esetleg más kiadásban — részben meglevő anyaggal bővítse, amikor ennek szükségességét, úgy látszik, egyébként sohasem hangoztatta. A másik kérdés: hogyan lehetséges az, hogy az *Ivanics* határozott állítása szerint *Miller* magánkönyvtára részére szállított könyvekkel a Széchényi Könyvtár részére cserélt könyvek jegyzékében találkozunk? S végül érintenünk kell egy már említett problematikus részletet: hogyan lehetséges az, hogy a könyvtárat ellenőrző nádor a könyvtárban talál meg olyan könyveket, melyekben *Széchényi* pecsétjét *Miller* exlibrise váltotta fel? E kérdések csak akkor oldódnak meg, ha állást tudunk foglalni abban a tekintetben, vajon *Miller*-ben a könyvtárat szabálytalan utakon gyarapító főigazgatót, vagy a könyvtárat saját céljai érdekében megdézsmáló, hűtlen tisztviselőt kell-e látnunk.

Mielőtt e kérdésekre válaszolni próbálnánk, a tanúk még egy csoportját kell megkérdeznünk: magukat a könyveket. Abból a két körülményből ugyanis: egyfelől hogy milyen állapotban találjuk ma a könyvtárban *Széchényi* eredeti gyűjteményét; s másfelől, hogy megvannak-e a csere útján szerzett könyvek ma a Széchényi Könyvtárban, — további következtetéseket vonhatunk le.

Széchényi első, 1799-ben megjelent katalógusának alapján végzett szűrőpróba-szerű vizsgálat eredménye szerint a *Széchényi* által 1802-ben

adományozott művek egy töredéke — hozzávetőlegesen egy hatoda, egy nyolcada — hiányzik a Széchényi Könyvtárból.³¹ A meglevő munkáknak azonban mintegy harmada-negyede nem Széchényitől származik, hanem későbbi ajándékokból vagy eladóktól: egyesek a Jankovich-gyűjteménnyel érkeztek be, mások Horvát István könyvtárával vagy még később; néhány könyv egyszerűen az első évtizedekben használt múzeumi pecséttel van lebélyegezve. A könyvek egy részében Széchényi pecsétje mellett a múzeumi pecsét is megtalálható; exlibris csak igen kevésben. Vakarás, rongálás nyomaival ezekben a kötetekben nem találkoztunk. Nyers számítással tehát az eredeti gyűjtemény egy harmadát tekinthetjük elveszettnek, — anélkül természetesen, hogy a 150 év alatt létrejött teljes hiányt Miller számlájára írhatnánk.

Kedvezőbb számszerű eredményre jutunk a Miller által cserében szerzett könyvek jegyzékeinek — az Elenchus és a „B” jegyzék — és a könyvtár mai állományának összevetésével: itt egy ötöd-egy hatod a hiány. Az ezekben a művekben található proveniencia-adatok azonban rendkívül zavaros képet nyújtanak. Az a körülmény, hogy a könyvek egy részében — elsősorban a klasszikus művekben — Miller megjegyzéseit olvashatjuk a kiadás értékéről, az Ivanicstól való beszerzés időpontjáról s a könyv áráról — önmagában véve még nem feltűnő. Az érdekes az, hogy a cserélt könyvek provenienciájának jelzése a legkülönbözőbb változatokat tünteti fel. Egy részükben — mintegy egy harmadukban — Miller címeres exlibrisével találkozunk;³² egyesekben a leáztatott exlibris helyével;³³ másokban félig levakart exlibrissel, s ezáltal elrongyolt címlappal.³⁴ Többségükben az exlibrisen kívül a Széchényi-gyűjtemény³⁵ vagy a Múzeum pecsétjét³⁶ is megtaláljuk. Vannak olyan kötetek is, melyekben csak e pecsétek valamelyike van meg;³⁷ s végül van néhány könyv, amely megvan ugyan a könyvtárban, de mint későbbi szerzemény: például két antik szerző műve Sándor Móríc gyűjteményéből érkezett be a könyvtárba a XIX. század második felében,³⁸ mások a Jankovich-gyűjteményből származnak. Egyes kötetekből az előzéklapnak valószínűleg Miller megjegyzéseit tartalmazott része ki van vágva.³⁹

E bonyolult, a kapkodás nyomait eláruló eljárás ismét kétséget ébreszt bennünk Miller jóhiszemősége felől, melyet pedig a cserélt könyvek nagy részének a Széchényi Könyvtár birtokában léte bizonyítani látszott. Több adat azonban nem lévén kezünk között: most már Miller jellemének, eljárása feltehető indítékainak vizsgálatával kell választ keresnünk kérdéseinkre, megkísérelve egyben eljárása rekonstruálását.

3.

Millert művei, kortársainak nyilatkozatai s egész pályája középszerűen tehetséges, de rendkívül szorgalmas, becsvágyó embernek mutatják be. Képzettsége sokoldalú, de felületes. A felvilágosodott kor szellemi embereinek azon csoportjához tartozik, akik nem elmélyült alkotó munkára éreznek hivatottságot, hanem inkább — mai szemmel nézve — egyfajta publicisztikai és népszerű irányú tevékenységre. Bécsi tar-

tózkodása alatt *Miller* belebetegszik a túlfeszített, mohó tanulásba, — ugyanakkor a könyvtári alkalmaztatása előtti évtizedekben csak kisterjedelmű történeti, könyvészeti, természettudományos cikkek, alkalmi nyomtatványok, politikai és népjóléti röpiratok — utóbbiak a selyemtermesztésről és a tűzvédelemről — látnak tőle napvilágot. „Vidéki az igazi magyar literatúrában” — írja róla *Horvát István* a század elején.

Az öreg, beteges ember a könyvtár, majd a Múzeum élén becsvágyának és szervezői készségének megfelelő alkalmaztatást talál, s fiatalos energiával lát hozzá a szervezéshez, tervezéshez. A nádor támogatásával ő alkotja meg a három gyűjteményt magában foglaló Nemzeti Múzeumot s a fenntartásához szükséges pénzalapot; ő határozza meg az új intézményben folyó munka kereteit és részleteit. Mindezekben a tárgykörökben nagymennyiségű javaslatot és felterjesztést ír, széleskörű levelezést folytat. A Múzeumnál töltött évek során jelentékenyebb publikációkat is bocsát közre: *Széchenyi Pál* és *György* érsekek leveleit, *I. Ferdinánd* és *II. Miksa* utasításait portai követekhez, a krakkói egyetem magyar hallgatóinak jegyzékét, *Pázmány* levelezését. Elkészíti a Múzeum kéziratainak katalógusát, s terjedelmes, kora színvonalán álló tanulmányt csatol hozzá a kéziratok gyűjtésére és felhasználására vonatkozólag.⁴⁰

Sokoldalú, jelentős munkássága során azonban egyre inkább felszínre kerülnek *Miller* emberi, és bizonyos fokig jellembeli gyöngeségei, melyeknek 1780-ban adta eddig legfeltűnőbb tanújelét: saját neve alatt bocsátva közre az akkor Nagyváradon, vele egy városban működő *Révai Miklós Cicero*-fordítását.⁴¹ A könyvtárban az első lelkesültség elmúltával nemcsak hogy munkája aprólékos részleteit érzi terhesnek és hanyagolja — úgy látszik — el;⁴² de arra sem képes, hogy beosztottjaival a munkát megkedveltesse. A Múzeumban napirenden vannak a súrlódások és *Miller* — jogos vagy jogtalan — panaszai a nádorhoz.⁴³ Viszonya az alapító *Széchenyivel* is több ízben elromlik, — elsősorban a gróf nagyvonalúságának köszönhető, hogy sohasem végképp —; *Miller Széchenyi*-hez intézett leveleiből kitűnik, hogy még az alapítás tényét is el kívánta vitatni tőle.⁴⁴ *Miller* és a nádor kapcsolata sem zavartalan: az igazgató önkényes intézkedéseivel, olykor késedelmességével, összeférhetlenségével többször is magára vonja az intézmény főhatóságának rosszalását.⁴⁵ Ugyanakkor *Miller* állandóan úgy érzi, hogy érdemeit nem méltányolják kellőképp; elkedvetlenedve nem egyszer kíván lemondani állásáról, s csak a nádor és *Széchenyi* biztatásai, fizetése felemelése tartják vissza.⁴⁶

Miller önkényes, nem korrekt eljárásainak sorából kiemelkedik — mint láttuk — az 1819-es botrány: a soproni könyvek egy részének engedély nélküli áruba bocsátása. *Miller* valótlan állításokkal igyekszik menteni a nádor előtt eljárását, de hiába: az eddig beléje vetett bizalmat ezzel a lépéssel eljátszotta. Nem sokkal utóbb felelevenített néhány, már-már sikkasztás-számba menő tartozása azután a legkedvezőtlenebb következtetések levonását is megengedi. *Miller* fizetése magasabb volt ugyan, még hozzá lényegesen magasabb, mint a Múzeum többi tisztviselőjéé, — de a viszonyok súlyosak, az árak magasak voltak; s bár *Miller* ritkán

panaszkodik anyagi helyzete miatt, fentiek alapján mégis felmerül a gyanú, hogy szükség esetén minden úton — akár a rábizott könyvek eladogatásával is — igyekezett magán segíteni.

Az eddig elmondottak azonban csak a csereügyletek megtörténtét bizonyítják kétséget kizáró módon, s ezek bizonyos könnyelműsége, felelőtlensége vallanak ugyan, de nem becsstelensége. Anyagi előnnyel nem járnak, közvetlen indítékuk tehát nem anyagi érdek. Hogy akkor mi: erre *Horvát* István húsz évvel későbbi megjegyzése hívja fel figyelmünket. „Az Igazgató, tagadhatatlan . . . nagy summa tőkepénzeket szerzett az Intézetnek — írja *Horvát*. — Ez okozza, hogy magát mint egy alapítónak tekintette, s önkénye szerént akara tenni mindent, sőt szabaddon szerette el hordani, s néha el is ajándékozni vidékieknek a nemzeti Múzeum kézíratait és könyveit.”⁴⁷ Elajándékozásra vonatkozó adataink nincsenek, — az azonban kétségtelen, hogy *Miller* úgy gyarapította a könyvtárat, mintha sajátja lenne: az általa feleslegesnek ítélt könyvekért — anélkül, hogy erre a nádortól engedélyt kért volna — másokat szerzett, s úgy látszik, olyanokat, melyek kíváncsiságát, érdeklődését leginkább felkeltették. Ezekhez a könyvekhez a könyvtár vétel útján nem juthatott volna hozzá, részben mivel — a könyvtár céljával megegyezően — a nádor csak magyar vonatkozású művek megvételét engedélyezte a későbbi években is; részben mert a vásárlásra fordítható összeg a múzeumi alap gyengesége folytán — egyes ritka esetekben, nagyobb gyűjtemények megvételére fordított kiugró összegektől eltekintve — elenyésző volt.⁴⁸

Magyarázatot igényelne az a körülmény is: miért éppen a *Széchényi*-féle könyveket idegenítette el *Miller* az utóbb beérkezettek helyett, vállalva a pecsétek eltüntetésével járó kockázatot. Vajon az alapítóval szemben máskor is megnyilvánuló kegyeletlen, sértő magatartásban a csak formálisan nemesi származású *Miller* — apja városi hivatalnok, ő maga egész életében értelmiségi pályán működik — öntudatlan polgári-értelmiségi gőgje fejeződik-e ki a feudális viszonyokat számára megismeréssítő főúrral szemben — nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy *Széchényi* rovására saját fontosságát, érdemeit kívánta növelni, egyrészt az értékes ajándékok kieszközlésének látszatával, másrészt saját magának ajándékozóként, úgyszólván második alapítóként való feltüntetésével. Így érthető, hogy egyes, *Széchényi* gyűjteményéből származó könyveket — bár a pecsétet kivakarta és saját exlibrisével vagy múzeumi pecséttel helyettesítette — nem vitt el, hogy elcseréljen, hanem a könyvtárban hagyott.⁴⁹

A szerzett könyveket azonban, vagy legalább azok egy részét a jelek szerint *Miller* magánkönyvtárában helyezte el. E könyveket mégsem eladásra szánta — legalábbis nem valamennyiöket —, hiszen nagyszámú könyv — a „B” jegyzék nagy része — még évekkel utóbb is birtokában volt, s legvalószínűbbnek az látszik, hogy végrendeletileg akarta őket a könyvtárra hagyni.⁵⁰ Csereakcióit ennek ellenére a legnagyobb titokban igyekezett tartani, nem remélve, hogy a nádor engedélyét megnyerheti az alapító gyűjteményének megcsonkításához. A vonatkozó iratokat — ha voltak egyáltalán — megsemmisítette; a Protocollumot, melyben

a cserére néhány adat található, gondosan magához vette, sőt, 1814 végén vezetését is félben hagyta, hogy a legnagyobb mértékben úgy látszik ekkor lebonyolított ügyleteit zavartalanul folytathassa. A nyomtatott katalógus harmadik Supplementum-kötetének kiadását évek során át halogatta, nehogy a hiányok kiderülhessenek.⁵¹ Ugyanakkor az újságokban közzétett gyarapodás-jegyzékekben *Ivanicsot* ajándékozóként szerepeltette,⁵² épp így a Múzeum történetének az *Acta Musei* II. kötete részére készített összefoglalásában.⁵³ Így mikor eljárását igazolnia kellett volna, a legsúlyosabb helyzetbe került, mivel nem tudta dokumentálni, hogy a hiányzó könyvekért más könyveket szerzett.⁵⁴

A felfedeztetéskor így — minden valószínűség szerint — legtanácsosabbnak azt vélte, ha a csere útján szerzett könyveket nem tartja magánál, hanem a könyvtárban helyezi el. Erre is alkalma nyílt az akciói felfedezése és a könyvtár kulcsainak elvétele közötti hónapokban — 1820 októberétől 1821 áprilisáig —, sőt, úgy látszik, ez után az időpont után is visszakapta még egy időre a kulcsokat. Ezekben a hónapokban — mint következtethetjük — *Miller* lázas izgalommal látott hozzá az őt vádoló nyomok eltüntetéséhez: a nála levő könyvek egy részéből kiáztatta vagy legalább felületesen levakarta exlibrisét, s helyükre vagy melléjük *Széchenyi* vagy a Múzeum pecsétjét helyezte el; amikor pedig kifogyott az időből, már el sem távolította saját exlibrisét, csak a pecséteket ütötte be, s az így átalakított könyveket áthordta a Múzeumba — melynek épületében volt egyébként természetbeni lakása is — ahol azután 1821 júniusában a látogatást tevő nádor figyelmessé is vált a proveniencia jelzése terén uralkodó zűrzavarra.

Miller eljárásának egyik része, önkényesen lebonyolított csereakciója ilyen módon — ha kombinációk segítségül hívása útján is — világosan áll előttünk. Az elcserélt és szerzett könyvek teljes számát nem ismerjük. Nem lehetetlen, hogy az *Elenchusban* utólag összeírt, s az *Ivanics*-féle „B” jegyzékben és a *Protocollumban* felsorolt műveken kívül is szerzett *Miller* csere útján könyveket; a teljes jegyzéket azonban 1820—1821-ben már maga sem tudta összeállítani. Azt a kérdést azonban még mindig feltehetjük: vajon megvolt-e a megnyugtató egyensúly az elidegenített régi és a könyvtárba visszajuttatott új könyvek értéke között? vagy ellenkezőleg: megtartott-e *Miller* az akció során akár pénzt, akár könyveket saját részére?

Az így megfogalmazható vád nem látszik összeférhetetlennek *Miller* nem teljesen egyenes jellemével. Annyit bizonyosan is tudunk, hogy 1822-ben, özvegye vallomása szerint, *Miller* eladta magánkönyvtára egy részét, hogy a már említett viaszgyertyák árát kifizethesse. Ez az adósság, melyet *Miller* tévedése vagy rosszhiszemősége idézett elő, — mint láttuk — 475 forintot tett ki, *Millernek* tehát az akkori könyvárak mellett jelentős mennyiségű könyvet kellett eladnia kifizetéséhez, s az eddigiek alapján nagyon is valószínűnek látszik, hogy ezek is a *Széchenyi* Könyvtárat illető könyvek voltak, akár eredetiek, akár csere útján szerzettek. Terhelő adat továbbá az eredeti *Széchenyi*-gyűjteményben mutatkozó jelentős hiány, valamint az is, hogy az örök tanúsága szerint *Miller* — halála előtt néhány évvel még nagyterjedelmű — könyvtára

az utolsó években „lassanként eltűnt”.⁵⁵ Horvát István, aki legközelebb-ről figyelhette Miller műveleteit, mint nyilatkozataiból látszik, meg volt győződve bűnösségéről, — amit mindezek alapján csakugyan valószínűnek kell tartanunk.

Miller eljárása nem egyedülálló eset a könyvtárak történetében. Az ezzel foglalkozó régi és új irodalom⁵⁶ a könyvtolvajok két fajtáját különbözteti meg: azokat, akik anyagi okokból, eladásra tulajdonítanak el könyveket, s azokat, akik a könyvek iránti beteges szeretetükben — ezt bibliomániának hívják — minden eszközt megengedhetőnek tartanak egy-egy értékes vagy őket érdeklő könyv megszerzéséhez. A könyvtolvajok évszázados listáján magasállású, egyébként feddhetetlen személyek nevei is szerepelnek; a könyvlopást a társadalom általában enyhébben ítélte meg, mint más értéktárgyak eltulajdonítását. Hogy Miller — közvetlen, már ismertetett indítékaitól eltekintve — egyáltalán eljuthatott addig a pontig, hogy a rábízott gyűjteményt megcsonkítsa: ehhez nemcsak e közszellem részesének kellett lennie, de egyfajta bibliománia áldozatának is: hogy bizonyos, másképp meg nem szereshető értékes könyveket bírhasson, — Horvát írja róla, hogy „beleszeretett” egy-egy könyvrítkaságba — lelkipurdalás nélkül áldozott fel más, számára kevésbé értékesnek tűnő könyveket, sajátjának tekintve azután az új szerzeményeket. Hogy ez az akció — feltehetőleg nem első perctől fogva, s talán csak az őt erkölcsileg úgyis tönkretévő felfedeztetés után — végül pénzszerzési forrássá is vált számára, ezt megérthetjük, ha tudjuk, hogy ebben sem áll egyedül a könyvtártörténetben. A legismertebb könyvtolvajok nem a könyvtárosok közül kerülnek ugyan ki, de természetesen, hogy akadnak közöttük is, hiszen a kísértés — ha belső gátló tényezők nem működnek — az ő számukra a legnagyobb. Pierre de Carcavi, a francia királyi könyvtár Colbert által kinevezett XVII. századi könyvtárosa épp úgy a másodpéldányokkal folytatott pontosan ki nem nyomozható üzelmeket, mint Miller.⁵⁷ Auguste Harmand pedig, Troyes város könyvtárosa a XIX. század közepén — felbátorodva a hírhedt *Libri* üzlemeitől, melyeknek szemtanúja volt — minden képzeletet felülmúló módon fosztotta ki a gondjaira bízott könyvtárat, megsemmisítve az eladott művek katalóguscéduláit is.⁵⁸

E példák, ha nem mentik is Millert, mindenesetre érthetőbbé teszik visszaéléseit. S még azt is valószínűnek kell tartanunk, hogy eljárását legalább önmaga előtt sikerült megindokolnia. Az elidegenített könyveket feltehetőleg sajátjának tekintette a Múzeumnak általa ajándékozott könyvek és kéziratok ellenértékéeként; s minthogy csereügyleteibe kezdetben bizonyára saját, eredeti magánkönyvtárát is bevonta — hogy ez mekkora volt, arra nincsenek adataink — a végeredményben nála levő könyvek tulajdonjogát végül már nem lehetett képes megállapítani. Védekezése — kezdetben idézett levelében és sírfeliratában — úgy gondoljuk, jóhiszemű volt.

Nem állíthatjuk azt, hogy teljes világosságot sikerült derítenünk Miller ügyének minden részletére, vagy hogy eljárása valamennyi indítékát megtaláltuk volna. Sok terhelő körülmény látszik azonban világosan. A duplumok elcserélését még csak szabálytalanságnak, az ala-

pító iránti kegyeletlenségnek tekinthetjük; — ettől eltekintve, ez a csere végeredményében gazdagíthatta a könyvtárat. A hiányok már arra val-
lanak, hogy *Miller* akciói a duplumokon túl, az egyetlen példányokra is
kiterjedtek, — amit az sem menthet, hogy más könyveket szerzett érték
cserébe. S végül az a körülmény is kétségtelennek látszik, hogy a köny-
vek egy részét elidegenítette, eladta, — ha talán jóhiszeműen is, s nem
olyan nagy mértékben, mint kortársai hitték. E súlyos vádak mellett
nem kevés az sem, ami mentségére szolgálhat: a Múzeum szolgálatában
eltöltött két munkás évtized, s a könyvek elvakult, helytelen szeretete,
melyet végül — úgy látszik — a körülmények fordítottak fonákjára.
Az utókor nem hozhat ítéletet úgy, hogy ezeket a mentőkörülményeket
ne vegye tekintetbe.

Jegyzetek.

1. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK. Kt.) Levelestár.
2. OSZK. Kt. Levelestár. 1820. nov. 15.
3. *Kollányi* Ferenc: Két nem teljesen kész fejezet az Országos Széchényi Könyv-
tár történetéből. OSZK. Kt. Fol. Hung. 1867. (A továbbiakban: *Kollányi*, Fol.
Hung. 1867.) 1., 9—10., 13. f. *Kollányi* könyvtártörténetének tervbevett második
kötetéből mindössze két fejezet készült el, a második fejezetet *Kollányi* halála
után, a harmincas években folytatták, de így is befejezetlen maradt. A kézirat
nagyjából az 1821—1825. évek történetét tárgyalja, részben az azóta elpusztult
múzeumi igazgatósági irattár alapján. Nem látszik lehetetlennek, hogy a munka
folytatását a most tárgyalásra kerülő kényes témától való idegenkedés gátolta.
4. *Kollányi* Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*.
I. k. Bp. 1905. 401—422., 424—425., 433—436., 441—442. l.
5. *Kollányi*, i. m. 441—444. l.
6. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. József nádor levéltára, Acta Musei Na-
tionalis (a továbbiakban: AMN.) 1821. 402.
7. OSZK. Irattár (a továbbiakban: It.) 1821.
8. A nádor még 1845-ben is rábukkan *Ivanics* fia könyvkereskedésében egy „rég
képes könyv”-re, melyben az OSZK pecsétjének kivakart nyomai látszódnak.
Ekkor elrendeli, hogy *Kubinyi* Ágoston — az akkori igazgató — hallgassa ki
a könyvárust, hogyan jutott a könyv birtokába, „figyelmezve a Müller [!]
igazgatása alatt közbejött, s fenn címzett Uraságod előtt esmértes körülmé-
nyekre is.” A kihallgatás eredményéről nincsen tudomásunk. (OSZK. It. 1845.
dec. 25.)
9. A jegyzék végén *Ivanics* panaszkodik, hogy a csere során *Miller* 2 arannyal és
80 papír forinttal rövidítette meg.
10. Ez a „Protocollum patriophilorum, quorum studio, munificentia et generositate
Museum Nationale Hungaricum consurrexit, ... erectum, auctum, et locupleta-
tum est ab anno 1803.”, melyet a továbbiakban még felhasználunk. (OSZK. Kt.
Fol. Lat. 71.)
11. A felterjesztés fogalmazványa: OSZK. It. 1821. jún. 10.
12. AMN. 1821. 702.
13. *Horvát* e nyilatkozatait 1843. évi, *Kubinyi*hoz intézett emlékiratából vettük.
Megj. Magy. Könyvszle. 1887. 227., 233. l.

14. AMN. 1825. 8.
15. AMN. 1821. 702.
16. AMN. 1821. 491, 925, 1220; 1822. 449, 1201.
17. *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 1—2., 9—10., 13. f. A gyertyákra vonatkozó adatokat, melyeknek *Miller* megítélésében némi szerepük lehet, *Kollányi* — részben a múzeumi igazgatósági irattár alapján — a következőkben ismerteti: *Mayer* Ferenc pesti kereskedő 1821. szept. 1-én kéri a nádort, hogy a Múzeumnak 1819—1820-ban szállított viaszgyertyák árának — 475 forintnak — kifizetését rendelje el. 1813 óta szállít gyertyákat, s ezek árát mindig *Millertől* vette fel. Minthogy a Múzeum számadásaiban ez a tétel nem szerepel, a nádor jelentést kér *Millertől*. *Miller* előadja, hogy 1807—1819 között mindig *Széchenyi* Ferenc fizette ki a gyertyák árát. A különféle katalógusok és múzeumi kiadványok elkészítésén 12 évig fáradozott, s ennek fejében alig kapott egyebet viasznál, hogy éjjelenként is dolgozhassék. 1819-ben — amikor *Uri* János életrajzának megírásával bízta meg őt a gróf — egy arany szelencét kapott tőle, s ekkor ő nem tartotta illőnek, hogy viaszt is kérjen. *Mayer* tévedett, amikor a nádornál alkalmatlankodott, de minthogy most nincs elég pénze, kéri, hogy a pénztár fizesse ki a gyertyák árát, amit ő majd részletekben visszatérít. Látása olyan gyenge, hogy fagygyúgyertya mellett nem tud dolgozni. A nádor nem hajlandó előlegezni az összeget, s felszólítja *Millert*, hogy amint teheti, fizesse ki tartozását.
18. AMN. 1821—1823. A főbb iratokat ismerteti *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 21—25., 27—30. f.
19. *Miller Horváthoz*, 1821. dec. 21. és 1822. dec. 27. (OSZK. Kt. Levelestár), és AMN. 1823. 385.
20. Közli *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 32. f.
21. AMN. 1823. 1080.
22. AMN. 1823. 1093, 1103, 1171, 1187., 1824. 32., 1826. 271.
23. A *Miller* lakásán talált iratanyag rendezése során keletkezett aktatömegben található, a nádorhoz felküldött kis csomag irat némi fényt vet *Miller*nek a soproni könyvtár duplumainak eladásakor használt módszerére. *Eggenberger* pesti könyvkereskedő feljegyzései ezek 1819—1821-ből, jegyzékek, melyekben bizonyos könyveket kér *Millertől*, megjelölve az árat is, melyet fizetni hajlandó értük, *Miller* második, harmadik „katalógusára” hivatkozva, — úgy látszik, *Miller* jegyzékeket készített a vételre kínált könyvekből. Egy alkalommal *Eggenberger* — jegyzékkel — visszaküld 20—30 könyvet, melyeket nem sikerült eladnia. A jegyzékben szereplő könyvek úgyszólván valamennyien megtalálhatók a soproni könyvtár átvételekor készült katalógusban (OSZK. Kt. Fol. Lat. 51.), de bizonyos az, hogy a vételre kínált könyvek egy része — köztük ősnymtatványok — nem lehetett duplum. (AMN. 1826. 271. E. melléklet.)
24. AMN. 1825. 678.
25. AMN. 1827. 534.
26. Vö. Magyar Könyvszle. 1887. 233. l. *Horvát* id. emlékiratát.
27. *Jacobus Ferdinandus Miller*: Opera omnia varii argumenti. OSZK. Kt. Quart. Lat. 63. XVII. k. 121—122. f. *Széchenyi* hungarika-könyvtárának — még mint magángyűjteménynek — első nyomtatott katalógusa 1799-ben jelent meg, az 1807-ig beérkezett gyarapodás címanyaga pedig az 1803-ban és 1807-ben kibocsátott Supplementum-kötetekben. A pótkötetek elvben mind a *Széchenyi*-féle, mind a máshonnan beérkezett gyarapodást tartalmazzák. A Protocollum... c. gyarapodásjegyzékkel való összevetésből azonban kiderül, hogy a katalógus-kötetek — legalábbis a nem *Széchenyi*-féle gyarapodás tekintetében — igen hiányosak.
28. Museum Nationale Hungaricum. 1815. 9. l.

29. A gyarapodás megállapításához a nyomtatott katalógusköteteken kívül az OSZK. Irattárában és a *Széchenyi*-család levéltárában — valószínűleg nem teljes számban — fennmaradt jegyzékeket, és a *Miller* által vezetett *Protocollum patriophilorum* (OSZK. Kt. Fol. Lat. 71.) c. naplót vettük alapul. A kéziratok gyarapodásának adatai szintén nem egyértelműek. Az 1815-ben 3 kötetben megjelent, *Miller* által készített kéziratkatalógus 1165 tétel leírását tartalmazza 1338 kötetben. Ez a katalógus — *Miller* állítása szerint — csak *Széchenyi* gyűjteményének és későbbi adományainak anyagát tartalmazza. *Miller* 1811-es adata szerint a kéziratok teljes száma 2001 darab, amiből 730 az eredeti *Széchenyi-féle gyűjtemény*, 87 az Eder-, 67 a Szirmay-, 10 a Tertina-gyűjtemény kézíratainak száma, és 1107 a vegyes eredetű kézirat. Az 1815. évi adat szerint a kéziratok száma 21210 darab, ami nyilván sajtóhiba 2121 helyett. A *Protocolum* 1810 és 1814 között 311 darab kézirat beérkezését tartja nyilván.
30. OSZK. Kt. Fol. Lat. 24. 1—17. f.
31. A *Petrik-féle* bibliográfia segítségével végzett kontroll szerint a vizsgált művek egy hetede nem volt meg a XIX. sz. végén az OSZK-ban — ezek egy része azóta nyilvánvalóan beérkezett, — a *Széchenyi*-katalógusban szereplő külföldön megjelent műveket az OSZK mai katalógusával vetve egybe, a vizsgált munkák egy ötöde hiányzott. Az OSZK aprónyomtatvány-gyűjteményére nem lehettünk tekintettel. A vizsgált régi nyomtatványok viszont teljes számban megvannak. A hiányzó művek egy része természetesen az elmúlt 140 év alatt később is eltűnhetett; a régi, olykor pontatlan címfelvételek összevetése is jelent bizonyos hibaforrást. Ahhoz, hogy pontosan megállapíthassuk, mi hiányzik a *Széchenyi* katalógusaiban szereplő művekből, 10 000-nél több könyvet és aprónyomtatványt kellene kézbevenni, melyek részben numerus currens szerint átdolgozva, elszórta nyertek elhelyezést. Az átdolgozás során ugyanis a régi katalóguscédulákat — melyek a provenienciára vonatkozó adatokat is tartalmazták — megsemmisítik; az új katalóguscédulák a pecsétek különféle válfajait természetesen nem tüntetik fel, csak az exlibrist, ez pedig a *Széchenyi*-gyűjtemény kötetekben csak elenyésző számban található.
32. Pl.: Gall. 711 n., A. lat. 536., A. lat. 2878., A. lat. 2988., A. graec. 1915. (Rövidség kedvéért mindenütt csak a könyvek 1957-ben — a cikk írásának időpontjában érvényes — jelzeteire hivatkozunk.)
33. Pl.: A. lat. 573., A. graec. 1577.
34. Pl.: Med.g. 333., Ph. pr. 854.
35. Pl.: Med.g. 333., Ph. pr. 854., 600, 822.
36. Pl.: Gall. 711 n., A. graec. 1915., Geo. 711., Biogr. 497., 298, 622.
37. Pl.: Austr. 1572 h., L. sem. 503., Germ. 5118 d., Eur. 958 m.
38. A. lat. 728., 600, 828.
39. Pl.: A. lat. 573., 600, 822. — *Miller* eljárására világítanak rá a következők is: találtunk két művet, melyek szerepelnek *Széchenyi* soproni könyveinek katalógusában, s ugyanakkor a *Miller* által cserélt művek jegyzékében is. Az OSZK. e művekből valóban 2—2 példánnyal rendelkezik. Joh. Jac. *Schmauss* államtudományi munkájának egyik példányában *Széchenyi*-pecsét és exlibris van, a másikban múzeumi pecsét, — amint ez a valóságos provenienciának meg is felel. *Nicolaus Reusner: Symbola imperatorum* c. műve egyik példányában viszont *Miller* exlibrise szerepel, felette múzeumi pecséttel — ez nyilván a cserélt példány. A másik példány *Sándor Móric* könyvtárából került az OSZK-ba a XIX. század második felében. Nem lehetetlen, hogy itt *Miller* által eladott, a könyvtárba kerülő úton visszaérkezett könyvvél van dolgunk, — mint a másik két, már említett, *Sándor Móric* tulajdonából származó könyv esetében is. (A jelzetek: J. publ. E. 950 b. és J. publ. E. 950 c.; ill. 271,642 és H. ant. 244.)

40. Miller életére: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. VIII. k. Bp. 1902. 1415—1423. h. Könyvtári működésére: *Kollányi, i.m.*
41. *Csaplár Benedek: Révai Miklós élete*. Bp. 1883. II. k. 336. l.
42. *Horvát Mindennapi-jának* megfelelő részlete közölve: V. Windisch Éva: *Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből*. Magy. Könyvszle. 1957. 146. l.
43. A nádor végül azzal inti le *Millert*: a hiba benne van, mivel vagy akkor tévedett, amikor ezeket a személyeket különleges érdemeik hangoztatásával alkalmaztatásra ajánlotta, vagy most, amikor restséggel vádolja őket. Ha pedig e személyek az ő igazgatósága alatt veszítették el munkakedvüket: neki kell ezt helyreállítania. (AMN. 1818. 441.)
44. *Miller* törekvése, hogy a *Széchenyiektől* a könyvtárőr jelölésének jogát elvonja, tulajdonképpen a fejlődés érdekében állott; ez azonban nem menti *Széchenyi*-vel szemben tanúsított magatartását. Minderre ld.: *Kollányi, i.m.* 139, 269—276, 278—285, 353—353. l.
45. *Kollányi, i. m.* 326—328, 379—386. l.
46. *Kollányi, i. m.* 195, 241, 259—263, 326—328. l.
47. Magy. Könyvszle. 1887. 233. l.
48. Orsz. Levéltár. Archivum Regnicolare. Rationes Fundi Musei Nationalis.
49. AMN. 1821. 702.
50. *Miller* özevgye egy végrendelet töredékes szövegét adja át *Stoffer* nádori titkárnak, aki azzal juttatja el a nádorhoz, hogy bár hivatalos jelentősége nincs, mégis világot vet az elhunyt szándékára. A nádor elutasítja az önigazolásnak ezt a furcsa formáját — nagyon valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy ez *Miller* magánkönyvtárának az OSZK-ra hagyományozását tartalmazta, s azért maradt félben, mert *Miller* a könyvek egy részét eladván, a maradék csekély könyv hagyományozásának nem lett volna értelme — s azzal küldi vissza az írást („dictum scriptum, cujus notitiam capere nolo”), hogy nem kíván róla tudomást venni. (AMN. 1823. 1103.)
51. *Kollányi, i. m.* 297—298. l.
52. Pl.: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1813. 613. l.
53. OSZK. Kt. Quart. Lat. 18. 21. f.
54. Érdekes ebből a szempontból a következő apróság: Az *Acta Musei* II. kötetében (OSZK. Kt. Quart. Lat. 18. 21. f.) *Miller* az 1813. évnél megjegyzi, hogy *Ivanics* 147 munkát, melyek a gyűjteményből hiányoztak „erga duplicata Bibliothecae cessit”. Ezt a sort *Miller* utóbb írta rá egy más, kivakart szövegre. A lábjegyzet a kéziratban a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung említett lapjára hivatkozik, ahol azonban *Ivanics* mint ajándékozó szerepel.
55. AMN. 1823. 1093.
56. Felsorolva *Bücherdiebstahl* címszó alatt a Lexikon des gesamten Buchwesens (Leipzig 1935.) I. kötetében, 296. l.
57. *Albert Cim: Amateurs et voleurs de livres*. Paris 1903. 65—66. l.
58. *Cim, A., i. m.* 94—98. l.

Les dernières années de Jacob Ferdinand Miller directeur du Musée National Hongrois et de la Bibliothèque Nationale Széchényi

EVA V. WINDISCH

François *Széchényi* ayant fondé en 1802 la bibliothèque nationale hongroise — aujourd'hui Bibliothèque Nationale Széchényi — il chargea de sa direction un érudit: Jacob Ferdinand *Miller*, professeur d'académie de droit en province qui avait quelque pratique dans les travaux de bibliothécaire. *Miller* remplit sa charge avec zèle et enthousiasme, si bien que, quand la bibliothèque s'affilia au Musée National Hongrois, il obtint le poste de directeur de la nouvelle institution. La direction de la bibliothèque fut confiée à un jeune historien, István *Horvát* qui joua plus tard un rôle important dans la vie scientifique hongroise.

Il est probable que *Miller*, en sa qualité de Directeur du Musée National, continua d'exercer une influence considérable sur les affaires de la bibliothèque. L'autorité supérieur du Musée fut l'archiduc *Joseph de Habsbourg*, palatin de Hongrie. Ce fut seulement dans les dernières années de la vie de *Miller* que l'on apprit qu'il n'était pas digne de la confiance qu'on lui témoigna. L'article présent expose les détails d'une sanction disciplinaire pour indécatesse en 1820—1823, et tâche de résoudre, à l'aide des données disponibles, la question de culpabilité de *Miller*, laissée en suspens il y a 140 ans.

Pour apporter des lumières sur cette affaire, il fallait compiler le dossier s'y rapportant, d'étudier les catalogues, les mémoriaux et les listes d'acquisition, ainsi que les fonds de la bibliothèque. De tout ceci, on peut constater les suivants:

Il est incontestable que le directeur *Miller* avait procédé à des échanges clandestins des doubles et même des exemplaires uniques de la bibliothèque et qu'un libraire de Pest fut son partenaire d'échange. C'était en premier lieu la collection *Széchényi* qu'il avait mutilée en effaçant par des moyens différents la côte de provenance des pièces. Nous ne disposons pas de données précises sur l'extension de ces échanges, mais il est certain qu'un tiers de la collection *Széchényi* manque aujourd'hui dans la bibliothèque. Ce fait ne peut être pourtant imputé exclusivement aux manipulations de *Miller*. Les chiffres même concernant le fonds d'alors de la bibliothèque ne nous servent pas de repère sûr. Bien que dans les indications données de temps en temps par *Miller*, ces chiffres soient en général beaucoup plus petits que ceux que nous connaissons d'autres sources, cela peut être expliqué par l'omission éventuelle des petits imprimés; en outre, on peut supposer que *Miller* ait considéré les recueils factices comme un seul ouvrage. Toutefois, bien qu'il ait placé une part des oeuvres échangées dans la bibliothèque, l'équilibre ne semble pas avoir été satisfaisant et une autre partie des livres acquis par voie d'échange passèrent probablement à la bibliothèque privée de *Miller*. Vers la fin de sa vie, ayant des ennuis d'argent, il dut les vendre.

Afin d'éclairer l'affaire et pour constater les manques, le palatin *Joseph* ordonna d'établir l'inventaire du matériel. *Miller* mourut avant que ces travaux dans la bibliothèque comportant alors 25,000 ouvrages eussent été terminés. La révision de sa bibliothèque privée n'a pas abouti non plus à un résultat suffisant.

En examinant les motifs de la procédure de *Miller*, nous devons signaler qu'au cours des années le directeur témoignait de l'hostilité à Ferenc *Széchényi*, fondateur de la bibliothèque, et commença, pour ainsi dire, se considérer comme le créateur véritable de la bibliothèque. Cette attitude doit avoir été le mobile de ses échanges arbitraires qu'il entreprit originairement, sans doute, dans l'intérêt de la bibliothèque. Il fut stimulé dans ses actions par sa bibliomanie pour laquelle

sa biographie offre quelques preuves. Ce fut cette passion qui le poussa à acquérir par tous les moyens les livres qui l'intéressaient, mais qui étaient inaccessibles à cause de l'exiguïté des ressources de la bibliothèque. Il a perdu le sens des limites entre sa propre bibliothèque et la Bibliothèque Széchényi. Ce furent enfin ses ennuis d'argent qui l'ont amené à vendre une part des ouvrages échangés originellement en faveur de la bibliothèque.

Au bout de compte, malgré les faits à sa charge, il ne faut pas oublier ses intentions visant à avantager la bibliothèque et ses mérites d'avoir organisé et dirigé d'abord une jeune bibliothèque, puis le Musée National.

A Népszínház könyvtára

BERCZELI KÁROLYNÉ

Közel 100 esztendeje annak, hogy Pest város törvényhatósági közgyűlése „áthatva a magyar nyelv művelésének és terjesztésének, valamint a nemzeti irodalom és művelődés fejlesztésének, s az ezen célok elérésére leghathatósabb eszközül szolgáló állandó magyar népszínház létesítésének fontosságától” (Alapítványi okirat a budapesti népszínházról... Bp. 1889.) 1871 októberében telket ajánlott fel az építendő Népszínház számára. A cél valóban nemes volt: a Bach-korszak elnyomásából ocsudó nemzeti öntudat erősítése, a magyar drámai irodalom és nyelv ápolása, s nem kevésbé a német színházi élet ellensúlyozása. E feladatok a Népszínház megnyitásaig a Nemzeti Színházra hárultak. Neki kellett a közönség mindennemű igényét kielégítenie; műsorán tehát opera, tragédia, vígjáték és népszínmű egyaránt szerepelt. Sok volt ez a teher és feladat egy színháznak, amelynek helyzetét súlyosbította az a körülmény is, hogy a közönség száma egyre gyarapodott — egyszóval megérett az idő egy másik színház életre hívására. A Népszínház 1875. október 15-én nyitotta meg kapuit, s ekkorra többé-kevésbé tisztázódott a műfaji megoszlás kérdése is a két színház között. A Nemzeti átengedte a népszínműjátszás jogát a Népszínháznak, olyannyira, hogy az utolsó népszínműelőadást ünnepélyes keretek között tartotta meg október 10-én a *Szökött katonából*; a műfaj két csillagát, *Blaha Lujzát* és *Tamássy Józsefet* pedig elbocsátotta kötelékéből, hogy az új színpadon biztosíthassák a népszínmű további sikereit. A prózai darabok s az Operaház megnyitásaig (1884. szeptember 27-ig) a dalművek is a Nemzeti Színház hatáskörében maradtak. A Népszínház viszont tervbe vette a népszínmű mellett a könnyű zenés műfaj, az operett kultiválását, részint, mivel erre a Nemzeti nem vállalkozhatott, részint pedig műsorának változatossá tételére.

1958. június 30-án volt a Népszínház megszűnésének 50-ik évfordulója. Ez alatt az idő alatt történt néhány kísérlet az intézmény feltámasztására, főként azok részéről, akik ismerték fénykorát, szemtanúi voltak *Blaha Lujza*, *Pálmay Ilka*, *Küry Klára* és a többiek forró sikereinek. Azonban a próbálkozások meddők maradtak. A népszínmű mint műfaj megkopott, idejét múlta, az operett más színházakban talált otthonra, a Nemzeti Színház pedig beköltözött a régi Népszínház épületébe. Ezzel lezárult egy 33 évig tartó korszak, s dokumentumai azóta is arra várnak, hogy valaki megírja színháztörténetünknek ezt a kétségtelenül színes, érdekes szakaszát.

A Népszínház írásbeli és nyomtatott dokumentumai ugyanis java-részt megmaradtak. Irattárát, jegyzőkönyveit az 1. sz. Állami Levéltár, színlapgyűjteményét a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, szövegkönyveit és kottaanyagát pedig az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Ez utóbbiaknak hányatott sorsáról, az állomány tartalmáról, értékéről vázlatosan a következőkben számolhatunk be.

A színház könyvtárának alapját az a letéti anyag vetette meg, melyet a Nemzetitől kapott kölcsön, miután „a népszínházi bizottság s a nemzeti színház igazgatósága között a színműi válfajok előadási joga tárgyában” szerződés jött létre. Ennek a szerződésnek első nyomát a 32/1878. Népsz. biz. akta őrzi, mely szerint a „megőrzés és használat végett Rákosi Jenő igazgatónak átadott népszínművek” leltárszerű nyilvántartással kerültek a színházhoz. A kölcsönadás tényét az évek során mindig megemlégették, valahányszor az igazgató a bérleti szerződést megújította, vagy új igazgató került a színház élére. Ez volt tehát a törzs-állomány, amely aztán az előadott darabok szövegkönyveivel állandóan gyarapodott. A kölcsönkapott anyaggal együtt átvette a Népszínház a Nemzeti könyvtári rendjét is, ami abból állott, hogy a szövegkönyveket és kottákat abc rendben gyűjtötte, ezen belül pedig a darabok előadási rendjében csoportosította. Erről tanúskodnak azok a leltári nyilvántartások is, amelyek hézagosan ugyan, de néhány évből megmaradtak. Ilyenformán könnyű volt a szövegkönyv állomány ellenőrzése — és főleg kezelése. Tudnunk kell ugyanis, hogy a színházat nem annyira az a cél vezette, hogy az utókor számára megmaradjon az anyag (erre, fájdalom, a Nemzetin és a Vigszínházon kívül egyik fővárosi színházunk sem gondolt), hanem sokkal inkább az a gyakorlati követelmény, hogy műsora természeténél fogva kölcsönözni tudjon a hozzáférhetőknak, főként a vidéki színgazgatóknak. A Színház-történeti Osztály őrzi egy ilyen *Nyilvántartási naplót*, mely a 80-as évek végétől kb. 1904-ig tanúskodik a kölcsönzésekről. Hogy ez a kölcsönadás az idők folyamán mily mértékben vált a hiányok forrásává, ma már nem rekonstruálható.

Mai értelemben vett könyvtárosa, természetesen, nem volt a színháznak. Az első adatot ezzel a tisztséggel kapcsolatban a 79/1878. Népsz. biz. aktában találhatjuk, mely *Evva* Lajos titkári jelentése a színház 1878—19-es évadjára szerződött tagokról. Névsor ez, melyben a „nemzet funerátora”, *Vasvári Kovács József* neve mellett ez a bejegyzés olvasható: színész és könyvtáros. Feltehető, hogy a színház megnyitásától kezdve ő gondozta a könyvtárat, s ha az előző évek titkári jelentései nem vesztek volna el, nyilván igazolható is lenne ez a hipotézis. Az 1888—89-es színiévadból megint van egy irat, a 18/1889. Népsz. biz. jelentés, mely újabb adalékot szolgáltat a könyvtárra és a könyvtárosa vonatkozásán. *Evva* Lajos, ekkor már mint igazgató, jelenti a népszínház bizottmányának: „A népszínházi alap tulajdonát képező könyvtárt a múlt ősz óta (1889. május 5-i keletű az akta) új könyvtárosra Virágháti Lajos sugóra kellett bíznom, aki egészen más rendszer szerint, kitűnő alapossággal hozott rendbe egy khaoszt, melyben az eddigi kezelés miatt már alig tudtunk valamit megtalálni.” Íme a bíráló *Vasvári Kovács József* működéséről. Azt azonban, hogy mit értsünk az „egészen más

rendszer"-en, nem sikerült kideríteni. A leltárak ugyanis ezentúl is pontos másolatai az előző évekből valóknak. Ha csak arra nem gondolunk, hogy *Virágháti* szépen bekölttette a szöveggönyveket s a tetszetős külső ragadta meg az igazgatót. Mindenesetre, folytatja *Evva*, „az egyedüli érdem egy a színésznél megöregedett, de eddig csak 600 frt. fizetésből tengődő, igen jóra való, intelligens és megbízható ságónkat, *Virágháti* Lajost illeti. Miután a könyvtár, mint a színházi berendezés legfontosabb része (!) különösebb figyelmet érdemel...” kezeléséért havonkénti pótlékot kér a könyvtáros számára, valamint a kötéseti kiadások megtérítését, mondván, hogy „a könyvtári készlet ezen (i. e. Rákosi igazgatása alatti) része, mely sok évi használat miatt már teljes pusztulásnak indult, multhatatlanul megkívánta e restaurációt a jövő érdekében”. *Virágháti* tehát 1888 októberétől kezelte a könyvtárat, 4 színiévadon át. 1892-ben megvált a színháztól (75/1893. Népsz. biz.) s ekkor valószínűleg hasonló nevű fiára testálta ezt a tisztséget, akinek neve addig csak a kardalások között szerepelt. Hogy ő lehetett apja utóda, az a fent említett *Nyilván-tartási napló* bélyegzőjéből következtethető. 1895 ősztől nincs többé sem adatunk, sem feltevésünk a könyvtáros személyét illetően. Az utolsó akta, ami az irattárban a könyvtárral foglalkozik (90/1908. Népsz. biz.) 1908. szeptember 16-áról kelt, amikor a Népszínház felszámolása már javában folyik és *Dezső* Arthur gazd. hiv. segédtiszt jelenti, hogy „Dr. Seregi Zoltán h. főjegyző szóbeli utasítására a népszínházi alap tulajdonát képező könyvtárt és díszleteket bérbe vevő Nemzeti Színháznak átadtam... Megjegyzem, hogy a könyvtárul szolgáló helyiség szűk és alkalmatlan volta miatt a tárgyak felette rendetlen állapotban találtattak.” Íme, újabb bírálat az elődökről. Pedig az eddig vázolt 33 év elképzelhetetlenül nagy nyugalmi állapot volt ahhoz képest, ami ezután várt a több mint 1000 kötet magyar és idegennyelvű szöveggönyvet és több-ezer kötet kottát tartalmazó könyvtárra.

Az a könyvtárhelyiség, amit a fenti irat említ, a Népszínház Csokonai utcai gazdasági épületének legfelső emeletén volt. A festőtermek, díszlet- és jelmezraktárak, műszaki helyiségek és a mindenkor igazgatói lakás mellett itt szorítottak helyet a szöveg- és kottatárnak is. Gazdája legfelső fokon a város volt, végrehajtó hatósága a népszínházi bizottmány, mely hovatovább fiktív fogalommmá vált s alig volt más szerepe, mint a színházi csődtömeg felszámolása. A Nemzeti Színház formailag átvette ugyan a könyvtárat, de ez gyakorlatilag semmit nem jelentett, mert a gyűjtemény helyben maradt — gondozatlanul. 1923-ban aztán úgy döntött a főváros tanácsa, hogy mint illetékes intézménynek, a Fővárosi Könyvtárnak gondjaira bízza. Így került az anyag ez év szeptemberében a Károlyi utcába, a Fővárosi Könyvtár akkori épületébe. 1925-ben a mai Eötvös Lóránd utca és Cukor utca sarkán álló iskolaépületben egy nagy helyiségbe telepítették át. Innen, illetve az iskola pincéjéből, ahová helyszükére való hivatkozással hordták, 1927-ben visszavitték a Csokonai utcába. Amíg az anyag a Fővárosi Könyvtár kezelésében állott, *Koch* Lajos gondjaira volt bízva a szöveggönyvek rendezése és katalógizálása, *Turay* Mihályra, a Nemzeti Színház egykori karnagyára pedig a kottatár rendbehozatala. Ezután 10 év szünet következett. 1937-ben, a

centennáris ünnepekre való készülődés kapcsán, amikor a Nemzeti Színház múzeuma és könyvtára az Emke épületének harmadik emeletén kapott új otthont, Németh Antal a Népszínház könyvtárát is átvitette oda. Itt érte a gyűjteményt a második világháború, s kis híja, hogy el nem pusztult. 1946 őszén a Nemzeti Színház igazgatósága felszámolta az egész gyűjteményt s ennek során került a népszínházi rész ismét a Fővárosi Könyvtárba, a Nemzetié pedig nem sokkal később az Országos Széchényi Könyvtárba. A népszínházi szövegek könyvek gazdátlanul hevertek a Fővárosi Könyvtár egy helyiségében, csak kottatárát rendezte újra Turay Mihály. 1950 januárjában az Operaházba került a gyűjtemény — igen helytelenül, mert a legjobb akarattal sem mondható, hogy ennek, a zömében népszínműveket és operetteket tartalmazó anyagnak őrzése az Operaház feladata. Itt beraktározták egy ablaktalan, sötét emeleti szobába és senki sem törődött vele. Négy év múlva, 1954 márciusában az Operaház átadta az anyagot az Országos Széchényi Könyvtárnak. A Színháztörténeti Osztályra kerültek a szövegek könyvek, feldolgozásuk már meg is történt. A Zeneműtár kapta a kottaanyagot, amelyet Turay Mihály rendez — immár harmadszor. Így ért véget a majdnem 50 évig tartó vándorút, amely, reméljük, könyvtárunkban végre eljutott az utolsó álmáshoz.

Mielőtt rátérnénk az anyag közelebbi ismertetésére, szükségesnek látszik a *színházi könyvtár* fogalmának tisztázása. A színházi könyvtár olyan kéziratos vagy nyomtatott szöveggyűjtemény, mely a színházak műsorán szereplő darabok rendező-, sugó-, olvasó- és ügyelőpéldányait, a hozzájuk tartozó szerepeket, zenés művek esetében a kottaanyagot foglalja magába.

A múlt században, amíg a gépirásos sokszorosítást még nem ismerték, a szerző vagy fordító által benyújtott kéziratot használta fel a színház rendezőpéldányaként. Ebbe jegyezték be a rendezők az utasításokat, egy-egy jelenetben a szereplők állását, mozgását stb. A megjegyzések vagy a lapszélre kerültek, vagy, amikor az átlótt példányt bevezették, a befűzött lapokra. A felvonások előtt legtöbbször a díszletezés primitív rajza is megtalálható. A rendezőpéldány az előadott színdarab legfontosabb írásbeli dokumentuma, vagy ha úgy tetszik, a színdarab előadásának leghitelesebb írásbeli rögzítése. Ha a rendezés történetére vonatkozóan keresünk forrásanyagot, ha egy-egy nagy rendező módszerét, fel fogását akarjuk megismerni, de meg ha egyáltalán azt akarjuk tudni, hogy egy darab előadása milyen volt, a korabeli színházi kritikák szubjektív véleményéhez csakis a rendezőpéldányok szolgálnak maradandó és hiteles adatokat. S ez mindaddig így lesz, míg a színielőadások filmen való megörökítése, fényképezése általános gyakorlattá nem válik.

A sugópéldány a rendezőpéldány kéziratos vagy gépelt másolata. A másolási munkát régen rendszerint a színházi sugó végezte. A darabok végén mindig ott áll a bejegyzés: „Másolta romvári Várady Lajos sugó . . . dátum”; néha — középkori íródeákok késő utódaiként humoros megjegyzéssel fűszerezték munkájukat: „hál’ Istennek vége”, vagy „másoltam két nap, két éjszaka” stb. A sugópéldányban nemcsak azok a húzások láthatók, amiket a rendező előír, hanem néha technikai jelzések is: csenge-

tés, egyszerűbb világítási utasítások, függöny stb., egyszerűen olyan apróbb tennivalók, amiket az egy helyben ülő sugó is el tud végezni. Ilyenformán tehát a sugópéldány bizonyos fókig kiegészítője a rendezőpéldánynak.

A komplikált technikai teendők ellátása az ügyelő dolga. A színpad berendezése, kellékek ellenőrzése, világítási effektusok irányítása, zivatar, dörgés, villámlás, külső zajok mind az ő hatáskörébe tartoznak s ezek nyilvántartása az ügyelőpéldányban található.

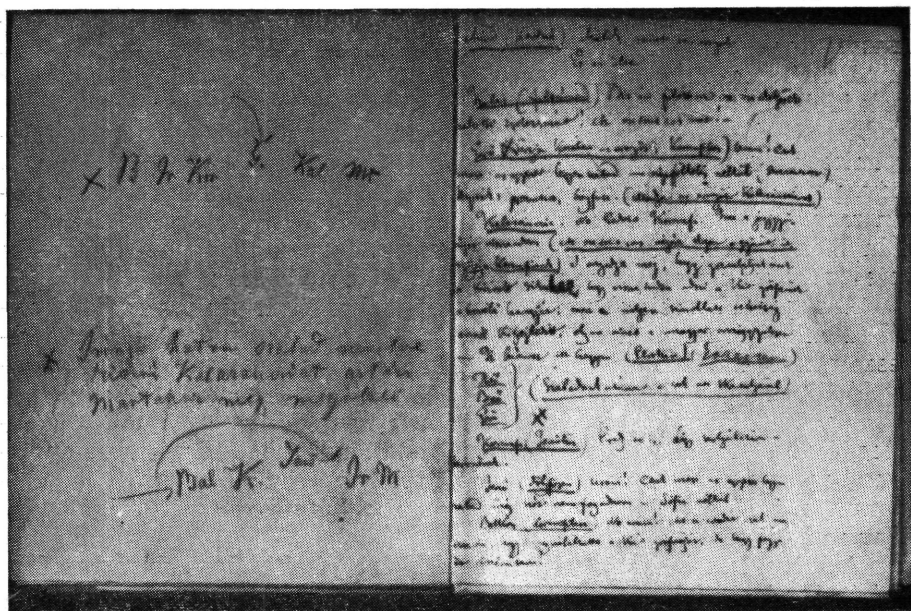
Az olvasópéldány húzás nélküli szöveg. Szerepe csak abban áll, hogy azok, akik a darab előadásában döntenek, elolvashassák, megismerhessék, mielőtt előadásra javasolnák.

Régi színházi könyvtárakban tetemes mennyiségű szerep is található. Régen ezeket is kézzel másolták, illetve írták ki a szövegekönvből. Feltehető, hogy a Népszínház is őrizte ezeket a szerepeket, hiszen a kölcsönzés egyik sarkalatos szempontja az volt, hogy ezt a munkát ne kelljen minden színháznak újból elvégeznie. Valószínű, hogy ezek, a sok vándorlás során részben elkallódtak, a kölcsönzés közben pedig elhasználódtak.

A zenei anyag a vezérkönyvből, zongorakivonatból, ének- és zene-kari szólamokból tevődik össze.

Említettük, hogy a Népszínház 33 éves fennállása alatt könyvtárában több mint 1000 színdarab gyűlt össze. Ez a szám magában foglalja az előadott műveket, továbbá azokat, melyek sosem kerültek színre és az idegen nyelvűeket is, melyeket vagy lefordítottak, vagy nem találtak alkalmasnak s érintetlenül kerültek be a könyvtár állományába. A színház műsorán 521 darab szerepelt. S bár az előadott darabok száma majdnem kétszerese a könyvtár szövegekönvvállományának, mégsem mondhatjuk, hogy a műsorban szereplő művek hiánytalanul megvannak. A rendezőpéldányok zöme (67%), szerencsére, megtalálható. A fennmaradó 33% megoszlása a következő: 23%-ra tehető azoknak a műveknek száma, melyekből csak a sugópéldány maradt meg, 10%-nyi könyv pedig nyomtalanul eltűnt, tehát sem a rendező-, sem a sugópéldány nincs meg. Ha a könyvtár viszontagságos múltját tekintjük, nem is sok a hiány. Javarészt azok a frekvenciát operettek (*Hoffmann meséi, Cigánybáró, Madarász, Egy éj Velencében* stb.), melyek valószínűleg a kölcsönzés következtében veszttek el.

A *Színháztörténeti Füzetek* című sorozat 20. számaként megjelent egy adattár a Népszínház műsoráról. Ez az összeállítás a darabokat kronológiai sorrendben közli, feltüntetve egyben azt is, hogy a Színháztörténeti Osztályon mi található meg belőlük. A kimutatás alapjául annak idején csak azokat a szövegekönvveket vettük figyelembe, amelyekben a Népszínház körpecsétje szerepelt, tehát hovatartozásuk félreérthetetlen volt. A Rákosi Jenő, Evva Lajos és Porzsolt Kálmán bélyegzőjével ellátottakat szándékosan hagytuk ki, mert nem tudtuk eldönteni, ki volt a gazdájuk, s mert semmiképpen sem akartuk beolvasztásukkal a színház könyvtárának valódi állományát meghamisítani. A közelmúltban került birtokunkba egy 1889-ből származó könyvtári főkönyv, amely fényt derített erre a kérdésre: a szövegekönvben levő sorszámok azonosak a fő-

Jókai kézírása a Bolondok grólja rendezőpéldányában

könyvbelleikkel, függetlenül attól, hogy kinek a pecsétje van a könyvbe ütve. Ami gyakorlatilag mintegy 200 könyvnyi szaporulatot jelent a Népszínház javára. Fenti rövid statisztikánk már a kiegészítés alapján készült. A pótlások pedig megtalálhatók az adattárnak abban a példányában, melyet a Színháztörténeti Osztály segédkönyvtára őriz.

A szöveggönyveknek kb. 98%-a kéziratos. Csak elvétve akad köztük nyomtatott példány, azoké a daraboké, amelyek egykorú kiadványként is megjelentek. A rendezőpéldányoknak a már említett általános érvényű jelentőségén kívül a Népszínház esetében van egyfajta speciális értéke is. A színház megírandó történetében ugyanis tisztázni kell majd, hogy kik voltak a rendezők, és melyik darabot ki rendezte. Adataink etekintetben ugyanis még igen hiányosak. Azt már pontosan tudjuk, hogy Molnár György, az első rendező mely darabokat rendezte (*Az ördög párnája*, *A képzelt beteg*, *Dunanan apó*, *A saint-fleuri rózsza*, *Angot asszony lánya*, *Utazás a föld körül*, *A talléros pékné*). Osztályunkon négy darab meg is van ezek rendezőpéldányaiból (l. 1. sz. ábra). Hevesi Sándor működéséről — az utolsó évből — szintén hiánytalanok az adatok (*Bolond Istók*, *Carmen*, *Raszkolnikov*, *A bálkirálynő*, *Tündérszerelem*, *Parasztbecsület*, *Nagymama*, *A veszedelem*, *A tékozló fiú* és *Az ember tragédiája*). Sajnos, ezekből a rendezőpéldányokból sincs meg mind (l. 2. sz. ábra). Legnagyobb veszteség a *Tragédia* rendezőpéldánya, mert mint tudjuk, a *Paulay-féle* rendezéstől merőben eltérő, új felfogású és tagolású volt az övé s ennek ma már csak a színlapok és díszletek őrzik halvány nyomát.

Mindkettejük egy-egy nagy korszak nagy rendező-egyénisége volt; szerencse, hogy ennyi is megmaradt népszínházi működésük emlékeiből. Annál hiányosabbak azonban a közbeeső évtizedek adatai. A színlapok csak *Molnár György* rendezői nevét tüntetik fel; a Népszínház-Vígopera évében (1907—1908) vált rendszeressé a rendező jelzése. Gyűjteményünkben ugyan majd minden rendezőt képvisel egy-egy példány, de a szöveggönyvek nagy számához képest igen kevésről tudtuk eddig pontosan megállapítani, hogy melyik kinek a kézírásos bejegyzését őrzi. A hiányzó adatok kiegészítése tehát — egyéb források híján — ezeknek a bejegyzéseknek megfejtése útján történhetik majd meg.

A sűgőpéldányok ebben a gyűjteményben csak azoknál a daraboknál számítanak forrásértékű anyagnak, melyeknek rendezőpéldánya elveszett, nyomtatásban nem jelentek meg, s a szöveg csak a sűgőpéldányokból rekonstruálható.

Ügyelőpéldány a szó mai értelmében annakidején nem volt használatos. Az ügyelő nem kapott teljes szöveget, mert ez a másolómunkát nagyon megszorította volna. Teendőit tehát egy-két leveles ún. ügyelőlapra írta. A Népszínházban előadott darabokból mindössze 10—15 ügyelőlap maradt fenn.

A szöveggönyveknek ezen a tartalmi értékén kívül van bizonyos formai értéke is. Néhány közülük eredeti kézirat. Így pl. a *Bolondok grófja* *Jókai Mór* betoldásaival van megtűzdelve (l. 3. sz. ábra). Nevezetesebb autográfok még: *Beöthy László* (*Három Kázmér, A csillag fia*), *Berczik Árpád* (*A florenci szalmakalap, Veteránok*), *Csepreghy Ferenc* (*Niniche*), *Gabányi Árpád* (*A sehonnai*), *Heltai Jenő* (*Az aranyos, Ezüstpapucs, A császárné legyezője, Fanchon asszony lánya*), *Rákosi Jenő* (*Színháziak, Indigo*), *Rákosi Viktor* (*Dezentor, Rezervisták, Március 15., A zászlótartó*), *Szigeti József* (*Marsa és Mariska*), *Toldy István* (*A két testvér, A kis doktor, Tündérhaj*), *Vidor Pál* (*Czifra Zsuzsi lakodalma, Szökjünk, Apja lánya, A régi szerető*), hogy csak a nevezetesebbeket említsük. De folytathatnók a sort *Evva Lajos*, *Lukácsy Sándor*, *Fái J. Béla*, *Verő György* és még mások nevével, akik termékeny szerzői és fordítói munkásságukkal, rendezői, titkári, vagy éppen igazgatói tevékenységükkel nem annyira az irodalomban, mint inkább a színházi világban szereztek maguknak nevet és érdemeket.

Végül szeretnénk megemlíteni egy problémát, amit éppen a színházi könyvtárak sorsa és állapota vet fel. Ha az elmúlt 50 év színházi dokumentumai után kutatunk, arra a szomorú megállapításra kell jutnunk, hogy a Nemzetin, Népszínházon és Vígsházon kívül egyetlen fővárosi színház anyag sem maradt meg. (Vidéki viszonylatban, ha lehet, még rosszabb a helyzet.) Ma már, természetesen, nagyon nehéz lenne kinyomozni, hogy kit terhel a felelősség ezért a gondatlansáért. A szervezeti formában nem kereshetjük a baj okát, mert hiszen a Nemzeti állami intézmény volt, a Népszínház városi kezelésben állott, a Vígsház pedig magánvállalkozásként működött s mindháromnak megmaradt a könyvtára. Csakis személyes hanyagságról lehet szó: az, hogy a könyveket szét-hordták, eltulajdonították, sőt tüzelésre használták fel, egyes emberek bűne. S tudomásunk szerint ma sem viselik jobban gondját a színházak

könyvtáraiknak, nincs tehát semmi biztosíték arra, hogy ezekből több marad meg, mint pl. a Magyar, Király vagy Belvárosi Színház anyagából. Sürgősen elejét kellene venni tehát az eljövendő pusztulás lehetőségének. Felvetjük ezért azt a gondolatot: nem kellene-e valami kötelespéldány szolgáltatáshoz hasonló rendelkezéssel a színházakat arra kötelezni, hogy minden előadott darabból szolgáltatassák be a rendezőpéldányt? Ha a darabot nem újítja fel a színház, akkor úgyszincs szüksége rá, ha pedig újra előveszi, a Színháztörténeti Osztályon hozzáférhető, megtalálható. Tudomásunk szerint történtek már kísérletek a rendezőpéldányok beszolgáltatását illetően, de nem jártak eredménnyel. Úgy gondoljuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak, mint nemzeti könyvtárnak, lenne módja és kötelessége elsősorban, hogy a kötelespéldány-rendeletet, melynek a hivatalos köztudatban már kellő súlya és tekintélye van, erre a területre is kiterjessze s ily módon védje és konzerválja kulturális életünknek ezt a széleskörű és lényeges alkotórészét is.

La bibliothèque du Théâtre Populaire à Budapest

E. BERCZELI

Ce fut le 15 octobre 1875 que le Théâtre Populaire hongrois ouvrit ses portes qu'elle ferma le 30 juin 1909. Dans l'ordre chronologique des théâtres hongrois, le Théâtre Populaire occupe la seconde place. Elle devait sa fondation à plusieurs motifs: aux tendances à développer la langue et la littérature hongroise, à décharger le répertoire du Théâtre National et de satisfaire les exigences de plus en plus grandes du public de la capitale. La tâche principale qu'il se proposa de remplir, fut de cultiver l'opérette et la paysannerie, bref, les pièces légères.

Les documents écrits et imprimés du Théâtre Populaire ont été en majeure partie conservés. Ses archives et ses actes sont gardées aux Archives municipales, la collection de ses répertoires à la Bibliothèque Municipale „Szabó Ervin”, ses librettos et ses partitions à la Bibliothèque Nationale Széchényi.

L'article esquisse d'abord le sort mouvementé des librettos et des partitions, constituant la bibliothèque proprement dite du théâtre, à partir de la disparition du théâtre jusqu'à ce que la collection entra en possession de la Bibliothèque Nationale Széchényi. Cette partie de l'article est suivie d'une description détaillée de la matière manuscrite.

Pendant les 33 années de l'existence du Théâtre Populaire, il a été collectionné plus de 1000 pièces de théâtre. Ce chiffre comprend les pièces représentées (521), ainsi que celles qui n'ont pas été mises en scène, qu'elles fussent originales ou traduites.

La plupart des librettos sont manuscrits, beaucoup d'entre eux des autographes de quelques écrivains hongrois de renom (Maurice Jókai, Jenő Heltai etc.). Les librettos peuvent être groupés, suivant leur fonction, en deux grandes catégories: livrets de régisseur et livrets de souffleur. La valeur de la bibliothèque est grandement rehaussée par la circonstance que les livrets de la plupart des pièces jouées ont été conservés (67%). Ces livres peuvent servir de base pour l'histoire du théâtre et la conception du régisseur.

La méthode d'emmagasinage de la matière fut, sur la foi des registres contemporains, la suivante: les pièces ont été rangées en ordre alphabétique et subdivisées en ordre chronologique. Les livrets de régisseur et de souffleur, ainsi que la réduction pour piano et les parties étaient reliées dans un seul volume et portaient le même numéro courant.

60.7811 – Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Jóború Magda

Megjelent 1000 példányban, 33,25 (A/5) ív terjedelemben

